

नव-मालया-महाविहार-ग्रन्थमाला

मुत्तपिटके

मज्झिम-निकाय-संस्कृत-प्रस

पुण्यसूदनी नाम आहु कथा

पठनी भाषा

संस्करण

दा० ऊ० धर्मरत्नो

दा० ऊ० जगदाधिराजो

नव-नालन्दा-महाविहार-ग्रन्थमाला
बिहाररज्जाणाय प्रकाशिता

सुत्तपिटके

मज्झिम-निकायस्स

पपञ्चसूदनी नाम अट्ठकथा

प्रधान संसोधको

डा० नथमल टाटिया,

एम० ए०, डी० लिट्०

निदेशक

नव नालन्दा महाविहार, नालन्दा

संसोधका

डा० ऊ० धम्मरत्तनो

डा० ऊ० जगराभिवंसो

नव नालन्दा महाविहार

नालन्दा

बुद्धाब्द २५१६

ई० १९७५

विक्रमाब्द २०३२

(२)

मुख्य वितरक :—

चौखम्बा संस्कृत सिरीज,
गोपाल मन्दिर लेन,
पो० बा० नं० ८,
वाराणसी-१
(उत्तर प्रदेश)

मूल्य ३०/रुपये

मुद्रक :—

बिहार राज्य शिक्षक सहयोग संघ लि० प्रेस,
एकजीबीशन रोड, पटना-८००००१

Nava Nālandā Mahāvihāra Publication

Published under the authority of

Government of Bihār

THE
PAPANCASUDANI
THE COMMENTARY ON MAJJHIMA-NIKAYA
Vol. I

General Editor,
Dr. Nathmal Tatia,
M. A., D. Litt.

Director,
Nava Nālandā Mahāvihāra.

Editors :
U. Dhammaratana,
M. A., D. Phil.,
Retd. Professor of Pali & Buddhist Philosophy,
U. Jagarabhivamsa,
M. A., Ph. D.,
Lecturer in Pali

Nava Nalanda Mahavihara

NAVA NĀLANDĀ MAHĀVIHĀRA
NĀLANDĀ

(४)

Sole Agents :—

M/s. Chaukhamba Sanskrit Series

Gopal Mandira Lane,

Post Box No. 8,

Varanasi-1

(U. P.)

THE

PAVANASUDHANI

24222

४५१-१

Price

Rupees

Printed by :—

Bihar Rajya Shikshak Sahyog Sangh Ltd. Press,
Exhibition Road, Patna-800001.

The Government of Bihar established the Nalanda Institute of Research and Postgraduate Studies in Buddhist Learning and Pali (The Nava Nalanda Mahavihara) at Nalanda in 1951 with the object, *inter alia*, to promote advanced studies and research in Buddhist learning, and to publish works of permanent value to scholars. This Institute is one of the five others, planned by this Government as a token of their homage to the tradition of learning and scholarship for which ancient Bihar was noted.

As part of the programme of rehabilitating and reorientating ancient learning and scholarship, the edition and publication of the Atthakathā have been undertaken with the co-operation of the scholars of the Institute. The Government of Bihar hope to continue to sponsor such projects and trust that this humble service to the work of scholarship and learning would bear fruit in the fulness of time.

General Editor's Note

The Present volume called *Papancasūdani-Part I*, includes the commentary on the first twenty suttas of the *Majjhimanikāya*. Like other books of commentarial literature this book is also being published in the *Devanāgarī* script for the first time and hence its importance for teachers and scholars in more than obvious.

The editors Dr. U. Dhammaratana, a ripe scholar of Pali and Buddhist philosophy, and Dr. U. Zagarabhivamsa, another able and well-versed scholar of Pali language and Buddhist thought, have very creditably performed the task of preparing this critical edition. They have made full use of the apparatus criticus.

As has been pointed out by scholars the *Atthakathās* are different in many respects from Sanskrit commentaries. I agree with the editors of the present volume when they say that "what is most remarkable about the Pali commentaries is that while explaining a certain term, at the beginning various meanings of it are given with quotations from the canonical literature illustrating them, and at the end that meaning is pin-pointed in which it has been used in a given context."

The editors hold that the *Pali Atthakathās* were already in existence before Prince Mahendra, the son of Asoka, went to Ceylon. In fact, they were compiled in the First Buddhist Council. Mahendra did not only take with him the *Tipiṭaka* but also the *Atthakathās* to Ceylon. The Sinhali scholars translated them into Sinhala for the benefit of the people at large, as Pali was a completely foreign tongue for them. Gradually the Pali language struck its root in the island and, by the time Buddhaghosa visited the country, had become so popular that people liked to read the *Atthakathās* more in

original than in the Sinhala language, and consequently the Sinhala *Atthakathās* were lost. The editors hold that *Buddhaghosācariya* translated the Sinhala *Atthakathās* into the *Māgadhi* idiom.

Perhaps the *Atthakathās* were not compiled in the First Buddhist council. They were written later in order to explain the meaning when it gradually became obscure. Buddhaghosa consulted the *Atthakathās* which were in existence in Ceylon. But he did not merely render them word for word into *Māgadhi* idiom. He also brought his profound knowledge of Theravāda tradition to bear upon them. In short he enriched the previous *Atthakathās* by his profound knowledge of Buddhism in the land of its origin. That he consulted different versions of the *Atthakathās* is borne out by the several variants he has noted in his own *Atthakathās*.

Nathmal Tatia

Director,

Nava Nalanda Mahavihar,
NALANDA.

March 31, 1975

Preface

The Devanagari edition of the *Pali Tipitaka*—sponsored by the Government of Bihar—was published in 41 volumes by the Nava Nalanda Mahavihara on the memorable occasion of the 2500th Buddha Jayanti celebrated in 1956. The publication of the *Pali Atthakathās*—also sponsored by the Bihar Government—was started sometime back by the Mahavihara. The *Vinaya* and *Abhidhamma Atthakathās* of this series have already been published. Now the *Atthakathās* of the *Sutta-Pitaka* have been taken up, and in this connection we are happy to present this first volume of *Papañcasūdanī*, the *Atthakathā* on *Majjhimanikāya*, to the reading public.

The manuscript for this edition was prepared from the Burmese edition of the *Chatthasangāyanā* Series, 1957. It was compared with the following editions and the variants have been given in foot notes—Sinhalese edition of Simon Hevavitarne Bequest Series, 1932; Siamese edition of Mahamukutaraja Vidyalaya Series, 1921, and Roman edition of the Pali Text Society Series, 1921.

All the commented words of the Pali Text have been given in black type. The commented words of the commentary itself have been put within inverted commas as distinct from the words of the text, which have been given in black type only. The first letter of the proper names has been given in black type both in the text and the index.

The paragraph Nos. given in the commentary refer to *Majjhimanikāya* in the Nalanda Devanagari Pali Series. As regards the references to quotations within the body of the book, they too have been made to the books of the N. N. Mahavihara series.

In punctuation and other matters, we have followed more or less the system of the Nalanda Pali Series for the sake of uniformity. The page Nos. of the *Sangāyanā* edition have been given in the margin. References to quotations have been given within square brackets.

Proof reading was done by one person who had to handle several texts at the same time. As a result, we regret to mention, many mistakes have crept in. The only thing we could do was to add a corrigendum at the end of the book, which may be incorporated in the second print of the book. We hope the authorities concerned will provide adequate staff for the purpose.

We take the opportunity of thanking Dr. N. Tatia, Director of Nava Nalanda Mahavihara and the General Editor of this Series for his co-operation. We also thank the Management and Staff of Bihar Rajya Shikshak Sahayog Sangha Ltd. Press for their part in bringing out this volume.

U. DHAMMARATANA
U JAGARABHIVAMSA

March 31, 1975

Introduction

Papañcasūdanī is the commentary on *Majjhimanikāya*, the second book of the *Suttapitaka*. This *Nikaya* consists of 152 suttas divided into three sections. The first two sections are comprised of 50 suttas each and the last section of 52 suttas. For the same reason they have been named as *Mūlapaṇṇāsaka*, *Majjhimaṇṇāsaka* and *Upaṇṇāsaka* respectively.

The present volume includes only the commentary of the first 20 suttas. This is in keeping with the classification adopted in the Edition of the sixth Buddhist Council (ChatthaSangīti) held in Burma in 1956.

It is evident from the references made in the *Papañcasūdanī* itself that its translation or rather restoration was taken up only after that of *Sumaṅgalavilāsini*, the commentary on *Dīghanikāya*. For instance while referring to the account of the first council (Pathama-Sangīti), he says this has already been given in *Sumaṅgalavilāsini* and should be known accordingly, (vide p. 5)

It may be noted here that by giving an exposition of all the important doctrinal topics in *Visuddhimagga* Buddhaghosa had evolved a method to drop the innumerable repetitions that might have occurred time and again in the *Atthakathās*. In the introduction to *Papañcasūdanī* he mentions the principal topics dealt with in *Visuddhimagga* and makes pointed reference to this fact in the following *gāthās* :

सीलकथा धृतधम्मा कम्मट्टानानि चैव सब्बानि ।
चरियाविधानसहितो ज्ञानसमापत्तिवित्थारो ॥
सब्बा च अभिज्झायो पज्झासङ्कलननिच्छयो चैव ।
खन्धा धातायतनिन्द्रियानि अरियानि चैव चत्तारि ॥

सच्चानि पच्चयाकारदेसना सुपरिसुद्धनिपुणनया ।
 अविमुत्ततन्तिमग्गा विपस्सनाभावना चेव ॥
 इति पन सव्वं यस्मा विबुद्धिमग्गे मया सुपरिसुद्धं ।
 वुत्तं तस्मा भिय्यो न तं इध विचारयिस्सामि ॥
 (vide. p. 4)

As regards the style and method of *Papāncasūdanī*, they are more or less the same as those followed in other commentaries. The etymological explanations of technical terms have been given. Sometimes verbal explanations are given with reference to their synonyms. What is most remarkable about the Pali commentaries is that while explaining a certain term, at the beginning various meanings of it are given with quotations from the canonical literature illustrating them, and at the end that meaning is pin-pointed in which it has been used in a given context. This is very useful in the case of a classical language which is not in popular usage. This method has been followed in the case of *Papāncasūdanī* also.

As in the case of other *Pali Atthakathās*, in *Papāncasūdanī* too there are important references to political, social, cultural, geographical and other historical conditions of ancient India. It is true that the main purpose of the *Atthakathās* is to give an exposition of Dhamma and Vinaya, and the historical references are only incidental. But then these incidental references have provided very valuable data to students and scholars of Indology to study the subjects concerned.

When speaking of the early *Pali Atthakathās*, the general practice is to ascribe their authorship to Buddhaghosācariya. This is a mistake. Buddhaghosācariya was their translator or restorer and not the author. According to the tradition the *Pali Atthakathās* were taken to Ceylon by Arahanta Mahinda, and were translated into Sinhala for the benefit of the people of the island. It was for rendering them back into the Magadhi idiom that Buddhaghosācariya went to Ceylon on the advice of

his preceptor. (Mahavamsa, chapter 37, vv. 315-347). Therefore his relation to these *Atthakathās* is that of a translator or restorer and annotator. Buddhaghosācariya himself refers to his mission in the following verses occurring in the introduction to *Papañcasūdanī* :

अथप्पकासनत्थं अट्ठकथा आदितो वसिसतेहि ।
 पञ्चहि या सङ्गीता अनुसङ्गीता च पच्छा पि ॥
 सीहलदीपं पन आभताथ वसिना महामहिन्देन ।
 ठपिता सीहलभासाय दीपवासीनमत्थाय ॥
 अपनेत्वान ततोहं सीहलभासं मनोरमं भासं ।
 तन्तिनयानुच्छविकं आरोपेन्तो विगतदोसं ॥
 समयं अविलोमेन्तो थेरानं थेरवंसदीपानं ।
 सुनिपुणविनिच्छयानं महाविहारे निवासीनं ॥
 हित्वा पुनप्पुनागतमत्तं अत्थं पकासयिस्सामि ।
 सुजनस्स च तुट्ठत्थं चिरट्ठितत्थं च धम्मस्स ॥

(vide. pp. 3, 4)

This does not minimize in the least the importance of Buddhaghosācariya as an exponent of the Theravada Buddhism. In fact he has been the pole star in the firmament of Pali scholarship since the fifth century A. D. His monumental work *Visuddhimagga* alone is enough to bear testimony to his erudition. The scholars have rightly characterised it as the compendium of the Theravada Buddhism. On this point the following words of Dr. E. Conze are noteworthy : "If I had to choose just one book to take with me on a desert island, this would be my choice". (Buddhist Meditation, p. 25.)

Visuddhimāgga served the dual purpose of presenting a systematic exposition of the whole Theravada Buddhism and reducing the *Atthakathā* literature to the present size. In this connection it has to be noted that when the oral tradition was prevalent the preservation of the various texts of the canonical literature was entrusted to different sections of the Sangha. Thus there were *Dīghabhāṇakas* or the reciters of *Dīghanikāya*, *Majjhimbhāṇakas* or the reciters of *Majjhimonikāya*, and so

on. Even the Bhānakas of a particular *Nikāya* might have formed themselves into several groups so that a particular group could be in charge of the preservation of a particular section of a *Nikāya*. This would have facilitated the work of the Bhānakas a good deal. There is reason to believe that the Bhānakas concerned preserved the respective *Atthakathās* also. This means that the comments on the same points that occur in the various *Nikāyas* had to be repeated in different *Atthakathās*, and this was quite necessary then as different *Atthakathās* were preserved by the various Bhānakas. If there were several groups within the Bhānakas of the same *Nikāya*, these repetitions might have multiplied several times from section to section. So the *Atthakathā* literature might have been a huge affair to be handled. With the writing down of the Sinhala *Atthakathās* many of the repetitions might have been dropped as books were there for ready reference. When it came to the rendering of these *Atthakathās* back into Pali, Buddhaghosācariya might have seen scope for further reduction of repetitions. And this, as quite evident, he achieved by producing his immortal work *Visuddhimagga* where he has given the exposition of all the important doctrinal matters of the Theravada Buddhism. Therefore there is reason to believe that before starting the translation work of the *Atthakathās* he had planned and accomplished his masterpiece as a guide, a reference book and a grand commentary in its own right. In this work he has given a systematic exposition of the Dhamma and evolved a method to reduce the repetitions in the *Atthakathās*.

Here it would not be out of place to discuss certain points sometimes raised by scholars regarding the *Atthakathās* which were extant at first in Pali and then in Sinhala. According to the tradition the *Atthakathās* taken to Ceylon by Mahinda Thera were also compiled at the first council. For the same reason they had a great importance of their own. So sometimes the question is raised as to why were they not preserved in writing as in the case of the canonical literature (*Tipitaka*).

By way of answer it may be said that the *Atthakathās* did not have the same importance and sanctity as the *Tipitaka* regarded as the word of the Buddha (Buddha Vacana). Then again, as writing and writing materials were not so developed in those days it would have been a herculean task to preserve the original *Atthakathā* literature in writing. Next best thing would have been to preserve the Sinhala *Atthakathās* which were then in writing. If preserved, in the first place, they would have been a wonderful source of information for the Pali tradition and the Theravada Buddhism; and in the second place, for Ceylon it would have been an invaluable national treasure. However that was not to be and the posterity has been deprived of it.

In this connection we may make the following suggestion. When Mahinda Thera took *Tipitaka* to Ceylon, Pali was quite a new language for the people. So the original *Atthakathās* were translated into Sinhala so that the people of the island could understand the word of the Buddha which was in Pali. By the time Buddhaghosācariya visited Ceylon, Pali had become popular with the Theras of the country. It may be noted here that Pali was not only the language of the Scriptures but also the tongue of the Buddha for them. So it had acquired a sanctity of its own. A faithful translation of the *Atthakathās* was also now available in the sacred language. And they had the double advantage of reading both the Scriptures and the commentaries in the sacred language. As a result of this religious sentiment associated with the Pali language, *Sihalatthakathas* lost their importance.

The Theras of old were concerned with the preservation of Dhamma and Vinaya and the Pali tradition more than anything else. They did not attach much importance to historical matters which have only a temporal value. Then again preservation of Sinhala *Atthakathās* as a museum piece would have been a great burden to them under the then

prevailing conditions. These might have been some of the reasons that led to the neglect of the Sihala *Atthakathās* and their gradual disappearance in course of time.

Some scholars have raised the question how a single person like Buddhaghosācariya could translate so many *Atthakathās* within a short period of time when writing was not so developed and writing methods were very cumbersome.

In answer we may suggest that when it is said that Buddhaghosācariya was entrusted with the translation work, it does not mean that he had to do it single-handed. There is reason to believe that he was assisted by other competent scholars. Buddhaghosācariya was only the Head of a Board of translators, so to say. It is the duty of a Head of a Department to do his own job and supervise that of his colleagues. Accordingly Buddhaghosācariya might have done some of the important works for himself and supervised those of his colleagues. This could also account for certain differences in language and expression to be noted in some of the *Atthakathās*. If so, why was the authorship of all the books ascribed to Buddhaghosācariya? Well, Buddhaghosācariya was a scholar of exceptional attainments. He was acknowledged as such during his very life-time. With the passage of time his authority became almost legendary. For the same reason his name came to be associated with other works also.

U. DHAMMARATANA
U JAGARABHIVAMSA

सुद्धिपण्णं

पिट्ठे	पन्तिथं	असुद्धो	सुद्धो
४	११	सब्बा चा	सब्बा च
५	१०	सताति	सतानि
५	१४	मूलपरियायवग्गो	मूलपरियायवग्गो
५	१८	तत्थ	तत्थ
९	१७	अंविज्जमान	अविज्जमान
१०	३	पञ्चा पुब्बङ्गमाय	पञ्चापुब्बङ्गमाय
१०	८	नानप्पकारपटिवेधा भावतो	नानप्पकारपटिवेधाभावतो
१०	१८	अप्पाणहितत्तनो	अप्पणिहितत्तनो
१०	२१	अप्पतिरूपदेसे	अप्पटिरूपदेसे
११	७	धम्मनिरुत्तिपटिसम्पत्ति	धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदासम्पत्ति
१२	१९	परिपूकारी	परिपूरकारी
१४	२२	अभिलायमत्तभेदो	अभिलापमत्तभेदो
१५	२	सब्बासत्तानं	सब्बसत्तानं
१५	१२	भगवनो	भगवतो
१५	१८	जानेतब्बा	जनेतब्बा
१७	१७	आदी सुमूलमूले	आदीसु मूलमूले
१८	१५	निष्फादानाधिमुत्ततं	निष्फादनाधिमुत्ततं
२१	१	विप्पकिण्णमुत्तातल	विप्पकिण्णमुत्तातल-
२१	२०	सम्पप्पधान	सम्मप्पधान-
२१	२१	सज्जङ्ग	मग्गङ्ग
२३	३	भगवा ति	भगवा हि
२३	१४	धम्मसू"	धम्मसू" ति
२४	५	तत्रायं	तत्रायं
२६	१	—विक्खेप वारणमेतं	—विक्खेपवारणमेतं
२६	७	उभयपदेही	उभयपदेहि
२७	२१	नानासन्तोपेहि	नानासन्तापेहि
२८	२२	वदन्ति	वदन्ती
३७	६	उत्पादयतो	उत्पादयतो
३८	१६	तिस्सा त	तस्सा ति
४१	२०	सञ्जानाती ति	सञ्जानाती ति
४२	६	भूगगाम-	भूतगाम-
४६	१५	तग्गहणे नेव	तग्गहणेनेव
४६	२३	-सम्मज्जलित-	-सम्पज्जलित-
५०	१७	मञ्जती	मञ्जति

५२	८	दळहत्थम्भ	दळहत्थम्भं
५६	२०	उपनिबन्धति	उपनिबन्धन्ति
६२	१६	उण्हत्तलक्खणं	उण्हत्तलक्खणं
६४	१६	अभिसम्बुद्धता	अभिसम्बुद्धता
६५	१५	-भन्तरे	-भन्तरे
६८	७	परिञ्ञातं तं	परिञ्ञातन्तं
७२	५	भिययोयस्मा	भिययो यस्मा
७३	११	एन	एवं
७४	१०	बहुं छ	बहुं च
७९	६	रमेति ति	रमेती ति
८०	१७	देवूपपत्त्यस्स	देवूपपत्त्यस्स
८०	१९	यय्हं	मय्हं
८२	१७	निद्धिसति	निद्धिसति
८३	९	पखज्जा-	परवज्जा-
८४	१०	सच्चप्पटिकूलेन	सच्चप्पटिकूलेन
८५	१८	पुज्जति	युज्जति
९६	९	ति ति सीलव्वतानं	ति सीलव्वतानं
९७	१७	तथो	तयो
९८	१४	संवरो वा	संवरोव
१०१	४	यय्हं	मय्हं
१०१	६	चतुन्नं	चतुन्नं
१०२	१६	वड्डत्वा	वड्डे त्वा
१०३	३	सकलगावुत्तं	सकलगावुत्तं
११०	९	अभिनिव्वत्तेति ति	अभिनिव्वत्तेती ति
११२	२१	पयीयति	पहीयति
११५	११	आदसो	आदासो
११६	९	इधे कच्चो	इधेकच्चो
११७	८	पापिपदिकं	पाटिपदिकं
१२१	२	चतूमासं	चतुमासं
१२८	९	इम्मिस्सं	इम्मिस्म
१२९	१९	तिरोजनपदतो	तिरोजनपदतो
१२७	१९	कस्मा	कस्मा ?
१३१	१८	एवसम्पदमिदं	एवंसम्पदमिदं
१३१	२२	इनं	इमं
१३९	१०	आतमञ्जन्तो	अतिमञ्जन्तो
१४०	२७	पुव्वज्जमं	पुव्वज्जमं

१४२	३	वुत्त	वुत्तं
१४३	२	सम्मोदनीय	सम्मोदनीयं
१४४	१९	वसन्तो	वसन्तो
१४७	१९	बोधिसत्तो	बोधिसत्तो
१५६	२५	खनकसकुणा	खनकसकुणा
१५६	२६	खन्ति	खन्ति
१५७	५	खन्ति	खन्ति
१५७	१६	पाकय्यो	पाकटो
१५८	५	पिण्डपात	पिण्डपातं
१६१	७	बोधिरुक्खमूले	बोधिरुक्खमूले
१६३	१८	अप्पववत्ति	अप्पवत्ति
१६३	२२	सरूपतो	सरूपतो
१६७	२१	सुय्यमानसुखतो	सुय्यमानसुखतो
१६८	८	पटिपच्छन्नं	पटिपच्छन्नं
१६८	१५	रत्तनत्तय-	रत्तनत्तय-
१६९	१६	-सरणत्त-	-सरणत्थ-
१७६	१३	सीनं	सीसं
१८१	३	पाटकतरं	पाकटतरं
१८१	१४	उपतापतचित्तो	उपतापनचित्तो
१८३	६	-परियोदात-	-परियोदात-
१९०	१५	-परिक्खारोणं	-परिक्खारानं
१९१	१३	वज्जेत्वा	वज्जेत्वा
१९३	१५	अप्पिच्छतास मुट्टानेहि	अप्पिच्छतासमुट्टानेहि
२०६	४	-मेतं	-मेतं
२०८	५	एतेस	एतेसं
२१२	७	सि सकलम्पि	ति सकलम्पि
२१२	८	देवदूतसुत्तं	देवदूतसुत्तं
२१२	१३	चूळभारोपमसुत्तं	चूळसारोपमसुत्तं
२१४	११	दुग्गति, नाम	दुग्गति नाम
२१६	५	एकत्थमेत्तं	एकत्थमेत्तं
२१६	१४	अच्चयेहि	पच्चयेहि
२१६	१६	भरुकतो	गरुकतो
२२२	२५	उक्का	उक्का
२२४	१५	समुदयसच्चयवत्थानं	समुदयसच्चयवत्थानं
२२५	१२	अवत्था	अवत्था
२२७	१३	द्वारेहु	द्वारेसु

२२९	८	विना	विया
२३१	२३	पञ्चवखन्ध-	पञ्चवखन्ध-
२३१	२५	सम्पप्पञ्जाय	सम्पप्पञ्जाय
२३८	१४	पञ्चवेक्खणा-	पञ्चवेक्खणा-
२३९	१३	थम्म-	थम्म-
२३९	१६	बुद्धा	बुद्धा
२४०	४	अनुरूप-	अनुरूप-
२४१	३	खी	खी
२४९	५	सन्धम्मं	सद्धम्मं
२४९	२५	हेट्ठियमग्गा	हेट्ठिमग्गा
२५०	२५	ओलो, केत्वा	ओलोकेत्वा
२५१	८	तस्म	तस्स
२५१	११	पटिकप्पावहारो	परिकप्पावहारो
२५१	१६	कामद्वारप्पवत्ता	कम्मद्वारप्पवत्ता
२५२	४	अत्थभञ्जको	अत्थभञ्जको
२५२	१६	तदत्थ, विजाननं	तदत्थविजाननं
२५३	१	चा	च
२५४	९	ममस्स' ति	ममस्सा' ति
२५४	११	सम्भारापरभण्डं	सम्भारा परभण्डं
२५४	१८	इच्छिज्जेय्य	उच्छिज्जेय्य
२५६	१३	नन	पन
२५८	१६	आरम्मणततो	आरम्मणतो
२६१	५	सिवा	सिया
२६१	११	भिदन्ति	भिन्दन्ति
२६३	५	पसरमत्तं	पसतमत्तं
२६५	९	कुसलकुसल-	कुसलाकुसल-
२६६	१३	निकन्तिपारयादानत्थं	निकन्तिपरियादानत्थं
२७३	१८	भिविखपन्ति	निविखपन्ति
२७४	१५	एत्थ	एत्थ
२७९	१०	महाभूतानि ति	महाभूतानी ति
२७९	११	येव	येन
२८६	१७	पूत्तो	पुत्तो
२८७	१८	इमस्मि, मज्झिमनिकाये	इमस्मि मज्झिमनिकाये
२९०	२०	-कोहकं	-कोट्टकं
२९०	२४	इमस्मि	इमस्मि
२९१	८	रुचिमेव	रुचिमेव

२९१	१५	आलुकेति	आलुळेति
२९१	१६	आलुकेस्सन्ती	आलुळेस्सन्ती
२९१	२३	करिस्सका	करिस्सथा
२९४	४	अरुणुग्गमने	अरुणुग्गमने
२९४	८	अरुणुग्गम्हि	अरुणुग्गम्हि
२९४	१८	भिवखु	भिवखू
२९४	१९	अगति	अगति
२९५	२	अनागामि	अनागामी
२९६	२	निरुज्झन्ति	निरुज्झन्ति
२९६	४	पटामसेय्या	परामसेय्या
२९७	५	सोतापत्तिफले	सोतापत्तिफले
२९८	२१	-पण्डुकम्बल-	-पण्डुकम्बल-
३०३	२२	-धनविनिब्भोगादि-	धनविनिब्भोगादि
३०४	२२	इधेकच्चो	इधेकच्चो
३०४	२४	रुहिरकायं	रुहिरकायं
३०४	२४	नहारुकायं	नहारुकायं
३०६	१५	पञ्च	पञ्चा
३०६	२०	कामच्छन्दो	कामच्छन्दो
३०६	२१	-धम्मद्वय-	-धम्मद्वय-
३०८	५	पञ्च	पञ्च
३०८	१२	सोसिता	सोसिता
३०८	१७	चित्तं	चित्ते
३१०	२३	धम्मं	धम्मं
३११	२	वन्धितब्बं	वन्धितब्बं
३११	६	धम्मे	धम्मे
३११	११	-दिधम्म-	-दिट्ठधम्म-
३११	१२	इत्थि-	इत्थि-
३११	२१	उपरिक्खित्वा	उपपरिक्खित्वा
३१२	५	गण्हाति	गण्हाति
३१२	७	गण्हती	गण्हति
३१२	९	गण्हाति	गण्हाति
३१२	१८	अस्सा सपदस्सासा	अस्सासपस्सासा
३१३	८	अस्सासस्सासकाये	अस्सासपस्सासकाये
३१३	१४	गग्गरनाकिञ्च	गग्गरनाळिञ्च
३१४	३	-परिच्छेद-	-परिच्छेद-
३१८	१५	पाटघो	पटिघो

३१८	१९	साथं	सात्थं
३२०	१५	आसनसालायं ना	आसनसालायं वा
३२४	७	भिक्षु	भिक्षू
३२४	१४	युत्तेनेव	युत्तेनेव
३२४	२०	अनुघटं	अनुघरं
३२५	५	उपानस्सय-	उपनिस्सय-
३२५	२४	असमुहन्ति	असमुहन्ति
३२६	१	चित्त किरिय-	चित्तकिरिय-
३२६	१०	सन्धि सन्धि सन्धि	सन्धि सन्धि
३२६	१२	एकस्स	एकस्स
३२७	२२	असम्मोहम्पजञ्जं	असम्मोहसम्पजञ्जं
३२९	७	सञ्जासञ्जाक्खन्धो	सञ्जा सञ्जाक्खन्धो
३३१	६	अभिसलाभो	आमिसलाभो
३३३	१४, १५	तं न तस्स	तं तस्स
३३३	१६	अकुसलो	अकुसला
३३४	२	जिह्वाय	जिह्वाय
३३४	३	अग्गजिह्वाय	अग्गजिह्वाय
३३४	१२	अञ्चुण्णेति	सञ्चुण्णेति
३३५	२२	पजानाती	पजानाति
३३६	२४	उपादारूपवत्तिया	उपादारूपवत्तिया
३३७	१५	निब्बुत्ति	निब्बुत्ति
३३७	१७	न कायानुपस्सनं	कायानुपस्सनं
३३८	१	ओपम्मसंसन्दयं	ओपम्मसंसन्दनं
३३९	२	याय	याव
३३९	२	बीलसो	बिलसो
३३९	१४	सत्तसञ्जा	सत्तसञ्जा
३३९	१७	विसुद्धिमग्गो	विसुद्धिमग्गे
३३९	२२	लेसं	सेसं
३३९	२३	कायानुपस्सनं	कायानुपस्सनं
३४०	८	पुब्बसन्नियय-	पुब्बसन्निचय-
३४०	१५	विञ्जाण	विञ्जाणं
३४१	४	पारिएक्कं	पाटिएक्कं
३४१	५	पूतीनो ति	पूतीनी ति
३४१	८	इवमेवा ति	इममेवा ति
३४१	१८	पटिभागानि" ति	-पटिभागानी" ति
३४१	२५	भिक्षुनं	भिक्षूनं

३४२	६	बुत्तता	बुत्तता
३४२	१३	सत्तूपलट्टि	सत्तूपलट्टि
३४३	१	होती" । ति	होती" ति
३४३	११	विरियसतं	विरियसमतं
३४३	१२	योजेता	योजेत्वा
३४३	१८	अरूपपरिगगहो	अरूपपरिगगहो
३४३	२१	विसुद्धिमग्गो	विसुद्धिमग्गे
३४४	९	चेताना	चेतना
३४४	२६	विपस्सनापरिपाटिया	विपस्सनापटिपाटिया
३४५	१५	वचं	वाचं
३४५	२१	दिट्ठिपासाणं	पिट्ठिपासाणं
३४५	२२	दिट्ठिपासाणस्स	पिट्ठिपासाणस्स
३४५	२४	दिट्ठिपासाणे	पिट्ठिपासाणे
३४७	१९	अज्झतं	अज्झत्तं
३४८	१४	-सहपत-	-सहगत-
३४८	१७	सखित्तं	संखित्तं
३४९	३	-परिप्पस्सद्धि-	-पटिप्पस्सद्धि-
३४९	१४	-विधेव	-विधेन
३४९	२३	-समुदाचारवसेन	-समुदाचारवसेन
३५१	१	आलापे	आलोपे
३५१	११	पटिघानमित्तं	पटिघनिमित्तं
३५२	९	गामिस्सति	गमिस्सति
३५२	१०	अत्तवो	अत्तनो
३५३	१२	विवाट्टाने	दिवाट्टाने
३५३	२१	पम	पन
३५५	११	पहानाया	पहानाय
३५५	१३	पञ्च	पञ्च
३५६	९	सङ्खेपो	सङ्खेपो
३५६	१५	अविज्जा—	अविज्जा—
३५७	६	जिह्वा	जिह्वा
३६०	२५	उल्कापं	उक्लापं
३६०	२६	सरीरयल्लहुक-	सरीरसल्लहुक-
३६२	१३	कोसज्जपाततो	कोसज्जपाततो
३६३	५	तंवत्तती	संवत्तती
३६३	१२	पञ्चविध-	पञ्चविध-
३६३	१५	वहस्ससहस्सानि	वस्ससहस्सानि

३६३	१८	-सम्बोज्झङ्ग	-सम्बोज्झङ्ग
३६४	१४	अम्मं	अम्म
३६५	४	चीवरवंसे	चीवरं चीवरवंसे
३६५	२१	पमुत्तालपक्कं	पमुत्ततालपक्कं
३६९	१२	समय	समये
३७१	७	माचीयमानो	याचीयमानो
३७६	२	सादं	पसादं
३७६	१०	सब्बपालिफुल्लं	सब्बपालिफुल्लं
३७६	१९	अदञ्जावसिस्स	अज्झावसिस्स
३७७	१२	पायिकपुत्त-	पाथिकपुत्त-
३८०	२	पञ्चनं	पञ्चन्नं
३८०	११	एकच्चसस्सतिका	एकच्चसस्सतिका
३९८	६	विजायनघटं	विजायनघरं
४०४	१४	न ही	न हि
४०५	३	से	मे
४०५	१७	अयम्पि ति	अयम्पि हि
४०७	१२	सनन्नागतो	समन्नागतो
४०८	३	नदति" ति	नदती" ति
४१०	६	बहूसु ति	बहूसु पि
४१३	१५	-आणानुभावतो	-आणानुभावतो
४१३	२२	चित्तं	चित्तं
४१३	२४	यथाभत्तं	यथाभतं
४१६	१६	मासमानञ्च	भासमानञ्च
४१७	६	कथेति" ति	कथेती" ति
४१७	१३	देसती ति	देसेती ति
४२१	२	कम्मयूहनकाले	कम्मायूहनकाले
४२१	१४	हुक्खबहुला	दुक्खबहुला
४२१	२३	द्वारवाहाही	द्वारवाहाहि
४२२	४	-पवरच्चत्थरणो	-पवरपच्चत्थरणो
४२७	१२	गुत्ताचारो	मुत्ताचारो
४२७	१४	इत्थापलेखनो	हत्थापलेखनो
४२९	२	खुद्दकयाति	खुद्दकपाति
४३२	१४	लामानि	लोमानि
४३२	२१	नेतदुकूलपारुत्तं	सेतदुकूलपारुत्तं
४३२	२२	हिमविन्दूसु	हिमविन्दूसु
४३७	१७	राजकुलासीसु	राजकुलादीसु

४३९	७	नाथ	नाम
४४०	२४	किन्ना मा	किन्नामा
४४३	१९	कामपञ्चया	कामपञ्चया
४४४	४	सदावलेपना	अदावलेपना
४४७	८	अतव्यावाधाया	अतव्यावाधाया
४४८	१५	चिरत्तं	चिररत्तं
४५०	१९	पयञ्ज्रासि	पञ्चञ्ज्रासि
४५५	२१	पक्कवेक्खन्तो	पञ्चवेक्खन्तो
४६०	२१	निसिन्नस्सेन	निसिन्नस्सेव
४६०	२१	वड्डेन्तस्स	वड्डेन्तस्स
४७२	२५	मनुञ्जसद्वखने	मनुञ्जसद्वरवने
४७२	२५	मोखनकुक्कुटादिके	मोरवनकुक्कुटादिके
४७३	१८	परुपधात-	परुपधात-
४७४	२	पञ्चत्तिका	पञ्चत्थिका
४७४	२१	भत्तवेतनं	भत्तवेतनं
४७५	८	किट्टसम्बाधे	किट्टसम्बाधे
४७५	१६	पवत्तय्युं	पवत्तेय्यं
४७५	२३	अहञ्जी	ऊहञ्जी
४७५	२६	उप्पन्नवितक्को	उप्पन्नवितक्को
४७७	१५	किटस्स	किरस्स
४७७	१७	रट्टपेत्वा	पट्टपेत्वा
४७९	४	तिण्णानि	तिणानि
४८१	२०	रामसम्पयुत्ता	रागसम्पयुत्ता
४८२	६	निमित्तो	निमित्ततो
४८७	४	गच्छामी	गच्छामि
४८८	६	गाथामाह	गाथमाह
४८८	२२	सिसे	सीसे

पपञ्चसूदनी

विषय-सूची

पाठा	पिटुङ्का
मूलपण्णासवण्णना	३
गन्थारम्भकथा	३
निदानकथा	४
१. मूलपरियायवग्गो	६-३७४
१. मूलपरियायसुत्तवण्णना	६
सुत्तनिकखेपवण्णना	२१
पठवीवारवण्णना	३३
आपोवारादिवण्णना	३९
भूतवारादिवण्णना	४१
आकासानञ्चायतनवारादिवण्णना	४७
दिट्ठसुत्तवारादिवण्णना	४८
एकत्तवारादिवण्णना	४९
सेक्खवारदुत्तियनयवण्णना	५२
खीणासववारतत्तियादिनयवण्णना	५५
तथागतवारसत्तमनयवण्णना	५९
तथागतवारअट्टमनयवण्णना	६८
२. सब्बासवसुत्तवण्णना	७८
दस्सनापहातब्बआसववण्णना	८७
संकरापहातब्बआसववण्णना	९७
अधिवासनापहातब्बआसववण्णना	१०१
परिवज्जनापहातब्बआसववण्णना	१०४
विनोदनापहातब्बआसववण्णना	१०५

पाठा	पिट्ठका
भावनापहातव्वआसववण्णना	१०७
३. धम्मदायादसुत्तवण्णना	११४
४. भयभेरवसुत्तवण्णना	१४२
कायकम्मन्तवारकथा	१४६
वचीकम्मन्तवारादिवण्णना	१४८
भयभेरवसेनासनादिवण्णना	१५३
असम्मोहविहारवण्णना	१५६
पुव्वभागपटिपदादिवण्णना	१५९
पुव्वेनिवासकथावण्णना	१६१
दिव्वचक्खुग्राणकथावण्णना	१६३
आसवक्खयग्राणकथावण्णना	१६३
अरञ्जवासकारणवण्णना	१६५
देसनानुमोदनावण्णना	१६६
पसन्नाकारवण्णना	१६८
सरणगमनकथा	१६९
उपासकविधिकथा	१७४
५. अनङ्गणसुत्तवण्णना	१७७
सम्मतिपरमत्थदेसनाकथा	१७७
६. आकङ्खेय्यसुत्तवण्णना	१९७
७. वत्थसुत्तवण्णना	२१२
८. सल्लेखसुत्तवण्णना	२३०
९. सम्मादिट्ठिसुत्तवण्णना	२४८
अकुसलकम्मपथवण्णना	२५०
कुसलकम्मपथवण्णना	२५६
आहारवारवण्णना	२६०
सच्चवारवण्णना	२७०
जरामरणवारवण्णना	२७१
जातिवारवण्णना	२७४
भववारवण्णना	२७४

पाठा	पिठुङ्का
उपादानवारवण्णना	२७५
तण्हावारवण्णना	२७६
वेदनावारवण्णना	२७७
फस्सवारवण्णना	२७८
सळायतनवारवण्णना	२७८
नामरूपवारवण्णना	२७९
विञ्जाणवारवण्णना	२८०
सङ्खारवारवण्णना	२८०
अविञ्जावारवण्णना	२८०
आसववारवण्णना	२८१
१०. सतिपट्टानमुत्तवण्णना	२८४
उद्देसवारकथावण्णना	२८७
कायानुपस्सना आनापानपब्बवण्णना	३०९
इरियापथपब्बवण्णना	३१४
चतुसम्पजञ्जपब्बवण्णना	३१७
पटिकूलमनसिकारपब्बवण्णना	३३७
धातुमनसिकारपब्बवण्णना	३३८
नवसिवथिकपब्बवण्णना	३३९
वेदनानुपस्सनावण्णना	३४२
चित्तानुपस्सनावण्णना	३४८
धम्ममानुपस्सना नीवरणपब्बवण्णना	३४९
खन्धपब्बवण्णना	३५६
आयतनपब्बवण्णना	३५७
बोज्झङ्गपब्बवण्णना	३५९
चतुसच्चपब्बवण्णना	४७२

२. सीहनादवग्गो

३७५-४६०

११. चूळसीहनादमुत्तवण्णना
१२. महासीहनादमुत्तवण्णना

३७५

३६८

पाठा	पिटुङ्का
वेसालिनगरवण्णना	३९८
उत्तरिमनुस्सधम्मादिवण्णना	४०१
दसवलआणादिवण्णना	४०५
अट्टपरिसवण्णना	४१५
चतुयोनिवण्णना	४१७
पञ्चगतिवण्णना	४१८
आणप्पवत्ताकारवण्णना	४१९
आसवक्खयवारवण्णना	४२२
दुक्करकारिकादिसुद्धिवण्णना	४२४
आहारसुद्धिवण्णना	४३४
संसारसुद्धिआदिवण्णना	४३६
१३. महादुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना	४४०
१४. चूळदुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना	४४८
१५. अनुमानसुत्तवण्णना	४५४
१६. चेतोखिलसुत्तवण्णना	४५७
१७. वनपत्थपरियायसुत्तवण्णना	४६२
१८. मधुपिण्डिकसुत्तवण्णना	४६४
१९. द्वेधावितक्कसुत्तवण्णना	४७१
२०. वितक्कसण्ठानसुत्तवण्णना	४८१
परिसिट्ठं	
सद्धानुक्कमणिका	४९१

पपञ्चसूदनी

(मज्झिमनिकाय-अट्ठकथा)

पठमो भागो

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

(1892-1893)

1892-1893

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

पपञ्चसूदनी

(मज्झिमनिकाय-अट्ठकथा)

मूलपण्णासवण्णना

गन्थारम्भकथा

करुणासीतलहृदयं पञ्चापज्जोतविहतमोहतमं ।

B.Vd.I, 1

सनरामरलोकगहं^१ वन्दे सुगतं गतिविमुत्तं ॥

बुद्धो पि बुद्धभावं भावेत्वा चेव सच्छिक्त्वा च ।

यं उपगतो गतमलं वन्दे तमनुत्तरं धम्मं ॥

सुगतस्स ओरसानं पुत्तानं मारसेनमथनानं ।

5

अट्ठन्नं पि समूहं सिरसा वन्दे अरियसङ्घं ॥

इति मे पसन्नमतिनो रतनत्तयवन्दनामयं पुञ्जं ।

यं सुविहतन्तरायो हुत्वा तस्सानुभावेन ॥

मज्झिमपमाणसुत्तङ्कितस्स इध^२ मज्झिमागमवरस्स ।

बुद्धानुबुद्धसंवण्णितस्स परवादमथनस्स ॥

10

अत्थप्पकासनत्थं अट्ठकथा आदितो वसिसतेहि ।

पञ्चहि या सङ्गीता अनुसङ्गीता च पच्छा पि ॥

- सीहळदीपं पन आभताथ^१ वसिना महामहिन्देन ।
 ठपिता सीहळभासाय दीपवासीनमत्थाय ॥
 अपनेत्वान ततोहं सीहळभासं मनोरमं भासं ।
 तन्तिनयानुच्छविकं आरोपेन्तो विगतदोसं ॥
 5 समयं अविलोमेन्तो थेरानं थेरवंसदीपानं^२ ।
 सुनिपुणविनिच्छयानं महाविहारे^३ निवासीनं^३ ॥
 हित्वा पुनप्पुनागतमत्तं अत्थं पकासयिस्सामि ।
 सुजनस्स च तुट्ठत्थं चिरट्ठितत्थं च धम्मस्स ॥
 10 सीलकथा धुतधम्मा कम्मट्ठानानि चेव सब्बानि ।
 चरियाविधानसहितो भानसमापत्तिवित्थारो ॥
 सब्बा चा अभिञ्जायो पञ्जासङ्कलननिच्छयो^४ चेव ।
 खन्धाधातायतनिन्द्रियानि अरियानि चेव चत्तारि ॥
 सच्चानि पच्चयाकारदेसना सुपरिसुद्धनिपुणनया ।
 अविमुत्ततन्तिमग्गा विपस्सनाभावना चेव ॥
 15 इति पन सब्बं यस्मा विमुद्धिमग्गे मया सुपरिसुद्धं ।
 वुत्तं तस्मा भिय्यो न तं इध विचारयिस्सामि ॥
 “मज्झे विमुद्धिमग्गे एस चतुन्नं पि आगमानञ्जिह ।
 ठत्वा पकासयिस्सति तत्थ यथाभासितमत्थं” ॥
 इच्चेव कतो तस्मा तं पि गहेत्वान सद्धिमेताय ।
 20 अट्ठकथाय विजानथ^५, मज्झिमसङ्गीतिया अत्थं ति ॥

निदानकथा

१. तत्थ मज्झिमसङ्गीति नाम पण्णासतो मूलपण्णासा
 मज्झिमपण्णासा उपरिपण्णासा ति पण्णासत्तयसङ्गहा । वग्गतो

१. आभतां च—स्या० ।

२. ०पदीपानां—म० ।

३-३. महाविहाराधिवासीनं—सी;

महाविहारवासीनं—स्या० ।

४. ०सङ्कलविनिच्छयो—स्या० ।

५. विजानाथ—म० ।

एकेकाय^१ पण्णासाय^१ पञ्च पञ्च वग्गे कत्वा पन्नरसवग्गसमायोगा ।
सुत्ततो दियड्डसुत्तसतं द्वे च सुत्तन्ता । पदतो तेवीसुत्तरपञ्चसताधिकानि
असीतिपदसहस्सानि । तेनाहु पोरणा—

“असीतिपदसहस्सानि भिय्यो पञ्चसतानि च ।

पुन तेवीसति वुत्ता पदमेवं ववत्थितं” ति ॥

5

अक्खरतो सत्त अक्खरसतसहस्सानि चत्तालीसं च सहस्सानि
तेपञ्चासं च अक्खरानि । भाणवारतो असीति भाणवारा तेवीस-
पदाधिको च उपड्डभाणवारो । अनुसन्धितो पुच्छानुसन्धि-अज्झासयानु-
सन्धि-यथानुसन्धिवसेन सङ्खेपतो तिविधो^२ अनुसन्धि^२ । वित्थारतो
पनेत्थ तीणि अनुसन्धिसहस्सानि नव च सताति होन्ति । तेनाहु 10
पोरणा—

“तीणि सन्धिसहस्सानि तथा नवसतानि च ।

अनुसन्धिनया एते मज्झिमस्स पकासिता” ति ॥

तत्थ^३ पण्णासासु मूलपण्णासा आदि, वग्गेसु मूलपरियायवग्गो,
सुत्तेसु मूलपरियायसुत्तं । तस्सा पि “एवं मे सुत्तं” ति आदिकं 15
आयस्मता आनन्देन पठममहासङ्गीतिकाले वुत्तं निदानमादि । सा
पनेसा पठममहासङ्गीति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथाय
आदिमिह वित्थारिता । तस्मा सा तथ्य वित्थारितनयेनेव
वेदितव्वा ।

—०—

१-१. एकेकपण्णासाय—सी०, स्या०, रो० । २-२. तिविधानुसन्धि—रो०; तिविधा-

३. तस्स—स्या० ।

अनुसन्धि—स्या० ।

१. मूलपरियायवग्गो

१. मूलपरियायसुत्तवण्णना

B. 4 यं पनेतं “एवं मे सुतं” ति आदिकं निदानं । तत्थ एवं ति निपातपदं । मे ति आदीनि नामपदानि । उक्कट्ठायं विहरती ति एत्थ वी ति उपसग्गपदं हरती ति आख्यातपदं ति इमिना ताव नयेन पदविभागो वेदितब्बो ।

- 5 अत्थतो पन एवंसद्दो ताव उपमूपदेससम्पहंसनगरहणवचनसम्प-
टिग्गहाकारनिदस्सनावधारणादिअनेकत्थप्पभेदो । तथाहेस “एवं
जातेन मच्चैन कत्तब्बं कुसलं बहु”^१ (खु० १.२२) ति एवमादीसु
उपमायं आगतो । “एवं ते अभिक्कमितब्बं, एवं ते पटिक्कमितब्बं”
(अं० २.१२९) ति आदीसु उपदेसे । ‘एवमेतं भगवा, एवमेतं सुगता’
10 (अं० १.१७८) ति आदीसु सम्पहंसने । “एवमेवं पनायं वसली यस्मि
वा तस्मि वा तस्स मुण्डकस्स समणकस्स वण्णं भासती” (सं० १.१६०)
ति आदीसु गरहणे । “एवं, भन्ते, ति खो ते भिक्खू भगवतो
पच्चस्सोसु” (म० १.१) ति आदीसु वचनसम्पटिग्गहे । “एवं
व्याखो^२ अहं, भन्ते भगवता धम्मं देसितं आजानामी” (म० १.३१७)
15 ति आदीसु आकारे । “एहि त्वं माणवक^३, येन समणो आनन्दो
तेनुपसङ्कम, उपसङ्कमित्वा मम वचनेन समणं आनन्दं अप्पाबाधं
अप्पातङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारं पुच्छ ‘सुभो माणवो तोदेय्यपुत्तो
भवन्तं आनन्दं अप्पाबाधं अप्पातङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारं पुच्छती’
ति एवं च वदेहि ‘साधु किर भवं आनन्दो येन सुभस्स माणवस्स
20 तोदेय्यपुत्तस्स निवेसनं तेनुपसङ्कमतु अनुकम्पं उपादाया’ (दी० १.१६९)

ति आदीसु निदस्सने । “तं किं मञ्जथ, कालामा, इमे धम्मा कुसला वा अकुसला वा ति ? अकुसला भन्ते । सावज्जा वा अनवज्जा वा ति ? सावज्जा भन्ते । विञ्जुगरहिता वा विञ्जुप्प- सत्था वा ति ? विञ्जुगरहिता भन्ते । समत्ता समादिन्ना अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति नो वा, कथं वो ? एत्थ होती ति ? समत्ता, भन्ते, 5 समादिन्ना अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति—एवं नो एत्थ होती” (अं० १.१७५-६) ति आदीसु अवधारणे । स्वायमिध आकार- निदस्सनावधारणेषु दट्ठब्बो ।

तत्थ आकारट्ठेन एवंसट्ठेन एतमत्थं दीपेति—नानानयनिपुणं B. 5 अनेकज्भासयसमुट्ठानं अत्थव्यञ्जनसम्पन्नं विविधपाटिहारियं धम्मत्थ- 10 देसनापटिवेधगम्भीरं सब्बसत्तानं सकसकभासानुरूपतो सोतपथमा- गच्छन्तं तस्स भगवतो वचनं सब्बप्पकारेण को समत्थो विञ्जातुं ? सब्बथामेन पन सोतुकामतं जनेत्वा पि एवं मे सुतं, मया पि एकेनाकारेण सुतं ति ।

निदस्सनट्ठेन ‘नाहं सयम्भू, न मया इदं सच्चिकतं’ ति अत्तानं 15 परिमोचेन्तो एवं मे सुतं, मया पि एवं सुतं ति इदानीं वत्तब्बं सकलं^१ सुत्तं^२ निदस्सेति ।

अवधारणट्ठेन “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् बहुस्सुतानं यदिदं आनन्दो, गतिमन्तानं, सतिमन्तानं, धितिमन्तानं, उपट्ठाकानं यदिदं आनन्दो” (अं० १.२५) ति एवं भगवता 20 “आयस्मा आनन्दो अत्थकुसलो धम्मकुसलो व्यञ्जनकुसलो निरुत्ति- कुसलो पुब्बापरकुसलो” (अं० २.४४८) ति एवं धम्मसेनापतिना च पसत्थभावानुख्यं अत्ततो धारणबलं दस्सेन्तो सत्तानं सोतुकम्यतं^३ जनेति “एवं मे सुतं” । तं च खो अत्थतो वा व्यञ्जनतो वा अनून- मनधिकं, एवमेव न अञ्जथा दट्ठब्बं ति । 25

१. वा—रो० ।

२-२. सकलसुत्तं—सी०, स्या० ।

३. सोतुकामतं—सी०, स्या० ।

मे सदो तीसु अत्थेसु दिस्सति । तथा हिस्स “गाथाभिगीतं मे अभोजनेय्यं” (खु० १.२८२) ति आदीसु मया ति अत्थो । “साधु मे भन्ते भगवा सङ्घित्तेन धम्मं देसेत्तु” (सं० ३.५६) ति आदीसु मय्हं ति अत्थो । “धम्मदायादा मे, भिक्खवे, भवथा” (म० १.१८) ति
 5 आदीसु ममा ति अत्थो । इध पन “मया सुतं” ति च “मम सुतं” ति च अत्थद्वये युज्जति ।

सुतं ति अयं सुतसदो? सउपसग्गो च अनुपसग्गो च गमन-
 विस्सुत-किलिन्न-उपचितानुयोग-सोतविज्जेय्य-सोतद्वारानुसारविज्जाता-
 दिअनेकत्थप्पभेदो । तथा हिस्स “सेनाय पसुतो” ति आदीसु गच्छन्तो
 10 ति अत्थो । “सुतधम्मस्स पस्सतो” (खु० १.७३) ति आदीसु
 विस्सुतधम्मस्सा ति अत्थो । “अवस्सुता^२ अवस्सुतस्सा^२” (पाचि० २८६)
 ति आदीसु किलिन्ना किलिन्नस्सा ति अत्थो । “तुम्हेहि पुज्जं पसुतं
 अनप्पकं” (खु० १.१०) ति आदीसु उपचितं ति अत्थो । “ये
 भानपसुता धीरा” (खु० १.३४) ति आदीसु भानानुयुत्ता ति अत्थो ।
 15 “दिट्ठं सुतं मुतं” (म० १.१८१) ति आदीसु सोतविज्जेय्यं ति
 अत्थो । “सुतधरो सुतसन्निचयो” (म० १.२६७) ति आदीसु
 सोतद्वारानुसारविज्जातधरो ति अत्थो । इध पनस्स सोतद्वारानुसारेन
 “उपधारितं” ति वा “उपधारणं” ति वा ति अत्थो । मे-सदस्स हि
 मया ति अत्थे सति “एवं मया सुतं सोतद्वारानुसारेण उपधारितं”
 20 ति युज्जति । ममा ति अत्थे सति “एवं मम सुतं सोतद्वारानुसारेण
 उपधारणं” ति युज्जति ।

एवमेतेसु तीसु पदेसु एवं ति सोतविज्जाणादिविज्जाणकिच्च-
 निदस्सनं । मे ति वुत्तविज्जाणसमङ्गिपुग्गलनिदस्सनं । सुतं ति
 अस्सवनभावप्पटिक्खेपतो अनूनाधिकविपरीतगहणनिदस्सनं । तथा
 25 एवं ति तस्सा सोतद्वारानुसारेण पवत्ताय विज्जाणवीथिया नानप्प-

कारेण आरम्भणे पवत्तिभावप्पकासनं । मे ति अत्तप्पकासनं । सुतं ति धम्मप्पकासनं । अयञ्हेत्थ सङ्खेपो—“नानप्पकारेण आरम्भणे पवत्ताय विज्जाणवीथिया मया न अञ्जं कतं, इदं पन कतं, अयं धम्मो सुतो” ति ।

तथा एवं ति निद्दिसितब्बप्पकासनं । मे ति पुग्गलप्पकासनं । 5 सुतं ति पुग्गलकिच्चप्पकासनं । इदं धुत्तं होति—यं सुत्तं निद्दिसिस्सामि, तं मया एवं सुतं ति ।

तथा एवं ति यस्स चित्तसन्तानस्स नानाकारप्पवत्ति या^१ नानत्थ-
व्यञ्जनगगहणं होति तस्स नानाकारनिद्देशो । एवं ति हि अयं आकार-
पञ्जति । मे ति कत्तुनिद्देशो । सुतं ति विसयनिद्देशो । एत्तावता 10
नानाकारप्पवत्तेन चित्तसन्तानेन तंसमङ्गिनो कत्तुविसये गहण-
सन्निट्ठानं कतं होति ।

अथ वा एवं ति पुग्गलकिच्चनिद्देशो । सुत ति विज्जाणकिच्च-
निद्देशो । मे ति उभयकिच्चयुत्तपुग्गलनिद्देशो । अयं पनेत्थ सङ्खेपो—
मया सवनकिच्चविज्जाणसमङ्गिना पुग्गलेन विज्जाणवसेन लद्धसवन- 15
किच्चवोहारेण सुतं ति ।

तत्थ एवं ति च मे ति च सच्चिकट्टपरमत्थवसेन^२ अविज्जमान-
पञ्जति । किञ्हेत्थ तं परमत्थतो अत्थि, यं एवं ति वा मे ति वा
निद्देशं लभेथ । सुतं ति विज्जमानपञ्जति । यं^३ हि तं^३ एत्थ सीतेन
उपलद्धं तं परमत्थतो विज्जमानं ति । 20

B. 7

तथा एवं ति च मे ति च तं तं उपादाय वत्तब्बतो उपादा-
पञ्जति^४ । सुतं ति दिट्ठादीनि उपनिधाय वत्तब्बतो उपनिधा-
पञ्जति । एत्थ च एवं ति वचनेन असम्मोहं दीपेति । न हि
सम्मूळ्हो नानप्पकारपटिवेधसमत्थो होति । सुतं ति वचनेन

१. नानप्पकारप्पवत्तिया—सी०, स्या० । २. सच्चिकट्टं—सी० ।

३-३. यञ्हेतं—स्या० ।

४. उपादायपञ्जति—सी०, स्या० ।

सुतस्स असम्मोसं दीपेति । यस्स हि सुतं सम्मुट्ठं होति, न सो कालन्तरेण मया सुतं ति पटिजानाति । इच्चस्स असम्मोहेन पञ्जा-
सिद्धि, असम्मोसेन पण सतिसिद्धि । तत्थ पञ्जा पुब्बङ्गमाय
सतिया व्यञ्जनावधारणसमत्थता, सतिपुब्बङ्गमाय पञ्जाय
5 अत्थपटिवेधसमत्थता । तदुभयसमत्थतायोगेण अत्थव्यञ्जनसम्पन्नस्स
धम्मकोसस्स अनुपालनसमत्थतो धम्मभण्डागारिकत्तसिद्धि ।

अपरो नयो—एवं ति वचनेन योनिसो मनसिकारं दीपेति,
अयोनिसो मनसिकरोतो हि नानप्पकारपटिवेधा भावतो । सुतं
ति वचनेन अविकल्पेण दीपेति, विक्खित्तचित्तस्स सवनाभावतो । तथा
10 हि विक्खित्तचित्तो पुग्गलो सब्बसम्पत्तिया वुच्चमानो पि “न मया सुतं
पुन भणथा” ति भणति । योनिसो मनसिकारेण चेत्य अत्तसम्मा-
पणिधिं पुब्बे च कतपुञ्जतं साधेति, सम्मा अपणिहितत्तस्स पुब्बे
अकतपुञ्जस्स वा तदभावतो । अविकल्पेण पणं सद्धम्मस्सवनं
सप्पुरिसूपनिस्सयं^२ च साधेति । न हि विक्खित्तचित्तो^३ सोतुं
15 सक्कोति, न च सप्पुरिसे अनुपस्सयमानस्स सवनं अत्थी ति ।

अपरो नयो—यस्मा एवं ति यस्स चित्तसन्तानस्स नानाकारप्प-
वत्तिया^४ नानत्थव्यञ्जनग्गहणं होति, तस्स नानाकारनिद्देसो
ति वुत्तं । सो च एवं भद्दको आकारो न सम्मा अप्पाणहितत्तनो
पुब्बे अकतपुञ्जस्स वा होति, तस्मा एवं ति इमिना भद्दकेन
20 आकारेण पच्छिमचक्कद्वयसम्पत्तिं अत्तनो दीपेति, सुतं ति सवन-
योगेण पुरिमचक्कद्वयसम्पत्तिं । न हि अप्पतिरूपदेसे वसतो सप्पुरिसूप-
निस्सयविरहितस्स^५ वा सवनं अत्थि, इच्चस्स पच्छिमचक्कद्वय-
सिद्धिया आसयसुद्धि सिद्धा होति । पुरिमचक्कद्वयसिद्धिया पयोग-
सुद्धि । ताय च आसयसुद्धिया अधिगमव्यत्ति सिद्धि, पयोगसुद्धिया

१. सी०, स्या० पोत्यकेसु नत्थि ।

२. सप्पुरिसूपस्सयं—सी०, स्या० ।

३. विक्खित्तो—सी० ।

४. नानप्पकारप्पवत्तिया—सी०, स्या० ।

५. सप्पुरिसूपस्सयविरहितस्स—सी०, स्या० ।

आगमव्यक्तिसिद्धि । इति पयोगासयसुद्धस्स आगमाधिगमसम्पन्नस्स वचनं अरुणगं^१ विय सुरियस्स^२ उदयतो योनिसोमनसिकारो विय च कुसलकम्मस्स अरहति भगवतो वचनस्स पुब्बज्जमं भवितुं ति ठाने निदानं ठपेन्तो एणं मे सुतं ति आदिमाह ।

अपरो नयो--- एणं ति इमिना नानप्पकारपटिवेधदीपकेन 5 वचनेन अत्तनो अत्थपटिभानपटिसम्भिदासम्पत्तिसम्भावं दीपेति । सुतं ति इमिना सोतब्बभेदपटिवेधदीपकेन^३ धम्मनिवृत्तिपटिसम्पत्तिसम्भावं । एवं ति च इदं योनिसोमनसिकारदीपकं वचनं भासमानो “एते मया धम्मा मनसानुपेक्खिता, दिट्ठिया सुप्पटिविद्धा” ति दीपेति । सुतं ति इदं सवनयोगदीपकं वचनं भासमानो “बहू मया 10 धम्मा सुता धाता^४ वचसा परिचिता” ति दीपेति । तदुभयेन पि अत्थव्यञ्जनपारिपूरि दीपेन्तो सवने आदरं जनेति । अत्थव्यञ्जनपरिपुण्णञ्च धम्मं आदरेन अस्सुणन्तो महता हिता पटिवाहियो होती ति आदरं जनेत्वा सक्कच्चं धम्मो सोतब्बो ति ।

“एवं मे सुतं” ति इमिना पन सकलेन वचनेन आयस्मा आनन्दो 15 तथागतप्पवेदितं धम्मं अत्तनो अदहन्तो असप्पुरिसभूमिं अतिक्रमति, सावकत्तं पटिजानन्तो— सप्पुरिसभूमिं ओक्कमति । तथा असद्धम्मा चित्तं वुट्ठापेति, सद्धम्मे चित्तं पतिट्ठापेति । “केवलं सुतमेवेतं मया तस्सेव पन^५ भगवतो वचनं” ति दीपेन्तो अत्तानं परिमोचेति, सत्थारं अपदिसति, जिनवचनं अप्पेति, धम्मनेत्ति पतिट्ठापेति । 20

अपि च “एवं मे सुतं” ति अत्तना उप्पादितभावं अप्पटिजानन्तो पुरिमवचनं^६ विवरन्तो “सम्मुखा पटिग्गहितमिदं मया तस्स भगवतो चतुवसारज्जविसारदस्स दसबलधरस्स आसभट्टानट्ठायिनो^७ सीहनादनादिनो^८ सब्बसत्तुत्तमस्स धम्मस्सरस्स धम्मराजस्स धम्माधि-

१. अरुणगं—सी०, स्या० ।

२. सुरियस्स—म० ।

३. सोतब्बभेदं—स्या० ।

४. धाता—सी०, स्या० ।

५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

६. पुरिमसवनं—सी०, स्या० ।

७. आसभण्ठानट्ठायिनो—सी०, स्या० ।

८. सीहनादनदिनो—रो० ।

पतिनो धम्मदीपस्स धम्मसरणस्स सद्धम्मवरचक्कवत्तिनो सम्मासम्बुद्धस्स वचनं, न एत्थ अत्थे वा धम्मे वा पदे वा ब्यञ्जने वा कङ्खा वा विमति वा कत्तब्बा” ति सब्बदेवमनुस्सानं इमस्मिं धम्मे अस्सद्धियं— विनासेति, सद्धासम्पदं उप्पादेती ति । तेनेतं वुच्चति—

B 9

5

“विनासयति अस्सद्धं सद्धं वड्ढेति सासने ।

एवं मे सुतमिच्चेवं वदं गोतमसावको” ति ॥

एकं ति गणनपरिच्छेदनिद्देशो । समयं ति परिच्छिन्ननिद्देशो ।
एकं समयं ति अनियमितपरिदीपनं । तत्थ समयसद्दो—

समवाये खणे काले समूहे हेतुदिट्ठिसु ।

10

पटिलाभे पहाने च पटिवेधे च दिस्सति ॥

तथा हिस्स “अप्पेव नाम स्वे पि उपसङ्कमेय्याम कालं च समयं च उपादाया” (दी० १.१६९) ति एवमादीसु समवायो अत्थो । “एकोव खो, भिक्खवे, खणो च समयो च ब्रह्मचरिय-
वासाया” (अं० ३.३२९) ति आदीसु खणो । “उण्हसमयो परिळाह-
15 समयो ” (पाचि० १६०) ति आदीसु कालो । “महासमयो पवनस्मिं” (दी० २.१८९) ति आदीसु समूहो । “समयो पि खो ते, भद्दालि, अप्पटिविद्धो अहोसि, भगवा खो सावत्थियं विहरति, भगवा पि मं जानिस्सति — ‘भद्दालि नाम भिक्खु सत्थुसासने सिक्खाय न? परिपूकारी? ति, अयं पि खो ते, भद्दालि, समयो
20 अप्पटिविद्धो अहोसी” (म० २-१२१) ति आदीसु हेतु । “तेन खो पन समयेन उग्गाहमानो परिब्बाजको समणमुण्डिकापुत्तो समयप्प-
वादके त्तिन्दुकाचीरे एकसालके मल्लिकाय आरामे पटिवसती”
(म० २-२४७) ति आदीसु दिट्ठि ।

“दिट्ठे धम्मे च यो अत्थो यो चत्थो सम्परायिको ।

25

अत्थाभिसमया धीरो पण्डितो ति पवुच्चती” (सं० १-८८) ति—

आदीसु पटिलाभो । “सम्मा मानाभिसमया अन्तमकासि
दुक्खस्सा” (म० १-१८) ति आदीसु पहानं । “दुक्खस्स पीब्बनट्ठो
सङ्खतट्ठो सन्तापट्ठो विपरिणामट्ठो अभिसमयट्ठो” (खु० ५-३५१)
ति आदीसु पटिवेधो । इध पनस्स कालो अत्थो । तेन संवच्छरउतु- 5
मासड्ढमासरत्तिदिवपुब्बण्हमज्झन्हिकसायन्हपठममज्झिमपच्छिमयाम-
मुहुत्तादीसु कालप्पभेदभूतेसु समयेसु एकं समयं ति दीपेति ।

तत्थ किञ्चा पि एतेसु संवच्छरादीसु समयेसु यं यं सुत्तं यम्हि
यम्हि संवच्छरे उतुम्हि मासे पक्खे रत्तिभागे दिवसभागे वा वुत्तं,
सब्बं तं थेरस्स सुविदितं सुववत्थापितं पञ्जाय । यस्मा पन “एवं B 10
मे सुत्तं असुकसंवच्छरे असुकउतुम्हि असुकमासे असुकपक्खे असुक- 10
रत्तिभागे असुकदिवसभागे वा” ति एवं वुत्ते न सक्का सुखेन
धारेतुं वा उद्दिसितुं वा उद्दिसापेतुं वा, बहु च वत्तब्बं होति,
तस्मा एकेनेव पदेन तमत्थं समोधानेत्वा “एकं समयं” ति आह ।

ये वा इमे गब्भोक्कन्तिसमयो जातिसमयो संवेगसमयो
अभिनिक्खमनसमयो दुक्करकारिकसमयो मारविजयसमयो अभिसम्बोधि- 15
समयो दिट्ठधम्मसुखविहारसमयो देसनासमयो परिनिब्बानसमयो ति
एवमादयो भगवतो देवमनुस्सेसु अतिविय सुप्पकासा^१ अनेककालप्पभेदा
एव समया, तेसु समयेसु देसनासमयसङ्ख्यातं एकं समयं ति दीपेति ।
यो चायं जाणकरुणाकिच्चसमयेसु करुणाकिच्चसमयो, अत्तहित-
परहितपटिपत्तिसमयेसु परहितपटिपत्ति समयो, सन्निपत्तितानं 20
करणीयद्वयसमयेसु धम्मकथासमयो^२, देसनापटिपत्तिसमयेसु देसना-
समयो, तेसु पि समयेसु अञ्जतरं^३ सन्धाय “एकं समयं” ति आह ।

कस्मा पनेत्थ यथा अभिधम्मे “यस्मिं समये कामावचरं”
ति च इतो अञ्जेसु सुत्तपदेसु “यस्मिं समये, भिक्खवे, भिक्खु
विविच्चेव कामेही” ति च भुम्मवचनेन निद्देसो कतो, विनये च 25

१. सुपकासा—स्या०; पकासा—सी० ।

२. धम्मकथासमयो—सी० ।

३. अञ्जतरं समयं—रो० ।

“तेन समयेन बुद्धो भगवा” ति करणवचनेन, तथा अकत्वा
 “एकं समयं” ति उपयोगवचननिर्देशो^१ कतो ति ? तत्थ तथा
 इध च अञ्जथा अत्थसम्भवतो । तत्थ हि अभिधम्मे इतो अञ्जेसु
 सुत्तपदेसु च अधिकरणत्थो भावेन भावलक्खणत्थो च सम्भवति ।
 5 अधिकरणञ्चिह कालत्थो च^२ समूहत्थो च समयो । तत्थ वुत्तानं
 फस्सादिधम्मानं खणसमवायहेतुसङ्घातस्स च समयस्स भावेन तेसं
 भावो लक्खीयति, तस्मा तदत्थजोतनत्थं तत्थ भुम्मवचननिर्देशो
 कतो ।

विनये च^३ हेतुअत्थो करणत्थो च सम्भवति । यो हि सो
 10 सिक्खापदपञ्जत्तिसमयो सारिपुत्तादीहि पि दुब्बिञ्जेय्यो । तेन
 समयेन हेतुभूतेन करणभूतेन च सिक्खापदानि पञ्जापयन्तो
 सिक्खापदपञ्जत्तिहेतुं च अपेक्खमानो^४ भगवा तत्थ तत्थ विहासि,
 तस्मातदत्थजोतनत्थं तत्थ करणवचनेन निर्देशो कतो ।

B 11 इध पन अञ्जस्मिं च एवंजातिके अच्चन्तसंयोगत्थो सम्भवति ।
 15 यञ्चिह समयं भगवा इमं अञ्जं वा सुत्तन्तं देसेसि, अच्चन्तमेव
 तं समयं करुणाविहारेण विहासि, तस्मा तदत्थजोतनत्थं इध
 उपयोगवचननिर्देशो कतो ति ।

तेनेतं वुच्चति—

“तं तं अत्थमपेक्खित्वा भुम्मेन करणेन च ।
 20 अञ्जत्र समयो वुत्तो उपयोगेन सो इधा” ति ॥

पोराणा पन वण्णयन्ति “तस्मिं समये” ति वा “तेन समयेना”
 ति वा “एकं समयं” ति वा अभिलायमत्तभेदो एस, सब्बत्थ
 भुम्ममेव अत्थो ति । तस्मा “एकं समयं” ति वुत्ते पि “एकस्मिं
 समये” ति अत्थो वेदितब्बो ।

१. उपयोगवचनेननिर्देशो—सी० ।

२. पन—रो० ।

३. सी० पोत्थके चत्थि ।

४. अपेक्खमानो—सी० ।

भगवा ति गरु^१ । गरुञ्जिह लोके “भगवा” ति वदन्ति । अयं च सब्बगुणविसिद्धताय सब्बासत्तानं गरु, तस्मा “भगवा” ति वेदितब्बो । पोराणेहि पि वुत्तं—

“भगवा ति वचनं सेट्ठं भगवा ति वचनमुत्तमं ।

गरुगारवयुत्तो सो भगवा तेन वुच्चति” ति ॥

5

अपि च—

“भाग्यवा भग्गवा युत्तो भगेहि च विभत्तवा ।

भत्तवा वन्तगमनो भवेसु भगवा ततो” ति ॥

इमिस्सा गाथाय वसेनस्स पदस्स वित्थारतो अत्थो वेदितब्बो । सो च^२ विसुद्धिमग्गे बुद्धानुस्सतिनिद्देसे वुत्तो येव ।

10

एत्तावता चेत्य एवं मे सुतं ति वचनेन यथासुतं धम्मं दस्सेन्तो^३ भगवनो धम्मसरीरं पच्चक्खं करोति । तेन “नयिदं अतिक्कन्तसत्थुकं पावचनं, अयं वो सत्था” ति सत्थु अदस्सनेन उक्कण्ठितं जनं समस्सासेति ।

एकं समयं भगवा ति वचनेन तस्मिं समये भगवतो अविज्ज-मानभावं दस्सेन्तो रूपकायपरिनिब्बानं साधेति^४ । तेन “एवंविधस्स नाम अरियधम्मस्स देसको^५ दसबलधरो वजिरसङ्घातसमानकायो सो पि भगवा परिनिब्बुतो, केन अञ्जेन जीविते आसा जानेतब्बा ति जीवितमदमत्तं जनं संवेजेति, सद्धम्मे चस्स उस्साहं जनेति ।

15

B 12

एवं ति च भणन्तो देसनासम्पत्तिं निद्दिसति । मे सुतं ति सावकसम्पत्तिं । एकं समयं ति कालसम्पत्तिं । भगवा ति देसक-सम्पत्तिं ।

20

उक्कट्ठायं विहरती ति एत्थ उक्का ति दीपिका, तं च नगरं “मङ्गलदिवसो^६ सुखणो सुनक्खत्तं मा अतिक्कमी” ति रत्तिं पि

१. गरुवचनं—स्या० ।

२. हि—स्या०; सी० पोत्थके च—सद्वो नत्थि ।

३. देसेन्तो—सी०, स्या० ।

४. सारेति—सी०, स्या० ।

५. देसेता—सी० ।

६. मङ्गलदिवसे—सी० ।

- उक्कासु ठितासु^१ मापितत्ता उक्कट्ठा ति वुच्चति । दण्डदीपिकासु जालेत्वा धारीयमानासु मापितत्ता ति वुत्तं होति, तस्सं उक्कट्ठायं । समीपत्थे चेतं^२ भुम्मवचनं । विहरती ति अविसेसेन इरियापथदिब्ब-
 5 ठानगमननिसिन्नं^३ सयनप्पभेदेसु इरियापथेसु अञ्जतरइरियापथसमायोग-
 परिदीपनं । तेन ठितो पि गच्छन्तो पि निसिन्नो पि सयानो पि भगवा^४ विहरतिच्चेव वेदितब्बो । सो हि भगवा एकं इरियापथबाधनं अञ्जेन इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपरिपतन्तं^५ अत्तभावं^६ हरति पवत्तेति, तस्मा विहरती ति वुच्चति ।
- 10 सुभगवने ति एत्थ सुभगत्ता सुभगं, सुन्दरसिरिकत्ता^७ सुन्दर-
 कामत्ता चा ति वुत्तं होति । तस्स हि वनस्स सिरिसम्पत्तिया^८ मनुस्सा अन्नपानादीनि आदाय दिवसं^९ तत्थेव छणसमज्जउस्सवे करोन्ता भोगसुखं अनुभोन्ति, सुन्दरसुन्दरे चेत्य कामे पत्थेन्ति
 “पुत्तं लभाम, धीतरं लभामा” ति । तेसं तं तथेव होति । एवं तं
 15 सुन्दरसिरिकत्ता सुन्दरकामत्ता च सुभगं । अपि च बहुजनकन्तताय पि सुभगं । वनयती ति वनं, अत्तसम्पदाय सत्तानं भत्तिं कारेति^{१०}, अत्तनि सिनेहं उप्पादेती ति अत्थो । वनुते इति वा वनं, नानाविध-
 कुसुमगन्धसम्मोदमत्तकोकिलादिविहङ्गमाभिरुतेहि^{११} मन्दमालुतचलित-
 रुक्खसाखाविटपपल्लवपलासेहि च “एत्थ मं परिभुञ्जथा” ति
 20 सब्बपाणिनो याचति विया ति अत्थो । सुभगं च तं वनं^{१२} चा^{१२} ति सुभगवनं । तस्मिं सुभगवने । वनं च नाम रोपिमं सयंजातं ति

१. उक्खपितासु—स्या० ।
 ३. ०परिदीपकमेतं—रो० ।
 ५. सी० पोत्थके नत्थि ।
 ७. ०सरीरकत्ता—रो० ।
 ९. सरीरसम्पत्तिया—रो० ।
 १०. करोति—सी०, स्या० ।
 १२-१२. ववञ्च—सी० ।

२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।
 ४. ०आसनं—सी०, स्या० ।
 ६-६. अपरिपतन्तमत्तभावं—स्या०;
 अपरिपटन्तभत्तभावं—सी० ।
 ९. रत्तिन्दिवं—सी० ।
 ११. ०विहङ्गमविरुतेहि—सी०, स्या०;
 ०विहङ्गमविरुतेहि—रो० ।

दुविधं । तत्थ वेळुवनजेतवनादीनि रोपिमानि । अन्धवनमहावन-
अञ्जनवनादीनि सयं जातानि । इदं पि सयंजातं ति वेदितब्बं ।

सालराजमूले ति एत्थ सालरुक्खो पि सालो ति वुच्चति । यथाह
“सैय्यथापि भिक्खवे, गामस्स वा निगमस्स वा अविदूरे महन्तं सालवनं,
तं चस्स एळण्डेहि^१ सञ्चन्नं” (म० १. १६६) ति “अन्तरेण यमक- 5
सालानं” (दी० २. १०४) ति च । वनप्पतिजेट्टकरुक्खो पि । यथाह—

“तवेव देव विजिते तवेवुय्यानभूमिया^२ ।

उजुवंसा महासाला नीलोभासा मनोरमा” (जा० २. ५८) ति ॥

यो कोचि रुक्खो पि । यथाह “अथ खो तं, भिक्खवे,
मालुवबीजं^३ अञ्जतरस्मि सालमूले निपतेय्या” (म० १. ३७८) 10

ति । इध पन वनप्पतिजेट्टकरुक्खो अधिप्पेतो । राजसद्दो
पनस्स तमेव जेट्टकभावं साधेति । यथाह^४ “सुप्पतिट्ठितस्स
खो^५, ब्राह्मण, धम्मिकनिग्रोधराजस्सा” (अं० ३. ८१)

ति । तत्थ द्वेधा समासोसालानं राजा ति पि सालराजा, सालो च
सो जेट्टकट्टेन राजा च^६ इति पि सालराजा । मूलं ति समीपं । अयं 15
हि मूलसद्दो “मूलानि उद्धरेय्य अन्तमसो उसिरनाळिमत्तानि^७ पी”
(अं० २. २१२-२१३) ति आदीसुमूलमूले दिस्सति । “लोभो
अकुसलमूलं” (दी० ३. १३०) ति आदीसु असाधारणहेतुम्हि । “याव
मज्झन्हिक्के काले छाया फरति, निवाते पण्णानि पतन्ति, एत्तावता
रुक्खमूलं” ति आदीसु समीपे । इध पन समीपे अधिप्पेतो, तस्मा^८ 20
सालराजस्स समीपे ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

तत्थ सिया—यदि ताव भगवा उक्कट्टायं विहरति “सुभगवने
सालराजमूले” ति न वत्तब्बं, अथ^९ तत्थ विहरति “उक्कट्टायं”

१. एलण्डेहि—सी०; एरण्डेहि—स्या० । २. तव उय्यानभूमिया—रो० ।

३. मालुवाबीजं—सी०, स्या० ।

४. यथा अञ्जन्न—सी०, स्या० ।

५. वो—सी०; वो० पन—स्या० ।

६. रो० पोत्थके नत्थि ।

७. उसीरनाळिमत्तानि—सी०, स्या० ।

८. तस्मि—स्या० ।

९. यदि—स्या० ।

ति न वत्तब्बं, न हि सक्का उभयत्थ एकं समयं विहरितुं ति ।
न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं ।

B. 14

ननु अवोचुम्ह “समीपत्थे चेतं भुम्मवचनं” ति । तस्मा
यथा गङ्गायमुनादीनं समीपे गोयूथानि चरन्तानि “गङ्गाय चरन्ति,
5 यमुनाय चरन्ती” ति वुच्चन्ति, एवमिधा पि यदिदं^१ उक्कट्टाय
समीपे सुभगवनं सालराजमूलं^२, तत्थ विहरन्तो वुच्चति “उक्कट्टायं
विहरति सुभगवने सालराजमूले” ति । गोचरगामनिदस्सनत्थञ्जिहस्स
उक्कट्टावचनं पब्बजितानुरूपनिवासट्ठाननिदस्सनत्थं सेसवचनं ।

तत्थ उक्कट्टाकित्तनेन आयस्मा आनन्दो भगवतो गहट्टानुग्गह-
10 करणं दस्सेति, सुभगवनादिकित्तनेन पब्बजितानुग्गहकरणं । तथा
पुरिमेन पच्चयग्गहणतो अत्तकिलमथानुयोगविवज्जनं, पच्छिमेन वत्थु-
कामप्पहानतो कामसुखल्लिकानुयोगविवज्जनपायदस्सनं^३ । पुरिमेन
च धम्मदेसनाभियोगं^४, पच्छिमेन विवेकाधिमुत्तिं । पुरिमेन करुणाय
उपगमनं, पच्छिमेन पञ्चाय अपगमनं । पुरिमेन सत्तानं हितसुख-
15 निष्फादानाधिमुत्ततं, पच्छिमेन परहितसुखकरणे निरुपलेपनं^५ । पुरिमेन
धम्मिकसुखापरिच्चागनिमित्तं^६ फासुविहारं, पच्छिमेन उत्तरिमनुस्स-
धम्मानुयोगनिमित्तं । पुरिमेन मनुस्सानं उपकारबहुलतं, पच्छिमेन
देवानं । पुरिमेन लोके जातस्स लोके संवड्ढभावं, पच्छिमेन लोकेन
अनुपलित्ततं । पुरिमेन “एकपुग्गलो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो
20 उप्पज्जति बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकम्पाय”^७ अत्थाय हिताय
सुखाय देवमनुस्सानं । कतमो एकपुग्गलो ? तथागतो अरहं सम्मा-
सम्बुद्धो” (अं० १.२२) ति वचनतो यदत्थं भगवा उप्पन्नो,
तदत्थपरिनिष्फादनं, पच्छिमेन यत्थ उप्पन्नो, तदनुरूपविहारं ।

१. यमिदं—स्या० ।

२. सालराजस्स मूलं—सी०, स्या० ।

३. कामसुखल्लिकानुयोगविवज्जनं—स्या०; ४. धम्मदेसनाभियोगं—स्या० ।

कामसुखल्लिकानुयोगविवज्जनपाय-

५. निरुपलेपनं—रो० ।

पदस्सनं—रो० ।

६. धम्मिकसुखापरिच्चागनिमित्तं—स्या० ।

७. लोकानुकम्पकाय—सी०, स्या० ।

भगवा हि पठमं लुम्बिनिवने, दुतियं बोधिमण्डे ति लोकियलोकुत्तराय
उप्पत्तिया वने येव उप्पन्नो, तेनस्स वने येव विहारं दस्सेती ति
एवमादिना नयेनेत्थ अत्थयोजना वेदितब्बा ।

तत्रा ति देसकालपरिदीपनं । तज्झि यं समयं विहरति, तत्र
समये । यस्मिं च सालराजमूले विहरति, तत्र सालराजमूले ति 5
दीपेति । भासितब्बयुत्ते वा देसकाले दीपेति । न हि भगवा
अयुत्ते देसे काले वा धम्मं भासति । “अकालो खो
ताव बाहिया” (खु० १.७१) ति आदि चेत्थ साधकं । खो
ति पदपूरणमत्ते अवधारणे आदिकालत्थे वा निपातो । भगवा ति
लोकगरुदीपनं । भिक्खू ति कथासवनयुत्तपुग्गलवचनं । अपि चेत्थ 10
“भिक्खको ति भिक्खु, भिक्खाचरियं अज्झुपगतो ति भिक्खू”
(पारा० २९) ति आदिना नयेन वचनत्थो वेदितब्बो । आमन्तेसी
ति आलपि अभासि सम्बोधेसी ति अयमेत्थ अत्थो । अज्जत्र पन B. 15
आपने पि होति । यथाह “आमन्तयामि वो, भिक्खवे, पटि-
वेदयामि वो, भिक्खवे” ति । पक्कोसने पि । यथाह “एहि त्वं, भिक्खु, 15
मम वचनेन सारिपुत्तं आमन्तेही” (अं० ४.२१) ति ।

भिक्खवो ति आमन्तनाकारदीपनं । तं च भिक्खनसीलतादि-
गुणयोगसिद्धत्ता वुत्तं । भिक्खनसीलतागुणयुत्तो पि हि भिक्खु,
भिक्खनधम्मतागुणयुत्तो पि । भिक्खेन साधुकारितागुणयुत्तो पी ति
सद्दविदू मज्जन्ति । तेन च^१ नेसं^१ भिक्खनसीलतादिगुणयोग सिद्धेन वच- 20
नेन हीनाधिकजनसेवितं वुत्ति पकासेन्तो उद्धतदीनभावनिग्गहं करोति ।
भिक्खवो ति इमिना च करुणाविप्फारसोम्महदयनयननिपात-
पुब्बज्झमेन वचनेन ते अत्तनो मुखाभिमुखे करोति^२ । तेनेव च
कथेतुकम्यतादीपकेन वचनेन^३ नेसं^३ सोतुकम्यतं जनेति । तेनेव
च सम्बोधनट्टेन^४ साधुकं सवनमनसिकारे पि ने नियोजेति । 25
साधुकसवनमनसिकारायत्ता हि सासनसम्पत्ति ।

१-१. पनेसं—स्या० ।

२. करोन्तो—सी०, स्या० ।

१-३. नेसं वचनेन—सी०; वचनेन तेसं—स्या० । ४. सम्बोधनत्थेच—सी०, स्या० ।

अपरेसु पि देवमनुस्सेसु विज्जमानेसु कस्मा भिक्खूयेव आमन्तेसी
ति चे ? जेट्ठसेट्ठासन्नसदासन्निहितभावतो । सब्बपरिससाधारणा हि
भगवतो धम्मदेसना । परिसाय^१ च जेट्ठा भिक्खू, पठमं उप्पन्नत्ता ।
सेट्ठा अनगारियभावं आदिं कत्वा सत्थुचरियानुविधायकत्ता सकल-
5 सासनपटिग्गाहकत्ता च । आसन्ना तत्थ निसिन्नेसु सत्थुसन्तिकत्ता ।
सदासन्निहिता सत्थुसन्निकावचरत्ता ति । अपि च ते धम्मदेसनाय
भाजनं,—यथानुसिट्ठं पटिपत्तिसम्भावतो^२ । विसेसतो च एकच्चे भिक्खू
येव सन्धाय अयं देसना ति पि ते एव आमन्तेसि ।

तत्थ सिया—किमत्थं पन भगवा धम्मं देसेन्तो पठमं भिक्खू
10 आमन्तेसि, न धम्ममेव देसेती ति ? सतिजननत्थं । भिक्खू हि अञ्जं
चिन्तेन्ता पि विक्खित्तचित्ता पि धम्मं पच्चवेक्खन्ता पि कम्मट्ठानं
मनसिकरोन्ता पि निसिन्ना होन्ति । ते अनामन्तेत्वा धम्मे देसियमाने
“अयं देसना किन्निदाना किंपच्चया कतमाय अट्ठुप्पत्तिया देसिता”
ति सल्लक्खेतुं असक्कोन्ता दुग्गहितं वा गण्हेय्युं, न वा गण्हेय्युं ।
15 तेन नेसं सतिजननत्थं भगवा पठमं आमन्तेत्वा पच्छा धम्मं देसेति ।

B. 16

भदन्ते ति गारववचनमेतं, सत्थुनो पटिवचनदानं वा, अपि
चेत्थ भिक्खवो ति वदमानो भगवा ते भिक्खु आलपति । भदन्ते
ति वदमाना ते भगवन्तं पञ्चालपन्ति । तथा भिक्खवो ति भगवा
आभासति । भदन्ते ति ते पञ्चाभासन्ति । भिक्खवो ति पटिवचनं
20 दापेति । भदन्ते ति पटिवचनं देन्ति । ते भिक्खू ति ये भगवा
आमन्तेसि । भगवतो पच्चस्सोसुं ति भगवतो आमन्तनं पटिअस्सोसुं,
अभिमुखा हुत्वा सुणिसु सम्पटिच्छिसु पटिग्गहेसुं ति अत्थो । भगवा
एतदवोचा ति भगवा एतं इदानीं वत्तब्बं सकलं सुत्तं अवोच ।

एत्तावता च तं आयस्मता आनन्देन कमलकुवलयुज्जलविमल-
25 सादुरससलिलाय पोक्खरणिya सुखावतरणत्थं निम्मलसिलातलरचन-

विलाससोभितरतनसोपानं^१ विप्पकिण्णभुत्तातल^२सदिसवालिकाकिण्ण-
पण्डरभूमिभागं तित्थं विय सुविभत्तभित्तिविचित्रवेदिकापरिक्खि-
त्तस्स नक्खत्तपथं फुसितुकामताय विय, विजम्भितसमुस्सयस्स^३
पासादवरस्स सुखारोहणत्थं दन्तमयसण्हमुदुफलककञ्चनलताविनद्ध-
मणिगणप्पभासमुदयुज्जलसोभं सोपानं विय, सुवण्णवलयनूपुरादि^४- 5
सङ्घट्टनसद्दसम्मिस्सितकथितहसित^५मधुरस्सरगेहजनविचरितस्स उळा-
रइस्सरियविभवसोभितस्स महाघरस्स^६—सुखप्पवेसनत्थं सुवण्ण-
रजतमणिमुत्तापवाळादिजुतिविस्सर^७विज्जोतितसुप्पतिट्ठितविसालद्वार-
बाहं महाद्वारं विय च अत्थव्यञ्जनसम्मन्नस्स बुद्धानं देसनाजाण-
गम्भीरभावसंसूचकस्स इमस्स सुत्तस्स सुखावगाहणत्थं कालदेसदेसक- 10
वत्थुपरिसापदेसपटिमण्डितं निदानं भासितं, तस्स अत्थवण्णना
समत्ता ।

सुत्तनिकखेपवण्णना

इदानी “सब्बधम्ममूलपरियायं वो^१” ति आदिना नयेन भगवता
निक्खितस्स सुत्तस्स वण्णनाय ओकासो अनुप्पत्तो । सा पनेसा
सुत्तवण्णना यस्मा सुत्तनिकखेपं विचारेत्वा वुच्चमाना पाकटा होति, 15
तस्मा सुत्तनिकखेपं ताव विचारयिस्साम । चत्तारो हि सुत्तनिकखेपा-
अत्तज्झासयो, परज्झासयो, पुच्छावसिको, अट्ठप्पत्तिको ति ।

तत्थ यानि सुत्तानि भगवा परेहि अनज्झिक्कट्ठो केवलं अत्तनो 17
अज्झासयेनेव कथेसि, सेय्यथिदं—आकङ्खेय्यसुत्तं, वत्थसुत्तं, महासति-
पट्टानसुत्तं, महासळायतनविभङ्गसुत्तं, अरियवंससुत्तं, सम्पप्पधान- 20
सुत्तन्तहारको, इद्धिपाद-इन्द्रिय-त्रल-त्रोज्झङ्ग-मज्झङ्ग सुत्तन्तहारको
ति एवमादीनि, तेसं अत्तज्झासयो निकखेपो ।

१. निम्मलसिलातलरचनाविलासिसोपानं— २. ०मुत्ताजालं—सी०; मुत्तादलं—स्या० ।
सी०, स्या० । ३. पविजुम्भितसमुस्सयस्स—सी० ।
४. ०वलयानुपुरादि०—म० । ५. ०भासित०—रो० ।
६. महासयनस्स—स्या० । ७. ०विस्सर०—सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।
८. ०वत्थु०—सी० पोत्थके नत्थि । ९. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

यानि पन “परिपक्का खो राहुलस्स, विमुत्तिपरिपाचनीया^१ धम्मा यन्नूनाहं राहुलं उत्तरि^२ आसवानं खये विनेय्यं” (सं० ३.९६-९७) ति एवं परेसं अज्झासयं खन्तिं मनं अभिनीहारं बुज्झनभावं च अवेक्खित्वा परज्झासयवसेन कथितानि, सेय्यथिदं—बूळराहुलो-
 5 वादसुत्तं, महाराहुलोवादसुत्तं, धम्मचक्कप्पवत्तनं, धातुविभङ्गसुत्तं ति एवमादीनि, तेसं परज्झासयो निक्खेपो ।

भगवन्तं पन उपसङ्कमित्वा चतस्सो परिसा, चत्तारो वण्णा, नागा, सुपण्णा, गन्धब्बा, असुरा, यक्खा, महाराजानो, तावतिसादयो देवा, महाब्रह्मा ति एवमादयो “बोज्झङ्गा बोज्झङ्गा” ति, भन्ते,
 10 वुच्चन्ति, “नीवरणा नीवरणा” ति भन्ते, वुच्चन्ति, इमे नु खो, भन्ते, पञ्चुपादानक्खन्धा, “किंसूध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठं” (खु० १.२९६) ति आदिना नयेन पञ्हं पुच्छन्ति । एवं पुट्ठेन भगवता यानि कथितानि बोज्झङ्ग-संयुत्तादीनि^३, यानि वा पनञ्जानि पि देवतासंयुत्त-मारसंयुत्त-ब्रह्मसंयुत्त-सक्कपञ्ह-बूळवेदल्ल-महावेदल्ल-
 15 सामञ्जफल-आळवक-पूचिलोम-खरलोमसुत्तादीनि^४, तेसं पुच्छा-वसिको निक्खेपो ।

यानि पनेतानि^५ उप्पन्नं कारणं पटिच्च कथितानि, सेय्यथिदं—धम्मदायादं, बूळसीहनादं, चन्दूपमं, पुत्तमंसूपमं, दारुक्खन्धूपमं, अग्गिक्खन्धूपमं, फेणपिण्डूपमं पारिच्छत्तकूपमं ति एवमादीनि, तेसं
 20 अट्ठुप्पत्तिको निक्खेपो ।

एवमिमेसु चतूसु निक्खेपेसु इमस्स सूत्तस्स अट्ठुप्पत्तिको निक्खेपो । अट्ठुप्पत्तियञ्चिह इदं भगवता निक्खित्तं । कतराय अट्ठुप्पत्तिया ? परियत्ति निस्साय उप्पन्ने माने । पञ्चसता किर ब्राह्मणा तिण्णं वेदानं पारगू^६ अपरभागे भगवतो धम्मदेसनं सुत्वा
 25 कामेसु आदीनवं नेक्खम्मे च आनिसंसं सम्पस्समाना भगवतो

१. परिपाचनिया—सी० ।

२. सुत्तादीनि—रो० ।

५. पन—रो० ।

३. उत्तरि—सी०, इथा० ।

४. खरलोम—सी० पोत्थके नत्थि ।

६. पारगा—सी० ।

सन्तिके पब्बजित्वा नचिरस्सेव सब्बं बुद्धवचनं उगगण्हित्वा परियत्ति
निस्साय मानं उप्पादेसुं “यं यं भगवा कथेति, तं तं मयं खिप्पमेव
जानाम । भगवा ति तीणि लिङ्गानि, चत्तारि पदानि, सत्त
विभक्तियो मुञ्चित्वा न किञ्चि कथेति । एवं कथिते च अम्हाकं
गण्ठपदं नाम नत्थी ” ति । ते^१ भगवति अगारवा हुत्वा ततो पट्ठाय 5
भगवतो उपट्ठानं पि धम्मस्सवनं पि अभिण्हं न गच्छन्ति । भगवा
तेसं तं चित्तचारं^२ अत्वा “अभब्बा इमे इमं मानखिलं अनुपहच्च
मग्गं वा फलं वा सच्छिकातुं” ति तेसं सुतपरियत्तिं निस्साय
उप्पन्नं मानं अट्ठुप्पत्तिं कत्वा देसनाकुसलो भगवा मानभञ्जनत्थं
सब्बधम्ममूलपरियायं ति देसनं आरभि । 10

B18

10

तत्थ सब्बधम्ममूलपरियायं ति सब्बेसं धम्मानं मूलपरियायं ।
सब्बेसं ति अनवसेसानं । अनवसेसवाचको हि अयं सब्बसद्दो । सो
येन येन सम्बन्धं गच्छति, तस्स तस्स अनवसेसतं दीपेति । यथा “सब्बं
रूपं अनिच्चं, सब्बा वेदना अनिच्चा, सब्बसक्कायपरियापत्तेसु धम्मेसु” ।
धम्मसद्दो पनायं परियत्ति—सच्च-समाधि-पञ्जा-पकति-सभावसुञ्जता- 15
पुञ्जापत्ति—अेय्यादीसु दिस्सति । “इध भिक्खु धम्मं परियापुणाति
सुत्तं गेय्यं” (अं० २.३४८) ति आदीसु हि धम्मसद्दो परियत्तियं
वत्तति । “दिट्ठधम्मो विदितधम्मो” (दी० १. ९५) ति आदीसु
सच्चेसु । “एवं धम्मा ते भगवन्तो” ति आदीसु समाधिम्मि ।

20

“यस्सेते चतुरो धम्मा वानरिन्द यथा तव ।

सच्चं धम्मो धिति चागो दिट्ठं सो अतिवत्तती” (जा० १. १५) ति ॥
आदीसु पञ्जाय ।

“जातिधम्मा जराधम्मा अथो मरणधम्मिनो” ति आदीसु
पकतियं । “कुसला धम्मा” (धसं० १८) ति आदीसु सभावे ।
“तस्मिं खो पन समये धम्मा होन्ती” (धसं० ३७) ति आदीसु 25

- सुञ्जतायं । “धम्मो सुचिण्णो सुखमावहाती” (खु० २. २९०) ति आदीसु पुञ्जे । “द्वे अनियता धम्मा” (पारा० २७८) ति आदीसु आपत्तियं । “सब्बे धम्मा सब्बाकारेण बुद्धस्स भगवतो आणमुखे आपाथं आगच्छन्ती” ति आदीसु जेय्ये । इध पनायं सभावे वत्तति ।
- 5 तजायं वचनत्थो-अत्तनो लक्खणं धारेन्ती ति धम्मा । मूलसद्दो वित्थारितो एव । इध पनायं असाधारणहेतुमिह दट्ठव्वो ।

B. 19

- परियायसद्दो “मधुपिण्डकपरियायो ति नं धारेही” (म० १. १५२) ति आदीसु देसनायं वत्तति । “अत्थि ख्वेस, ब्राह्मण, परियायो येन मं परियायेन सम्मा वदमानो वदेय्य -अकिरियवादो
- 10 समणो गोतमो” (पारा० २९) ति आदीसु कारणे । “कस्स नु खो, आनन्द, अज्ज परियायो भिक्खुत्तियो ओवदितु” (म० ३. ३६१) ति आदीसु वारे । इध, पन कारणे पि देसनायं पि वत्तति^१ । तस्मा “सब्बधम्ममूलपरियायं” ति एत्थ सब्बेसं धम्मानं असाधारणहेतु-सञ्जितं कारणं ति वा सब्बेसं धम्मानं कारणदेसनं ति वा एवं
- 15 अत्थो दट्ठव्वो । नेय्यत्थत्ता चस्स सुत्तस्स न चतुभूमका पि सभाव-धम्मा सब्बधम्मा ति वेदितव्वा । सक्कायपरियापन्ना पन तेभूमका धम्मा व अनवसेसतो वेदितव्वा, अयमेत्थ अधिप्पायो ति ।

- वो ति अयं वोसद्दो पच्चत्त--उपयोग--करण-सम्पदान-सामिवचन-पदपूरणेषु दिस्सति । “कच्चि पन वो अनुरुद्धा समग्गा सम्मोदमाना”
- 20 (म० १. २५६) ति आदीसु हि पच्चत्ते दिस्सति । “गच्छथ, भिक्खवे, पणामेमि वो” (म० २. १४२) ति आदीसु उपयोगे । “न वो मम सन्तिके वत्तव्वं” (म० २-१४२) ति आदीसु करणे “वनपत्थ-परियायं वो, भिक्खवे, देसेस्सामी” (म० १. १४१) ति आदीसु सम्पदाने । “सब्बेसं वो, सारिपुत्त,^२ सुभासितं” (म० १. २४९) ति
- 25 आदीसु सामिवचने । “ये हि वो अरिया परिसुद्धकायकम्मन्ता”

(म० १.१२४) ति आदीसु पदपूरणमत्ते । इध पनायं सम्पदाने दट्टव्वो ।

भिव्ववे ति पतिस्सवेन^१ अभिमुखीभूतानं पुनालपनं । देसेस्सामी ति देसनापटिजाननं । इदं वुत्तं होति भिव्ववे, सब्बधम्मानं मूलकारणं तुम्हाकं देसेस्सामि, दुतियेन नयेन कारणदेसनं तुम्हाकं देसेस्सामी 5 ति । तं सुणाथा ति तं अत्थं तं कारणं तं देसनं मया वुच्चमानं सुणाथ । साधुकं मनसि करोथा ति एत्थ पन साधुकं साधू ति एकत्थमेतं । अयं च साधु-सद्दो आयाचन-सम्पटिच्छन-सम्पहंसन-सुन्दर-दळ्हीकम्मा-दीसु दिस्सति । “साधु मे, भन्ते, भगवा सङ्घित्तेन धम्मं देसेत्तु” ति आदीसु हि आयाचने दिस्सति । “साधु, भन्ते, 10 ति खो सो भिव्वु भगवतो भासितं अभिनन्दित्वा अनुमोदित्वा” (म० ३.७७) ति आदीसु सम्पटिच्छने । “साधु साधु, सारिपुत्ता” (म० ३.२०९) ति आदीसु सम्पहंसने ।

B. 20

“साधु धम्मस्सची राजा साधु पञ्ञाणवा नरो ।

साधु मित्तानमद्दुब्भो पापस्साकरणं सुखं” (जा० २.४९) ति ॥ 15

आदीसु सुन्दरे । “तेन हि, ब्राह्मण, साधुकं सुणाही” (अं० २.४६८) ति आदीसु साधुकसद्दो येव दळ्हीकम्मे, आणत्तियं ति पि वुच्चति । इथा पि अयं एत्थेव दळ्हीकम्मे च आणत्तियं च अत्थो वेदितव्वो । सुन्दरत्थे पि वत्तति^२ । 20 दळ्हीकरणत्थेन हि दळ्हमिमं धम्मं सुणाथ सुग्गहितं गणहन्ता । आणत्तिअत्थेन मम आणत्तिया सुणाथ । सुन्दरत्थेन सुन्दरमिमं भद्दकं कम्मं सुणाथा ति एवं^३ दीपितं होति ।

मनसि करोथा ति आवज्जेथ^४, समन्नाहरथा ति अत्थो; अविविक्खत्तचित्ता हुत्वा निसामेथ, चित्ते करोथा ति अधिप्पायो ।

१. पटिस्सवेन—सी०, स्या० ।

२. वट्टति—सी०, स्या० ।

३. एतं—स्या० ।

४. आवज्जथ—सी०, स्या० ।

- इदानीत्थ तं सुणाथा ति सोतिन्द्रियविक्षेप वारणमेतं । साधुकं मनसि करोथा ति मनसिकारे दळ्हीकम्मनियोजनेन मनिन्द्रियविक्षेप-वारणं । पुरिमं चेत्य व्यञ्जनविपल्लासग्गाहवारणं, पच्छिमं अत्थ-विपल्लासग्गाहवारणं । पुरिमेन च धम्मस्सवने नियोजेति, पच्छिमेन
- 5 सुतानं धम्मानं धारणूपपरिक्खादीसु । पुरिमेन च सब्यञ्जनो अयं धम्मो, तस्मा सवनीयो ति दीपेति । पच्छिमेन सात्थो, तस्मा मनसि कातब्बो ति । साधुकपदं वा उभयपदेही योजेत्वा यस्मा अयं धम्मो धम्मगम्भीरो देसनागम्भीरो च, तस्मा सुणाथ साधुकं; यस्मा अत्थगम्भीरो पटिवेधगम्भीरो च, तस्मा साधुकं मनसि करोथा ति एवं
- 10 योजना वेदितव्वा ।

भासिस्सामी ति देसेस्सामि । “तं सुणाथा” ति एत्थ पटिञ्जातं देसनं न सङ्घित्ततो व देसेस्सामि, अपि च खो वित्थारतो पि नं भासिस्सामी ति वुत्तं होति, सङ्घेपवित्थारवाचकानि हि एतानि पदानि । यथाह वज्जीसत्थेरो—

- 15 “सङ्घित्तेन पि देसेति वित्थारेन पि भासति ।
साळिकायिव^१ निग्घोसो पटिभानं उदीरयी” (सं० १.१९०) ति ॥

B. 21

- एवं वुत्ते उस्साहजाता हुत्वा एवं भन्ते ति खो ते भिक्खू भगवतो पच्चस्सोसुं सत्थु वचनं सम्पटिच्छिसु, पटिग्गहेसुं ति वुत्तं होति । अथ नेसं भगवा एतदवोच एतं इदानी वत्तब्बं इध भिक्खवो ति
- 20 आदिकं^२ सकलं सुत्तं^२ अवोच । तत्थ इधा ति देसापदेसे निपातो । स्वायं कत्थचि लोकं उपादाय वुच्चति । यथाह “इध तथागतो लोके उप्पज्जती” (दी० १.५५) ति । कत्थचि सासनं । यथाह “इधेव, भिक्खवे, समणो, इध दुतियो समणो” (अं० २.२५३) ति । कत्थचि ओकासं । यथाह—

१. साळिकायेव—स्या० ।

२-२. आदिकं सकलसुत्तं—स्या०;
आदिसकलसुत्तं—सी० ।

“इधेव तिट्ठमानस्स देवभूतस्स मे सतो ।
पुनरायु च मे लद्धो एवं जानाहि मारिसा”
(दि० २.२१४)ति ॥

कथञ्चि पदपूरणमत्तमेव । यथाह “इधाहं, भिक्खवे, भुत्तावी
अस्सं पवारितो” (म० १.१८) ति । इध पन लोकं उपादाय वुत्तो ति ५
वेदितब्बो ।

२. भिक्खवे ति यथापटिञ्जातं देसनं देसेतुं पुन भिक्खू आलपति ।
उभयेना पि भिक्खवे इमस्मिं लोके ति वुत्तं होति । अस्सुतवा पुथुज्जनो
ति एत्थ पन आगमाधिगमाभावा ज्ञेयो अस्सुतवा इति । यस्स हि
खन्ध-धातु-आयतन-सच्च-पच्चयाकार-सतिपट्टानादीसु उग्गह- 10
परिपुच्छाविनिच्छयरहितत्ता मञ्जनापटिसेधको^१ नेव आगमो,
पटिपत्तिया अधिगन्तब्बस्स अनधिगतत्ता नेव अधिगमो अत्थि, सो
आगमाधिगमाभावा ज्ञेयो अस्सुतवा इति । स्वायं—

पुथूनं जननादीहि कारणेहि पुथुज्जनो ।
पुथुज्जनन्तो गधत्ता पुथुवायं जनो इति ॥ 15

सो हि पुथूनं^२ नानप्पकारानं किलेसादीनं^३ जननादीहि^४ कारणेहि
पुथुज्जनो । यथाह—पुथु किलेसे जनेन्ती ति पुथुज्जना, पुथु
अविहतसक्कायदिट्ठिका ति पुथुज्जना, पुथु सत्थारानं मुखमुल्लोकिका^५
ति पुथुज्जना, पुथु सब्बगतीहि अवुट्ठिता ति पुथुज्जना, पुथु नानाभिसङ्खारे
अभिसङ्खरोन्ती ति पुथुज्जना, पुथु नानाओघेहि वुट्ठन्ती ति पुथुज्जना, 20
पुथु नानासन्तोपेहि सन्तप्पन्ती ति पुथुज्जना, पुथु नानापरिळाहेहि
परिदय्ठन्ती ति पुथुज्जना, पुथु पच्चसु कामगुणेषु रत्ता गिद्धा
गधिता मुच्छिता अज्झोसन्ना^६ लग्गा लगिता पलिबुद्धा ति पुथुज्जना, B. 22

१. अञ्जातत्ता अञ्जाणपटिसेधको —
स्या० ।

४. जननादीहिपि—सी०, स्या० ।

६. अज्झापत्ता—सी०, स्या० ।

२. पुगलो—सी० ।

३. किलेसानं—सी० ।

५. मुखुल्लोकिका—सी०;

मुखुल्लोकिका—स्या० ।

पुथु पञ्चहि नीवरणेहि आवुटा^१ निवुता ओवुता^२ पिहिता पटिच्छन्ना
 पटिकुज्जिता ति पुथुज्जना (म० १.२३) ति । पुथूनं वा गणनपथ-
 मतीतानं अरियधम्मपरम्मुखानं नीचधम्मसमाचारानं जनानं
 अन्तोगधत्ता पि पुथुज्जना । पुथु वा अयं, विसुं येव सङ्खं गतो,
 5 विसंसट्ठो सीलसुतादिगुणयुत्तेहि अरियेहि जनो ति पि पुथुज्जनो ।
 एवमेतेहि “अस्सुतवा पुथुज्जनो” ति द्वीहि पि पदेहि येते—

दुवे पुथुज्जना वुत्ता बुद्धेनादिच्चवन्धुना ।

अन्धो पुथुज्जनो एको कल्याणेको पुथुज्जनो ति ॥

- द्वे पुथुज्जना वुत्ता, तेसु अन्धपुथुज्जनो वुत्तो होती ति वेदितब्बो ।
- 10 अरियानं अदस्सावी ति आदीसु अरिया ति आरकत्ता किलेसेहि,
 अनये न इरियनतो, अये इरियनतो^३, सदेवकेन च लोकेन अरणीयतो
 बुद्धा च पच्चैकबुद्धा च बुद्धसावका च वुच्चन्ति, बुद्धा एव वा इध
 अरिया । यथाह “सदेवके, भिक्खवे, लोके०...पे०...तथागतो अरियो
 ति वुच्चती” (खु० २.४५३) ति । सप्पुरिसा ति एत्थ पन^४
- 15 पच्चैकबुद्धा तथागतसावका च “सप्पुरिसा” ति वेदितब्बा । ते हि
 लोकुत्तरगुणयोगेन सोभना पुरिसा ति सप्पुरिसा । सब्बेव वा एते द्वेधा
 पि वुत्ता । बुद्धा पि हि अरिया च सप्पुरिसा च, पच्चैकबुद्धा बुद्धसावका
 पि । यथाह—

- यो वे कतञ्जू कतवेदि धीरो,
 20 कल्याणमित्तो दळ्हभत्ति च होति ।
 दुखितस्स सक्कच्च करोति किच्चं,
 तथाविधं सप्पुरिसं वदन्ति (खु० २.११-१२) ति ॥

कल्याणमित्तो दळ्हभत्ति च होती ति एत्तावता हि बुद्धसावको
 वुत्तो, कतञ्जुतादीहि पच्चैकबुद्धा बुद्धा ति । इदानीं यो तेसं

१. आवुटा—सी०; आवुता—स्या० ।

२. ओफुता—स्या० ।

३. इरीयनतो—रो० ।

४. च—स्या० ।

अरियानं अदस्सनसीलो, न च दस्सने साधुकारी सो अरियानं
अदस्सावी ति वेदितब्बो । सो च चक्खुना अदस्सावी, आणेन
अदस्सावी ति दुविधो । तेसु आणेन अदस्सावी इध अधिप्पेतो ।
मंसचक्खुना हि दिब्बचक्खुना वा अरिया दिट्ठा पि अदिट्ठा व होन्ति,
तेसं चक्खूनं वण्णमत्तग्गहणतो न अरियभावगोचरतो । सोणसिङ्गा- 5
लादयो^१ पि च चक्खुना अरिये पस्सन्ति, न च ते अरियानं
दस्साविनो ।

B. 23

तत्रिदं वत्थु—चित्तलपब्बतवासिनो किर खीणासवत्थेरस्स
उपट्ठाको वुड्डपब्बजितो एकदिवसं थेरेन सद्धिं पिण्डाय चरित्वा थेरस्स
पत्तचीवरं गहेत्वा पिट्ठितो आगच्छन्तो थेरं पुच्छि “अरिया नाम, 10
भन्ते, कीदिसा” ति ? थेरो आह “इधेकच्चो महल्लको अरियानं
पत्तचीवरं गहेत्वा वत्तपटिपत्तिं^२ कत्वा सहचरन्तो पि नेव अरिये
जानाति, एवं दुज्जाना, आवुसो, अरिया “ति । एवं वुत्ते पि सो नेव
अञ्जासि । तस्मा न चक्खुना दस्सनं दस्सनं, आणेन दस्सनमेव
दस्सनं । यथाह “किं ते, बक्कलि, इमिना पूतिकायेन दिट्ठेन ? यो 15
खो, बक्कलि, धम्मं पस्सति, सो मं पस्सती” (सं० ३.३४१) ति ।
तस्मा चक्खुना पस्सन्तो पि आणेन अरियेहि दिट्ठं अनिच्चादिलक्खणं
अपस्सन्तो अरियाधिगतं च धम्मं अनधिगच्छन्तो अरियकरधम्मानं
अरियभावस्स च अदिट्ठत्ता “अरियानं अदस्सावी” ति वेदितब्बो ।

अरियधम्मस्स अकोविदो ति सतिपट्ठानादिभेदे अरियधम्मे 20
अकुसलो । अरियधम्मे अविनीतो ति एत्थ पन—

दुविधो विनयो नाम एकमेकेत्थ पञ्चधा ।

अभावतो तस्स अयं “अविनीतो” ति वुच्चति ॥

अयं हि संवरविनयो पहानविनयो ति दुविधो विनयो । एत्थ
च दुविधे पि विनये एकमेको विनयो पञ्चधा भिज्जति । संवरविनयो 25

पि हि सीलसंवरो, सतिसंवरो, जाणसंवरो, खन्तिसंवरो, वीरियसंवरो
ति पञ्चविधो । पहानविनयो पि तदङ्गपहानं, विक्खम्भनपहानं,
समुच्छेदपहानं, पटिप्पस्सद्विपहानं, निस्सरणपहानं ति पञ्चविधो ।

तत्थ “इमिना पातिमोक्खसंवरेण उपेतो होति समुपेतो”
5 (वि० २९६) ति अयं^१ सीलसंवरो । “रक्खति चक्खुन्द्रियं चक्खुन्द्रिये
संवरं आपज्जती” (सं० ३.१५९, म० १.२३१) ति अयं
सतिसंवरो ।

B. 24

“यानि सोतानि लोकस्सिं, (अजिता ति भगवा)

सति तेसं निवारणं ।

10 सोतानं संवरं ब्रूमि,

पञ्चायेते पिधीयरे” (खु० १. ४२४) ति ॥

अयं जाणसंवरो । “खमो होति सीतस्स उण्हस्सा” (म० १.१५,
म० १. १६) ति अयं खन्तिसंवरो । “उप्पन्नं कामवितक्कं
नाधिवासेती” ति अयं विरियसंवरो^२ । सब्बो पि चायं संवरो
15 यथासकं संवरितब्बानं विनेतब्बानं च कायदुच्चरितादीनं^३ संवरणतो
“संवरो” विनयनतो “विनयो” ति वुच्चति । एवं ताव संवरविनयो
पञ्चधा भिज्जती ति वेदितब्बो ।

तथा यं नामरूपपरिच्छेदादीसु विपस्सनाजाणेषु पटिपक्खभावतो
दीपालोकेनेव तमस्स, तेन तेन विपस्सनाजाणेन तस्स तस्स अनत्थस्स^४
20 पहानं, सेय्यथिदं^५—नामरूपववत्थानेन सक्कायदिट्ठिया, पच्चयपरिग्गहेन
अहेतुविसमहेतुदिट्ठीनं, तस्सेव अपरभागेन कङ्खावितरणेन कथंकथी-
भावस्स, कलापसम्मसनेन “अहं ममा” ति गाहस्स, मग्गामग्गववत्थानेन
अमग्गे मग्गसञ्जाय, उदयदस्सनेन उच्छेददिट्ठिया, वयदस्सनेन
सस्सतदिट्ठिया, भयदस्सनेन समये अभयसञ्जाय, आदीनवदस्सनेन

१. अयं वुच्चति—स्या० ।

२. वीरियसंवरो—म० ।

३. कायवचीदुच्चरितानं—स्या० ।

४. अङ्गस्स—सी०, स्या० ।

५. सेय्यथीदं—सी०, स्या० ।

अस्सादसञ्जाय, निब्बिदानुपस्सनाय^१ अभिरतिसञ्जाय,
मुच्चितुकम्यताजाणेन अमुच्चितुकम्यताय, उपेक्खाजाणेन अनुपेक्खाय,
अनुलोमेन धम्मट्ठितियं निब्बाने च पटिलोमभावस्स, गोत्रभुना
सङ्खारनिमित्तगाहस्स पहानं^२—एतं^३ तदङ्गपहानं नाम ।

यं पन उपचारप्पनाभेदेन^४ समाधिना पवत्तिभावनिवारणतो 5
घटप्पहारेनेव उदकपिट्ठे सेवालस्स तेसं तेसं नीवरणादिधम्मानं^५ पहानं-
एतं विक्खम्भनपहानं नाम ।

यं^६ चतुन्नं अरियमग्गानं भावितत्ता तंतमग्गवतो^७ अत्तनो
अत्तनो सन्ताने “दिट्ठिगतानं पहानाया” (धसं .७४) ति आदिना
नयेन वुत्तस्स समुदयपक्खिकस्स^८—किलेसगणस्स अच्चन्तं अप्पवत्ति- 10
भावेन पहानं—इदं समुच्छेदपहानं नाम । यं पन फलक्खणे
पटिप्पस्सद्धत्थं किलेसानं—एतं पटिप्पस्सद्धिपहानं नाम । यं
सब्बसङ्खतनिस्सट्त्ता पहीनसब्बसङ्खतं निब्बानं^९—एतं^{१०} निस्सरणपहानं
नाम । सब्बं पि चेत्तं पहानं यस्मा चागट्ठेन पहानं^६ विनयनट्ठेन
विनयो, तस्मा “पहानविनयो” ति वुच्चति । तंतंपहानवतो^{१०} वा 15
तस्स तस्स विनयस्स सम्भवतो पेत्तं “पहानविनयो” ति वुच्चति ।
एवं पहानविनयो पि पञ्चधा भिज्जती ति वेदितब्बो ।

B. 25

एवमयं सङ्खेपतो दुविधो भेदतो च दसविधो विनयो भिन्न-
संवरत्ता पहातब्बस्स च अप्पहीनत्ता यस्मा एतस्स अस्सुतवतो
पुथुज्जनस्स नत्थि, तस्मा अभावतो तस्स अयं “अविनीतो” ति 20
वुच्चती ति । एस नयो सप्पुरिसानं अदस्सावी सप्पुरिसधम्मस्स
अकोविदो सप्पुरिसधम्मे अविनीतो ति एत्थ पि । निन्ननाकरणञ्चिह
एतं अत्थतो । यथाह “ये व ते अरिया, ते व ते सप्पुरिसा ।

१. निब्बिदानुपस्सनेन—सी०, स्या० । २-३. पहानमेतं—सी० ।

४. उपचारसमाधिभेदेन—स्या० ।

५. नीवरणादीनं धम्मानं—सी० ।

६. यं पन—स्या० ।

७. मग्गभावतो—स्या०; मग्गतो—रो० ।

८. समुदयपक्खिकस्स—सी० ।

९-१०. निब्बानमेतं—सी० ।

९. पहानट्ठेन—रो० ।

१०. तंतंपहानतो—स्या० ।

- ये व ते सप्पुरिसा, ते व ते अरिया । यो एव सो अरियानं धम्मो, सो एव सो सप्पुरिसानं धम्मो । यो एव सो सप्पुरिसानं धम्मो, सो एव सो अरियानं धम्मो । ये व ते अरियविनया^१ ते व ते सप्पुरिसविनया^२, ये व ते सप्पुरिसविनया^२, ते व ते अरियविनया^१ ।
- 5 अरिये ति वा सप्पुरिसे ति वा, अरियधम्मे ति वा सप्पुरिसधम्मे ति वा, अरियविनये ति वा सप्पुरिसविनये ति वा एसेसे^३ एके एकत्थे समे समभागे तज्जाते तज्जेवा” ति ।

- कस्मा पन भगवा “सब्बधम्ममूलपरियायं वो, भिक्खवे, देसेस्सामी” ति वत्वा तं अदेसेत्वा^४ व^५ “इध, भिक्खवे, अस्सुतवा
- 10 पुथुज्जनो अरियानं अदस्सावी” ति एवं पुथुज्जनं निदिस्सी ति ? पुग्गलाधिट्ठानाय धम्मदेसनाय तं अत्थं आविकातुं । भगवतो हि धम्माधिट्ठाना धम्मदेसना, धम्माधिट्ठाना पुग्गलदेसना, पुग्गलाधिट्ठाना पुग्गलदेसना, पुग्गलाधिट्ठाना धम्मदेसना ति धम्मपुग्गलवसेनेव ताव चतुब्बिधा देसना ।

- 15 तत्थ “तिस्सो इमा, भिक्खवे, वेदना । कतमा तिस्सो ? सुखा वेदना, दुक्खा वेदना, अदुक्खमसुखा वेदना—इमा खो, भिक्खवे, तिस्सो वेदना” (सं० ३.१८३) ति एवरूपी धम्माधिट्ठाना धम्मदेसना वेदितव्वा । “छधातुरो^६ अयं पुरिसो छफस्सायतनो अट्ठारस मनोपविचारो चतुराधिट्ठानो” (म० ३.३२४) ति
- 20 एवरूपी धम्माधिट्ठाना पुग्गलदेसना । “तयो मे, भिक्खवे, पुग्गला सन्तो संविज्जमाना लोकस्मिं । कतमे तयो ? अन्धो, एकचक्खु, द्विचक्खु । कतमो च भिक्खवे पुग्गलो अन्धो” (अं० १.११८) ति एवरूपी पुग्गलाधिट्ठाना पुग्गलदेसना । “कतमं च, भिक्खवे, दुग्गतिभयं ? इध, भिक्खवे, एकच्चो इति पटिसञ्चिक्खति—कायदुच-

B. 26

१. अरियानं विनया—स्या० ।

२. सप्पुरिसानं विनया—स्या० ।

३. एसे—रो० ।

४-५. अदेसेत्वा—स्या० ।

६. छद्धातुरो—सी० ।

रितस्स खो पापको विपाको अभिसम्परायं ... पे०... सुद्धमत्तानं परिहरति । इदं वुच्चति, भिक्खवे, दुग्गतिभयं” (अं० २.१२८-९) ति, एवरूपी पुग्गलाधिद्वाना धम्मदेसना ।

स्वायं इध यस्मां पुथुज्जनो अपरिञ्चातवत्थुको, अपरिञ्चा-
मूलिका च इधाधिप्पेतानं सब्बधम्मानं मूलभूता मञ्जना होति, 5
तस्मा पुथुज्जनं दस्सेत्वा पुग्गलाधिद्वानाय देसनाय तं अत्थं
आविकातुं “इध, भिक्खवे, अस्सुतवा पुथुज्जनो अरियानं अदस्सावी”
ति एवं पुथुज्जनं निद्विसी ति वेदितब्बो ।

पथवीवारवर्णना

एवं पुथुज्जनं निद्विसित्वा इदानि तस्स पथवीआदीसु वत्थूसु
सब्बसक्कायधम्मजनितं मञ्जनं दस्सेन्तो पथविं पथवितो ति 10
आदिमाह । तत्थ लक्खणपथवी, ससम्भारपथवी,^१ आरम्मणपथवी,
सम्मुतिपथवी ति चतुब्बिधा पथवी । तासु “कतमा च आवुसो
अज्झत्तिका पथवीधातु ? यं अज्झत्तं पच्चत्तं कक्खळं खरिगतं”
(वि० १०२) ति आदीसु वुत्ता लक्खणपथवी । “पथविं खणेय्य वा
खणापेय्य वा” (पाचि० ५३) ति आदीसु वुत्ता ससम्भारपथवी । 15
ये च केसादयो वीसति कोट्टासा, अयोलोहादयो च बाहिरा । सा
हि वण्णादीहि सम्भारेहि सद्धिं पथवी ति ससम्भारपथवी ।
“पथवीकसिणमेको सञ्जानाती” (दी० ३.२३७) ति आदीसु
आगतापन आरम्मणपथवी, निमित्तपथवी ति पि वुच्चति । पथवी-
कसिणज्झानलाभी देवलोके निब्बत्तो आगमनवसेन पथवीदेवता 20
ति नामं लभति । अयं सम्मुतिपथवी ति वेदितब्बा । सा सब्बा
पि इध लब्भति । तासु यं किञ्चि पथविं अयं पुथुज्जनो पथवितो
सञ्जानाति, पथवी ति सञ्जानाति, पथवीभागेन सञ्जानाति,
लोकवोहारं गहेत्वा सञ्जाविपल्लासेन सञ्जानाति पथवी ति ।

- एवं पथवीभागं^१ अमुञ्चन्तो येव^२ वा एतं “सत्तो ति वा सत्तस्सा”
 ति वा आदिना नयेन सञ्जानाति । कस्मा एवं सञ्जानाती ति
 B. 27 न वत्तब्बं ? उम्मत्तको विय हि पुथुज्जनो । सो यं किञ्चि येन
 केनचि आकारेन गण्हाति । अरियानं अदस्सावितादिभेदमेव वा
 5 एत्थ कारणं । यं वा परतो “अपरिञ्जातं तस्सा” ति वदन्तेन
 भगवताव वुत्तं ।

- पथवि पथवितो सञ्जत्वा ति सो तं पथविं एवं विपरीतसञ्जाय
 सञ्जानित्वा “सञ्जानिदाना हि पपञ्चसङ्गा” (खु० १.४०३)
 ति वचनतो अपरभागे थामपत्तेहि तण्हामानदिट्ठिपपञ्चेहि इध
 10 मञ्जनानामेन वुत्तेहि मञ्जति कप्पेति विकप्पेति नानपकारतो अञ्जथा
 गण्हाति । तेन वुत्तं “पथविं मञ्जती” ति । एवं मञ्जतो चस्स
 ता मञ्जना ओळारिकनयेन दस्सेतुं “या अयं केसा लोमा” ति
 आदिना नयेन वीसतिभेदा अज्झत्तिका पथवी वुत्ता, या चायं
 विभङ्गे “तत्थ कतमा बाहिरा पथवीधातु यं बाहिरं कक्खळं
 15 खरिगतं कक्खळत्तं कक्खळभावो बहिद्धा अनुपादिन्नं, सेय्यथिदं—
 अयो लोहं तिपु सीसं सज्झं मुत्ता मणि वेठुरियं सङ्खो सिला पवाळं
 रजतं जातरूपं लोहितङ्को मसारगल्लं तिणं कट्ठं सक्खरा कठलं
 भूमि पासाणो पब्बतो” (वि० १०२) ति एवं बाहिरा पथवी वुत्ता
 या च अज्झत्तारम्मणत्तिके निमित्तपथवी तं गहेत्वा अयमत्थयोजना^३
 20 वुच्चति ।

पथवि मञ्जती ति तीहि मञ्जनाहि अहं पथवी ति मञ्जति,
 मम पथवी ति मञ्जति, परो पथवी ति मञ्जति, परस्स पथवी
 ति मञ्जति, अथ वा अज्झत्तिकं पथविं तण्हामञ्जनाय मञ्जति,
 मानमञ्जनाय मञ्जति, दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जति । कथं ? अयञ्चिह

१ पथविभावं—सी०, स्या० ।

२. एव—सी० ।

३. अयमेत्थयोजना—रो० ;

अयं अथयोजना—स्या० ।

केसादीसु छन्दरागं जनेति केसे अस्सादेति अभिनन्दति अभिवदति
अज्झोसाय तिट्ठति । लोमे, नखे, दन्ते, तचं, अज्झतरं वा पन
रज्जनीयवत्थुं^१ । एवं अज्झत्तिकं पथविं तण्हामज्झनाय मज्झति ।
इति मे केसा सियुं अनागतमद्धानं । इति लोमा ति आदिना वा
पन नयेन तत्थ नन्दि समन्नानेति । “इमिनाहं सीलेन वा ... पे०... 5
ब्रह्मचरियेन वा एवं सिनिद्धमुदुसुखुमनीलकेसो भविस्सामी” ति
आदिना वा पन नयेन अप्पटिलद्धानं पटिलाभाय चित्तं पणिदहति ।
एवं पि अज्झत्तिकं पथविं तण्हामज्झनाय मज्झति ।

तथा अत्तनो केसादीनं सम्पत्तिं वा विपत्तिं वा निस्साय मानं
जनेति “सेय्योहमस्मी ति वा सदिसोहमस्मी ति वा हीनोहमस्मी 10
ति वा” ति एवं अज्झत्तिकं पथविं मानमज्झनाय मज्झति । “तं
जीवं तं सरीरं” (म० २.१७६-१७७) ति आगतनयेन पन केसं
“जीवो” ति अभिनिविसति । एस नयो लोमादीसु । एवं अज्झत्तिकं
पथविं दिट्ठिमज्झनाय मज्झति ।

अथ वा “या चेव खो पनावुसो^२ अज्झत्तिका पथवीधातु, या 15
च बाहिरा पथवीधातु पथवीधातुरेवेसा, तं नेतं ममा” (म० १.२३६)
ति इमिस्सा पवत्तिया पच्चनीकनयेन केसादिभेदं पथविं ‘एतं मम
एसोहमस्मि एसो मे अत्ता’ ति अभिनिविसति । एवं पि अज्झत्तिकं
पथविं दिट्ठिमज्झनाय मज्झति । एवं ताव अज्झत्तिकं पथविं तीहि
मज्झनाहि मज्झति । 20

यथा च अज्झत्तिकं, एवं बाहिरं पि । कथं ? अयज्झि अयलोहा-
दीसु छन्दरागं जनेति । अयलोहादीनि अस्सादेति अभिनन्दति
अभिवदति अज्झोसाय तिट्ठति । ‘मम अयो, मम लोहं’ ति आदिना
नयेन अयादीनि ममायति रक्खति गोपयति—एवं बाहिरं पथविं
तण्हामज्झनाय मज्झति । इति मे अयलोहादयो सियुं अनागत- 25

मद्धानं ति वा पनेत्थ नन्दि समन्त्रानेति—“इमिनाहं सीलेन वा वतेन वा तपेन वा ब्रह्मचरियेन वा एवं सम्पन्नअयलोहादिउपकरणो भविस्सामी” ति अप्पटिलद्धस्स पटिलाभाय चित्तं पणिदहति । एवं पि बाहिरं पथविं तण्हामञ्जनाय मञ्जति ।

- 5 तथा अत्तनो अयलोहादीनं सम्पत्तिं वा विपत्तिं वा निस्साय मानं जनेति “इमिनाहं सेय्योस्मी^१ ति वा सदिसोस्मी^२ ति वा हीनोस्मी^३ ति वा” (वि० ४१०) ति । एवं बाहिरं पथविं मानमञ्जनाय मञ्जति । अये जीवसञ्जी हुत्वा पन अयं “जीवो” ति अभिनिविसति । एस नयो लोहादीसु । एवं^४ बाहिरं पथविं
10 दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जति ।

- अथ वा “इधेकच्चो पथवीकसिणं अत्ततो समनुपस्सति । यं पथवीकसिणं सो अहं । यो अहं तं पथवीकसिणं ति पथवीकसिणं च अत्तं च अद्वयं समनुपस्सती” (खु० ५.१५९) ति पटिसम्भिदायं वुत्तनयेनेव निमित्तपथविं “अत्ता” ति अभिनिविसति । एवं बाहिरं
15 पथविं दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जति । एवं पि बाहिरं पथविं तीहि मञ्जनाहि मञ्जति । एवं ताव “पथविं मञ्जती” ति एत्थ तिस्सो पि मञ्जना वेदितब्बा । इतो परं सङ्खेपेनेव कथयिस्साम ।

B. 29

- पथविया मञ्जती ति एत्थ पथविया ति भुम्मवचनमेतं । तस्मा अहं पथविया ति मञ्जति, मय्हं किञ्चनं पलिबोधो पथविया ति
20 मञ्जति, परो पथविया ति मञ्जति परस्स किञ्चनं पलिबोधो पथविया ति मञ्जती ति अयमेत्थ अत्थो ।

अथ वा ख्वायं “कथं रूपस्मिं अत्तानं समनुपस्सति ? इधेकच्चो वेदनं, सञ्जं, सङ्खारे, विञ्जाणं अत्ततो समनुपस्सति । तस्स^५ एवं होति^६—अयं खो मे अत्ता; सो खो पन मे अत्ता इमस्मिं रूपे ति

१. सेय्योहमस्मी—सी०, स्या० ।

२. सदिसो हमस्मी—सी, स्या० ।

३. हीनोहमस्मी—सी०, स्या० ।

४. एवम्पि—सी०, स्या० ।

५-५. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

एवं रूपस्मिं वा अत्तानं समनुपस्सती” (खु० ५.१६१) ति एतस्स अत्थनयो वुत्तो, एतेनेव नयेन वेदनादिधम्मो अत्ततो गहेत्वा ततो अज्झत्तिकबाहिरासु पथवीसु यं कञ्चि पथविं तस्सोकासभावेन परिकप्पेत्वा ‘सो खो पन मे अयं अत्ता इमिस्सा पथविया’ ति मज्झन्तो पथविया मज्झति—अयमस्स दिट्ठिमज्झना । तस्मिं येव 5 पनस्स अत्तनि सिनेहं तब्बत्थुकं^१ च मानं उप्पादयतो तण्हामान-मज्झना पि वेदितब्बा । यदा पन तेनेव नयेन सो खो पनस्स अत्ता पथविया ति मज्झति^२, तदा दिट्ठिमज्झना एव युज्जति । इतरायो पि पन इच्छन्ति ।

पथवितो मज्झती ति एत्थ पन पथवितो ति निस्सक्कवचनं । 10 तस्मा सउपकरणस्स अत्तनो वा परस्स वा यथावुत्तप्पभेदतो पथवितो उप्पत्ति वा निग्गमनं वा पथवितो वा अज्झो अत्ता ति मज्झमानो पथवितो मज्झती ति वेदितब्बो—अयमस्स दिट्ठिमज्झना । तस्मिं येव पनस्स दिट्ठिमज्झनाय मज्झते वत्थुस्मिं सिनेहं मानं च उप्पादयतो तण्हामानमज्झना पि वेदितब्बा । अपरे आहु “पथवी- 15 कसिणं परित्तं भावेत्वा ततो अज्झं अप्पमानं अत्तानं गहेत्वा पथवितो बहिद्धा पि मे अत्ता ति मज्झमानो पथवितो मज्झती” ति ।

पथविं मे ति मज्झती ति एत्थ पन केवलज्झि महापथविं तण्हावसेन^३ ममायती ति इमिना नयेन पवत्ता एका तण्हामज्झना एव लब्धती ति वेदितब्बा । सा चायं मम केसा मम लोमा, मम 20 अयो, मम लोहं ति एवं यथावुत्तप्पभेदाय सब्बाय पि अज्झत्तिकबाहि-राय पथविया योजेतब्बा ति ।

पथविं अभिनन्दती ति वुत्तप्पकारमेव पथविं तण्हादीहि अभिनन्दति अस्सादेति परामसति चा^४ ति वुत्तं होति । “पथविं

B. 30

१. वत्थुकञ्च—सी० ।

२. मज्झति अयमस्स—स्या० ।

३. तण्हावसेनेव—स्या० ।

४. वा—स्या० ।

- मञ्जती” ति एतेनेव^१ एतस्मि अत्थे सिद्धे कस्मा एतं^२ वृत्तं ति चे ? अविचारितमेतं पोरानेहि । अयं पन अत्तनो मति-देसनाविलासतो वा आदीनवदस्सनतो वा । यस्सा^३ हि धम्मधातुया सुप्पटिविद्धत्ता नानानयविचित्रदेसनाविलाससम्पन्नो, अयं सा भगवता^४
- 5 सुप्पटिविद्धा । तस्मा पुब्बे मञ्जनावसेन किलेसुप्पत्तिं दस्सेत्वा इदानीं अभिनन्दनावसेन^५ दस्सेन्तो देसनाविलासतो वा इदमाह । यो वा पथविं मञ्जति, पथविया मञ्जति, पथवितो मञ्जति, पथविं मे ति मञ्जति, सो यस्मा न सक्कोति पथवीनिस्सितं तण्हं वा दिट्ठिं वा पहातुं, तस्मा पथविं अभिनन्दति येव । यो च^६ पथविं
- 10 अभिनन्दति, दुक्खं सो अभिनन्दति, दुक्खं च आदीनवो ति आदीनवदस्सनतो पि इदमाह । वृत्तं चेतं भगवता “यो, भिक्खवे, पथवीधातुं अभिनन्दति, दुक्खं सो अभिनन्दति; सो दुक्खं अभिनन्दति, अपरिमुत्तो सो दुक्खस्मा ति वदामि” ति ।

- एवं पथवीवत्थुकं मञ्जनं अभिनन्दनं च वत्वा इदानीं येन
- 15 कारणेन सो मञ्जति, अभिनन्दति च, तं कारणं आविकरोन्तो आह—तं किस्स हेतु अपरिञ्जातं तिस्सा त वदामी ति । तस्सत्थो—सो पुथुज्जनो तं पथविं किस्स हेतु मञ्जति, केन कारणेन मञ्जति, अभिनन्दती ति चे ? अपरिञ्जातं तस्सा ति वदामी ति यस्मा तं वत्थु तस्स अपरिञ्जातं, तस्मा ति वृत्तं होति । यो हि पथविं
- 20 परिजानाति, सो तीहि परिञ्जाहि परिजाना ति—जातपरिञ्जाय, तीरणपरिञ्जाय, पहानपरिञ्जाया ति ।

तत्थ कतमा जातपरिञ्जा ? पथवीधातुं परिजानाति—अयं पथवीधातु अञ्जत्तिका, अयं बाहिरा, इदमस्सा लक्खणं, इमानि रस-पच्चुपट्टान-पदट्टानानी ति अयं जातपरिञ्जा । कतमा तीरण-

१. एकेनेव—रो० ।

२. एवं—सी० ।

३. यस्सापि—सी० ।

४. भगवतो—सी०, स्या० ।

५. अभिनन्दनादिवसेन—स्या० ।

६. सी० पोटथके नत्थि ।

परिञ्चा ? एवं जातं क्त्वा पथवीधातुं तीरेति अनिच्चतो दुःखतो रोगतो ति द्वाचत्तालीसाय आकारेहि—अयं तीरणपरिञ्चा । कतमा पहानपरिञ्चा ? एवं तीरयित्वा अगमगगेन पथवीधातुया छन्दरागं पजहति—अयं पहानपरिञ्चा ।

नामरूपववत्थानं वा जातपरिञ्चा । कलापसम्मसनादिअनुलोम- 5 B. 31
परियोसाना तीरणपरिञ्चा । अरियमग्गे आणं पहानपरिञ्चा ति । यो पथविं परिजानाति, सो इमाहि तीहि परिञ्चाहि परिजानाति । अस्स च^१ पुथुज्जनस्स ता परिञ्चायो नत्थि, तस्मा अपरिञ्चातत्ता पथविं मञ्जति च अभिनन्दति चा ति । तेनाह भगवा “इध, भिक्खवे, अस्सुतवा पुथुज्जनो ...पे०... पथविं मञ्जति, पथविया 10 मञ्जति, पथवितो मञ्जति, पथविं मे ति मञ्जति, पथविं अभिनन्दति । तं किस्स हेतु ? अपरिञ्चातं तस्सा ति वदामी” ति ।

पथवीवारो निद्धितो ।

आपोवारादिवर्णना

आपं आपतो ति एत्था पि लक्खणससम्भारारम्मणसम्मुतिवसेन चतुर्विधो आपो । तेषु “तत्थ कतमा अज्झत्तिका आपोधातु ? यं अज्झत्तं पच्चत्तं आपो आपोगतं सिनेहो^२ सिनेहगतं^३ बन्धनत्तं रूपस्स 15 अज्झत्तं उपादिन्नं” (वि० १०३) ति आदीसु वुत्तो लक्खणआपो । “आपोकसिणं उग्गण्हन्तो आपस्मिं निमित्तं गण्हाती” ति आदीसु वुत्तो ससम्भारआपो । सेसं सब्बं पथवियं वुत्तसदिसमेव । केवलं योजनानये पन “पित्तं सेम्हं” ति आदिना नयेन वुत्ता द्वादसभेदा अज्झत्तिका आपोधातु, “तत्थ कतमा बाहिरा आपोधातु ? यं 20 बाहिरं आपो आपोगतं सिनेहो सिनेहगतं बन्धनत्तं रूपस्स बहिद्धा

१. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. स्नेहो—स्या० ।

३. स्नेहगतं—स्या० ।

अनुपादिन्नं, सेय्यथिदं—मूलरसो खन्धरसो तचरसो पत्तरसो पुष्परसो फलरसो खीरं दधि सप्पि नवनीतं तेलं मधु फाणितं भुम्मानि वा उदकानि अन्तलिक्खानि वा” ति एवं वुत्ता च बाहिरा आपोधातु वेदितब्बा, यो च अज्झत्तारम्मणत्तिके निमित्तआपो ।

5 तेजं तेजतो ति इमस्मि तेजोवारे पि वुत्तनयेनेव वित्थारो वेदितब्बो । योजनानये पनेत्थ “येन च सन्तप्पति, येन च जीरीयति^१, येन च परिडय्हति, येन च असितपीतखायितसायितं सम्मा परिणामं गच्छती” (वि० १०४) ति एवं वुत्ता चतुप्पभेदा अज्झत्तिका तेजो-
B. 32 धातु, “तत्थ कतमा बाहिरा तेजोधातु ? यं बाहिरं तेजो तेजोगतं

10 उस्मा उस्मागतं उसुमं उसुमगतं बहिद्धा अनुपादिन्नं, सेय्यथिदं—कट्ठग्गि पलालग्गि तिणग्गि गोमयग्गि थुसग्गि सङ्कारग्गि इन्दग्गि अग्गिसन्तापो सुरियसन्तापो^२ कट्ठसन्निचयसन्तापो तिणसन्निचय-सन्तापो धञ्जसन्निचयसन्तापो भण्डसन्निचयसन्तापो” (वि. १०५-१०६) ति एवं वुत्ता च बाहिरा तेजोधातु वेदितब्बा ।

15 वायं वायतो ति इमस्स वायवारस्सा पि योजनानये पन “उद्ध-
ज्जमा वाता अधोगमा वाता कुच्छिसया वाता कोट्टासया^३ वाता अज्झमज्जानुसारिनो वाता सत्थकवाता^४ खुरकवाता^५ उप्पलकवाता अस्सासो पस्सासो” (वि० १०४-१०५) ति एवं वुत्ता अज्झत्तिका वायोधातु, “तत्थ कतमा बाहिरा वायोधातु ? यं बाहिरं वायो
20 वायोगतं थम्भितत्तं रूपस्स बहिद्धा अनुपादिन्नं, सेय्यथिदं—पुरत्थिमा वाता पच्छिमा वाता उत्तरा वाता दक्खिणा वाता सरजा वाता अरजा वाता सीता वाता उण्हा वाता परित्ता दाता अधिमत्ता वाता काळवाता वेरम्भवाता^६ पक्खवाता सुपण्णवाता तालवण्टवाता

१. जरीयति—सी० ।

२. सुरियं—म० ।

३. कोट्टसया—सी०, स्या० ।

४. सत्थका वाता—सी०, स्या० ।

५. खुरका वाता—सी०, स्या० ।

६. वेरम्भवाता—सी० ।

विधूपनवाता” ति एवं वुत्ता च बाहिरा वायोधातु वेदितब्बा ।
सेसं वुत्तनयमेवा ति । एत्तावता च ख्वायं—

“वुत्तम्हि एकधम्मे, ये धम्मा एकलक्खणा तेन ।

वुत्ता भवन्ति सब्बे इतिवुत्तो लक्खणो हारो ति—

एवं नेत्तियं लक्खणो नाम हारो वुत्तो, तस्स वसेन यस्मा चतूसु 5
भूतेसु गहितेसु उपादारूपं पि गहितमेव भवति, रूपलक्खणं अनती-
तत्ता । यं च भूतोपादारूपं, सो रूपक्खन्धो । तस्मा “अस्सुतवा
पुथुज्जनो पथवि आपं तेजं वायं मञ्जती” ति वदन्तेन अत्थतो^१
रूपं अत्ततो समनुपस्सती ति पि वुत्तं होति । “पथविया आपस्मि
तेजस्मि वायस्मि मञ्जती” ति वदन्तेन रूपस्मि वा^२ अत्तानं समनु- 10
पस्सती ति वुत्तं पि होति । “पथवितो आपतो तेजतो वायतो
मञ्जती” ति वदन्तेन रूपतो अञ्जो^३ अत्ता ति सिद्धत्ता रूपवन्तं
वा अत्तानं अत्तनि वा रूपं समनुपस्सती ति पि वुत्तं होति । एवमेता
चतस्सो रूपवत्थुका सक्कायदिट्ठिमञ्जना वेदितब्बा^४ । तत्थ एका B. 33
उच्छेददिट्ठि, तिस्सो सस्सतदिट्ठियो ति द्वेव दिट्ठियो होन्ती ति अयं 15
पि अत्थविसेसो^५ वेदितब्बो ।

भूतवारादिवर्णना

३. एवं रूपमुखेन सङ्खारवत्थुकं मञ्जनं वत्वा इदानी ये
सङ्खारे—उपादाय सत्ता पञ्जपीयन्ति, तेसु सङ्खारेसु^६ सत्तेसु पि
यस्मा पुथुज्जनो मञ्जनं करोति, तस्मा ते सत्ते निदिसन्तो भूते
भूततो सञ्जानाती ति आदिमाह । तत्थायं भूतसदो पञ्चक्खन्ध- 20
अमनुस्स-धातु-विज्जमान-खीणासव-सत्त-रूपखादीसु दिस्सति “भूत-
मिदं ति, भिक्खवे, समनुपस्सथा” (म० १.३१९) ति आदीसु हि

१. अत्तनो—स्या० ।

३. अञ्जं—सी०, स्या० ।

५. विसेसो—सी०, स्या० ।

२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. सी०, पोत्थके नत्थि ।

६. सी० स्या०, पोत्थकेसु नत्थि ।

- अयं पञ्चवखन्धेसु दिस्सति । “यानीध भूतानि समागतानी”
 (खु० १.३०१) ति एत्थ अमनुस्सेसु । “चत्तारो खो, भिक्खु,
 महाभूता हेतू” (म० ३.७८) ति एत्थ धातूसु^१ । “भूतस्मिं पाचित्तियं”
 (पाचि० ४०) ति आदीसु विज्जमाने । “यो च कालवसो भूतो”
 5 (जा० १.६३) ति एत्थ खीणासवे । “सब्बेव निक्खिपिस्सन्ति, भूता
 लोके समुस्सयं” (दी० २.१२०) ति एत्थ सत्तेसु । “भूगगामपातव्य-
 ताया” (पाचि० ५५) ति एत्थ रुक्खादीसु । इध पनायं सत्तेसु
 वत्तति, नो च खो अविसेसेन । चातुमहाराजिकानं हि हेट्ठा सत्ता
 इथ भूता ति अधिप्पेता ।
- 10 तत्थ भूते भूततो मञ्जानाती ति आदि वुत्तनयमेव । भूते
 मञ्जती ति आदीसु पन तिस्सो पि मञ्जना योजेतब्बा^२ । कथं ?
 अयं हि “सो पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा पञ्चहि कामगुणेहि
 समप्पितं समङ्गिभूतं” (अं० २.१३१) ति वुत्तनयेन भूते सुभा
 सुखिता ति गहेत्वा रज्जति, दिस्वा पि ने रज्जति, सुत्वा
 15 पि, घायित्वा पि, सायित्वा पि, फुसित्वा पि, जत्वा
 पि एवं भूते तण्हामञ्जाय मञ्जति । “अहो वताहं खत्तिय-
 महासालानं वा सहव्यतं उपपज्जेयं” (दी० ३.१९९) ति आदिना
 वा पन नयेन अप्पटिलद्धस्स पटिलाभाय चित्तं पणिदहति—एवं पि
 भूते तण्हामञ्जनाय मञ्जति । अत्तनो पन भूतानं च सम्पत्तिं
 20 विपत्तिं निस्साय अत्तानं वा सेय्यं दहति । भूतेसु च यं किञ्चि भूतं
 B. 34 हीनं अत्तानं वा हीनं यं किञ्चि भूतं सेय्यं । अत्तानं वा भूतेन, भूतं^३
 वा^३ अत्तना सदिसं दहति । यथाह “इधेकच्चो जातिया वा...पे०...
 अञ्जतरञ्जतरेन वत्थुना पुब्बकालं परेहि सदिसं अत्तानं दहति ।
 अपरकालं अत्तानं सेय्यं दहति । परे हीने दहति, यो एवरूपो
 25 मानो...पे०... अयं वुच्चति मानातिमानो” (वि० ४२३-४२४) ति ।
 एवं भूते मानमञ्जनाय मञ्जति ।

१. चतुसु धातूसु—स्या०, रो० ।

२. वेदितब्बा—सी०, स्या० ।

३-३. भूतञ्च—सी०, स्या० ।

भूते^१ पन “निच्चा धुवा सस्सता अविपरिणामधम्मा” ति वा “सब्बे सत्ता, सब्बे पाणा, सब्बे भूता, सब्बे जीवा अवसा अवला अवरिया^२ नियतिसङ्गति—भावपरिणता छस्वेवाभिजातीसु^३ सुखदुक्खं पटिसंवेदेन्ती” (दी० १.४७) ति वा मज्झमानो दिट्ठिमज्झनाय मज्झति । एवं भूते तीहि मज्झनाहि मज्झति ।

5

कथं भूतेसु मज्झति ? तेसु तेसु^४ भूतेसु अत्तनो उपपत्तिं वा सुखुप्पत्तिं^५ वा आकङ्खति । एवं ताव तण्हामज्झनाय भूतेसु मज्झति । भूतेसु वा उपपत्तिं आकङ्खमानो दानं देति सीलं समादियति, उपोसथकम्मं करोति । एवं पि^६ भूतेसु तण्हामज्झनाय मज्झति । भूते पन समूहगाहेन गहेत्वा तत्थ एकच्चे भूते सेय्यतो दहति, 10 एकच्चे सदिसतो वा हीनतो वा ति । एवं भूतेसु मानमज्झनाय मज्झति । तथा एकच्चे भूते निच्चा धुवा ति मज्झति । एकच्चे अनिच्चा अधुवा ति, अहं पि भूतेसु अज्झतरोस्मी ति वा मज्झति । एवं भूतेसु दिट्ठिमज्झनाय मज्झति ।

भूततो मज्झती ति एत्थ पन सउपकरणस्स अत्तनो वा परस्स 15 वा यतो कुतोचि भूततो उप्पत्तिं^७ मज्झमानो भूततो मज्झती ति वेदितब्बो—अयमस्स दिट्ठिमज्झना । तस्मिं येव पनस्स दिट्ठिमज्झनाय मज्झते वत्थुस्मिं सिनेहं मानं च उप्पादयतो तण्हामानमज्झना पि वेदितब्बा । भूते मे ति मज्झती ति एत्थ पन एका तण्हामज्झना व लब्धति । सा चायं “मम पुत्ता, मम धीता, मम अजेळका, 20 कुक्कुटसूकरा, हत्थिगवस्सवळ्ळा” ति एवमादिना नयेन ममायतो पवत्तती ति वेदितब्बा । भूते अभिनन्दती ति एतं वुत्तनयमेव । अपरिज्जातं तस्सा ति एत्थ पन ये सङ्खारे उपादाय भूतानं

१. भूता—सी०, स्या० ।

२. अवोरिया—म० ।

३. छस्सेवाभिजातीसु—रो० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

५. सुखुप्पत्ति—सी० ।

६. स्या० पोत्थके नत्थि ।

७. उपपत्ति—सी०, स्या० ।

पञ्जति, तेसं अपरिञ्जातत्ता भूता अपरिञ्जाता होन्ती ति वेदितब्बा । योजना पन वुत्तनयेनेव कातब्बा ।

B. 35

एवं सङ्क्षेपतो सङ्खारवसेन च सत्तवसेन च मञ्जनावत्थुं दस्सेत्वा इदानि भूमिविसेसादिना भेदेन वित्थारतो पि तं दस्सेन्तो
 5 देवे देवतो ति आदिमाह । तत्थ दिब्बं ति पञ्चहि कामगुणेहि अत्तनो वा इद्धिया ति देवा, कीळन्ति जोतेन्ति चा^१ ति^१ अत्थो । ते तिविधा—सम्मुतिदेवा, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा ति । सम्मुतिदेवा नाम राजनो देवियो राजकुमारा^२ । उपपत्तिदेवा नाम चातुमहा-
 10 खीणासवा । इध पन उपपत्तिदेवा दट्ठब्बा, नो च खो^४ अविसेसेन । परनिम्मितवसवत्तिदेवलोके मारं^५ सपरिसं^५ ठपेत्वा सेसा छ कामा-
 वचरा इध देवा ति अधिप्पेता । तत्थ सब्बा अत्थवण्णना भूतवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

पजापतिं ति एत्थ पन मारो पजापती ति वेदितब्बो । केचि पन
 15 “तेसं तेसं देवानं अधिपतीनं महाराजादीनं एतं अधिवचनं” ति वदन्ति । तं देवगहणेनेव तेसं गहितत्ता अयुत्तं ति महाअट्ठकथायं पटिक्खित्तं । मारो येव पन सत्तसङ्खाताय पजाय अधिपतिभावेन इध पजापती ति अधिप्पेतो । सो कुहिं वसति ? परनिम्मितवसवत्तिदेवलोके । तत्र हि वसवत्तिराजा^६ रज्जं कारेति^७ । मारो एकस्मिं पदेसे अत्तनो परिसाय
 20 इस्सरियं पवत्तेन्तो^८ रज्जपच्चन्ते दामरिकराजपुत्तो विय वसती ति वदन्ति । मारगहणेनेव चेत्थ मारपरिसाय पि गहणं वेदितब्बं । योजनानयो^९ चेत्थ पजापतिं वण्णवन्तं दीघायुकं सुख-बहुलं दिस्वा वा सुत्वा वा रज्जन्तो तण्हामञ्जनाय मञ्जति । “अहो वताहं

१-१. वाति—सी० ।

२. कुमारा—सी०, स्या० ।

३. तत्तुत्तरि देवा—सी० ।

४. खो ते—रो० ।

५-५. मारपरिसं—रो० ।

६. वसवत्तिदेवराजा—रो० ।

७. करोति—रो० ।

८. वत्तेन्ते—स्या० ।

९. योजनानयेन—रो० ।

पजापतिनो सहव्यतं उपपज्जेयं” ति आदिना वा पन नयेन अप्पटिलद्धस्स पटिलाभाय चित्तं पणिदहन्तो पि पजापतिं तण्हामञ्जनाय मञ्जति । पजापतिभावं पन पत्तो समानो अहमस्मि पजानमिस्सरो अधिपती’ ति मानं जनेन्तो पजापतिं मानमञ्जानाय मञ्जति । “पजापति निच्चो धुवो” ति वा “उच्छिज्जिस्सति विनस्सिस्सती” ति वा “अवसो अवलो अविरियो नियतिसङ्गतिभावपरिणतो छस्वेवाभिजातीसु^१ सुखदुक्खं पटिसंवेदेती” ति वा मञ्जमानो पन पजापतिं दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जती ति वेदितब्बो ।

पजापतिस्मि ति एत्थ पन एका दिट्ठिमञ्जना व युज्जति । तस्सा एवं पवत्ति वेदितब्बा । इधेकच्चो “पजापतिस्मि ये च धम्मा संविज्जन्ति, सब्बे ते निच्चा धुवा सस्सता अविपरिणामधम्मा” ति मञ्जति । अथ वा “पजापतिस्मिं नत्थि पापं, न तस्मि पापकानि कम्मानि उपलब्भन्ती”^२ ति मञ्जति ।

B. 36

पजापतितो ति एत्थ तिस्सो पि मञ्जना लब्भन्ति । कथं ? इधेकच्चो सउपकरणस्स अत्तनो वा परस्स वा पजापतितो उपपत्तिं^३ वा निग्गमनं वा मञ्जति—अयमस्स दिट्ठिमञ्जना । तस्मिं येव पनस्स दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जते वत्थुस्मिं सिनेहं मानं च उप्पादयतो तण्हामानञ्जना पि वेदितब्बा । पजापतिं मे ति एत्थ पन एका तण्हामञ्जना व लब्भति । सा चायं “पजापति मम सत्था, मम सामी” ति आदिना नयेन ममायतो पवत्तती ति वेदितब्बा । सेसं वुत्तनयमेव ।

ब्रह्मं ब्रह्मतो ति एत्थ ब्रूहितो तेहि तेहि गुणविसेसेही ति ब्रह्मा । अपि च ब्रह्मा ति महाब्रह्मा पि वुच्चति, तथागतो पि ब्राह्मणो पि मातापितरो पि सेट्ठं^४ पि । “सहस्सो ब्रह्मा द्विसहस्सो

१. छस्सेवाभिजातिसु—रो० ।

२. उपलिप्पन्ती—सी० ।

३. उपपत्ति—सी० ।

४. सेट्ठो—स्या० ।

ब्रह्मा” (म० ३.१६३) ति आदीसु हि महाब्रह्मा ब्रह्मा ति वुच्चति ।
 “ब्रह्मा ति खो, भिवखवे, तथागतस्सेतं अधिवचनं” ति एत्थ
 तथागतो ।

5 “तमोनुदो बुद्धो समन्तचक्खु,
 लोकन्तगू सव्वभवातिवत्तो ।
 अनासवो सव्वदुक्खप्पहीनो,
 सच्चव्हयो ब्रह्मे उपासितो मे”
 (खु० १.४३९) ति—

एत्थ ब्राह्मणो ।

10 ब्रह्मा ति मातापितरो,
 पुब्बाचारिया ति वुच्चरे”
 (खु० १.२५६) ति—

एत्थ मातापितरो । “ब्रह्मचक्कं पवत्तेती” (म० १.२५६) ति
 एत्थ सेट्ठं । इध पन पठमाभिनिव्वत्तो कप्पायुको ब्रह्मा अधिप्पेतो ।
 15 तग्गहणे नेव च? ब्रह्मपुरोहितब्रह्मपारिसज्जा पि गहिता ति वेदि-
 तब्बा । अत्थवण्णना पनेत्थ पजापतिवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

B. 37 आभस्सरवारे दण्डदीपिकाय अच्चि विय एतेसं सरीरतो आभा
 छिज्जित्वा छिज्जित्वा पतन्ती विय सरति विसरती ति आभस्सरा ।
 20 तेसं गहणेन सब्बा पि दुतियज्झानभूमि गहिता । एकतलवासिनो
 एव चेते सब्बे पि परित्ताभा अप्पमाणाभा आभस्सरा ति
 वेदितब्बा ।

सुभकिण्हवारे? सुभेन ओकिण्णा विकिण्णा सुभेन सरीरपभावण्णेन
 एकग्घना सुवण्णमज्जूसाय ठपितसम्मज्जलितकञ्चनपिण्डसस्सिरिका
 ति सुभकिण्हा । तेसं गहणेन सब्बा पि ततियज्झानभूमि गहिता ।
 25 एकतलवासिनो एव चेते सब्बे पि परित्तसुभा अप्पमाणसुभा सुभ-
 किण्हा ति वेदितब्बा ।

बेहफ्फलवारे विपुला फला ति बेहफ्फला । चतुत्थज्झानभूमि
ब्रह्मानो वुच्चन्ति । अत्थनययोजना पन इमेसु तीसु पि वारेसु
भूतवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

अभिभूवारे अभिभवी ति अभिभू । किं अभिभवि ? चत्तारो
खन्धे अरूपिनो । असञ्जभवस्सेतं अधिवचनं । असञ्जसत्ता देवा 5
बेहफ्फलेहि सद्धि एकतला येव एकस्मि ओकासे येन इरियापथेन
निब्बत्ता, तेनेव यावतायुकं तिट्ठन्ति चित्तकम्मरूपसदिसा हुत्वा ।
ते इध सब्बे पि अभिभूवचनेन गहिता । केचि अभिभू नाम सहस्सो
ब्रह्मा ति एवमादिना नयेन तत्थ तत्थ अधिपतिब्रह्मानं वर्णयन्ति ।
ब्रह्मगहणेनेव^१ पन तस्स गहितत्ता अयुत्तमेतं ति वेदितब्बं । 10
योजनानयो चेत्थ अभिभू वर्णवा दीवायुको ति सुत्वा तत्थ छन्दरागं
उप्पादेन्तो अभिभू तण्हामञ्जनाय मञ्जति । “अहो वताहं
अभिभुतो सहव्यतं उपपज्जेय्यं” ति आदिना पन नयेन अप्पटिलद्धस्स
पटिलाभाय चित्तं पणिदहन्तो पि अभिभू तण्हामञ्जनाय मञ्जति ।
अत्तानं हीनतो अभिभू सेय्यतो दहन्तो पन अभिभू मानमञ्जनाय 15
मञ्जति । “अभिभू निच्चो धुवो” ति आदिना नयेन परामसन्तो
अभिभू दिट्ठिमञ्जाय मञ्जती ति वेदितब्बो । सेसं पजापतिवारे
वुत्तनयमेव^२ ।

आकासानञ्चायतनवारादिवर्णना

४. एवं भगवा पटिपाटिया देवलोके दस्सेन्तो पि अभिभूवचनेन
असञ्जभवं दस्सेत्वा इदानि यस्मा अयं वट्ठकथा सुद्धावासा च 20
विवट्ठपक्खे ठिता अनागामिखीणासवा एव हि ते देवा । यस्मा वा
कतिपयकप्पसहस्सायुका ते देवा बुद्धप्पादकाले येव होन्ति । बुद्धा पन
असङ्ख्येये^३ पि कप्पे न उप्पज्जन्ति । तदा सुञ्जा पि सा भूमि होति ।
रञ्जो खन्धावारट्ठानं विय हि बुद्धानं सुद्धावासभवो । ते तेनेव च

B. 38

१. ब्रह्मगहणेन—रो० ।

२. वुत्तनयेनेव वेदितब्बं—सी० ।

३. असङ्ख्येये—म० ।

कारणेन विज्जाणट्टितिसत्तावासवसेन^१ पि न गहिता, सब्बकालिका
पन इमामञ्जना । तस्मा तासं सदाविज्जमानभूमिं दस्सेन्तो सुद्धा-
वासे अतिक्कमित्वा आकासानञ्चायतनं^२ ति आदिमाह । तत्थ
आकासानञ्चायतनं नि तब्भूमिका^३ चत्तारो कुसलविपाककिरिया^४
६ खन्धा । ते च तत्रूपपन्ना येव दट्ठ्वा भवपरिच्छेदकथा अयं ति
कत्वा । एस नयो विज्जाणञ्चायतनादीसु । अत्थयोजना पन चतूसु
पि एतेसु वारेसु अभिभूवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । मानमञ्जना
चेत्थ पजापतिवारे वुत्तनयेना पि युज्जति ।

दिट्ठसुतवारादिवण्णना

५. एवं भूमिविसेसादिना भेदेन वित्थारतो पि मञ्जनावत्थुं
१० दस्सेत्वा इदानि सब्बं मञ्जनावत्थुभूतं सक्कायपरियापन्नं तेभूमक-
धम्मभेदं दिट्ठादीहि चत्थि सङ्गण्हित्वा दस्सेन्तो दिट्ठं दिट्ठतो ति
आदिमाह ।

तत्थ दिट्ठं ति मंसचक्खुना पि दिट्ठं, दिब्बचक्खुना पि दिट्ठं ।
रूपायतनस्सेतं अधिवचनं । तत्थ दिट्ठं मञ्जती ति दिट्ठं तीहि
१५ मञ्जनाहि मञ्जति । कथं ? रूपायतनं सुभसञ्जाय सुखसञ्जाय
च पस्सन्तो तत्थ छन्दरागं जनेति, तं अस्सादेति अभिनन्दति ।
वुत्तं पि हेतं भगवता “इत्थिरूपे, भिक्खवे, सत्ता रत्ता गिद्धा गहिता
मुच्छिता अज्झोसन्ना^५, ते दीवरत्तं सोचन्ति इत्थिरूपवसानुगा”
(अं० २.३३१) ति । एवं दिट्ठं तण्हामञ्जनाय मञ्जति । “इति मे
२० रूपं सिया अनागतमद्धानं ति वा पनेत्थ नन्दि समन्नानेति, रूपसम्पदं
वा पन आकङ्खमानो दानं देती” ति वित्थारो । एवं पि दिट्ठं
तण्हामञ्जनाय मञ्जति । अत्ततो पन परस्स च रूपसम्पत्ति^५ विपत्ति^५

१. विज्जाणट्टितिवसेन पि सत्तावासवसेन २. तम्भूमिका—सी० ।

पि—सी० ।

३. कुसलविपाककिरियखन्धा—सी० ।

४. अज्झापन्ना—सी०, स्या० ।

५. रूपसम्पत्तिविपत्ति—सी०, स्या० ।

निस्साय मानं जनेति । “इमिनाहं सेय्योस्मी^१” ति वा
 “सदिसोस्मी^२” ति वा “हीनोस्मी^३” ति वा ति एवं दिट्ठं मान-
 मञ्जनाय मञ्जति । रूपायतनं पन निच्चं धुवं सस्सतं ति
 मञ्जति, अत्तानं अत्तनियं ति मञ्जति, मङ्गलं अमङ्गलं ति
 मञ्जति—एवं दिट्ठं दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जति । एवं दिट्ठं तीहि 5
 मञ्जनाहि मञ्जति । कथं दिट्ठस्मिं मञ्जति ? रूपस्मिं अत्तानं
 समनुपस्सनयेन मञ्जन्तो दिट्ठस्मिं मञ्जति । यथा वा धने धञ्जे ।
 एवं रूपस्मिं रागादयो ति मञ्जन्तो पि दिट्ठस्मिं मञ्जति । अयमस्स
 दिट्ठिमञ्जना । तस्मिञ्जेव^४ पनस्स दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जते वत्थुस्मिं
 सिनेहं मानं च उप्पादयतो तण्हामानमञ्जना पि वेदितब्बा । एवं 10
 दिट्ठस्मिं मञ्जति । सेसं पथवीवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

B. 39

सुतं ति मंससोतेन पि सुतं, दिब्बसोतेन पि सुतं । सद्दायतनस्सेतं
 अधिवचनं ।

सुतं ति सुत्वा मुनित्वा च गहितं, आहञ्च उपगन्त्वा ति अत्थो,
 इन्द्रियानं आरम्भणानं च अञ्जमञ्जसंसिलेसे विञ्जातं ति वुत्तं 15
 होति, गन्धरसफोटुब्बायतनानं एतं अधिवचनं ।

विञ्जातं ति मनसा विञ्जातं, सेसानं सत्तन्नं आयतनानमेतं
 अधिवचनं धम्ममारम्भणस्स वा । इध पन सक्कायपरियापन्नमेव
 लब्धति^५ । वित्थारो पनेत्थ दिट्ठवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

एकत्तवारादिवर्णना

६. एवं सब्बं सक्कायभेदं दिट्ठादीहि चत्थि दस्सेत्वा इदानी 20
 तमेव समापन्नकवारेन च असमापन्नकवारेन च द्विधा दस्सेन्तो
 एकत्तं नानत्तं ति आदिमाह^६ ।

१. सेय्योहमस्मि—रो० ।

२. हीनोहमस्मि—रो० ।

५. उपलब्धति—रो० ।

१. सदिसोहमस्मि—रो० ।

४. तस्मिंयेव—सी०, स्या०, रो० ।

६. आह—सी० ।

एकत्तं ति इमिना हि समापन्नकवारं दस्सेति । नानत्तं ति इमिना असमापन्नकवारं । तेसं अयं^१ वचनत्थो—एकभावो एकत्तं, नानाभावो नानत्तं ति । योजना पनेत्थ समापन्नकवारं चतूहि खन्धेहि, असमापन्नकवारं च पञ्चहि खन्धेहि भिन्दित्वा “रूपं अत्ततो
 5 समनुपस्सती” ति आदिना सासननयेन पथवीवारादीसु वुत्तेन च अट्टकथानयेन यथानुरूपं वीमंसित्वा वेदितब्बा । केचि पन एकत्तं ति एकत्तनयं वदन्ति, नानत्तं ति नानत्तनयं । अपरे “एकत्तसञ्जी अत्ता होति अरोगो परं मरणा, नानत्तसञ्जी अत्ता होती” ति एवं दिट्ठाभिनिवेसं । तं सब्बं इध^२ नाधिप्पेतत्ता^३ अयुत्तमेव होति ।

B. 40 10

एवं सब्बं सक्कायं द्विधा दस्सेत्वा इदानीं तमेव एकधा सम्पि-
 ण्डेत्वा दस्सेन्तो सब्बं सब्बतो ति आदिमाह । योजनानयो पनेत्थ सब्बं अस्सादेन्तो सब्बं तण्हामञ्जनाय मञ्जति । “मया^३ एते सत्ता निम्मिता” ति आदिना नयेन अत्तना निम्मितं मञ्जन्तो सब्बं मानमञ्जनाय मञ्जति । “सब्बं पुब्बेकतकम्महेतु, सब्बं इस्सर-
 15 निम्मानहेतु, सब्बं अहेतुअपच्चया, सब्बं अत्थि, सब्बं नत्थी” ति आदिना नयेन मञ्जन्तो सब्बं दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जती ति वेदि-
 तब्बो । कथं सब्बस्मिं मञ्जती ? इधेकच्चो एवंदिट्ठिको होति “महा मे अत्ता” ति । सो—सब्बलोकसन्निवासं तस्सोकासभावेन परि-
 कप्पेत्वा सो खो पन मे अयं अत्ता सब्बस्मिं ति मञ्जति—अयमस्स
 20 दिट्ठिमञ्जना । तस्मिं येव पनस्स अत्तनि सिनेहं तब्बत्थुकं^४ च मानं उप्पादयतो तण्हामानमञ्जना पि वेदितब्बा । सेसं पथवीवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

एवं सब्बं सक्कायं एकधा दस्सेत्वा इदानीं अपरेन पि नयेन तं एकधा दस्सेन्तो निब्बानं निब्बानतो ति आह । तत्थ निब्बानं ति

१. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. मयाव—सी० ।

२-३. इधानधिपेतत्ता—सी०, स्या० ।

४. तंवत्थुकं—सी० ।

“यतो खो भो अयं अत्ता पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गिभूतो परिचारेति । एत्तावता खो भो अयं अत्ता परमदिट्ठधम्मनिब्बानं पत्तो होती” ति आदिना नयेन पञ्चधा आगतं परमदिट्ठधम्मनिब्बानं वेदितब्बं । तत्थ निब्बानं अस्सादेन्तो तण्हामञ्जनाय मञ्जति^१ । तेन निब्बानेन “अहमस्मि निब्बानं पत्तो” ति मानं जनेन्तो मान- 5 मञ्जनाय मञ्जति । अनिब्बानं येव समानं तं निब्बानतो निच्चादितो च गण्हन्तो दिट्ठिमञ्जनाय मञ्जती ति वेदितब्बो ।

निब्बानतो पन अञ्जं अत्तानं गहेत्वा ‘सो खो पन मे अयं अत्ता इमस्मि निब्बाने’ ति मञ्जन्तो निब्बानस्मि मञ्जति—अयमस्स दिट्ठिमञ्जना । तस्मिं येव पनस्स अत्तनि सिनेहं तब्बत्थुकं च मानं 10 उप्पादयतो तण्हामानमञ्जना पि वेदितब्बा । एस नयो निब्बानतो मञ्जनाय पि । तत्र^२ पि हि निब्बानतो अञ्जं अत्तानं गहेत्वा “इदं निब्बानं, अयं अत्ता, सो खो पन मे अयं अत्ता इतो निब्बानतो अञ्जो” ति मञ्जन्तो निब्बानतो मञ्जति—अयमस्स दिट्ठिमञ्जना । तस्मिं येव पनस्स अत्तनि सिनेहं तब्बत्थुकं च मानं उपादयतो तण्हा- 15 मान-मञ्जना पि वेदितब्बा । “अहो सुखं मम निब्बानं” ति मञ्जन्तो पन निब्बानं मे ति मञ्जती ति वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयमेव । अयं पनेत्थ अनुगीति ।

यादिसो एस सक्कायो तथा नं अविजानतो ।
पुथुज्जनस्स सक्काये जायन्ति सब्बमञ्जना ॥
जेगुच्छो भिदुरो चायं दुक्खो अपरिणायको ।
तं पच्चनीकतो बालो गण्हं गण्हाति^३ मञ्जनं ॥
सुभतो सुखतो चेव सक्कायं अनुपस्सतो ।
सलभस्सेव अग्गिम्हि होति तण्हाय मञ्जना ॥

B. 41

20

१. मञ्जतीति वेदितब्बो—स्या० ।

२. अत्र—सी० ।

३. वड्ढेति—सी० ।

- निच्चसञ्जं अधिट्ठाय सम्पत्तिं तस्स पस्सतो ।
 गूथादी विय^१ गूथस्मिं होति मानेन मञ्जना ॥
 अत्ता अत्तनियो मे ति पस्सतो नं अबुद्धिनो ।
 आदासे विय बोन्धिस्स^२ दिट्ठिया होति मञ्जना ॥
 5 मञ्जना ति च नामेतं सुखुमं मारबन्धनं ।
 सिथिलं दुप्पमुञ्चं च येन बद्धो पुथुज्जनो ॥
 बहुं विप्फन्दमानो पि सक्कायं नातिवत्तति ।
 समुस्सितं दळ्हत्थम्भ साव गदुलबन्धनो ॥
 10 स सो सक्कायमलीनो^३ जातिया च जराय च ।
 रोगादीहि च दुक्खेहि निच्चं हञ्जति बाळ्हसो ॥
 तं वो वदामि भद्दन्ते^४ सक्कायं अनुपस्सथ ।
 असाततो असुभतो भेदतो^५ च^५ अनत्ततो ॥
 एसो सभावो हेतस्स पस्सं एवमिमं बुद्धो ।
 पहाय मञ्जना सब्बा सब्बदुक्खा पमुच्चती ति ॥

००५४

पुथुज्जनवसेन चतुवीसतिपब्बा पठमनयकया निट्ठिता ।

सेवखवारदुत्तिथनयवण्णना

- B. 42 15 ७. एवं भगवा पथवीआदीसु वत्थूसु सब्बसक्कायधम्ममूलभूतं
 पुथुज्जनस्स पवत्तिं दसेत्वा इदानि तेस्वेव वत्थूसु सेवखस्स पवत्तिं
 दस्सेन्तो यो पि सो, भिक्खवे, भिक्खु सेवखो ति आदिमाह ।
 तत्थ यो ति उद्देसवचनं । सो ति निद्देसवचनं पि कारो सम्पिण्ड-
 नत्थो, अयं पि धम्मो अनियतो ति आदीसु विय । तेन^६ च
 20 आरम्मणसभावेन पुग्गलं सम्पिण्डेति, नो पुग्गलभागेन; हेट्ठतो हि

१. साव—सी०, स्या० ।

३. ०मल्लीनो—सी०, स्या० ।

५-५. भेदतोय—सी०, स्या० ।

२. मन्दस्स—सी०; बम्बस्स—स्या० ।

४. भद्दं वो—सी०, स्या० ।

६. सो—सी० ।

पुग्गला दिट्ठिविपत्ता; इध दिट्ठिसम्पत्ता; न तेसं सभागता अत्थि ।
आरम्मणं पन हेट्ठा पुग्गलानं पि तदेव, इमेसं पि तदेवा ति । तेन
वुत्तं “आरम्मणसभागेन पुग्गलं सम्पिण्डेति नो पुग्गलसभागेना” ति ।
यो पि सो ति इमिना पन सकलेन वचनेन इदानि वत्तब्बं सेक्खं
दस्सेती ति वेदितब्बो । भिक्खवे भिक्खू ति इदं वुत्तनयमेव ।

5

सेक्खो^१ ति केनट्ठेन सेक्खो ? सेक्खधम्मप्पटिलाभतो सेक्खो ।
वुत्तञ्हेतं “कित्तावता नु खो, भन्ते, सेक्खो होती ति ? इध, भिक्खवे
भिक्खु सेक्खाय सम्मादिट्ठिया समन्नागतो होति ... पे० ... सेक्खेन
सम्मासमाधिना समन्नागतो होति । एत्तावता खो, भिक्खु, सेक्खो
होती” (सं० ४.१४) ति । अपि च सिक्खती ति पि सेक्खो । 10
वुत्तं हेतं “सिक्खती ति खो, भिक्खु, तस्मा सेक्खो ति वुच्चति ।
किं च सिक्खति ? अधिसीलं पि सिक्खति, अधिचित्तं पि सिक्खति,
अधिपञ्चं पि सिक्खति; सिक्खती ति खो, भिक्खु, तस्मा सेक्खो ति
वुच्चती” (अं० १.२१४) ति ।

यो पि कल्याणपुथुज्जनो अनुलोमपटिपदाय परिपूरकारी सील- 15
सम्पन्नो इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो भोजने मत्तञ्जू जागरियानुयोगमनुयुत्तो
पुब्बरत्तापररत्तं बोधिपक्खियानं^२ धम्मानं भावनानुयोगमनुयुत्तो
विहरति “अज्ज वा स्वे वा अज्जतरं सामज्जफलं अधिगमिस्सामी”
ति, सो पि वुच्चति सिक्खती ति सेक्खो ति । इमस्मिं पनत्थे पटि-
वेधपत्तो व सेक्खो अधिप्पेतो, नो पुथुज्जनो ।

20

अप्पत्तं मानसं एतेना ति अप्पत्तमानसो । मानसं ति रागो पि
चित्तं पि अरहत्तं पि । “अन्तलिक्खचरो पासो, य्वायं चरति
मानसो” (महा० २३) ति एत्थ हि रागो मानसं । “चित्तं मनो
मानसं” (धसं० २८) ति एत्थ चित्तं । “अप्पत्तमानसो सेक्खो

B. 43

कालं कयिरा जनेसुता” (सं० १.१२०) ति एत्थ अरहत्तं । इधा
पि अरहत्तमेव अधिप्पेतं । तेत अप्पत्तारहतो ति वुत्तं होति ।

अनुत्तरं ति सेट्ठं, असदिसं ति अत्थो । चतूहि योगेहि खेमं
अननुयुत्तं^१ ति योगक्खेमं अरहत्तमेव अधिप्पेतं । पत्थयमानो ति द्वे
५ पत्थनातण्हापत्थना च छन्दपत्थना च । “पत्थयमानस्स हि पजप्पि-
तानि, पवेधितं वा पि पकप्पितेसू” (खु० १.४०८) ति एत्थ
तण्हापत्थना ।

“छिन्नं पापिमतो सोतं विद्धस्तं विनळहीकतं ।

पामोज्जवहुला होथ खेमं पत्तत्थ भिक्खवो” ॥

10

(म० १.२७९) ति—

एत्थ कत्तुकम्यता कुसलच्छन्दपत्थना अयमेव इधाधिप्पेता^२ ।
तेन पत्थयमानो ति तं योगक्खेमं पत्तुकामो^३ अधिगन्तुकामो तन्निनो
तप्पोणो तप्पम्भारो ति वेदितब्बो । विहरती ति अञ्जं इरियापथ-
दुक्खं अञ्जेन इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपरिपतन्तं^४ कायं हरति ।
१५ अथ वा “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा ति अधिमुच्चन्तो सद्वाय विहरती”
ति आदिना पि निद्देसनयेनेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । पथविं पथवितो
अभिजानाती ति पथविं पथवीभावेन^५ अभिजानाति, न पुथुज्जनो
विय सब्बाकारविपरीताय सञ्जाय सञ्जानाति^६ । अपि च खो
अभिविसिद्धेन जाणेन जानाति—एवं पथवी ति एतं पथवीभावं
२० अधिमुच्चन्तो येव नं अनिच्चा ति पि दुक्खा ति पि अनत्ता ति पि एवं
अभिजानाती ति वुत्तं होति । एवं च नं अभिञ्जत्वा पथविं मा मञ्जी
ति वुत्तं होति । मञ्जती ति मञ्जि । अयं पन मञ्जी च न मञ्जी
च न वत्तब्बो ति । एतस्मिञ्चिह अत्थे इदं पदं निपातेत्वा वुत्तं ति
वेदितब्बं । को पनेत्थ अधिप्पायो ति ? वुच्चते—पुथुज्जनो ताव

१. अनुपद्दुत्तं—सी०, स्या० ।

२. इधाधिप्पेता—स्या० ।

३. कत्तुकामो—सी०, स्या० ।

४. अपरिपटन्तं—सी० ।

५. पठवी भागेन—सी०, स्या० ।

६. जानाति—स्या० ।

सब्वमञ्जनानं अप्पहीनत्ता मञ्जती ति वुत्तो । खीणासवो पहीनत्ता न मञ्जती ति । सेक्खस्स पन दिट्ठिमञ्जना पहीना, इतरा पन तनुभावं गता, तेन सो अञ्जती ति पि न वत्तब्बो पुथुज्जनो विय, न मञ्जती ति पि न वत्तब्बो खीणासवो विया ति ।

परिञ्जेय्यं तस्सा ति तस्स सेक्खस्स तं मञ्जनावत्थु ओक्कन्त- 5
नियामत्ता सम्बोधिपरायणत्ता च तीहि परिञ्जाहि परिञ्जेय्यं,
अपरिञ्जेय्यं च अपरिञ्जातं च न होति पुथुज्जनस्स विय, नो पि
परिञ्जातं खीणासवस्स विय । सेसं सब्वत्थ वुत्तनयमेव ।

B. 44

सेक्खवसेन दुतियनयकथा निट्ठिता ।

खीणासववारततियादिनयवर्णना

८. एवं पथवीआदीसु वत्थूसु सेक्खस्स पवत्तिं^१ दस्सेत्वा इदानि
खीणासवस्स पवत्तिं दस्सेन्तो यो पि सो, भिक्खवे, भिक्खु अरहं 10
ति आदिमाह । तत्थ यो पी ति पि-सद्दो सम्पिण्डनत्थो । तेन इध^२
उभयसभागता पि लब्भती ति दस्सेति^३ । सेक्खो हि खीणासवेन
अरियपुग्गलत्ता सभागो, तेन पुग्गलसभागता लब्भति; आरम्मण-
सभागता पन वुत्तनया एव । अरहं ति आरककिलेसो,—दूरकिलेसो
पहीनकिलेसो ति अत्थो । वुत्तं चेतं भगवता “कथं च भिक्खवे, 15
भिक्खु अरहं होति ? आरकस्स होन्ति पापका अकुसला धम्मा
सङ्किलेसिका पोतोभविका^४ सदरा दुक्खविपाका आयत्तिं^५ जाति-
जरामरणिया । एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु अरहं होती” ति ।
खीणासवो ति चत्तारो आसवा—कामासवो...पे०...अविज्जासवो;
इमे चत्तारो आसवा अरहतो खीणा पहीना समुच्छिन्ना पटिप्पस्सद्धा 20
अभव्वुप्पत्तिका आणगिना दड्ढा, तेन वुच्चति खीणासवो ति ।

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. पोतोभविका—सी० ।

५. आयति—सी०, स्या० ।

वुसितवा ति गरुसंवासे पि अरियमग्गसंवासे पि दससु अरियवासेसु
 पि वसि परिवसि वुत्थो परिवुत्थो, सो वुत्थवासो चिण्णचरणो ति
 वुसितवा । कतकरणीयो ति पुथुज्जनकल्याणकं उपादाय सत्त सेवखा
 चतूहि मग्गेहि करणीयं करोन्ति नाम । खीणासवस्स सब्बकरणीयानि
 5 कतानि परियोसितानि, नत्थि तस्स उत्तरि करणीयं दुक्खक्खया-
 धिगमाया ति कतकरणीयो । वुत्तं पि हेतं—

“तस्स सम्मा विमुत्तस्स सन्तचित्तस्स भिक्खुनो ।

कतस्स पटिचयो नत्थि करणीयं न विज्जती”

(खु० २.३३३) ति ॥

- 10 ओहितभारो ति^१ तयो भारा-खन्धभारो, किलेसभारो, अभि-
 B. 54 सङ्खारभारो ति । तस्सिमे तयो भारा ओहिता ओरोपिता निक्खित्ता
 पातिता^२, तेन वुच्चति ओहितभारो ति । अनुप्पत्तसदत्थो ति
 अनुप्पत्तो सदत्थं, सकत्थं ति वुत्तं होति । ककारस्सायं दकारो कतो;
 सदत्थो ति च अरहत्तं वेदितव्वं । तज्झि अत्तुपनिबन्धनद्वेन अत्तानं
 15 अविजहनद्वेन अत्तनो परमत्थद्वेन च अत्तनो अत्थो^३ सकत्थो ति
 वुच्चति ।

परिक्खीणभवसंयोजनो ति भवसंयोजनानी ति दस संयोजनानि-
 कामरागसंयोजनं पटिघ-मान-दिट्ठि-विचिकिच्छा-सीलव्वतपरामास-
 भवराग-इस्सा-मच्छरिय-संयोजनं अविज्जासंयोजनं । इमानि हि सत्ते
 20 भवेसु संयोजेन्ति उपनिबन्धति, भवं वा भवेन संयोजेन्ति, तस्मा
 “भवसंयोजनानी” ति वुच्चन्ति । इमानि भवसंयोजनानि अरहतो
 परिक्खीणानि पहीनानि आणग्गिना दड्ढानि, तेन वुच्चति “परिक्खीण-
 भवसंयोजनो” ति । सम्मदञ्जा विमुत्तो ति एत्थ सम्मदञ्जा ति
 सम्मा अञ्जाय । किं वुत्तं होति ? खन्धानं खन्धद्वं, आयतनानं

१. ति भारा ति—सी० ।

२. पापिता—रो० ।

३. अत्थत्ता—सी० ।

आयतनद्वं, धातूनं धातुद्वं^१, दुक्खस्स पीळनद्वं, समुदयस्स पभवद्वं, निरोधस्स सन्तद्वं, मग्गस्स दस्सनद्वं, सब्बे सङ्खारा अनिच्चा ति एवमादिं वा भेदं सम्मा यथाभूतं अञ्जाय जानित्वा तीरयित्वा तुलयित्वा विभावेत्वा विभूतं कत्वा ति ।

विमुत्तो ति द्वे विमुत्तियो—चित्तस्स च विमुत्ति निब्बानं च । 5
अरहा सब्बकिल्लेसेहि विमुत्तचित्तत्ता चित्तविमुत्तिया पि विमुत्तो । निब्बानं अधिमुत्तत्ता निब्बाने पि विमुत्तो । तेन वुच्चति “सम्मदञ्जा विमुत्तो” ति । परिञ्जातं तस्सा ति तस्स अरहतो तं मञ्जनवत्थु तीहि परिञ्जाहि परिञ्जातं । तस्मा सो तं वत्थुं न मञ्जति, तं वा^२ मञ्जनं न मञ्जती ति वुत्तं होनि । सेसं वुत्तनयमेव । 10

निब्बानवारे पन खया रागस्सा ति आदयो तयो वारा वुत्ता । ते^३ पथवीवारादीसु पि वित्थारेतब्बा^३ । अयं च परिञ्जातवारो निब्बानवारे पि वित्थारेतब्बो । वित्थारेन्तेन च परिञ्जातं तस्सा ति सब्बपदेहि योजेत्वा पुन खया रागस्सा वीतरागत्ता ति योजेतब्बं । एस नयो इतरेसु । देसना पन एकत्थ वुत्तं सब्बत्थ 15 वुत्तमेव होती ति सङ्घित्ता ।

खया रागस्स वीतरागत्ता ति एत्थ च यस्मा बाहिरको कामेसु वीतरागो, न खया रागस्स वीतरागो, अरहा पन खया एव, तस्मा वुत्तं “खया रागस्स वीतरागत्ता” ति । एस नयो दोसमोहेसु पि । 20 यथा च “परिञ्जातं तस्सा ति वदामी” ति वुत्ते पि परिञ्जातत्ता सो तं वत्थुं तं वा मञ्जनं न मञ्जती ति अत्थो होति, एवमिधा पि वीतरागत्ता सो तं वत्थुं तं वा मञ्जनं न मञ्जती ति दट्ठब्बो ।

एत्थ च परिञ्जातं तस्सा ति अयं वारो मग्गभावनापारि-
पूरिदस्सनत्थं वुत्तो । इतरे पन^४ फलसच्छिकिरियापारिपूरिदस्सनत्थं

B. 46

१. धातद्वं—सी० ।

३-३. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

४. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

ति वेदितव्वा । द्वीहि वा कारणेहि अरहा न मञ्जतिवत्थुस्स च
 परिञ्जातत्ता अकुसलमूलानं च समुच्छिन्नत्ता । तेनस्स परिञ्जात-
 वारेन वत्थुनो^१ वत्थुपरिञ्जं दीपेति, इतरेहि अकुसलमूलसमुच्छेदं
 ति । तत्थ पच्छिमेसु तीसु वारेसु अयं विसेसो वेदितव्वो—तीसु
 5 हि वारेसु^२ रागे आदीनवं दिस्वा दुक्खानुपस्सी विहरन्तो अप्पणि-
 हितविमोक्खेन^३ विमुत्तो खया रागस्स वीतरागो होति । दोसे
 आदीनवं दिस्वा अनिच्चानुपस्सी विहरन्तो अनिमित्तविमोक्खेन
 विमुत्तो खया दोसस्स वीतदोसो होति । मोहे आदीनवं दिस्वा
 अनत्तानुपस्सी विहरन्तो सुञ्जतविमोक्खेन^४ विमुत्तो खया मोहस्स
 10 वीतमोहो होती ति ।

एवं सन्ते न एको तीहि विमोक्खेहि विमुच्चती ति द्वे वारा न
 वत्तव्वा सियुं ति चे तं न । कस्मा ? अनियमितत्ता । अनियमेन
 हि वुत्तं “यो पि सो, भिक्खवे, भिक्खु अरहं” ति, न पन वुत्तं
 अप्पणिहितविमोक्खेन वा विमुत्तो, इतरेन वा ति । तस्मा यं
 15 अरहतो युज्जति, तं सब्बं वत्तव्वमेवा ति ।

अविसेसेन वा यो कोचि अरहा समाने^५ पि रागादिक्खये
 विपरिणामदुक्खस्स परिञ्जातत्ता खया रागस्स वीतरागो ति वुच्चति,
 दुक्खदुक्खस्स परिञ्जातत्ता खया दोसस्स वीतदोसो ति, सङ्खार-
 दुक्खस्स परिञ्जातत्ता खया मोहस्स वीतमोहो ति । इट्ठारम्मणस्स
 20 वा परिञ्जातत्ता खया रागस्स वीतरागो, अनिट्ठारम्मणस्स
 परिञ्जातत्ता खया दोसस्स वीतदोसो, मञ्जत्तारम्मणस्स
 परिञ्जातत्ता खया मोहस्स वीतमोहो । सुखाय वा वेदनाय—रागा-
 नुसयस्स समुच्छिन्नत्ता खया रागस्स वीतरागो, इतरासु पटिघमोहा-
 नुसयानं समुच्छिन्नत्ता वीतदोसो वीतमोहो चा ति । तस्मा तं विसेसं

B. 47

१. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. दोसेसु—सी०, स्या० ।

३. विमोक्खेन—स्या० ।

४. विमोक्खेन—स्या० ।

५. समानो—सी० ।

दस्सेन्तो आह “खया रागस्स वीतरागत्ता...पे०...वीतमोहत्ता”
ति ।

खीणासववसेन ततियचतुत्थपञ्चमब्बट्टनयकथा निट्ठिता ।

तथागतवारसत्तमनयवर्णना

१२. एवं पथवीआदीसु वत्थूसु खीणासवस्स पवत्तिं दस्सेत्वा
इदानी अत्तनो पवत्तिं दस्सेन्तो तथागतो पि भिक्खवे ति आदिमाह ।
तत्थ तथागतो ति अट्ठहि कारणेहि भगवा तथागतो ति^१ वुच्चति^१— 5
तथा आगतो ति तथागतो, तथा गतो ति तथागतो, तथलक्खणं
आगतो ति तथागतो, तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धो ति तथागतो,
तथदस्सिताय तथागतो, तथावादिताय तथागतो, तथाकारिताय
तथागतो, अभिभवनट्ठेन^२ तथागतो ति ।

कथं भगवा तथा आगतो ति तथागतो ? यथा सब्बलोकहिताय 10
उस्सुक्कमापन्ना पुरिमका सम्मासम्बुद्धा आगता, यथा विपस्सी भगवा
आगतो, यथा सिखी भगवा, यथा वेस्सभू भगवा, यथा ककुसन्धो
भगवा, यथा कोणागमनो भगवा, यथा कस्सपो भगवा आगतो ति ।
किं वुत्तं होति ? येन अभिनीहारेन एते भगवन्तो आगता, तेनेव
अम्हाकं पि भगवा आगतो । 15

अथ वा यथा विपस्सी भगवा...पे०...यथा कस्सपो भगवा
दानपारमिं पूरेत्वा सीलनेक्खम्मपञ्जाविरियखन्तिसच्चअधिट्ठानमेत्ता-
उपेक्खापारमिं पूरेत्वा इमा दस पारमियो दस—उपपारमियो दस
परमत्थपारमियो ति समत्तिसपारमियो पूरेत्वा अङ्गपरिच्चागं नयन-
धन-रज्ज-पुत्त- दारपरिच्चागं ति इमे पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजित्वा 20
पुब्बयोग-पुब्बचरिय-धम्मक्खान-आतत्थचरियादयो पूरेत्वा बुद्धि-
चरियाय कोटिं पत्वा आगतो, तथा अम्हाकं पि भगवा आगतो ।

यथा च विपस्सी भगवा...पे०...यथा कस्सपो भगवा चत्तारो सतिपट्टाने सम्मप्पधाने इद्धिपादे पञ्चिन्द्रियानि पञ्च बलानि सत्त वोज्झङ्गे अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं भावेत्वा ब्रूहेत्वा आगतो, तथा अम्हाकं भगवा पि आगतो ति तथागतो ।

B. 43 5

यथेव लोकम्हि^१ विपस्सिआदयो,
सब्बञ्जुभावं मुनयो इधागता ।
तथा अयं सक्कयमुनी पि आगतो,
तथागतो वुच्चति तेन चक्खुमा ति ॥
एवं तथा आगतो ति तथागतो । (१)

10

कथं तथा गतो ति तथागतो ।

यथा सम्पतिजातो विपस्सी भगवा गतो ... पे० ... कस्सपो भगवा गतो । कथं च सो गतो ति ? सो हि सम्पतिजातो व समेहि पादेहि पथवियं^२ पतिट्ठाय^३ उत्तराभिमुखो^४ सत्त-
पदवीतिहारेन^५ गतो । यथाह—“सम्पतिजातो, आनन्द, बोधिसत्तो
15 समेहि पादेही पथवियं पतिट्ठहित्वा उत्तराभिमुखो सत्तपदवीतिहारेन
गच्छति सेतम्हि छत्ते अनुधारीयमाने^६ सब्बा च^७ दिसा
अनुविलोकेति आसभि च वाचं भासति “अग्गोहमस्मि लोकस्स,
जेट्ठोहमस्मि लोकस्स, सेट्ठाहमस्मि लोकस्स अयमन्तिमा जाति, नत्थि
दानि पुनब्भवो” ति ।

20

तं चस्स गमनं तथं अहोसि अवितथं अनेकेसं विसेसाधिगमानं पुब्बनिमित्तभावेन । यच्चिह सो सम्पतिजातो व समेहि पादेहि पतिट्ठहि, इदमस्स चतुरिद्धिपादपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । उत्तराभि-
मुखभावो पन सब्बलोकुत्तरभावस्स पुब्बनिमित्तं । सत्तपदवीतिहारो सत्तवोज्झङ्गरतनपटिलाभस्स । “सुवण्णदण्डा वीतिपतन्ति चामरा”

१. लोकस्मि—रो० ।

२. पतिट्ठहित्वा—सी०, स्या० ।

३. ०पदवीतिहारे—सी० ।

४. अनुद्धीरमाने—सी० ।

२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. उत्तरेनमुखो—सी०; उत्तरेनाभिमुखो—
स्या० ।

७. व—स्या० ।

(खु० १.३७६) ति एत्थ वुत्तो चामरुक्खेपो सब्बतित्थियनिम्म-
थनस्स । सेतच्छत्तधारणं अरहत्तविमुत्तिवरविमलसेतच्छत्तपटि-
लाभस्स । सब्बदिसानुविलोकनं सब्बञ्जुतानावरणजाणपटिलाभस्स ।
आसभीवाचाभासनं अप्पटिवत्तियवरधम्मचक्रकप्पवत्तनस्स पुब्ब-
निमित्तं । तथा अयं भगवा पि गतो । तं चस्स गमनं तथं अहोसि 5
अवितथं तेसञ्जेव विसेसाधिगमानं पुब्बनिमित्तभावेन । तेनाहु
पोराणा—

“मुहुत्तजातोव गवंपती यथा,
समेहि पादेहि फुसी वसुन्धरं ।
सो विक्कमी सत्त पदानि गोतमो, 10
सेतं च छतं अनुधारयुं मरु ॥
गन्त्वान सो सत्त पदानि गोतमो,
दिसा विलोकेसि समा समन्ततो ।
अट्टङ्गुपेतं गिरमब्भुदीरयी,
सीहो यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो” ति ॥ 15

B. 49

एवं तथा गतो ति तथागतो ।

अथ वा यथा विपस्सी भगवा ...पे०... यथा कस्सपो भगवा
अयं पि भगवा तथेव नेक्खम्मेन कामच्छन्दं पहाय गतो । अब्यापादेन
ब्यापादं, आलोकसञ्जाय थिनमिद्ध, अविक्खेपेन उद्धच्चकुक्कुच्चं,
धम्मववत्थानेन विचिकिच्छं पहाय, जाणेन अविज्जं पदालेत्वा, 20
पामोज्जेन अरतिं विनोदेत्वा, पठमज्झानेन नीवरणकवाटं उग्घाटेत्वा,
दुतियज्झानेन वितक्कविचारधूमं वूपसमेत्वा, ततियज्झानेन पीतिं
विराजेत्वा, चतुत्थज्झानेन सुखदुक्खं पहाय, आकासानश्चायतन-
समापत्तिया रूपसञ्जापटिघसञ्जानानत्तसञ्जायो समतिक्रमित्वा,
विज्जाणश्चायनसमापत्तिया आकासानश्चायतनसञ्जं, आकिञ्च 25
ञ्जायतनसमापत्तिया विज्जाणश्चायतनसञ्जं, नेवसञ्जनासञ्जायतन-
समापत्तिया आकिञ्चञ्जायतनसञ्जं समतिक्रमित्वा गतो ।

- अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जं पहाय, दुक्खानुपस्सनाय सुखसञ्जं,
 अनत्तानुपस्सनाय अत्तसञ्जं, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दि, विरागानु-
 पस्सनाय रागं, निरोधानुपस्सनाय समुदयं, पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय^१
 आदानं, खयानुपस्सनाय घनसञ्जं, वयानुपस्सनाय आयूहनं
 5 विपरिणामानुपस्सनाय धुवसञ्जं, अनिमित्तानुपस्सनाय निमित्तं^२,
 अप्पणिहितानुपस्सनाय पणिधिं, सुञ्जतानुपस्सनाय अभिनिवेसं,
 अधिपञ्चाधम्मविपस्सनाय सारादानाभिनिवेसं, यथाभूतजाणदस्सनेन
 सम्मोहाभिनिवेसं, आदीनवानुपस्सनाय आलयाभिनिवेसं, पटिसङ्खानु-
 पस्सनाय अप्पटिसङ्खं, विवट्टानुपस्सनाय संयोगाभिनिवेसं, सोतापत्ति-
 10 मग्गेन दिट्ठेकट्ठे किलेसे भञ्जित्वा, सकदागामिमग्गेन ओळारिके किलेसे
 पहाय, अनागामिमग्गेन अणुसहगते किलेसे समुग्घाटेत्वा, अरहत्त-
 मग्गेन सब्बकिलेसे समुच्छिन्दित्वा गतो, एवं पि तथा गतो ति
 तथागतो । (२)

B. 50

- कथं तथलक्खणं आगतो ति तथागतो ? पथवीधातुया कक्खळत्त-
 15 लक्खणं तथं अवितथं । आपोधातुया पग्घरणलक्खणं । तेजोधातुया
 डण्हत्तलक्खणं । वायोधातुया वित्थम्भनलक्खणं । आकासधातुया
 असम्फुट्टलक्खणं । विञ्जाणधातुया विजाननलक्खणं ।
 रूपस्स रूपनलक्खणं । वेदनाय वेदयितलक्खणं । सञ्जाय
 सञ्जाननलक्खणं । सङ्खारानं अभिसङ्खरणलक्खणं । विञ्जाणस्स
 20 विजाननलक्खणं ।

वितक्कस्स अभिनिरोपनलक्खणं । विचारस्स अनुमज्जनलक्खणं ।
 पीतिया फरणलक्खणं । सुखस्स सातलक्खणं । चित्तेक्कगताय
 अविकखेपलक्खणं । फस्सस्स फुसनलक्खणं ।

- सद्धिन्द्रियस्स अधिमोक्खलक्खणं । विरियिन्द्रियस्स पग्गहण-
 25 लक्खणं । सतिन्द्रियस्स उपट्टानलक्खणं । समाधिन्द्रियस्स अविकखेप-
 लक्खणं । पञ्चिन्द्रियस्स पजाननलक्खणं ।

सद्धाबलस्स अस्सद्विये अकम्पियलक्खणं । विरियबलस्स^१
कोसज्जे । सतिबलस्स मुटुसच्चे । समाधिबलस्स उट्ठच्चे । पञ्चा-
बलस्स अविज्जाय अकम्पियलक्खणं ।

सतिसम्बोज्झस्स उपट्ठानलक्खणं । धम्मविचयसम्बोज्झस्स
पविचयलक्खणं । विरियसम्बोज्झस्स पग्गहणलक्खणं । पीतिसम्बो- 5
ज्झस्स फरणलक्खणं । पस्सद्विसम्बोज्झस्स उपसमलक्खणं ।
समाधिसम्बोज्झस्स अविक्खेपलक्खणं । उपेक्खासम्बोज्झस्स
पटिसङ्ख्यानलक्खणं

सम्मादिट्ठिया दस्सनलक्खणं । सम्मासङ्कुप्पस्स अभिनिरोपन-
लक्खणं । सम्मावाचाय परिग्गाहलक्खणं । सम्माकम्मन्तस्स समुट्ठान- 10
लक्खणं^२ । सम्माआजीवस्स वोदानलक्खणं । सम्मावायामस्स
पग्गहलक्खणं । सम्मासतिया उपट्ठानलक्खणं । सम्मासमाधिस्स
अविक्खेपलक्खणं ।

अविज्जाय अज्झाणलक्खणं । सङ्खारणं चेतनालक्खणं ।
विज्झाणस्स विजाननलक्खणं । नामस्स नमनलक्खणं । रूपस्स 15
रूपनलक्खणं । संल्लायतनस्स आयतनलक्खणं । फस्सस्स फुसन-
लक्खणं । वेदनाय वेदयितलक्खणं । तण्हाय हेतुलक्खणं । उपादानस्स
गहणलक्खणं । भवस्स आयूहनलक्खणं । जातिया निव्वत्तिलक्खणं ।
जराय जीरणलक्खणं । मरणस्स चुतिलक्खणं ।

धातूनं सुञ्जतालक्खणं । आयतनानं आयतनलक्खणं । सति- 20 B. 51
पट्ठानानं उपट्ठानलक्खणं । सम्मप्पधानानं पदहनलक्खणं । इद्विपादानं
इज्झनलक्खणं । इन्द्रियानं अधिपतिलक्खणं । बलानं अकम्पिय-
लक्खणं । बोज्झङ्गानं निय्यानलक्खणं । मग्गस्स हेतुलक्खणं ।

सच्चानं तथलक्खणं । समथस्स अविक्खेपलक्खणं । विपस्सनाय
अनुपस्सनालक्खणं । समथविपस्सनानं एकरसलक्खणं । युगनद्धानं^३ 25
अनतिवत्तनलक्खणं ।

१. वीरियबलस्स—म० ।

२. समुट्ठापनलक्खणं—स्या० ।

३. युगनन्धानं—स्या०, रो० ।

सीलविसुद्धिया संवरलक्खणं । चित्तविसुद्धिया अविकखेपलक्खणं ।
दिट्ठिविसुद्धिया दस्सनलक्खणं ।

- खयेजाणस्स समुच्छेदलक्खणं । अनुप्पादेजाणस्स पस्सद्विलक्खणं ।
छन्दस्स मूललक्खणं । मनसिकारस्स समुट्ठानलक्खणं । फस्सस्स
5 समोधानलक्खणं । वेदनाय समोसरणलक्खणं । समाधिस्स पमुख-
लक्खणं । सतिया आधिपतेय्यलक्खणं । पञ्जाय—तत्तुत्तरिलक्खणं ।
विमुत्तिया सारलक्खणं । अमतोगधस्स निब्बानस्स परियोसानलक्खणं ।
तथं अवितथं । एवं तथलक्खणं जाणगतिया आगतो अविरज्झित्वा
पत्तो अनुपत्तो ति तथागतो, एवं तथलक्खणं आगतो ति
10 तथागतो । (३)

- कथं तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धो ति तथागतो ? तथधम्मा
नाम चत्तारि अरियसच्चानि । यथाह “चत्तारिमानि भिक्खवे,
तथानि अवितथानि अनञ्जथानि । कतमानि चत्तारि ? इदं दुक्खं
ति, भिक्खवे, तथमेतं अवितथमेतं अनञ्जथमेतं” (सं० ४.३६९)
15 ति वित्थारो । तानि च भगवा अभिसम्बुद्धो, तस्मा तथानं
अभिसम्बुद्धता तथागतो ति वुच्चति । अभिसम्बुद्धत्थो हि एत्थ
गतसद्दो । अपि च जरामरणस्स जातिपच्चयसम्भूतसमुदागतद्दो
तथो अवितथो अनञ्जथो ... पे० ... सङ्खारानं अविज्जापच्चयसम्भूत-
समुदागतद्दो तथो अवितथो अनञ्जथो । तथा अविज्जाय सङ्खारानं
20 पच्चयद्दो । सङ्खारानं विज्जाणस्स पच्चयद्दो ... पे० ... जातिया
जरामरणस्स पच्चयद्दो तथो अवितथो अनञ्जथो । तं सब्बं भगवा
अभिसम्बुद्धो, तस्मा पि तथानं धम्मानं अभिसम्बुद्धता तथागतो
ति वुच्चति । एवं तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धो ति
तथागतो । (४)

B. 52

- 25 कथं तथदस्सिताय तथागतो ? भगवा यं सदेवके लोके... पे० ...
सदेवमनुस्साय अपरिमाणासु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं
चक्खुद्वारे आपाथं आगच्छन्तं रूपारम्मणं नाम अत्थि, तं सब्बा-

कारतो जानाति पस्सति । एवं जानता^१ पस्सता च तेन तं इट्ठानिट्ठा-
दिवसेन वा दिट्ठसुतमुतविज्जातेसु लब्भमानकपदवसेन वा “कतमं
तं रूपं रूपायतनं ? यं रूपं चतुन्नं महाभूतानं उपादाय वण्णनिभा
सनिदस्सनं सप्पटिघं नीलं पीतकं” (धसं० १६७) ति आदिना
नयेन अनेकेहि नामेहि वारेहि द्वेपज्जासाय नयेहि विभज्जमानं 5
तथमेव होति, वितथं नत्थि । एस नयो सोतद्वारादीसु पि आपाथमा-
गच्छन्तेसु सदादीसु । वुत्तं^२ चेत्तं^३ भगवता “यं, भिक्खवे, सदेवकस्स
लोकस्स ...पे०... सदेवमनुस्साय दिट्ठं सुतं मुतं विज्जातं पत्तं
परियेसितं अनुविचरितं मनसा, तमहं जानामि, तमहं अभिज्जासि,
तं तथागतस्स विदितं, तं तथागतो न उपट्ठासी” (अं० २.२७-२८) 10
ति । एवं तथदस्सिताय तथागतो । तत्थ^४ तथदस्सीअत्थे तथागतो
ति पदसम्भवो वेदितब्बो । (५)

कथं तथावादिताय तथागतो ? यं रत्तिं भगवा बोधिमण्डे
अपराजितपल्लङ्के निसिन्नो तिण्णं मारानं मत्थकं मद्दित्वा अनुत्तरं 15
सग्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, यं च रत्तिं यमकसालानभन्तरे अनु-
पादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि, एत्थन्तरे पञ्चचत्ता-
लीसवस्सपरिमाणे काले पठमबोधिया पि मज्झिमबोधिया पि
पच्छिमबोधिया पि यं भगवता भासितं सुत्तं गेय्यं
...पे०... वेदल्लं, तं सब्बं अत्थतो च ब्यज्जनतो च अनुपवज्जं 20
अनूनमनधिकं सब्बाकारपरिपुण्णं रागमदनिम्मदं दोसमोहमद-
निम्मदं, नत्थि तत्थ वालग्गमत्तं पि पक्खलितं^५, सब्बं तं एक-
मुद्दिकाय लज्झितं^६ विय, एकनाळिया मितं विय, एकतुलाय
तुलितं विय च तथमेव होति अवितथं । तेनाह “यं च, चुन्द^६,

१. जानता च—स्या० ।

२-२. वुत्तं हेतं—स्या०; वुत्तञ्चेत्तं—

३. एत्थ—सी० ।

सी० ।

४. अवक्खलितं—सी०, स्या० ।

५. लज्झितं—स्या० ।

६. स्या० पोत्थके नत्थि ।

B. 53

रत्तिं तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झति, यं च रत्तिं अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति, यं एतस्मिं अन्तरे भासति लपति निद्दिसति, सब्बं तं तथेव होति नो^१ अञ्जथा । तस्मा तथागतो ति वुच्चती” (अं० २.२६) ति । गदअत्थो हि

५ एत्थ गतसद्दो । एवं तथावादिताय तथागतो । अपि च आगदनं आगदो वचनं ति अत्थो । तथो अविपरीतो आगदो अस्सा ति दकारस्स तकारं कत्वा तथागतो ति एवमेतस्मिं^२ अत्थे पदसिद्धि वेदितब्बो । (६)

कथं तथाकारिताय तथागतो ? भगवतो हि वाचाय कायो
 10 अनुलोमेति, कायस्स पि वाचा । तस्मा यथावादी तथाकारी, यथाकारी तथावादी च होति । एवंभूतस्स चस्स यथा वाचा, कायो पि तथा गतो पवत्तो^३ ति अत्थो । यथा च कायो, वाचा पि तथा गता पवत्ता^४ ति तथागतो । तेनाह^५ “यथावादी, भिक्खवे, तथागतो तथाकारी, यथाकारी तथावादी । इति यथावादी तथाकारी,
 15 यथाकारी तथावादी । तस्मा तथागतो ति वुच्चती” (अं० २.२६) ति । एवं तथाकारिताय तथागतो । (७)

कथं अभिभवनद्वेन तथागतो ? उपरि भवगं हेट्ठा अवीचि^६ परियन्तं कत्वा तिरियं अपरिमाणासु लोकधातुसु सब्बसत्ते अभिभवति सीलेन पि समाधिना पि पञ्चाय पि विमुत्तिया पि विमुत्तिआण-
 20 दस्सनेन^७ पि, न तस्स तुला वा पमाणं वा अत्थि, अतुलो अप्पमेय्यो अनुत्तरो राजराजो देवदेवो सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा । तेनाह “सदेवके, भिक्खवे, लोके ... पे० ... सदेवमनुस्साय तथागतो अभिभू अनभिभूतो अञ्जदत्थु दसो वसवत्ती । तस्मा तथागतो ति वुच्चती” ति ।

१. न—स्या० ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. तेनेवाह—सी० ।

४. सी०, पोत्थके नत्थि ।

२. एवं चेतस्मि—स्या० ।

४. सी०, स्या० पोत्थकेमु नत्थि ।

६. अविचि—म० ।

तत्रैव^१ पदसिद्धिं वेदितव्या—अगदो^२ विय अगदो । को पनेस ?
देसनाविलासमयो^३ चेव पुञ्जुस्सयो च । तेन हेस महानुभावो
भिसक्को दिब्बागदेन सप्पे विय सब्बपरप्पवादिनो सदेवकं च लोकं
अभिभवति, इति सब्बलोकाभिभवने तथो^४ अविपरीतो देसना—
विलासमयो चेव पुञ्जुस्सयो^५ च अगदो अस्सा ति दकारस्स तकारं ५
कत्वा तथागतो ति वेदितव्वो । एवं अभिभवनट्टेन तथागतो । (८)

अपि च तथाय गतो ति पि तथागतो, तथं गतो ति पि
तथागतो । गतो^६ ति अवगतो, अतीतो, पत्तो, पटिपन्नो ति अत्थो ।
तत्थ सकलं लोकं तीरणपरिञ्जाय तथाय गतो अवगतो ति तथा-
गतो । लोकसमुदयं प्हानपरिञ्जाय तथाय गतो अतीतो ति 10
तथागतो । लोकनिरोधं सच्छिकिरियाय तथाय गतो पत्तो ति
तथागतो । लोकनिरोधगामिनिं पटिपदं तथं गतो पटिपन्नो ति
तथागतो । तेन यं वुत्तं भगवता “लोको, भिक्खवे, तथागतेन
अभिसम्बुद्धो, लोकस्मा तथागतो विसंयुत्तो । लोकसमुदयो, भिक्खवे,
तथागतेन अभिसम्बुद्धो, लोकसमुदयो तथागतस्स पहीनो । लोक- 15
निरोधो, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धो, लोकनिरोधो तथागतस्स
सच्छिकतो । लोकनिरोधगामिनी पटिपदा, भिक्खवे, तथागतेन
अभिसम्बुद्धा, लोकनिरोधगामिनी पटिपदा तथागतस्स भाविता ।
यं, भिक्खवे, सदेवकस्स लोकस्स ... पे० ... सब्बं तं तथागतेन
अभिसम्बुद्धं, तस्मा तथागतो ति वुच्चती” (अं० २.२६) ति । 20
तस्स एवं पि अत्थो वेदितव्वो । इदं पि च तथागतस्स तथागतभाव-
दीपने^७ मुखमत्तमेव^८ । सब्बाकारेण पन तथागतो व तथागतस्स
तथागतभावं वर्णयेय ।

B. 54

१. तत्थेवं—सी० ।

२. आगदो—रो० ।

३. देसना विलासो—सी०, स्या० ।

४. तथो अवितथो—रो० ।

५. पुञ्जामयो—स्या० ।

६. सी० पोत्थके नत्थि ।

७. तथागतभावपरिदीपने—रो० ।

८. मुखमत्तक मेव—स्या० ।

अरहं सम्मासम्बुद्धो ति पदद्वये पन आरकत्ता अरीनं, अरानं च हतत्ता, पञ्चयादीनं^१ अरहत्ता, पापकरणे रहाभावा ति इमेहि ताव कारणेहि अरहं ति वेदितब्बो ।

सम्मा सामं च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो ति
5 अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पनेतं पदद्वयं विसुद्धिमग्गे बुद्धानुस्सति-
वण्णनायं पकासितं ।

परिञ्जातं^२ त्तं^३ तथागतस्सा ति एत्थ पन तं मञ्जनावत्थु
परिञ्जातं तथागतस्सा ति पि अत्थो वेदितब्बो । परिञ्जातन्तं
नाम परिञ्जातपारं परिञ्जातावसानं अनवसेसतो परिञ्जातं ति
10 वुत्तं होति । बुद्धानञ्जिह् सावकेहि सद्धिं किञ्चा पि तेन तेन मग्गेन
किलेसप्पहाने विसेसो नत्थि, परिञ्जाय पन अत्थि । सावका हि
चतुन्नं धातूनं एकदेसमेव सम्मसित्वा निब्बानं पापुणन्ति, बुद्धानं
पन अणुप्पमाणं पि सङ्खारगतं ञ्जाणेन अदिट्ठमतुलितमतीरितमसच्छि-
कतं नत्थि^४ ।

तथागतवारअट्ठमनयवण्णना

B. 55 15 १३. नन्दी दुक्खस्स मूलं ति आदीसु च नन्दी ति पुरिमतण्हा^५ ।
दुक्खं ति पञ्चक्खन्धा । मूलं ति आदि । इति विदित्वा ति तं
पुरिमभवसन्दि “इमस्स दुक्खस्स मूलं” ति एवं जानित्वा । भवा
ति कम्मभवतो । जातो ति विपाक्खन्धा । ते हि यस्मा जायन्ति,
तस्मा “जाती” ति वुत्ता । जातिसीसेन वा अयं देसना । एतं^६
20 पि “इति विदित्वा” ति इमिना योजेतब्बं । अयं हि एत्थ अत्थो—
“कम्मभवतो उपपत्तिभवो होती ति^६ एवं च जानित्वा” ति ।

१. पञ्चयादीवञ्च—स्या० ।

२. परिञ्जातन्तं—म०; परिञ्जातं एतं—

३. यो चायं निब्बानवारे नन्दि दुक्खस्स

सी०, स्या० ।

मूलन्ति आदिवारो वुत्तो पठवी—

४. पुरिमा तण्हा—स्या० ।

वारादीसुपि वित्थारेतब्बो । अयं

५. एवं—स्या० ।

परिञ्जातवारो ।

६. सी० पोत्थके नत्थि ।

भूतस्सा ति सत्तस्स । जरामरणं ति जरा च मरणं च । इदं वुत्तं होति—तेन उपपत्तिभवेन भूतस्स सत्तस्स खन्धानं जरामरणं होती ति एवं च जानित्वा ति ।

एत्तावता यं बोधिरूक्खमूले अपराजितपल्लङ्के^१ निसिन्नो सम्म-
सित्वा सब्बञ्चुतं पत्तो, तस्स पटिच्चसमुप्पादस्स पटिवेधा मञ्जनानं 5
अभावकारणं^२ दस्सेन्तो चतुसङ्खेपं तिसन्धिं तियद्धं वीसताकारं
तमेव पटिच्चसमुप्पादं दस्सेति ।

कथं पन एत्तावता एस सब्बो दस्सितो होती ति ? एत्थ हि
नन्दी ति अयमेको सङ्खेपो । दुक्खस्सा ति वचनतो दुक्खं दुतियो । 10
भवा जाती ति वचनतो भवो ततियो । जातिजरामरणं चतुत्थो ।
एवं ताव^३ चत्तारो सङ्खेपा वेदितब्बा, कोट्टासा ति अत्थो । तण्हा-
दुक्खानं पन अन्तरं एको सन्धि, दुक्खस्स च भवस्स च अन्तरं
दुतियो, भवस्स च जातिया च अन्तरं ततियो । एवं चतुन्नं अङ्गुलीनं
अन्तरसदिसा चतुसङ्खेपन्तरा तयो सन्धी वेदितब्बा ।

तत्थ नन्दी ति अतीतो अद्वा, जातिजरामरणं अनागतो^४, दुक्खं 15
च भवो च पच्चुप्पन्नो^५ ति एवं तयो अद्वा वेदितब्बा । अतीते पन
पञ्चसु आकारेसु नन्दीवचनेन तण्हा एका आगता, ताय अनागता
पि अविज्जा-सङ्खार-उपादानभवा पच्चयलक्खणेन गहिताव होन्ति ।
जातिजरामरणवचनेन पन येसं खन्धानं तज्जातिजरामरणं, ते वुत्ता
एवा ति कत्वा आयतिं विञ्जाण-नामरूप-सळायतनफस्स-वेदना 20
गहिताव होन्ति ।

एवमेते^६ “पुरिमकम्मभवस्मिं मोहो अविज्जा, आयूहना सङ्खारा,
निकन्ति तण्हा, उपगमनं उपादानं, चेतना भवो इति इमे पञ्च
धम्मा पुरिमकम्मभवस्मिं इध पटिसन्धिया पच्चया । इध पटिसन्धि

B. 56

१. ०पल्लङ्केन—सी० ।

२. अभावकरणं—सी० ।

३. एत्तावता—स्या० ।

४. अनागतो अद्वा—स्या० ।

५. पच्चुप्पन्नो अद्वा—स्या० ।

६. एवमेतेसु—सी०, स्या० ।

- विज्जाणं, ओक्कन्ति नामरूपं, पसादो आयतनं, फुट्ठो फस्सो, वेदयितं वेदना इति^१ इमे^२ पञ्च धम्मा इधूपपत्ति-भवस्मिं पुरेकतस्स कम्मस्स पच्चया । इध^३ परिपक्कता^४ आयतनानं मोहो अविज्जा, आयूहना सङ्घारा, निकन्ति तण्हा, उपगमनमुपादानं, चेतना भवो इति
- ५ इमे पञ्च धम्मा इध कम्मभवस्मिं आयतिं^५ पटिसन्धिया पच्चया । आयतिं^५ पटिसन्धि विज्जाणं, ओक्कन्ति नामरूपं, पसादो आयतनं, फुट्ठो फस्सो, वेदयितं वेदना इति इमे पञ्च धम्मा आयतिं^५ उपपत्ति-भवस्मिं इध कतस्स कम्मस्स पच्चया” ति एवं निदिट्ठलक्खणा वीसति आकारा इध^६ वेदितब्बा । एवं “नन्दी दुक्खस्सा मूलं ति
- १० इति विदित्वा भवा जाति भूतस्स जरामरणं” ति एत्तावता एस सब्बो पि चतुसङ्खेपो तिसन्धि तिअद्धो वीसताकारो पटिच्चसमुप्पादो दस्सितो होती ति वेदितब्बो ।

- इदानि तस्मा तिह भिक्खवे...पे०...अभिसम्बुद्धो ति वदामी ति एत्थ अपुब्बपदवण्णनं कत्वा पदयोजनाय अत्थनिगमनं
- १५ करिस्साम । तस्मातिहा ति तस्मा इच्चेव वुत्तं होति । तिकार-हकारा हि^७ निपाता । सब्बसो ति अनवसेसवचनमेतं । तण्हानं ति नन्दी ति एवं वुत्तानं सब्बतण्हानं । खया ति लोकुत्तरमग्गेन अच्चन्तक्खया । विरागादीनि खयवेवचनानेव । या हि तण्हा खीणा, विरत्ता पि ता भवन्ति निरुद्धा पि^८ चत्ता पि पटिनिस्सट्ठा पि ।
- २० खया ति वा-चतुमग्गकिच्चसाधारणमेतं । ततो पठममग्गेन विरागा, दुतियेन निरोधा, ततियेन चागा, चतुत्थेन पटिनिस्सग्गा ति योजेतब्बं । याहि वा तण्हाहि पथविं पथवितो सञ्ज्ञानेय्य, तासं खया । याहि पथविं मञ्जेय्य, तासं विरागा । याहि पथविया

१-१. इतिमे—स्या० ।

२. इध पन—स्या० ।

३. परिपाकता—रो० ।

४. आयति—सी० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

६. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. पि च—स्या० ।

मञ्जेय्य, तासं निरोधा । याहि पथवितो मञ्जेय्य, तासं चागा ।
याहि पथवि मे ति मञ्जेय्य, तासं पटिनिस्सग्गा । याहि वा पथवि
मञ्जेय्य, तासं खया...पे०...याहि पथवि अभिनन्देय्य, तासं
पटिनिस्सग्गा ति एवमेत्थ योजना कातब्बा^१, न किञ्चि विरुज्झति ।

अनुत्तरं ति उत्तरविरहितं सब्बसेट्ठं । सम्मासम्बोधि ति सम्मा 5
सामं च बोधि । अथ वा पसत्थं सुन्दरं च बोधि । बोधी ति एक्खो
पि मग्गो पि सब्बञ्जुतञ्जाणं पि निब्बानं पि । “बोधिरुक्खमूले
पठमाभिसम्बुद्धो” (खु० १.६३; महा० १) ति च “अन्तरा च
बोधि अन्तरा च गयं” (महा० ११) ति च आगतट्टाने^२ हि एक्खो
बोधी ति वुच्चति । “चतुसु मग्गेषु जाणं” ति आगतट्टाने मग्गो । 10
“पप्पोति बोधि वरभूरिमेधसो” (दी० ३.१२२) ति आगतट्टाने
सब्बञ्जुतञ्जाणं । “पत्वान बोधि अमतं असङ्खतं” ति आगतट्टाने
निब्बानं । इध पन भगवतो अरहत्तमग्गजाणं अधिप्पेतं । अपरे
सब्बञ्जुतञ्जाणं ति पि वदन्ति ।

B. 57

सावकानं अरहत्तमग्गो अनुत्तरा बोधि होति न होती ति ? न 15
होति कस्मा ? असब्बगुणदायकत्ता । तेसञ्चि कस्सचि अरहत्तमग्गो
अरहत्तफलमेव देति, कस्सचि तिससो विज्जा, कस्सचि छ अभिज्जा,
कस्सचि चतससो पटिसम्भिदा, कस्सचि सावकपारमीजाणं । पच्चेक-
बुद्धानं पि पच्चेकबोधिजाणमेव देति । बुद्धानं पन सब्बगुणसम्पत्तिं
देति, अभिसेको विय रज्जो सब्बलोकस्सरियभावं । तस्सा अज्जस्स 20
कस्सचि पि अनुत्तरा बोधि न होती ति ।

अभिसम्बुद्धो ति अभिज्जासि^३, पटिविज्झि पत्तो अधिगतो ति
वुत्तं होति । इति वदामी ति इति वदामि आचिक्खामि देसेमि
पञ्जपेमि^४ पट्टपेमि विवरामि विभजामि उत्तानीकरोमी ति । तत्रायं

१. वेदितब्बा—सी० ।

२. आगतट्टानेसु—स्या०, रो० ।

३. अब्भज्जासि—सी० ।

४. पञ्जापेमि—सी० ।

योजना—तथागतो पि भिक्खवे...पे०...पथविं न मञ्जति...पे०...
 पथविं नाभिनन्दति । तं किस्स हेतु ? नन्दी दुक्खस्स मूलं, भवा
 जाति, भूतस्स जरामरणं ति इति विदित्वा ति । तत्थ इति विदित्वा
 ति इतिकारो कारणत्थो । तेन इमस्स पटिच्चसमुप्पादस्स विदितत्ता
 १ पटिविदित्ता^१ ति वुत्तं होति । किं^२ च^३ भिय्योयस्मा च^३ एवमिमं
 पटिच्चसमुप्पादं विदित्वा तथागतस्स या नन्दी ति वुत्ततण्हा
 सब्बप्पकारा सा^४ पहीना; तासं च तथागतो सब्बसो तण्हानं खया
 ...पे०...अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो । तस्मा पथविं न
 मञ्जति...पे०...पथविं नाभिनन्दती ति वदामि ति एवं अभि-
 ३० सम्बुद्धत्ता^५ न मञ्जति नाभिनन्दती ति वदामी ति वुत्तं होति ।

अथ वा यस्मा “नन्दी दुक्खस्स मूलं” ति आदिना नयेन पटिच्च-
 समुप्पादं विदित्वा सब्बसो तण्हा खयं गता, तस्मा तिह, भिक्खवे,
 तथागतो सब्बसो तण्हानं खया...पे०...अभिसम्बुद्धो ति वदामि ।
 B. 58 सो एवं अभिसम्बुद्धत्ता पथविं न मञ्जति...पे०...नाभिनन्दती ति ।
 १५ यत्थ यत्थ हि यस्मा ति अवत्वा तस्मा ति वुच्चति, तत्थ तत्थ
 यस्मा ति आनेत्वा योजेतब्बं-अयं सासनयुत्ति । एस नयो सब्बत्थ ।

इदमवोच भगवा ति इदं निदानावसानतो पभुति याव अभि-
 सम्बुद्धो ति वदामी ति सकलसुत्तन्तं भगवा परेसं पञ्जाय अलम्भ-
 णेय्यपतिट्ठं परमगम्भीरं सब्बञ्जुतञ्जाणं^६ दस्सेन्तो एकेन पुथुज्जन-
 २५ वारेन, एकेन सेक्खवारेन, चतुहि खीणासववारेहि, द्वीहि तथागत-
 वारेही ति अट्ठहि महावारेहि एकमेकस्मिं च वारे पथवीआदीहि
 चतुवीसतिया अन्तरवारेहि पटिमण्डेत्वा द्वेभाणवारपरिमाणाय^७
 तन्तिया^८ अवोच ।

१. पटिविदितत्ता—स्या० ।

२-२. किञ्चि—सी०, स्या० ।

३. स्या० पोत्थके नत्थि ।

४. या—सी० ।

५. अभिसम्बुद्धत्ता पठविं—सी० ।

६. सब्बञ्जुतं—सी० ।

७. द्विभाणवार०—सी० ।

८. परियत्तिया—सी०, स्या०, रो० ।

एवं विचित्रनयदेसनाविलासयुतं पनेतं सुतं करविकरुदमञ्जुना
कण्णसुखेन पण्डितजनहृदयानं अमताभिसेकसदिसेन ब्रह्मस्सरेन
भासमानस्सा पि । न ते भिक्खू भगवतो भासितं अभिनन्दुं ति
ते पञ्चसता भिक्खू इदं भगवतो वचनं नानुमोदिसु । कस्मा ?
अञ्जाणकेन । ते किर इमस्स सुत्तस्स अत्थं न जानिसु, तस्मा 5
नाभिनन्दिसु । तेसञ्चिह तस्मिं समये एवं विचित्रनयदेसनाविलासयुतं
पि एतं सुतं घनपुथुलेन दुस्सपट्टेन मुखे^१ बन्धं^२ कत्वा पुरतो ठपित-
मनुञ्जभोजनं विय अहोसि । ननु च भगवा अत्तना देसितं धम्मं परे
आपेतुं कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्खयेय्यानि पारमियो
पूरेत्वा संब्वञ्जुतं पत्तो ? सो कस्मा यथा ते न जानन्ति तथा देसेसी 10
ति ? वुत्तमिदं इमस्स सुत्तस्स निक्खेपविचारणायं एन—“मानभञ्ज-
नत्थं संब्वधम्ममूलपरियायं ति देसनं आरभी” ति । तस्मा न
यिध पुन वत्तब्बमत्थि । एवं मानभञ्जनत्थं देसितं च पनेतं सुतं
सुत्वा ते भिक्खू ‘तं येव किर पथविं दिट्ठिगतिको पि सञ्जानाति,
सेक्खो पि अरहा पि तथागतो पि सञ्जानाति^३ । किन्नामिदं, कथं 15
नामिदं ति चिन्तेन्ता पुब्बे मयं भगवता कथितं यं किञ्चि खिप्पमेव
जानाम^४; इदानि पनिमस्स मूलपरियायस्स अन्तं वा कोटिं वा न
जानाम, न पस्साम; अहो बुद्धा नाम अप्पामेय्या अतुला’ ति उद्धट-
दाठा^५ विय सप्पा निम्मदा हुत्वा बुद्धुपट्टानं च धम्मस्सवनं च सक्कच्चं
आगमंसु । 20

तेन खो पन समयेन भिक्खू धम्मसभायं सन्निसिन्ना इमं कथं
समुट्ठापेसुं “अहो बुद्धानं आनुभावो, ते नाम ब्राह्मणपब्बजिता तथा
मानमदमत्ता भगवता मूलपरियायदेसनाय निहतमाना कता” ति
अयं^५ चरहि^५ तेसं भिक्खून् अन्तराकथा विप्पकता । अथ भगवा
गन्धकुटिया निक्खमित्वा तङ्खणानुरूपेण पाटिहारियेन धम्मसभायं 25

B. 59

१-१. मुखबन्धनं—सी० ।

२. अभिजानाति—सी०, स्या० ।

३. आजानाम—सी०, स्या० ।

४. उद्धतदाठा—स्या०, रो० ।

५-५. अयं च एतरहि—स्या० ।

पञ्चत्तरबुद्धासने निसीदित्वा ते भिक्खू आहु “काय नुत्थ, भिक्खवे, एतरहि कथाय^१ सन्निसिन्ना” ति ? ते तमत्थं भगवतो आरोचेसुं । भगवा एतदवोच “न, भिक्खवे, इदानीव, पुब्बे पि अहं इमे एवं मानपग्गहितसिरे विचरन्ते निहतमाने अकासी” ति । ततो इमिस्सा
5 अट्ठप्पत्तिया इदं अतीतं आनेसि—

भूतपुब्बं, भिक्खवे, अञ्जतरो दिसापामोक्खो ब्राह्मणो बाराणसियं पटिवसति तिण्णं वेदानं पारगू सनिघण्टुकेटुभानं साक्खरप्पभेदानं इतिहासपञ्चमानं पदको वेय्याकरणो लोकायतमहापुरिसलक्खणेषु अनवयो । सो पञ्चमत्तानि माणवकसतानि मन्ते वाचेति^२ । पण्डिता
10 माणवका बहुं छ गण्हन्ति लहुं च सुट्ठु च उपधारेन्ति, गहितं च तेसं न विनस्सति । सो पि ब्राह्मणो आचरियमुट्ठिं अक्त्वा, घटे उदकं आसिञ्चन्तो विय, सब्बं पि^३ सिप्पं उग्गहापेत्वा^४ ते माणवके एतदवोच “एत्तकमिदं सिप्पं दिट्ठधम्मसम्परायहितं” ति । ते माणवका “यं अम्हाकं आचरियो जानाति, मयं पि तं जानाम, मयं
15 पि दानि आचरिया एवा” ति मानं उप्पादेत्वा ततो पभुति आचरिये अगारवा निक्खित्तवत्ता—विहरिंसु । आचरियो ज्त्वा “करिस्सामि नेसं^५ माननिग्गहं” ति चिन्तेसि । सो एकदिवसं उपट्ठानं आगन्त्वा वन्दित्वा निसिन्ने ते माणवके आहु “ताता^६, पञ्हुं पुच्छिस्सामि, कच्चित्थ समत्था कथेतु” ति । ते “पुच्छथ आचरिय, पुच्छथ आचरिया”
20 ति सहसाव^७ आहंसु, यथा तं सुतमदमत्ता । आचरियो आहु—

“कालो घसति भूतानि सब्बानेव सहत्तना ।

यो च कालघसो भूतो स भूतपच्चिं पची”

(जा० १.६३) ति ॥

विस्सज्जेथ ताता इमं पञ्हुं ति ।

१. अन्तराकथाय—सी०, स्या० ।

२. वाचेसि—स्या० ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

४. उग्गहापेत्वा—स्या० ।

५. तेसं—सी०, स्या० ।

६. ताता वो—स्या० ।

७. सहसा—स्या० ।

ते चिन्तेन्ता अजानमाना तुण्ही अहेसुं । आचरियो आह
“अलं ताता, गच्छथज्ज; स्वे कथेय्याथा” ति उय्योजेसि । ते दस पि
वीसति पि सम्पिण्डिता हुत्वा न तस्स पञ्चहस्स आदिं, न अन्त-
मद्दसंसु । आगन्त्वा^१ आचारियस्स आरोचेसुं “न इमस्स पञ्चहस्स
अत्थं आजानामा” ति । आचरियो तेसं निग्गहत्थाय इमं 5
गाथमभासि^२—

“बहूनि नरसीसानि लोमसानि ब्रह्मानि च ।

गीवासु पटिमुक्कानि कोचिदेवेत्थ कण्णवा”

(जा० १.६३) ति ॥

गाथायत्थो—बहूनि नरानं सीसानि दिस्सन्ति । सब्बानि च 10
तानि लोमसानि^३, सब्बानि च महन्तानि गीवायमेव च ठपितानि,
न तालफलं विय हत्थेन गहितानि, नत्थि तेसं इमेहि धम्मेहि^४
नानाकरणं । एत्थ पन कोचिदेव कण्णवा ति अत्तानं सन्धायाह ।
कण्णवा ति पञ्चवा । कण्णच्छिद्दं पन न कस्सचि नत्थि । तं सुत्वा
ते माणवका मङ्कुभूता पत्तक्खन्धा अधोमुखा अङ्गुलिया भूमिं विलि- 15
खन्ता^५ तुण्ही अहेसुं ।

अथ नेसं अहिरिकभावं पस्सित्वा आचरियो “उग्गण्हथ^६, ताता,
पञ्चहं” ति पञ्चहं विस्सज्जेसि^७ । कालो ति पुरेभत्तकालो पि पच्छा-
भत्तकालो पी ति एवमादि । भूतानी ति सत्ताधिवचनमेतं । कालो
हि भूतानं न चम्ममंसादीनि खादति, अपि च खो नेसं^८ आयुवण्ण- 20
बलानि खेपेन्तो योव्वञ्जं मद्दन्तो आरोग्यं विनासेन्तो घसति,
खादती ति वुच्चति । सब्बानेव सहत्तना ति एवं घसन्तो च न किञ्चि

१. गन्त्वा—सी० ।

२. गाथमाह—सी० ।

३. लोमसानि दिस्सन्ति—रो० ।

४. स्या० पोत्थके नत्थि ।

५. विलेखन्ता—स्या० ;

६. उग्गण्हाथ—रो० ।

लिखन्ता—सी० ।

७. विस्सज्जेसि—स्या० ।

८. तेसं—स्या० ।

वज्जेति, सब्बानेव घसति । न केवलं च भूतानि येव, अपि च खो सहत्तना अत्तानं पि घसति । पुरेभत्तकालो हि पच्छाभत्तकालं न पापुणाति । एस तयो पच्छाभत्तकालादीसु । यो च कालघसो भूतो ति खीणासवस्सेतं अधिवचनं । सो हि आयति पटिसन्धिकालं खेपेत्वा 5 खादित्वा^१ ठितत्ता “कालघसो” ति वुच्चति । स भूतपचिनि पची ति सो यायं तण्हा अपायेसु भूते पचति, तं आणग्गिना पचि^२ दयिह^३ भस्ममकासि, तेन भूतपचिनि पची” ति वुच्चति । “पजनि^४” ति पि पाठो । जनिकं^५ निब्बत्तिकं^६ ति अत्थो ।

अथ ते माणवका, दीपसहस्सालोकेन विय रत्ति, समविसमं 10 आचरियस्स विस्सज्जनेन^६ पञ्हस्स अत्थं पाकटं दिस्वा “इदानी मयं यावजीवं गरुवासं^७ वसिस्साम, महन्ता एते आचरिया नाम, मयञ्जिह बहुस्सुतमानं उप्पादेत्वा चतुप्पदिकगाथाय पि अत्थं न जानामा” ति निहतमाना पुब्बसदिसमेव आचरियस्स वत्तप्पटिपत्तिं^८ कत्वा सग्गपरायणा अहेसुं ।

15 अहं खो, भिक्खवे, तेन समयेन तेसमाचरियो अहोसिं, इमे भिक्खू माणवका । एवं पुब्बेपाहं^९ इमे एवं मानपग्गहितसिरे विचरन्ते निहतमाने अकासिं ति ।

इमं च जातकं सुत्वा ते भिक्खू ‘पुब्बे पि मयं मानेनेव उपहता’ ति भिय्योसोमत्ताय निहतमाना हुत्वा अत्तनो उपकारककम्मट्टान- 20 परायणा^{१०} अहेसुं ।

१. खेपेत्वा—स्या० ।

३. पज्जनि—स्या० ।

५. निब्बत्तितं—सी०, स्या० ।

७. गरुसंवासं—स्या० ।

९. पुब्बेपहं—सी० ।

२-२. परिडहि—सी०, स्या० ।

४. जनितं—सी०, स्या० ।

६. विसज्जनेन—स्या० ।

८. वत्तपटिवत्तं—सी० ।

१०. उपकारककम्मट्टानपरायणा—सी०, स्या० ।

ततो भगवा एकं समयं जनपदचारिकं चरन्तो वेसालिं पत्वा
गोतमके चेतिये विहरन्तो इमेसं पञ्चसतानं भिक्खूनं आणपरिपाकं
विदित्वा इमं गोतमकसुत्तं कथेसि—

“अभिञ्जायाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमि नो अनभिञ्जाय, सनि-
दानाहं...पे०...सप्पाटिहारियाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमि नो अप्पाटि- 5
हारियं । तस्स मय्हं, भिक्खवे, अभिञ्जाय धम्मं देसयतो...पे०...नो
अप्पाटिहारियं । करणीयो ओवादो, करणीया अनुसासनी । अलं
च पन वो, भिक्खवे, तुट्ठिया, अलं अत्तमनताय, अलं सोमनस्साय
सम्मासम्बुद्धो भगवा, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपत्तो सद्धो ति ।
इदमवोच भगवा, इमस्मिं च पन वेय्याकरणस्मिं भञ्जमाने दससह- 10
स्सिलोकधातु^१ अकम्पित्था” (अ० १.२५७) ति ।

इदं च सुत्तं सुत्वा ते पञ्चसता भिक्खू तस्मिं येवासने सह
पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणिसु, एवायं देसना एतस्मिं ठाने निट्ठमग-
मासी ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय
मूलपरियायसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

२. सब्बासवसुत्तवण्णना

B. 62

१. एवं मे सुत्तं...पे०...सावत्थियं ति सब्बासवसुत्तं । तत्रायं
अपुब्बपदवण्णना—सावत्थी ति सवत्थस्स इसिनो निवासट्ठानभूतो^१
नगरी, यथा काकन्दी माकन्दी कोसम्बी ति एवं ताव अक्खर-
चिन्तका । अट्ठकथाचरिया पन भणन्ति “यं किञ्चि मनुस्सानं
५ उपभोगपरिभोगं सब्बमेत्थ अत्थी ति सावत्थी । सत्थसमायोगे च
किं भण्डमत्थी ति पुच्छिते सब्बमत्थी ति वचनमुपादाय सावत्थी ।

सब्बदा सब्बूपकरणं सावत्थियं समोहितं ।
तस्मा सब्बमुपादाय सावत्थी ति पवुच्चति ॥
कोसलानं पुरं रम्मं दस्सनेय्यं मनोरमं ।
१० दसहि सद्देहि अविवित्तं अन्नपानसमायुतं ॥
वुद्धि^२ वेपुल्लतं पत्तं इद्धं फीतं मनोरमं ।
अळकमन्दाव^३ देवानं सावत्थिपुरमुत्तमं” ति ॥

तस्सं सावत्थियं । जेतवने ति एत्थ अत्तनो पच्चत्थिकजने
जिनाति ति जेतो, रञ्जा वा अत्तनो पच्चत्थिकजने जिते जातो ति
१५ जेतो, मङ्गलकम्यताय वा तस्स एवंनाममेव कतं ति जेतो, जेतस्स
वनं जेतवनं । तञ्जिह जेतने राजकुमारेण रोपितं संवद्धितं^४ परि-
पालितं, सो च तस्स सामी अहोसि । तस्मा जेतवनं ति वुच्चति,
तस्मिं जेतवने । अनाथपिण्डिकस्स आरामे ति एत्थ सुदत्तो नाम
सो गहपति मातापितृहि कतनामवसेन । सब्बकामसमिद्धिताय^५
२० पन विगतमलसच्छेरताय^६ कर्णणादिगुणसमङ्गिताय च निच्चकालं

१. निवासनट्ठानभूता—स्या० ।

२. आलकमन्दाव—स्या०, रो० ।

३. समिद्धिताय—स्या० ।

४. वुद्धि—स्या० ।

५. संवद्धितं—स्या० ।

६. विगतमच्छेरताय—सी०, स्या० ।

अनाथानं पिण्डमदासि, तेन अनाथपिण्डिको ति सङ्ख^१ गतो ।
 आरमन्ति एत्थ पाणिनो विसेसेन वा पब्बजिता ति आरामो, तस्स
 पुप्फफलादिसोभाय नातिदूरनच्चासन्नतादिपञ्चविधसेनासनङ्गसम्पत्तिया
 च ततो ततो आगम्म रमन्ति अभिरमन्ति अनुक्कण्ठिता हुत्वा
 निवसन्ती ति अत्थो । वुत्तप्पकाराय वा सम्पत्तिया तत्थ तत्थ गते पि 5
 अत्तनो अब्भन्तरं येव आनेत्वा रमेति ति आरामो । सो हि
 अनाथपिण्डिकेन गहपतिना जेतस्स राजकुमारस्स हत्थतो अट्टारसहि
 हिरञ्जकोटीहि कोटिसन्थरेन^२ किणित्वा अट्टारसहि हिरञ्जकोटीहि
 सेनासनानि कारापेत्वा अट्टारसहि हिरञ्जकोटीहि विहारमहं
 निट्ठापेत्वा एवं चतुपञ्जासहिरञ्जकोटिपरिच्चागेन बुद्धप्पमुखस्स^३ 10
 सङ्खस्स निय्यादितो । तस्मा “अनाथपिण्डिकस्स आरामो” ति
 वुच्चति । तस्मि अनाथपिण्डिकस्स आरामे ।

B. 63

एत्थ च “जैतवने” ति वचनं पुरिमसामिपरिकित्तनं । “अनाथ-
 पिण्डिकस्स आरामे” ति पच्छिमसामिपरिकित्तनं । किमेतेसं परि-
 कित्तने पयोजनं ति ? पुञ्जकामानं दिट्ठानुगतिआपज्जनं^४ । तत्र हि 15
 द्वारकोट्टकपासादमापने भूमिविक्कयलद्धा अट्टारस हिरञ्जकोटियो
 अनेककोटिअग्घनका रुक्खा च जेतस्स परिच्चागो, चतुपञ्जासकोटियो
 अनाथपिण्डिकस्स । इति तेसं परिकित्तनेन एवं पुञ्जकामा पुञ्जानि
 करोन्ती ति दस्सेन्तो आयस्मा आनन्दो अञ्जे पि पुञ्जकामे तेसं
 दिट्ठानुगतिआपज्जने नियोजेति । 20

सब्बासवसंवरपरियायं वो भिक्खवे ति कस्मा इदं सुत्तमभासि ?
 तेसं भिक्खून् उपक्किलेसविसोधनं आदिं कत्वा आसवक्खयाय
 पटिपत्तिदस्सनत्थं । तत्थ सब्बासवसंवरपरियायं ति सब्बेसं आसवानं
 संवरकारणं संवरभूतं कारणं, येन कारणेन ते संवरिता पिद्वहिता

१. संख्यं—स्या० ।

३. बुद्धपमुखस्स—सी० ।

२. कोटिसन्थारेन—सी०; सन्थरेन—स्या० ।

४. दिट्ठानुगति आपज्जनं—स्या० ।

- हुत्वा अनुष्पादनिरोधसङ्घातं खयं गच्छन्ति पहीयन्ति नप्पवत्तन्ति, तं कारणं ति अत्थो । तत्थ आसवन्ती ति आसवा चक्खुतो पि...पे०... मनतो पि सन्दन्ति^१, पवत्तन्ती ति वुत्तं होति । धम्मतो याव गोत्रभुं, ओकासतो याव भवग्गं सवन्ती ति वा आसवा, एते धम्मे एतं च
- 5 ओकासं अन्तोकरित्वा पवत्तन्ती ति अत्थो । अन्तोकरणत्थो हि अयं आकारो चिरपारिवासियट्ठेन^२ मदिरादयो आसवा, आसवा विया ति पि आसवा । लोकस्मिञ्चिह चिरपारिवासिका मदिरादयो आसवा ति वुच्चन्ति । यदि च चिरपारिवासियट्ठेन आसवा एते येव भवितुमरहन्ति । वुत्तञ्हेतं 'पुरिमा, भिवखवे, कोटि न पञ्जायति अविज्जाय,
- 10 इतो पुब्बे अविज्जा नाहोसी" (अं० ४.१८९) ति आदि । आयतं^३ वा संसारदुक्खं सवन्ति पसवन्ती ति पि आसवा । पुरिमानि चेत्य निब्बचनानि यत्थ किलेसा आसवा ति आगच्छन्ति तत्थ युज्जन्ति, पच्छिमं कम्मे पि । न केवलं च कम्मकिलेसा येव आसवा, अपि च खो नानप्पकारका उपद्वा पि । सुत्तेसु हि "नाहं, चुन्द, दिट्ठधम्मि-
- 15 कानं येव आसवानं संवराय धम्मं देसेमी" (दी० ३.१००) ति एत्थ विवादमूलभूता किलेसा आसवा ति आगता ।

B. 64

‘येन देवूपपपत्यस्स गन्धब्बो वा विहङ्गमो ।

यक्खत्तं येन गच्छेय्यं^४ मनुस्सत्तं च अब्बजे^५ ॥

ते यय्हं आसवा खीणा विद्धस्ता^६ विनळीकता”

20

(अं० २.४१) ति—

एत्थ तेभूमकं^७ च कम्मं अवसेसा च अकुसला धम्मा । “दिट्ठधम्मिकानं आसवानं संवराय सम्परायिकानं आसवानं पटिघाताया” (पारा० २६) ति एत्थ परूपवादविप्पटिसारवधबन्धादयो चेव अपाय-

१. सवन्ति—सी० ।

२. आर्याति—स्या० ।

४. गच्छेय्य—सी०, स्या० ।

५. अण्डजं—स्या० ।

७. तेभूमिकं—स्या० ।

२. चिरपारिवासिकट्ठेन—सी०; चिर-

परिवासिकट्ठेन—रो०; चिरप्परिवासिय-

ट्ठेन—स्या० ।

६. विद्धस्ता—स्या० ।

दुक्खभूता च नानप्पकारा उपद्वा । ते पनेते आसवा यत्थ यथा
आगता, तत्थ तथा वेदितव्वा ।

एते हि विनये ताव “दिट्ठधम्मिकानं आसवानं संवराय,
सम्परायिकानं आसवानं पटिघाताया” ति द्वेधा^१ आगता । सळायतने
“तयो मे, आवुसो, आसवा—कामासवो भवासवो अविज्जासवो” 5
(सं० ३.२२८) ति तिधा आगता । अञ्जेसु च सुत्तन्तेसु अभिधम्मे^२
च ते येव दिट्ठासवेन सह चतुधा आगता । निब्बेधिकपरियाये “अत्थि,
भिक्खवे, आसवा निरयगामिनिया, अत्थि आसवा तिरच्छानयोनि-
गामिनिया, अत्थि आसवा पेत्तिविसयगामिनिया, अत्थि आसवा
मनुस्सलोकगामिनिया, अत्थि आसवा देवलोकगामिनिया” 10
(अं० ३.११९) ति पञ्चधा आगता । छक्कनिपाते “अत्थि, भिक्खवे,
आसवा संवरा पहातव्वा” ति आदिना नयेन छधा आगता ।
इमस्मिं पन सुत्ते ते येव दस्सनापहातव्वेहि सद्धिं सत्तधा आगता ति ।
अयं ताव आसवपदे वचनत्थो चेव पभेदो च ।

संवरोपदे पन संवरयति^३ ति संवरो, पिदहति निवारेति पवत्तितुं 15
न देती ति अत्थो । तथा हि “अनुजानामि, भिक्खवे, दिवा पटि-
सल्लीयन्तेन द्वारं संवरित्वा पटिसल्लीयितुं^४” (पारा० ४९) ति,
“सोतानं संवरं ब्रूमि पञ्जायेते पिधीयरे^५” (खु० १.४२४) ति
च आदीसु पिधानट्ठेन^६ संवरमाह । स्वायं संवरो पञ्चविधो होति-
सीलसंवरो सति-आण-खन्ति-विरियसंवरो ति । तत्थ “इमिना पाति- 20
मोक्खसंवरेन उपेतो” (वि० २९६) ति अयं सीलसंवरो ।
पातिमोक्खसीलञ्चिह एत्थ संवरो ति वुत्तं । “चक्खुन्दिरे संवरमा-
पज्जती” (दी० १.६२) ति आदीसु सतिसंवरो । सति हेत्थ संवरो

B. 65

१. द्विधा—स्या०, रो० ।

२. अभिधम्मेसु—स्या० ।

३. संवरयती—स्या० ।

४. पटिसल्लीयन्तेन—सी० ।

५. पिधीयरे—सी०; पिथियरे—स्या०, ६. पिधानत्थेन—सी० ।

रो० ।

ति वृत्ता । “सोतानं संवरं ब्रूमि, पञ्चायेते पिधीयरे” ति अयं
 आणसंवरो । आणञ्हेत्थ पिधीयरे ति इमिना पिधानद्वेन संवरो ति
 वृत्तं । “खमो होति सीतस्स...पे०...उप्पन्नं कामवितक्कं नाधि-
 वासेती” (म० १.१४) ति आदिना पन^१ नयेन इधेव खन्तिविरिय-
 5 संवरा आगता । तेसं च “सब्बासवसंवरपरियायं” ति इमिना
 उद्देसेन सङ्गहितत्ता^२ संवरभावो वेदितब्बो ।

अपि च पञ्चविधो पि अयं संवरो इध आगतो येव । तत्थ
 खन्तिविरियसंवरा ताव वृत्ता येव । सो तं च अनासनं तं च
 अगोचरं” (म० १.१६) ति अयं पनेत्थ सीलसंवरो । “पटिसङ्घा
 10 योनिसो चक्खुन्द्रियसंवरसंवृतो” (म० १.१४) ति अयं सतिसंवरो ।
 सब्बत्थ पटिसङ्घा आणसंवरो । अगगहितगगहणेन पन दस्सनं पटि-
 सेवना भावना च आणसंवरो । परियायन्ति एतेन धम्मा ति
 परियायो, उप्पत्तिं निरोधं वा गच्छन्ती ति वृत्तं होति । एत्तावता
 “सब्बासवसंवरपरियायं” ति एत्थ यं वत्तब्बं तं वृत्तं होति ।

15 २. इदानीं जानतो अहं ति आदीसु जानतो ति जानन्तस्स ।
 पस्सतो ति पस्सन्तस्स । द्वे पि पदानि एकत्थानि, व्यञ्जनमेव नानं^३ ।
 एवं सन्ते पि जानतो ति आणलक्खणं उपादाय पुग्गलं निद्धिसति,
 जाननलक्खणञ्चिह आणं । पस्सतो ति आणप्पभावं उपादाय पस्सन-
 प्पभावञ्चिह आणं । आणसमङ्गी पुग्गलो, चक्खुमा विय चक्खुना
 20 रूपानि, आणेन विवटे धम्मे पस्सति । अपि च योनिसोमनसिकारं
 उप्पादेतुं जानतो अयोनिमनसिकारो यथा न उप्पज्जति, एवं
 पस्सतो ति अयमेत्थ सारो । केचि पनाचरिया बहू पपञ्चे^४ भणन्ति,
 ते इमस्मि अत्थे न युज्जन्ति ।

आसवानं खयं ति आसवप्पहानं आसवानं अच्चन्तक्खयसमुप्पादं
 25 खोणाकारं नत्थिभावं ति अयमेव हि^१ इमस्मि च सुत्ते “आसवानं

१. स्या० पोत्थके नत्थि ।

२. सङ्गहीतत्ता—सी० ।

३. नाना—रो० ।

४. पपञ्चेत्वा—स्या० ।

५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

खया अनासवं चेतोविमुत्ति” (म० १.३४७) ति आदीसु च
आसवक्खयत्थो । अञ्जत्थ^१ पन मग्गफलनिब्बानानि पि आसवक्खयो
ति वुच्चन्ति । तथा हि—

“सेखस्स सिक्खमानस्स उजुमग्गानुसारिनो ।

B. 66

खयस्मिं पठमं आणं ततो अञ्जा अनन्तरा”

5

(खु० १.२१८) ति—

आदीसु मग्गो आसवक्खयो ति वुत्तो । “आसवानं खया समणो
होती” (म० १.३४७) ति आदीसु फलं ।

“पखज्जानुपस्सिस्स निच्चं उज्झानसञ्चिनो ।

आसवा तस्स वड्ढन्ति आरा सो आसवक्खया”

10

(खु० १.४१) ति—

आदीसु निब्बानं “आसवक्खयो” ति वुत्तं ।

नो अजानतो नो अपस्सतो ति यो पन न जानाति न पस्सति,
तस्स नेव वदामी ति अत्थो । एतेन ये अजानतो अपस्सतो पि^२
संवरादीहि येव सुद्धिं वदन्ति, ते पटिक्खिता होन्ति । पुरिमेन वा 15
पदद्वयेन उपायो वुत्तो, इमिना अनुपायपटिसेधो । सङ्खेपेन चेत्य आणं
आसवसंवरपरियायो ति दस्सितं होति ।

इदानीं यं जानतो आसवानं खयो होति, तं दस्सेतुकामो
किं च भिक्खवे जानतो ति पुच्छं आरभि । तत्थ जानना बहुविधा ।
दब्बजातिको एव हि कोचि भिक्खु छत्तं कातुं जानाति, कोचि 20
चीवरादीनं अञ्जतरं; तस्स ईदिसानि कम्मानी वत्तसीसे ठत्वा
करोन्तस्स सा जानना मग्गफलानं पदट्टानं न होती ति न वत्तब्बा ।
यो पन सासने पब्बजित्वा वेज्जकम्मादीनि कातुं जानाति, तस्सेवं

जानतो आसवा वडुन्ति येव । तस्मा यं जानतो पस्सतो च^१ आसवानं खयो होति, तदेव दस्सेन्तो आह^२—योनिस्सो च मनसिकारं अयोनिस्सो च मनसिकारं ति ।

तत्थ योनिस्सो मनसिकारो नाम उपायमनसिकारो पथमनसि-
 ५ कारो । अनिच्चादीसु अनिच्चं ति आदिना एव^३ नयेन सच्चानुलो-
 मिकेन वा चित्तस्स आवट्टना अन्वावट्टना आभोगो समन्नाहारो
 मनसिकारो—अयं वुच्चति योनिस्सो मनसिकारो ति । अयोनिस्सो
 मनसिकारो ति अनुपायमनसिकारो उप्पथमनसिकारो । अनिच्चे
 निच्चं ति दुक्खे सुखं ति अनत्तनि अत्ता ति असुभे सुभं ति अयोनिस्सो
 १० मनसिकारो उप्पथमनसिकारो । सञ्चपटिकूलेन^४ वा चित्तस्स
 B. 67 आवट्टना अन्वावट्टना आभोगो समन्नाहारो मनसिकारो—अयं वुच्चति
 अयोनिस्सो मनसिकारो ति । एवं योनिस्सो मनसिकारं उप्पादेतुं
 जानतो, अयोनिस्सो मनसिकारो च यथा न उप्पज्जति, एवं पस्सतो
 आसवानं खयो होति ।

१५ इदानी इमस्सेवत्थस्स युत्तिं दस्सेन्तो आह—अयोनिस्सो भिक्खवे
 ...पे०...पहीयन्ती^५ ति । तेन किं वुत्तं होति ? यस्मा अयोनिस्सो
 मनसिकरोतो आसवा उप्पज्जन्ति, योनिस्सो मनसिकरोतो पहीयन्ति,
 तस्मा जानितब्बं योनिस्सो मनसिकारं उप्पादेतुं जानतो, अयोनिस्सो
 मनसिकारो च यथा न उप्पज्जति, एवं पस्सतो आसवानं खयो
 २० होती ति अयं तावेत्थ सङ्खेपवण्णना ।

अयं पन वित्थारो—तत्थ “योनिस्सो, अयोनिस्सो” ति इमेहि
 ताव द्वीहि पदेहि आबद्धं होति उपरि सकलसुत्तं । वट्टविवट्टवसेन
 हि उपरि सकलसुत्तं वुत्तं । अयोनिस्सो मनसिकारमूलकं च वट्टं,
 योनिस्सो मनसिकारमूलकं च विवट्टं । कथं ? अयोनिस्सो मनसिकारो

१. स्या० पोत्थके नत्थि ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. स्या० पोत्थके नत्थि ।

४. सच्चपटिकूलेन—म० ।

५. पहीयन्ति—स्या० ।

हि वड्डमानो द्वे धम्मे परिपूरेति—अविज्जं च भवतण्हं च । अविज्जाय च सति “अविज्जापच्चया सङ्खारा...पे०...दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति । तण्हाय सति तण्हापच्चया उपादानं...पे०... समुदयो होती” ति एवं अयं अयोनिसो मनसिकारबहुलो पुग्गलो, वातवेगाभिघातेन विप्पनट्टनावा^१ विय गङ्गावट्टे^२ पतितगोकुलं विय चक्कयन्ते युत्तबलि- 5 बद्धो विय च, पुनप्पुनं भव-योनि-गतिविज्जाणट्ठिति-सत्तावासेसु आवट्टपरिवट्टं करोति, एवं ताव अयोनिसो मनसिकारमूलकं वट्टं ।

योनिसो मनसिकारो पन वड्डमानो “योनिसो मनसिकार-सम्पन्नस्सेतं, भिक्खवे, भिक्खुनो पाटिकङ्खं—अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं भावेस्सति, अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं बहुलीकरिस्सती” (सं० ४.२६) 10 ति वचनतो सम्मादिट्ठिपमुखं अट्ठङ्गिकं मग्गं परिपूरेति । या च सम्मादिट्ठि सा विज्जा ति तस्स विज्जुप्पादा अविज्जानिरोधो “अविज्जानिरोधा सङ्खारनिरोधो...पे०...एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती” (महा० १) ति एवं योनिसो मनसिकारमूलकं विवट्टं वेदितब्बं । एवं इमेहि द्वीहि पदेहि आबद्धं 15 होति उपरि सकलसुत्तं ।

एवं आबद्धे चेत्य यस्मा पुब्बे आसवप्पहानं दस्सेत्वा पच्छा 20 उप्पत्ति वुच्चमाना न पुज्जति, न हि पहीना पुन उप्पज्जन्ति, उप्पन्नानं पन पहानं युज्जति, तस्मा उद्देसपटिलोमतो पि “अयोनिसो, भिक्खवे मनसिकरोतो” ति आदिमाह ।

तत्थ अयोनिसो मनसिकरोतो ति वुत्तप्पकारं अयोनिसो मनसिकारं उप्पादयतो । अनुप्पन्ना चेव आसवा उप्पज्जन्ती ति एत्थ ये पुब्बे अप्पटिलद्धपुब्बं चीवरादि वा पच्चयं—उपट्ठाक—सद्धिविहारिक—अन्तेवासिकानं वा अञ्जतरं मनुज्जं वत्थुं पटिलभित्वा तं सुभं सुखं ति अयोनिसो मनसिकरोतो, अञ्जतरञ्जतरं^३ वा पन अननुभूतपुब्बं 25

१. विप्पनट्टनावा—स्या० ।

२. गङ्गावट्टे—सी० ।

३. अञ्जतरं—सी० ।

आरम्भणं यथा वा तथा वा अयोनिसो मनसिकरोतो आसवा उप्प-
ज्जन्ति, ते अनुप्पन्ना उप्पज्जन्ती ति वेदितब्बा; अञ्जथा हि अनम-
तग्गे संसारे अनुप्पन्ना नाम आसवा न सन्ति । अनुभूतपुब्बे^१ पि च
वत्थुमिह आरम्भणे वा यस्स पकतिसुद्धिया वा उद्देस-परिपुच्छा परि-
५ यत्ति-नवकम्मयोनिसोमनसिकारानं वा अञ्जतरवसेन पुब्बे अनुप्पज्जि-
त्वा पच्छा तादिसेन पच्चयेन सहसा उप्पज्जन्ति, इमे पि अनुप्पन्ना
उप्पज्जन्ती ति वेदितब्बा । तेषु येव पन वत्थारम्भणेषु पुनप्पुनं उप्प-
ज्जमाना उप्पन्ना पवड्ढन्ती ति वुच्चन्ति । इतो अञ्जथा हि पठमुप्प-
न्नानं वड्ढि नाम नत्थि ।

- १० योनिसो च खो भिक्खवे ति एत्थ पन यस्स पकतिसुद्धिया वा,
सेय्यथापि आयस्मतो महाकस्सपस्स भद्दाय च कापिलानिया, उद्देसप-
रिपुच्छादीहि वा कारणेहि आसवा नुप्पज्जन्ति । सो च जानाति^२ “न
खो मे आसवा मग्गेन समुग्घातं^३ गता, हन्द नेसं समुग्घाताय^४ पटि-
पज्जामी “ति ततो मग्गभावनाय सब्बे समुग्घातेति, तस्स ते आसवा
१५ अनुप्पन्ना न उप्पज्जन्ती ति वुच्चन्ति । यस्स पन कारकस्सेव सतो
सतिसम्मोसेन सहसा आसवा उप्पज्जन्ति, ततो संवेगमापज्जित्वा
योनिसो पदहन्तो ते आसवे समुच्छिन्दति, तस्स उप्पन्ना पहीयन्ती
ति वुच्चन्ति मण्डलारामवासीमहातिस्सभूत^५त्थेरस्स विय । सो किर
तस्मिं येव विहारे उद्देसं गण्हाति^६ । अथस्स गामे पिण्डाय चरतो
२० विसभागारम्भणे किलेसो उप्पज्जि । सो तं विपस्सनाय विक्खम्भेत्वा
विहारं अगमासि । तस्स सुपिनन्ते पि तं आरम्भणं न उपट्ठासि ।
सो “अयं किलेसो वड्ढित्वा अपायसंवत्तनिको होती” ति संवेगं
जनेत्वा आचरियं आपुच्छित्वा विहारा निक्खम्म महासङ्घरक्खि-
तत्थेरस्स सन्तिके रागपटिपक्खं असुभकम्मट्ठानं गहेत्वा गुम्बन्तरं

B. 69

१. अनुभूतपुब्बे—स्या० ।

२. जानाति—सी०, स्या० ।

३. समुग्घातं—स्या० ।

४. समूहताय—स्या० ।

५. ०तिस्सभूति०—सी०; ०तिस्सगुत्त०—
स्या० ।

६. गण्हाति—स्या० ।

पविसित्वा पंसुकूलचीवरं सन्थरित्वा^१ निसज्ज^२ अनागामिमग्गेन पञ्चकामगुणिक^३रागं छिन्दित्वा उट्ठाय आचरियं वन्दित्वा पुनदिवसे उद्देसमग्गं पापुणि । ये पन वत्तमानुप्पन्ना, तेसं पटिपत्तिया पहानं नाम नत्थि ।

३. इदानी “उप्पन्ना च आसवा पहीयन्ती” ति इदमेव पदं 5
गहेत्वा ये ते आसवा पहीयन्ति, तेसं नानप्पकारतो अञ्जं पि पहानकारणं आविकातु^४ देसनं वित्थारेन्तो अत्थि, भिक्खवे, आसवा दस्सना पहातब्बा ति आदिमाह यथा तं देसनापभेदकुसलो धम्मराजा । तत्थ दस्सना पहातब्बा ति दस्सनेन पहातब्बा । एस नयो सब्बत्थ । 10

दस्सनापहातब्बआसववण्णना

४. इदानी तानि पदानि अनुपुब्बतो व्याकातुकामो “कतमे च, भिक्खवे, आसवा दस्सना पहातब्बा” ति पुच्छं कत्वा मूलपरियाय-वण्णनायं वुत्तनयेनेव “इध भिक्खवे, अस्सुतवा पुथुज्जनो” ति पुग्गलाधिष्ठानं देसनं आरभि । तत्थ मनसिकरणीये धम्मे नप्पजानाती ति आवज्जितब्बे समन्नाहरितब्बे धम्मे न पजानाति । अमनसिकरणीये 15
ति तब्बिपरीते । एस नयो सेसपदेसु^५ पि । यस्मा पन इमे धम्मा मनसिकरणीया, इमे अमनसिकरणीया ति धम्मतो नियमो नत्थि, आकारतो पन अत्थि । येनाकारेन मनसिकरियमाना^६ अकुसलुप्पत्ति-पदट्ठाना होन्ति, तेनाकारेन न मनसिकातब्बा । येन कुसलुप्पत्ति-पदट्ठाना होन्ति, तेनाकारेन मनसिकातब्बा । तस्मा “यस्स 20
भिक्खवे, धम्मे मनसिकरोतो अनुप्पन्नो वा कामासवो” ति आदिमाह ।

१. पत्थरित्वा—सी०, स्या० ।

२. निसज्ज—स्या० ।

३. ०गुण०—सी० ।

४. आवीकातु—स्या० ।

५. सेसेसु पदेसु—स्या० ।

६. ०कथिरमाना—सी० ।

B. 70 तत्थ यस्सा ति ये अस्स अस्सुतवतो पुथुज्जनस्स । मनसिकरोतो
ति आवज्जयतो समन्नाहरन्तस्स । अनुप्पन्नो वा कामासवो ति
एत्थ समुच्चयत्थो वासदो, न विकप्पत्थो । तस्मा यथा “यावता,
5 भिक्खवे, सत्ता अपदा वा द्विपदा वा...पे०...तथागतो तेसं अग्ग-
मक्खायती” (खु० १.२४१) ति वुत्ते अपदा च द्विपदा चा ति
अत्थो; यथा च “भूतानं वा सत्तानं ठितिया सम्भवेसीनं वा
अनुग्गहाया” (म० १.३२०) ति वुत्ते भूतानं च सम्भवेसीनं चा
ति अत्थो; यथा च “अग्गितो वा उदकतो वा मिथुभेदतो वा”
(खु० १.१७१) ति वुत्ते अग्गितो च उदकतो च मिथुभेदतो चा
10 ति अत्थो; एवमिधा पि अनुप्पन्नो च कामासवो उप्पज्जति उप्पन्नो च
कामासवो पवड्ढती ति अत्थो दट्ठब्बो । एवं सेसेसु ।

एत्थ च कामासवो ति पञ्चकामगुणिको रागो । भवासवो ति
रूपारूपभवे छन्दरागो, भाननिकन्ति च सस्सतुच्छेददिट्ठिसहगता ।
एवं दिट्ठासवो पि भवासवे एव समोधानं गच्छति । अविज्जासवो
15 ति चतूसु सच्चेसु अज्जाणं । तत्थ कामगुणे अस्सादतो मनसिकरोतो
अनुप्पन्नो च कामासवो उप्पज्जति, उप्पन्नो च पवड्ढति । महग्गतधम्मे
अस्सादतो मनसिकरोतो अनुप्पन्नो च भवासवो उप्पज्जति, उप्पन्नो
च पवड्ढति । तीसु भूमीसु धम्मे^१ चतुविपल्लासपदट्ठानभावेन^२
मनसिकरोतो अनुप्पन्नो च अविज्जासवो उप्पज्जति, उप्पन्नो च
20 पवड्ढती ति वेदितब्बो । वुत्तनयपच्चनीकतो सुक्कपक्खो वित्थारे
तब्बो ।

कस्मा पन तयो एव आसवा इध वुत्ता ति ? विमोक्खपटि-
पक्खतो अप्पणिहितविमोक्खपटिपक्खो हि कामासवो, अनिमित्त-
सुज्जतविमोक्खपटिपक्खा^३ इतरे । तस्मा इमे तयो आसवे उप्पादेन्ता
25 तिण्णं विमोक्खानं अभागिनो होन्ति, अनुप्पादेन्ता भागिनो ति

१. धम्मेसु—स्या० ।

२. चतुर्विपल्लासं—सी० ।

३. अनिमित्तसुज्जतपटिपक्खवः—सी०, स्या० ।

एतमत्थं दस्सेन्तेन तयो एव वुत्ता ति वेदितव्वा । दिट्ठासवो पि वा एत्थ वुत्तो येवा ति वण्णितमेतं ।

तस्स अमनसिकरणीयानं धम्मानं मनसिकारा ति मनसिकारहेतु यस्मा ते धम्मे मनसि करोति, तस्मा ति वुत्तं होति । एस नयो दुतियपदे^१ पि । “अनुप्पन्ना चेव आसवा उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना च ५ आसवा पवड्ढन्ती” ति हेट्ठा वुत्तआसवानं येव अभेदतो निगमनमेतं ।

५. एत्तावता यो अयं पुग्गलाधिट्ठानाय देसनाय दस्सना^२ पहातव्वे आसवे निद्विसितुं अस्सुतवा पुथुज्जनो वुत्तो, सो यस्मा “अयोनिसो, भिक्खवे, मनसिकरोतो अनुप्पन्ना चेव आसवा उप्पज्जन्ती” ति एवं सामञ्जसतो वुत्तानं अयोनिसो मनसिकारपच्चयानं कामासवादीनं १० B. 71 पि अधिट्ठानं, तस्मा ते पि आसवे तेनेव पुग्गलेन दस्सेत्वा इदानि दस्सना पहातव्वे आसवे दस्सेन्तो सो एवं अयोनिसो मनसि करोति अहोसिं नु खो अहं ति आदिमाह । विचिकिच्छासीसेन चेत्य दिट्ठासवं पि दस्सेतुं इमं देसनं आरभि ।

तस्सत्थो—यस्स ते इमिना वुत्तनयेन आसवा उप्पज्जन्ति सो १५ पुथुज्जनो; यो चायं “अस्सुतवा” ति आदिना नयेन वुत्तो, सो पुथुज्जनो एवं अयोनिसो अनुपायेन उप्पथेन मनसि करोति । कथं ? अहोसिं नु खो ...पे०... सो कुहिं गामी भविस्सती ति । किं वुत्तं होति ? सो एवं अयोनिसो मनसि करोति—यथास्स “अहं अहोसिं नु खो” ति आदिना नयेन वुत्ता सोळसविधा^३ पि विचिकिच्छा २० उप्पज्जती ति ।

तत्थ अहोसिं नु खो ननु खो ति सस्सताकारं च अधिच्चसमु-
प्पत्तिआकारं च निस्साय अतीते अत्तनो विज्जमानतं अविज्जमानतं
च कङ्खति । किं कारणं ति न वत्तव्वं । उम्मत्तको विय हि

१. दुतियपदेसु—स्या० ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. सोळसविभागा—सी० ।

बालपुथुज्जनो यथा वा तथा वा पवत्तति । अपि च अयोनिसो मन-
सिकारोयेवेत्थ कारणं । एवं अयोनिसो मनसिकारस्स पन किं
कारणं ति ? स्वेव पुथुज्जनभावो अरियानं अदस्सनादीनि वा । ननु
च पुथुज्जनो पि योनिसो मनसि करोती ति ? को वा एवमाह—न
5 मनसि करोती ति ? न पन तत्थ पुथुज्जनभावो कारणं, सद्धम्म-
स्सवन-कल्याणमित्तादीनि तत्थ कारणानि । न हि मच्छमंसादीनि
अत्तनो अत्तनो^१ पकतिया सुगन्धानि, अभिसङ्खारपच्चया पन
सुगन्धानि पि होन्ति ।

किं नु खो अहोसिं ति जातिलिङ्गपत्तियो निस्साय खत्तियो
10 नु खो अहोसिं, ब्राह्मण-वेस्स-सुद्ध-गहट्ट-पब्बजित-देव-मनुस्सानं
अञ्जतरो ति कङ्खति ।

कथं नु खो ति सण्ठानाकारं निस्साय दीघो नु खो अहोसिं,
रस्स-ओदात-कण्हप्पमाणिक-अप्पमाणिकादीनं अञ्जतरो ति कङ्खति ।
केचि पन इस्सरनिम्मानादि^२ निस्साय केन नु खो कारणेन अहोसिं
15 ति हेतुतो कङ्खती ति वदन्ति ।

किं हुत्वा किं अहोसिं ति जातिआदीनि निस्साय खत्तियो हुत्वा
न खो ब्राह्मणो अहोसिं...पे०...देवो हुत्वा मनुस्सो ति अत्तनो परम्परं
कङ्खति । सब्बत्थेव पन अद्धानं ति कालाधिवचनमेतं ।

B. 72 भविस्सामि नु खो ननु खो ति सस्सताकारं च उच्छेदाकारं च
20 निस्साय अनागते अत्तनो विज्जमानतं अविज्जमानतं च कङ्खति । सेस-
मेत्थ वुत्तनयमेव ।

एतरहि वा पच्चुप्पन्नमद्धानं ति इदानि वा पटिसन्धि आदिं
कत्वा चुतिपरियन्तं सब्बं पि वत्तमानकालं गहेत्वा । अज्झत्तं कथंकथी
होती ति अत्तनो खन्धेसु विचिकिच्छो^३ होति । अहं नु खोस्मी ति

१. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. इस्सरनिम्मानादीनि—स्या० ।

३. वेचिकिच्छी—सी०; विचिकिच्छी—
स्या० ।

अत्तनो अत्थिभावं कङ्कति । युत्तं पनेतं ति ? युत्तं अयुत्तं ति का एत्थ चिन्ता । अपि चेत्थ इदं वत्थुं पि उदाहरन्ति—चूळमाताय^१ किर पुत्तो मुण्डो महामाताय पुत्तो अमुण्डो, तं पुत्तं मुण्डेसुं । सो उट्ठाया अहं नु खो चूळमाताय पुत्तो ति चिन्तेसि । एवं अहं नु खोस्मी ति कङ्कति होति ।

5

नो नु खोस्मी ति अत्तनो नत्थिभावं कङ्कति । तत्रा पि इदं वत्थु —एको किर मच्छे गण्हन्तो उदके चिरट्टानेन सीतिभूतं अत्तनो ऊरुं मच्छो ति चिन्तेत्वा पहरि । अपरो सुसानपस्से खेत्तं रक्खन्तो भीतो सङ्कुटितो सयि । सो पटिबुज्झित्वा^२ अत्तनो जण्णुकानि द्वे यक्खा ति चिन्तेत्वा पहरि । एवं नो नु खोस्मी ति कङ्कति ।

10

किं नु खोस्मी ति खत्तियो व समानो अत्तनो खत्तियभावं कङ्कति । एस नयो सेसेसु । देवो पन समानो देवभावं अजानन्तो नाम नत्थि । सो पि पन “अहं रुपी नु खो अरुपी नु खो” ति आदिना नयेन कङ्कति । खत्तियादयो कस्मा न जानन्ती ति चे ? अपच्चक्खा^३ तेसं तत्थ तत्थ कुले उप्पत्ति^४ । गहट्टा पि च पोत्थलिकादयो^५ पब्बजित- सज्जिनो । पब्बजिता पि “कुप्पं नु खो मे कम्मं” ति आदिना नयेन गहट्टसज्जिनो । मनुस्सा पि च राजानो विय अत्तनि देवसज्जिनो होन्ति ।

15

कथं नु खोस्मी ति वुत्तनयमेव । केवलं^६ चेत्थ^७ अब्भन्तरे जीवो नाम अत्थी ति गहेत्वा तस्स सण्ठानाकारं निस्साय दीघो नु खोस्मि, रस्स-चतुरंस-द्वयंस-अट्ठंस सोळसंसादीनं अज्जतरप्पकारो ति कङ्कन्तो कथं नु खोस्मी ति कङ्कती ति वेदितव्वो । सरीरसण्ठानं पन^८ पच्चु-प्पन्नं अजानन्तो नाम नत्थि ।

20

१. चूलमाताय—सी०, स्या० ।

२. पबुज्झित्वा—स्या० ।

३. अप्पच्चक्खा—स्या० ।

४. उपपत्ति—सी० ।

५. पोठलिकादयो—स्या० ।

६-६. केवलं एत्थ—सी०; केवलं हेत्थ—स्या० ।

७. स्या० पोत्थके नत्थि ।

B. 73

कुतो आगतो सो कुहि गामी भविस्सती ति अत्तभावस्स आगति-
गतिट्ठानं^१ कञ्चति ।

६. एवं सोळसप्पभेदं विचिकिच्छं दस्सेत्वा इदानीं यं इमिना
विचिकिच्छासीसेन दिट्ठासवं दस्सेतुं अयं देसना आरद्धा । तं दस्सेन्तो
५ तस्स एवं अयोनिस्सो मनसिकरोतो छन्नं दिट्ठीनं ति आदिमाह ।
तत्थ तस्स पुग्गलस्स यथा अयं विचिकिच्छा उप्पज्जति, एवं अयोनिस्सो
मनसिकरोतो तस्सेव सविचिकिच्छस्स अयोनिस्सो मनसिकारस्स थाम-
गतत्ता छन्नं दिट्ठीनं अज्जतरा दिट्ठि उप्पज्जती ति वुत्तं होति । तत्थ
सब्बपदेसु वासदो विकप्पत्थो, एवं वा एवं वा दिट्ठि उप्पज्जती ति वुत्तं
१० होति । अत्थि मे अत्ता ति चेत्थ^२ सस्सतदिट्ठि सब्बकालेसु अत्तनो^३
अत्थितं गण्हाति । सच्चतो थेततो भूततो च थिरतो च “इदं”
सच्चं” भूततो सुट्ठु दळ्हभावेना ति वुत्तं होति । नत्थि मे अत्ता ति
अयं पन उच्छेददिट्ठि, सतो सत्तस्स तत्थ तत्थ विभवग्गहणतो^४ अथ
वा पुरिमा पि तीसु कालेसु अत्थी ति गहणतो सस्सतदिट्ठि, पच्चुप्प-
१५ न्नमेव अत्थी ति गण्हन्ती उच्छेददिट्ठि । पच्छिमा पि अतीतानागतेसु
नत्थी ति गहणतो भस्मन्ता हुतियो ति गहितदिट्ठिकानं विय उच्छेद-
दिट्ठि । अतीते एव नत्थी ति गण्हन्ती अधिच्चसमुप्पत्तिकस्सेव^५
सस्सतदिट्ठि ।

अत्तनाव अत्तानं सज्जानामी ति सज्जाक्खन्धसीसेन खन्धे अत्ता
२० ति गहेत्वा सज्जाय अवसेसक्खन्धे सज्जानतो इमिना अत्तना इमं
अत्तानं सज्जानामी ति होति । अत्तनाव अनत्तानं ति सज्जाक्खन्धं
येव अत्ता ति गहेत्वा, इतरे चत्तारो पि अनत्ता ति गहेत्वा सज्जाय
तेसं जानतो एवं होति । अनत्तनाव अत्तानं ति सज्जाक्खन्धं अनत्ता
ति, इतरे चत्तारो अत्ता ति गहेत्वा सज्जाय तेसं जानतो एवं होति,
२५ सब्बा पि सस्सतुच्छेददिट्ठियो व ।

१. आगतगतट्ठानं—स्या० ।

२. एत्थ—रो० ।

३. अत्तनो अत्तनो—स्या० ।

४. एवं—स्या० ।

५. विभवग्गहणतो—सी०, स्या० ।

६. अधिच्चसमुप्पत्तिकस्सेव—सी० ।

वदो वेदेय्यो ति आदयो पन सस्सतदिट्ठिया एव अभिनिवे-
साकारा । तत्थ वदती ति वदो, वचीकम्मस्स कारको ति वुत्तं
होति । वेदयती^१ ति वेदेय्यो, जानाति अनुभवति चा ति वुत्तं
होति । किं वेदेती ति ? तत्र तत्र कल्याणपापकानं कम्मनं विपाकं
पटिसंवेदेति । तत्र तत्रा ति तेषु तेषु योनि-गति-ट्ठिति-निवास- 5
निकायेसु आरम्भणेषु वा । निच्चो ति उप्पादवयरहितो । धुवो ति
थिरो सारभूतो । सस्सतो ति सब्बकालिको । अविपरिणामधम्मो
ति अत्तनो पकतिभावं अविजहनधम्मो, ककण्टको विय नानप्पकारतं
नापज्जति । सस्सतिसमं ति चन्द-सुरिय-समुद्-महापथवी-पब्बता
लोकवोहारेण सस्सतियो ति वुच्चन्ति । सस्सतीहि समं सस्सतिसमं । 10
याव सस्सतियो तिट्ठन्ति, ताव तथेव ठस्सती ति गण्हतो एवंदिट्ठि
होति ।

इदं वुच्चति, भिक्खवे, दिट्ठिगतं ति आदीसु इदं ति इदानि
वत्तब्बस्स पच्चवखनिदस्सनं । दिट्ठिगतसम्बन्धेन च इदं ति वुत्तं, न
दिट्ठिसम्बन्धेन । एत्थ च^२ दिट्ठि येव दिट्ठिगतं, गूयगतं विय । दिट्ठीसु 15
वा गतं इदं दस्सनं द्वासट्ठिदिट्ठिअन्तो गधत्ता ति पि दिट्ठिगतं ।
दिट्ठिया वा गतं दिट्ठिगतं । इदञ्चिह अत्थि मे अत्ता ति आदि
दिट्ठिया गमनमत्तमेव, नत्थेत्थ अत्ता वा निच्चो वा कोची ति वुत्तं
होति । सा चायं दिट्ठि दुन्निग्गमनट्ठेन गहनं । दुरतिक्कमट्ठेन^३
सप्पटिभयट्ठेन च कन्तारो, दुब्भिक्खकन्तारवाळकन्तारादयो विय । 20
सम्मादिट्ठिया विनिविज्झनट्ठेन विलोमनट्ठेन^४ वा विसूकं । कदाचि
सस्सतस्स, कदाचि उच्छेदस्स गहणतो विरूपं फन्दितं ति
विप्फन्दितं । बन्धनट्ठेन संयोजनं । तेनाह “दिट्ठिगहनं...पे०...
दिट्ठिसंयोजनं” (धसं० ९४) ति । इदानिस्स^५ तमेव बन्धनत्थं^६

१. वेदयती—सी० ।

२. हि—सी० ।

३. दुरतिक्कमनट्ठेन—सी० ।

४. विलोमट्ठेन—सी० ।

५. इदानिस्सा—सी० ।

६. बन्धनट्ठं—सी० ।

दस्सेन्तो दिट्ठिसंयोजनसंयुत्तो ति आदिमाह । तस्सायं सङ्खेपत्थो—
इमिना दिट्ठिसंयोजनेन संयुत्तो पुथुज्जनो एतेहि जातिआदीहि न
परिमुच्चती ति । किं वा बहूना, सकलवट्टदुक्खतो पि न मुच्चती ति ।

७. एवं छप्पभेदं दिट्ठासवं दस्सेत्वा यस्मा सीलब्बतपरामासो
5 कामासवादिवचनेनेव^१ दस्सितो होति, कामसुखत्थञ्चिह भवसुखभव-
विसुद्धिअत्थं च अविज्जाय अभिभूता इतो बहिद्धा समणब्राह्मणा
सीलब्बतानि परामसन्ति, तस्मा तं अदस्सेत्वा दिट्ठिगहणेन वा तस्स
गहितत्ता पि तं अदस्सेत्वा व इदानि यो पुग्गलो दस्सना पहातब्बे
B. 75 आसवे पजहति, तं दस्सेत्वा तेसं आसवानं पहानं दस्सेतुं पुब्बे वा
10 अयोनिसो मनसिकरोतो पुथुज्जनस्स तेसं उप्पत्तिं दस्सेत्वा इदानि
तब्बिपरीतस्स पहानं दस्सेतुं सुतवा च खो भिक्खवे ति आदिमाह ।

- तस्सत्थो—याव “सो इदं दुक्खं” ति आगच्छति, ताव हेट्ठा
वुत्तनयेन च वुत्तपच्चनीकतो च वेदितब्बो । पच्चनीकतो च सब्बाकारेन
अरियधम्मस्स अकोविदाविनीतपच्चनीकतो अयं “सुतवा अरियसावको
15 अरियधम्मस्स कोविदो अरियधम्मस्स सुविनीतो” ति वेदितब्बो । अपि
च खो सिखापत्तविपस्सनातो^२ पभुति याव गोत्रभु ताव तदनुरूपेन
अत्थेन अयं अरियसावको ति वेदितब्बो ।

८. “सो इदं दुक्खं ति योनिसो मनसि करोती” ति आदीसु
पन अयं अत्थविभावना—सो चतुसच्चकम्मट्टानिको अरियसावको
20 तण्हावज्जा तेभूमका खन्धा दुक्खं, तण्हा दुक्खसमुदयो, उभिन्नं अप्पवत्ति
निरोधो, निरोधसम्पापको मग्गो ति एवं पुब्बेव आचरियसन्तिके
उग्गहितचतुसच्चकम्मट्टानो अपरेन समयेन विपस्सनामग्गं समासुल्लहो
समानो ते तेभूमके^३ खन्धे इदं दुक्खं ति योनिसो मनसि करोति,
उपायेन पथेन समन्नाहरति चेव विपस्सति च । एत्थ हि याव सोता-
25 पत्तिमग्गो, ताव मनसिकारसीसेनेव विपस्सना वुत्ता । या पनायं

१. कामासवादिवचनेनेव—स्या० ।

२. सिखापत्तविपस्सनातो—स्या० ।

३. तेभूमिका—स्या० ।

तस्सेव दुक्खस्स समुट्ठापिका सम्भाविका^१ तण्हा अयं समुदयो ति योनिसो मनसि करोति । यस्मा पन दुक्खं च समुदयो च इदं ठानं पत्वा निरुज्झन्ति नप्पवत्तन्ति, तस्मा यदिदं निब्बानं नाम अयं दुक्खनिरोधो ति योनिसो मनसि करोति । निरोधसम्पापकं अट्ठङ्गिकं मगं अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा ति योनिसो मनसि करोति, 5
उपायेन पथेन समन्नाहरति चेव विपस्सति च ।

तत्रायं उपायो—अभिनिवेशो नाम वट्टे होति, विवट्टे नत्थि । तस्मा “अयं अत्थि इमस्मिं काये पथवीधातु आपोधातु” ति आदिना नयेन सकसन्ततियं चत्तारि भूतानि तदनुसारेण उपादारूपानि च परिगृहेत्वा अयं रूपकखन्धो ति ववत्थपेति; तं ववत्थापयतो उप्पन्ने 10
तदारम्भणे चित्तचेतसिके धम्मे इमे चत्तारो अरूपकखन्धा ति ववत्थपेति; ततो इमे पञ्चकखन्धा दुक्खं ति ववत्थपेति; ते पन सङ्खेपतो नामं च रूपं चा ति द्वे भागा येव^२ होन्ति । इदं च नामरूपं सहेतु सप्पच्चयं उप्पज्जति । तस्स अयं हेतु अयं पच्चयो ति अविज्जाभवतण्हा-
कम्माहारादिके हेतुपच्चये ववत्थपेति । ततो तेसं पच्चयानं च पच्च- 15
युप्पन्नधम्मानं च याथावसरसलक्खणं ववत्थपेत्वा इमे धम्मा अहुत्वा होन्ती ति अनिच्चलक्खणं आरोपेति, उदयव्वयपीलितत्ता^३ दुक्खा ति दुक्खलक्खणं आरोपेति, अवसवत्तनतो अनत्ता ति अनत्तलक्खणं आरोपेति । एवं तीणि लक्खणानि आरोपेत्वा पटिपाटिया विपस्सनं पवत्तेन्तो सोतापत्तिमगं पापुणाति । 20

B. 76

तस्मिं खणे चत्तारि सच्चानि एकपटिवेधेनेव पटिविज्झति, एकाभिसमयेन अभिसमेति । दुक्खं परिज्जापटिवेधेन पटिविज्झति, समुदयपहानपटिवेधेन, निरोधं सच्छिकिरियापटिवेधेन, मगं भावना-पटिवेधेन । दुक्खं च परिज्जाभिसमयेन अभिसमेति...पे०... मगं

१. पभाविका—सी०; भविका—स्था० ।

२. एव—सो, स्या० ।

३. उदयव्वयपीलितत्ता—सी०, स्या० ।

- भावनाभिसमयेन अभिसमेति, नो च खो अञ्जमञ्जेन आणेन । एक-
 आणेनेव हि एस निरोधं आरम्भणतो, सेसानि किञ्चित् पटिविज्झति
 चेव अभिसमेति च । न^१ हिस्स^१ तस्मिं समये एवं होति “अहं दुक्खं
 परिजानामी” ति वा...पे०...“मग्गं भावेमी” ति वा अपि च
 5 खवस्स^२ आरम्भणं कत्वा पटिवेधवसेन निरोधं सच्चिक्करोतो एवं तं
 आणं दुक्खपरिञ्जाकिच्चं पि समुदयपहानकिच्चं पि मग्गभावनाकिच्चं
 पि करोति येव । तस्स एवं उपायेन योनिसो मनसिकरोतो तीणि
 संयोजनानि पहीयन्ति—वीसतिवत्थुका सक्कायदिट्ठि, अट्ठवत्थुका
 विचिकिच्छा, “सीलेन सुद्धि वतेन सुद्धी” ति ति सीलव्वतानं^३
 10 परामसनतो सीलव्वतपरामासो ति । तत्थ चतूसु आसवेसु सक्काय-
 दिट्ठिसीलव्वतपरामासा दिट्ठासवेन सङ्गहितत्ता आसवा चेव
 संयोजना च । विचिकिच्छा संयोजनमेव न आसवो । “दस्सना
 पहातव्वा आसवा” ति एत्थ परियापन्नत्ता पन आसवा ति ।

- “इमे वुच्चन्ति...पे०...पहातव्वा” ति इमे सक्कायदिट्ठिआदयो
 15 दस्सना पहातव्वा नाम आसवा ति दस्सेन्तो आह । अथ वा या अयं
 छन्नं दिट्ठिनं अञ्जतरा दिट्ठि उप्पज्जती ति एवं सरूपेनेव सक्कायदिट्ठि
 विभत्ता, तं सन्धायाह—“इमे वुच्चन्ति भिक्खवे” ति । सा च यस्मा
 सहजातपहानेकट्ठे हि सद्धिं पहीयति । दिट्ठासवे हि पहीयमाने, तंसह-
 जातो चतूसु दिट्ठिसम्पयुत्तचित्तेसु कामासवो पि अविज्जासवो पि
 B. 77 20 पहीयति । पहानेकट्ठो पन चतूसु दिट्ठिविप्पयुत्तेसु नागसुपण्णादि-
 समिद्धिपत्थनावसेन उप्पज्जमानो भवासवो । तेनेव सम्पयुत्तो अविज्जा-
 सवो पि । द्वीसु दोमनस्सचित्तेसु पाणातिपातादिनिव्वत्तको अविज्जासवो
 पि, तथा विचिकिच्छाचित्तसम्पयुत्तो अविज्जासवो पी ति एवं
 सव्वथा पि अवसेसा तयो पि आसवा पहीयन्ति । तस्मा बहुवचन-
 25 निद्देशो कतो ति एवमेत्थ^४ अत्थो वेदितव्वो । एस पोराणानं
 अधिप्पायो ।

१-१ . न हि तस्स—स्या० ।

३. सीलवतानं—सी०, स्या० ।

१. खवासस—स्या० ।

४. एवमेत्थ—सी० ।

दस्सना पहातब्बा ति दस्सनं नाम सोतापत्तिमग्गो, तेन पहातब्बा
ति अत्थो । कस्मा सोतापत्तिमग्गो दस्सनं ? पठमं निब्बानदस्सनतो ।
ननु गोत्रभु^१ पठमतरं पस्सती ति ? नो न पस्सति । दिस्वा कत्तब्ब-
किच्चं पन न करोति संयोजनानं अप्पहानतो । तस्मा पस्सती ति न
वत्तब्बो । यत्थ कत्थचि राजानं दिस्वा पि पण्णाकारं दत्त्वा 5
किच्चनिप्फत्तिया अदिट्ठता “अञ्जा पि राजानं न पस्सामी” ति वदन्तो
गामवासी पुरिसो चेत्थ निदस्सनं ।

संवरापहातब्बआसववर्णना

९. एवं दस्सनेन पहातब्बे आसवे दस्सेत्वा इदानीं तदनन्तरदिट्ठे^२
संवरा पहातब्बे दस्सेतुं कतमे च, भिक्खवे, आसवा संवरा पहातब्बा
ति आह । एवं सब्बत्थ सम्बन्धो वेदितब्बो । इतो परञ्चिह अत्थमत्तमेव 10
वर्णयिस्साम ।

ननु च दस्सनेन भावनाया ति इमेहि^३ द्वीहि अप्पहातब्बो^३ आसवो
नाम नत्थि, अथ कस्मा विसुं संवरादीहि पहातब्बे दस्सेती ति ?
संवरादीहि पुब्बभागे विक्खम्भिता आसवा चतुहि मग्गेहि समुधातं
गच्छन्ति । तस्मा तेसं मग्गानं पुब्बभागे इमेहि पञ्चहाकारेहि 15
विक्खम्भनप्पहानं दस्सेन्तो एवमाह । तस्मा यो चायं वुत्तो पठमो
दस्सनमग्गोयेव, इदानीं भावनानामेन वुच्चिस्सन्ति तथो मग्गा, तेसं
सब्बेसं पि अयं पुब्बभागपटिपदा ति वेदितब्बा ।

तत्थ इधा ति इमस्मिं सासने । पटिसङ्ख्या ति पटिसङ्ख्याय । B. 78
तत्थायं सङ्खासद्दो जाण-कोट्टास-पञ्चत्ति-गणनासु दिस्सति । “सङ्खा- 20
येकं पटिसेवती” (म० २.१५०) ति आदीसु हि जाणे दिस्सति ।
“पपञ्चसञ्जासङ्खा समुदाचरन्ती” (म० १.१५१) ति आदीसु

१. गोत्रभु—स्या० ।

२. तदनन्तरं निदिट्ठे—स्या० ।

३. अपहातब्बो—स्या० ।

कोट्टासे । “तेसं तेसं धम्मानं सङ्खा समञ्जा” (धसं० २८४) ति आदीसु पञ्चत्तियं । “न सुकरं सङ्खातु” (सं० २.१५३) ति आदीसु गणनायं । इध पन आणे दट्ठब्बो ।

- पटिसङ्खा योनिसो ति हि उपायेन पथेन पटिसङ्खाय अत्वा पच्च-
 5 वेक्खित्वा ति अत्थो । एत्थ च असंवरे आदीनवपटिसङ्खा योनिसो पटिसङ्खा ति वेदितब्बा । सा चायं “वरं, भिक्खवे तत्ताय अयोसला-
 काय आदिताय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय चक्खुन्द्रियं सम्पलिमट्ठं,
 न त्वेव चक्खुविञ्जेय्येसु रूपेसु अनुव्यञ्जनसो निमित्तगाहो”
 (सं० ३.१५३) ति आदिना आदित्तपरियायनयेन वेदितब्बा ।
 10 चक्खुन्द्रियसंवरसंबुतो विहरती ति एत्थ चक्खुमेव इन्द्रियं चक्खुन्द्रियं,
 संवरणतो संवरो, पिदहनतो थकनतो ति वुत्तं होति । सतिया एतं
 अधिवचनं । चक्खुन्द्रिये संवरो चक्खुन्द्रियसंवरो, तित्थकाको आवाट-
 कच्छपो वनमहिसो^१ ति आदयो विय ।

- तत्थ किञ्चा पि चक्खुन्द्रिये संवरो वा नत्थि । न हि चक्खुपसादं
 15 निस्साय सति वा मुट्ठसच्चं वा उप्पज्जति । अपि च यदा रूपारम्भणं
 चक्खुस्स आपाथं आगच्छति, तदा भवङ्गे द्विक्खत्तुं उप्पज्जित्वा निरुद्धे
 किरियमनोधातु^२ आवज्जनकिच्चं साधयमाना उपज्जित्वा निरुज्झति,
 ततो चक्खुविञ्जाणं दस्सनकिच्चं, ततो विपाकमनोधातु सम्पटिच्छन-
 किच्चं, ततो विपाकाहेतुकमनोविञ्जाणधातु सन्तीरणकिच्चं, ततो
 20 किरियाहेतुकमनोविञ्जाणधातु वोट्ठब्बनकिच्चं^३ साधयमाना उप्पज्जि-
 त्वा निरुज्झति । तदनन्तरं जवनं जवति ।

तत्थ पि नेव भवङ्गसमये, न आवज्जनादीनं अञ्जतरसमये
 संवरो वा असंवरो वा अत्थि । जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा
 मुट्ठसच्चं वा अञ्जाणं वा अक्खन्ति वा कोसज्जं वा उप्पज्जति, अयं

१. वनमहिसो—म० ।

२. किरियामनोधातु—सी० ।

३. वोत्थपनकिच्चं—सी० ।

असंवरो होति । एवं होन्तो पि^१ सो चक्खुन्द्रिये असंवरो ति वुच्चति ।
कस्मा ? तस्मिं हि सति द्वारं पि अगुत्तं होति, भवङ्गं पि आवज्जना-
दीनि वीथिचित्तानि पि । यथा किं ? यथा नगरे चतूसु द्वारेसु
असंवृतेसु किञ्चापि अन्तो घरकोट्टकगम्भादयो^२ सुसंवृता, तथा पि
अन्तो नगरे सब्बं भण्डं अरक्खितं अगोपितमेव होति । नगरद्वारेन हि
पविसित्वा चोरा यदिच्छन्ति तं करेय्युं^३, एवमेव जवने दुस्सील्यादीसु
उप्पन्नेसु, तस्मिं असंवरे सति द्वारं पि अगुत्तं होति, भवङ्गं पि,
आवज्जनादीनि वीथिचित्तानि पी ति ।

B. 79

तस्मिं पन सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारं पि गुत्तं होति, भवङ्गं पि,
आवज्जनादीनि वीथिचित्तानि पि । यथा किं ? यथा नगरद्वारेसु
सुसंवृतेसु^४ किञ्चा पि अन्तो घरादयो असंवृता, तथा पि अन्तो नगरे
सब्बं भण्डं सुरक्खितं सुगोपितमेव होति । नगरद्वारेसु हि पिहितेसु
चोरानं पवेसो नत्थि, एवमेव जवने सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारं पि
सुगुत्तं होति, भवङ्गं पि, आवज्जनादीनि वीथिचित्तानि पि । तस्मा
जवनक्खणे उप्पञ्जमानो पि चक्खुन्द्रिये संवरो ति वुत्तो । इध चायं
सतिसंवरो अधिप्पेतो ति वेदितब्बो । चक्खुन्द्रियसंवरेण संवृतो
चक्खुन्द्रियसंवरसंवृतो उपेतो ति वुत्तं होति । तथा हि पातिमोक्ख-
संवरसंवृतो ति इमस्स विभङ्गे “इमिना पातिमोक्खसंवरेण उपेतो
होति...पे०...समन्नागतो” (वि० २९६) ति वुत्तं । तं एकज्झं
क्त्वा चक्खुन्द्रियसंवरेण संवृतो ति एवमत्थो वेदितब्बो ।

20

अथ वा संवरी ति संवृतो, थकेसि पिदही ति वुत्तं होति ।
चक्खुन्द्रिये संवरसंवृतो चक्खुन्द्रियसंवरसंवृतो, चक्खुन्द्रियसंवरसञ्जितं
सतिकवाटं चक्खुद्वारे, घरद्वारे कवाटं विय, संवरि थकेसि पिदही ति
वुत्तं होति । अयमेव चेत्थ अत्थो सुन्दरतरो । तथा हि “चक्खुन्द्रिय-
संवरं असंवृतस्स विहरतो संवृतस्स विहरतो” ति एतेसु पदेसु अयमेव
अत्थो दिस्सति ।

25

१. पन—सी० ।

३. हरेय्युं—स्या० ।

२. घरद्वार०—सी०, स्या० ।

४. संवृतेसु—सी०, स्या० ।

विहरती ति एवं चक्खुन्द्रियसंवरसंवृतो येन केनचि इरियापथ-
विहारेण विहरति । यञ्जिहस्सा ति आदिमिह यं चक्खुन्द्रियसंवरं अस्स
भिक्खुनो असंवृतस्स अथकेत्वा अपिदहित्वा विहरन्तस्सा ति एवमत्थो
वेदितब्बो । अथ वा येकारस्स यं ति आदेसो हि कारो च पदपूरणो,
5 ये अस्सा ति अत्थो ।

B. 80 उप्पज्जेय्युं ति निब्बत्तेय्युं । आसवा विघातपरिळाहा ति
चत्तारो आसवा च अञ्जे च विघातकरा किलेसपरिळाहा विपाक-
परिळाहा च । चक्खुद्वारे हि इट्ठारम्मणं आपाथगतं कामस्सादवसेन
अस्सादयतो अभिनन्दतो कामासवो उप्पज्जति, ईदिसं अञ्जस्मिं पि
10 सुगतिभवे लभिस्सामी ति भवपत्थनाय अस्सादयतो भवासवो
उप्पज्जति, सत्तो ति वा सत्तस्सा ति वा गण्हन्तस्स दिट्ठासवो
उप्पज्जति, सब्बेहेव सहजातं अञ्जाणं अविज्जासवो ति चत्तारो आसवा
उप्पज्जन्ति । ते हि सम्पयुत्ता अपरे किलेसा विघातपरिळाहा, आयति
वा तेसं विपाका । ते पि हि असंवृतस्सेव विहरतो उप्पज्जेय्युं ति
15 वुच्चन्ति ।

एवंस ते ति एवं अस्स ते । एवं एतेन उपायेन न होन्ति, नो
अञ्जथा ति वुत्तं होति । एस नयो पटिसङ्खा योनिसो सोतिन्द्रिय-
संवरसंवृतो ति आदीसु ।

इमे वुच्चन्ति, भिक्खवे, आसवा संवरा पहातब्बा ति इमे षसु
20 द्वारेसु चत्तारो चत्तारो कत्वा चतुवीसति आसवा संवरेण पहातब्बा
ति वुच्चन्ति । सब्बत्थेव चेत्य सतिसंवरो एव संवरो ति वेदितब्बो ।

पटिसेवनापहातब्बआसववण्णना

१०. पटिसङ्खा योनिसो चीवरं ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बं
विसुद्धिमग्गे सीलकथायं वुत्तमेव । यञ्जिहस्सा ति यं चीवरपिण्डपातादीसु
वा अञ्जतरं अस्स । अप्पटिसेवतो ति एवं योनिसो अप्पटिसेवन्तस्स ।

सेसं वुत्तनयमेव । केवलं पनिधं अलद्धं चीवरादिं पत्थयतो
लद्धं वा अस्सादयतो कामासवस्स उप्पत्ति वेदितब्बा । ईदिसं अञ्जस्मि
पि सम्पत्तिभवे सुगतिभवे लभिस्सामी ति भवपत्थनाय अस्सादयतो
भवासवस्स, अहं लभामि न लभामी ति वा यय्हं वा इदं ति अत्तसञ्जं
अधिद्वहतो^१ दिट्ठासवस्स उप्पत्ति वेदितब्बा । सब्बेहेव पन सहजातो 5
अविज्जासवो ति एवं चतुन्नं आसवानं उप्पत्ति विपाकपरिळाहा च
नववेदनुप्पादनतो पि वेदितब्बा ।

इमे वुच्चन्ति, भिक्खवे, आसवा पटिसेवना पहातब्बा ति इमे B. 81
एकमेकस्मि पच्चये चत्तारो चत्तारो कत्वा सोळसआसवा इमिना
आणसंवरसङ्घातेन पच्चवेक्खणपटिसेवनेन पहातब्बा ति वुच्चन्ति । 10

अधिवासनापहातब्बआसववर्णना

११. पटिसङ्घा योनिसो खमो होति सीतस्सा ति उपायेन पथेन
पच्चवेक्खित्वा खमो^२ होति सीतस्स सीतं खमति सहति, न अवि-
रपुरिसो विय अप्पमत्तकेन पि सीतेन चलति कम्पति कम्मट्ठानं
विजहति । अपि च खो लोमसनागत्येरो विय अनप्पकेना पि सीतेन
फुट्ठो न चलति न कम्पति, कम्मट्ठानमेव मनसि करोति । थेरो किर 15
चेतिपब्बते पियङ्गुहायं पधानघरे विहरन्तो अन्तरद्वके हिमपातसमये
लोकांतरिकनिरये पच्चवेक्खित्वा कम्मट्ठानं अविजहन्तो व अब्भोकासे
वीतिनामेसि । एवं उण्हादीसु पि अत्थयोजना वेदितब्बा ।

केवलञ्चिह यो भिक्खु अधिमत्तं पि उण्हं सहति स्वेव थेरो विय,
अयं “खमो उण्हस्सा” ति वेदितब्बो । थेरो किर गिम्हसमये पच्चाभत्तं 20
बहिचङ्कमे निसीदि । कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तो^३ सेदापिस्स कच्छेहि
मुच्चन्ति । अथ नं अन्तेवासिको आह “इध भन्ते निसीदय, सीतलो
ओकासो” ति । थेरो “उण्हभयेनेवमिह आवुसो इध निसिन्नो” ति

१. पनेत्थ—सी० ।

१. खन्ता—सी० ।

२. अविजहतो—सी० ।

४. मनसिकरोतो—सी०, स्या० ।

अवीचिमहानिरयं पञ्चवेक्खित्वा निसीदियेव । उण्हं ति चेत्थ अग्गि-
सन्तापो व वेदितब्बो । सुरियसन्तापवसेन^१ पनेतं वत्थु वुत्तं ।

- यो च द्वे तयो वारे भत्तं वा पानीयं वा अलभमानो पि अनमतग्गे
संसारे अत्तनो पेत्तिविसयूपपत्तिं पञ्चवेक्खित्वा अवेधेन्तो कम्मट्ठानं न
5 विजहति येव । अधिमत्तेहि ङंसमकसवातातपसम्फस्सेहि फुट्ठो चा^२
पि तिरच्छानूपपत्तिं पञ्चवेक्खित्वा अवेधेन्तो कम्मट्ठानं न विजहति
येव । सिरिसपसम्फस्सेन^३ फुट्ठो चा पि अनमतग्गे संसारे सीहव्यग्घादि-
मुखेसु अनेकवारं परिवत्तितपुब्बभावं पञ्चवेक्खित्वा अवेधेन्तो कम्मट्ठानं
न विजहति येव पधानियत्थेरो विय । अयं “खमो जिघच्छाय...पे०...
10 सिरिसपसम्फस्सानं” ति वेदितब्बो ।

B. 82

- थेरं किर खण्डचेलविहारे कणिकारपधानियघरे^४ अरियवंसं सुणन्तं
घोरविसो सण्णो ङंसि^५ । थेरो जानित्वा पि पसन्नचित्तो निसिन्नो धम्मं
येव सुणाति । विसवेगो थद्धो अहोसि । थेरो उपसम्पदमण्डलं^६ आदि
कत्वा सीलं पञ्चवेक्खित्वा परिसुद्धसीलोहमस्मी ति पीतिं उप्पादेसि ।
15 सह पीतुप्पादा विसं निवत्तित्वा पथविं पाविसि । थेरो तत्थेव चित्ते-
कग्गतं लभित्वा विपस्सनं वड्डत्वा अरहत्तं पापुणि ।

- यो पन अक्कोसवसेन दुरुत्ते दुरुत्तत्ता येव च दुरागते अपि
अन्तिमवत्थुसञ्जिते^७ वचनपथे सुत्वा खन्तिगुणं येव पञ्चवेक्खित्वा न
वेधति दीघभाणकअभयत्थेरो विय, अयं “खमो दुरुत्तानं दुरागतानं
20 वचनपथानं” ति वेदितब्बो ।

थेरो किर पच्चयसन्तोसभावनारामताय महाअरियवंसप्पटिपदं
कथेसि । सब्बो महागामो आगच्छति । थेरस्स महासक्कारो उप्पज्जति ।
तं अञ्जतरो महाथेरो अधिवासेतुं असक्कोन्तो ‘दीघभाणको अरियवंसं’

१. सूरियं—म० ।

२. वा—सी० ।

३. सरीसपसम्फस्सेन—म० ।

४. ०पधानघरे—सी०; कणिकार०—

५. ङंसि—सी० ।

स्या० ।

६. उपसम्पन्नमण्डलं—स्या० ।

७. ०वत्थुसहिते—सी०, स्या० ।

कथेमी' ति सब्बरत्ति कोलाहलं करोसि^१ ति आदीहि अक्कोसि ।
 उभो पि च अत्तनो अत्तनो विहारं गच्छन्ता गावुतमत्तं एकपथेन^२
 अगमंसु । सकलगावुतुं पि सो तं अक्कोसि येव । ततो यत्थ द्विन्नं
 विहारानं मग्गो भिज्जति, तत्थ ठत्वा दीघभाणकत्थेरो तं वन्दित्वा
 "एस, भन्ते, तुम्हाकं मग्गो" ति आह । सो असुणन्तो विय अगमासि । 5
 थेरो पि विहारं गन्त्वा पादे पक्खालेत्वा निसीदि । तमेनं अन्तेवासिको
 "किं, भन्ते, सकलगावुतं परिभासन्तं न किञ्चि अवोचुत्था" ति आह ।
 थेरो "खन्ति येव आवुसो मय्हं भारो, न अक्खन्ति । एकपदुद्धारे पि
 कम्मट्टानवियोगं न पस्सामी" ति आह । एत्थ च वचनमेव वचनपथो
 ति वेदितब्बो । 10

यो पन उप्पन्ना सारीरिका वेदना दुक्खमनट्टेन^३ दुक्खा, बहलट्टेन^४
 तिब्बा, फसट्टेन खरा, तिखिणट्टेन कटुका, अस्सादविरहतो^५ असाता,
 मनं^६ अवड्ढनतो अमनापा, पाणहरणसमत्थताय पाणहरा अधिवासेति
 येव, न वेधति, एवं सभावो होति चित्तलपब्बते^७ पधानियत्थेरो विय ।
 अयं "उप्पन्नानं...पे०...अधिवासनजातिको"^८ ति वेदितब्बो । 15

थेरस्स किर रत्ति पधानेन वीतिनामेत्वा ठितस्स उदरवातो
 उप्पज्जि । सो तं अधिवासेतुं असक्कोन्तो आवत्तति परिवत्तति ।
 तमेनं चङ्क्रमपस्से^९ ठितो पिण्डपातियत्थेरो^{१०} आह "आवुसो, पब्बजितो
 नाम अधिवासनसीलो होती" ति । सो साधु, भन्ते, ति अधिवासेत्वा
 निच्चलो सयि । वातो नाभितो याव हृदयं फालेति । थेरो वेदनं 20
 विक्खम्भेत्वा विपस्सन्तो मुहुत्तेन अनागामी हुत्वा परिनिब्बायी ति ।

यञ्जिहस्सा ति सीतादीसु यं किञ्चि एकधम्मं पि अस्स । अनधि-
 वासयतो ति अनधिवासेन्तस्स अक्खमन्तस्स । सेसं वुत्तनयमेव ।

१. करोती—सी० ।

२. दुक्खापनट्टेन—स्या० ।

३. ०विरहितो—स्या०, रो० ।

४. चित्तलतापब्बते—स्या० ।

५. चङ्क्रमनपस्से—सी० ।

६. पथेन—स्या० ।

७. वहनट्टेन—स्या० ।

८. मनस्स—स्या० ।

९. अधिवासकं—सी०, स्या० ।

१०. पिण्डपातिकत्थेरो—रो० ।

आसवुप्पत्ति पनेत्थ एवं वेदितब्बा । सीतेन फुट्टस्स उण्हं पत्थयन्तस्स^१ कामासवो उप्पज्जति, एवं सब्बत्थ । नत्थि नो सम्पत्तिभवे सुगतिभवे सीतं वा उण्हं वा ति भवं पत्थयन्तस्स भवासवो । मय्हं सीतं उण्हं ति गाहो दिट्ठासवो । सब्बेहेव सम्पयुत्तो अविज्जासवो ति ।

- 5 “इमे वुच्चन्ति...पे...अधिवासना पहातब्बा “ति इमे सीतादीसु एकमेकस्स वसेन चत्तारो चत्तारो^२ कत्वा अनेके आसवा इमाय खन्ति-संवरसङ्घाताय अधिवासनाय पहातब्बा ति वुच्चन्ती ति अत्थो । एत्थ च यस्मा अयं खन्ति सीतादिधम्मे अधिवासेति, अत्तनो उपरि आरो-पेत्वा वासेति येव, न असहमाना हुत्वा निरस्सति । तस्मा
10 “अधिवासना” ति वुच्चती ति वेदितब्बा ।

परिवज्जनापहातब्बआसववण्णना

१२. पटिसङ्घा योनिसो चण्डं हत्थि परिवज्जेती ति अहं समणो ति चण्डस्स हत्थिस्स आसन्ने न ठातब्बं । ततोनिदानञ्चिह मरणं पि सिया, मरणमत्तं पि दुक्खं ति एवं उपायेन पथेन पच्चयेन^३ पच्चवेक्खित्वा चण्डं हत्थि परिवज्जेति पटिकमति । एस नयो सब्बत्थ । चण्डं ति
15 च दुट्ठं, वाळं ति वुत्तं होति । खाणुं ति खदिरखाणुआदिं । कण्टकट्टानं^४ ति कण्टकानं ठानं^५, यत्थ कण्टका विज्जन्ति, तं ओकासं ति वुत्तं होति । सोब्भं ति सब्बतो परिच्छिन्नतटं^६ । पपातं ति एकतो छिन्नतटं । चन्दनिकं ति उच्चिट्ठोदकगम्भमलादीनं^७ छड्डुनट्टानं । ओळिगल्लं ति तेसं येव सकद्दमादीनं सन्दनोकासं । तं जण्णुमत्तं पि
20 असुचिभरितं होति, द्वे पि चेतानि ठानानि अमनुस्सदुट्ठानि होन्ति । तस्मा तानि वज्जेतब्बानि । अनासने ति एत्थ पन अयुत्तं आसनं अनासनं । तं अत्थतो अनियतवत्थुकं रहोपटिच्छन्नासनं ति वेदितब्बं ।

B. 84

१. पत्थेन्तस्स—सी० ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. पच्चवेक्खित्वा—सी० ।

४. कण्टकधानं—सी० ।

५. धानं—सी० ।

६. छिन्नतटं—सी०, स्या० ।

७. उच्चिट्ठोदकमलादीनं—स्या० ।

अगोचरे ति एत्थ^१ पि^२ च अयुत्तो गोचरो अगोचरो । सो वेसियादि-
भेदतो^३ पञ्चविधो । पापके मित्ते ति लामके दुस्सीले मित्तपतिरूपके,
अमित्ते वा । भजन्तं ति सेवमानं । विञ्जू सव्वहाचारी ति पण्डिता
बुद्धिसम्पन्ना सव्वहाचारयो^४, भिक्खूनमेतं अधिवचनं । ते हि एककम्मं
एकुद्देसो समसिक्खता ति इमं ब्रह्मं समानं चरन्ति, तस्मा सव्वहाचारी 5
ति वुच्चन्ति । पापकेसु ठानेसु ति लामकेसु ठानेसु । ओकप्पेय्युं ति
सद्दहेय्युं, अधिमुच्चेय्युं—“अद्धा अयमायस्मा अकासि वा करिस्सति
वा” ति ।

यज्झिहस्सा ति हत्थिआदीसु यं किञ्चि एकं पि अस्स । सेसं वुत्त-
नयमेव । आसवुप्पत्ति पनेत्थ एवं वेदितव्वा । हत्थिआदिनिदानेन 10
दुक्खेन फुट्टस्स सुखं पत्थयतो कामासवो उप्पज्जति । नत्थि नो सम्पत्ति-
भवे सुगतिभवे ईदिसं दुक्खं ति भवं पत्थेन्तस्स भवासवो । मं हत्थी
मद्दति, मं अस्सो ति गाहो दिट्ठासवो । सब्बेहेव सम्पयुत्तो
अविज्जासवो ति ।

इमे वुच्चन्ति...पे...परिवज्जना पहातव्वा ति इमे हत्थिआदीसु 15
एकेकस्स वसेन चत्तारो चत्तारो कत्वा अनेके आसवा इमिना सील-
संवरसङ्घातेन परिवज्जनेन पहातव्वा ति वुच्चन्ती ति वेदितव्वा ।

विनोदनापहातव्वआसववण्णना

१३. पटिसङ्घा योनिसो उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेती ति
“इति पायं वितक्को अकुसलो, इति पि सावज्जो, इति पि दुक्ख-
विपाको । सो च खो अत्तव्याबाधाय^४ संवत्तती ति आदिना नयेन 20
योनिसो कामवितक्के आदीनवं पञ्चवेक्खित्वा तस्मिं तस्मिं आरम्मणे
उप्पन्नं जातमभिनिब्बत्तं कामवित्तक्कं नाधिवासेति, चित्तं आरोपेत्वा
न वासेति, अब्भन्तरे वा न वासेती ति पि अत्थो ।

१-१. एत्थापि—सी० ।

२. वेसियादिभेदो—रो० ।

३. ब्रह्मचारिनो—स्या० ।

४. अत्तव्याबाधाय—सी०, स्या० ।

अनधिवासेन्तो किं करोतीति ? पजहति छद्मेति ।

किं कचवरं विय पिटकेनाति ? न, हि अपि च खो नं विनोदेति तुदति विज्भति नीहरति ।

B. 85

- किं बलिबद्धं^१ विय पतोदेनाति ? न हि; अथ खो नं व्यन्तीकरोति
5 विगतन्तं करोति । यथास्स अन्तो पि नावसिस्सति अन्तमसो भङ्ग-
मत्तं पि, तथा नं करोति ।

कथं पन नं तथा करोतीति ? अनभावं गमेतीति अनु अनु
अभावं गमेति; विक्खम्भनप्पहानेन यथा सुविक्खम्भितो होति, तथा
करोतीति वुत्तं होति । एस नयो व्यापादविहिंसावितक्केसु ।

- 10 एत्थ च कामवितक्कोति “यो कामपटिसंयुत्तो तक्को^२
वितक्को मिच्छासङ्कप्पो” (वि० ४३३) ति विभङ्गे वुत्तो ।
एस नयो इतरेसु । उप्पन्नुप्पन्ने ति उप्पन्ने उप्पन्ने उप्पन्नमत्ते
येवाति वुत्तं होति । सकिं वा उप्पन्ने विनोदेत्वा दुतियवारे
अज्झुपेक्खिता न होति, सतक्खत्तं पि उप्पन्ने उप्पन्ने विनोदेति
15 येव । पापके अकुसले ति लामकट्टेन पापके, अकोसल्लताय अकुसले ।
धम्ममे ति ते येव कामवितक्कादयो सब्बे पि वा नव महावितक्के ।
तत्थ तयो वुत्ता एव । अवसेसा “आतिवितक्को, जनपदवितक्को,
अमरवितक्को, परानुद्दयतापटिसंयुत्तो वितक्को, लाभसक्कारसिलोक-
पटिसंयुत्तो वितक्को, अनवज्जत्तिपटिसंयुत्तो वितक्को”
20 (मनि० १.४४१) ति इमे छ ।

यज्झिहस्सा ति एतेसु वितक्केसु यं किञ्चि अस्स । सेसं वुत्तनय-
मेव । कामवितक्को पनेत्थ कामासवो एव । तब्बिसेसो भवासवो ।
तंसम्पयुत्तो दिट्ठासवो । सब्बवितक्केसु अविजासवो ति एवं आसवु-
प्पत्ति पि वेदितब्बा ।

इमे वुच्चन्ति...पे०...विनोदना पहातब्बा ति इमे काम-
धितवकादिवसेन वुत्तप्पकारा आसवा इमिना तस्मिं तस्मिं वितक्के
आदीनवपच्चवेक्खणसहितेन विरियसंवरसङ्घातेन विनोदनेन पहातब्बा
ति वुच्चन्ती ति वेदितब्बा ।

भावनापहातब्बआसववर्णना

१४. पटिसङ्गा योनिसो सतिसम्बोज्झङ्गं भावेती ति अभाव- 5
नाय आदीनवं, भावनाय च आनिसंसं उपायेन पथेन पच्चवेक्खित्वा
सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति; एस नयो सब्बत्थ । एत्थ च किञ्चापि
इमे उपरिमग्गतयसमयसम्भूता लोकुत्तरबोज्झङ्गा एव अधिप्पेता;
तथा पि आदिकम्मिकानं बोज्झङ्गेषु असम्मोहत्थं लोकियलोकुत्तर-
मिस्सकेन नेसं^१ नयेन अत्थवर्णनं करिस्सामि । इध पन लोकियनयं 10
पहाय लोकुत्तरनयो एव गहेतब्बो । तत्थ सतिसम्बोज्झङ्गं ति
आदिना नयेन वुत्तानं सत्तन्नं आदिपदानं येव ताव—

B. 86

अत्थतो लक्खणादीहि कमतो च विनिच्छयो ।

अनूनाधिकतो चेव विञ्जातब्बो विभाविना ॥

तत्थ सतिसम्बोज्झङ्गे ताव सरणट्ठेन सति । सा पनेसा उपट्ठान- 15
लक्खणा, अपिलापनलक्खणा वा । वुत्तं पि हेतं “यथा, महाराज,
रञ्जो भण्डागारिको रञ्जो सापतेय्यं अपिलापेति,—एत्तकं, महाराज,
हिरञ्जं, एत्तकं सुवण्णं, एत्तकं सापतेय्यं ति; एवमेव खो, महाराज,
सति उप्पज्जमाना कुसलाकुसलसावज्जानवज्जहीन पणीतकण्हसुक्कसप्पटि-
भागे धम्मो अपिलापेति । इमे चत्तारो सतिपट्ठाना” ति वित्थारो । 20
अपिलापनरसा । किच्चवसेनेव हिस्स एतं लक्खणं थेरेन वुत्तं ।
असम्मोसरसा वा । गोचराभिमुखभावपच्चुपट्ठाना । सति एव
सम्बोज्झङ्गो सतिसम्बोज्झङ्गो । तत्थ बोधिया, बोधिस्स वा अङ्गो
ति बोज्झङ्गो ।

- किं वृत्तं होति ? या हि अयं धम्मसामग्गी, याय लौकियलौकुत्तर-
मग्गक्खणे उप्पज्जमानाय लीनुद्धचपटिठानायूहनकाम सुखत्तकिल-
मथानुयोगउच्छेदसस्सताभिनिवेसादीनं अनेकेसं उपद्धानं पटिपक्ख-
भूताय सति-धम्मविचय-विरिय-पीति-पस्सद्धि-समाधि-उपेक्खासङ्घाताय
5 धम्मसामग्गिया अरियसावको बुज्झती ति कत्वा “बोधी” ति
वुच्चति; बुज्झती ति किलेससन्ताननिदाय उट्ठहति, चत्तारि वा
अरियसच्चानि पटिविज्झति, निब्बानमेव वा सच्चिक्करोती ति वृत्तं
होति । यथाह “सत्त बोज्झङ्गे भावेत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं
अभिसम्बुद्धो” ति । तस्सा धम्मसामग्गिसङ्घाताय बोधिया अङ्गो ति
10 पि बोज्झङ्गो, भानङ्गमग्गङ्गादयो विय ।

B. 87

- यो पेस^१ यथावुत्तप्पकाराय एताय धम्मसामग्गिया बुज्झती ति
कत्वा अरियसावको “बोधी” ति वुच्चति, तस्स बोधिस्स अङ्गो ति
पि बोज्झङ्गो; सेनङ्गरथङ्गादयो विय । तेनाहु अट्ठकथाचरिया^२—
बुज्झनकस्स पुग्गलस्स अङ्गा ति वा बोज्झङ्गा” ति । अपि च
15 “बोज्झङ्गा ति केनट्ठेन बोज्झङ्गा ? बोधाय संवत्तन्ती ति बोज्झङ्गा,
बुज्झन्ती ति बोज्झङ्गा, अनुबुज्झन्ती ति बोज्झङ्गा, पटिबुज्झन्ती ति
बोज्झङ्गा, सम्बुज्झन्ती ति बोज्झङ्गा” (खु० ५.२६३) ति आदिना
पटिसम्मिदानयेना पि अत्थो^३ वेदितब्बो । पसत्थो सुन्दरो वा बोज्झङ्गो
ति सम्बोज्झङ्गो । एवं सति एव सम्बोज्झङ्गो सतिसम्बोज्झङ्गो । तं
20 सतिसम्बोज्झङ्गं । एवं ताव एकस्स आदिपदस्स अत्थतो लक्खणादीहि
च विनिच्छयो विज्जातब्बो ।

दुतियादीसु पन चतुसच्चधम्मे विचिनाती ति धम्मविचयो । सो
पन विचयलक्खणो^४, ओभासनरसो, असम्मोहपच्चुपट्टानो । वीरभावतो
विधिना ईरयितव्वतो च विरियं । तं पग्गहलक्खणं, उपत्थम्भनरसं,

१. चेस—स्या० ।

२. पोराणा—रो० ।

३. बोज्झङ्गत्यो—सी० ।

४. पविचयलक्खणो—सी०, स्या० ।

अनोसीदनपच्चुपट्टानं । पीणयतीति पीति । सा फरणलक्खणा तुट्ठि-
लक्खणा वा, कायचित्तानं पीणनरसा, तेसं येव ओदग्यपच्चुपट्टाना ।
कायचित्तदरथपस्सम्भनतो पस्सद्धि । सा उपसमलक्खणा, कायचित्त-
दरथनिम्मदनरसा^१, कायचित्तानं अपरिप्फन्दनभूतसीतिभावपच्चु-
पट्टाना । समाधानतो समाधि । सो अविकखेपलक्खणो अविसारलक्खणो 5
वा, चित्तचेतसिकानं सम्पिण्डनरसो, चित्तट्ठितिपच्चुपट्टानो । अज्झु-
पेक्खनतो उपेक्खा । सा पटिसङ्ख्यानलक्खणा समवाहितलक्खणा वा,
ऊनाधिकतानिवारणरसा पक्खपापुपच्छेदरसा वा, मज्झत्तभावपच्चु-
पट्टाना । सेसं वुत्तनयमेव । एवं सेसपदानं पि अत्थतो लक्खणादीहि च
विनिच्छयो विञ्जातब्बो ।

10

कमतोति एत्थ च “सति च खाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं वदामी”
(सं० ४.१०३) ति वचनतो सब्बेसं सेसबोज्झङ्गानं उपकारकता सति-
सम्बोज्झङ्गो व पठमं वुत्तो । ततो परं “सो तथा सतो विहरन्तो तं
धम्मं पञ्चाय पविचिन्ती” (वि० २७६) ति आदिना नयेन सेस-
बोज्झङ्गानं पुब्बापरियवचने पयोजनं सुत्ते येव वुत्तं । एवमेत्थ कमतो 15
पि विनिच्छयो विञ्जातब्बो ।

अनूनाधिकतोति कस्मा पन भगवता सत्तेव बोज्झङ्गा वुत्ता
अनूना अनधिका ति ? लीनुद्धच्चपटिपक्खतो सब्बत्थिकतो च । एत्थ हि
तयो बोज्झङ्गा लीनस्स पटिपक्खा । यथाह—“यस्मिं च खो, भिक्खवे,
समये लीनं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स 20
भावनाय, कालो विरियसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो पीतिसम्बो-
ज्झङ्गस्स भावनाया” (सं० ४.१०१) ति । तयो उद्धच्चस्स पटि-
पक्खा । यथाह—“यस्मिं च खो, भिक्खवे, समये उद्धतं चित्तं होति,
कालो तस्मिं समये पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो समाधि-
सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाय” 25

B. 88

ति । एको पनेत्थ सब्बत्थिको यथाह—“सति च खाहं, भिक्खवे,
सब्बत्थिकं वदामी” (सं० ४.१०३) ति । “सब्बत्थिकं” ति पि पाठो,
द्विन्नं पि सब्बत्थ इच्छितब्बं ति अत्थो । एवं लीनुद्धच्चपटिपक्खतो
सब्बत्थिकतो च सत्तेव बोज्झङ्गा वुत्ता अनूना अनधिका ति, एवमेत्थ
5 अनूनाधिकतो पि विनिच्छयो विज्जातब्बो ।

एवं ताव “सतिसम्बोज्झङ्गं” ति आदिना नयेन वुत्तानं सत्तन्नं
आदिपदानं येव अत्थवण्णनं अत्वा इदानी भावेति विवेकनिस्सितं
ति आदीसु एवं आतब्बा । भावेती ति वड्ढेति, अत्तनो चित्तसन्ताने
पुनप्पुनं जनेति, अभिनिब्बत्तेति ति अत्थो । विवेकनिस्सितं ति विवेके
10 निस्सितं । विवेको ति विवित्तता । स्वायं^१ तदङ्गविवेको विक्खम्भन-
समुच्छेद-पटिप्पस्सद्धि-निस्सरणविवेको ति पञ्चविधो । तस्स नानत्तं
“अरियधम्मे अविनीतो” ति एत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अयमेव हि
तत्थ विनयो ति वुत्तो । एवमेतस्मिं पञ्चविधे विवेके विवेकनिस्सितं
ति तदङ्गविवेकनिस्सितं, समुच्छेदविवेकनिस्सितं निस्सरणविवेक-
15 निस्सितं च सतिसम्बोज्झङ्गं भावेती ति अयमत्थो वेदितब्बो । तथा
हि अयं बोज्झङ्गभावनानुयुत्तो योगी विपस्सनाक्खणे किच्चतो
तदङ्गविवेकनिस्सितं, अज्झासयतो निस्सरणविवेकनिस्सितं, मग्गकाले
पन किच्चतो समुच्छेदविवेकनिस्सितं, आरम्मणतो निस्सरणविवेक-
निस्सितं सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति । पञ्चविधविवेकनिस्सितं ति पि
20 एके । ते हि न केवलं बलवविपस्सनामग्गफलक्खणेषु एव बोज्झङ्गे
उद्धरन्ति, विपस्सनापादककसिणज्झानआनापानासुभ्रह्मविहारज्झा-
नेसु पि उद्धरन्ति । न च पटिसिद्धा अट्टकथाचरियेहि । तस्मा तेसं
मतेन एतेसं भानानं पवत्तिक्खणे किच्चतो एव विक्खम्भनविवेक-
निस्सितं । यथा च “विपस्सनाक्खणे अज्झासयतो निस्सरणविवेक-
25 निस्सितं” ति वुत्तं, एवं पटिप्पस्सद्धिविवेकनिस्सितं पि भावेती ति

B. 89

वत्तुं वट्टति । एस नयो विरागनिस्सितादीसु । विवेकट्ठा^१ एव हि विरागादयो ।

केवलञ्हेत्थ वोस्सग्गो दुविधोपरिच्चागवोस्सग्गो च पक्खन्दन-
वोस्सग्गो चा ति । तत्थ परिच्चागवोस्सग्गो ति विपस्सनाक्खणे च
तदङ्गवसेन, मग्गक्खणे च समुच्छेदवसेन किलेसप्पहानं । पक्खन्दन- 5
वोस्सग्गो ति विपस्सनाक्खणे तन्निन्नभावेन, मग्गक्खणे पन आरम्मण-
करणेन^२ निब्बानपक्खन्दनं । तदुभयं पि इमस्मिं लोकियलोकुत्तर-
मिस्सके अत्थवण्णनानये वट्टति । तथा हि अयं सतिसम्बोज्झङ्गो
यथावुत्तेन पकारेण किलेसे परिच्चजति, निब्बानं च पक्खन्दति ।
वोस्सग्गपरिणामी ति इमिना पन सकलेन वचनेन वोस्सग्गतं 10
परिणमन्तं परिणतं च परिपच्चन्तं परिपक्कं चा ति । इदं वुत्तं
होति—“अयञ्जिह्व बोज्झङ्गभावनानुयुत्तो भिक्खु यथा सतिसम्बो-
ज्झङ्गो किलेसपरिच्चागवोस्सग्गतं निब्बानपक्खन्दनवोस्सग्गतं च
परिपच्चति, यथा च परिपक्को होति, तथा नं भावेती” ति एस नयो
सेसबोज्झङ्गेषु । 15

इध पन निब्बानं येव सब्बसङ्खतेहि विवित्तत्ता विवेको, सब्बेसं
विरागभावतो विरागो, निरोधभावतो निरोधो ति वुत्तं । मग्गो एव
च वोस्सग्गपरिणामी, तस्मा सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति विवेकं
आरम्मणं कत्वा पवत्तिया विवेकनिस्सितं । तथा निरोधनिस्सितं 20
विरोधनिस्सितं । तं च खो अरियमग्गक्खणुप्पत्तिया^३ किलेसानं
समुच्छेदतो परिच्चागभावेन च निब्बानपक्खन्दनभावेन च परिणतं
परिपक्कं ति अयमेव अत्थो दट्ठवो । एस नयो सेसबोज्झङ्गेषु ।

यञ्जिह्वस्सा ति एतेसु बोज्झङ्गेषु यं किञ्चि अस्स । सेसं वुत्तनयमेव ।
आसवुप्पत्तियं पनेत्थ इमेसं उपरिमग्गतयसम्पयुत्तानं बोज्झङ्गानं

१. विवेकत्था—सी०, स्या० ।

२. आरम्मणकरणवसेन—स्या० ।

३. अरियमग्गक्खणुप्पत्तिया—सी० ।

अभावितत्ता ये उप्पज्जेय्युं कामासवो भवासवो अविज्जासवो ति तयो आसवा, भावयतो एवंस ते आसवा न होन्ती ति अयं नयो वेदितब्बो ।

इमे वुच्चन्ति...पे०...भावनं पहातब्बा ति इमे तयो आसवा

5 इमाय मग्गत्तयसम्पयुत्ताय बोज्झङ्गभावनाय पहातब्बा ति वुच्चन्ती ति वेदितब्बा ।

B. 90

१५. इदानि इमेहि सत्तहाकारेहि पहीनासवं भिक्खुं थोमेन्तो आसवप्पहाने चस्स आनिसंसं दस्सेन्तो एतेहेव च कारणेहि आसवप्पहाने सत्तानं उस्सुक्कं जनेन्तो यतो खो भिक्खवे...पे०...

10 अन्तमकासि दुक्खस्सा ति आह । तत्थ यतो खो ति सामिवचने तोकारो, यस्स खो ति वुत्तं होति । पोराना पन यस्मिं काले ति वण्णयन्ति । ये आसवा दस्सना पहातब्बा ति ये आसवा दस्सनेन पहातब्बा, ते दस्सनेनेव पहीना होन्ति, न अप्पहीनेसु येव पहीनसञ्जी होति । एवं सब्बत्थ वित्थारो ।

15 सब्बासवसंवरसंवुत्तो ति सब्बेहि आसवपिधानेहि पिहितो सब्बेसं वा आसवानं पिधानेहि पिहितो । अच्चेच्चि^१ तण्हं ति सब्बं पि तण्हं छिन्दि संछिन्दि समुच्चिन्दि । विवत्तयि^२संयोजनं ति दसविधं पि संयोजनं परिवत्तयि निम्मलमकासि^३ । सम्मा ति हेतुना कारणेन । मानाभिसमया ति मानस्स दस्सनाभिसमया पहानाभिसमया च ।

20 अरहत्तमग्गो हि किच्चवसेन मानं पस्सति, अयमस्स दस्सनाभिसमयो । तेन दिट्ठो पन सो तावदेव पयीयति दिट्ठविसेन दिट्ठसत्तानं जीवितं विय । अयमस्स पहानाभिसमयो ।

अन्तमकासि दुक्खस्सा ति एवं अरहत्तमग्गेन सम्मा^४ मानस्स दिट्ठत्ता पहीनत्ता च ये इमे “कायबन्धनस्स अन्तो जीरति”
25 (चु० २२६) । “हरितन्तं^५ वा” (म० १.२३९) ति एवं वुत्तअन्तिम-

१. अच्चेज्जि—स्या० ।

२. वावत्तयि—सी० ।

३. निम्मूलमकासि—सी० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

५. हरितत्तं—सी० ।

मरियादन्तो च, “अन्तमिदं भिक्खवे जीविकानं^१” (खु० १.२४२)
 ति एवं वुत्तलामकन्तो च, “सक्कायो एको अन्तो” (अं० ३.१०७)
 ति एवं वुत्तकोट्टासन्तो^२ च, “एसेवन्तो दुक्खस्स सब्बपच्चयसङ्ख्या”
 ति एवं वुत्तकोटन्तो चा ति एवं चत्तारो अन्ता । तेसु सब्बस्सेव वट्ट
 दुक्खस्स अन्तं चतुत्थकोटिसङ्ख्यातं अन्तिमकोटिसङ्ख्यातं अन्तमकासि 5
 परिच्छेदं परिवट्ठमं अकासि, अन्तिमसमुस्सयमत्तावसेसं दुक्खमकासी
 ति वुत्तं होति ।

१६. अत्तमना ते भिक्खू ति सकमना तुट्ठमना, पीतिसोमनस्सेहि
 वा सम्पयुत्तमना हुत्वा । भगवतो भासितं अभिनन्दुं ति इदं दुक्खस्स
 अन्तकिरियापरियोसानं भगवतो भासितं सुकथितं सुलपितं ‘एवमेतं 10 B. 9I
 भगवा एवमेतं सुगता’ ति मत्थकेन सम्पटिच्छन्ता अब्भनुमोदिसू ति ।

सेसमेत्थ यं न वुत्तं, तं पुब्बे वुत्तत्ता सुविञ्जेय्यत्ता च न वुत्तं ।
 तस्मा सब्बं वुत्तानुसारेण अनुपदसो पच्चवेक्खितब्बं ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्टकथाय
 सब्बासवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

३. धम्मदायादसुत्तवण्णना

१. एवं मे सुतं ति धम्मदायादसुत्तं । यस्मा पनस्स अट्ठुप्पत्तिको^१ निक्खेपो, तस्मा तं दस्सेत्वावस्स अपुब्बपदवण्णनं^२ करिस्साम । कतराय च पन इदं अट्ठुप्पत्तिया निक्खित्तं ति ? लाभसक्कारे^३ । भगवतो किर महालाभसक्कारो उप्पज्जि । यथा तं चत्तारो असङ्ख्ये

५ पुरितदानपारमीसञ्चयस्स, सब्बदिसासु यमकमहामेघो वुट्ठहित्वा महोघं विय, सब्बपारमियो एकस्मि अत्तभावे विपाकं दस्सामा ति सम्पिण्डिता विय, लाभसक्कारमहोघं निब्बत्तयिसुं । ततो ततो अन्न-पान-यान-वत्थ-माला-गन्ध-विलेपनादिहत्था खत्तियब्राह्मणादयो आगन्त्वा “कहं बुद्धोः कहं भगवा ; कहं देवदेवो नरासभो पुरिससीहो ?” ति

१० भगवन्तं परियेसन्ति । सकटसतेहि पि पच्चये आहरित्वा ओकासं अलभमाना समन्ता गावुत्तप्पमाणं पि सकटधुरेण सकटधुरमाहच्च तिट्ठन्ति चेव अनुबन्धन्ति च, अन्धकविन्दब्राह्मणादयो विय । सब्बं खन्धके तेसु तेसु सुत्तेसु च आगतनयेनेव वेदितब्बं । यथा च भगवतो, एवं भिक्खुसङ्घस्सा^४ पि ।

१५ वुत्तं^५ पि चेतं^६ “तेन खो पन समयेन भगवा सक्रतो होति गरु-कतो मानितो पूजितो अपचितो लाभो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलान-पच्चयभेसज्जपरिक्खारानं, भिक्खुसङ्घो पि खो सक्रतो होति...पे०... परिक्खारानं” (खु० १.७५) ति । तथा “यावता खो, चुन्द, एतरहि, सङ्घो^७ वा गणो^८ वा लोके उप्पन्नो^९, नाहं, चुन्द, अज्जं एकसङ्घं पि

२० समनुप्सामि एवं लाभगयसग्गपत्तं, यथरिव, चुन्द, भिक्खुसङ्घो” (दी० ३.९८) ति ।

B. 92

१. अट्ठुप्पत्तिको—स्या० ।

३. लाभसक्कारेण—स्या० ।

५-५. वुत्तं हेतं—सी० ।

७. गणा—सी०, स्या० ।

२. अनुपुब्ब०—स्या० ।

४. सङ्घस्सा—स्या० ।

६. सङ्घा—सी०, स्या० ।

८. उप्पन्ना—सी०, स्या० ।

स्वायं भगवतो च भिक्खुसङ्घस्स च उप्पन्नो लाभसत्कारो एकतो
हुत्वा द्विन्नं महानदीनं उदकमिव अप्पमेय्यो अहोसि । कमेन भिक्खू
पच्चयगरुका पच्चयबाहुलिका^१ अहेसुं । पच्छाभत्तं पि तेलमधुफाणिता-
दीसु आहटेसु^२ गण्डि येव पहरित्वा “अम्हाकं आचरियस्स देथ,
उपज्झायस्स देथा” ति उच्चासद्महासद्दं करोन्ति । सा च नेसं पवत्ति ५
भगवतो पि पाकटा अहोसि । ततो भगवा अननुच्छविकं^३ ति
धम्मसंवेगं उप्पादेत्वा चिन्तेसि—

“पच्चया अकप्पिया ति न सक्का सिक्खापदं पञ्जपेतुं^४ ।
पच्चयपटिबद्धा हि कुलपुत्तानं समणधम्मवुत्ति । हन्दाहं धम्मदायाद-
पटिपदं देसेमि । सा^५ सिक्खाकामानं कुलपुत्तानं सिक्खापदपञ्जत्ति 10
विय भविस्सति नगरद्वारे ठपितसब्बकायिकआदसो विय च । यथा
हि नगरद्वारे ठपिते सब्बकायिके आदासे चत्तारो वण्णा अत्तनो छायां
दिस्वा वज्जं पहाय निद्दोसा होन्ति, एवमेव सिक्खाकामा कुलपुत्ता
पयोगमण्डनेन^६ अत्तानं मण्डेतुकामा^७ इमं सब्बकायिकादासूपमं देसनं
आवज्जित्वा आमिसदायादपटिपदं वज्जेत्वा धम्मदायादपटिपदं 15
पूरेन्ता खिप्पमेव जातिजरामरणस्स अन्तं करिस्सन्ती” ति । इमिस्सा
अट्ठप्पत्तिया इदं सुत्तं अभासि ।

तत्थ धम्मदायादा मे, भिक्खवे, भवथ, मा आमिसदायादा
ति धम्मस्स मे दायादा, भिक्खवे, भवथ, मा आमिसस्स । यो मय्हं
धम्मो, तस्स पटिग्गाहका भवथ । यं च खो मय्हं आमिसं, तस्स मा 20
पटिग्गाहका भवथा ति वुत्तं होति । तत्थ धम्मो पि दुविधो—निप्परि-
यायधम्मो परियायधम्मो ति । आमिसं पि दुविधं—निप्परियायामिसं
परियायामिसं ति । कथं ? मग्गफलनिब्बानभेदो हि नवविधो पि

१. ०बाहुलिका—स्या० ।

३. अननुविच्छवियं—सी० ।

५. या—सी०, स्या० ।

७. मण्डितुकामा—स्या० ।

२. आभतेसु—स्या० ।

४. पञ्जापेतुं—सी० ।

६. सिक्खायोगमण्डनेन—सी० ।

B. 93

- लोकुत्तरधम्मो निप्परियायधम्मो निब्बत्तितधम्मो, न येन केनचि
परियायेन कारणेन वा लेसेन वा धम्मो । यं पनिदं विवट्टुं पनिस्सितं
कुसलं, सेय्यथिदं—इधेकच्चो विवट्टुं पत्थेन्तो दानं देति, सीलं समा-
दियति, उपोसथकम्मं करोति, गन्धमालादीहि वत्थुपुजं करोति,
5 धम्मं सुणाति, देसेति, भानसमापत्तियो निब्बत्तेति एवं करोन्तो
अनुपुब्बेन निप्परियायधम्मं अमतं निब्बानं पटिलभति—अयं^१ परि-
यायधम्मो । तथा चीवरादयो चत्तारो पच्चया निप्परियायामिसमेव,
न अञ्जेन परियायेन कारणेन^२ वा लेसेन वा आमिसं । यं पनिदं
वट्टुगामिकुसलं, सेय्यथिदं—इधे कच्चो वट्टुं पत्थेन्तो सम्पत्तिभवं इच्छ-
10 मानो दानं देति...पे०...समापत्तियो निब्बत्तेति, एवं करोन्तो अनु-
पुब्बेन देवमनुस्ससम्पत्तिं पटिलभति—इदं परियायामिसं नाम ।

- तत्थ निप्परियायधम्मो पि भगवतो येव सन्तको । भगवता हि कथितत्ता भिक्खु मग्गफलनिब्बानानि अधिगच्छन्ति । वुत्तं^३ पि चेतं^३
“सो हि, ब्राह्मण, भगवा अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, असञ्जातस्स
15 मग्गस्स सञ्जनेता^४, अनक्खातस्स मग्गस्स अक्खाता, मग्गञ्जू मग्गविदू
मग्गकोविदो । मग्गानुगा च पन एतरहि सावका विहरन्ति पच्छा
समन्नागता” (म० ३.६८-६९) ति च, “सो हावुसो, भगवा जानं
जानाति, पस्सं पस्सति चक्खुभूतो आणभूतो धम्मभूतो ब्रह्मभूतो
वत्ता पवत्ता अत्थस्स विन्नेता^५ अमतस्स दाता धम्मस्सामी तथागतो”
20 (म० १.१४८) ति च ।

परियायधम्मो पि भगवतो येव सन्तको । भगवता हि कथितत्ता
एवं जानन्ति “विवट्टुं पत्थेत्वा दानं देन्तो...पे०...समापत्तियो
निब्बत्तेन्तो अनुक्कमेन अमतं निब्बानं पटिलभती” ति । निप्परिया-
यामिसं पि च भगवतो येव सन्तकं । भगवता हि अनुञ्जातत्ता येव

१. अयं पन—स्या० ।

२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

३-३. वुत्तं हेतं—सी० ।

४. सञ्जानेता—स्या० ।

५. निण्णेता—सी० ।

भिक्षूहि जीवकवत्थुं आदिं कत्वा पणीतचीवरं लद्धं । यथाह
“अनुजानामि, भिक्षवे, गहपतिचीवरं । यो इच्छति पंसुकूलिको
होतु । यो इच्छति गहपतिचीवरं सादियतु । इतरीतरेनपाहं^१,
भिक्षवे, सन्तुट्ठिं येव वण्णेमी” (महा० ३.२९७) ति ।

पुब्बे च भिक्षू पणीतपिण्डपातं नालत्थुं । सपदानपिण्डयालोप- 5
भोजना एवाहेसुं । तेहि राजगहे विहरन्तेन भगवता “अनुजानामि,
भिक्षवे, सङ्घभत्तं उद्देसभत्तं निमन्तनं^२ सलाकभत्तं पविखकं
उपोसथिकं पापिपदिकं” (चु० २१०) ति एवं अनुञ्जातत्ता येव पणीत-
भोजनं लद्धं । तथा सेनासनं । पुब्बे हि^३ अकतंपब्भारक्खमूला-
दिसेनासनानि^४ येव भिक्षू अहेसुं । ते “अनुजानामि, भिक्षवे, पञ्च 10
लेणानी^५” (चु० २३९) ति एवं भगवता अनुञ्जातत्ता येव विहारो,
अड्डयोगो, पासादो, हम्मियं गुहा ति इमानि सेनासनानि लभिसु ।
पुब्बे च मुत्तहरीतकेनेव भेसज्जं अकंसु । ते भगवता येव “अनुजानामि,
भिक्षवे, पञ्च भेसज्जानि सेय्यथिदं—सप्पि, नवनीतं, तेलं, मधु, फणितं”
(चु० २३९) ति एवमादिना नयेन अनुञ्जातत्ता नानाभेसज्जानि 15
लभिसु ।

परियायामिसं पि भगवतो येव सन्तकं । भगवता हि कथितत्ता
येव जानन्ति^६ “सम्पत्तिभवं पत्थेन्तो दानं दत्वा सीलं...पे०....
समापत्तियो निब्बत्तेत्वा अनुक्कमेन परियायामिसं दिब्बसम्पत्तिं मनुस्स-
सम्पत्तिं पटिलभती” ति । तदेव, यस्मा निप्परियायधम्मो पि 20
परियायधम्मो पि निप्परियायामिसं पि परियायामिसं पि भगवतो येव
सन्तकं, तस्मा तत्थ अत्तनो सामिभावं दस्सेन्तो आह—“धम्मदायादा
मे, भिक्षवे, भवथ मा आमिसदायादा” ति ।

यो मय्हं सन्तको दुविधो पि धम्मो, तस्स दायादा भवथ । यं
च खो एतं मय्हमेव सन्तकं आमिसं तस्स दायादा मा भवथ । धम्म- 25

१. ०चाहं—स्या० ।

२. निमन्तनभत्तं—सी० ।

३. पि—स्या० ।

४. अकट०—सी० ।

५. सेनासनानि—स्या० ।

६. जातन्ति—सी० ।

कोट्टासस्सेव सामिनो भवथ, मा आमिसकोट्टासस्स । यो हि जिनसासने
 पब्बजित्वा पच्चयपरमो विहरति चतुसु तण्डुप्पादेसु सन्दिस्समानो
 निक्खित्तधुरो धम्मानुधम्मप्पटिपत्तियं—अयं आमिसदायादो नाम ।
 तादिसा मा भवथ । यो पन अनुञ्जातपच्चयेसु अप्पिच्छतादीनि
 5 निस्साय पटिसङ्खा सेवमानो पटिपत्तिपरमो विहरति चतुसु अरिय-
 वंसेसु सन्दिस्समानो—अयं धम्मदायादो नाम । तादिसा भवथा ति
 वुत्तं होति ।

इदानीं येसं तत्थ^१ एतदहोसि, भविस्सति वा अनागतमद्धानं—
 “किं नु खो भगवा सावकानं अलाभत्थिको एवमाहा” ति तेसं
 10 ‘अतिपणीतलाभत्थिको अहं एवं वदामी’ ति दस्सेतुं आह अत्थि मे
 तुम्हेसु...पे...नो आमिसदायादा ति ।

B. 95

तस्सायमत्थो—अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा अनुदया हितेसिता,
 केन नु खो कारणेन केन उपायेन सावका धम्मदायादा अस्सु धम्म-
 कोट्टाससामिनो, नो आमिसदायादा ति । अयं पन अधिप्पायो—
 15 पस्सति किर भगवा आमिसगरुकानं आमिसे उपक्खलितानं अतीत-
 काले ताव कपिलस्स भिक्खुनो, “सङ्घाटि पि आदिता होती”
 (सं० २.२१६; पारा. १.१४६) ति आदिना नयेन आगतपाप-
 भिक्खुभिक्खुनीसिक्खमानादीनं च अनेकसतानं अपायपरिपूरणत्तं
 अत्तनो सासने पब्बजितानं च देवदत्तादीनं; धम्मगरुकानं पन सारिपुत्त-
 20 मोग्गल्लानमहाकस्सपादीनं अभिञ्जापटिसम्भिदादिगुणप्पटिलाभं ।
 तस्मा तेसं अपाया परिमुत्ति सब्बगुणसम्पत्तिं च इच्छन्तो आहु
 “अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा किन्ति मे सावका धम्मदायादाभवेयुं,
 नो आमिसदायादा” ति । पच्चयगरुको च^१ चतुपरिसन्तरे कूटकहा-
 पणो विय निब्बुतङ्गारो विय च नित्तेजो निप्पभो होति । ततो

निवत्तितच्चित्तो^१ धम्मगरुको तेजवा सीहो व अभिभुय्यचारी । तस्मा
पि एवमाह “अत्थि मे ...पे...नो आमिसदायादा” ति ।

एवं “धम्मदायादा मे, भिक्खवे, भवथ, मा आमिसदायादा” ति
इदं अनुकम्पाय पणीततरं लाभं इच्छन्तेन वुत्तं, नो अलाभत्थिकेना ति
सावेत्वा^२ इदानि इमस्स ओवादस्स अकरणे आदीनवं दस्सेन्तो आह 5
“तुम्हे च मे भिक्खवे...पे०...नो धम्मदायादा” ति । तत्थ तुम्हे पि
तेन आदिस्सा भवेय्याथा ति तुम्हे पि तेन आमिसदायादभावेन, नो
धम्मदायादभावेन, आदिया^३ भवेय्याथ अपदिसितब्बा^४ विसुं कातब्बा
ववत्थपेतब्बा, विज्जूहि गारय्हा भवेय्याथा ति वुत्तं होति । किन्ति ?
आमिसदायादा सत्थुसावका विहरन्ति, नो धम्मदायादा ति । 10

अहं पि तेन आदिस्सो^५ भवेय्यं ति अहं पि तेन तुम्हाकं आमिस-
दायादभावेन, नो धम्मदायादभावेन, गारय्हो भवेय्यं । किन्ति ?
आमिस...पे...दायादा ति । इदं भगवा तेसं अतीव मुदुकरणत्थं
आह । अयञ्चिह एत्थ अधिप्पायो—सचे, भिक्खवे, तुम्हे आमिसलोला
चरिस्सथ, तत्थ विज्जू मं गरहिस्सन्ति “कथञ्चिह नाम सब्बज्जू 15
समानो अत्तनो सावके धम्मदायादे, नो आमिसदायादे, कातुं न
सक्कोती” ति । सेय्यथापि नाम अनाकप्पसम्पन्ने भिक्खू दिस्वा
आचरियुपज्झाये गरहन्ति “कस्सिमे सद्धिविहारिका कस्सन्तेवासिका”
ति, सेय्यथा^६ वा पन कुलकुमारके वा कुलकुमारिकायो वा दुस्सीले
पापधम्मे दिस्वा मातापितरो गरहन्ति “कस्सिमे पुत्ता, कस्स धीतरो” 20
ति, एवमेव^७ मं विज्जू गरहिस्सन्ति^८ “कथञ्चिह नाम सब्बज्जू
समानो अत्तनो सावके धम्मदायादे, नो आमिसदायादे, कातुं न
सक्कोती” ति ।

B. 96

१. विवट्टितच्चित्तो—सी० ।

२. साधेत्वा—सी०, स्या० ।

३. आदिया—म० ।

४. अवदिसितब्बा—सी०, स्या० ।

५. आदियो—म० ।

६. सेय्यथापि—रो० ।

७. एवमेवं—रो०, स्या० ।

८. गरहन्ति—स्या० ।

- एवं इमस्स ओवादस्स अकरणे आदीनवं दस्सेत्वा करणे आनिसंसं दस्सेन्तो तुम्हे च मे ति आदिमाह । तत्थ अहं पि तेन न आदिस्सो भवेय्यं ति, सेय्यथापि नाम वत्तपरिपूरके दहरभिक्षू, उद्देसपरिपुच्छा-
 सम्पन्ने वस्ससतिकत्थेरे^१ विय, आकप्पसम्पन्ने दिस्वा, कस्स सद्धि-
 5 विहारिका ? कस्सन्तेवासिका ति ? असुकस्सा ति^२ । “पतिरूपं थेरस्स, पटिबलो वत ओवदितुं अनुसासितुं” ति आचरियुपज्झाया न आदिया न गारय्हा भवन्ति; एवमेव अहं पि तेन तुम्हाकं धम्मदायादभावेन, नो आमिसदायादभावेन, कस्स सावका नालकपटिपदं तुवट्टकपटिपदं^३ चन्दूपमपटिपदं रथविनीतपटिपदं महागोसिङ्गसालपटिपदं महासुञ्जत-
 10 पटिपदं पटिपन्ना चतुपच्चयसन्तोसभावनारामअरियवंसेसु सक्खिभूता पच्चयगेधतो विवत्तमानसा अब्भा मुत्तचन्दसमा विहरन्ती ति ? “समणस्स गोतमस्सा” ति वुत्ते “सब्बञ्जू वत भगवा असक्खि वत सावके आमिसदायादपटिपदं छट्ठापेत्वा धम्मदायादपटिपत्तिपूरके कातुं” ति विञ्जूनं न आदियो न गारय्हो भवेय्यं ति । एवमिमस्मिं पदे
 15 अधिप्पायं अत्वा सेसं कण्हपक्खे वुत्तनयपच्चनीकेन वेदितव्वं । एवं इमस्स ओवादस्स करणे आनिसंसं दस्सेत्वा इदानीं तं ओवादं निग्यातेन्तो आह—“तस्मातिह मे भिक्षवे...पे०...नो आमिसदायादा” ति ।

२. एवमिमं ओवादं निग्यातेत्वा इदानीं तस्सा धम्मदायाद-
 पटिपत्तिया परिपूरकारिं थोमेतुं इधाहं भिक्षवे ति आदिमाह ।
 20 भगवतो हि थोमनं सुत्वा पि होन्ति येव तदत्थायपटिपज्जितारो ।

B. 97

- तत्थ इधा ति निपातपदमेतं । भुत्तावी ति भुत्तवा, कतभत्तकिच्चो ति वुत्तं होति । पवारितो ति यावदत्थपवारणाय पवारितो, यावदत्थं भुज्जित्वा पटिक्खित्तभोजनो तित्तो वा ति वुत्तं होति । चतुब्बिधा हि पवारणा,—वस्संवुट्ठपवारणा, पच्चयपवारणा, अनतिरित्तपवारणा,
 25 यावदत्थपवारणा ति । तत्थ “अनुजानामि, भिक्षवे, वस्संवुट्ठानं

१: वस्ससतियत्थेरे—सी० ।

२. ति वुत्ते—स्या० ।

३. तुवट्टक०—सी०, स्या० ।

भिक्षूनं तीहि ठानेहि पवारेतुं” (महा० ३.१६७) ति अयं
 वस्संबुट्टपवारणा । “इच्छामहं, भन्ते, सङ्घं चतूमासं भेसज्जेन पवारेतुं”
 (पाचि० १४०) ति च “अञ्जत्र पुनपवारणाय अञ्जत्र निच्च-
 पवारणाया” (पाचि० १४२) ति च अयं पच्चयपवारणा । “पवारितो
 नाम आसनं पञ्जायति, भोजनं पञ्जायति, हत्थपासे ठितो 5
 अभिहरति, पटिक्खेपो पञ्जायति, एसो पवारितो नामा”
 (पाचि० ११६) ति अयं अनतिरित्तपवारणा । “पणीतेन खादनीयेन^१
 भोजनीयेन^२ सहत्था सन्तप्पेसि सम्पवारेसी” (दी० १.९५) ति अयं
 यावदत्थपवारणा । अयमिध अधिप्पेता । तेन वुत्तं—“पवारितो ति
 यावदत्थपवारणाय पवारितो” ति । 10

परिपुण्णो ति भोजनेन परिपुण्णो । परियोसितो ति परियोसित-
 भोजनो उत्तरपदलोपो दट्टब्बो । यावतकं भुञ्जितब्बं, तावतकं भुत्तं
 होति, अवसिता मे भोजनकिरिया ति अत्थो । सुहितो ति धातो,
 जिघच्छादुक्खाभावेन वा सुखितो ति वुत्तं होति । यावदत्थो ति
 यावतको मे भोजनेन अत्थो, सो सब्बो पत्तो^३ ति । एत्थ च पुरिमानं 15
 तिण्णं पच्छिमानि साधकानि । यो हि परियोसितो, सो भुत्तावी
 होति । यो च सुहितो, सो यावदत्थपवारणाय पवारितो । यो
 यावदत्थो, सो परिपुण्णो ति । पुरिमानि वा पच्छिमानं । यस्मा हि
 भुत्तावी, तस्मा परियोसितो । यस्मा पवारितो, तस्मा सुहितो ।
 यस्मा परिपुण्णो, तस्मा यावदत्थो ति । सब्बं चेतं परिकप्पेत्वा वुत्तं 20
 ति वेदितब्बं ।

सिया ति एकंसे च विकप्पने च । “पथवीधातु सिया अज्झत्तिका
 सिया बाहिरा” (म० ३.३२५) ति एकंसे । “सिया अञ्जतरस्स
 भिक्षुनो आपत्ति वीतिक्कमो” (म० ३.३३) ति विकप्पने । इध
 उभयं पि वट्ठति । अतिरेको व अतिरेकधम्मो । तथा छड्डुनीयधम्मो । 25

१. खादनीयेन—सी० ।

२. भोजनीयेन—सी० ।

३. निपन्नो—रो० ।

B. 98

अधिको च छड्ढेतब्बो च, न अञ्जं किञ्चि कातब्बो ति अत्थो ।
 अथा ति तम्हि काले । जिघच्छादूब्बल्यपरेता ति जिघच्छाय च
 दुब्बल्येन च परेता फुट्ठा अनुगता च अट्ठ पि दस पि दिवसानि । तत्थ
 केचि जिघच्छिता पि न दुब्बला होन्ति, सक्कोन्ति जिघच्छं सहितुं ।
 ६ इमे पन न तादिसा ति दस्सेतुं उभयमाह । त्याहं ति ते अहं ।
 सचे आकङ्खथा ति यदि इच्छथ ।

अप्पहरिते ति अप्पख्हहरिते, यस्मि ठाने पिण्डपातज्भोत्थरणेन
 विनस्सनधम्मानी तिणानि नत्थि, तस्मि ति अत्थो । तेन नित्तिणं^१
 च महातिणगहनं^२ च, यत्थ सकटेन पि छड्ढिते पिण्डपाते तिणानि न
 १० विनस्सन्ति, तं च ठानं परिग्गहितं^३ होति । भूतगामसिक्खापदस्स हि
 अविकोपनत्थमेतं वुत्तं ।

अप्पाणके ति निप्पाणके पिण्डपातज्भोत्थरणेन मरितब्बपाणक-
 रहिते वा महाउदकक्खन्धे । परित्तोदके एव हि भत्तपक्खेपेन आळुलिते^४
 सुखुमपाणका मरन्ति, न महातळाकादीसू ति । पाणकानुरक्खण-
 ५ त्थञ्चि एतं वुत्तं । ओपिलापेस्सामी ति निमुज्जापेस्सामि ।

तत्रेकस्सा ति तेसु द्वीसु एकस्स । यो इमं धम्मदेसनं सुट्ठु सुतवा^५
 पुनप्पुनं आवज्जेति च, तं सन्धायाह—वुत्तं खो पनेतं ति । अयं
 वुत्तसदो केसोहारणे पि दिस्सति “कापटिको माणवो दहरो वुत्तसिरो”
 (म० २.४३१) ति आदीसु । रोपिते पि “यथा सारदिकं बीजं खेत्ते
 २० वुत्तं निरुहती” (जा० १.७०) ति आदीसु । कथिते पि “वुत्तमिदं
 भगवता, वुत्तमिदं अरहता” ति आदीसु । इध पन कथिते दट्ठब्बो ।
 कथितं खो पनेतं ति अयञ्चिहस्स अत्थो । आमिसञ्जतरं ति चतुन्नं
 पच्चयामिसानं अञ्जतरं, एकं ति अत्थो । यदिदं ति निपातो
 सब्बलिङ्गविभत्तिवचनेसु तादिसो व तत्थ तत्थ अत्थतो

१. महातिणं—स्या० ।

२. परिग्गहीतं—सी० ।

३. सुत्वा—स्या०, रो० ।

४. तिणगहनं—स्या० ।

५. आलुळिते—सी०; आलुलिते—रो०,
स्या० ।

परिणामेतब्बो । इध पनास्स यो एसो ति अत्थो । यो एसो
पिण्डपातो नाम । इदं आमिसञ्जतरं ति वुत्तं होति । यन्नूनाहं ति
साधु वताहं । एवं ति यथा इदानि इमं खणं वीतिनामेभि^१, एवमेव
रत्तिन्दिवं वीतिनामेय्यं ति खेपेय्युं अतिवत्तापेय्यं ।

सो तं पिण्डपातं ति सो तं सदेवकेन लोकेन सिरसा सम्पटि- 5
च्छित्तब्वरूपं सुगतातिरित्तं पि पिण्डपातं अभुञ्जित्वा धम्मदायादभावं
आकङ्खमानो आदित्तसीसूपमं पच्चवेक्खित्वा तेनेव जिघच्छादुब्बल्येन
एवं तं रत्तिन्दिवं वीतिनामेय्य ।

B. 99

३. अथ दुतियस्सा ति इमस्मिं पन वारे एस सङ्खेपो, सचे सो
भिक्खु यन्नूनाहं... पे०... वीतिनामेय्यं ति चिन्तेन्तो एवं पि चिन्तेय्य- 10
पब्बजितेन खो, वाळमिगाकुले अरञ्जे भेसज्जं विय, पञ्चकामगुण-
वाळाकुले गामे पिण्डपातो पि दुक्खं परियेसितुं । अयं पन पिण्डपातो
इतिपरियेसनादीनवविमुत्तो च सुगतातिरित्तो चा ति उभतो सुजात-
खत्तियकुमारो विय होति, येहि च पञ्चहि कारणेहि पिण्डपातो न
परिभुञ्जितब्बो होति, सेय्यथिदं—पुग्गलं गरहित्वा न परिभुञ्जितब्बो 15
होति “अलज्जिपुग्गलस्स सन्तको” ति । अपरिसुद्धउप्पत्तिताय न
परिभुञ्जितब्बो होति “भिक्खुनिपरिपाचनअसन्तसम्भावनुप्पन्नो” ति ।
सामिकानुकम्पाय न परिभुञ्जितब्बो होति “पिण्डपातसामिको भिक्खु
जिघच्छित्तो” ति । सो धातो तस्सेव अन्तेवासिकादीसु अनुकम्पाय न
परिभुञ्जितब्बो होति “अन्तेवासिका अञ्जे वा तप्पटिबद्धा जिघच्छिता” 20
ति । ते पि धाता सुहिता, अपि च खो अस्सद्धताय न परिभुञ्जितब्बो
होति “पिण्डपातसामिको भिक्खु अस्सद्धो” ति । तेहि च कारणेहि
अयं विमुत्तो । भगवा हि लज्जीनं अग्गो, परिसुद्धुप्पत्तिको पिण्डपातो,
भगवा च धातो सुहितो, पच्चासीतको पि अञ्जो पुग्गलो नत्थि,
ये लोके सद्धा, भगवा तेसं अग्गो ति एवं चिन्तेत्वा च सो तं पिण्डपातं 25

भुञ्जित्वा...पे... वीतिनामेय्य । एत्तावता यो पि अभुञ्जित्वा समणधम्मं करोति, सो पि भुञ्जितब्बकमेव पिण्डपातं न भुत्तो होति । यो पि भुञ्जित्वा समणधम्मं करोति, सो पि भुञ्जितब्बकमेव भुत्तो होति । नत्थि पिण्डपाते विसेसो । पुग्गले पन अत्थि विसेसो । तस्मा तं
5 दस्सेन्तो किञ्चापि सो ति आदिमाह ।

४. तत्थ किञ्चापी ति अनुजाननप्पसंसनत्थे निपातो । किं अनुजानाति ? तस्स भिक्खुनो तं अनवज्जपरिभोगं । किं पसंसति ? भुत्वा^१ समणधम्मकरणं । इदं वुत्तं होति—यदि पि सो भिक्खु एवं भुञ्जितब्बमेव भुञ्जित्वा कातब्बमेव करेय्य । अथ खो असुयेव मे
10 पुरिमो भिक्खू ति यो पुरिमो भिक्खु तं पि पिण्डपातं पटिक्खपित्वा समणधम्मं करोति, सो येव मम द्वीसु सूरेसु सूरतरो विय द्वीसु पण्डितेसु पण्डिततरो विय च पुज्जतरो च पासंसतरो च, दुतिय-
B. 100 भिक्खुतो अतिरेकेण पूजनीयो च पसंसनीयो चा ति वुत्तं होति ।

इदानीं तमत्थं कारणेन साधेन्तो तं किस्स हेतू ति आदिमाह ।
15 तस्सत्थो—तत्थ सिया तुम्हाकं—कस्मा सो भिक्खु भगवतो पुज्जतरो च पासंसतरो चा ति ? तज्झि तस्सा ति यस्मा तं पिण्डपातपटिक्खपनं तस्स भिक्खुनो दीघरत्तं अप्पिच्छताय...पे...विरियारम्भाय संवत्तिस्सति । कथं ? तस्सहि सचे अपरेण समयेण पच्चयेसु अभिच्छता वा पापिच्छता वा महिच्छता वा उप्पज्जिस्सति, ततो नं इमिना—
20 पिण्डपातपटिक्खेपङ्कुसेन निवारेस्सति “अरे त्वं सुगतातिरित्तं पि पिण्डपातं पटिक्खपित्वा^२ ईदिसं इच्छं उप्पादेसी” ति एवं पच्चवेक्खमानो । एस नयो असन्तुट्ठिया असल्लेखस्स चुप्पन्नस्स^३ निवारणे । एवं तावस्स अप्पिच्छताय सन्तुट्ठिया संलेखाय संवत्तिस्सति ।

सुभरताया ति एत्थ अयं संवण्णना^४—इधेकच्चो अत्तनो पि
25 उपट्ठाकानं पि दुब्भरो^५ होति दुप्पोसो । एकच्चो अत्तनो पि उपट्ठाकानं

१. भुञ्जित्वा—सी०, स्या० ।

२. पटिक्खपित्वा इदानीं—रौ० ।

३. उप्पन्नस्स—सी० ।

४. वण्णना—स्या० ।

५. दुब्भरो—सी० ।

पि सुभरो होति सुपोसो । कथं ? यो हि अम्बिलादीनि लद्धा
 अनम्बिलादीनि परियेसति, अञ्जस्स घरे लद्धं अञ्जस्स घरे षड्ढेन्तो
 सब्बं गामं विचरित्वा रित्तपत्तो व विहारं पविसित्वा निपज्जति—
 अयं अत्तनो दुब्भरो । यो पन सालिमंसोदनादीनं पत्ते पूरेत्वा दिन्ने
 पि दुम्मुखभावं अनत्तमनभावमेव च दस्सेति, तेसं वा सम्मुखा व तं 5
 पिण्डपातं “किं तुम्हेहि दिन्नं” ति अपसादेन्तो सामणेरगहट्ठादीनं^१ पि
 देति—अयं उपट्ठाकानं दुब्भरो । एतं दिस्वा मनुस्सा दूरतो
 परिवज्जन्ति “दुब्भरो भिक्खु न सक्का पोसितुं” ति । यो पन यं
 किञ्चि लूखं वा पणीतं वा लद्धा तुट्ठचित्तो व भुञ्जित्वा विहारं
 गन्त्वा अत्तनो कम्मं करोति—अयं अत्तनो^२ सुभरो । यो च परेसं पि 10
 अप्पं वा बहुं वा लूखं वा पणीतं वा दानं अहीळेत्वा अत्तमनो
 विप्पसन्नमुखो हुत्वा तेसं सम्मुखा व परिभुञ्जित्वा याति—अयं
 उपट्ठाकानं सुभरो । एतं दिस्वा मनुस्सा अतिविय विस्सत्था होन्ति
 “अम्हाकं भदन्तो सुभरो थोकेन^३ पि तुस्सति, मयमेव नं पोसिस्सामा”
 ति पटिञ्चं कत्वा पोस्सेन्ति । 15

तत्थ सचे अपरेन समयेन अस्स^४ अत्तनो वा उपट्ठाकानं वा
 दुब्भरतानयेन चित्तं उप्पज्जिस्सति, ततो नं इमिना पिण्डपात-
 पटिक्खेपङ्कुसेन निवारेस्सति—“अरे त्वं सुगतातिरित्तं पि पिण्डपातं
 पटिक्खपित्वा ईदिसं चित्तं उप्पादेसी” ति । एवं पच्चवेक्खमानो B. 101
 एवमस्स सुभरताय संवत्तिस्सति । सचे पनस्स कोसज्जं उपज्जिस्सति, 20
 तं पि एतेनेवङ्कुसेन निवारेस्सति “अरे त्वं नाम तदा सुगतातिरित्तं
 पि पिण्डपातं पटिक्खपित्वा तथा जिघच्छादुब्बल्यपरेतो पि समणधम्मं
 कत्वा अज्ज कोसज्जमनुयुञ्जसी” ति । एवं पच्चवेक्खमानो एवमस्स
 विरियारम्भाय^५ संवत्तिस्सति । एवमस्स इदं पिण्डपातपटिक्खपनं

१. गहट्ठादीनं—स्या० ।

२. अत्तमनो—सी०, स्या० ।

३. थोकथोकेन—स्या० ।

४. तस्स—सी०, स्या ।

५. वीरियारम्भाय—म० ।

दीघरत्तं अप्पिच्छताव...पे...विरियारम्भाय संवत्तिस्सति । एव-
मस्सिमे पञ्चगुणा परिपूरा दस कथावत्थूनि—परिपूरेस्सन्ति ।

- कथं ? अत्र हि पाळियं येव अप्पिच्छतासन्तुट्ठितावि रियारम्भवसेन
तीणि आगतानि । सेसानि सल्लेखेन सङ्गहितानि^१ । इदं हि
5 सब्बकथावत्थूनं नाममेव, यदिदं सल्लेखो । यथाह—“या च खो अयं,
आनन्द, कथा अभिसल्लेखिका चेतोविनीवरणसप्पाया एकन्तनिब्बिदाय
विरागाय निरोधाय उपसमाय अभिञ्जाय सम्बोधाय निब्बानाय
संवत्तति, सेय्यथिदं—अप्पिच्छकथा” (म० ३.१७८) ति वित्थारो ।
एवं इमे पञ्चगुणा परिपूरा दस कथावत्थूनि परिपूरेस्सन्ति । दस
10 कथावत्थूनि परिपूरानि तिस्सो^२ सिक्खा परिपूरेस्सन्ति ।

- कथं ? एतेसु हि अप्पिच्छकथा, सन्तोसकथा, असंसग्गकथा,
सीलकथा ति इमा चतस्सो कथा अधिसीलसिक्खासङ्गहिता येव ।
पविवेककथा, विरियारम्भकथा, समाधिकथा ति इमा तिस्सो
अधिचित्तसिक्खासङ्गहिता । पञ्जाकथा, विमुत्तिआणदस्सनकथा ति
15 इमा तिस्सो अधिपञ्जासिक्खासङ्गहिता ति । एवं दस कथावत्थूनि
परिपूरानि तिस्सो सिक्खा परिपूरेस्सन्ति । तिस्सो सिक्खा परिपूरा
पञ्च असेक्खधम्मक्खन्धे परिपूरेस्सन्ति ।

- कथं ? परिपूरा हि अधिसीलसिक्खा असेक्खो^३ सीलक्खन्धो येव
होति, अधिचित्तसिक्खा असेक्खो समाधिक्खन्धो, अधिपञ्जासिक्खा
0 असेक्खा पञ्जा-विमुत्ति-विमुत्तिआणदस्सनक्खन्धा एवा ति । एवं
तिस्सो सिक्खा परिपूरा पञ्च असेक्खधम्मक्खन्धे परिपूरेस्सन्ति ।
पञ्च धम्मक्खन्धा परिपूरा अमतं निब्बानं परिपूरेस्सन्ति । सेय्यथापि
उपरिपव्वते पावुस्सको महामेघो अभिवुट्ठो^४ पव्वतकन्दरसरसाखा^५

B. 102

१. सङ्गहीतानि—सी० ।

२. तिस्सो पि—स्या० ।

३. असेक्खो—सी० ।

४. अभिप्पवट्ठो—सी० ।

५. प वतकन्दरपदरसाखा—सी०स्या० ।

परिपूरेति । ता परिपूरा कुसोब्भे^१, कुसोब्भा महासोब्भे, महासोब्भा कुन्नदियो, कुन्नदियो महानदियो, महानदियो सहासमुद्दसागरं परिपूरेन्ति^२; एवमेव तस्स भिक्खुनो इमे पञ्च गुणा परिपूरा दस कथावत्थूनि आदिं कत्वा याव अमत्तं निब्बानं परिपूरेस्सन्ति । एवमयं भिक्खु धम्मदायादपटिपदं पटिपत्तो परमधम्मदायादं लभती^३ 5 ति एतमत्थं सम्पस्समानो भगवा “तं किस्स हेतु ? तच्चिह तस्स, भिक्खवे, भिक्खुनो” ति आदिमाह ।

एवं तस्स भिक्खुनो पुज्जतरपासंसतरभावं कारणेन साधेत्वा इदानीं ते भिक्खू तथत्ताय सन्नियोजेन्तो तस्मात्तिह मे भिक्खवे ति आदिमाह । किं वुत्तं होति ? यस्मा यो तं पिण्डपातं भुञ्जित्वा 10 समणधम्मं करेय्य, सो इमेहि पञ्चहि मूलगुणेहि परिबाहिरो । यो पन अभुञ्जित्वा करेय्य, सो इमेसं भागी होति “तस्मात्तिह मे भिक्खवे ...पे०...नो आमिसदायादा” ति ।

इदमवोच भगवा ति इदं निदानपरियोसानतो पभुति याव नो आमिसदायादा ति सुत्तप्पदेसं भगवा अवोच । इदं वत्वान^४ सुगतो 15 ति इदं च सुत्तप्पदेसं वत्वा व सोभनाय पटिपदाय गतत्ता सुगतो ति सङ्खं पत्तो येव भगवा । उट्ठायासना विहारं पाविसी ति पञ्जत्तवर-बुद्धासनतो^५ उट्ठित्वा विहारं अत्तनो महागन्धकुटिं पाविसि असम्भिन्नाय^६ एव परिसाय । कस्मा धम्मथोमनत्थं ।

बुद्धा किर अपरिनिट्ठिताय देसनाय विहारं पविसन्ता द्वीहि 20 कारणेहि पविसन्ति—पुग्गलथोमनत्थं वा धम्मथोमनत्थं वा । पुग्गल-थोमनत्थं पविसन्तो एवं चिन्तेसि—“इमं मया सङ्खित्तेन उद्देसं उद्दिट्ठं, वित्थारेण अविभत्तं, धम्मपटिग्गाहका भिक्खू उग्गहेत्वा आनन्दं वा कच्चानं वा उपसङ्कमित्वा पुच्छिस्सन्ति । ते मय्हं आणेन संसन्देत्वा

१. कुस्सुब्भे—सी० ।

२. परिपूरेस्सन्ति—स्या० ।

३. लब्धती—सी , स्या० ।

४. वत्वा—सी० ।

५. पवरं—स्या० ।

६. अभिसम्भिन्नाय—स्या० ।

कथेस्सन्ति^१ । ततो धम्मपटिग्गाहका पुन मं पुच्छिस्सन्ति । तेसं अहं सुकथितं भिक्खवे, आनन्देन, सुकथितं कच्चानेन, मं चे पि तुम्हे एतमत्थं पुच्छेय्याथ, अहं पि नं एवमेव व्याकरेय्यं ति एवं ते पुग्गले थोमेस्सामि । ततो तेसु गारवं जनेत्वा भिक्खू उपसङ्गमिस्सन्ति ।

B. 103 ५ ते पि भिक्खू अत्थे च धम्मे च नियोजेस्सन्ति ते तेहि नियोजिता तिस्सो सिक्खा परिपूरेन्ता दुक्खस्सन्तं करिस्सन्ती ति ।

धम्मथोमनत्थं पविसन्तो एवं चिन्तेसि—यथा इधेव चिन्तेसि “मयि विहारं पविट्ठे तमेव आमिसदायादं गरहन्तो धम्मदायादं च थोमेन्तो इम्मिस्सं येव परिसति^२ निसिन्नो सारिपुत्तो धम्मं
10 देसेस्सति^३, एवं द्विन्नं पि अम्हाकं एकज्झासयाय मतिया देसिता अयं देसना अग्गा च गरुका च भविस्सति पासाणच्छत्तसदिसा । चतुरोघनित्थरणट्ठेन तित्थे ठपिता^४ नावा^५ विय मग्गगमनट्ठेन चतुयुत्तआजञ्जरथो विय च भविस्सति । यथा च ‘एवं करोन्तस्स अयं दण्डो’ ति परिसति आणं ठपेत्वा उट्ठायासना पासादं आरुळ्हे
15 राजिनि तत्थेव निसिन्नो सेनापति तं रज्जा ठपितं आणं पवत्तेति, एवं पि मया ठपितं देसनं इमिस्सं येव परिसति निसिन्नो सारिपुत्तो थोमेत्वा देसेस्सति । एवं द्विन्नं पि अम्हाकं मतिया देसिता अयं देसना बलवतरा मज्झन्हिकसुरियो विय पज्जलिस्सती” ति एवं इध धम्म-थोमनत्थं उट्ठायासना विहारं पाविसि ।

20 ईदिसेसु च ठानेसु भगवा निसिन्नासने येव अन्तरहितो चित्त-गतिया विहारं पविसती ति वेदितब्बो । यदि हि कायगतिया गच्छेय्य, सब्बा परिसा भगवन्तं परिवारेत्वा गच्छेय्य । सा एकवारं भिन्ना पुन दुस्सन्निपाता भवेय्या ति भगवा चित्तगतिया एव पाविसि ।

१. विस्सज्जेस्सन्ति—सी० ।

२. परिसति—सी० ।

३. देसिस्सति—रो० ।

४-५. वसितनावा—स्या० ।

५. एवं पविट्ठे पन भगवति भगवतो अधिप्पायानुरूपं तं धम्मं थोमेतुकामो तत्र खो आयस्मा सारिपुत्तो...पे०...एतद्वोच । तत्थ आयस्मा ति पियवचनमेतं । सारिपुत्तो ति तस्स थेरस्स नामं, तं च खो मातितो न पितितो । रूपसारिया हि ब्राह्मणिया सो पुत्तो, तस्मा सारिपुत्तो ति वुच्चति । अचिरपक्कन्तस्सा ति पक्कन्तस्स 5 सतो नचिरेन । आवुसो भिक्खवे ति एत्थ पन बुद्धा भगवन्तो सावके आलपन्ता 'भिक्खवे' ति आलपन्ति सावका पन बुद्धेहि सदिसा मा होमा ति आवुसो ति पठमं वत्वा पच्छा भिक्खवे ति भणन्ति । बुद्धेहि च आलपितो भिक्खुसङ्घो 'भदन्ते' ति पटिवचनं देति, सावकेहि 'आवुसो' ति । 10

६. कित्तावता नु खो आवुसो ति एत्थ कित्तावता ति परिच्छेद-वचनं, कित्तकेना ति वुत्तं होति । नुकारो पुच्छायं । खोकारो निपातमत्तं । सत्थु पविवित्तस्स विहरतो ति तीहि विवेकेहि काय-चित्त-उपधिविवेकेहि सत्थुनो विहरन्तस्स । विवेकं नानुसिक्खन्ती 15 ति तिण्णं विवेकानं अञ्जतरं पि नानुसिक्खन्ति, आमिसदायादा व होन्ती ति इममत्थं^१ आयस्मा सारिपुत्तो भिक्खू पुच्छि । एस नयो सुक्कपक्खे पि ।

एवं वुत्ते तमत्थं सोतुकामा भिक्खू दूरतो पि खो ति आदि-माहंसु । तत्थ दूरतो पी ति तिरोरट्ठतो पि तिरोजनपदतो पि अनेकयोजनगणनतो^२ पी ति वुत्तं होति । सन्निके ति समीपे । 20 अञ्जातुं ति जानितुं बुज्झितुं । आयस्समन्तं येव सारिपुत्तं पटिभातू ति आयस्मतो येव सारिपुत्तस्स भागो होतु, आयस्मा पन सारिपुत्तो अत्तनो भागं कत्वा विभजतू ति वुत्तं होति । आयस्मतो हि भागो यदिदं अत्थक्खानं, अम्हाकं पन सवनं भागो ति अयमेत्थ अधिप्पायो । एवं सदलक्खणेन समेति । केचि पन भणन्ति—“पटिभातू ति दिस्सतू” 25 ति । अपरे “उपट्ठातू” ति । धारेस्सन्ती ति उग्गहेस्सन्ति परिया-

पुणिस्सन्ति । ततो नेसं कथेतुकामो थेरो तेन ही ति आदिमाह ।
तत्थ तेना ति कारणवचनं^१ । हि-कारो निपातो । यस्मा सोतु-
कामात्थ, यस्मा च मय्हं भारं आरोपयित्थ, तस्मा सुणाथा ति वुत्तं
होति । ते पि भिक्खू थेरस्स वचनं सम्पटिच्चिंसु । तेनाह—
5 “एवमावुसो ति...पे...पच्चस्सोसु” ति ।

अथ नेसं आमिसदायादं—गरहन्तेन भगवता “तुम्हे पि तेन
आदिया भवेय्याथा” ति एकेनेवाकारेण वुत्तमत्थं तीहि आकारेहि
दस्सेन्तो आयस्मा सारिपुत्तो एतदवोच—“इधावुसो सत्थु पविवित्तस्स
विहरतो...पे०...एत्तावता खो, आवुसो, सत्थु पविवित्तस्स विहरतो
10 सावका विवेकं नानुसिक्खन्ती” ति ।

एत्तावता यं च भगवा आमिसदायादपटिपदं गरहन्तो “तुम्हे पि
तेन आदिया^२ भवेय्याथा” ति आह, यं च अत्तना पुच्छं पुच्छि
“कित्तावता नु खो...पे०...नानुसिक्खन्ती” ति, तस्स वित्थारतो
अत्थो सुविभत्तो होति । सो च खो भगवतो आदियभावं अनामसित्वा
B. 105 15 व । भगवतो येव हि युत्तं सावके अनुगण्हन्तस्स “अहं पि तेन
आदियो^३ भविस्सामी” ति वत्तुं, न सावकानं । एस नयो सुक्कपक्खे
पि । अयं तावेत्थ अनुसन्धिकमयोजना ।

अयं पनत्थवण्णना—इधा ति इमस्मिं सासने । सत्थु पविवित्तस्सा
ति सत्थुनो तीहि विवेकेहि अच्चन्तपविवित्तस्स । विवेकं नानुसिक्खन्ती
20 ति कायविवेकं नानुसिक्खन्ति, न परिपूरेन्ती ति वुत्तं होति । यदि
पन तिविधं विवेकं सन्धाय वदेय्य, पुच्छाय अविसेसो सिया ।
व्याकरणपक्खो^४ हि अयं । तस्मा इमिना पदेन कायविवेकं, “येसं च
धम्मनं” ति आदिना चित्तविवेकं, “बाहुलिका” ति आदिना
उपधिविवेकं च दस्सेसी ति एवमेत्थ सङ्खेपतो अत्थो वेदितब्बो ।

१. करणवचनं—स्या०, रो० ।

२. आदिस्सा—सी०, स्या० ।

३. आदिसो—सी०, स्या० ।

४. व्याकरणपक्खो—सी० ।

येसं च धम्मानं ति लोभादयो सन्धायाह, ये परतो “तत्रावुसो लोभो च पापको” ति आदिना नयेन वक्खति । नप्पजहन्ती ति न परिच्चजन्ति, चित्तविवेकं न परिपूरेन्ती ति वुत्तं होति । बाहुलिका ति चीवरादिबाहुल्लाय पटिपन्ना । सासनं सिथिलं गण्हन्ती ति साथलिका । ओक्कमने पुब्बङ्गमा ति एत्थ ओक्कमनं वुच्चन्ति 5 अवगमनद्वेन^१ पञ्च नीवरणानि, तेन पञ्चनीवरणपुबङ्गमा ति वुत्तं होति । पविवेके ति उपधिविवेके निब्बाने । निक्खित्तधुरा ति ओरोपितधुरा, तदधिगमाय आरम्भं पि अकुरुमाना ति । एत्तावता उपधिविवेकं न परिपूरेन्ती ति वुत्तं होति ।

एत्तावता अनियमेनेव वत्वा इदानि देसनं नियमेन्तो “तत्रावुसो” 10 ति आदिमाह । कस्मा ? सावका “तीहि ठानेही” ति एवञ्चिह अनियमेत्वा व वुच्चमाने “कं पि मज्जे^२ भणति, न अम्हे” ति उदासीना पि होन्ति । “थेरा नवा मज्झिमा” ति एवं पन नियमेत्वा वुच्चमाने अम्हे भणती ति आदरं करोन्ति । यथा रज्जा^३ “अमच्चेहि नगरवीथियो सोधेतब्बा” ति वुत्ते पि “केन नु खो सोधेतब्बा” ति 15 मज्जमाना न सोधेन्ति । अत्तनो अत्तनो घरद्वारं सोधेतब्बं ति पन भेरिया निक्खन्ताय^४ सब्बे मुहुत्तेन सोधेन्ति च अलङ्करोन्ति च । एवसम्पदमिदं वेदितब्बं ।

तत्थ तत्रा ति तेसु सावकेसु थेरा ति दस वस्से उपादाय वुच्चन्ति । तीहि ठानेही ति तीहि कारणेहि । अयञ्चिह ठानसद्दो 20 इस्सरियट्ठित्तिखणकारणेषु दिस्सति । “किं पनायस्मा देवानमिन्दो कम्मं कत्वा इनं ठानं पत्तो” ति आदीसु हि इस्सरिये दिस्सति । “ठानकुसलो होति अक्खणवेधी” ति आदीसु ठितियं । “ठानसोवेतं तथागतं पटिभाती” (म० २.७१) ति आदीसु खणे । “ठानं च

१. अधोगमनद्वेन—स्या० ।

२. अज्जे—स्या० ।

३. रज्जो—स्या० ।

४. निक्खमन्ताय—स्या० ।

ठानतो, अट्टानं च अट्टानतो" (म० १.९८; वि० ३९८) ति आदीसु कारणे । इध पन कारणे येव । कारणञ्चिह यस्मा तत्थ फलं तिद्वति तदायत्तवुत्तिभावेन, तस्मा ठानं ति वुच्चति ।

- इमिना षठ्ठमेन ठानेन थेरा भिक्खू गारय्हा ति एत्थ गारय्हा ति
- 5 गरहितब्बा । थेरा नाम समाना अरञ्जवनपत्थानि पन्तानि^१ सेनासनानि न उपेन्ति, गामन्तसेनासनं न मुञ्चन्ति, सङ्गणिकारामतं वट्ठेन्ता विहरन्ति, कायविवेकं पि न परिपूरेन्ति^२, नवमज्झिमकाले कीदिसा अहेसुं ति एवं निन्दितब्बा होन्ति; इमं निन्दं, आवुसो, लभन्ती ति दस्सेति । दुतियेन ठानेना ति एत्था पि इमे नाम,
- 10 आवुसो^३, थेरा पि समाना येसं धम्मानं सत्था पहानमाह, ते लोभादि-धम्मे न जहन्ति, अच्छरासङ्घातमत्तं पि एकमन्तं^४ निसीदित्वा चित्तेकगतं न लभन्ति, नवमज्झिमकाले कीदिसा अहेसुं ति एवं निन्दितब्बा होन्ति; इमं निन्दं, आवुसो, लभन्ती ति दस्सेति ति एवं योजना कातब्बा । ततियेन ठानेना ति एत्था पि इमे नाम, आवुसो,
- 15 थेरा पि समाना इतरीतरेन न यापेन्ति, चीवर-पत्त-सेनासन-पूतिकाय-मण्डनानुयोगमनुयुत्ता विहरन्ति उपधिविवेकं अपूरयमाना; नवमज्झिम-काले कीदिसा अहेसुं ति एवं निन्दितब्बा होन्ति; इमं निन्दं, आवुसो^५, लभन्ती ति दस्सेती ति एवं योजना वेदितब्बा । एस नयो मज्झिमनववारेसु ।
- 20 अयं पन विसेसो । मज्झिमा ति पञ्च वस्से उपादाय याव नव वस्सा वुच्चन्ति । नवा ति ऊनपञ्चवस्सा वुच्चन्ति । यथा च तत्थ नव-मज्झिमकाले कीदिसा अहेसुं ति वुत्तं; एवमिध नवकाले कीदिसा अहेसुं, थेरकाले कीदिसा भविस्सन्ति, मज्झिमथेरकाले कीदिसा भविस्सन्ती ति वत्ता योजेतब्बं ।

१. पन्थाति—स्या० ।

२. पूरेन्ति—सी० ।

३. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. एकमन्ते—सी०, स्या० ।

५. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. इमस्मिं च कण्हपक्खे वुत्तपच्चनीकनयेन सुक्कपक्खे अत्थो वेदितब्बो । अयं पनेत्थ सङ्खेपो—इमे वत थेरा पि समाना योजन-परम्पराय अरञ्जवनपत्थानि पन्तानि सेनासनानि सेवन्ति, गामन्त-सेनासनं उपगन्तुं युत्तकाले पि न उपगच्छन्ति, एवं जिण्णसरीरा पि आरद्धविरिया पच्चयदायकानं पसादं जनेन्ति, नवमज्झिमकाले 5 B. 107 कीदिसा अहेसुं ति इमिना पठमेन ठानेन थेरा पासंसा भवन्ति, पासंसं^१ लभन्ति, लोभादयो पहाय चित्तविवेकं पूरेन्ति । अयं पि महा-थेरो सद्धिविहारिकअन्तेवासिकपरिवारितो^२ हुत्वा निसीदितुं युत्त-काले पि ईदिसे पि वये वत्तमाने भत्तकिच्चं कृत्वा पविट्ठो सायं निक्खमति, सायं पविट्ठो पातो निक्खमति, कसिणपरिकम्मं करोति, 10 समापत्तियो निब्बत्तेति, मग्गफलानि अधिगच्छति, सब्बथा पि चित्त-विवेकं पूरेती ति इमिना दुतियेन ठानेन थेरा भिक्खू पासंसा भवन्ति, पासंसं लभन्ति । यस्मिं काले थेरस्स पट्टदुकूलकोसेय्यादीनि^३ सुखसम्पस्सानि लहुचीवरादीनि, युत्तानि, तस्मिं पि नाम काले अयं महाथेरो पंसुकूलानि धारेति, असिथिलं सासनं गहेत्वा विगतनीवरणो 15 फलसमापत्तिं अप्पेत्वा उपधिविवेकं परिपूरयमानो विहरति, नव-मज्झिमकाले कीदिसो अहोसी ति इमिना ततियेन ठानेन थेरा पासंसा भवन्ति, पासंसं लभन्ती ति । एस नयो मज्झिमनववारेसु ।

८. तत्रावुसो ति को अनुसन्धि ? एवं नवहाकारेहि आमिस-दायादपटिपदं गरहन्तो, नवहि धम्मदायादपटिपदं थोमेन्तो, अट्टारस- 20 हाकारेहि देसनं निट्ठापेत्वा, ये ते “येसं च धम्मानं सत्था पहानं आह, ते च धम्मे न पजहन्ती” ति एवं पहातब्बधम्मा वुत्ता, ते सरूपतो^४ “इमे ते” ति दस्सेतुं इदं “तत्रावुसो लोभो चा” ति आदिमाह—अयं अनुसन्धि ।

१. पासंसं—रो० ।

२. ०परिवारितेन—सी० ।

३. पट्टदुकूलं—स्या० ।

४. तेसं—स्या० ।

अपि च हेट्ठा परियायेनेव धम्मो^१ कथितो^२ । आमिसं पन
परियायेन पि निप्परियायेन पि कथितं । इदानीं निप्परियायधम्मं
लोकुत्तर मगं कथेतुं इदमाह—अयम्पेत्य^३ अनुसन्धि ।

तत्थ तत्रा ति अतीतदेसनानिदस्सनं; “सत्थु पविवित्तस्स
5 विहरतो सावका विवेकं नानुसिक्खन्ती” ति आदिना नयेन वुत्त-
देसनायं ति वुत्तं होति । लोभो च पापको दोसो च पापको ति इमे
द्वे धम्मा पापका लामका, इमे पहातब्बा ति दस्सेति । तत्थ लुब्भन-
लक्खणो लोभो । दुस्सनलक्खणो दोसो । तेषु लोभो आमिसदायादस्स
B. 108 पच्चयानं लाभे होति, दोसो अलाभे । लोभेन अलद्धं पत्थेति, दोसेन
10 अलभन्तो विघातवा होति । लोभो च देय्यधम्मे होति, दोसो अदायके
वा अमनुज्जदायके वा । लोभेन नवतण्हामूलके धम्मे परिपूरेति,
दोसेन पञ्च मच्छरियानि ।

इदानीं नेसं^४ पहानुपायं दस्सेन्तो लोभस्स च पहानाया ति
आदिमाह । तस्सत्थो—तस्स पन पापकस्स लोभस्स च दोसस्स च
15 पहानाय । अत्थि मज्झिमा पटिपदा ति मगं सन्धाय इदं वुत्तं ।
मग्गो हि लोभो एको अन्तो, दोसो एको अन्तो ति एते द्वे अन्ते न
उपेति न उपगच्छति, विमुत्तो एतेहि अन्तेहि, तस्मा “मज्झिमा
पटिपदा” ति वुच्चति । एतेसं मज्जे भवत्ता मज्झिमा पटिपज्जितब्बतो
च पटिपदा ति । तथा कामसुखल्लिकानुयोगो एको अन्तो, अत्तकिल-
20 मथानुयोगो एको अन्तो; सस्सतं एको अन्तो, उच्छेदो एको अन्तो ति
पुरिमनयेनेव वित्थारेतब्बं ।

चक्खुकरणी ति आदीहि पन तमेव पटिपदं थोमेति । सा हि
सच्चानं दस्सनाय संवत्तति, दस्सनपरिणायकट्ठेना ति चक्खुकरणी ।

१. धम्मा—स्या० ।

२. कथिता—स्या० ।

३. अयं चेत्य—स्या० ।

४. तेसं—रो० ।

सच्चानं आणाय संवत्तति विदितकरणट्टेना^१ ति आणकरणी ।
रागादीनं च वूपसमनतो उपसमाय संवत्तति^२ । चतुन्नं पि सच्चानं
अभिञ्जेय्यभावदस्सनतो अभिञ्जाय संवत्तति । सम्बोधो ति मग्गो,
तस्सत्थाय संवत्तनतो सम्बोधाय संवत्तति । मग्गो येव हि मग्गत्थाय
संवत्तति मग्गेन कातब्बकिच्चकरणतो । निब्बानं^३ नाम अप्पच्चयं । 5
तस्स^४ पन सच्छिकिरियाय पच्चक्खकम्माय संवत्तनतो निब्बानाय
संवत्तती ति वुच्चति; अयमेत्थ सारो । इतो अञ्जथा वण्णना
पपञ्चा ।

इदानी तं मज्झिमपटिपदं सरूपतो दस्सेतुकामो “कतमा च सा”
ति पुच्छित्वा “अयमेवा ” ति आदिना नयेन विस्सज्जेति^५ । 10

तत्थ अयमेवा ति अवधारणवचनं; अञ्जमग्गपटिसेधनत्थं, बुद्ध-
पच्चेकबुद्धबुद्धसावकानं^६ साधारणभावदस्सनत्थं च । वुत्तं चेत्तं
“एसेव^७ मग्गो नत्थञ्जो, दस्सनस्स विसुद्धिया” (खु० १.४२) ति ।
स्वायं किलेसानं आरकत्ता पि अरियो । अरिपहानाय^८ संवत्तती ति
पि अरियेन देसितो ति पि अरियभावप्पटिलाभाय संवत्तती ति पि 15
अरियो । अट्ठहि अङ्गेहि उपेतत्ता अट्ठङ्गिको, न च अङ्गविनिमुत्तो^९
पञ्चङ्गिकतुरियादीनि विय । किलेसे मारेन्तो गच्छति, मग्गति वा
निब्बानं, मग्गीयति वा निब्बानत्थिकेहि, गम्मति वा तेहि पटिपज्जी-
यती ति मग्गो । सेय्यथिदं ति निपातो, तस्स कतमो सो इति चे ति
अत्थो, कतमानि वा तानि अट्ठङ्गानी ति । एकमेकञ्चिह अङ्गं मग्गो 20
येव । यथाह “सम्मादिट्ठि, मग्गो चेव हेतु चा” (धसं० २३६) ति ।
पोराणा पि भणन्ति—“दस्सनमग्गो सम्मादिट्ठि, अभिनिरोपनमग्गो
सम्मासङ्कप्पो...पे०...अविकखेपमग्गो सम्मासमाधी” ति ।

B. 109

१. विदितकारकट्टेन—रो० ।

२. संवत्तति नाम—स्या० ।

३-३. निब्बानं नाम तस्स—स्या०;

४. विस्सज्जेसि—स्या० ।

निब्बानामतस्स—सी० ।

५. बुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं—सी० ।

६. एसेव—रो० ।

७. अरिप्पहानाय—सी०, स्या०;

८. अङ्गविमुत्तो—स्या० ।

अरियप्पहानाय—रो० ।

- सम्मादिट्ठादीसु चेतसु सम्मा दस्सनलक्खणा सम्मादिट्ठि । सम्मा अभिनिरुपनलक्खणो सम्मासङ्कप्पो । सम्मा परिग्गहलक्खणा सम्मावाचा । सम्मा समुट्ठानलक्खणो^१ सम्माकम्मन्तो । सम्मा वोदानलक्खणो सम्माआजीवो । सम्मा पग्गहलक्खणो सम्मावायामो ।
- 5 सम्मा उपट्ठानलक्खणा सम्मासति । सम्मा समाधानलक्खणो सम्मासमाधि । निब्बचनं पि नेसं सम्मा पस्सती ति सम्मादिट्ठी ति एतेनेव नयेन वेदितव्वं ।

तत्थ सम्मादिट्ठि उप्पज्जमाना मिच्छादिट्ठिं तप्पच्चनीयकिलेसे च अविज्जं च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्ममे च
10 पस्सति, ते च खो असम्मोहतो, नो आरम्मणतो, तस्मा “सम्मादिट्ठी” ति वुच्चति ।

सम्मासङ्कप्पो मिच्छासङ्कप्पं तप्पच्चनीयकिलेसे^२ च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्ममे च सम्मा अभिनिरुपेति, तस्मा “सम्मासङ्कप्पो” ति वुच्चति ।

- 15 सम्मावाचा मिच्छावाचं तप्पच्चनीयकिलेसे च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्ममे च सम्मा परिग्गण्हाति^३, तस्मा “सम्मावाचा” ति वुच्चति ।

सम्माकम्मन्तो मिच्छाकम्मन्तं तप्पच्चनीयकिलेसे च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्ममे च सम्मा समुट्ठापेति,
20 तस्मा “सम्माकम्मन्तो” ति वुच्चति ।

B. 110

सम्माआजीवो मिच्छाआजीवं तप्पच्चनीयकिलेसे च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्ममे च सम्मा वोदापेति, तस्मा “सम्माआजीवो” ति वुच्चति ।

१ समुट्ठापनलक्खणो—सी० ।

२. तप्पच्चनीयकिलेसे—स्या० ।

३. परिग्गण्हाति—सी० ।

सम्मावायामो मिच्छावायामं तप्पच्चनीयकिलेसे च कोसज्जं च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्मे च सम्मा पग्गण्हाति^१, तस्सा 'सम्मावायामो' ति वुच्चति ।

सम्मासति मिच्छासतिं तप्पच्चनीयकिलेसे च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्मे च सम्मा उपट्ठापेति^२, तस्मा 5 "सम्मासती" ति वुच्चति ।

सम्मासमाधि मिच्छासमाधिं तप्पच्चनीयकिलेसे च उद्वच्चं च पजहति, निब्बानं च आरम्मणं करोति, सम्पयुत्तधम्मे च सम्मा समाधियति, तस्मा "सम्मासमाधी" ति वुच्चति ।

इदानी अयं खो सा आवुसो ति तमेव पटिपदं निगमेन्तो आह । 10 तस्सत्थो—य्वायं चत्तारो पि लोकुत्तरमग्गे एकतो कत्वा कथितो अट्ठङ्गिको मग्गो, अयं खो सा आवुसो...पे०...निब्बानाय संवत्तती ति ।

९. एवं पहातब्बधम्मेसु लोभदोसे तप्पहानुपायं च दस्सेत्वा 15 इदानी अञ्जे पि पहातब्बधम्मे तेसं पहानुपायं च दस्सेन्तो—तत्रावुसो कोधो चा ति आदिमाह । तत्थ कुज्झनलक्खणो कोधो चण्डिकलक्खणो वा, आघातकरणरसो, दुस्सनपच्चुपट्टानो^३ । उपनन्धनलक्खणो उपनाहो, वेरअप्पटिनिस्सज्जनरसो, कोधानुपबन्धभावपच्चुपट्टानो । वुत्तं चेतं—“पुब्बकाले कोधो, अपरकाले उपनाहो” (वि० ४२३) ति आदि । 20

परगुणमक्खनलक्खणो मक्खो, तेसं विनासनरसो, तदवच्छादनपच्चुपट्टानो । युगगाहलक्खणो पळासो, परगुणेहि अत्तनो गुणानं समीकरणरसो^४ परेसं गुणप्पमाणेन उपट्टानपच्चुपट्टानो ।

१. पटिग्गण्हति—स्या० ।

३. दुस्सन०—सी० ।

२. उपट्ठपेति—स्या० ।

४. समितकरणरसो—स्या० ।

B. 111

परसम्पत्तिखीयनलक्खणा^१ इस्सा तस्सा अक्खमनलक्खणा वा, तत्थ अनभिरतिरसा, ततो विमुखभावपच्चुपट्टाना । अत्तनो सम्पत्ति-निगूहनलक्खणं मच्छेरं, अत्तनो सम्पत्तिया परेहि साधारणभावअसु-खायनरसं, सङ्कोचनपच्चुपट्टानं^२ ।

५ कतपापपटिच्छादनलक्खणा माया, तस्स निगूहनरसा, तदावरण-पच्चुपट्टाना । अत्तनो अविज्जमानगुणपकासनलक्खणं साठेय्यं, तेसं समुदाहरणरसं, सरीराकारेहि पि तेसं विभूतकरणपच्चुपट्टानं ।

चित्तस्स उद्धुमातभावलक्खणो थम्भो, अप्पतिस्सयवुत्तिरसो, अमद्वतापच्चुपट्टानो । करणुत्तरियलक्खणो सारम्भो, विपच्चनी-
१० कतारसो, अगारवपच्चुपट्टानो ।

उण्णतिलक्खणो^३ मानो, अहंकाररसो, उद्धुमातभावपच्चुपट्टानो । अब्भुण्णतिलक्खणो अतिमानो, अतिविय अहंकाररसो, अच्चुद्धुमात-भावपच्चुपट्टानो ।

मत्तभावलक्खणो मदो, मदग्गाहणरसो, उम्मादपच्चुपट्टानो । पञ्चसु
१५ कामगुणेषु चित्तवोस्सग्गलक्खणो पमादो, वोस्सग्गानुप्पदानरसो, सति-विप्पवासपच्चुपट्टानो ति एवं इमेसं धम्मानं लक्खणादीनि वेदि-तब्बानि । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन “तत्थ कतमो कोधो” ति आदिना विभङ्गे (४२६) वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

विसेसतो चेत्य आमिसदायादो अत्तना अलभन्तो अञ्जस्स
२० लाभिनो कुञ्भति; तस्स सकिं उप्पन्नो कोधो कोधो येव, तत्तुत्तरि^४ उपनाहो । सो एवं कुद्धो उपनय्हन्तो च सन्ते पि अञ्जस्स लाभिनो गुणे मक्खेति ? अहं पि तादिसो ति च युग्गाहं गण्हाति—अयमस्स मक्खो च पळासो च । एवं मक्खी पळासी तस्स लाभसक्कारादीसु ‘किं इमस्स इमिना’ ति इस्सति पदुस्सति—अयमस्स इस्सा । सचे

१. परसम्पत्तिखीयन०—स्या० ।

२. सङ्कोचपच्चुपट्टानं—सी० ;

३. उन्नति—स्या०, रो० ।

सङ्कोचनपच्चुपट्टानं—स्या० ।

४. तत्तुत्तरि—सी० ; तदुत्तरि—स्या० ।

पनस्स काचि सम्पत्ति होति, तस्सा तेन साधारणभावं न सहति,
इदमस्स मच्छेरं । लाभहेतु खो पन अत्तनो सन्ते पि दोसे
पटिच्छादेति—अयमस्स माया । असन्ते पि गुणे पकासेति—इदमस्स
साठेय्यं । सो एवं पटिपन्नो सचे यथाधिप्पायं लाभं लभति, तेन थद्धो
होति अमुदुचित्तो, नयिदं एवं कातब्बं ति ओवदितुं असक्कुण्यो— 5
अयमस्स थम्भो । सचे पन नं कोचि किञ्चि वदति—“नयिदं एवं
कातब्बं” ति तेन सारद्धचित्तो होति भाकुटिकमुखो “को मे त्वं” ति
पसय्ह भाणी—अयमस्स सारम्भो । ततो थम्भेन “अहमेव सेय्यो”
ति अत्तानं मञ्जन्तो मानी होति, सारम्भेन “के इमे” ति परे
आंतमञ्जन्तो अतिमानी—अयमस्स मानो च अतिमानो च । सो 10
तेहि मानातिमानेहि जातिमदादिअनेकरूपं मदं जनेति, मत्तो समानो
कामगुणादिभेदेसु वत्थूसु पमज्जति—अयमस्स मदो च पमादो
चा ति ।

B. 112

एवं आमिसदायादो^१ अपरिमुत्तो होति इमेहि पापकेहि धम्मेहि
अञ्जेहि च एवरूपेहि । एवं तावेत्थ पहातब्बधम्मा वेदितब्बा । 15
पहानुपायो पाठतो च अत्थतो च सब्बत्थ निब्बिसेसो येव ।

आणपरिचयपाटवत्थं पनेत्थ अयं भेदो च कमो च भावनानयो
च वेदितब्बो । तत्थ भेदो ताव अयञ्जिह मज्झिमा पटिपदा कदाचि
अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो होति, कदाचि सत्तङ्गिको । अयञ्जिह
लोकुत्तरपठमज्झानवसेन उप्पज्जमानो अट्ठङ्गिको मग्गो होति, 20
अवसेसज्झानवसेन सत्तङ्गिको । उक्कट्टनिद्देसतो पनिध अट्ठङ्गिको^२
ति वुत्तो । इतो^३ परञ्जिह मग्गङ्गं नत्थि । एवं तावेत्थ भेदो
वेदितब्बो ।

१. आमिसदायादा—स्या० ।

२. अट्ठङ्गिको मग्गो—स्या० ।

३. ततो—स्या० ।

- यस्मा पन सब्बकुसलानं सम्मादिट्ठि सेट्ठा, यथाह “पञ्जा हि सेट्ठा कुसला वदन्ती” (जा० २.१२) ति, कुसलवारे च पुब्बङ्गमा, यथाह “कथं च, भिक्खवे, सम्मादिट्ठि पुब्बङ्गमा होति, सम्मादिट्ठि सम्मादिट्ठी ति पजानाति, मिच्छादिट्ठि मिच्छादिट्ठी ति पजानाती”
 5 (म० ३.१३६) ति वित्थारो, यथा? चाह? “विज्जा च खो, भिक्खवे, पुब्बङ्गमा कुसलानं धम्मानं समापत्तिया” ति, तप्पभवाभिनिब्बत्तानि सेसङ्गानि, यथाह “सम्मादिट्ठिस्स सम्मासङ्कप्पो पहोति...पे०... सम्मासत्तिस्स सम्मासमाधि पहोती” (म० ३.१३९-१४०) ति, तस्मा इमिना कमेन एतानि अङ्गानि वुत्तानी ति एवमेत्थ कमो
 10 वेदितब्बो ।

भावनानयो ति कोचि समथपुब्बङ्गमं विपस्सनं भावेति, कोचि विपस्सनापुब्बङ्गमं समथं । कथं ? इधेकच्चो पठमं उपचारसमाधि वा अप्पनासमाधि वा उप्पादेति—अयं समथो । सो तं च तंसम्पयुत्ते च धम्मे अनिच्चादीहि विपस्सति—अयं विपस्सना । इति पठमं समथो,
 15 पच्चा विपस्सना । तेन वुच्चति “समथपुब्बङ्गमं विपस्सनं भावेती” ति । तस्स समथपुब्बङ्गमं विपस्सनं भावयतो मग्गो सञ्जायति । सो तं मग्गं आसेवति भावेति बहुलीकरोति । तस्स तं मग्गं आसेवतो भावयतो बहुलीकरोतो संयोजनानि पहीयन्ति, अनुसया व्यन्तीहोन्ति (अं० २.१६६)—एवं समथपुब्बङ्गमं विपस्सनं भावेति ।

B. 113

- 20 इध पनेकच्चो वुत्तप्पकारं समथं अनुप्पादेत्वा व पञ्चुपादानक्खन्धे अनिच्चादीहि विपस्सति—अयं विपस्सना । तस्स विपस्सनापारिपूरिया तत्थ जातानं धम्मानं वोस्सग्गारम्मणतो उप्पज्जति चित्तस्स एकग्गता—अयं समथो । इति पठमं विपस्सना, पच्चा समथो । तेन वुच्चति “विपस्सनापुब्बङ्गमं समथं भावेती” ति । तस्स विपस्सनापुब्बङ्गमं समथं भावयतो मग्गो सञ्जायति । सो तं मग्गं आसेवति...पे०...
 25 बहुलीकरोति । तस्स तं मग्गं आसेवतो...पे०...अनुसया व्यन्तीहोन्ति—एवं विपस्सनापुब्बङ्गमं समथं भावेति ।

समथपुब्बङ्गमं पन विपस्सनं भावयतो पि विपस्सनापुब्बङ्गमं
समथं भावयतो पि लोकुत्तरमग्गवखणे समथविपस्सना युगनद्धा^१ व
होन्ति । एवमेत्थ भावनानयो वेदितब्बो ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय
धम्मदायादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

४. भयभैरवसुत्तवर्णना

१. एवं मे सुतं ति भयभैरवसुत्तं । तत्रायं अपुब्बपदवर्णना^१—
 अथा ति अविच्छेदनत्थे^२ निपातो । खो ति अवधारणत्थे । भगवतो
 सावत्थियं विहारे अविच्छिन्नेयेवा ति वुत्तं होति । जाणुस्सोणी ति
 नेतं तस्स माता-पितृहि कतनामं, अपि च खो ठानन्तरपटिलाभलद्धं ।
 ५ जाणुस्सोणिट्ठानं किर^३ नामेतं^३ पुरोहितट्ठानं । तं तस्स रज्जा दिन्नं ।
 तस्मा “जाणुस्सोणी” ति वुच्चति । ब्रह्मं अणती ति ब्राह्मणो, मन्ते
 सज्जायती ति अत्थो । इदमेव हि जातिब्राह्मणानं निरुत्तिवचनं ।
 अरिया पन बाहितपापत्ता ब्राह्मणा ति वुच्चन्ति ।

B. 114

- येन भगवा तेनुपसङ्कमी ति येना ति भुम्मत्थे करणवचनं ।
 10 तस्मा यत्थ भगवा तत्थ उपसङ्कमी ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।
 येन वा कारणेन भगवा देवमनुस्सेहि उपसङ्कमितब्बो, तेन कारणेन
 उपसङ्कमी ति एवमेत्थ^४ अत्थो दट्ठब्बो । केन च कारणेन भगवा
 उपसङ्कमितब्बो ? नानप्पकारगुणविसेसाधिगमाधिप्पायेन, सादुफलूप-
 भोगाधिप्पायेन दिजगणेहि निच्चफलितमहाख्वो विय ।
 15 उपसङ्कमी ति च गतो ति वुत्तं होति । उपसङ्कमित्वा ति
 उपसङ्कमनपरियोसानदीपनं । अथ वा एवं गतो ततो आसन्नतरं ठानं
 भगवतो समीपसङ्घातं गत्वा ति पि वुत्तं होति । भगवता सद्धिं
 सम्मोदी ति यथा खमनीयादीनि पुच्छन्तो भगवा तेन, एवं सो पि
 भगवता सद्धिं समप्पवत्तमोदो अहोसि; सीतोदकं विय उण्होदकेन
 20 सम्मोदितं एकीभावं अगमासि । याय च “कच्चि ते, भो गोतम,
 खमनीयं, कच्चि यापनीयं, कच्चि भोतो गोतमस्स गोतमसावकानं च
 अप्पाबाधं अप्पाताङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारो” ति आदिकाय

१. अनुपुब्ब०—स्या० ।

३-३. किरेतं—स्या० ।

२. अविच्छेदत्थे—सी० ।

४. एवमेत्थ—सी० ।

कथाय सम्मोदि । तं पीतिपामोज्जसङ्घातसम्मोदजननतो सम्मोदितुं
युत्तभावतो च सम्मोदनीयं^१, अत्थव्यञ्जनमधुरताय सुचिरं पि कालं
सारेतुं निरन्तरं पवत्तेतुं अरहरूपतो सरितब्बभावतो च सारणीयं ।
सुय्यमानसुखतो च सम्मोदनीयं, अनुस्सरियमानसुखतो च सारणीयं ।
तथा व्यञ्जनपरिसुद्धताय सम्मोदनीयं, अत्थपरिसुद्धताय सारणीयं 5
ति एवं अनेकेहि परियायेहि सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा
परियोसापेत्वा निट्ठापेत्वा येनत्थेन आगतो, तं पुच्छितुकामो एकमन्तं
निसीदि ।

एकमन्तं ति भावनपुंसकनिद्देशो, “विसमं चन्दिमसुरिया
परिवत्तन्ती” (अं० २.७९) ति आदीसु विय । तस्मा तथा निसिन्नो 10
एकमन्तं निसिन्नो होति, तथा निसीदी ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।
भुम्मत्थे वा एतं उपयोगवचनं । निसीदी ति उपाविसि । पण्डिता हि
पुरिसा गरुडानियं उपसङ्गमित्वा आसनकुसलताय एकमन्तं निसीदन्ति,
अयं च नेसं अञ्जतरो, तस्मा एकमन्तं निसीदि ।

कथं निसिन्नो पन एकमन्तं निसिन्नो होती ति ? छ निसज्जदोसे 15
वज्जेत्वा, सेय्यथिदं—अतिदूरं, अच्चासन्नं, उपरिवातं, उन्नतपदेसं,
अतिसम्मुखं, अतिपच्छा ति । अतिदूरे निसिन्नो हि सचे कथेतुकामो
होति, उच्चासद्देन कथेतब्बं होति । अच्चासन्ने निसिन्नो संघट्टनं
करोति । उपरिवाते निसिन्नो सरीरगन्धेन बाधति । उन्नतपदेसे^२
निसिन्नो अगारवं पकासेति । अतिसम्मुखा^३ निसिन्नो, सचे दट्ठुकामो 20
होति, चक्खुना चक्खुं आहच्च दट्ठब्बं होति । अतिपच्छा निसिन्नो,
सचे दट्ठुकामो होति, गीवं पसारेत्वा दट्ठब्बं होति । तस्मा अयं पि
एते छ निसज्जदोसे वज्जेत्वा निसीदि; तेन वुत्तं “एकमन्तं निसीदी”
ति ।

येमे ति ये इमे । कुलपुत्ता ति दुविधा कुलपुत्ता—जातिकुलपुत्ता 25
आचारकुलपुत्ता । तत्थ “तेन खो पन समयेन रट्ठपालो नाम कुलपुत्तो

१. सम्मोदनीयकथं—स्या० ।

२. उण्णतप्पदेसे—सी० ।

३. सम्मुखा—स्या० ।

तस्मिं येव थुल्लकोट्टिके^१ अगकुलस्स पुत्तो” (म० २.२८१) ति एवं आगता उच्चाकुलप्पसुता^२ जातिकुलपुत्ता नाम । “ये ते कुलपुत्ता सद्धा अगारस्मा अनगारियं पब्बजिता” (म० ३.६६) ति एवं आगता पन यत्थ कत्थचि कुले पसुता पि आचारसम्पन्ना आचारकुलपुत्ता नाम । इध पन द्वीहि पि कारणेहि कुलपुत्ता येव ।

सद्धा ति सद्धाय । अगारस्मा ति अगारतो । अनगारियं ति पब्बज्जं भिक्खुभावं च । पब्बज्जा पि हि नत्थेत्थ अगारियं ति अनगारिया, अगारस्स हितं कसिगोरक्खादिकम्मं एत्थ नत्थी ति अत्थो । भिक्खु पि नत्थेतस्स अगारं ति अनगारो, अनगारस्स भावो अनगारियं । पब्बजिता ति उपगता, एवं सब्बथा पि अनगारिय-सद्धातं पब्बज्जं भिक्खुभावं वा उपगता ति वुत्तं होति । पुब्बङ्गमो ति पुरतो गामी नायको । बहुकारो ति हितकिरियाय बहूपकारो । भवं तेसं गोतमो समादयेता ति ते कुलपुत्ते भवं गोतमो अधिसीलादीनि गाहेता सिक्खापेता । सा जनता ति सो जनसमूहो । दिट्ठानु-
 10 गतिं आपज्जती ति दस्सनानुगतिं पटिपज्जति; यन्दिट्ठिको भवं गोतमो यंखन्तिको यंशचको, ते पि तन्दिट्ठिका होन्ति तंखन्तिका तंशचिका ति अत्थो ।

कस्मा पनायं एवमाहा ति ? एस किर पुब्बे अनेके कुलपुत्ते अगारमज्जे बसन्ते देवपुत्ते विय पञ्चहि कामगुणेहि परिचारयमाने^३ अन्तो च बहि च सुसंविहितारक्खे दिस्वा ते अपरेन समयेन भगवतो मधुरसं^४ धम्मदेसनं^५ सुत्वा सद्धाय घरा निक्खम्म पब्बजित्वा घासच्छादनपरमताय सन्तुट्ठे आरज्जकेसु सेनासनेसु केनचि अरक्खय-
 20 माने पि अनुस्सङ्कितापरिसङ्किते हट्ठपहट्ठे उदग्गुदग्गे अद्दस, दिस्वा च इमेसं कुलपुत्तानं “अयं फासुविहारो कं^५ निस्साय उप्पन्नो” ति

B. 116

१. थुल्लकोट्टिते—सी० ;

थुल्लकोट्टितके—स्या० ।

४. मधुरस्सरं धम्मदेसनं ;

मधुरसद्धम्मदेसनं—स्या० ।

२. ०कुलप्पसूता—सी० ।

३. परिचारियमाने—स्या०, रो० ।

५. किं—स्या ।

चिन्तेन्तो “समणं गोतमं” ति भगवति पसादं अलत्थ । सो तं पसादं निवेदेतुं भगवतो सन्तिकं^१ आगतो, तस्मा एवमाह ।

अथस्स भगवा तं वचनं सम्पटिच्छन्तो अब्भनुमोदन्तो च एवमेतं ब्राह्मणा ति आदिमाह । वचनसम्पटिच्छनानुमोदनत्थो येव हि एत्थ अयं एवं ति निपातो । ममं उद्दिस्सा ति मं उद्दिस्स । सद्धा ति 5 सद्धायेव^२ । न इणट्ठा^३ न भयट्ठा^४ ति आदीनि सन्धायाह । ईदिसानं येव हि भगवा पुब्बङ्गमो, न इतरेसं । दुरभिसम्भवानि ही ति सम्भवितुं दुक्खानि दुस्सहानि, न सक्का अप्पेसक्खेहि अज्झोगाहितुं ति वुत्तं होति । अरञ्जवनपत्थानी ति अरञ्जानि च वनपत्थानि च । तत्थ किञ्चा पि अभिधम्मे निप्परियायेन “निक्खमित्वा बहि इन्दखिला 10 सव्वमेतं अरञ्जं” (वि० ३०२) ति वुत्तं, तथा पि यन्तं “पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं” ति आरञ्जकङ्गनिष्पादकं^५ सेनासनं वुत्तं, तदेव अधिप्पेतं ति वेदितव्वं ।

वनपत्थं ति गामन्तं अतिक्रमित्वा मनुस्सानं अनुपचारट्ठानं, यत्थ न कसीयति न वपीयति । वुत्तं पि चेतं “वनपत्थं ति दूरानमेतं 15 सेनासनानं अधिवचनं, वनपत्थं ति वनसण्डानमेतं सेनासनानं, वतपत्थं ति भिसनकानमेतं वनपत्थं ति सलोमहंसानमेतं, वनपत्थं ति परियन्तानमेतं, वनपत्थं ति न मनुस्सूपचारानमेतं सेनासनानं अधिवचनं” ति । एत्थ च परियन्तानं ति इममेकं परियायं ठपेत्वा सेसपरियायेहि वनपत्थानि वेदितव्वानि । पन्तानी ति परियन्तानि 20 अतिदूरानि । दुक्करं पविवेकं ति कायविवेकं दुक्करं । दुरभिरमं ति अभिरमितुं न सुखं । एकत्ते ति एकीभावे । किं दस्सेति ? कायविवेके कते पि तत्थ चित्तं अभिरमापेतुं दुक्करं । द्वयंद्वयारामो हि अयं लोको

१. सन्तिके—स्या० ।

२. सद्धाय एव—सी० ।

३. इणट्ठा—सी०; इणत्था—स्या० ।

४. भयट्ठा—सी०; भयत्था—स्या० ।

५. आरञ्जकङ्ग—सी०, स्या० ।

ति । हरन्ति मञ्जे ति हरन्ति विय घसन्ति^१ विय । मनो ति मनं ।
 समार्धि अलभमानस्सा ति उपचारसमार्धि वा^२ अप्पनासमार्धि वा
 अलभन्तस्स । किं दस्सेति ? ईदिसस्स भिक्खुनो तिणपण्णमिगादि-
 सद्देहि विविधेहि च भिसनकेहि वनानि चित्तं विक्खिपन्ति मञ्जे ति
 ५ सब्बं ब्राह्मणो सद्धापब्बजितानं कुलपुत्तानं अरञ्जवासे विम्हितो
 आह ।

कायकम्मन्तवारकथा

B. 117

३. अथस्स भगवा पुरिमनयेनेव “एवमेतं ब्राह्मणा” ति आदीहि
 तं तं^३ वचनं सम्पटिच्छित्वा अब्भनुमोदित्वा च यस्मा सोळससु ठानेसु
 आरम्मणपरिग्गहरहितानं येव तादिसानि सेनासनानि दुरभिसम्भवानि,
 10 न तेसु आरम्मणपरिग्गाहयुत्तानं, अत्तना च बोधिसत्तो समानो
 तादिसो अहोसि, तस्मा अत्तनो तादिसानं सेनासनानं दुरभिसम्भवतं
 दस्सेतुं मय्हं पि खो ति आदिमाह ।

तत्थ पुब्बेव सम्बोधा ति सम्बोधतो पुब्बेव, अरियमग्गप्पत्तितो^४
 अपरभागे येवा ति वुत्तं होति । अनभिसम्बुद्धस्सा ति अप्पटिविद्ध-
 15 चतुसच्चस्स । बोधिसत्तस्सेव सतो ति बुज्झनकसत्तस्सेव सम्मासम्बोधि
 अधिगन्तुं अरहसत्तस्सेव^५ सतो, बोधिया वा सत्तस्सेव लग्गस्सेव
 सतो । दीपङ्करस्स हि भगवतो पादमूले अट्ठधम्मसमोधानेन अभिनीहार-
 समिद्धितो पभुति तथागतो बोधिया सत्तो लग्गो “पत्तब्बा मया एसा”
 ति तदधिगमाय परक्कमं अमुञ्चन्तो येव आगतो, तस्मा बोधिसत्तो
 20 ति वुच्चति । तस्स मय्हं ति तस्स एवं बोधिसत्तस्सेव सतो मय्हं ।
 ये खो केचि समणा वा ब्राह्मणा वा ति ये केचि पब्बज्जुपगता वा
 भोवादिनो वा ।

१. घसन्ति—स्या० ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

४. अरियमग्गुप्पत्तितो—स्या० ;

५. अरहत्तस्सेव—रो० ।

अरियमग्गुप्पवत्तितो—रो० ।

अपरिसुद्धकायकम्मन्ता ति अपरिसुद्धेन पाणातिपातादिना काय-
कम्मन्तेन समन्नागता । अपरिसुद्धकायकम्मन्तसन्दोसहेतु ति अपरि-
सुद्धस्स कायकम्मन्तसङ्घातस्स अत्तनो दोसस्स हेतु, अपरिसुद्धकाय-
कम्मन्तकारणा ति वुत्तं होति । हवे ति एकंसवचने निपातो । अकुसलं 5
ति सावज्जं अक्खेमं च । भयभेरवं ति भयं च भेरवं च । चित्तुत्रासस्स
च भयानकारम्मणस्स चेतं अधिवचनं । तत्र^१ भयं सावज्जट्टेन अकुसलं,
भेरवं अक्खेमट्टेना ति वेदितव्वं । अव्हायन्ती^२ ति पक्कोसन्ति । कथं ?
ते हि पाणातिपातादीनि कत्वा “मयं अयुत्तमकम्हा; सचे नो ते
जानेय्युं येसं अपरज्झिक्कम्हा, इदानी अनुबन्धित्वा अनयव्यसनं
आपादेय्युं” ति अरज्जं पविसित्वा गच्छन्तरे वा गुम्बन्तरे वा निसी- 10
दन्ति । ते “अप्पमत्तकं पि तिणसद्दं वा पण्णसद्दं वा सुत्वा इदानीम्हा
नट्ठा” ति तसन्ति वित्तसन्ति^३, आगन्त्वा परेहि परिवारिता विय
बद्धा^४ बधिता विय च होन्ति । एवं तं भयभेरवं अत्तनि समारोपनट्टेन
अव्हायन्ति पक्कोसन्ति ।

न खो पनाहं...पे०.. पटिसेवामी ति अहं खो पन^५ अपरिसुद्ध- 15 B. 118
कायकम्मन्तो हुत्वा अरज्जवनपत्थानि पन्तानि सेनासनानि न पटि-
सेवामि । ये हि वो ति एत्थ वो ति निपातमत्तं । अरिया वुच्चन्ति
बुद्धा च बुद्धसावका च । परिसुद्धकायकम्मन्ता ति ईदिसा हुत्वा ।
तेसमहं अज्जतरो ति तेसं अहं पि एको, अज्जतरो । वोधिसत्तो हि
गहट्ठो पि पब्बजितो पि परिसुद्धकायकम्मन्तो व होति । भिय्यो ति 20
अतिरेकत्थे निपातो । पल्लोमं ति पल्लोमतं, खेमं सोत्थिभावं ति
अत्थो । आपादिं ति आपज्जि, अतिरेकं सोत्थिभावं अतिरेकेन वा
सोत्थिभावमापज्जि ति वुत्तं होति । अरज्जे विहाराया ति अरज्जे
विहारत्थाय ।

कायकम्मन्तवारकथा निट्ठिता ।

१. तत्थ—सी० ।

२. अव्हायन्ती—सी०, स्या० ।

३. वितसन्ति—स्या० ।

४. बन्धा—स्या० ।

५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

वचीकम्मन्तवारादिवण्णना

४. एस नयो सब्बत्थ । अयं पन विसेसो—वचीकम्मन्तवारे ताव अपरिसुद्धवचीकम्मन्ता ति अपरिसुद्धेन मुसावादिनी वचीकम्मन्तेन समन्नागता । ते कथं भयभेरवं अव्हायन्ति ? ते मुसावादेन परस्स अत्थं भञ्जित्वा, पिसुणवाचाय^१ मित्तभेदं कत्वा, फरुसवाचाय^२
- 5 परेसं परिसमज्झे मम्मनि^३ तुदित्वा निरत्थकवाचाय परसत्तानं कम्मन्ते नासेत्वा “मयं अयुत्तमकम्हा^४; सचे नो^५ ते जानेय्युं येसं अपरज्झिम्हा, इदानि अनुबन्धित्वा अनयव्यसनं पापेय्युं” ति अरज्जं पविसित्वा गच्छन्तरे वा गुम्बन्तरे वा निसीदन्ति । ते “अप्पमत्तकं पि तिणसदं वा पण्णसदं वा सुत्वा इदानिम्हा नट्ठा” ति तसन्ति वित्त-
- 10 सन्ति, आगन्त्वा परेहि परिवारिता विय बद्धा वधिता विय च होन्ति । एवं तं भयभेरवं अत्तनि समारोपनट्ठेन अव्हायन्ति पक्कोसन्ति ।

- मनोकम्मन्तवारे अपरिसुद्धमनोकम्मन्ता ति अपरिसुद्धेन अभिज्झादिना मनोकम्मन्तेन सम्मन्नागता । ते कथं भयभेरवं अव्हायन्ति ? ते परेसं रक्खितगोपितेसु भण्डेसु अभिज्झाविसमलोभं उप्पादेत्वा,
- 15 परस्स कुज्झित्वा; परसत्ते मिच्छादस्सनं गाहापेत्वा, मयं अयुत्तमकम्हा ...पे०...अत्तनि समारोपनट्ठेन अव्हायन्ति पक्कोसन्ति ।

B. 119

- आजीववारे अपरिसुद्धाजीवा ति अपरिसुद्धेन वेज्जकम्मदूतकम्मवट्ठिपयोगादिना एकवीसतिअनेसनभेदेन आजीवेन समन्नागता । ते कथं भयभेरवं अव्हायन्ति ? ते एवं जीविकं कप्पेत्वा सुणन्ति—“सासनसोधका
- 20 किर तेपिटका भिक्खू सासनं सोधेतुं निक्खन्ता, अज्ज वा स्वे वा इधागमिस्सन्ती ति अरज्जं पविसित्वा गच्छन्तरे वा...पे०...तसन्ति वित्तसन्ति । ते हि आगन्त्वा परिवारेत्वा गहिता विय, ओदातवत्थ-निवासिता विय च होन्ती ति । सेसं तादिसमेव ।

१. पिसुणावाचाय—सी० ।

२. फरुसावाचाय—सी० ।

३. मम्मनि भिन्दित्वा—सी० ।

४. अयुत्तमकरिम्हा—स्या० ।

५. पन—रो० ।

५. इतो परं अभिज्ज्ञालू ति आदीसु किञ्चापि अभिज्ज्ञाव्यापादा मनोकम्मन्तेन^१ सङ्गहिता^१, तथा पि नीवरणवसेन पुन वुत्ता ति वेदितब्बा । तत्थ अभिज्ज्ञालू ति परभण्डादिअभिज्ज्ञायनसीला । कामेसु तिब्बसारागा^२ ति वत्थुकामेसु बहलकिलेसारागा । ते कथं भयभेरवं अव्हायन्ति ? ते अववत्थितारम्मणा होन्ति । तेसं 5 अववत्थितारम्मणानं अरञ्जे विहरन्तानं दिवा दिट्ठं रत्तिं भयभेरवं हुत्वा उपट्ठाति “ते आकुलचित्ता^३ अप्पमत्तकेन पि तसन्ति वित्तसन्ति, रज्जुं वा लतं वा दिस्वा सप्पसज्जिनो होन्ति, खाणुं दिस्वा यक्खसज्जिनो, थलं वा पब्बतं वा दिस्वा हत्थिसज्जिनो, सप्पादीहि अनयव्यसनं आपादिता विय होन्ती” ति । सेसं तादिसमेव । 10

६. व्यापन्नचित्ता ति पकतिभावविजहनेन विपन्नचित्ता । किलेसानुगतज्झि चित्तं पकतिभावं विजहति, पुराणभत्तव्यञ्जनं विय पूतिकं होति । पटुट्ठमनसङ्कप्पा ति पटुट्ठचित्तसङ्कप्पा, अभद्रकेन^४ परेसं अनत्थजनकेन चित्तसङ्कप्पेन समन्नागता ति वुत्तं होति । ते कथं भयभेरवं अव्हायन्ति ? भयभेरवाव्हायनं इतो पभुति अभिज्ज्ञालुवारे 15 वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । यत्थ पन विसेसो भविस्सति, तत्थ वक्खाम^५ । न खो पनाहं व्यापन्नचित्तो ति एत्थ पन मेत्तचित्तो अहं हितचित्तो ति दस्सेति; ईदिसा हि बोधिसत्ता होन्ति । एवं सब्बत्थ वुत्तदोस-पटिपक्खवसेन बोधिसत्तस्स गुणावण्णेत्तब्बा ।

७. थो नमिद्धपरियुट्ठिता ति चित्तगेलञ्जभूतेन थोनेन सेसनाम- 20 कायगेलञ्जभूतेन मिद्धेन च परियुट्ठिता, अभिभूता गहिता ति वुत्तं होति । ते निदाबहुला होन्ति ।

१-१. मनोकम्मन्तसङ्गहिता—सी०, स्या० ।

२. तिब्बसारागा—रो०; तिब्बसारागा—स्या० ।

३. अकुसलचित्ता—सी०, स्या० ।

४. अभद्रकेन—सी०, स्या० ।

५. पवक्खाम—स्या० ।

B. 120

८. उद्धता ति उद्धचपकतिका विप्फन्दमानचित्ता, उद्धच्चेन हि एकारम्मणे चित्तं विप्फन्दति धजयट्टियं वातेन पटाका विय । अवूपसन्तचित्ता ति अनिब्बुतचित्ता, इध कुक्कुच्चं गहेतुं वट्टति ।

९. कङ्खी वेचिकिच्छी^१ ति एत्थ एकमेविदं पञ्चमं नीवरणं ।
 5 किं नु खो इदं ति आरम्मणं कङ्खनतो कङ्खा, इदमेविदं ति निच्छेतुं असमत्थभावतो विचिकिच्छा ति वुच्चति; तेन समन्नागता समणब्राह्मणा “कङ्खी वेचिकिच्छी” ति वुत्ता ।

१०. अत्तुक्कंसका परवम्भी ति ये अत्तानं उक्कंसेन्ति^२ उक्खि-
 10 पन्ति, उच्चे ठाने ठपेन्ति, परं च वम्भेन्ति गरहन्ति निन्दन्ति, नीचे ठाने ठपेन्ति, तेसमेतं अधिवचनं । ते कथं भयभेरवं अव्हायन्ति ? ते परेहि “असुको च किर असुको च अत्तानं उक्कंसेन्ति, अम्हे गरहन्ति, दासे विय करोन्ति, गण्हथ ने” ति अनुबद्धा^३ पलायित्वा अरञ्जं पविसित्वा गच्छन्तरे वा गुम्बन्तरे वा ति कायकम्मन्तसदिसं वित्थारेतब्बं ।

15 ११. छम्भी ति कायथम्भनलोमहंसनकरेन^४ थम्भेन समन्नागता । भीरुकजातिका ति भीरुकपकतिका, गामदारका विय भयबहुला असुरा कातरा ति वुत्तं होति ।

१२. लाभसक्कारसिलोकं ति एत्थ लब्भती ति लाभो, चतुन्नं पच्चयानमेतं अधिवचनं । सक्कारो^५ ति सुन्दरकारो, पच्चया एव हि
 20 पणीतपणीता सुन्दरसुन्दरा च अभिसङ्खरित्वा कता सक्कारा ति वुच्चन्ति । या च परेहि अत्तनो गारवकिरिया पुप्फादीहि वा पूजा । सिलोको ति वण्णभणनं एतं । लाभं च सक्कारं च सिलोकं च लाभ-
 सक्कारसिलोकं । निकामयमाना ति पत्थयमाना । भयभेरवाव्हायनं अभिज्झालुवारसदिसमेव । तदत्थदीपकं पनेत्थ पियगामिकवत्थुं
 25 कथेन्ति—

१. विचिकिच्छी—म० ।

२. अनुबद्धा—स्या० ।

३. सुन्दरसक्कारो—स्या० ।

४. अक्कंसन्ति—स्या० ।

५. कायद्धम्भनं—स्या० ।

एको किर पियगामिको नाम भिक्खु समा दिन्नधुतङ्गानं भिक्खूनं
लाभं दिस्वा “अहं पि धुतङ्गं समादियित्वा लाभं उप्पादेमी” ति
चिन्तेत्वा सोसानिकङ्गं समादाय सुसाने वसति । अथेकदिवसं एको
कम्ममुत्तो जरग्गवो^१ दिवा गोचरे चरित्वा रत्तिं तस्मिं सुसाने पुप्फ-
गुम्बे सीसं कत्वा रोमन्थयमानो^२ अट्ठासि । पियगामिको रत्तिं 5
चङ्कमना निक्खन्तो तस्स हनुसद् सुत्वा चिन्तेसि—“अट्ठा मं लाभ-
गिद्धो एस सुसाने वसती ति अत्वा देवराजा विहेठेतुं आगतो” ति
सो जरग्गवस्स पुरतो अञ्जलिं पग्गहेत्वा “सप्पुरिस देवराज, अज्ज मे
एकरत्तिं खम, स्वे पट्ठाय न एवं करिस्सामी” ति नमस्समानो सब्बरत्तिं
याचन्तो अट्ठासि । ततो सुरिये उट्ठिते तं दिस्वा कत्तरयट्ठिया पहरित्वा 10
फलापेसि “सब्बरत्तिं मं भिसापेसी” ति ।

B. 121

१३. कुसिता ति कोसज्जानुगता । हीनविरिया ति हीना
विरियेन विरहिता^३ वियुत्ता, निब्बिरिया ति वुत्तं होति । तत्थ
कुसीता कायिकविरियारम्भविरहिता होन्ति, हीनविरिया चेतसिक-
विरियारम्भविरहिता । ते आरम्भणववत्थानमत्तं पि कातुं न 15
सक्कोन्ति । तेसं अववत्थितारम्भणानं ति सब्बं पुब्बसदिसमेव ।

१४. मुट्ठस्सती ति नट्ठस्सती^४ । असम्पजाना ति पञ्चारहिता,
इमस्स च पटिपक्खे “उपट्ठितस्सतीहमस्मी” ति वचनतो सतिभाज-
नियमेवेतं । पञ्चा पनेत्थ सतिदुब्बल्यदीपनत्थं वुत्ता । दुविधा हि
सति—पञ्चासम्पयुत्ता पञ्चाविप्पयुत्ता^५ च । तत्थ पञ्चासम्पयुत्ता 20
बलवती, विप्पयुत्ता दुब्बला । तस्मा यदा पि तेसं^६ सति होति, तदा
पि असम्पजानन्ता मुट्ठस्सती येव ते दुब्बलाय सतिया सतिकिच्चा-
भावतो ति एतमत्थं दीपेतुं “असम्पजाना” ति वुत्तं । ते एवं
मुट्ठस्सती असम्पजाना आरम्भणववत्थानमत्तं पि कातुं न सक्कोन्ती
ति सब्बं पुब्बसदिसमेव ।

25

१. जरग्गवो—स्या० ।

२. रोमन्थयमानो—स्या० ।

३. रहिता—सी० ।

४. विसट्ठसती—स्या० ।

५. विप्पयुता—सी० ।

६. नेसं—सी० ।

१५. असमाहिता ति उपचारपनासमाधिविरहिता । विभन्त-
चित्ता ति उभन्तचित्ता । समाधिविरहेन^१ लद्धोकासेन उद्धच्चेन तेसं
समाधिविरहानं चित्तं नानारम्मणेषु परिब्भमति, वनमक्कटो विय
वनसाखासु उद्धच्चेन एकारम्मणे विप्फन्दति । पुब्बे वुत्तनयेनेव ते एवं
५ असमाहिता विभन्तचित्ता आरम्मणववत्थानमत्तं पि कातुं न
सक्कोन्ती ति सब्बं पुब्बसदिसमेव ।

१६. दुप्पञ्जा ति निप्पञ्जानमेतं अधिवचनं । पञ्जा पन दुट्ठा
नाम नत्थि । एळमूगा ति एलमुखा ख-कारस्स ग-कारो कतो;
लालमुखा^२ ति वुत्तं होति । दुप्पञ्जानञ्जिह्वे^३ कथेन्तानं लाला मुखतो
B. 122 10 गलति, लाला च एला ति वुच्चति । यथाह “पस्सेलमूगं उरगं
दुज्जिह्वं” ति । तस्मा ते “एळमूगा” ति वुच्चन्ति । “एलमुखा” ति
पि पाठो । “एलमुगा,” ति केचि पठन्ति, अपरे “एलमुका” ति पि
सब्बत्थ “एलमुखा” ति अत्थो । ते कथं भयभेरवं अव्हायन्ति ? ते
दुप्पञ्जा एळमूगा आरम्मणववत्थानमत्तं पि कातुं न सक्कोन्ति । तेसं
१५ अववत्थितारम्मणानं अरञ्जे विहरन्तानं दिवा दिट्ठं रत्ति भयभेरवं
हुत्वा उपट्ठाति—“ते आकुलचित्ता^४ अप्पमत्तकेन पि तसन्ति वित्त-
सन्ति, रज्जुं वा लतं वा दिस्वा सप्पसञ्जिनो होन्ति, खाणुं दिस्वा
यक्खसञ्जिनो, थलं वा पब्बतं वा दिस्वा हत्थिसञ्जिनो, सप्पादीहि
अनयव्यसनं आपादिता विय होन्ती” ति । एवं तं भयभेरवं अत्तनि
२० समारोपनत्थेन^५ अव्हायन्ति पक्कोसन्ति । पञ्जासम्पन्नोहमस्मी ति
एत्थ पञ्जासम्पन्नो ति पञ्जाय सम्पन्नो समन्नागतो, नो च खो
विपस्सनापञ्जाय, न मग्गपञ्जाय, अपि च खो पन इमेसु सोळससु
ठानेसु आरम्मणववत्थानपञ्जाया ति अत्थो । सेसं सब्बत्थ वुत्तनयमेवा
ति ।

सोळसट्ठानारम्मणपरिग्गहो निट्ठितो ।

१. समाधिविरहा—स्या० ।

२. लालामुखा—स्या०, रो० ।

३. दुज्जिह्वं—सी०; द्विजिह्वं—स्या० । ४. अकुलचित्ता—सी० ।

५. समारोपनद्वेन—सी० ।

भयभेरवसेनासनादिवण्णना

१७. तस्स मय्हं ति को अनुसन्धि ? बोधिसत्तो किर इमानि सोळसारम्मणानि परिगणहन्तो च भयभेरवं अदिस्वा 'भयभेरवं नाम एवरूपासु रत्तीसु एवरूपे सेनासने च पञ्चायति, हन्द नं तत्था पि गवेसिस्सामी^१, ति भयभेरवगवेसनं अकासि । एतमत्थं भगवा इदानी ब्राह्मणस्स दस्सेन्तो तस्स मय्हं ति आदिमाह ।

5

तत्थ या ता ति उभयमेतं रत्तीनं येव उद्देसनिद्देसवचनं^२ । अभिञ्जाता ति एत्थ अभी ति लक्खणत्थे उपसग्गो । तस्मा अभिञ्जाता ति चन्दपारिपूरिया चन्दपरिक्खयेना ति एवमादीहि लक्खणेहि जाता ति वेदितब्बा । अभिलक्खिता ति एत्थ उपसग्गमत्तमेव, तस्मा अभिलक्खिता ति लक्खणीया इच्चेव अत्थो, उपोसथ- 10 समादानधम्मस्सवनपूजासक्कारादिकरणत्थं लक्खेतब्बा सल्लक्खेतब्बा उपलक्खेतब्बा ति वुत्तं होति ।

चातुद्दसी ति पक्खस्स पठमदिवसतो पभुति चतुद्दसन्नं पूरणी एका रत्ति । एवं पञ्चदसी^३ अट्ठमी च । पक्खस्सा, ति सुक्कपक्खस्स कण्हपक्खस्स च । एता तिस्सो तिस्सो कत्वा छ रत्तियो । तस्मा 15 सन्बत्थ पक्खवचनं योजेतब्बं "पक्खस्स चातुद्दसी, पक्खस्स पञ्चदसी, पक्खस्स अट्ठमी" ति । अथ पञ्चमी कस्मा न गहिता ति ? असब्बकालिकत्ता । बुद्धे^४ किर भगवति अनुप्पन्ने पि उप्पज्जित्वा^५ अपरिनिब्बुते पि पञ्चमी अनभिलक्खितयेव । परिनिब्बुते पन धम्मसङ्गाहकत्थेरा चिन्तेसुं "धम्मस्सवनं चिरेन होती" ति । ततो सम्मन्नित्वा 20 पञ्चमी ति धम्मस्सवनदिवसं ठपेसुं । ततो पभुति सा अभिलक्खिता जाता । एवं असब्बकालिकत्ता एत्थ न गहिता ति ॥

B. 123

१. गवेसामि—सी० ।

२. उद्देसवचनं—स्या० ।

३. पञ्चदसी—स्या० ।

४. पुब्बे—स्या० ।

५. उपपज्जित्वा—सी० ।

तथारूपासू ति तथाविधासू । आरामचेतियानी ति पुष्काराम-
 फलारामादयो आरामा एव आरामचेतियानि । चित्तीकतद्वेन ति
 चेतियानी ति वुचन्ति, पूजनीयद्वेना ति वुत्तं होति । वनचेतियानी
 ति बलिहरणवनसण्डसुभगवनदेवसालवनादीनि वनानि येव वनचेति-
 5 यानि । रुक्खचेतियानी ति गामनिगमादिद्वारेसु पूजनीयरुक्खा येव
 रुक्खचेतियानि । लोकिया हि दिब्बाधिवत्था^१ ति वा मञ्जमाना
 तेसु येव वा दिब्बसञ्चिनो हुत्वा आरामवनरुक्खे चित्तीकरोन्ति
 पूजेन्ति, तेन ते सब्बे पि चेतियानी ति वुचन्ति । भिसनकानी ति
 भयजनकानि, पस्सतो पि सुणतो पि भयं जनेन्ति । सलोमहंसानी
 10 ति सहेव लोमहंसेन वत्तन्ति, पविसमानस्सेव लोमहंसजननतो ।
 अप्पेव नाम पस्सेय्यं ति अपि नाम तं भयभेरवं पस्सेय्यमेव ।
 अपरेन समयेना ति “एतदहोसि यंनूताहं” ति एवं चिन्तितकालतो
 पट्ठाय^२ अञ्जेत्त कालेन ।

तत्थ च मे ब्राह्मण विहरतो ति तथारूपेसु सेनासनेसु यं यं
 15 मनुस्सानं आयाचनउपहारकरणारहं यक्खट्ठानं पुष्प-धूप-मंस-रुहिर-
 वसा-मेद-पिहक-पप्फास-सुरा-मेरयादीहि ओकिण्णकिलिन्नधरणितलं
 एकनिपातं विय यक्खरक्खसपिसाचानं यं, दिवा पि पस्सन्तानं हृदयं
 मञ्जे फलति, तं ठानं सन्धायाह “तत्थ च मे, ब्राह्मण, विहरतो”
 ति । मगो^३ वा आगच्छती ति सिङ्गानि वा खुरानि वा कोट्टेन्तो
 20 गोकण्ण-खग-दीपि-वराहादिभेदो मगो वा आगच्छति । सब्बचतुप्प-
 दानञ्चिह इध मगो ति नामं । कत्थचि पन काळसिङ्गालो पि वुचति ।
 यथाहु—

B. 124

“उसभस्सेव ते खन्धो सीहस्सेव विजम्भितं^४ ।

मगराज^५ नमो त्यत्थु, अपि किञ्चि^६ लभामसे”

25

(जा० १.८३) ति ॥

१. दिब्बाधिवत्था—सी० ;

दिब्बाधिवट्ठा—स्या० ।

४. विजम्भति—स्या० ।

६. लभामसे—स्या० ।

२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. मगो—स्या० ।

५. मगराज—सी०, स्या० ।

मोरो वा कटुं पातेती ति मोरो वा सुखकटुं सुखतो चालेत्वा
पातेति । मोरगगहणेन च इध सब्बपक्खिगगहणं अधिपेत्तं, तेन यो
कोचि पक्खी ति वुत्तं होति । अथ वा मोरो वा ति वासद्देन
अञ्जो वा कोचि पक्खी ति । एस नयो पुरिमे मगगहणे पि ।
वातो वा पण्णकसटं एरेती ति वातो वा पण्णकचवरं घट्टेति । ५
एतं नून तं भयभेरवं आगच्छती ति यं एतं आगच्छति, तं भयभेरवं
नूना ति । इतो पभुति च आरम्मणमेव भयभेरवं ति वेदितब्बं ।
परित्तस्स च अधिमत्तस्स च भयस्स आरम्मणत्ता, सुखारम्मणं रूपं
सुखमिव । किं नु खो अहं अञ्जदत्थुं^१ भयपटिकङ्खी^२ विहरामी
ति अहं खो किं कारणं एकसेनेव भयं आकङ्खमानो इच्छमानो हुत्वा १०
विहरामि ।

यथाभूत-यथाभूतस्सा^३ ति येन येन इरियापथेन भूतस्स भवितस्स
सतो वत्तमानस्स समङ्गीभूतस्स वा । मे ति मम सन्तिके ।
तथाभूत-तथाभूतो^४ वा ति तेन तेनेव इरियापथेन भूतो भावितो सन्तो
वत्तमानो समङ्गीभूतो वा ति अत्थो । १५

१८. सो खो अहं...पे०...पटिविनेमी ति बोधिसत्तस्स किर
चङ्कमन्तस्स तस्मिं मगसिङ्गखुरसदादिभेदे भयभेरवारम्मणे आगते नेव
महासत्तो तिट्ठति, न निसीदति, न सयति; अथ खो चङ्कमन्तो वा
परिवीमंसन्तो परिविचिनन्तो भयभेरवं न पस्सति, मगसिङ्गखुरसदादि-
मत्तमेव चेत्तं होति, सो तं जत्वा 'इदं नामेतं, न भयभेरवं' ति ततो २०
तिट्ठति वा निसीदति वा सयति वा । एतमत्थं दस्सेन्तो "सो खो
अहं" ति आदिमाह । एस नयो सब्बपेय्यालेसु । इतो परं च
इरियापथपटिपाटिया अवत्वा आसन्नपटिपाटिया इरियापथा
वुत्ता ति वेदितब्बा । चङ्कमन्तस्स हि भयभेरवे आगते न ठितो न

१. अञ्जदत्थुं—स्या० ।

२. ०पाटिकङ्खी—स्या० ।

३. यथाभूतं यथाभूतस्स—म० ।

४. तथाभूतं तथाभूतो—म० ।

निसिन्नो न निपन्नो, ठितस्सा पि आगते न चङ्कमी ति एवं तस्स आसन्नपटिपाटिया वुत्ता ति ।

P. 125

असम्मोहविहारवण्णना

१९. एवं भिसनकेसु पि ठानेसु अत्तनो भयभेरवाभावं दस्सेत्वा इदानि भायीनं सम्मोहद्वानेसु अत्तनो असम्मोहविहारं दस्सेतुं
5 सन्ति खो पन ब्राह्मणा ति आदिमाह ।

तत्थ सन्ती ति अत्थि संविज्जन्ति उपलब्भन्ति । रत्ति येव समानं ति रत्तियेव सन्तं । दिवा ति सञ्जानन्ती ति “दिवसो अयं” ति सञ्जानन्ति । दिवा येव समानं ति दिवसं येव सन्तं । रत्ती ति सञ्जानन्ती ति “रत्ति अयं” ति सञ्जानन्ति । कस्मा पनेते एवं-
10 सञ्जिनो होन्ती ति ? वुट्टानकोसल्लाभावतो वा सकुणरुततो वा । कथं ? इधेकच्चो ओदातकसिणलाभी दिवा परिकम्मं कत्वादिवा समापन्नो ‘दिवा येव वुट्टहामी’ ति मनसिकारं उप्पादेति, नो च खो अद्धानपरिच्छेदे कुसलो होति । सो दिवसं अतिक्रमित्वा रत्तिभागे वुट्टाति । ओदातकसिणफरणवसेन चस्स विसदं होति विभूतं-सुविभूतं ।
15 सो ‘दिवा वुट्टहामी’ ति उप्पादितमनसिकारताय ओदातकसिणफरण-विसदविभूतताय च रत्ति येव समानं दिवा ति सञ्जानाति । इध पनेकच्चो नीलकसिणलाभी रत्ति परिकम्मं कत्वा रत्ति समापन्नो ‘रत्ति येव वुट्टहामी’ ति मनसिकारं उप्पादेति, नो च खो अद्धानपरिच्छेदे कुसलो होति । सो रत्ति अतिक्रमित्वा दिवसभागे वुट्टाति ।
20 नीलकसिणफरणवसेन चस्स अविसदं होति अविभूतं । सो ‘रत्ति वुट्टहामी’ ति उप्पादितमनसिकारताय नीलकसिणफरणाविसदा-विभूतताय च दिवा येव समानं रत्ती ति सञ्जानाति । एवं ताव वुट्टानकोसल्लाभावतो एवंसञ्जिनो होन्ति ।

सकुणरुततो पन इधेकच्चो अन्तोसेनासने निसिन्नो होति । अथ
25 दिवा खनकसकुणा काकादयो चन्दालोकेन दिवा ति मञ्जमाना रत्ति खन्ति, अञ्जेहि वा कारणेहि । सो तेसं सद्ं सुत्वा रत्ति येव समानं

दिवा ति सञ्जानाति । इध पनेकच्चो पब्बतन्तरे गम्भीराय
घनवनप्पटिच्छन्नाय गिरिगुहाय सत्ताहवद्दलिकाय वत्तमानाय अन्तर-
हितसुरियालोके काले निसिन्नो होति । अथ रत्तिं खनकसकुणा
उलूकादयो मज्झन्हिकसमये पि तत्थ तत्थ समन्धकारे निलीनाः^१
रत्तिसञ्जाय वा अञ्जेहि वा कारणेहि खन्ति । सो तेसं सद्दं सुत्वा 5
दिवा येव समानं रत्ती ति सञ्जानाति । एवं सकुणरुततो एवंसञ्जिनो
होन्ती ति । इदमहं ति 'इदं अहं' एवं सञ्जाननं । सम्मोहविहारस्मि
वदामी ति सम्मोहविहारपरियापन्नं अन्तोगधं^२ सम्मोहविहारानं
अञ्जतरं वदामी ति वुत्तं होति ।

B. 126

अहं खो पन ब्राह्मण...पे०...सञ्जानामी ति पाकटो बोधिसत्तस्स 10
रत्तिन्दिवपरिच्छेदो । सत्ताहवद्दले^३ पि चन्दिमसुरियेसु^४ अदिस्समानेसु
पि जानाति येव "एत्तकं पुरेभत्तकालो, गतो, एत्तकं पच्छाभत्तकालो,
एत्तकं पठमयामो, एत्तकं मज्झिमयामो, एत्तकं पच्छिमयामो ति,
तस्मा एवमाह । अनच्छरियं^५ चेतं^५ यं पूरितपारमी बोधिसत्तो एवं
जानाति । पदेसआणे ठितानं सावकानं पि हि रत्तिन्दिवपरिच्छेदो 15
पाकय्यो होति ।

कल्याणियमहाविहारे किर गोदत्तथेरो द्वङ्गुलकाले भत्तं गहेत्वा
अङ्गुलकाले भुञ्जाति । सुरिये अदिस्समाने पि पातो येव सेनासनं
पविसित्वा ताय वेलाय निक्खमति । एकदिवसं आरामिका "स्वे
थेरस्स निक्खमनकाले पस्सामा" ति भत्तं सम्पादेत्वा कालत्थम्भमूले 20
निसीदिसु । थेरो द्वङ्गुलकाले येव निक्खमति । ततो पभुति किर
सुरिये अदिस्समाने पि थेरस्स निक्खमनसञ्जाय एव भेरिं
आकोटेन्ति ।

१ निसिन्ना—स्या० ।

२. अन्तोभावं—रो० ।

३. ०वद्दलिककाले—स्या० ।

४. चन्दसुरियेसु—स्या० ।

५-५. अनच्छरियमेतं—सी० ।

अजगरविहारे^१ पि काळदेवत्थेरो^२ अन्तोवस्से यामगण्डिकं
 पहरति, आचिण्णथेरस्स । न च यामयन्तनाळिकं पयोजेति, अञ्जे
 भिक्खू पयोजेन्ति । अथ निक्खन्ते पठमे यामे थेरे मुग्गरं गहेत्वा
 ठितमत्ते येव एकं द्वे वारे पहरन्ते येव वा यामयन्तं पतति^३ । एवं
 5 तीसु यामेसु समणधम्मं कत्वा थेरो पातो येव गामं पविसित्वा पिण्डपात
 आदाय विहारं आगन्त्वा भोजनवेलाय^४ पत्तं गहेत्वा^५ दिवा
 विहारट्ठानं गन्त्वा समणधम्मं करोति । भिक्खू कालत्थम्भं दिस्वा
 थेरस्स अदिस्वा आगमनत्थाय पेसेन्ति । सो भिक्खु थेरं दिवा
 विहारट्ठाना निक्खमन्तमेव वा अन्तरामग्गे वा पस्सति । एवं पदे-
 10 सजाणे ठितानं सावकानं पि रत्तिन्दिवपरिच्छेदो पाकटो होति,
 किमङ्गं पन बोधिसत्तानं ति ।

यं खो तं ब्राह्मण...पे०...वदेय्या ति एत्थ पत्तं “यं खो तं,
 ब्राह्मण, असम्मोहधम्मो सत्तो लोके उप्पन्नो...पे०...सुखाय देव-
 B. 127 मुनुस्सानं” ति वचनं वदमानो कोचि सम्मा वदेय्य, सम्मा वदमानो
 15 सिया, न वितथवादी अस्स । ममेव तं वचनं वदमानो सम्मा वदेय्य,
 सम्मा वदमानो सिया, न वितथवादी अस्सा ति एवं पदसम्बन्धो
 वेदितव्वो ।

तत्थ असम्मोहधम्मो ति असम्मोहसभावो । लोके ति मनुस्सलोके ।
 बहुजनहिताया ति बहुजनस्स हितत्थाय, पञ्चासम्पत्तिया दिट्ठ-
 20 धम्मिकसम्परायिकहितूपदेसको ति । बहुजनसुखाया ति बहुजनस्स
 सुखत्थाय, चागसम्पत्तिया उपकरणसुखस्स^६ दायको^७ ति । लोकानु-
 कम्पाया^८ ति लोकस्स अनुकम्पत्थाय, मेत्ताकरुणासम्पत्तिया, माता-
 पितरो विय, लोकस्स रविक्खता गोपयिता^९ ति । अत्थाय हिताय

१. घजागर०—स्या० ;

वजगर०—सी० ।

४. भोजनसालाय—सी० ।

६-६. उपकरणसुखसम्पदायको—सी० ;

उपकरणसुखसम्पत्तिदायको—स्या० ।

२. कालिदेवत्थेरो—स्या० ।

३. पटति—सी० ।

५. ठपेत्वा—सी० ।

७. लोकानुकम्पकाया—सी० ।

८. गोपायिता—स्या० ।

सुखाय देवमनुस्सानं ति इध देवमनुस्सग्गहणेन च भव्वपुग्गलवेनेय्यसत्ते
येव गहेत्वा तेसं निब्बानमग्गफलाधिगमाय अत्तनो उप्पत्तिं दस्सेती ति
वेदितब्बो । अत्थाया ति हि वुत्ते परमत्थत्थाय, निब्बानाया^१ ति वुत्तं
होति । हिताया ति वुत्ते तं सम्पापकमग्गतथाया ति वुत्तं होति,
निब्बानसम्पापकमग्गतो हि उत्तरि हितं नाम तत्थि । सुखाया ति ^५
वुत्ते फलसमापत्तिसुखत्थाया ति वुत्तं होति, ततो उत्तरि सुखाभावतो ।
वुत्तं चेत्तं “अयं समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेव आयति च सुखविपाको”
(पि० ३९६; अं० २.२९२; दी० ३.२१६) ति ।

पुब्बभागपटिपदादिवण्णना

२०. एवं भगवा बुद्धगुणपटिलाभावसानं अत्तनो असम्मोहविहारं
ब्राह्मणस्स दस्सेत्वा, इदानि, याय पटिपदाय तं कोटिप्पत्तं असम्मोह- 10
विहारं अधिगतो, तं पुब्बभागतो पभुति दस्सेतुं आरद्धं खो पन मे
ब्राह्मणा ति आदिमाह ।

केचि पत्ताहु “इमं असम्मोहविहारं सुत्वा ब्राह्मणस्स चित्तमेवं
उप्पनं—‘काय नु खो पटिपदाय इमं पत्तो’ ति तस्स चित्तमञ्जाय
‘इमायाहं पटिपदाय इमं उत्तमं असम्मोहविहारं पत्तो’ ति दस्सेन्तो 15
एवमाहा” ति ।

तत्थ आरद्धं खो पन मे, ब्राह्मण, विरियं अहोसी ति ब्राह्मण, न B. 128
मया अयं उत्तमो असम्मोहविहारो कुसीतेन मुट्ठस्सतिना सारद्धकायेन
विविक्खत्तचित्तेन वा अधिगतो, अपि च खो तदधिगमाय आरद्धं खो
पन मे विरियं अहोसि, बोधिमण्डे निसिन्नेन मया चतुरङ्गविरियं 20
आरद्धं अहोसि, पग्गहितं असिथिलप्पवत्तितं ति वुत्तं होति ।—
आरद्धत्ता येव च मेत्तं असल्लीनं अहोसि ।

उपट्ठिता सति असम्मुट्ठा^२ ति न केवलं च विरियमेव, सति पि
मे—आरम्मणाभिमुखीभावेन उपट्ठिता अहोसि । उपट्ठितत्ता येव च

असम्मुट्टा । पस्सद्धो कायो ति कायचित्तपस्सद्धिसम्भवेन कायो पि मे पस्सद्धो अहोसि । तत्थ यस्मा नामकाये पस्सद्धे रूपकायो पि पस्सद्धो येव होति, तस्मा नामकायो रूपकायो ति अविसेसेत्वा व पस्सद्धो कायो ति वुत्तं । असारद्धो ति सो च खो पस्सद्धत्ता येव असारद्धो,
 5 विगतदरथो ति वुत्तं होति । समाहितं चित्तं एकगं ति चित्तं पि मे सम्मा आहितं सुट्ठु ठपितं अप्पितं विय अहोसि । समाहितत्ता एव च एकगं अचलं निप्फन्दनं ति । एत्तावता भानस्स पुब्बभागपटिपदा कथिता होति ।

इदानी इमाय पटिपदाय—अधिगतं पठमं भानं आदिं कत्वा
 10 विज्जात्तयपरियोसानं विसेसं दस्सेन्तो सो खो अहं ति आदिमाह । तत्थ विविच्चेव कामेहि...पे०...चतुत्थं भानं उपसम्पज्ज विहासि ति एत्थ ताव यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे पथवीकसिणकथायं वुत्तं । केवलज्झि तत्थ “उपसम्पज्ज विहरती” ति आगतं, इध “विहासि” ति अयमेव विसेसो । किं कत्वा पन भगवा इमानि
 15 भानानि उपसम्पज्ज विहासी ति कम्मट्ठानं भावेत्वा । कतरं ? आनापानस्सतिकम्मट्ठानं ?

इमानि च पन चत्तारि भानानि केसञ्चि चित्तेकगतत्थानि होन्ति, केसञ्चि विपस्सनापादकानि, केसञ्चि अभिञ्जापादकानि, केसञ्चि निरोधपादकानि, केसञ्चि भवोक्कमनत्थानि । तत्थ खीणासवानं
 20 चित्तेकगतत्थानि होन्ति । ते हि समापज्जित्वा एकगचित्ता ‘सुखं दिवसं विहरिस्सामा’ ति इच्चेवं कसिणपरिकम्मं कत्वा अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेन्ति । सेक्खपुथुज्जनानं समापत्तितो वुट्ठाय ‘समाहितेन चित्तेन विपस्सिस्सामा’ ति निब्बत्तेन्तानं विपस्सनापादकानि होन्ति । ये पन अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेत्वा अभिञ्जापादकज्झानं
 B. 129 25 समापज्जित्वा समापत्तितो वुट्ठाय “एको पि हुत्वा बहुधा होती” (दी० १.६८; खु० ५.१२४) ति वुत्तनया अभिञ्जायो पत्थेन्ता

निब्वत्तेन्ति, तेसं अभिञ्जापादकानि होन्ति । ये पन अट्ट समापत्तियो निब्वत्तेत्वा निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा सत्ताहं अचित्ता हुत्वा 'दिट्ठेव धम्मो निरोधं निब्बानं पत्वा सुखं विहरिस्सामा' ति निब्वत्तेन्ति, तेसं निरोधपादकानि होन्ति । ये पन अट्ट समापत्तियो निब्वत्तेत्वा अपरिहीनज्झाना 'ब्रह्मलोके उप्पज्जिस्सामा' ति निब्वत्तेन्ति, 5 तेसं भवोक्कमनत्थानि होन्ति ।

भगवता पनिदं चतुत्थज्झानं बोधक्खमूले निब्वत्तितं । तं तस्स विपस्सनापादकं चैव अहोसि अभिञ्जापादकं च सब्बकिच्चसाधकं च, सब्बलोकियलोकुत्तरगुणदायकं ति वेदितब्बं ।

पुब्बेनिवासकथावर्णना

२२. येसं च गुणानं दायकं अहोसि, तेसं एकदेसं दस्सेन्तो 10 सो एवं समाहिते चित्ते ति आदिमाह । तत्थ द्विन्नं विज्झानं अनुपदवर्णना चैव भावनानयो च विसुद्धिमग्गे वित्थारितो । केवलज्झिह तत्थ "सो एवं समाहिते चित्ते...पे०...अभिनिन्नामेती" ति वुत्तं, इध "अभिनिन्नामेसि" ति । अयं खो मे ब्राह्मणा ति अयं च अप्पनावारो तत्थ अनागतो ति अयमेव २ विसेसो । तत्थ सो ति सो अहं । 15 अभिनिन्नामेसि ति अभिनीहरिं । अभिनिन्नामेसि ति च वचनतो सो ति एत्थ 'सो अहं' ति एवमत्थो वेदितब्बो ।

यस्मा चिदं भगवतो वसेन पुब्बेनिवासानुस्सतिज्जाणं आगतं, तस्मा "सो ततो चुतो इधूपपन्नो" ति एत्थ एवं योजना वेदितब्बा । एत्थ हि सो ततो चुतो ति पटिनिवत्तन्तस्स पच्चवेक्खणं । तस्मा 20 इधूपपन्नो ति इमिस्सा इधूपपत्तिया अनन्तरं । अमुत्र उदपादि ३ ति तुसितभवनं सन्धायाहा ति वेदितब्बो । तत्रापार्सि एवंनामो ति तत्रा पि तुसितभवने सेतकेतु नाम देवपुत्तो अहोसिं । एवंगोत्तो ति

१. उपपज्जिस्सामा—सी०, स्या० ।

२. अयमेवेत्थ—स्या० ।

३. उपपादि...सी० ।

B. 130

ताहि देवताहि सद्धिं एकगोत्तो । एवंवण्णो ति सुवण्णवण्णो ।
 एवमाहारो ति दिब्बसुधाहारो । एवंमुखदुक्खप्पटिसंवेदी ति एवं
 दिब्बसुखप्पटिसंवेदी । दुक्खं पन सङ्खारदुक्खमत्तमेव । एवमायुपरियन्तो
 5 ततो चृतो ति सो अहं ततो तुसितभवनतो चृतो । इधूपपन्नो ति
 इध महामायाय देविया कुच्छिम्हि निब्बतो ।

अयं खो मे ब्राह्मणा ति आदीसु मे ति मया । विज्जा ति
 विदितकरणद्वेन विज्जा । किं विदितं करोति ? पुब्बेनिवासं ।
 अविज्जा ति तस्सेव^१ पुब्बेनिवासस्स अविदितकरणद्वेन—तप्पटिच्छादको
 10 मोहो वुच्चति । तमो ति स्वेव मोहो पटिच्छादकद्वेन “तमो” ति
 वुच्चति । आलोको ति सा येव विज्जा ओभासकरणद्वेन “आलोको”
 ति वुच्चति । एत्थ च विज्जा अधिगता ति अयं अत्थो । सेसं
 पसंसावचनं । योजना पनेत्थ ‘अयं खो मे विज्जा अधिगता, तस्स मे
 अधिगतविज्जस्स अविज्जा विहता’, विनट्ठा ति अत्थो । कस्मा ?
 15 यस्मा विज्जा उप्पन्ना । एस नयो इतरस्मिं पि पदद्वये ।

यथा तं ति एत्थ यथा ति ओपम्मे । तं ति निपातो । सतिया
 अविप्पवासेन अप्पमत्तस्स । विरियातापेन आतापिनो । काये च
 जीविते च अनपेक्खताय पहितत्तस्स पेसितत्तस्सा ति अत्थो । इदं
 वुत्तं होति “यथा अप्पमत्तस्स आतापिनो पहितत्तस्स विहरतो
 20 अविज्जा विहञ्जेय्य, विज्जा उप्पज्जेय्य; तमो विहञ्जेय्य, आलोको
 उप्पज्जेय्य । एवमेव मम अविज्जा विहता, विज्जा उप्पन्ना; तमो
 विहतो आलोको उप्पन्नो । एतस्स मे पधानानुयोगस्स अनुरूपमेव
 फलं लद्धं” ति ।

पुब्बेनिवासकथा निट्ठिता ।

दिब्बचक्खुजाणकथावर्णना

२३. चतुपपातकथायं यस्मा^१ इध भगवतो वसेन पाळि आगता,
तस्मा “पस्सामि पजानामी” ति वुत्तं—अयं विसेसो । सेसं विसुद्धिमग्गे
वुत्तसदिसमेव ।

एत्थ पन विज्जा ति दिब्बचक्खुजाणविज्जा । अविज्जा ति
सत्तानं च्रुतिपटिसन्धिपटिच्छादिका अविज्जा । सेसं वुत्तनयमेवा ति । 5
यस्मा च पूरितपारमीनं महासत्तानं परिकम्मकिच्चं नाम नत्थि; ते
हि चित्ते अभिनिन्नामितमत्ते येव अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्स-
रन्ति, दिब्बेन चक्खुना सत्ते पस्सन्ति; तस्मा यो तत्थ परिकम्मं
आदिं कत्वा भावनानयो वुत्तो, न तेन इध अत्थो ति ।

B. 131

आसवक्खयजाणकथावर्णना

२४. ततियविज्जाय सो एवं समाहिते चित्ते ति विपस्सना- 10
पादकं चतुत्थज्झानचित्तं वेदितब्बं । आसवानं खयजाणाया ति
अरहत्तमग्गजाणत्थाय, अरहत्तमग्गो हि आसवविनासनतो आसवानं
खयो ति वुच्चति, तत्र चेतं जाणं, तप्परियापन्नत्ता ति । चित्तं
अभिनिन्नामेसि ति विपस्सनाचित्तं अभिनीहरिं । सो इदं दुक्खं ति
एवमादीसु “एत्तकं दुक्खं, न इतो भिय्यो” ति सब्बं पि दुक्खसच्चं 15
सरसलक्खणपटिवेधेन यथाभूतं अब्भञ्जासि जानिं पटिविज्झिं । तस्स
च दुक्खस्स निब्बत्तिकं तण्हं अयं दुक्खसमुदयो ति । तदुभयं पि यं
ठानं पत्वा निरुज्झति, तं तेसं अप्पववत्ति निब्बानं अयं दुक्खनिरोधो
ति । तस्स सम्पापकं अरियमग्गं अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा
ति सरसलक्खणपटिवेधेन यथाभूतं अब्भञ्जासि जानिं पटिविज्झिं ति 20
एवमत्थो वेदितब्बो ।

एवं सरुपतो सच्चानि दस्सेत्वा इदानीं किलेसवसेन परियायतो
दस्सेन्तो इमे आसवा ति आदिमाह । तस्स मे एवं जानतो एवं

पस्सतो ति तस्स मय्हं एवं जानन्तस्स एवं पस्सन्तस्स । सहं
 विपस्सनाय कोटिप्पत्तं मग्गं कथेति । कामासवा ति कामासवतो ।
 विमुच्चित्था ति इमिना फलक्खणं दस्सेति; मग्गवखणे हि चित्तं
 विमुच्चति, फलक्खणे विमुत्तं होति । विमुत्तस्मिं विमुत्तमिति आणं
 5 ति इमिना पच्चवेक्खणआणं दस्सेति । खीणा जाती ति आदीहि तस्स
 भूमिं, तेन हि आणेन भगवा पच्चवेक्खन्तो “खीणा जाती” ति
 आदीनि अब्भञ्जासि । कतमा पन भगवतो जाति खीणा, कथं च
 नं अब्भञ्जासी ति ? न तावस्स अतीता जाति खीणा, पुब्बेव
 खीणत्ता; न अनागता, अनागते वायामाभावतो; न पच्चुप्पन्ना,
 10 विज्जमानत्ता । या पन मग्गस्स अभावितत्ता उप्पज्जेय्य एकचतुपञ्च-
 वोकारभवेसु एकचतुपञ्चक्खन्धभेदा जाति, सा मग्गस्स भावितत्ता
 अनुप्पादधम्मतं आपज्जनेन खीणा, तं सो मग्गभावनाय पहीनकिलेसे
 पच्चवेक्खित्वा “किलेसाभावे विज्जमानं पि कम्मं आयतिं अप्पटि-
 सन्धिकं होती” ति जानन्तो अब्भञ्जासि^१ ।

B. 132 15

वुसितं ति वुत्तं^२ परिवुत्थं^३, कतं चरितं निवृत्तं ति अत्थो ।
 ब्रह्मचरियं ति मग्गब्रह्मचरियं, पुथुज्जनकल्याणकेन हि सद्धिं सत्तसेक्खा
 ब्रह्मचरियवासं वसन्ति नाम, खीणासवो वुत्थवासो^४ । तस्मा भगवा
 अत्तनो ब्रह्मचरियवासं पच्चवेक्खन्तो “वुसितं ब्रह्मचरियं” ति अब्भ-
 20 ञ्जासि । कतं करणीयं ति चतुसु सच्चेसु चतुहि मग्गेहि परिञ्जा-
 प्हानसच्छिकिरियाभावनावसेन सोळसविधं पि किच्चं निट्ठापितं ति
 अत्थो । पुथुज्जनकल्याणकादयो हि तं किच्चं करोन्ति, खीणासवो
 कतकरणीयो । तस्मा भगवा अत्तनो करणीयं पच्चवेक्खन्तो “कतं
 करणीयं” ति अब्भञ्जासि ।

नापरं इत्थत्ताया^५ ति इदानि पुन इत्थभावाय एवं सोळसकिच्च-
 25 भावाय, किलेसक्खयाय वा मग्गभावनाकिच्चं मे नत्थी ति अब्भ-

१. अञ्जासि—स्या० ।

२. वुत्तं—स्या० ।

३. परिवुत्तं—स्या० ।

४. वुत्तवासो—स्या० ।

५. इत्थम्भावाय—सी०, स्या० ।

ञ्जासि । अथ वा इत्थत्ताया ति इत्थभावतो इमस्मा एवंपकारा
इदानी वत्तमानक्खन्धसन्ताना अपरं खन्धसन्तानं मय्हं नत्थि । इमे
पन पञ्चक्खन्धा परिञ्जाता तिट्ठन्ति, छिन्नमूलका रुक्खा विय । ते
चरिमकविञ्जाणनिरोधेन, अनुपादानो विय जातवेदो, निब्बायिस्सन्ती
ति अब्भञ्जासि ।

5

इदानी एवं पच्चवेक्खणञ्जाणपरिग्गहितं आसवानं खयञ्जाणाधिगमं
ब्राह्मणस्स दस्सेन्तो अयं खो मे ब्राह्मणा ति आदिमाह । तत्थ
विज्जा ति अरहत्तमग्गञ्जाणविज्जा । अविज्जा ति चतुसच्चपटि-
च्छादिका अविज्जा । सेसं वुत्तनयमेव । एत्तावता च पुब्बेनिवास-
ञ्जाणेन अतीतंसञ्जाणं, दिब्बचक्खुना पच्चुप्पन्नानागतंसञ्जाणं,
आसवक्खयेन सकललोकियलोकुत्तरगुणं ति एवं तीहि विज्जाहि सब्बे
पि सब्बञ्जुगुणे सङ्गहेत्वा पकासेन्तो अत्तनो असम्मोहविहारं
ब्राह्मणस्स दस्सेसि ।

10

अरञ्जवासकारणवर्णना

२५. एवं वुत्ते किर ब्राह्मणो चिन्तेसि—“समणो गोतमो
सब्बञ्जुतं पटिजानाति, अज्जा पि च अरञ्जवासं न विजहति; अत्थि
नु खवस्स अञ्जं पि किञ्चि करणीयं” ति । अथस्स भगवा अज्झासयं
विदित्वा इमिना अज्झासयानुसन्धिना^१ सिया खो पन ते ति
आदिमाह । तत्थ सिया खो पन ते ब्राह्मण एवमस्सा ति ब्राह्मण,
कदाचि तुय्हं एवं भवेय्य । न खो पनेतं, ब्राह्मण, एवं दट्ठब्बं ति
एतं खो पन, ब्राह्मण, तथा मय्हं पन्तसेनासनपटिसेवनं अवीतरागादि-
ताया ति एवं न दट्ठब्बं । एवं पन्तसेनासनपटिसेवने अकारणं
पटिविखपित्वा कारणं दस्सेन्तो द्वे खो अहं ति आदिमाह । तत्थ
अत्थो येव अत्थवसो । तस्मा द्वे खो अहं, ब्राह्मण, अत्थवसे ति अहं
खो, ब्राह्मण, द्वे अत्थे द्वे कारणानि सम्पस्समानो ति वुत्तं होति ।

20 B. 133

- अत्तनो च दिट्ठधम्मसुखविहारं ति एत्थ दिट्ठधम्मो नाम अयं पच्चक्खो
 अत्तभावो । सुखविहारो नाम चतुन्नं पि इरियापथविहारानं फासुता,
 एककस्स^१ हि अरञ्जे अन्तमसो उच्चारपस्सावकिच्चं उपादाय सब्बेव
 इरियापथा फासुका होन्ति । तस्मा दिट्ठधम्मस्स सुखविहारं^२ ति
 5 अयमत्थो वेदितब्बो । पच्छिमं च जनतं अनुकम्पमानो ति कथं
 अरञ्जवासेन पच्छिमा जनता अनुकम्पिता होति ? सद्धापब्बजिता
 हि कुलपुत्ता भगवतो अरञ्जवासं दिस्वा 'भगवा पि नाम अरञ्ज-
 सेनासनानि न मुच्चति, यस्स नेवत्थि परिञ्जातब्बं, न पहातब्बं, न
 भावेतब्बं, न सच्छिकातब्बं, किमङ्गं^३ पन मयं' ति चिन्तेत्वा तत्थ
 10 वसितब्बमेव मञ्जिस्सन्ति । एवं खिप्पमेव दुक्खस्सन्तकरा
 भविस्सन्ति । एवं पच्छिमा जनता अनुकम्पिता होति । एतमत्थं
 दस्सेन्तो आहु "पच्छिमं च जनतं अनुकम्पमानो" ति ।

देसनानुमोदनावण्णना

२६. तं सुत्वा अत्तमनो ब्राह्मणो अनुकम्पितरूपा ति आदिमाह ।
 तत्थ अनुकम्पितरूपा ति अनुकम्पितजातिका अनुकम्पितसभावा ।
 15 जनता ति जनसमूहो । यथा तं अरहता सम्मासम्बुद्धेना ति यथा
 अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुकम्पेय्य, तथेव अनुकम्पितरूपा ति ।

- एवं च पन वत्वा पुन तं भगवतो धम्मदेसनं अब्भनुमोदमानो
 भगवन्तं एतदवोच अभिक्कन्तं, भो गोतम, अभिक्कन्तं, भो गोतमा
 ति । तत्थायं अभिक्कन्तसद्दो खयसुन्दराभिरूपअब्भनुमोदनेसु दिस्सति ।
 20 "अभिक्कन्ता भन्ते रत्ति, निवखन्तो पठमो यामो, चिरनिसिन्नो
 भिक्खुसङ्घो" (चु० ३.३५३; अं० ३१२) ति आदीसु हि खये
 दिस्सति । "अयं इमेसं चतुन्नं पुग्गलानं अभिक्कन्ततरो च पणीततरो
 चा" (अं० २.१०६) ति आदीसु सुन्दरे ।

१. एकस्स—रो० ।

३. किमङ्ग—सी० ।

२. सुखविहारं दिट्ठधम्मसुखविहारं—सी०,
 स्या० ।

“को मे वन्दति पादानि इद्धिया यससा जलं ।

अभिकन्तेन वण्णेन सब्बा ओभासयं दिसा”

(खु० २.७७) ति—

आदीसु अभिरूपे । “अभिकन्तं भन्ते” (दी० १.७४; पारा० ८)
ति आदीसु अब्भनुमोदने । इधा पि अब्भनुमोदने येव । यस्मा च— 5
अब्भनुमोदने, तस्मा ‘साधु साधु भो गोतमा’ ति वुत्तं होती ति
वेदितब्बं ।

“भये कोधे पसंसायं तुरिते कोतुहलच्छरे ।

हासे सोके पसादे च करे आमेटितं बुधो” ति—

इमिना च लक्खणेन इध पसादवसेन पसंसावसेन चायं द्विक्खत्तुं 10
वुत्तो ति वेदितब्बो । अथ वा अभिकन्तं ति अभिकन्तं अतिइट्ठं
अतिमनापं, अतिसुन्दरं ति वुत्तं होति ।

तत्थ एकेन अभिकन्तसद्देन देसनं थोमेति, एकेन अत्तनो पसादं ।
अयञ्हेत्थ अधिप्पायो—अभिकन्तं भो गोतम, यदिदं भोतो गोतमस्स
धम्मदेसना, अभिकन्तं यदिदं भोतो गोतमस्स धम्मदेसनं आगम्म मम 15
पसादो ति । भगवतो येव वा वचनं द्वे द्वे अत्थे सन्धाय थोमेति—
भोतो गोतमस्स वचनं अभिकन्तं दोसनासनतो, अभिकन्तं गुणाधि-
गमनतो, तथा सद्धाजननतो, पञ्चाजननतो, सात्थतो, सब्यञ्जनतो,
उत्तानपदतो, गम्भीरत्थतो, कण्णसुखतो, हृदयङ्गमतो, अनत्तुक्कंसनतो,
अपरवम्भनतो, करुणासीतलतो, पञ्चावदाततो, आपाथरमणीयतो, 20
विमद्दक्खमतो, सुयममानसुखतो, वीमंसीयमानहिततो ति एवमादीहि
योजेतब्बं ।

ततो परं पि चतूहि उपमाहि देसनं येव थोमेति । तत्थ
निक्कुज्जितं^१ ति अधोमुखठपितं, हेट्ठामुखजातं वा । उक्कुज्जेय्या

- ति उपरि मुखं करेय्य^१ । पटिच्छन्नं ति तिणपण्णादिच्छादितं ।
 विवरेय्या ति उग्घाटेय्य । मूळहस्सा ति दिसामूळहस्स^२ । मग्गं
 आचिक्खेय्या ति हत्थे गहेत्वा “एस मग्गो” ति वदेय्य । अन्धकारे
 ति काळपक्खचातुद्दसीअड्ड^३रत्तघनवनसण्डमेघपटलेहिचतुरङ्गे तमे—
 5 अयं ताव अनुत्तानपदत्थो ।

B. 135

- अयं पन अधिप्पाययोजना—यथाकोचि निक्कुज्जितं^४ उक्कुज्जेय्य,
 एवं सद्धम्मविमुखं असद्धम्मे पतितं मं असद्धम्मा बुद्धापेन्तेन, यथा-
 पटिपच्छन्नं विवरेय्य । एवं कस्सपस्स भगवतो सासनन्तरधानतो पभुति
 मिच्छादिट्ठिगहनपटिच्छन्नं सासनं विवरन्तेन, यथा मूळहस्स मग्गं
 10 आचिक्खेय्य, एवं कुम्मग्गमिच्छामग्गप्पटिपन्नस्स मे सग्गमोक्खमग्गं
 आचिक्खन्तेन^५, यथा अन्धकारे तेलपज्जोतं धारेय्य, एवं मोहन्धकारे
 निमुग्गस्स मे बुद्धादिरतनरूपानि अपस्सतो तप्पटिच्छादकमोहन्धकार-
 विद्धंसकदेसनापज्जोतधारणेन मय्हं भोता गोतमेन एतेहि परियायेहि
 पकासितत्ता अनेकपरियायेन धम्मो पकासितो ति ।

पसन्नाकारवण्णना

- 15 एवं देसनं थोमेत्वा इमाय देसनाय रत्तनत्तयपसन्नचित्तो
 पसन्नाकारं करोन्तो एसाहं ति आदिमाह । तत्थ एसाहं ति एसो
 अहं । भवन्तं गोतमं सरणं गच्छामी ति भवं मे गोतमो सरणं
 परायणं^६ अघस्स ताता^७ हितस्स च विधाता ति इमिना अधिप्पायेन
 भवन्तं गोतमं गच्छामि भजामि सेवामि पयिरुपासामि, एवं वा
 20 जानामि बुज्झामी ति । येसञ्जिह धातूनं गतिअत्थो, बुद्धि पि तेसं
 अत्थो । तस्मा ‘गच्छामी’ ति इमस्स जानामि बुज्झामी ति अयमत्थो

१. ठप्पेय्य—स्या० ।

२. ०अद्ध०—स्या० ।

३. आविकरोब्बेन—सी० ।

४. हुत्ता—सी०, स्या० ।

५. दिसामूळहस्स—स्या० ।

६. निक्कुज्जितं—स्या० ।

७. परायणो—स्या; परायणं—सी० ।

वुत्तो । धम्मं च भिक्खुसङ्घं चा ति एत्थ पन अधिगतमग्गे
सच्छिक्तनिरोधे, यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने च अपायेसु अपतमाने
धारेती ति धम्मो । सो अत्थतो अरियमग्गो चेव निब्बानं च ।
वुत्तञ्हेतं “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्घता, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो
तेसं अग्गमक्खायती” (अं० २.३७) ति वित्थारो । न केवलं च 5
अरियमग्गो चेव निब्बानं च, अपि च खो अरियफलेहि सद्धिं परियत्ति-
धम्मो पि । वुत्तञ्हेतं छत्तमाणवकविमाने—

“रागविरागमनेजमसोकं धम्ममसङ्घतमप्पटिकूलं ।

मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं, धम्ममिमं सरणत्थमुपेही” ति ।

एत्थ रागविरागो ति मग्गो कथितो । अनेजमसोकं ति फलं । 10
धम्ममसङ्घतं ति निब्बानं । अप्पटिकूलं मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं
ति पिटकत्तयेन विभत्ता सब्बधम्मक्खन्धा ति । दिट्ठिसीलसंघातेन
संहतो ति सङ्घो, सो अत्थतो अट्ठअरियपुग्गलसमूहो । वुत्तञ्हेतं तस्मिं
येव विमाने ।

“यत्थ च दिन्नमहण्फलमाहु चतुसु सुचीसु पुरिसयुगेसु ।

15 B. 136

अट्ठ च पुग्गल धम्मदसा ते संघमिमंसरणत्तमुपेही”

(खु० २.८०-८१) ति ॥

भिक्खूनं सङ्घो भिक्खुसङ्घो । एतावता ब्राह्मणो तीणि सरण-
गमनानि पटिवेदेसि ।

सरणगमनकथा

इदानीं तेषु सरणगमनेसु कोसल्लत्थं सरणं, सरणगमनं, यो च 20
सरणं गच्छति, सरणगमनप्पभेदो, सरणगमनस्स फलं, सङ्किलेसो,
भेदो ति अयं विधि वेदितब्बो । सेय्यथिदं—पदत्थतो ताव हिंसती
ति सरणं, सरणगतानं तेनेव सरणगमनेन भयं सन्तासं दुक्खं

दुग्गतिपरिकिलेसं^१ हनति^२ विनासेतीति अत्थो, रतनत्तयस्सेवेतं^३ अधिवचनं ।

अथ वा हिते पवत्तनेन अहिता च निवत्तनेन सत्तानं भयं हिंसति बुद्धो । भवकन्तारा उत्तारणेन अस्सासदानेन च धम्मो । अप्पकानं पि कारानं विपुलफलपटिलाभकरणेन सङ्खो । तस्मा इमिना पि परियायेन रतनत्तयं सरणं । तप्पसादतग्गहताहि विहतकिलेसो तप्परायणताकारप्पवत्तो चित्तुप्पादो सरणगमनं । तंसमङ्गिसत्तो सरणं गच्छति, वुत्तप्पकारेण चित्तुप्पादेण 'एतानि मे'^४ तीणि सरणानि सरणं, एतानि परायणं' ति एवं उपेतीति अत्थो । एवं ताव सरणं, सरणगमनं,
 10 यो च सरणं गच्छतीति इदं^५ तयं^५ वेदितव्वं ।

सरणगमनप्पभेदे पन दुविधं सरणगमनं लोक्कतरं लोकियं च । तत्थ लोक्कतरं दिट्ठसच्चानं मग्गक्खणे सरणगमनुपक्विकलेससमुच्छेदेन आरम्मणतो निब्बानारम्मणं हुत्वा किच्चतो सकले पि रतनत्तये इज्झति । लोकियं पुत्थुज्जनानं सरणगमनुपक्विकलेसविकल्मभनेन
 15 आरम्मणतो बुद्धादिगुणारम्मणं हुत्वा इज्झति, तं अत्थतो बुद्धादीसु वत्थूसु सद्धापटिलाभो, सद्धामूलिका च सम्मादिट्ठि दससु पुञ्चकिरियवत्थूसु दिट्ठिजुकम्मं^६ ति वुच्चति ।

तयिदं चतुधा पवत्तति—अत्त सन्निय्यातनेन^७, तप्परायणताय, सिस्सभावूपगमनेन, पाणिपातेना^८ ति । तत्थ अत्तसन्निय्यातनं नाम
 B. 137 20 "अज्ज आदिं कत्वा अहं अत्तानं बुद्धस्स निय्यातेमि^९, धम्मस्स, सङ्खस्सा" ति एवं बुद्धादीनां अत्तपरिचजनं । तप्परायणता नाम "अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धपरायणो, धम्मपरायणो, सङ्खपरायणो

१. दुग्गतिपरिकिलेसं—सी० ।

२. रतनत्तयस्सेतं—स्या० ।

५-५. इदत्तयं—स्या० ।

७. ०सन्निय्यातनेन—स्या० ।

९. निय्यादेमि—स्या० ।

२. हन्ति—सी० ।

४. सी० स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. दिट्ठजुकम्मं—सी० ।

८. पाणिपातेना—स्या० ।

इति मं धारेथा” ति एवं तप्परायणभावो । सिस्सभावूपगमनं नाम
 “अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धस्स अन्तेवासिको, धम्मस्स, सङ्घस्सा ति
 मं धारेथा” ति एवं सिस्सभावूपगमो । पणिपातो नाम “अज्ज आदिं
 कत्वा अहं अभिवादनपच्चुट्टानअञ्जलिकम्मसामीचिकम्मं बुद्धादीनं येव
 तिण्णं वत्थूनं करोमि, इति मं धारेथा” ति एवं बुद्धादीसु परम- 5
 निपच्चाकारो । इमेसञ्चि चतुन्नं आकारानं अञ्जतरं पि करोन्तेन
 गहितं येव होति सरणगमनं ।

अपि च भगवतो अत्तानं परिच्चजामि, धम्मस्स, सङ्घस्स अत्तानं
 परिच्चजामि । जीवितं परिच्चजामि, परिच्चत्तो येव मे अत्ता, परिच्चतं
 येव मे जीवितं, जीवितपरियन्तिकं बुद्धं सरणं गच्छामि, बुद्धो मे 10
 सरणं लेणं ताणं ति एवं पि अत्तसन्निध्यातनं वेदितब्बं । “सत्थारं
 च वताहं पस्सेय्यं भगवन्तमेव पस्सेय्यं, सुगतं च वताहं पस्सेय्यं
 भगवन्तमेव पस्सेय्यं, सम्मासम्बुद्धं च वताहं पस्सेय्यं भगवन्तमेव
 पस्सेय्यं” (सं० २.१८४) ति एवं पि महाकस्सपस्स सरणगमनं
 विय सिस्सभावूपगमनं दट्ठब्बं । 15

“सो अहं विचरिस्सामि गामा गामं पुरा पुरं ।

नमस्समानो सम्बुद्धं धम्मस्स च सुधम्मतं”

(सं० १.२१७; खु० १.२९७) ति—

एवं पि आळवकादीनं सरणगमनं विय तप्परायणता वेदितब्बा ।
 “अथ खो ब्रह्मायु ब्राह्मणो उट्ठायासना एकसं उत्तरासङ्गं करित्वा 20
 भगवतो पादेसु सिरसा निपतित्वा भगवतो पादानि मुखेन च
 परिचुम्बति, पाणीहि च परिसम्बाहति, नामं च सावेति—ब्रह्मायु
 अहं, भो गोतम, ब्राह्मणो, ब्रह्मायु अहं भो गोतम, ब्राह्मणो”
 (म० २.३९३) ति एवं पि पणिपातो दट्ठब्बो ।

सो पनेस आतिभयाचरियदक्खिणेय्यवसेन चतुब्बिधो होति । 25
 तत्थ दक्खिणेय्यपणिपातेन सरणगमनं होति, न इतरेहि । सेट्ठवसेनेव

B. 138

हि सरणं गच्छति, सेट्ठवसेन भिज्जति, तस्मा यो साकियो वा कोलियो वा “बुद्धो अम्हाकं आतको” ति वन्दति, अगगहितमेव होति सरणं । यो वा “समणो गोतमो राजपूजितो महानुभावो, अवन्दियमानो अनत्थं पि करेय्या” ति भयेन वन्दति, अगगहितमेव होति सरणं ।
 5 यो वा बोधिसत्तकाले भगवतो सन्तिके किञ्चि उगगहितं सरमानो बुद्धकाले वा—

“एकेन भोगे^१भुञ्जेय्य द्वीहि कम्मं पयोजये ।

चतुत्थं च निधापेय्य आपदासु भविस्सती”

(दी० ३.१४५) ति—

10 एवरूपं अनुसासति उगगहेत्वा “आचरियो मे” ति वन्दति, अगगहितमेव होति सरणं । यो पन “अयं लोके अगगदक्खिण्यो” ति वन्दति, तेनेव गहितं होति सरणं ।

एवं गहितसरणस्स च उपासकस्स वा उपासिकाय वा अञ्जतित्थियेसु पब्बजितं पि आति “आतको मे अयं” ति वन्दतो
 15 सरणगमनं न भिज्जति, पगेव अपब्बजितं । तथा राजानं भयवसेन वन्दतो, सो हि रट्ठपूजितत्ता अवन्दियमानो अनत्थं पि करेय्या ति । तथा यं किञ्चि सिप्पं सिक्खापकं तित्थियं “आचरियो मे अयं” ति वन्दतो पि न भिज्जती ति एवं सरणगमनप्पभेदो वेदितब्बो ।

एत्थ च लोकुत्तरस्स सरणगमनस्स चत्तारि सामञ्जफलानि
 20 विपाकफलं, सब्बदुक्खक्खयो आनिसंसफलं । वुत्तञ्हेतं—

“यो च बुद्धं च धम्मं च सङ्घं च सरणं गतो ।

चत्तारि अरियसच्चानि सम्मप्पञ्जाय पस्सति ॥

दुक्खं दुक्खसमुप्पादं दुक्खस्स च अतिक्रमं ।

अरियं चट्ठङ्गिकं मगं दुक्खूपसमगामिनं ॥

25 एतं खो सरणं खेमं एतं सरणमुत्तमं ।

एतं सरणमागम्म सब्बदुक्खा पमुच्चती”

(खु० १.३५) ति ॥

अपि च निचतो अनुपगमनादि—वसेनपेतस्स आनिसंसफलं वेदितब्बं । वुत्तञ्हेतं “अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं दिट्ठि-सम्पन्नो पुग्गलो कच्चिं सङ्खारं निचतो उपगच्छेय्य, सुखतो उपगच्छेय्य, कच्चि धम्मं अत्ततो उपगच्छेय्य, मातरं जीविता वीरोपेय्य, पितरं, अरहन्तं जीविता वीरोपेय्य, दुट्ठचित्तो तथागतस्स 5 B. 139 लोहितं उप्पादेय्य, सङ्खं भिन्देय्य, अञ्जं सत्थारं उद्दिसेय्य, नेतं ठानं विज्जती” (अं० १.२७; म० ३.१२७) ति ।

लोकियस्स पन सरणगमनस्स भवसम्पदा पि भोगसम्पदा पि फलमेव । वुत्तञ्हेतं—

ये केचि बुद्धं सरणं गतासे,
न ते गमिस्सन्ति अपायभूमिं^२ ।

10

पहाय मानुसं देहं,
देवकायं परिपूरेस्सन्ती”

(सं० १.२६) ति ॥

अपरं पि वुत्तं “अथ खो सक्को देवानमिन्दो असीतिया देवता- 15 सहस्सेहि सद्धि येनायस्मा महामोग्गल्लानो तेनुपसङ्कमि...पे०... एकमन्तं ठितं खो सक्कं देवानमिन्दं आयस्मा महामोग्गल्लानो एतदवोच ‘साधु खो, देवानमिन्द, बुद्धं सरणगमनं होति, बुद्धं सरणगमनहेतु खो देवानमिन्द एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगति सग्गं लोकं उपपज्जन्ती^३” ति । ते अञ्जे देवे दसहि ठानेहि 20 अधिगण्हन्ति—दिब्बेन आयुना, दिब्बेन वर्णेन, सुखेन, यसेन, आधिपतेय्येन, दिब्बेहि रूपेहि, सद्देहि, गन्धेहि, रसेहि, फोढब्बेही” (सं० ३.२४०-२४४) ति । एस नयो धम्मे सङ्खे च । अपि च वेलामसुत्तादिवसेना (अं० ४.३५) पि सरणगमनस्स फलविसेसो वेदितब्बो । एवं सरणगमनफलं वेदितब्बं ।

25

१. किञ्चि—स्या० ।

२. अपायं—सी० ।

३. उपपज्जन्ति—रो० ।

- तत्थ लोкийसरणगमनं तीसु वत्थूसु अञ्जाण-संसय-मिच्छा-
 आणादीहि सङ्किलिस्सति, न महाजुतिकं होति न महाविप्फारं ।
 लोकुत्तरस्स नत्थि सङ्किलेसो । लोкийस्स च सरणगमनस्स दुविधो
 भेदो—सावज्जो अनवज्जो च । तत्थ सावज्जो अञ्जसत्थारादीसु
 5 अत्तसन्निय्यातनादीहि होति । सो अनिट्ठफलो । अनवज्जो कालं^१
 किरियाय^२ । सो अविपाकत्ता अफलो । लोकुत्तरस्स पन नेवत्थि
 भेदो । भवन्तरे पि हि अरियसावको अञ्जं सत्थारं न उद्दिसती ति ।
 एवं सरणगमनस्स सङ्किलेसो च भेदो च वेदितब्बो ति । उपासकं मं
 भवं गोतमो धारेतु ति मं भवं गोतमो “उपासको अयं” ति एवं
 10 धारेतु, जानातु ति अत्थो ।

उपासकविधिकथा

B. 140

उपासकविधिकोसल्लत्थं पनेत्थ को उपासको ? कस्मा उपासको
 ति वुच्चति ? किमस्स सीलं ? को आजीवो ? का विपत्ति ? का
 सम्पत्ती ति इदं पकिण्णकं वेदितब्बं ।

- तत्थ को उपासको ति यो कोचि तिसरणगतो गहट्ठो ।
 15 वुत्तञ्हेतं—“यतो खो, महानाम, उपासको^२ बुद्धं सरणं गतो होति,
 धम्मं सरणं गतो होति, सङ्घं सरणं गतो होति; एत्तावता खो,
 महानाम, उपासको होती” (अ० ४.३३७) ति ।

कस्मा उपासको ति रतनत्तयस्स उपासनतो । सो हि बुद्धं
 उपासती ति उपासको । धम्मं, सङ्घं उपासती ति उपासको ।

- 20 किमस्स सीलं ति ? पञ्च वेरमणियो । यथाह—“यतो खो,
 महानाम, उपासको पाणातिपाता पटिविरतो होति, अदिन्नादाना,
 कामेसुमिच्छाचारा, मुसावादा, सुरामेरयमज्जप्पमादट्ठाना पटिविरतो
 होति । एत्तावता खो, महानाम उपासको सीलवा होती”
 (सं० ४.३३७) ति ।

को आजीवो ति ? पञ्च मिच्छावणिज्जा पहाय धम्मेन समेन जीवितकप्पनं^१ । वुत्तञ्हेतं—“पञ्चिमा, भिक्खवे, वणिज्जा^२ उपासकेन अकरणीया । कतमा पञ्च ? सत्थवणिज्जा, सत्तवणिज्जा, मंसवणिज्जा, मज्जवणिज्जा, विसवणिज्जा । इमा खो, भिक्खवे, पञ्चवणिज्जा उपासकेन अकरणीया” (अं० २.४५४) ति ।

5

का विपत्ती ति ? या तस्सेव सीलस्स च आजीवस्स च विपत्ति—अयमस्स विपत्ति । अपि च याय एस चण्डालो चेव होति मलं च पतिकुट्टो^३ च, सा पिस्स विपत्ती ति वेदितब्बा । ते च अत्थतो अस्सद्धियादयो पञ्च धम्मा होन्ति । यथाह—“पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकचण्डालो च होति उपासकमलं च उपासकपतिकुट्टो च । कतमेहि पञ्चहि—अस्सद्धो होति; दुस्सीलो होति; कोतूहलमङ्गलिको होति; मङ्गलं पच्चेति, नो कम्मं; इतो च बहिद्धा दक्खिण्यं परियेसति, तत्थ च पुब्बकारं करोती” (अं० २.४५२) ति ।

10

का सम्पत्ती ति या^४ चस्स सीलसम्पदा च, आजीवसम्पदा च, सा सम्पत्ति । ये चस्स रतनभावादिकरा सद्धादयो पञ्च धम्मा । यथाह—“पञ्चहि भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकरतनं च होति उपासकपदुमं च उपासकपुण्डरीकं^५ च । कतमेहि पञ्चहि ? सद्धो होति; सीलवा होति; न कोतूहलमङ्गलिको होति; कम्मं पच्चेति, नो मङ्गलं; न इतो बहिद्धा दक्खिण्यं गवेसति, इध च पुब्बकारं करोती” (अं० २.४५२) ति ।

15 B. 141

20

अज्जतग्गे ति एत्थ अयं अग्गसद्धो आदिकोटि-कोट्टास-सेट्ठेसु दिस्सति । “अज्जतग्गे, सम्म दोवारिक, आवरामि द्वारं निगण्ठानं निगण्ठीनं^६ (म० २.५३) ति आदीसु हि आदिमिह दिस्सति ।

१. जीविकाकप्पनं—सी० ।

२. वणिज्जे—स्या० ।

३. पतिकुट्टो—सी० ।

४. सा—स्या० ।

५. उपासकपुण्डरीको—सी०, स्या० ।

६. स्या० पोत्थके नत्थि ।

- “तेनेव अङ्गुलगेन तं अङ्गुलगं परामसेय्य, उच्छगं, वेळगं^१”
 (क० २८१) ति आदीसु कोटियं । “अम्बिलगं वा मधुरगं वा
 तित्तकगं वा, अनुजानामि, भिक्खवे, विहारगेन वा परिवेणगेन वा
 भाजेतुं” (सं० ४.१२८-१२९) ति आदीसु कोट्टासे । “यावता
 5 भिक्खवे, सत्ता अपदा वा...पे०...तथागतो तेसं अग्गमक्खायती”
 (अं० २.३७) ति आदीसु सेट्ठे । इध पनायं आदिमिह दट्ठव्वो ।
 तस्मा अज्जतगगे ति अज्जतं आदिं कत्वा—एवमेत्थ अत्थो वेदितव्वो ।
 अज्जतं ति अज्जभावं^२ । अज्जदगगे ति वा पाठो, दकारो पदसन्धिकरो,
 अज्ज अगं कत्वा ति अत्थो ।
- 10 पाणुपेतं ति पाणेहि उपेतं; याव मे जीवितं पवत्तति, ताव
 उपेतं । अनञ्जसत्थुकं तीहि सरणगमनेहि सरणं गतं उपासकं
 कप्पियकारकं मं भवं गोतमो धारेतु जानातु । अहञ्चिह सचे पि मे
 तिखिणेन असिना सीनं छिन्देय्य, नेव बुद्धं “न बुद्धो” ति वा धम्मं
 “न धम्मो” ति वा सद्धं “न सद्धो” ति वा वदेय्यं ति । एवं अत्त-
- 15 सन्निय्यातनेन सरणं गत्वा चतुहि च पच्चयेहि पवारेत्वा उट्ठायासना
 भगवन्तं अभिवादेत्वा तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा पक्कामी ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

भयभेरवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

५. अनङ्गणसुत्तवण्णना

B. 142

१-२. एवं मे सुतं...पे०...आयस्मा सारिपुत्तो ति अनङ्गण-
सुत्तं । तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना—यथा चेत्थ एवं सब्बसुत्तेसु । तस्मा
इतो परं एत्तकं पि अवत्वा अपुब्बपदवण्णनं येव करिस्साम ।

चत्तारो ति गणनपरिच्छेदो । पुग्गला ति सत्ता नरा पोसा ।
एत्तावता च पुग्गलवादी महाथेरो ति न गहेतब्बं । अयञ्चिह आयस्मा 5
बुद्धपुत्तानं सेट्ठो । सो बुद्धस्स भगवतो देसनं अविलोमेन्तो येव
देसेति ।

सम्मुतिपरमत्थदेसनाकथा

बुद्धस्स भगवतो दुविधा देसना—सम्मुतिदेसना परमत्थदेसना
चा ति । तत्थ पुग्गलो, सत्तो, इत्थी, पुरिसो, खत्तियो, ब्राह्मणो;
देवो, मारो ति एवरूपा सम्मुतिदेसना । अनिच्चं, दुक्खं अनत्ता, 10
खन्धा, धातू, आयतनानि^१, सत्तिपट्टाना ति एवरूपा परमत्थदेसना ।

तत्थ भगवा ये सम्मुतिवसेन^२ देसनं सुत्वा अत्थं पटिविज्झित्वा
मोहं पहाय विसेसमधिगन्तुं समत्था, तेसं सम्मुतिदेसनं देसेति ।
ये पन परमत्थवसेन देसनं सुत्वा अत्थं पटिविज्झित्वा मोहं पहाय
विसेसमधिगन्तुं समत्था, तेसं परमत्थदेसनं देसेति । तत्थायं^३ 15
उपमा—यथा हि देसभासाकुसलो तिण्णं वेदानं अत्थसंवण्णनको
आचरियो, ये दमिळभासाय वुत्ते अत्थं जानन्ति, तेसं दमिळभासाय
आचिक्खति; ये अन्धक^४भासादीसु अञ्जतराय, तेसं ताय ताय
भासाय । एवं ते माणवका छेकं ब्यतं आचरियमागम्म खिप्पमेव
सिप्पं उग्गण्हन्ति । तत्थ आचरियो विय बुद्धो भगवा । तयो वेदा 20

१. आयतना—स्या० ।

२. सम्मतिवसेन—स्या० ।

३. तत्रायं—सी० ।

४. अन्ध—सी० ।

विय कथेतब्बभावेन ठितानि तीणि पिटकानि । देसभासाकोसल्लमिव
सम्मुतिपरमत्थकोसल्लं । नानादेसभासा माणवका विय सम्मुति-
परमत्थदेसनापटिविज्झनसमत्था वेनेय्यसत्ता । आचरियस्स दमिळ-
भासादिआचिक्खनं विय भगवतो सम्मुतिपरमत्थवसेन देसना
5 वेदितब्बा । आह चेत्थ—

“दुवे सच्चानि अक्खासि सम्बुद्धो वदतं वरो ।
सम्मुतिं परमत्थं च ततियं नूपलुब्भति ॥
B. 143 सङ्केतवचनं सच्चं लोकसम्मुतिकारणा ।
परमत्थवचनं सच्चं धम्मानं भूतकारणा ॥
10 तस्मा वोहारकुसलस्स लोकनाथस्स सत्थुनो ।
सम्मुतिं वोहरन्तस्स मुसावादो न जायती” ति ॥

अपि च अट्ठहि कारणेहि भगवा पुग्गलकथं कथेति^१—
हिरोत्तप्पदीपनत्थं कम्मस्सकतादीपनत्थं, पच्चत्तपुरिसकारदीपनत्थं
आनन्तरियदीपनत्थं, ब्रह्मविहारदीपनत्थं पुब्बेनिवासदीपनत्थं,
15 दक्खिणाविसुद्धिदीपनत्थं, लोकसम्मुतिया अप्पहानत्थं चा ति ।
“खन्धधातुआयतनानि हिरीयन्ति ओत्तप्पन्ती” ति हि वुत्ते
महाजनो न जानाति, सम्मोहमापज्जति, पटिसत्तु होति “किमिदं
खन्धधातुआयतनानि हिरीयन्ति ओत्तप्पन्ति नामा” ति । “इत्थी
हिरीयति ओत्तप्पति पुरिसो खत्तियो ब्राह्मणो देवो मारो” ति वुत्ते
20 पन जानाति, न सम्मोहमापज्जति, न पटिसत्तु होति । तस्मा भगवा
हिरोत्तप्पदीपनत्थं पुग्गलकथं कथेति ।

“खन्धा कम्मस्सका धातुयो आयतनानी” ति वुत्ते पि एसेव
नयो । तस्मा भगवा कम्मस्सकतादीपनत्थं पुग्गलकथं कथेति ।

“वेळुवनादयो महाविहारा खन्धेहि कारापिता धातूहि आयतनेही”
25 ति वुत्ते पि एसेन नयो । तस्मा भगवा पच्चत्तपुरिसकारदीपनत्थं
पुग्गलकथं कथेति ।

“खन्धा मातरं जीविता वोरोपेन्ति पितरं अरहन्तं रुहिरुप्पाद-
कम्मं करोन्ति, सङ्खभेदकम्मं^१ करोन्ति, धातुयो आयतनानी” ति
वुत्ते पि एसेव नयो । तस्मा भगवा आनन्तरियदीपनत्थं पुग्गलकथं
कथेति । “खन्धा मेत्तायन्ति धातुयो आयतनानी” ति वुत्ते पि एसेव
नयो । तस्मा भगवा ब्रह्मविहारदीपनत्थं पुग्गलकथं कथेति । 5

“खन्धा^२ पुब्बेनिवासमनुस्सरन्ति धातुयो आयतनानी” ति वुत्ते
पि एसेव नयो । तस्मा भगवा पुब्बेनिवासदीपनत्थं पुग्गलकथं
कथेति । “खन्धा दानं पटिग्गण्हन्ति^३ धातुयो आयतनानी” ति वुत्ते
पि महाजनो न जानाति, सम्मोहमापज्जति, पटिसत्तु होति “किमिदं
खन्धधातुआयतनानि पटिग्गण्हन्ति नामा” ति । “पुग्गला पटिग्गण्हन्ति 10
सीलवन्तो कल्याणधम्मा” ति वुत्ते पन जानाति, न सम्मोहमापज्जति,
न पटिसत्तु होति । तस्मा भगवा दक्खिणाविसुद्धिदीपनत्थं पुग्गलकथं
कथेति ।

लोकसम्मुतिं च बुद्धा भगवन्तो नप्पजहन्ति, लोकसमञ्जाय
लोकनिरुत्तियं लोकाभिलापे ठिता येव धम्मं देसेन्ति । तस्मा भगवा 15
लोकसम्मुतिया अप्पहानत्थं पि पुग्गलकथं कथेति । तस्मा अयं पि
आयस्मा लोकवोहारकुसलताय बुद्धस्स भगवतो देसनं अविलोमेन्तो
लोकसम्मुतियं ठत्वा व चत्तारोमे आवुसो पुग्गला ति आह^४ । तस्मा
एत्थ परमत्थवसेन अग्गहेत्वा सम्मुतिवसेनेव पुग्गलो वेदितब्बो ।

सन्तो संविज्जमाना ति लोकसङ्केतवसेन अत्थि उपलब्भमाना । 20
लोक्स्मि ति सत्तलोके । साङ्गणो व समानो ति आदीसु पन अङ्गणं
ति कत्थचि किलेसा वुच्चन्ति । यथाह—“तत्थ कतमानि तीणि
अङ्गणानि ? रागो अङ्गणं, दोसो अङ्गणं, मोहो अङ्गणं”
(वि० ४४०) ति । कत्थचि यं किञ्चि मलं वा पङ्को वा । यथाह—
“तस्सेव रजस्स वा अङ्गणस्स वा पहानाय वायमती” ति । कत्थचि 25

१. सङ्खभेदं—रो० ।

२. खन्धा मे—स्या० ।

३. पतिग्गण्हन्ति—सी० ।

४. आदिमाह—स्या० ।

तथारूपो भूमिभागो; सो बोधियङ्गणं चेतियङ्गणं ति आदीनं वसेन वेदितब्बो । इध पन नानप्पकारा तिब्बकिलेसा “अङ्गणं” ति अधिप्पेता । तथा हि वक्खति “पापकानं खो एतं, आवुसो, अकुसलानं इच्छावचरानं अधिवचनं, यदिदं अङ्गणं” (म० १.३२) ति । सह

5 अङ्गणेन साङ्गणो^१ ।

साङ्गणो व समानो ति—सकिलेसो^२ येव सन्तो । अत्थि मे अज्झत्तं अङ्गणं ति यथाभूतं नप्पजानाती ति ‘मय्हं अत्तनो चित्त-सन्ताने किलेसो अत्थी’ ति पि न जानाति ।” इमे किलेसा नाम कक्खळा वाळा जहितब्बा^३, न गहितब्बा, विसदुट्टसल्लसदिसा”
 10 ति एवं याथावसरसतो पि न जानाति । यो अत्थी ति च जानाति, एवं च जानाति । सो “अत्थि मे अज्झत्तं अङ्गणं ति यथाभूतं पजानाती” ति वुच्चति । यस्स पन न च मग्गेन समूहता किलेसा, न च उप्पज्जन्ति येन वा तेन वा वारितत्ता, अयमिध अनङ्गणो ति अधिप्पेतो । नत्थि मे अज्झत्तं अङ्गणं ति यथाभूतं नप्पजानाती
 15 ति “मय्हं किलेसा येन वा तेन वा वारितत्ता नत्थि, न मग्गेन समूहतत्ता” ति न जानाति, “ते उप्पज्जमाना महाअनत्थं करिस्सन्ति कक्खळा वाळा विसदुट्टसल्लसदिसा” ति एवं याथावसरसतो पि न जानाति । यो पन “इमिना कारणेन नत्थी” ति च जानाति, एवं च जानाति, सो “नत्थि मे अज्झत्तं अङ्गणं ति यथाभूतं पजानाती” ति वुच्चति । तत्रा ति तेसु चतुसु पुग्गलेसु, तेसु वा द्वीसु साङ्गणेसु । ख्वायं ति यो अयं । यायं ति पि पाठो ।

B. 145 20

३. को नु खो, आवुसो सारिपुत्त, हेतु को पच्चयो ति उभयेना पि कारणमेव पुच्छति । येनिमेसं ति येन हेतुना येन पच्चयेन इमेसं द्विन्नं एको सेट्ठपुरिसो एको हीनपुरिसो ति अक्खायति, सो को हेतु
 25 को पच्चयो ति एवमेत्थ सम्बन्धो वेदितब्बो । तत्थ किञ्चा पि

१. साङ्गणो—स्या० ।

२. संकिलेसो—सी० ।

३. पजहितब्बा—सी०, स्या० ।

“नप्पजानाति पजानाती” ति एवं वुत्तं, पजानना नप्पजानना ति इदमेव उभयं हेतु चेव पच्चयो च ।

४. थेरो पन अत्तनो विचित्रपटिभानताय तं पाटकतरं कत्वा दस्सेतुं पुन तत्रावुसो ति आदिमाह । तत्थ तस्सेतं पाटिकङ्खं ति तस्स पुग्गलस्स एतं पाटिकङ्खितब्बं । इदमेव एस पापुणस्सति, न 5 अञ्जं ति इच्छितब्बं, अवस्सं भावी^१ ति वुत्तं होति । “न छन्दं जनेस्सती” ति आदिना नयेन वुत्तं अछन्दजननादिं सन्धायाह ।

तत्थ च न छन्दं जनेस्सती ति अप्पजानन्तो तस्स अङ्गणस्स प्हानत्थं कत्तुकम्यता छन्दं न जनेस्सति । न वायमिस्सती ति ततो बलवतरं वायामं न करिस्सति । न विरियं आरभिस्सती ति 10 थामगतविरियं पन नेव आरभिस्सति, न पवत्तेस्सती ति वुत्तं होति । साङ्गणो ति इमेहि रागादीहि अङ्गणेहि साङ्गणो । सङ्किलिट्ठचित्तो ति तेहि येव सुदुतरं किलिट्ठचित्तो मलिनचित्तो^२ विबाधितचित्तो उपतापतचित्तो च हुत्वा । कालं करिस्सती ति मरिस्सति ।

सेय्यथापी ति यथा नाम । कंसपाती ति कंसलोहभाजनं । 15 आभता ति आनीता । आपणा वा कम्ममारकुला वा ति आपणतो वा कंसपातिकारकानं कम्मरानं घरतो वा । रजेना ति आगन्तुक-रजेन पंसुआदिना । मलेना ति तत्थेव उट्ठितेन लोहमलेन परियोनद्धा ति सञ्छन्ना । न चेव परिभुञ्जेय्युं ति उदकखादनीयपक्खपना-दीहि परिभोगं न करेय्युं । न च परियोदपेय्युं ति धोवनघंसनादीहि 20 न परिसुद्धं कारापेय्युं । रजापथे ति रजपथे, अयमेव वा पाठो; रजस्स आगमनट्टाने वुट्टानुट्टाने वा हेट्टामञ्चे वा थुसकोट्टके वा भाजनन्तरे वा, यत्थ^३ रजेन ओकिरीयती ति अत्थो । सङ्किलिट्ठतरा अस्स मलगहिता ति एत्थ रजापथे निक्खिपनेन सङ्किलिट्ठतरा,

१-१. अवस्सभावी—सी० ।

२. मलीनचित्तो—म० ।

३. यथा—स्या० ।

B 146

अपरिभोगापरियोदपनेहि मलग्गहिततरा ति वुत्तं होति, पटिपुच्छा-
 वचनं चेत्तं । तेनस्स एवमत्थो वेदितब्बो—आवुसो, सा कंसपाति एवं
 करियमाना^१ अपरेन कालेन संकिलिट्ठतरा च मलग्गहिततरा च
 मत्तिकपाती ति वा कंसपाती ति वा इति पि दुज्जाना भवेय्य नु खो
 5 नो ति ? थेरो तं पटिजानन्तो आहु “एवमावुसो” ति । पुन
 धम्मसेनापति ओपम्मं^२ सम्पटिपादेन्तो एवमेव खो ति आदिमाह ।
 तत्थेवं ओपम्मसंसन्दना वेदितब्बा—किलिट्ठकंसपातिसदिसो साङ्गणो^३
 पुग्गलो । संकिलिट्ठकंसपातिया^४ नपरिभुञ्जनमादि कत्वा रजापथनि-
 क्खेपो विय तस्स पुग्गलस्स पब्बज्जं लभमानस्स वेज्जकम्मादीसु
 10 पसुतपुग्गलसन्तिके पब्बज्जापटिलाभो । संकिलिट्ठकंसपातिया पुन
 संकिलिट्ठतरभावो विय तस्स पुग्गलस्स अनुक्कमेन आचरियुपज्झायानं
 अनुसिक्खतो वेज्जकम्मादिकरणं, एत्थ ठितस्म साङ्गणकालकिरिया ।
 अथ वा अनुक्कमेन दुक्कटदुब्भासितवीतिकमनं, एत्थ ठितस्स साङ्गण-
 कालकिरिया । अथ वा अनुक्कमेन पाचित्तियथुल्लच्चयवीतिकमनं,
 15 संघादिसेसवीतिकमनं, पाराजिकवीतिकमनं, मातुघातादिआनन्तरिय-
 करणं, एत्थ ठितस्स साङ्गणकालकिरिया ति ।

संकिलिट्ठचित्तो कालं करिस्सती ति एत्थ च अकुसलचित्तेन
 कालं करिस्सती ति न एवं अत्थो दट्ठब्बो । सब्बसत्ता हि पकतिचित्तेन
 भवङ्गचित्तेनेव कालं करोन्ति । अयं पन अविसोधेत्वा चित्तसन्तानं
 20 कालं करिस्सती ति एतमत्थं सन्धाय एवं वुत्तो ति वेदितब्बो ।

५. दुतियवारे परियोदपेय्युं ति धोवनघंसनसहृद्धारिकापरि-
 मज्जनदीहि परिसुद्धं आदासमण्डलसदिसं करेय्युं । न च नं रजापथे
 ति पुब्बे वुत्तप्पकारे ठाने अनिक्खिपित्वा करण्डमञ्जूसादीसु वा
 ठपेय्युं, पलिवेठेत्वा वा नागदन्ते लगेय्युं^५ । सेसं वुत्तनयानुसारेनेव
 25 गहेतब्बं ।

१. कयिरमाना—सी० ।

२. उपमं—सी० ।

३. सङ्गणो—सी० ।

४. किलिट्ठं—सी० ।

५. लगेय्युं—स्या० ।

उपमासंसन्दना चेत्थ एवं वेदितब्बा-किलिट्ठकंसपातिसदिसो
 साङ्गणो भव्वपुग्गलो^१ । किलिट्ठकंसपातिया परिभुज्जनमादिं कत्वा
 सुद्धट्ठाने ठपनं विय तस्स पुग्गलस्स पव्वज्जं लभमानस्स पेसलभिव्वखूनं
 सन्तिके पव्वज्जापटिलाभो । ये ओवदन्ति अनुसासन्ति अप्पमत्तकम्पि
 पमादं दिस्वा दण्डकम्मं कत्वा पुनप्पुनं सिक्खापेन्ति । संकिलिट्ठकंस- 5
 पातिया अपरकाले परिसुद्धपारियोदातभावो विय तस्स पुग्गलस्स
 आचरियुपज्झायानं अनुसिक्खतो अनुक्कमेन सम्मावत्तपटिपन्ति,
 एत्थ ठितस्स अनङ्गणकालकिरिया । अथ वा अनुक्कमेन परिसुद्धे
 सीले पतिट्ठाय अत्तनो अनुरूपं बुद्धवचनं उग्गण्हित्वा धुतङ्गानि
 समादाय अत्तनो अनुकूलकम्मट्ठानं गहेत्वा गामन्तसेनासनवासं 10
 मुञ्चित्वा पन्तसेनासनवासो, एत्थ ठितस्स अनङ्गणकालकिरिया ।
 अथ वा अनुक्कमेन कसिणपरिकम्मं कत्वा अट्ठसमापत्तिनिव्वत्तनेन
 किलेसविव्वम्भनं, विपस्सनापादकज्झाना वुट्ठाय विपस्सनाय किलेसानं
 तदङ्गनिवारणं, सोतापत्तिफलाधिगमो...पे०...अरहत्तसच्चिकिरिया
 ति, एत्थ ठितस्स अच्चन्तं अनङ्गणकालकिरिया एव । 15

B. 147

६. ततियवारे सुभनिमित्तं ति रागट्ठानियं इट्ठारम्मणं । मनसि
 करिस्सती ति तस्मिं विपन्नस्सति^२ तं निमित्तं आवज्जिस्सति ।
 तस्स सुभनिमित्तस्स मनसिकारा ति तस्स पुग्गलस्स सुभनिमित्त-
 मनसिकारकारणा । अनुद्धसेस्सती ति हिंसिस्सति अधिभविस्सति^३ ।
 रागो हि उप्पज्जन्तो कुसलवारं पच्छिन्दित्वा सयमेव अकुसलजवनं 20
 हुत्वा तिट्ठन्तो कुसलचित्तं अनुद्धसेती ति वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयानु-
 सारेनेव गहेतब्बं^४ ।

ओपम्मसंसन्दना पनेत्थ एवं वेदितब्बा—परिसुद्धकंसपातिसदिसो
 पकतिया अप्पकिलेसो अनङ्गणपुग्गलो । परिसुद्धकंसपातिया
 नपरिभुज्जनं आदिं कत्वा रजापथे निव्वेपो विय तस्स पुग्गलस्स 25
 पव्वज्जं लभमानस्सा ति इतो परं सब्बं पठमवारसदिसमेव ।

१. पुग्गलो—सी० ।

२. पिपन्नसति—सी० ।

३. अभिभविस्सति—स्या० ।

४. वेदितब्बं—रो० ।

७-८. चतुर्थवारे सुभनिमित्तं न मनसि करिस्सती ति । तस्मिं सतिविरहाभावतो तं निमित्तं नावज्जिस्सति । सेसं दुतियवारानुसारेण वेदितव्वं । “अयं खो आवुसो” ति आदि “को नु खो आवुसो” ति आदिमिह वुत्तनयमेव ।

५ ९. इदानीं तं अङ्गणं नानप्पकारतो पाकटं कारापेतुकामे-
नायस्मता महामोगल्लानेन “अङ्गणं अङ्गणं” ति आदिना नयेन
पुट्ठो तं व्याकरोन्तो पापकानं खो एतं आवुसो ति आदिमाह ।
तत्थ इच्छावचरानं ति इच्छाय अवचरानं, इच्छावसेन ओत्तिण्णानं ?
पवत्तानं नानप्पकारानं कोपअप्पचयानं ति अत्थो ।

B. 148 १०. यं इधेकच्चस्सा ति येन इधेकच्चस्स एवं इच्छा उप्पज्जेय्य,
तं ठानं तं कारणं विज्जति अत्थि, उपलब्धतीति वुत्तं होति ।
आपन्नो अस्सं ति अपन्नो भवेय्यं । न च मं भिक्खू जानेय्युं ति
भिक्खू च मं न जानेय्युं । किं पनेत्थ ठानं ? लाभत्थिकता ।
लाभत्थिको हि भिक्खु पकतिया पि च कतपुञ्जो मनुस्सेहि सक्कतो
१५ गृहकतो एवं चिन्तेति—“आपत्तिं आपन्नं भिक्खुं थेरा जत्वा
मज्झिमानं आरोचेन्ति, ते नवकानं, नवका विहारे विघासादादीनं,
ते ओवादं आगतानं भिक्खुनीनं, एवं कमेन चतस्सो परिसा जानन्ति ।
एवमस्स लाभन्तरायो होति । अहो वताहं आपत्तिं च वत आपन्नो
अस्सं, न च मं भिक्खू जानेय्युं” ति ।

२० यं तं भिक्खुं भिक्खू जानेय्युं ति येन कारणेन तं भिक्खुं अञ्जे
भिक्खू जानेय्युं, तं कारणं विज्जति खो पन अत्थि येव, नो नत्थि ।
थेरा हि जत्वा मज्झिमानं आरोचेन्ति । एवं सो पुब्बे वुत्तनयेन
चतूसु परिसासु पाकटो होति । एवं पाकटो च अयसाभिभूतो
गामसतम्पि पविसित्वा उम्मारसतेसु^१ ठानेसु उज्झित्वा^२ यथाधोतेन
२५ पत्तेन निक्खमति । ततो जानन्ति मं भिक्खू आपत्तिं आपन्नो

ति तेहि चम्हि एवं नासितो ति चिन्तेत्वा, इति सो कुपितो होति
अप्पतीतो सो इमिना कारणेन कुपितो चेव होति कोधाभिभूतो
अप्पतीतो च दोमनस्साभिभूतो ।

यो चेव खो आवुसो कोपो यो च अप्पच्चयो उभयमेतं अङ्गणं
ति आवुसो यो चार्यं सङ्घारक्खन्धसङ्गहितो कोपो, यो च वेदनाक्खन्ध- 5
सङ्गहितो अप्पच्चयो, एतं उभयं अङ्गणं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो^१ ।
इदञ्च तादिसानं पुग्गलानं वसेन वुत्तं । लोभो पन इमस्स अङ्गणस्स
पुब्बभागवसेन, मोहो सम्पयोगवसेना पि गहितो येव होति ।

११. अनुरहो मं ति पुरिमसदिसमेव भिक्खुं गहेत्वा विहारपच्चत्ते
सेनासनं पवेसेत्वा^२ द्वारं थकेत्वा चोदेन्ते इच्छति । ठानं खो पनेतं 10
ति एतं कारणं विज्जति, यं तं भिक्खुं चतुपरिसमज्जे आनेत्वा व्यत्ता
विनीता “तया असुकम्हि^३ नाम ठाने वेज्जकम्मं कतं” ति आदिना
नयेन चोदेयुं । सो चतूसु परिसासु पाकटो होति । एवं पाकटो च
अयसाभिभूतो ति सब्बं पुरिमसदिसमेव ।

१२. सप्पटिपुग्गलो ति समानो पुग्गलो । समानोति सापत्तिको । 15 B. 149
पटिपुग्गलो ति चोदको । अयं सापत्तिकेनेव चोदनं इच्छति, त्वम्पि
इमञ्चिमञ्च आपत्तिं आपन्नो, तं ताव पटिकरोहि पच्छा मं चोदेस्ससी
ति वत्तुं सक्का ति मञ्जमानो । अपिच जातिआदीहि पि समानो
पुग्गलो सप्पटिपुग्गलो । अयञ्चिह अत्तनो जातिया कुलेन बाहुसच्चेन
व्यत्तताय धुतङ्गेना ति एवमादीहि पि समानेनेव चोदनं इच्छति, 20
तादिसेन वुत्तं नातिदुक्खं होती ति मञ्जमानो । अप्पटिपुग्गलो ति
एत्थ अयुत्तो पटिपुग्गलो अप्पटिपुग्गलो । इमेहि आपत्तादीहि असदि-
सत्ता पटिसत्तु पटिसल्लो,^४ चोदको भवितुं अयुत्तो ति वुत्तं होति ।
इति सो कुपितो ति इति सो इमाय अप्पटिपुग्गलचोदनाय एवं
कुपितो होति । 25

१. वेदितब्बो—स्या० ।

२. पविसित्वा—स्या० ।

३. अमुकम्हि—सी० ।

४. पटिमल्लो—सी०, स्या० ।

१३. चतुर्थवारं अहो वता ति “अहो वत रे अम्हाकं पण्डितका, अहो वत रे अम्हाकं बहुस्सुतका तेविज्जका” (दी० १९३) ति गरहायं दिस्सति । “अहो वत मं दहरं येव समानं रज्जे अभिसिञ्चेय्यु” (महा० ३६) ति पत्थनायं । इध पत्थनायमेव । पटिपुच्छित्वा
 ५ पटिपुच्छित्वा ति पुनप्पुनं पुच्छित्वा । अयं भिक्खु लाभत्थिको भगवतो अत्तानं पटिपुच्छित्तब्बं इच्छति, तं च खो अनुमतिपुच्छाय, नो मग्गं वा फलं वा विपस्सनं वा अन्तरं कत्वा । अयञ्चिह पस्सति भगवन्तं सारिपुत्तादयो महाथेरे “तं किं मञ्जसि, सारिपुत्त, मोग्गल्लान, कस्सप, राहुल, चक्खुं निच्चं वा अनिच्चं वा” ति एवं
 १० परिसमज्जे पटिपुच्छित्वा पटिपुच्छित्वा धम्मं देसेन्तं, मनुस्से च “तेसं पण्डिता थेरा सत्थु चित्तं आराधेन्ती” ति वण्णं भणन्ते, लाभसक्कारञ्च उपहरन्ते । तस्मा तं लाभसक्कारं इच्छन्तो एवं चिन्तेत्वा निखणित्वा^१ ठपितखाणु^२ विय भगवतो पुरतो व होति ।

- इति सो कुपितो ति अथ भगवा तं अमनसिकरित्वा व अञ्जं
 १५ थेरं पटिपुच्छित्वा धम्मं देसेति, तेन सो कुपितो होति भगवतो च थेरस्स च । कथं भगवतो कुप्पति ? “अहं पब्बजितकालतो पभुति गन्धकुटिपरिवेणतो बहि निक्खमनं^३ न जानामि, सब्बकालं छाया व न विजहामि, मं नाम पुच्छित्वा धम्मदेसनामत्तम्पि नत्थि । तंमुहुत्तं दिट्ठमत्तकमेव थेरं पुच्छित्वा धम्मं देसेती” ति एवं भगवतो कुप्पति ।
 २० कथं थेरस्स कुप्पति ? “अयं महल्लकत्थेरो भगवतो पुरतो
 B. 150 खाणु विय निसीदति, कदा नु खो इमं धम्मकम्मिका अभब्बट्ठानं पापेत्वा नीहरिस्सन्ति, अयञ्चिह यदि इमस्मिं विहारे न भवेय्य, अवस्सं भगवा मया सद्धिं सल्लपेय्या” ति एवं थेरस्स कुप्पति ।

१४. पुरक्खत्वा पुरक्खत्वा ति पुरतो पुरतो कत्वा, सम्परि-
 २५ वारेत्वा ति वुत्तं होति । अयम्पि लाभत्थिको येव, अयञ्चिह पस्सति

१. निक्खणित्वा—स्या० ।

२. ठपितखण्डो—स्या० ।

३. निग्गमनं—सी० ।

बहुस्सुते भिक्खू महापरिवारेण गामं पविसन्ते, चेति यं वन्दन्ते, ते सञ्च तं सम्पत्तिं दिस्वा उपासके पसन्ते पसन्नाकारं करोन्ते । तस्मा एवं इच्छति । कुपितो ति अयम्पि द्वीसु ठानेसु कुप्पति भिक्खून् थेरस्स च । कथं भिक्खून् ? “इमे यदेव मय्हं उप्पज्जति चीवरं वा पिण्डपातो वा, तं गहेत्वा परिभुञ्जन्ति, मय्हं पन पत्तचीवरं गहेत्वा 5 पिट्ठितो आगच्छन्तो पि नत्थी” ति एवं भिक्खून् कुप्पति । कथं थेरस्स ? “एसो महल्लकत्थेरो तेसु तेसु ठानेसु सयमेव पञ्चायति, कुदास्सु^१ नाम नं धम्मकम्मिका निक्कट्टिस्सन्ति, इमस्मि असति अवस्सं मं येव परिवारेस्सन्ती” ति ।

१५. भत्तगे ति भोजनट्टाने । अग्गासनं ति संघत्थेरासनं । 10
अग्गोदकं ति दक्खिणोदकं । अग्गपिण्डं ति संघत्थेरपिण्डं । सब्बत्थ वा अग्गं ति पणीताधिवचनमेतं । तत्थ अहमेव लभेय्यं ति इच्छा नातिमहासावज्जा । न अञ्जो भिक्खु लभेय्या ति पन अतिमहासावज्जा । अयम्पि लाभत्थिको पासादिको होति चीवरधारणादीहि, कदाचि पब्वजति, कदाचि विब्भमति, तेन सो पुब्बे लद्धपुब्बं 15 आसनादिं पच्छा अलभन्तो एवं चिन्तेसि^२ । न सो भिक्खु लभेय्या ति न सो भिक्खु थेरानं अग्गासनादीसु^३ तदनुसारेण मज्झिमानं अञ्जेसञ्च नवानं कदाचि यं वा तं वा सब्बनिहीनं आसनादिं लभति । कुपितो ति अयम्पि द्वीसु ठानेसु कुप्पति—मनुस्सानं च थेरानं च । कथं मनुस्सानं ? “इमे मङ्गलादीसु नं निस्साय भिक्खू लभन्ति, एते 20 ‘भन्ते एतके भिक्खू गहेत्वा अम्हाकं अनुकम्पं करोथा’ ति वदन्ति, इदानीं तंमुहुत्तं दिट्ठमत्तकं महल्लकत्थेरं गहेत्वा^४ गता । होतु इदानीं, नेसं किच्चे उप्पन्ने जानिस्सामी” ति एवं मनुस्सानं कुप्पति । कथं थेरानं ? “इमे नाम यदि न भवेय्युं, मं येव मनुस्सा निमन्तेय्युं” ति एवं थेरानं कुप्पति । 25

१. कदास्सु—स्या० ।

२. चिन्तेति—सी० ।

३. अग्गासनादीसु पत्तेसु—सी०, स्या० । ४. वत्वा—सी० ।

B. 151

१६. अनुमोदेय्यं ति अनुमोदनं करेय्यं । अयम्पि लाभत्थिको यं वा तं वा खण्डानुमोदनं जानाति । सो “अनुमोदनट्टाने बहु मातुगामा आगच्छन्ति, ता मं सञ्जानित्वा ततो पभुति थालकभिक्षुं^१ दस्सन्ती” ति पत्थेन्तो एवं चिन्तेसि । ठानं ति बहुस्सुतानं अनुमोदना^२ भारो^३, तेन बहुस्सुतो अनुमोदेय्या ति वुत्तं होति । कुपितो अयम्पि तीसु ठानेसु कुप्पति—मनुस्सानं थेरस्स धम्मकथिकस्स च । कथं मनुस्सानं ? इमे पुब्बे मं येव उपसङ्कमित्वा याचन्ति ‘अम्हाकं नागत्येरो, अम्हाकं सुमनत्थेरो अनुमोदतु’ ति अज्ज पन नावोचुं” ति एवं मनुस्सानं कुप्पति । कथं थेरस्स ? “अयं संवत्थेरो ‘तुम्हाकं कुलुपकं नागत्येरं सुमनत्थेरं उपसङ्कमथ, अयं अनुमोदिस्सती’ ति न भणती” ति एवं थेरस्स कुप्पति । कथं धम्मकथिकस्स ? “थेरेन वुत्त-
मत्ते येव पहारं लद्धकुक्कुटो विय तुरिततुरितं वस्सति, इमं नाम निक्कट्टन्ता नत्थि, इमस्मिञ्चिह असति अहमेव अनुमोदेय्यं” ति एवं धम्मकथिकस्स कुप्पति ।

१७. आरामगतानं ति विहारे सन्निपतितानं । अयम्पि लाभ-
त्थिको यं वा तं वा खण्डधम्मकथं जानाति । सो पस्सति तादिसेसु
ठानेसु द्वियोजनतियोजनतो सन्निपतित्वा भिक्षू सव्वरत्तिकानि^३
धम्मस्सवणानि^३ सुणन्ते, तुट्ठचित्ते च दहरे वा सामणेरे वा साधु साधू
ति महासद्देन साधुकारं देन्ते । ततो दुतियदिवसे अन्तोगामगते भिक्षू
उपासका पुच्छन्ति “के, भन्ते, धम्मं^४ कथेसु” ति ? ते भणन्ति
“असुको च असुको चा” ति । तं सुत्वा पसन्ना मनुस्सा धम्मकथिकानं
महासङ्कारं करोन्ति । सो तं इच्छमानो एवं चिन्तेसि । ठानं ति
बहुस्सुतानं विनिच्छयकुसलानं धम्मदेसना भारो, तेन बहुस्सुतो
देसेय्याति वुत्तं होति । कुपितो ति चतुप्पदिकं गाथम्पि वत्तुं ओकासं

१. थालिकभिक्षु—सी० ।

२-२. अनुमोदनाभावो—स्या० ।

३-३. सव्वरत्तिकनिच्छ धम्मस्सवणानि—

४. धम्मकथं—सी० ।

सी०, स्या० ।

अलभमानो कुपितो होति अत्तनो मन्दभावस्स “अहञ्जिह मन्दो दुप्पञ्जो, कुतो लभिस्सामि देसेतुं” ति ।

१८. भिक्खुनीनं ति ओवादत्थं वा उद्देसत्थं वा परिपुच्छत्थं वा पूजाकरणत्थं वा आरामं आगन्त्वा सन्निपतितभिक्खुनीनं । अयम्पि लाभत्थिको । तस्सेवं होति—इमा महाकुला पब्बजिता 5 भिक्खुनियो, तासु कुलेसु पविसेत्वा निसिन्नासु मनुस्सा पुच्छिस्सन्ति “कस्स सन्तिके ओवादं वा उद्देसं वा परिपुच्छं वा गण्हथा” ति ? ततो वक्खन्ति “असुको नाम अय्यो बहुस्सुतो, तस्स देथ करोथा” ति तेनस्स एवं इच्छा उप्पज्जति । ठानं ति ओवादादयो नाम बहु- 10 स्सुतानं भारो, तेन बहुस्सुतो देसेय्या ति वुत्तं होति । कुपितो ति अयम्पि द्वीसु ठानेसु कुप्पति—तासञ्च भिक्खुनीनं “इमा पुब्बे मं निस्साय उपोसथप्पवारणादीनि लभन्ति, ता इदानि तंमुहुत्तं दिट्ठमत्त- कमहल्लकत्थेरस्स सन्तिकं गता” ति, धम्मकथिकस्स च “एस इमासं सहसा ओवादं अदासि येवा” ति ।

B. 152

उपासकानं ति आरामगतानं उपासकानं । निस्सट्ठकम्मन्ता नाम 15 महाउपासका होन्ति । ते पुत्तभातुकानं कम्मं निय्यातेत्वा धम्मं सुणन्ता विचरन्ति । अयं तेसं देसेतुं इच्छति । किं कारणा ? इमे पसीदित्वा उपासिकानं पि आरोचेस्सन्ति । ततो सद्धि उपासिकाहि मय्हमेव लाभसक्कारं उपहरिस्सन्ती ति । ठानं बहुस्सुतेनेव योजेतब्बं । कुपितो ति अयम्पि द्वीसु ठानेसु कुप्पति—उपासकानं च “इमे अञ्जत्थ 20 सुणन्ति, अम्हाकं कुलुपकस्स सन्तिके सुणामा ति नागच्छन्ति । होतु इदानि, तेसं उप्पन्ने किच्चे जानिस्सामी” ति, धम्मकथिकस्स च “अयमेतेसं देसेती” ति ।

उपासिकानं ति आरामगतानं । उपासिका नाम आसनपूजादि- 25 करणत्थं वा उपोसथदिवसे वा धम्मस्सवनत्थं सन्निपतिता । सेसं उपासकवारे वुत्तनयमेव ।

१९-२०. सक्करेय्युं ति सक्कच्चं च करेय्युं, सुन्दरं च करेय्युं । इमिना अत्तनि कारं करीयमानं सक्कच्चं कतं च सुन्दरं च पत्थेति ।

गृहं करेय्युं ति भारियं करेय्युं, इमिना भिक्खूहि अत्तानं गरुडाने
 ठपीयमानं पत्थेति । मानेय्युं ति पियायेय्युं । पूजेय्युं ति एवं
 सक्करोन्ता गृहं करोन्ता मानेन्ता पच्चयेहि पूजेय्युं ति पच्चयपूजं
 पत्थेति । ठानं ति “पियो गृह भावनियो” ति वुत्तप्पकारो बहुस्सुतो
 5 च सीलवा च एतं विधिं अरहति, तेन भिक्खू एवरूपं एवं करेय्युं ति
 वुत्तं होति । कुपितो ति अयम्पि द्वीसु ठानेसु कुप्पति—भिक्खूनं च
 “इमे एतं सक्करोन्ती” ति, थेरस्स च “इमस्मि असति मं येव
 सक्करेय्युं” ति । एस नयो इतो परेसु तीसु वारेसु ।

B. 153

२१. पणीतानं चीवरानं ति पट्टदुकूलपट्टण्ण^१कोसेय्यादीनं महग्घ-
 10 सुखुमसुखसम्पस्सानं चीवरानं । इधा पि अहमेव लाभो अस्सं ति
 इच्छा नातिमहासावज्जा । न अञ्जो भिक्खु लाभो अस्सा ति पन
 महासावज्जा ।

२२. पणीतानं पिण्डपातानं ति सप्पितेलमधुसक्करादिपूरितानं^२
 सेट्ठपिण्डपातानं पणीतानं सेनासनानं ति अनेकसतसहस्सग्घनकानं
 15 मञ्चपीठादीनं पणीतानं । गिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारोनं ति
 सप्पितेलमधुफाणितादीनं उत्तमभेसज्जानं । सब्बत्था पि ठानं बहुस्सुतेहि
 पुञ्जवन्तेहि च योजेतब्बं । कुपितो ति सब्बत्था पि द्वीसु ठानेसु
 कुप्पति—मनुस्सानं च “इमेसं नाम परिचितभावो पि नत्थि, दीवरत्तं
 एकतो वसन्तस्स पंसुकूलत्थाय वा पिण्डपातत्थाय वा सप्पितेलादि-
 20 कारणा वा घरपटिपाटिया चरन्तस्सा पि मे एकदिवसम्पि किञ्चि
 पणीतं पच्चयं न देन्ति । आगन्तुकं महल्लकं पन दिस्वा व यं इच्छति,
 तं देन्ती” ति, थेरस्स च “अयम्पि महल्लको इमेसं अत्तानं दसेन्तो
 येव चरति, कुदास्सु^३ नाम नं धम्मकम्मिका निक्कङ्खेय्युं, एवं इमस्मि
 असति अहमेव लाभो अस्सं” ति ।

१. ०पत्तुग्ग०—सी०;

पट्टदुकूलपट्टण्ण०—स्या० ।

३. कुदास्सु—सी०; कदास्सु—स्या० ।

२. सप्पितेलमंससक्करादिपूरितानं—क०;

सप्पितेलमंसरसादिपूरितानं—स्या० ।

इमेसं खो एतं आवुसो ति इमेसं हेट्ठा एकूनवीसतिवारेहि वुत्तानं इच्छावचरानं ।

२३. दिस्सन्ति चेव सूयन्ति चा ति न इच्छावचरा चक्खुना दिस्सन्ति, न सोतेन सूयन्ति^१, मनोविज्झाणविसयत्ता । अप्पहीन-
इच्छावचरस्स पन पुग्गलस्स इच्छावचरवसेन पवत्तकायकम्मं दिस्वा 5
दिट्ठा विय वचीकम्मं सुत्वा सुता विय च होन्ति, तेन वुत्तं “दिस्सन्ति
चेव सूयन्ति चा” ति । पच्चक्खकाले दिस्सन्ति, “असुको किर भिक्खु
ईदिसो” ति, तिरोक्खकाले^२ सूयन्ति । किञ्चापी ति अनुग्गहगरहवचनं ।
तेन आरञ्जिकत्तं अनुग्गण्हाति^३, इच्छा वचरानं अप्पहानं गरहति ।

तत्रायं योजना—किञ्चापि सो भिक्खु गामन्तसेनासनं पटिक्खि- 10
पित्वा आरञ्जिको होति, अन्ते पन्तसेनासने वसति, इमे चस्स
एत्तका इच्छावचरा अप्पहीना किञ्चापि सो अतिरेकलाभं पटिक्खिपित्वा
पिण्डपातिको होति, किञ्चापि सो लोलुप्पचारं वजेत्वा सपदानचारी B. 154
होति, किञ्चापि सो गहपतिचीवरं पटिक्खिपित्वा पंसुकूलिको होति ।

लूखचीवरधरो ति एत्थ पन लूखं ति सत्थलूखं, सुत्तलूखं, रजन- 15
लूखं ति तीहि कारणेहि लूखं वेदितव्वं । तत्थ सत्थेन खण्डाखण्डिकं
छिन्नं सत्थलूखं नाम, तं अग्घेन परिहायति । थूलदीघसुत्तकेन
सिब्बितं सुत्तलूखं नाम, तं फस्सेन परिहायति, खरसम्फस्सं होति ।
रजनेन रत्तं रजनलूखं नाम, तं वण्णेन परिहायति, दुब्बण्णं होति ।
किञ्चापि सो भिक्खु एवं सत्थलूखसुत्तलूखरजनलूखचीवरधरो होति, 20
इमे चस्स एत्तका इच्छावचरा अप्पहीना दिस्सन्ति चेव सूयन्ति च,
अय खो नं विज्झू सव्वहाचारी नेव सक्करोन्ति...पे०...न पूजेन्ती ति ।
तं किस्स हेतु ति एत्थ तं ति निपातमत्तं, किस्स हेतु ति किं
कारणा । ते हि तस्स...पे...सूयन्ति च यस्मा तस्स ते पापका

१. सुयन्ति—स्या० ।

२. परोक्खकाले—स्या० ।

३. अनुग्गण्हाति—स्या० ।

सूयन्ति चा ति वुत्तं होति । इमेसं इच्छावचरानं अप्पहीनत्ता ति अयमेत्थ अधिप्पायो ।

- इदानीं तमत्थं उपमाय पाकटं करोन्तो सैय्यथापी ति आदि-
माह । तत्थ कुणपं ति मतकळेवरं^१ । अहिस्स कुणपं अहिकुणपं ।
५ एवं इतरानि । अतिपटिकूलजिगुच्छनीयभावतो चेत्थ इमानेव तीणि
वुत्तानी ति वेदितव्वानि । अञ्जेसञ्जिह सससूकरादीनं^२ कुणपं मनुस्सा
कंटुकभण्डादीहि अभिसङ्खरित्वा परिभुञ्जन्ति पि । इमेसं पन कुणपं
आभनवम्पि जिगुच्छन्ति येव, को पन वादो कालातिक्रमेन पूतिभूते ।
रचयित्वा ति वड्डेत्वा, परिपूरेत्वा ति अत्थो, कुणपं गहेत्वा
१० कंसपातियं पक्खपित्वा ति वुत्तं होति । अञ्जिस्सा ति अपराय ।
पटिकुञ्जित्वा ति पिदहित्वा । अन्तरापणं ति आपणानमन्तरे महा-
जनसंकिण्णं रच्छामुखं । पटिपज्जेय्युं ति गच्छेय्युं । जञ्जजञ्जं विय
ति चोक्खचोक्खं^३ विय, मनापनापं विय । अपिच वधुकापण्णाकारं
विया ति वुत्तं होति । वधुका ति जनेत्ति वुच्चति, तस्सा नीयमानं
१५ पण्णाकारं जञ्जं, उभयत्था पि आदरवसेन वा पसंसावसेन वा
पुनरुत्तं^४ “जञ्जजञ्जं ब्या” तिपि पाठो ।

B. 156

- अपापुरित्वा^५ ति विवरित्वा । तस्स सह दस्सनेन अमनापता
च सण्ठहेय्या ति तस्स कुणपस्स दस्सनेन सहेव तस्स जनस्स अमनापता
तिट्ठेय । अमनापता ति च “अमनापं इदं” ति उप्पन्नचित्तचेतसि-
२० कानमेतं अधिवचनं । एस नयो पटिकुल्यजेगुच्छतासु । जिघच्छि-
तानम्पी ति छातानम्पि । न भोत्तुकम्यता अस्सा ति भुञ्जितुकामता
न भवेय्य । पगेव सुहितानं ति धातानं^६ पन पठमतरमेव भुञ्जितु-
कामता न भवेय्या ति वुत्तं होति ।

१. मतकळेवरं—सी० ।

२. मोक्खमोक्खं—स्या० ।

५. अवापुरित्वा—सी० ।

२. पसुसूकरादीनं—स्या० ।

४. पुनवुत्तं—स्या० ।

६. छातानं—स्या० ।

तत्रायं उपमासंसन्दना—परिसुद्धकंसपातिसदिसं इमस्स पब्बज्जा-
लिङ्गं, कुणपरचनं विय इच्छावचरानं अप्पहानं, अपरकंसपातिया
पटिकुज्झनं विय आरञ्जिकङ्गादीहि इच्छावचरप्पटिच्छादनं,
कंसपातिं विवरित्वा कुणपदस्सनेन जनस्स अमनापता^१ विय
आरञ्जिकङ्गादीनि अनादियित्वा इच्छावचरदस्सनेन सब्बहाचारीनं 5
असक्कारकरणादिता ति ।

२४. सुक्कपक्खे पन किञ्चापी ति अनुग्गहपसंसावचनं, तेन
आरञ्जिकत्तं^२ अनुग्गण्हाति, इच्छावचरप्पहानं पसंसति । नेमन्तनिको
ति निमन्तनपटिग्गाहको । विचितकाळकं ति विचिन्तित्वा अपनीत-
काळकं । अनेकसूपं अनेकव्यञ्जनं ति एत्थ सूपो नाम हत्थहारियो 10
वुच्चति, व्यञ्जनं ति उत्तरिभङ्ग, तेन मच्छमंसमुग्गसूपादीहि
अनेकसूपं, नानप्पकारमंसादिव्यञ्जनेहि अनेकव्यञ्जनं ति वुत्तं होति ।
सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

उपमासंसन्दने च सालिवरभत्तरचनं विय इच्छावचरप्पहानं,
अपरकंसपातिया पटिकुज्झनं विय अप्पिच्छतास मुट्ठानेहि गामन्त- 15
विहारादीहि इच्छावचरप्पहानप्पटिच्छादकं, कंसपातिं विवरित्वा
सालिवरभत्तदस्सनेन जनस्स मनापता विय गामन्तविहारादीनि
अनादियित्वा इच्छावचरप्पहानदस्सनेन सब्बहाचारीनं सक्कारकरणादिता
वेदितब्बा ।

२५. उपमा मं, आवुसो सारिपुत्त, पटिभाती ति मय्हं आवुसो 20
सारिपुत्त, उपमा उपट्ठाति, एकं उपमं वत्तुकामो अहं ति अधिप्पायो ।
पटिभातु तं ति तुय्हं पटिभातु उपट्ठातु, वद त्वं ति अधिप्पायो ।
एकमिदाहं ति एत्थ इदा ति निपातमत्तं, एकस्मिं समये अहं ति वुत्तं
होति, भुम्मत्थे उपयोगवचनं । राजगहे विहरामि गिरिब्बजे ति
राजगहं ति तस्स नगरस्स नामं । समन्ततो पन गिरिपरिक्खेपेन वज्रो 25
विय सण्ठितत्ता गिरिब्बजं ति वुच्चति । तस्मिं नगरे विहरामि, तं
निस्साय अहं विहरामी ति वुत्तं होति । अथ ख्वाहं ति अथ खो

अहं । एत्थ च अथा ति अञ्जाधिकारवचनारम्भे निपातो । खो ति पदपूरणमत्ते । पुब्बण्हसमयं ति दिवसस्स पुब्बभागसमयं, पुब्बण्हसमये ति अत्थो, पुब्बण्हे वा समयं पुब्बण्हसमयं, पुब्बण्हे एकं खणं ति वुत्तं होति, एवं अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं लब्धमिति । निवासेत्वा ति
 5 परिदहित्वा, विहारनिवासनपरिवत्तनवसेनेतं वेदितव्वं । गामप्प-
 वेसनत्थाय वा सण्ठपेत्वा निवासनवसेन, न हि सो ततो पुब्बे
 अनिवत्थो अहोसि ।

पत्तचीवरमादाया ति पत्तं हत्थेन चीवरं कायेन आदियित्वा ।
 पिण्डाया ति पिण्डपातत्थाय । समीती ति तस्स नामं । यानकारपुत्तो
 10 ति रथकारपुत्तो । पण्डुपुत्तो ति पण्डुस्स पुत्तो । आजीवको ति
 नग्गसमणको । पुराणयानकारपुत्तो ति पोराणयानकारकुलस्स पुत्तो ।
 पच्चुपट्ठितो ति उपगन्त्वा ठितो । वड्ढं नाम एकतो कुटिलं । जिम्हं
 नाम सप्पगतमग्गसदिसं । दोसं ति फेग्गुविसमगणिकादिं । यथा यथा
 ति कालत्थे निपातो, यदा यदा यस्मिं यस्मिं काले ति वुत्तं होति ।
 15 तथा तथा ति अयम्पि कालत्थो येव, यस्मिं तस्मिं काले ति वुत्तं
 होति । सो अत्तनो सुत्तानुलोमेन चिन्तेसि, इतरो तेन चिन्तितक्खणे
 चिन्तितट्ठानमेव तच्छति । अत्तमनो ति सकमनो तुट्ठमनो पीति-
 सोमनस्सेहि गहितमनो । अत्तमनवाचं निच्छारेसी ति अत्तमनताय
 वाचं, अत्तमनभावस्स वा युत्तं वाचं निच्छारेसि उदीरयि, पब्बाहरी
 20 ति वुत्तं होति । हृदया हृदयं मज्जे अञ्जाया ति चित्तेन चित्तं
 जानित्वा विय ।

२६. अस्सद्धा ति बुद्धधम्मसंघेसु सद्धाविरहिता । जीविकत्था
 ति इणभयादीहि पीळिता बहि जीवितुं असक्कोन्ता इध जीविकत्थिका
 हुत्वा । न सद्धा ति न सद्धाय । सठा मायाविनो ति मायासाठेय्येहि
 25 युत्ता । केटुभिनी^१ ति सिक्खितकेराटिका, निप्फन्नथामगतसाठेय्या

ति वुत्तं होति । साठेय्यञ्चिह अमूतगुणदस्सनतो अमूतभण्डगुणदस्सन-
समं कत्वा “केराटियं” ति वुच्चति । उन्नाळा ति उगगतनळा,
उद्धिततुच्छमाना ति वुत्तं होति । चपला ति पत्तचीवरमण्डनादिना
चापल्लेन^१ युत्ता । मुखरा ति मुखखरा, खरवचना ति वुत्तं होति ।
विकिण्णवाचा ति असंयतवचना, दिवसम्पि निरत्थकवचनप्पलापिनो ।
इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारा ति छसु इन्द्रियेसु असंवुत्तकम्मद्वारा । भोजने
अमत्तञ्जुनो ति भोजने या^२ मत्ता जानितब्बा परियेसनपटिगहण-
परिभोगेसु युत्तता, तस्सा अजाननका^३ । जागरियं अननुयुत्ता ति
जागरे^४ अननुयुत्ता । सामञ्जे अनपेक्खवन्तो ति समणधम्मो
निरपेक्खा, धम्मानुधम्मप्पटिपत्तिरहिता ति अत्थो । सिक्खाय न
तिब्बगारवा ति सिक्खापदेसु बहुलगारवा^५ न होन्ति, आपत्ति-
वीतिकमबहुला वा । बाहुलिका ति आदि धम्मदायादे वुत्तं कुसीता
ति आदि भयभेरेवे । धम्मपरियायेना ति धम्मदेसनाय ।

२७. सद्धा अगारस्मा ति पकतिया पि सद्धा, पब्बजिता पि
सद्धाय अगारस्मा अनगारियं पब्बजिता । पिवन्ति मञ्जे घसन्ति
मञ्जे ति पिवन्ति विय, घसन्ति^६ विय । अत्तमनवाचं निच्छारेन्ता
वचसा पिवन्ति विय, अब्भनुमोदन्ता मनसा घसन्ति विय । साधु
वता ति सुन्दरं वत । सब्रह्मचारी ति रस्सम्पि वट्टति दीवम्पि ।
रस्से सति सारिपुत्तस्स उपरि होति, दीवे सति सब्रह्मचारीनं । यदा
सारिपुत्तस्स उपरि होति, तदा सब्रह्मचारि सारिपुत्तो अम्हे अकुसला
वुट्ठापेत्वा ति अत्थो । यदा सब्रह्मचारीनं, तदा सब्रह्मचारयो^७
अकुसला वुट्ठापेत्वा ति अत्थो । दहरो ति तरुणो । युवा ति योव्वन-
भावे ठितो । मण्डनकजातिको ति अलङ्कारकसभावो । तत्थ कोचि

१. चापल्लेन—स्या० ।

२. या पन—स्या० ।

३. अनजानका—स्या० ।

४. जागरणे—सी० ।

५. बहुलगारवा—सी० ।

६. गिलगित—सी०, स्या० ।

७. सब्रह्मचारिनो—स्या० ।

तदृणो पि युवा न होति यथा अतितरुणो, कोचि युवा पि मण्डन-
कजातिको न होति यथा उपसन्तसभावो, आलसियव्यसनादीहि वा
अभिभूतो । इध पन दहरो चेव युवा च मण्डनकजातिको च अधिप्पेतो,
तस्मा एवमाह । उप्पलादीनि लोकसम्मत्ता वुत्तानि । इतिह ते ति
5 एवं ते । उभो महानागा ति द्वे पि महानागा, द्वे पि हि एते अग्ग-
सावका महानागा'' ति वुच्चन्ति । तत्रायं वचनत्थो—अञ्जदादीहि न
गच्छन्तीति नागा, तेन तेन मग्गेन पहीने किलेसे न आगच्छन्तीति
नागा, नानप्पकारकं आगुं न करोन्ती ति नागा, अयमेत्थ सङ्खेपो,
वित्थारो पन महानिद्देसे (१६९-१७०) वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

10 अपिच—

B. 158

“आगुं न करोति किञ्चि लोके,
सब्बसंयोगे विसज्ज बन्धनानि ।
सब्बत्थ न सज्जती विमुत्तो^१,
नागो तादि पवुच्चते तथत्ता”

15

(खु० १.३४८) ति—

एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । महन्ता नागा महानागा, अञ्जेहि
खीणासवनागेहि पुज्जतरा च पासंसतरा चा ति अत्थो । अञ्ज-
मञ्जस्सा ति अञ्जो अञ्जस्स । समनुमोदिसू ति समं अनुमोदिसु ।
तत्थ इमाय उपमाय महामोगल्लानो अनुमोदि—पटिभातु तं आवुसो
20 ति धम्मसेनापति । तेन वुत्तं “अञ्जमञ्जस्स सुभासितं समनुमोदिसू”
ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

अनङ्गणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

६. आकङ्क्षेयसुत्तवण्णना

१-२ एवं मे सुतं ति आकङ्क्षेयसुत्तं । तत्थ सम्पन्नसीला ति
तिविधं सम्पन्नं परिपुण्णसमङ्गिमधुरवसेन । तत्थ—

“सम्पन्नं सालिकेदारं सुवा भुञ्जन्ति कोसिय ।

पटिवेदेमि^१ ते ब्रह्मे न नं वारेतुमुस्सहे”

(जा० १.२६८) ति— 5

इदं परिपुण्णसम्पन्नं नाम । “इमिना पातिमोक्खसंवरेन उपेतो
होति समुपेतो उपागतो समुपागतो उपपन्नो सम्पन्नो समन्नागतो”
(वि० २९६) ति इदं समङ्गिसम्पन्नं नाम । “इमिस्सा, भन्ते,
महापथविया हेट्ठिमतलं सम्पन्नं, सेय्यथापि खुद्दमधुं अनेळकं, एव-
मस्सादं” (पारा० ९) ति इदं मधुरसम्पन्नं नाम । इध पन 10
परिपुण्णसम्पन्नम्पि समङ्गिसम्पन्नम्पि वट्टति । तस्मा सम्पन्नसीलानि
परिपुण्णसीला हुत्वा ति पि सीलसमङ्गिनो हुत्वा ति पि एवमेत्थ
अत्थो वेदितब्बो^२ । सीलं ति केनट्ठेन^३ सीलं ? सीलनट्ठेन^४ सीलं ।
तस्स वित्थारकथा विसुद्धिमग्गे वुत्ता ।

तत्थ “परिपुण्णसीला” ति इमिना अत्थेन खेत्तदोसविगमेन 15 B. 159
खेत्तपारिपूरी विय सीलदोसविगमेन सीलपारिपूरी वुत्ता होति । यथा
हि खेत्तं बीजखण्डं, वप्पखण्डं, उदकखण्डं, ऊसखण्डं ति चतुदोस-
समन्नागतं अपरिपूरं होति ।

तत्थ बीजखण्डं नाम यत्थ अन्तरन्तरा बीजानि खण्डानि वा
पूतीनि वा होन्ति, ताति यत्थ वपन्ति^५, तत्थ सस्सं न उट्ठेति^६ खेत्तं 20

१. पटिवेदयामि—रो० ।

२. केनत्थेन—स्या० ।

५. पतन्ति—रो० ।

३. दट्ठब्बो—सी० ।

४. सीलवत्त्वेन—स्या० ।

६. वुट्ठेति—रो० ।

- खण्डं होति । वप्पखण्डं नाम यत्थ अकुसलो बीजानि वपन्तो
अन्तरन्तरा निपातेति । एवञ्चिह सब्बत्थ सस्सं न उट्ठेति, खेत्तं खण्डं
होति । उदकखण्डं नाम यत्थ कत्थचि उदकं अतिबहु वा न वा होति,
तत्रा पि हि सस्सानि न उट्ठेन्ति, खेत्तं खण्डं होति । ऊसखण्डं नाम
5 यत्थ कस्सको किस्मिञ्चि^१ पदेसे नङ्गलेन भूमिं चत्तारो पञ्च वारे
कसन्तो अतिगम्भीरं करोति, ततो ऊसं^२ उप्पज्जति, तत्रा पि हि
सस्सं न उट्ठेति, खेत्तं खण्डं होति, तादिसं च खेत्तं न महप्फलं होति
न महानिसंसं, तत्रा पि हि बहुम्पि वपित्वा अप्पं लभति । इमेसं पन
चतुन्नं दोसानं विगमा खेत्तं परिपुण्णं होति । तादिसं च खेत्तं महप्फलं
10 होति महानिसंसं । एवमेव खण्डं छिदं सबलं कम्मासं ति चतुदोस-
समन्नागतं सीलं अपरिपूरं होति । तादिसं च सीलं न महप्फलं होति
न महानिसंसं । इमेसं पन चतुन्नं दोसानं विगमा सीलखेत्तं परिपुण्णं
होति, तादिसं च सीलं महप्फलं होति महानिसंसं ।

- “सीलसमङ्गिनो” ति इमिना पनत्थेन सीलेन समङ्गिभूता
15 समोधानं गता समन्नागता हुत्वा विहरथा ति इदमेव वुत्तं होति ।
तत्थ द्वीहि कारणेहि सम्पन्नसीलता होति—सीलविपत्तिया च आदी-
नवदस्सनेन, सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेन । तदुभयम्पि
विसुद्धिमग्गे वित्थारितं । तत्थ “सम्पन्नसीला” ति एत्तावता किर
भगवा चतुपारिसुद्धिसीलं उद्दिसित्वा “पातिमोक्खसंवरसंवुता” ति
20 इमिना तत्थ जेट्ठकसीलं वित्थारेत्वा दस्सेसी ति दीपविहारवासी
सुमत्थेरो^३ आह । अन्तेवासिको पनस्स तेपिटकवूळनागत्थेरो आह—
उभयत्था पि पातिमोक्खसंवरो भगवता वुत्तो, पातिमोक्खसंवरो येव
हि सीलं । इतरानि पन तीणि सीलं ति वुत्तट्ठानं नाम अत्थी ति
B. 160 अननुजानन्तो वत्वा आह—“इन्द्रियसंवरो नाम छद्धाररक्खामत्तकमेव,
25 आजीवपारिसुद्धि धम्मेन समेन पच्चयुप्पत्तिमत्तकं, पच्चयनिसित्तं

१. किस्मिचि—सी० ।

२. ओसं—स्या० ।

३. सुमत्थेरो—सी० ।

पटिलद्धपच्चये इदमत्थं ति पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जनमत्तकं । निप्परिया-
येन पातिमोक्खसंवरो व सीलं । यस्स सो भिन्नो, अयं छिन्नसीसो विय
पुरिसो हत्थपादे सेसानि रक्खिस्सती ति न वत्तब्बो । यस्स पन सो
अरोगो अयं, अच्छिन्नसीसो विय पुरिसो जीवितं, सेसानि पुन पाक-
तिकानि कत्वा रक्खितुं सक्कोति । तस्मा 'सम्पन्नसीला' ति इमिना 5
पातिमोक्खसंवरं उद्दिस्सित्वा 'सम्पन्नपातिमोक्खा' ति तस्सेव वेवचनं
वत्वा तं वित्थारेत्वा दस्सेन्तो 'पातिमोक्खसंवरसंवुता' तिआदिमाहा'
ति ।

तत्थ पातिमोक्खसंवरसंवुता ति पातिमोक्खसंवरेन समन्नागता ।
आचारगोचरसम्पन्ना ति आचारेन च गोचरेन च सम्पन्ना । अणुमत्तेसू 10
ति अप्पमत्तेसू^१ । वज्जेसू ति अकुसलधम्मेसु । भयदस्सावी ति
भयदस्सिनो । समादाया ति सम्मा आदियित्वा । सिक्खथ सिक्खा-
पदेसू ति सिक्खापदेसु तं तं सिक्खापदं समादियित्वा^२ सिक्खथ ।
अपिच समादाय सिक्खथ सिक्खापदेसू ति यं किञ्चि सिक्खाकोट्टासेसु
सिक्खितब्बं कायिकं वाचसिकञ्च, तं सब्बं समादाय^३ सिक्खथा ति 15
अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पन सब्बानेतानि पातिमोक्खसंवरादीनि
पदानि विसुद्धिमग्गे वुत्तानि ।

३. आकङ्क्षेय्य चे ति इदं कस्मा अरद्धं ? सीलानिसंसदस्सनत्थं ।
सचे पि अचिरपव्वजितानं वा दुप्पञ्जानं वा एवमस्स—“भगवा
सीलं पुरेथा ति वदति, को नु खो सीलपूरणे आनिसंसो, को विसेसो, 20
का वड्डी^४” ति ? तेसं सत्तरस आनिसंसे दस्सेतुं एवमाह । अप्पेव
नाम एतं सब्रह्मचारीनं पियमनापतादिआसवक्खयपरियोसानं आनिसंसं
सुत्वा पि सीलं परिपूरेय्युं^५ ति विसकण्टकवाणिजो विय । विसकण्टक-
वाणिजो नाम गुळवाणिजो वुच्चति ।

१. अप्पमत्तेसु—स्या० ।

२. सम्मा आदियित्वा—स्या० ।

३. सम्माआदाय—सी०,

४. वुड्डी—स्या० ।

५. परिपूरेस्सन्ति—स्या० ।

B. 161

- सो किर गुळ्ठफाणितखण्डसक्खरादीनि सकटेनादाय पच्चन्तगामं
 गन्त्वा “विसकण्टकं गण्हथ, विसकण्टकं गण्हथा” ति उग्घोसेसि ।
 तं सुत्वा गामिका “विसं नाम कक्खळं, यो नं खादति, सो मरति,
 कण्टकम्पि विज्झित्वा मारेति, उभोपेते कक्खळा, को एत्थ आनिसंसो
 5 ति गेहद्वारानि थकेसुं, दारके च पलापेसुं । तं दिस्वा वाणिजो
 “अवोहारकुसला इमे गामिका, हन्द ने उपायेन गण्हापेमी” ति
 “अतिमधुरं गण्हथ, अतिसादुं गण्हथ, गुळ्ठं फाणितं सक्खरं समग्घं
 लब्भति, कूटमासककूटकहापणादीहि पि लब्भती” ति उग्घोसेसि ।
 तं सुत्वा गामिका हट्ठमुट्ठा^१ आगन्त्वा^२ बहुम्पि मूलं दत्वा गहेसुं ।
 10 तत्थ वाणिजस्स “विसकण्टकं गण्हथा” ति उग्घोसनं विय भगवतो
 “सम्पन्नसीला, भिक्खवे, विहरथ...पे०...समादाय सिक्खथ
 सिक्खापदेसू” ति वचनं । “उभो पेते कक्खळा, को एत्थ आनिसंसो”
 ति गामिकानं चिन्तनं विय भगवा “सम्पन्नसीला विहरथा” ति आह,
 “सीलं च नामेतं कक्खळं फरुसं खिड्ढादिपच्चनीकं, को नु खो सम्पन्न-
 15 सीलानं आनिसंसो” ति भिक्खूनं चिन्तनं । अथ तस्स वाणिजस्स
 “अतिमधुरं गण्हथा” तिआदिवचनं विय भगवतो पियमनापतादि-
 आसवक्खयपरियोसानं सत्तरसआनिसंसप्पकासनत्थं “आकङ्खेय्य चे”
 तिआदिवचनं वेदितव्वं ।

- तत्थ आकङ्खेय्य चे ति यदि आकङ्खेय्य यदि इच्छेय्य । पियो
 20 च अस्सं ति पियचक्खूहि सम्पस्सितव्वो, सिनेहुप्पत्तिया पदट्ठानभूतो
 भवेय्यं ति वुत्तं होति । मनापो ति तेसं मनवड्डनको, तेसं वा मनेन
 पत्तव्वो, मेत्तचित्तेन फरितव्वो ति वुत्तं होति । गरु ति तेसं गरु-
 ट्ठानियो^३ पासाणच्छत्तसदिसो । भावनीयो ति “अद्धा अयमायस्मा
 जानं जानाति, पस्सं पस्सती” ति एवं सम्भावनीयो । सीलेस्वेवस्स
 25 परिपूरकारी ति चतुपारिसुद्धिसीलेसु येव परिपूरकारी अस्स, अनुनेन
 परिपूरिताकारेन^४ समन्नागतो भवेय्या ति वुत्तं होति । अज्झत्तं

१. हट्ठपहट्ठा—सी० ।

२. निगन्त्वा—सी०; गन्त्वा—स्या० ।

३. गरुट्ठानिको—स्या० ।

४. परिपूरेनाकरेण—सी० ।

चेतोसमथमनुयुक्तो ति अत्तनो चित्तसमथे युक्तो, एत्थ हि अज्झत्तं ति वा अत्तनो ति वा एकं एकत्थं १, व्यञ्जनमेव नानं । भुम्मत्थे पनेतं समथं ति उपयोगवचनं । अनू ति इमिना उपसग्गेन योगे सिद्धं । अनिराकतज्ज्ञानो ति बहि अनीहटज्झानो २, अविनासितज्झानो वा, नीहरणविनासत्थञ्चिह इदं निराकरणं नाम । “थम्भं निरंक्त्वा 5 निवातवुत्ती” ति आदीसु चस्स पयोगो दट्ठब्बो ।

विपस्सनाय समन्नागतो ति सत्तविधाय अनुपस्सनाय युक्तो । सत्तविधा अनुपस्सना नाम अनिच्चानुपस्सना, दुक्खानुपस्सना, अनत्तानु-पस्सना, निब्बिदानुपस्सना, विरागानुपस्सना, निरोधानुपस्सना, पटिनिस्सगानुपस्सना ति । ता विसुद्धिमग्गे वित्थारिता । ब्रूहेता 10 सुञ्जागारानं ति वड्ढेता सुञ्जागारानं, एत्थ च समथविपस्सनावसेन B. 162 कम्मट्ठानं गहेत्वा रत्तिन्दिवं सुञ्जागारं पविसित्वा निसीदमानो भिक्खु “ब्रूहेता सुञ्जागारानं” ति वेदितब्बो । एकभूमकादिपासादे ३ कुरुमानो पि पन नेव सुञ्जागारानं ब्रूहेता ति दट्ठब्बो ति ।

एत्तावता च यथा तण्हाविचरितदेसना पठमं तण्हावसेन आरद्धा 15 पि तण्हापदट्ठानत्ता मानदिट्ठीनं मानदिट्ठियो ओसरित्वा कमेन पपञ्चत्तयदेसना जाता, एवमयं देसना पठमं अधिसीलसिक्खावसेन आरद्धा पि सीलपदट्ठानत्ता समथविपस्सनानं समथविपस्सनायो ओसरित्वा ४ कमेन सिक्खत्तयदेसना जाता ति वेदितब्बा ।

एत्थ हि “सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी” ति एत्तावता अधिसील- 20 सिक्खा वुत्ता । “अज्झत्तं चेतोसमथमनुयुक्तो अनिराकतज्झानो” ति एत्तावता अधिचित्तसिक्खा । “विपस्सनाय समन्नागतो” ति एत्तावता अधिपञ्जासिक्खा । “ब्रूहेता सुञ्जागारानं” ति इमिना पन समथ-वसेन सुञ्जागारवड्ढने अधिचित्तसिक्खा, विपस्सनावसेन अधिपञ्जा-सिक्खा ति एवं द्वे पि सिक्खा सङ्गहेत्वा वुत्ता । एत्थ च “अज्झत्तं 25

१. एकट्ठं—सी० ।

३. एकभूमिकादि—स्या० ।

२. अनीहतज्झानो—स्या० ।

४. ओतरित्वा—रो० ।

चेतोसमथमनुयुक्तो अनिराकतज्ज्ञानो “ति इमेहि पदेहि सीलानु-
रक्खिका एव चित्तेकग्गता कथिता । “विपस्सनाया “ति इमिना
पदेन सीलानुरक्खिको^१ सङ्खारपरिग्गहो । कथं चित्तेकग्गता सीलमनु-
रक्खति ? यस्स हि चित्तेकग्गता नत्थि, सो व्याधिम्मिह उप्पन्ने
5 विहञ्जाति, सो व्याधिविहतो विक्खित्तचित्तो सीलं विनासेत्वा पि
व्याधिवूपसमं कत्ता होति । यस्स पन चित्तेकग्गता अत्थि, सो तं
व्याधिदुक्खं विक्खम्भेत्वा^२ समापत्तिं समापज्जति, समापन्नक्खणे दुक्खं
दुरापकतं^३ होति, बलवतरसुखमुप्पज्जति । एवं चित्तेकग्गता सील-
मनुरक्खति ।

10 कथं सङ्खारपरिग्गहो सीलमनुरक्खति ? यस्स हि सङ्खारपरिग्गहो
नत्थि, तस्स “मम रूपं, मम विज्जाणं” ति अत्तभावे बलवममत्तं
होति । सो तथारूपेसु दुब्बिक्खव्याधिभयादीसु सम्पत्तेसु सीलं विनासेत्वा
पि अत्तभावं पोसेता होति । यस्स पन सङ्खारपरिग्गहो अत्थि, तस्स
अत्तभावे बलवममत्तं वा सिनेहो वा न होति । सो तथारूपेसु

B. 163 15 दुब्बिक्खव्याधिभयादीसु सम्पत्तेसु सचे पिस्स अन्तानि^४ बहि
निक्खमन्ति^५, सचे पि उस्सुस्सति विसुस्सति, खण्डाखण्डिको वा होति
सतथा पि सहस्सथा पि, नेव सीलं विनासेत्वा अत्तभावं पोसेता
होति । एवं सङ्खारपरिग्गहो सीलमनुरक्खति । “ब्रूहेता
सुज्जागारानं” ति इमिना पन तस्सेव उभयस्स ब्रूहना वड्डना

20 सातच्चकिरिया दस्सिता ।

एवं भगवा यस्मा “सब्रह्मचारीनं पियो चस्सं मनापो च गरु
च भावनीयो चा” ति इमे चतारो धम्मो आकङ्खन्तेन नत्थञ्जं किञ्चि
कातब्बं, अज्जदत्थु सीलादिगुणसमन्नागतेन भवितब्बं । ईदिसो हि
सब्रह्मचारीनं पियो होति मनापो गरु भावनीयो । वुत्तम्पि हेतं^५—

१. सीलानुरक्खिको—स्या० ।

२. विक्खम्भित्वा—स्या० ।

३. दुरापगतं—सी०, स्या० ।

४-५. अन्तं बहि निक्खमति—सी०, स्या० ।

५. चेतं—रो० ।

“सीलदस्सनसम्पन्नं धम्मद्वं सच्चवादिनं ।

अत्तनो कम्म कुब्बानं तं जनो कुरुते पियं”

(खु० १.३७) ति ॥

तस्मा “आकङ्क्षेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु ‘सब्रह्मचारीनं पियो
चस्सं मनापो च गरू च भावनीयो चा’ ति सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी^१ 5
...पे०...सुञ्जागारानं” ति वत्वा इदानीं यस्मा पच्चयलाभादि^२
पत्थयन्तेना पि इदमेव करणीयं, न अञ्जं किञ्चि, तस्मा “आकङ्क्षेय्य
चे, भिक्खवे, भिक्खु लाभो अस्सं” ति आदिमाह । न चेत्थ भगवा
लाभनिमित्तं सीलादिपरिपूरणं कथेती ति वेदितव्वो । भगवा हि
“घासेसंनं छिन्नकथो न वाचं पयुत्तं भणे” ति एवं सावके ओवदति, 10
सो कथं लाभनिमित्तं सीलादिपरिपूरणं कथेस्सति ? पुग्गलज्झासय-
वसेन पनेतं वुत्तं । येसञ्चिह एवं अज्झासयो भवेय्य “सचे मयं चतुहि
पच्चयेहि न किलमेय्याम, सीलादिं पूरेतुं सक्कुणेय्यामा” ति, तेसं
अज्झासयवसेन भगवा एवमाह । अपिच रसानिसंसो एस सीलस्स,
यदिदं चत्तारो पच्चया नाम । तथा हि पण्डितमनुस्सा कोट्टादीसु 15
ठपितं नीहरित्वा पुत्तादीनम्पि अदत्वा अत्तना पि अपरिभुञ्जित्वा
सीलवन्तानं देन्ती ति सीलस्स सरसानिसंसदस्सनत्थं पेतं वुत्तं ।

ततियवारे येसाहं ति येसं अहं । तेसं ते कारा ति तेसं देवानं
वा मनुस्सानं वा ते मयि कता पच्चयदानकारा । देवा पि हि सीला-
दिगुणयुत्तानं पच्चये देन्ति, न केवलं मनुस्सा येव, सक्को विय आयस्मतो 20
महाकस्सपस्स । महप्फला महानिसंसा ति उभयमेतं अत्थतो एकं,
व्यञ्जनमेव नानं । महन्तं वा लोकियसुखं फलन्ती ति महप्फला ।
महतो लोकुत्तरसुखस्स च पच्चया होन्ती ति महानिसंसा । सीलादि-
गुणयुत्तस्स हि कटच्छुभिक्खा पि पञ्चरतनमत्ताय भूमिया पण्णसाला
पि कत्वा दिन्ना अनेकानि कप्पसहस्सानि दुग्गतिविनिपाततो रक्खति, 25

B. 164

१. परिपूरिकारी—स्या० ।

२. पच्चयलाभादितं—सी०; पच्चयलाभा-
दीनं—स्या० ।

परियोसाने च अमताय परिनिब्बानधातुया पच्चयो होति । “खीरोदनं
अहमदासिं” (खु० २.४७) ति आदीनि चेत्थ वत्थूनि, सकलमेव
वा पेतवत्थु विमानवत्थु च साधकं । तस्मा पच्चयदायकेहि अत्तनि
कतानं कारानं महप्फलतं इच्छन्तेना पि सीलादिगुणयुत्तेनेव भवितव्वं
5 ति दस्सेति ।

चतुत्थवारे आती ति सस्सुससुरपक्खिका । सालोहिता ति एक-
लोहितसम्बद्धा पितिपितामहादयो^१ पेता ति पेच्चभावं गता ।
कालङ्कता^२ ति मता । तेसं तं ति तेसं तं मयि पसन्नचित्ततं वा
पसन्नेन चित्तेन अनुस्सरणं वा । यस्स हि भिक्खुनो कालङ्कतो पिता
10 वा माता वा “अम्हाकं आतको थैरो सीलवा कल्याणधम्मो” ति
पसन्नचित्ता हुत्वा तं भिक्खुं अनुस्सरति, तस्स सो चित्तप्पसादो पि
तं अनुस्सरणमत्तम्पि महप्फलं महानिसंसमेव होति, अनेकानि कप्प-
सतसहस्सानि दुग्गतितो वारेतुं^३ अन्ते च अमतं पापेतुं समत्थमेव
होति । वुत्तञ्हेतं भगवता “ये ते, भिक्खवे, भिक्खू सीलसम्पन्ना
15 समाधिसम्पन्ना पञ्चा-विमुत्ति-विमुत्तिआणदस्सनसम्पन्ना, दस्सनं पाहं,
भिक्खवे, तेसं भिक्खूनं बहुकारं वदामि । सवन्नं, अनुस्सतिं, अनु-
पब्बज्जं, उपसङ्कमनं, पयिरूपासनं, पाहं, भिक्खवे, तेसं भिक्खूनं
बहुकारं वदामी” (खु० २.४७) ति । तस्मा आतिसालोहितानं
अत्तनि चित्तप्पसादस्स अनुस्सतिया च महप्फलतं इच्छन्तेना पि
20 सीलादिगुणयुत्तेनेव भवितव्वं ति दस्सेति ।

पञ्चमवारे अरतिरतिसहो अस्सं ति अरतिया रतिया च सहो
अभिभविता अज्झोत्थरिता भवेय्यं । एत्थ च अरती ति अधिकुसलेसु
धम्मेसु पन्तसेनासनेसु च उक्कण्ठा । रती ति पञ्चकामगुणरति । न च
मं अरति सहैय्या ति मं च अरति न अभिभवेय्य, न मद्देय्य, न
25 अज्झोत्थरेय्या । उप्पन्नं ति जातं निब्बत्तं । सीलादिगुणयुत्तो हि अरतिं

१. पितुपितामहादयो—स्या० ।

२. कालकता—सी० ।

३. तरेतुं—स्या० ।

च रतिं च सहति अज्झोत्थरति मदित्वा तिद्वति । तस्मा ईदिसमत्तानं
इच्छन्तेना पि सीलादिगुणयुत्तेनेव भवितब्बं ति दस्सेति ।

छट्ठवारे भयं चित्तुवासो पि आरम्मणम्पि । भेरवं आरम्मणमेव ।
सेसं पञ्चमवारे वुत्तनयमेव । सीलादिगुणयुत्तो हि भयभेरवं सहति
अज्झोत्थरति मदित्वा तिद्वति, अरियकोटियवासी महादत्तत्थेरो 5
विय ।

B. 165

थेरो किर मग्गं पटिपन्नो अज्जतरं पासादिकं अरज्जं दिस्वा
“इधेवज्ज समणधम्मं कत्वा गमिस्सामी” ति मग्गा ओक्कम्म अज्ज-
तरस्मिं रुक्खमूले सङ्घाटिं पञ्जपेत्वा^१ पल्लङ्कं आभुजित्वा निसीदि ।
रुक्खदेवताय दारका थेरस्स सीलतेजेन सकभावेन सण्ठातुं असक्कोन्ता 10
विस्सरमकंसु । देवता पि रुक्खं चालेसि । थेरो अचलो व निसीदि ।
सा देवता धूमायि^२ पज्जलि, नेव सक्खि थेरं चालेतुं । ततो उपासक-
वण्णेनागन्त्वा वन्दित्वा अट्ठासि । “को एसो” ति वुत्ता “अहं, भन्ते,
एतस्मिं रुक्खे अधिवत्था देवता” ति अवोच । “त्वं एते विकारे
अकासी” ति ? “आम भन्ते” ति । कस्मा ति च वुत्ता आह 15
“तुम्हाकं, भन्ते, सीलतेजेन दारका सकभावेन सण्ठातुं असक्कोन्ता
विस्सरमकंसु । साहं तुम्हे पलापेतुं एवमकासिं” ति । थेरो आह,
“अथ कस्मा इध, भन्ते, मा वसथ, मय्हं अफासू ति पटिकच्चेव^३
नावचासि^४ ? इदानि पन मा किञ्चि अवच । अरियकोटियमहादत्तो
अमनुस्सभयेन गतो ति वचनतो लज्जामि । तेनाहं इधेव वसिस्सं, त्वं 20
पन अज्जेकदिवसं यत्थ कत्थचि वसाही” ति । एवं सीलादिगुणयुत्तो
भयभेरवसहो होति । तस्मा ईदिसमत्तानं इच्छन्तेना पि सीलादिगुण-
युत्तेनेव भवितब्बं ति दस्सेति ।

सत्तमवारे आभिचेतसिकानं ति अभिचेतो ति अभिक्कन्तं विसुद्ध-
चित्तं वुच्चति; अधिचित्तं वा, अभिचेतसि जातानि आभिचेतसिकानि, 25

१. पञ्जापेत्वा—सी०, स्या० ।

२. धूपायि—सी० ।

३. पटिगच्चेव—सी० ।

४. नारोचाति—सी०; नारोचसे—स्या० ।

- अभिचेतो सन्निसितानी ति वा आभिचेतसिकानि । दिदृधम्मसुख-
विहारानं ति दिदृधम्मो सुखविहारानं । दिदृधम्मो ति पच्चक्खो
अत्तभावो वुच्चति, तत्थ सुखविहारभूतानं ति अत्थो । रूपावचरज्झा-
नानमेत्तं अधिवचनं । तानि हि अप्पेत्वा निसिन्ना भायिनो इमस्मिं
5 येव अत्तभावे असंकिलिट्ठं नेवखम्मसुखं विन्दन्ति, तस्मा “दिदृधम्म-
सुखविहारानी” ति वुच्चन्ति । निकामलाभी ति निकामेन लाभी,
B. 166 अत्तनो इच्छावसेन लाभी, इच्छित्तिच्छित्तक्खणे समापज्जितुं समत्थो ति
वुत्तं होति । अकिच्छलाभी ति सुखेनेव पच्चनीकधम्मो विक्खम्भेत्वा^१
समापज्जितुं समत्थो ति वुत्तं होति । अकसिरलाभी ति अकसिरानं
10 विपुलानं लाभी. यथापरिच्छेदे येव वुट्ठातुं समत्थो ति वुत्तं होति ।
एकच्चो हि लाभी येव होति, न पन सक्कोति इच्छित्तिच्छित्तक्खणे
समापज्जितुं । एकच्चो सक्को ति तथा समापज्जितुं, पारिवन्धिके^२
पन किच्छेन विक्खम्भति । एकच्चो तथा समापज्जति, पारिवन्धिके च
अकिच्छेनेव विक्खम्भेति, न सक्कोति नाळिकायन्तं विय यथापरिच्छेदे
15 येव च वुट्ठातुं । यो पन इमं तिविधम्पि सम्पदं इच्छति, सो पि
सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी ति ।

एवं अभिञ्जापादके भाने वुत्ते किञ्चापि अभिञ्जानं वारो
आगतो, अथ खो नं भगवा अग्गहेत्वा व यस्मा न केवलं अभिञ्जा-
पादकज्झानानि च अभिञ्जायो येव च सीलानं आनिसंसो, अपि च
20 खो चत्तारि आरूपज्झानानि पि तयो च हेट्ठिमा^३ अरियमग्गा, तस्मा
तं सब्बं परियादियित्वा दस्सेतुं आकङ्खेय्य चे...पे०...ये ते सन्ता
ति एवमादिमाह ।

तत्थ सन्ता ति अङ्गसन्तताय चैव आरम्मणसन्तताय च ।
विमोक्खा ति पच्चनीकधम्मोहि विमुत्तत्ता^४ आरम्मणे च अधिमुत्तत्ता^५ ।

१. विक्खम्भित्वा—स्या० ।

२. पारिवन्धिके—सी०, स्या० ।

३. हेट्ठा—स्या० ।

४. विमुत्ता—सी० ।

५. अधिमुत्ता—सी० ।

अतिक्रम्म रूपे ति रूपावचरज्झाने अतिक्रमित्वा, ये ते विमोक्खा
अतिक्रम्म रूपे सन्ता ति पदसम्बन्धो, इतरथा हि अतिक्रम्म रूपे किं
करोती ति न पञ्जायेय्युं । आरूपा ति आरम्भणतो च विपाकतो
च रूपविरहिता । कायेन फुसित्वा^१ ति नामकायेन फुसित्वा
पापुणित्वा, अधिगन्त्वा ति वुत्तं होति । सेसं उतानमेव । इदं वुत्तं 5
होति—“यो पि भिक्खु इमे विमोक्खे फुसित्वा विहरितुकामो, सो
पि सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी” ति ।

नवमवारे तिण्णं संयोजनानं ति सक्कायदिट्ठि-विचिकिच्छा-
सीलव्वतपरामाससङ्घातानं तिन्नं बन्धनानं । तानि हि संयोजेन्ति
खन्धगतिभवादीहि खन्धगतिभवादयो, कम्मं वा फलेन, तस्मा 10
संयोजनानी ति वुच्चन्ति, बन्धनानी ति अत्थो । परिक्खया ति
परिक्खयेन । सोतापन्नो ति सोतं आपन्नो । सोतो ति च मग्गस्सेतं
अधिवचनं । सोतापन्नो ति तंसमङ्गिपुग्गलस्स^२ । यथाह—“सोतो
सोतो ति हिदं, सारिपुत्त, वुच्चति । कतमो नु खो सारिपुत्त सोतो
ति ? अयमेव हि, भन्ते, अरियो अट्ठङ्गिको, मग्गो, सेय्यथिदं,— 15
सम्मादिट्ठि...पे०...सम्मासमाधी ति । सोतापन्नो सोतापन्नो ति
हिदं, सारिपुत्त, वुच्चति । कतमो नु खो, सारिपुत्त, सोतापन्नो ति ?
यो हि, भन्ते, इमिना अट्ठङ्गिकेन मग्गेन समन्नागतो, अयं वुच्चति
सोतापन्नो, यो यं आयस्सा एवंनामो एवंगोत्तो” (सं० ४.२९५-२९६)
ति । इध पन मग्गेन फलस्स नामं दिन्नं, तस्मा फलद्वो “सोतापन्नो” 20
ति वेदितव्वो । अविनिपातधम्मो ति विनिपातेती ति विनिपातो,
नास्स विनिपातो धम्मो ति अविनिपातधम्मो, न अत्तानं अपाये
विनिपातसभावो ति वुत्तं होति । कस्मा ? ये धम्मा अपायगमनिया,
तेसं पहीनत्ता । सम्बोधि परं अयनं गति अस्सा ति सम्बोधिपरायणो,
उपरिमग्गत्तयं अवस्सं सम्पापको ति अत्थो । कस्मा ? पटिलद्धपठम- 25

मग्गत्ता । सीलेस्वेवा ति ईदिसो होतुकामो पि सीलेस्वेवस्स परि-
पूरणारी ति ।

दसमवारे पठममग्गेन परिकखीणानि पि तीणि संयोजनानि
सकदागामिं मग्गस्स वण्णभणनत्थं वुत्तानि । रागदोसमोहानं तनुत्ता
5 ति एतेस तनुभावेन, तनुत्तकरणेना^१ ति वुत्तं होति । तत्थ द्वीहि
कारणेहि तनुत्तं वेदितब्बं—अधिच्चुप्पत्तिया च परियुट्ठानमन्दताय
च । सकदागामिस्स हि वट्ठानुसारिमहाजनस्सेव किलेसा अभिण्हं न
उप्पज्जन्ति, कदाचि करहचि^२ उप्पज्जन्ति विरळाकारा^३ हुत्वा,
विरळवापिते खेत्ते अङ्कुरा विय । उप्पज्जमाना पि च वट्ठानुसारि-
10 महाजनस्सेव मद्दन्ता फरेन्ता छादेन्ता अन्धकारं करोन्ता न उप्पज्जन्ति,
मन्दमन्दा उप्पज्जन्ति तनुकाकारा हुत्वा, अब्भपटलमिव मक्खिका-
पत्तमिव च ।

तत्थ केचि थेरा भणन्ति—“सकदागामिस्स किलेसा किञ्चापि
चिरेन उप्पज्जन्ति, बहला व उप्पज्जन्ति, तथा हिस्स पुत्ता च धीतरो
15 च दिस्सन्ती” ति । एतं पन अप्पमाणं । पुत्तधीतरो हि अङ्गपच्चङ्ग-
परामसनमत्तेन पि होन्ती ति । द्वीहि येव कारणेहिस्स किलेसानं
तनुत्तं वेदितब्बं—अधिच्चुप्पत्तिया च परियुट्ठानमन्दताय चाति ।

B. 168

सकदागामी ति सकिं आगमनधम्मो । सकिदेव इमं लोकं
आगन्त्वा ति एकवारं येव इमं मनुस्सलोकं पटिसन्धिवसेन आगन्त्वा ।
20 यो पि हि इध सकदागामिमग्गं भावेत्वा इधेव परिनिब्बाति, सो पि
इध न गहितो । यो पि इध मग्गं भावेत्वा देवेषु उपपज्जित्वा^४ तत्थेव
परिनिब्बाति, यो पि देवलोके मग्गं भावेत्वा तत्थेव परिनिब्बाति,
यो पि देवलोके मग्गं भावेत्वा इधेव मनुस्सलोके निब्बात्तित्वा
परिनिब्बाति ( )^५ । यो पन इध मग्गं भावेत्वा देवलोके निब्बत्तो,

१. तनुकरणेना—स्या० ।

२. कदाचि—सी०, स्या० ।

३. पविरळाकारा—सी० ।

४. उप्पज्जित्वा—स्या० ।

५. (सो पि इध न गहितो) ?

तत्थ यावतायुक्कं ठत्वा पुन इधेव उपपज्जित्वा परिनिब्बाति, अयमिध गहितो ति वेदितब्बो । दुक्खस्सन्तं करेय्यं ति वट्टदुक्खस्स परिच्छेदं करेय्यं । सीलेस्वेवा ति ईदिसो होतुकामो पि सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी ति ।

एकादसमवारे पञ्चन्नं ति गणनपरिच्छेदो । ओरम्भागियानं 5
ति ओरं वुच्चति हेट्ठा, हेट्ठाभागियानं ति अत्थो, कामावचरलोके^१
उप्पत्तिपच्चयानं ति अधिप्पायो । संयोजनानं ति बन्धनानं । तानि
कामरागव्यापादसंयोजनेहि सद्धिं पुब्बे वुत्तसंयोजनानेव वेदितब्बानि ।
यस्स हि एतानि अप्पहीनानि, सो किञ्चापि भवग्गे उप्पन्नो होति,
अथ खो आयुपरिक्खया कामावचरे निब्बत्तति येव, गिलितबलि- 10
समच्छूपमो^२ स्वायं^३ पुग्गलो दीघसुत्तकेन पादे बद्धविहङ्गूपमो चा ति
वेदितब्बो । पुब्बे वुत्तानम्पि चेत्थ वचनं वण्णभणनत्थमेवाति
वेदितब्बं । ओपपातिको ति सेसयोनिपटिक्खेपवचनमेतं । तत्थ
परिनिब्बायी ति तत्थेव ब्रह्मलोके परिनिब्बायी । अनावत्तिधम्मो
तस्मा लोका ति ततो ब्रह्मलोका पटिसन्धिवसेन पुन अनावत्तिसभावो । 15
सीलेस्वेवा ति ईदिसो होतुकामो पि सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी ति ।

एवं अनागामिमग्गे वुत्ते किञ्चा पि चतुत्थमग्गस्स वारो आगतो,
अथ खो नं भगवा अग्गहेत्वा व यस्मा न केवला आसवक्खयाभिञ्जा
एव सीलानं आनिसंसो, अपि च खो लोकियपञ्चाभिञ्चायो पि,
तस्मा तापि दस्सेतुं, यस्मा च आसवक्खये कथिते देसना निट्ठिता 20
होति, एवं च सति इमेसं गुणानं अकथितत्ता अयं कथा मुण्डाभिञ्जा-
कथा नाम भवेय्य, तस्मा च अभिञ्जापारिपूरिं कत्वा दस्सेतुम्पि^४,
यस्मा च अनागामिमग्गे ठितस्स सुखेन, इद्धिविकुप्पना^४ इज्झति,
समाधिपरिबन्धानं कामरागव्यापादानं समूहत्ता, अनागामी हि

B. 169

१. कामावचरदेवलोके—सी० ।

२-२. गिलितबलिसमच्छूपमो हयं — सी० ;

३. देसेतुम्पि—सी०

गिलितबलिसमच्छूपमो चायं—स्या० ।

४. ०विकुब्बना—सी०, स्या० ।

सीलेसु च समाधिम्हि च परिपूरकारी, तस्मा युत्तद्वाने येव लोकिया-
भिञ्जायो दस्सेतुम्पि “आकङ्खेय्य चे...पे...अनेकविहितं” ति एव-
मादिमाहा ति अयमनुसन्धि ।

तत्थ “अनेकविहितं इद्विविधं” ति आदिना नयेन आगतानं
5 पञ्चन्नम्पि लोकियाभिञ्जानं पाळिवण्णना सद्धि भावनानयेन
विसुद्धिमग्गे वुत्ता ।

छट्ठाभिञ्जाय आसवानं खया ति अरहत्तमग्गेन सब्बकिलेसानं
खया । अनासवं ति आसवविरहितं । चेतोविमुत्ति पञ्जाविमुत्ति ति
एत्थ चेतोवचनेन अरहत्तफलसम्पयुत्तो व समाधि, पञ्जावचनेन
10 तंसम्पयुत्ता पञ्जा व वुत्ता । तत्थ च समाधि रागतो निमुत्तत्ता
चेतोविमुत्ति, पञ्जा अविञ्जाय विमुत्तता पञ्जाविमुत्ती ति
वेदितब्बा । वुत्तं चेतं भगवता—“यो हिस्स, भिक्खवे, समाधि,
तदस्स समाधिन्द्रियं । या हिस्स, भिक्खवे, पञ्जा, तदस्स
पञ्जिन्द्रियं । इति खो, भिक्खवे, रागविरागा चेतोविमुत्ति,
15 अविञ्जाविरागा पञ्जाविमुत्ती” ति; अपिचेत्थ समथफलं चेतोविमुत्ति,
विपस्सनाफलं पञ्जाविमुत्ती ति वेदितब्बा ।

द्विट्ठेव धम्मो ति इमस्मिं येव अत्तभावे । सयं अभिञ्जासच्छि-
कत्वा ति अत्तनो येव पञ्जाय पच्चक्खं कत्वा, अपरपच्चयेन जत्वा ति
अत्थो । उपसम्पज्ज विहरेय्यं ति पापुणित्वा सम्पादेत्वा विहरेय्यं ।
20 सीलेस्वे वा ति एवं सब्बासवे निद्वुनित्वा^१ चेतोविमुत्ति पञ्जाविमुत्ति
अधिगन्तुकामो पि सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी ति ।

४. एवं भगवा सीलानिसंसकथं याव अरहत्ता कथेत्वा इदानीं
सब्बम्पि तं सीलानिसंसं सम्पण्डेत्वा^२ दस्सेन्तो निगमनं आह “सम्पन्न-
सीला भिक्खवे...पे०...इदमेतं पटिच्च वुत्तं” ति । तस्सायं सङ्खेपत्थो—

१. निधुनित्वा—रो० ; निद्वुंगमेत्वा—स्या० । २. सम्पण्डित्वा—स्या० ।

“सम्पन्नसीला, भिक्खवे, विहरथ । समादाय सिक्खथ सिक्खापदेसू”
 ति इति यं तं मया पुब्बे एवं वुत्तं, इदं सब्बम्पि सम्पन्नसीलो भिक्खुं
 सब्रह्मचारीनं पियो होति मनापो, गरु भावनीयो पच्चयानं लाभी,
 पच्चयदायकानं महप्फलकरो, पुब्बजातीनं अनुस्सरणचेतनाय फलमहत्त- 5
 करो, अरतिरतिसहो, भयभेरवसहो, रुपावचरज्झानानं अरुपावचर-
 ज्झानानं च लाभी, हेट्ठिमानि तीणि सामञ्जफलानि पञ्च लोकिया-
 भिञ्जा आसवक्खयजाणं ति च इमे च गुणे सयं अभिञ्जा सच्चिकत्वा
 होति, एतं पटिच्च इदं सन्धाय वुत्तं ति । इदमवोच भगवा, अत्तमना
 ते भिक्खू भगवतो भासितं अभिनन्दुं ति ।

B. 170

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

आकङ्क्षेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. वत्थसुत्तवण्णना

१. एवं मे सुतं ति वत्थसुत्तं । तत्थ सेय्यथापि भिक्खवे वत्थं
ति उपमावचनमेवेतं । उपमं करोन्तो च भगवा कत्थचि पठमं येव
उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेति, कत्थचि पठमं अत्थं दस्सेत्वा
पच्छा उपमं, कत्थचि उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेति, कत्थचि
5 अत्थेन उपमं ।

तथा हेस “सेय्यथापिस्सु^१, भिक्खवे, द्वे अगारा सद्धारा, तत्थ
चक्खुमा, पुरिसो मज्झे ठितो पस्सेय्या” (म० ३.२५०) सि सकलम्पि
देवदूतसुतं उपमं पठमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेन्तो आह ।
“तिरोकुट्टं^२ तिरोपाकारं तिरोपब्बतं असज्जमानो गच्छति, सेय्यथापि
10 आकासे” (खु० ५.१२४; दी० १.६८) ति आदिना पन नयेन
सकलम्पि इद्विविधं अत्थं पठमं दस्सेत्वा पच्छा उपमं दस्सेन्तो आह ।
“सेय्यथापि ब्राह्मण पुरिसो सारत्थिको सारगवेसी” (म० १.२४८)
ति आदिना व नयेन सकलम्पि चूळभारोपमसुत्तं उपमाय अत्थं
परिवारेत्वा दस्सेन्तो आह । “इध पन, भिक्खवे, एकच्चे कुलपुत्ता
15 धम्मं परियापुणन्ति सुत्तं...पे०...सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो
अलंगदत्थिको” (म० १.१७८-१७९) ति आदिना नयेन सकलम्पि
अलंगदसुत्तं महासारोपमसुत्तं ति एवमादीनि सुत्तानि अत्थेन उपमं
परिवारेत्वा दस्सेन्तो आह ।

स्वायं इध पठमं उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेति । कस्मा
20 पनेवं भगवा दस्सेती ति ? पुग्गलज्झासयेन वा देसनाविलासेन वा ।
ये हि पुग्गला पठमं उपमं दस्सेत्वा वुच्चमानं अत्थं सुखेन पटिविज्भन्ति,
तेसं पठमं उपमं दस्सेति । एस नयो सब्बत्थ । यस्सा च धम्मधातुया
B. 171

१. सेय्यथापि—स्या०; सेय्यथापस्सु—सी० । २. तिरोकुट्टं—सी०, स्या० ।

सुप्पटिविद्धता देसनाविलासं पत्तो होति, तस्सा सुप्पटिविद्धा, तस्मा एस देसनाविलासं पत्तो धम्मिस्सरो धम्मराजा, सो यथा यथा इच्छति, तथा तथा धम्मं देसेतीति एवं इमिना पुग्गलज्झासयेन वा देसनाविलासेन वा एवं दस्सेतीति वेदितव्वो ।

तत्थ वत्थं ति पकतिपरिसुद्धं वत्थं । संकिलिट्ठं मलग्गहितं ति 5
आगन्तुकेन पंसुरजादिना संकिलेसेन संकिलिट्ठं, सेदजल्लिकादिना मलेन गहितत्ता मलग्गहितं । रङ्गजाते ति एत्थ रङ्गमेव रङ्गजातं ।
उपसंहरेय्या ति उपनामेय्य । यदि नीलकाया ति नीलकाय वा, नीलकत्थाय वा ति वुत्तं होति । एवं सब्बत्थ । रजको हि नीलकत्थाय
उपसंहरन्तो कंसनीलपलासनीलादिके नीलरङ्गे उपसंहरति । 10
पीतकत्थाय उपसंहरन्तो कणिकारपुप्फसदिसे^१ पीतकरङ्गे ।
लोहितकत्थाय उपसंहरन्तो बन्धुजीवकपुप्फसदिसे लोहितकरङ्गे ।
मञ्जिट्टकत्थाय उपसंहरन्तो कणवीरपुप्फसदिसे मन्दरत्तरङ्गे । तेन
वुत्तं—“यदि नीलकाय...पे०...यदि मञ्जिट्टकाया” ति ।

दुरत्तवण्णमेवस्सा ति दुट्ठु रजितवण्णमेव अस्स । अपरिसुद्धवण्ण- 15
मेवस्सा ति नीलवण्णो पिस्स परिसुद्धो न भवेय्य, सेसवण्णो पि ।
तादिसञ्जिह वत्थं नीलकुम्भिया पक्खित्तम्पि सुनीलं न होति, सेस-
कुम्भीसु पक्खित्तम्पि पीतकादिवण्णं न होति, मिलातनीलकुरण्डकणि-
कारबन्धुजीवककणवीरपुप्फवण्णमेव होति । तं किस्स हेतू ति तं वत्थं
किस्स हेतु किं कारणा ईदिसं होति ? तस्मिं वा वत्थे रङ्गजातं 20
किस्स हेतु ईदिसं दुरत्तवण्णं अपरिसुद्धवण्णं होती ति ? यस्मा पनस्स
वत्थस्स संकिलिट्ठभावोयेवेत्थ कारणं, न अञ्जं किञ्चि, तस्मा
“अपरिसुद्धत्ता, भिक्खवे, वत्थस्सा” ति आह ।

एवमेव खो ति उपमासम्पटिपादनं । चित्ते संकिलिट्ठे ति
चित्तम्हि संकिलिट्ठम्हि । कस्मा पन भगवा संकिलिट्ठवत्थेन ओपम्मं 25
अकासी ति चे ? वायाममहप्फलदस्सनत्थं^२ । यथा हि आगन्तुकेहि

मलेहि संकिलिद्वं वत्थं पकतिया पण्डरत्ता पुन धोवीयमानं पण्डरं
 होति, न तत्थ जातिकाळके विय एळकलोमे वायामो निप्फलो होति,
 एवं चित्तम्पि आगन्तुकेहि किसेसेहि संकिलिद्वं । पकतिया पन तं
 सकले पि पटिसन्धिभवङ्गवारे पण्डरमेव । यथाह—“पभस्सरमिदं,
 B. 172 5 भिक्खवे, चित्तं; तं च खो आगन्तुकेहि उपक्विलेसे हि उपक्विलिद्वं”
 (अ० १.१०) ति । तं विसोधियमानं सक्का पभस्सरतरं^१ कातुं, न
 तत्थ वायामो निप्फलो ति एवं वायाममहप्फलदस्सनत्थं संकिलिद्व-
 वत्थेन ओपम्मं अकासी ति वेदितब्बो ।

दुग्गति पाटिकङ्खा ति ईदिसे चित्ते दुग्गति पाटिकङ्खितब्बा,
 10 दुग्गतिमेव एस पापुणिस्सति, न अञ्जं ति एवं दुग्गति इच्छितब्बा,
 अवस्सं भावी ति वुत्तं होति । सा चायं दुग्गति, नाम पटिपत्तिदुग्गति,
 गतिदुग्गत्ती ति दुविधा होति । पटिपत्तिदुग्गति पि अगारियपटिपत्ति-
 दुग्गति, अनगारियपटिपत्तिदुग्गती ति दुविधा होति ।

अगारियो हि संकिलिद्वचित्तो पाणम्पि हनति^२, अदिन्नम्पि
 15 आदियति, सकले पि दस अकुसलकम्मपथे पूरेति—अयमस्स
 अगारियपटिपत्तिदुग्गति । सो तत्थ ठितो कायस्स भेदा निरयम्पि
 गच्छति, तिरच्छानयोनिम्पि, पेत्तिविसयम्पि गच्छति—अयमस्स
 गतिदुग्गति ।

अनगारियो^३ पि इमस्मिं सासने पब्बजितो संकिलिद्वचित्तो दूतेय्य-
 20 पहिणगमनं गच्छति, वेज्जकम्मं करोति, संघभेदाय चेतियभेदाय
 परक्कमति, वेळुदानादीहि जीवितं कप्पेति, सकलम्पि अनाचारं अगोचरं
 च परिपूरेति—अयमस्स अनगारियपटिपत्तिदुग्गति । सो तत्थ ठितो
 कायस्स भेदा निरयम्पि गच्छति, तिरच्छानयोनिम्पि, पेत्तिविसयम्पि
 गच्छति, समणयक्खो नाम होति समणपेतो, आदित्तेहि संघाटिआदीहि

१. पभस्सरं—सी० ।

२. हन्ति—सी० ।

३. अनागारियो—स्या० ।

सम्पज्जलितकायो अट्टस्सरं करोन्तो विचरति—अयमस्स गति-
दुग्गति ।

सेय्यथापी ति सुक्कपक्खं दस्सेतुमारद्धो । तस्सत्थो कण्हपक्खे वुत्त-
पच्चनीकेनेव वेदितब्बो । एत्था पि च सुगतिं नाम पटिपत्तिसुगति,
गति सुगती ति दुविधा होति । पटिपत्तिसुगति पि अगारियपटिपत्ति- 5
सुगति, अनगारियपटिपत्तिसुगती ति दुविधा होति । अगारियो हि
परिसुद्धचित्तो पाणातिपाता पि विरमति, अदिन्नादाना पि, सकले पि
दस कुसलकम्मपथे परिपूरेति—अयमस्स अगारियपटिपत्तिसुगति ।
सो तत्थ ठितो कायस्स भेदा मनुस्समहन्तम्पि देवमहन्तम्पि उपपज्जति-
अयमस्स गतिसुगति । 10

अनगारियो पि इमस्मिं सासने पब्बजित्वा परिसुद्धचित्तो चतु-
पारिसुद्धिसीलं^१ सोधेति, तेरस धुतङ्गानि समादियति, अट्ठति-
सारम्मणेषु अत्तनो अनुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा पन्तसेनासने पटिसेवमानो
कसिणपरिकम्मं कत्वा भानसमापत्तियो निब्बत्तेति, सोतापत्तिमग्गं
भावेति...पे०...अनागामिमग्गं भावेति—अयमस्स अनगारियपटि- 15
पत्तिसुगति । सो तत्थ ठितो कायस्स भेदा मनुस्सलोके वा तीसु
महाकुलेसु, ब्रह्मसु वा कामावचरदेवेसु, दससु वा ब्रह्मभवनेसु, पञ्चसु
वा सुद्धावासेसु, चतूसु वा आरूप्येसु उपपज्जति—अयमस्स गति सुगती
ति ।

२. एवं संकिलिट्ठे चित्ते दुग्गति पाटिकद्धा, असंकिलिट्ठे च 20
सुगती ति वत्था इदानि येहि उपक्किलेसेहि चित्तं संकिलिट्ठं होति,
ते दस्सेन्तो कतमे च, भिक्खवे, चित्तस्स उपक्किलेसा ? अभिज्झा-
विसमलोभो ति आदिमाह ।

तत्थ सकभण्डे छन्दरागो अभिज्झा, परभण्डे विसमलोभो ।
अथ वा सकभण्डे वा परभण्डे वा होतु, युत्तपत्तट्ठाने छन्दरागो 25

अभिज्झा, अयुत्तापत्तट्टाने^१ विसमलोभो । थेरो पनाह—“किस्स विनिब्भोगं करोथ ? युत्ते वा अयुत्ते वा होतु, ‘रागो विसमं, दोसो विसमं, मोहो विसमं’ (वि० ४४०) ति वचनतो न कोचि लोभो अविसमो नाम, तस्मा लोभो येव अभिज्झायनट्टेन अभिज्झा, विसमट्टेन विसमं
 5 एकत्थमेत्तं व्यञ्जनमेव” नानं ति । सो पनेस अभिज्झाविसमलोभो उप्पज्जित्वा चित्तं दूसेति, ओभासितुं न देति । तस्मा “चित्तस्स उपक्किलेसो” ति वुच्चति ।

यथा चेस, एवं नवविधआघातवत्थूसम्भवो^२ व्यापादो । दसविध-
 आघातवत्थूसम्भवो कोधो । पुनप्पुनं चित्तपरियोनन्धनो^३ उपनाहो ।
 10 अगारियस्स वा अनगारियस्स वा सुकतकरणविनासनो मक्खो ।
 अगारियो पि हि केनचि अनुकम्पकेन दलिद्दो समानो उच्चे ठाने
 ठपितो, अपरेन समयेन “किं तया मय्हं कतं” ति तस्स सुकतकरणं
 B. 174 विनासेति । अनगारियो पि सामणेरकालतो पभुति आचरियेन वा
 उपज्झायेन वा चतूहि अच्चयेहि उद्देसपरिपुच्छाहि च अनुगहेत्वा
 15 धम्मकथानयपकरणकोसल्लादीनि सिक्खापितो, अपरेन समयेन राज-
 राजमहामत्तादीहि सक्कतो भस्सकतो आचरियुपज्झायेसु अचित्तीकतो
 चरमानो” अयं अम्हेहि दहरकाले एवं अनुगहितो संवड्ढितो च,
 अथ पनिदानि निस्सिनेहो^४ जातो” ति वुच्चमानो “किं मय्हं तुम्हेहि
 कतं” ति तेसं सुकतकरणं विनासेति, तस्स सो सुकतकरणविनासनो
 20 मक्खो उप्पज्जित्वा चित्तं दूसेति, ओभासितुं न देति । तस्मा “चित्तस्स
 उपक्किलेसो” ति वुच्चति ।

यथा चायं, एवं बहुस्सुते पि पुगले अज्झोत्थरित्वा “ईदिसस्स चेव
 बहुस्सुतस्स आनयता गति, तव वा मम वा को विसेसो” ति आदिना
 नयेन उप्पज्जमानो युगगाहगाही पळासो । परेसं सक्कारादीनि खीयना^५
 25 इस्सा । अत्तनो सम्पत्तिया परेहि साधारणभावं असहमानं^६ मच्छरियं ।

१. अयुत्तपत्तट्टाने—स्या० ।

२. दसविध०—सी० ।

३. ०परियोनन्धनो—सी० ।

४. निस्सिनेहो—सी० ।

५. खीयना—स्या० ; खीयमाना—सी० । ६. असहमानं—स्या०, रो० ।

वञ्चनिकचरियभूता माया । केराटिकभावेन उप्पज्जमानं साठेय्यं ।
 केराटिको हि आयतनमच्छो^१ विय होति, आयतनमच्छो^१ नाम किर
 मच्छानं नङ्गुद्वं दस्सेति सप्पानं सीसं “तुम्हेहि सदिसो अहं” ति
 जानापेतुं । एवमेव केराटिको पुग्गलो यं यं सुत्तन्तिकं वा आभि-
 धम्मिकं^२ वा उपसङ्कमति, तं तं एवं वदति “अहं तुम्हाकं बद्धचरो, 5
 तुम्हे मय्हं अनुकम्पका, नाहं तुम्हे मुञ्चामी” ति “एवमेते ‘सगारवो
 अयं अम्हेसु सप्पतिस्सो’ ति मञ्जिस्सन्ती” ति । तस्सेतं केराटिक-
 भावेन उप्पज्जमानं साठेय्यं उप्पज्जित्वा चित्तं दूसेति, ओभासितुं न
 देति । तस्मा “चित्तस्स उपक्किलेसो” ति वुच्चति ।

यथा चेतं, एवं वातभरितभस्तसदिसद्धभावपग्गहितसिरअनि- 10
 वातवुत्तिकारकरणो थम्भो । तदुत्तरिकरणो सारम्भो । सो दुविधेन
 लब्धमति—अकुसलवसेन चेव कुसलवसेन च । तत्थ अगारियस्स परेन
 कतं अलङ्कारादिं दिस्वा तद्दिगुणकरणेन उप्पज्जमानो, अनगारियस्स
 च यत्तकं यत्तकं परो परियापुणाति वा कथेति वा, मानवसेन
 तद्दिगुण-तद्दिगुणकरणेन उप्पज्जमानो अकुसलो । अगारियस्स पन परं 15
 एकं सलाकभत्तं देत्तं दिस्वा अत्तना द्वे वा तीणि वा दातुकामताय
 उप्पज्जमानो, अनगारियस्स च परेन एकनिकाये गहिते मानं अनिस्साय
 केवलं तं दिस्वा अत्तना आलसियं अभिभुय्य द्वे निकाये गहेतुकामताय
 उप्पज्जमानो कुसलो । इध पन अकुसलो अधिप्पेतो । अयञ्जिह उप्प-
 ज्जित्वा चित्तं दूसेति, ओभासितुं, न देति । तस्मा “चित्तस्स 20
 उपक्किलेसो” ति वुच्चति ।

B. 175

यथा चायं, एवं जातिआदीनि निस्साय चित्तस्स उण्णतिवसेन^३
 पवत्तमानो मानो, अच्चुण्णतिवसेन अतिमानो, मदग्गहणाकारो मदो,
 कामगुणेषु चित्तवोस्सग्गवसेन उप्पज्जमानो पमादो उप्पज्जित्वा चित्तं

१-१. आनन्दमच्छो—सी०, स्या० ।

२. अभिधम्मिकं—स्या० ।

३. उन्नति—स्या० ।

दूसेति, ओभासितुं न देति । तस्मा “चित्तस्स उपक्किलेसो” ति वुञ्चति ।

कस्मा पन भगवा उपक्किलेसं दस्सेन्तो लोभमादिं कत्वा दस्सेती ति ? तस्स पठमुप्पत्तितो । सब्बसत्तानञ्जिह यत्थ कत्थञ्चि उपपन्नानं
 5 अन्तमसो सुद्धावासभूमियम्पि सब्बपठमं भवनिकन्तिवसेन लोभो
 उप्पज्जति, ततो अत्तनो अत्तनो अनुरूपपच्चयं पटिच्च यथासम्भवं इतरे;
 न च एते सोळसेव चित्तस्स उपक्किलेसा, एतेन पन नयेन सब्बे पि
 किलेसा गहिता येव होन्ती ति वेदितब्बा ।

३. एत्तावता संकिलेसं दस्सेत्वा इदानीं वोदानं दस्सेन्तो स खो
 10 सो भिक्खवे ति आदिमाह । तत्थ इति विदित्वा ति एवं जानित्वा ।
 पजहती ति समुच्छेदप्पहानवसेन अरियमग्गेन पजहति । तत्थ
 किलेसपटिपाटिया, मग्गपटिपाटिया ति द्विधा पहानं वेदितब्बं ।
 किलेसपटिपाटिया ताव अभिज्झाविसमलोभो, थम्भो, सारम्भो, मानो,
 अतिमानो, मदो ति इमे छ किलेसा अरहत्तमग्गेन पहीयन्ति ।
 15 व्यापादो, कोधो, उपनाहो, पमादो ति इमे चत्तारो किलेसा अना-
 गामिमग्गेन पहीयन्ति । मक्खो, पळासो, इस्सा, मच्छरियं, माया,
 साठेय्यं ति इमे छ सोतापत्तिमग्गेन पहीयन्ती ति । मग्गपटिपाटिया
 पन सोतापत्तिमग्गेन मक्खो, पळासो, इस्सा, मच्छरियं, माया,
 साठेय्यं ति इमे छ पहीयन्ति । अनागामिमग्गेन व्यापादो, कोधो,
 20 उपनाहो, पमादो ति इमे चत्तारो । अरहत्तमग्गेन अभिज्झाविसम-
 लोभो, थम्भो, सारम्भो, मानो, अतिमानो, मदो ति इमे छ
 पहीयन्ती ति ।

B. 176

४. इमस्मिं पन ठाने इमे किलेसा सोतापत्तिमग्गवज्झा वा होन्तु
 सेसमग्गवज्झा वा, अथ खो अनागामिमग्गेनेव पहानं सन्धाय
 25 “अभिज्झाविसमलोभं चित्तस्स उपक्किलेसं पजहती” ति आदिमाहा
 ति वेदितब्बा । अयमेत्थ पवेणिमग्गागतो सम्भवो^१, सो च उपरि

चतुर्थमग्गस्सेव निदिट्ठत्ता युज्जति, ततियमग्गेन पहीनावसेसान्हि विसमलोभादीनं तेन पहानं होति, सेसानं इमिना व । ये पि हि सोतापत्तिमग्गेन पहीयन्ति, ते पि तंसमुट्ठापकचित्तानं अप्पहीनत्ता अनागामिमग्गेनेव सुप्पहीना होन्ती ति । केचि पत्त पठममग्गेन चैत्थ पहानं वर्णयन्ति, तं पुब्बापरेन न सन्धियति । केचि विक्खम्भन- 5
प्पहानम्पि, तं तेसं इच्छामत्तमेव ।

यतो खो भिक्खवे ति एत्थ यतो ति यस्मि काले । पहीनो होती ति अनागामिमग्गक्खणे पहानं सन्धायेवाह ।

५. सो बुद्धे अवेच्चप्पसादेना ति एतं “यतो खो, भिक्खवे, अभिज्झाविसमलोभो पहीनो होति, सो बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्ना- 10
गतो होती” ति एवं एकमेकेन पदेन योजेतब्बं । इमस्स हि भिक्खुनो अनागामिमग्गेन लोक्कुत्तरप्पसादो आगतो, अथस्स अपरेन समयेन बुद्धगुणे धम्मगुणे संघगुणे च अनुस्सरतो लोकियो उप्पज्जति, तमस्स सब्बम्पि लोकियलोक्कुत्तरमिस्सकं पसादं दस्सेन्तो भगवा “बुद्धे अवेच्चप्पसादेना” ति आदिमाह । 15

तत्थ अवेच्चप्पसादेना ति बुद्धधम्मसंघगुणानं याथावतो आतत्ता अचलेन अच्चुतेन पसादेन । इदानीं यथा तस्स भिक्खुनो अनुस्सरतो सो अवेच्चप्पसादो उप्पन्नो, तं विधिं दस्सेन्तो “इति पि सो भगवा” ति आदिना नयेन तीणि अनुस्सतिट्ठानानि वित्थारेसि । तेसं अत्थ- 20
वर्णना सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे अनुस्सतिकथायं वुत्ता ।

६. एवमस्स लोकियलोक्कुत्तरमिस्सकं पसादं दस्सेत्वा इदानीं किलेसप्पहानं अवेच्चप्पसादसमन्नागतं^१ च पच्चवेक्खतो उप्पज्जमानं सोमनस्सादिआनिसंसं दस्सेन्तो यथोधि खो पनस्सा ति आदिमाह । अनागामिस्स हि, पच्चन्ते वुट्ठितं चोरुपद्दवं वूपसमेत्वा तं पच्चवेक्खतो

महानगरे वसन्तस्स रञ्जो विय, इमे चिमे च मम किलेसा पहीना
ति अत्तनो किलेसप्पहानं पच्चवेक्खतो बलवसोमनस्सं उप्पज्जति ।
तं दस्सेन्तो भगवा “यथोधि खो पनस्सा” ति आदिमाह ।

तस्सत्थो—य्वायं अनागामी भिक्खु एवं “बुद्धे अवेच्चप्पसादेन
5 समन्नागतो होति...पे०...धम्मो...पे०...संघे...पे०...अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं
लोकस्सा” ति, तस्स यथोधि खो चत्तं होति पटिनिस्सट्ठं सकसक-
ओधिवसेन चत्तमेव होति, तं तं किलेसजातं वन्तं मुत्तं पहीनं
पटिनिस्सट्ठं । सकसकओधिवसेना ति द्वे ओधी—किलेसोधि च
मग्गोधि च । तत्थ किलेसोधिवसेना पि ये किलेसा यंनग्गवज्झा, ते
10 अञ्जमग्गवज्झेहि अमिस्सा हुत्वा सकेनेव ओधिना पहीना । मग्गोधि-
वसेना पि ये किलेसा येन मग्गेन पहातब्बा, तेन ते येव पहीना
होन्ति । एवं सकसकओधिवसेन तं तं किलेसजातं चत्तमेव होति
पटिनिस्सट्ठं, तं पच्चवेक्खित्वा च लद्धसोमनस्सो तत्तुत्तरिपि सो “बुद्धे
अवेच्चप्पसादेन समन्नागतोम्ही” ति लभति अत्थवेदं ति सम्बन्धो ।

15 यतोधि खो ति पि पाठो । तस्स वसेन अयमत्थो—अस्स
भिक्खुनो यतोधि खो पन चत्तं होति पटिनिस्सट्ठं; तत्थ यतो ति
कारणवचनं, यस्मा ति युत्तं होति । ओधी ति हेट्ठा तयो मग्गा
वुच्चन्ति । कस्मा ? ते हि ओधि कत्वा कोट्टासं कत्वा उपरिमग्गेन
पहातब्बकिलेसे ठपेत्वा पजहन्ति, तस्मा ओधी ति वुच्चन्ति ।
20 अरहत्तमग्गो पन किञ्चि किलेसं अनवसेसेत्वा पजहति, तस्मा अनोधी
ति वुच्चति । इमस्स भिक्खुनो हेट्ठामग्गतयेन चत्तं, तेन वुत्तं “यतोधि
खो पनस्स चत्तं होती” ति । तत्थ खो पना ति निपातमत्तं । अयं
पन पिण्डत्थो—यस्मा अस्स ओधि चत्तं होति पटिनिस्सट्ठं, तस्मा तं
पच्चवेक्खित्वा च लद्धसोमनस्सो तत्तुत्तरि पि सो “बुद्धे अवेच्चप्पसादेन
25 समन्नागतोम्ही” ति लभति अत्थवेदं ति यथापाळि नेतब्बं ।

तत्थ चत्तं ति इदं सकभावपरिचजनवसेन वुत्तं । वन्तं ति इदं
पन अनादियनभावदस्सनवसेन । मुत्तं ति इदं सन्ततितो विनिमोचन-
वसेन । पहीनं ति इदं मुत्तस्स पि क्वचि अनवट्ठानदस्सनवसेन ।

पटिनिस्सट्ठं ति इदं पुब्बे आदिन्नपुब्बस्स पटिनिस्सग्गदस्सनवसेन
 पटिमुखं^१ वा निस्सट्ठभावदस्सनवसेन भावनाबलेन अभिभुय्य
 निस्सट्ठभावदस्सनवसेना ति वुत्तं होति । लभति अत्थवेदं लभति
 धम्मवेदं ति एत्थ बुद्धादीसु अवेच्चप्पसादो येव अरणीयतो
 अत्थो, उपगन्तव्वतो ति वुत्तं होति । धारणतो धम्मो, विनिपतितुं^५
 अप्पदानतो ति वुत्तं होति । वेदो ति गन्थो पि आणम्पि
 सोमनस्सम्पि । “तिण्णं वेदानं पारगू” (दी० १.७६) ति आदीसु
 हि गन्थो “वेदो” ति वुच्चति । “यं ब्राह्मणं वेदगुमाभिज्ज्वा, अकिाश्चनं
 कामभावे असत्तं” (खु० १.४२८) ति आदीसु आणं । “ये वेदजाता
 विचरन्ति लोके” ति आदीसु सोमनस्सं । इध पन सोमनस्सश्च^{१०}
 सोमनस्ससम्पयुत्तआणश्च अधिप्पेतं । तस्मा “लभति अत्थवेदं लभति
 धम्मवेदं ति अवेच्चप्पसादारम्मणसोमनस्सश्च सोमनस्समयआणश्च
 लभती” ति एवमेत्थ अत्थो वेदितव्वो ।^२

अथ वा अत्थवेदं ति अवेच्चप्पसादं पच्चवेक्खतो उप्पन्नं वुत्तप्प-
 कारमेव वेदं । धम्मवेदं ति अवेच्चप्पसादस्स हेतुं ओधिसो किलेसप्प-^{१५}
 हानं पच्चवेक्खतो उप्पन्नं वुत्तप्पकारमेव वेदं ति एवम्पि एत्थ अत्थो
 वेदितव्वो । वुत्तञ्हेतं ”हेतुम्हि आणं धम्मपटिसम्भिदा, हेतुफले आणं
 अत्थपटिसम्भिदा” (वि० ३५०) ति । धम्मूपसञ्जितं पामोज्जं ति
 तमेव अत्थश्च धम्मश्च अत्थधम्मनिसंसभूतं वेदश्च पच्चवेक्खतो उप्पन्नपा-
 मोज्जं । तञ्जिह अनवज्जलक्खणेन पच्चवेक्खणाकारप्पवत्तेन धम्मेन^{२०}
 उपसम्भितं ति वुच्चति । पमुदितस्स पीति जायती ति इमिना
 पामोज्जेन पमुदितस्स निरामिसा पीति जायति । पीतिमनस्सा ति
 ताय पीतिया पीणितमनस्स । कायोपस्सम्भती ति कायो पि पस्सद्धो
 होति वूपसन्तदरथो । पस्सद्धकायो सुखं ति एवं वूपसन्तकायदरथो
 चेतसिकसुखं पटिसंवेदेति । चित्तं समाधियती ति चित्तं सम्मा आधि-^{२५}
 यति अप्पितं विय अचलं तिट्ठति ।

B. 179

७. एवमस्स किलेसप्पहानं अवेच्चप्पसादसमन्नागतं पच्चवेक्खतौ
उप्पज्जमानं सोमनस्सादिआनिसंसं दस्सेत्वा इदानी “यथोधि खो
पन मे” ति वारेन तस्स^१ पच्चवेक्खणाय पवत्ताकारं पकासेत्वा
तस्सेव अनागामिमग्गानुभावसूचकं फलं^२ दस्सेन्तो स खो सो भिक्खवे
5 ति आदिमाह ।

तत्थ एवंसीलो ति तस्स अनागामिमग्गसम्पयुत्तं सीलक्खन्धं
दस्सेति । एवंधम्मो एवंपञ्जो ति तंसम्पयुत्तमेव समाधिक्खन्धं पञ्जा-
क्खन्धश्च दस्सेति । सालीनं ति लोहितसालिगन्धसालिआदीनं अनेक-
रूपानं । पिण्डपातं ति ओदनं । विचितकाळकं ति अपनीतकाळकं ।
10 नेवस्स तं होति अन्तरायाया ति तस्स एवं विधस्स भिक्खुनो तं
वुत्तप्पकारं पिण्डपातभोजनं मग्गस्स वा फलस्स वा नेव अन्तरायाय
होति, पटिलद्धगुणस्स हि तं किमन्तरायं करिस्सति । यो पिस्स
अप्पटिलद्धो चतुत्थमग्गो च फलं च तप्पटिलाभाय विपस्सनं आरभतो
पि नेवस्स तं होति अन्तरायाय, अन्तरायं कातुं असमत्थमेव
15 होति । कस्मा ? वुत्तप्पकारसीलधम्मपञ्जासङ्गहेन मग्गेन विसुद्ध-
चित्तता ।

यस्मा चेत्थ एतदेवकारणं, तस्मा तदनुरूपं उपमं दस्सेन्तो
सेय्यथापी ति आदिमाह ।

तत्थ अच्छं ति विप्पसन्नं । परिसुद्धं मलविगमेन । परियोदातं
20 पभस्सरताय । उक्कामुखं ति सुवण्णकारानं मूसामुखं । सुवण्णकारानं
मूसा हि इध उक्का, अञ्जत्थ पन दीपिकादयो पि वुच्चन्ति । “उक्कासु
धारीयमानासू” (दी० १.४३) ति हि आगतट्टाने दीपिका “उक्का”
ति वुच्चति । “उक्कं बन्धेय्य, उक्कं बन्धित्वा उक्कामुखं आलिम्पेय्या”
(म० ३.३२८) ति आगतट्टाने अङ्गारकपल्लं^३ । “कम्मरानं यथा
25 उक्का, अन्तो भायति, नो बही” (जा० २.२१८) ति आगतट्टाने

१. तस्सा—सी०, स्या० ।

२. अनागामिमग्गानुभावस्स च फलं—सी०,
स्या० ।

३. अङ्गारकपल्लङ्क—स्या० ।

कम्माद्वनं । “एवंविपाको उक्कापातो भविस्सती” (दी० १.११) ति आगतट्टाने वातवेगो “उक्का” ति वुच्चति । इमस्मि पन ठाने अञ्जेसु च एवरूपेसु “सण्डासेन जातरूपं गहेत्वा उक्कामुखे पक्खिपती” ति आगतट्टानेसु सुवण्णकारानं मूसा “उक्का” ति वेदितब्बा ।

तत्रायं उपमासंसन्दना—संकिलिट्ठवत्थं विय हि संकिलिट्ठजात- 5
रूपं विय च इमस्स भिक्खुनो पुथुज्जनकाले कामरागादिमलानुगतचित्तं दट्ठब्बं । अच्चोदकं विय उक्कामुखं विय च अनागामिमग्गो । तं उदकं उक्कामुखं च आगम्म वत्थसुवण्णानं परिसुद्धता विय तस्स भिक्खुनो वुत्तप्पकारसीलधम्मपञ्जासङ्गहं अनागामिमग्गं आगम्म विसुद्ध-
चित्ता ति । B. 180

८. सो मेत्तासहगतेन चेतसा ति यथानुसन्धिवसेन देसना आगता । तयो हि अनुसन्धी—पुच्छानुसन्धि, अज्झासयानुसन्धि, यथानुसन्धी ति । तत्थ “एवं वुत्ते अञ्जतरो भिक्खु भगवन्तं एतदवोच ‘सिया नु खो, भन्ते, बहिद्धा असति परितस्सना’ ति ? ‘सिया भिक्खू’ ति भगवा अवोचा” (म० १.१८१) ति एवं पुच्छन्तानं विस्सञ्चित- 15
सुत्तवसेन पुच्छानुसन्धि वेदितब्बो । “सिया खो पन ते, ब्राह्मण, एवमस्स—अज्जा पि नून समणो गोतमो अवीतरागो” (म० १.३१) ति एवं परेसं अज्झासयं विदित्वा वुत्तस्स सुत्तस्स वसेन अज्झासयानु-
सन्धि वेदितब्बो । येन पन धम्मेन आदिमिह देसना उट्ठिता, तस्स धम्मस्स अनुरूपधम्मवसेन वा पटिपक्खवसेन वा येषु सुत्तेसु उपरि 20
देसना आगच्छति, तेसं वसेन यथानुसन्धि वेदितब्बो, सेय्यथिदं—
आकल्लेय्यसुत्ते हेट्ठा सीलेन देसना उट्ठिता, उपरि छ अभिज्झा आगता; ककचूपमे^१ हेट्ठा अक्खन्तिया उट्ठिता, उपरि ककचूपमोवादो आगतो; अलग्गे हेट्ठा दिट्ठिपरिदीपनेन उट्ठिता, उपरि त्तिपरिवट्ट-
सुञ्जतापकासना आगता; चूळअस्सपुरे हेट्ठा किलेसपरिदीपनेन 25
उट्ठिता, उपरि ब्रह्मविहारा आगता; कोसम्बियसुत्ते^२ हेट्ठा भण्डनेन

उद्धिता, उपरि सारणीयधम्मा आगता । इमस्मिम्पि वत्थसुत्ते हेट्ठा किल्लेसपरिदीपनेन उद्धिता, उपरि ब्रह्मविहारा आगता । तेन वुत्तं “यथानुसन्धिवसेन देसना आगता” ति । ब्रह्मविहारेसु पन अनुपदवण्णना च भावनानयो च सब्बो सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे वुत्तो ।

- 5 ९. एवं भगवा अभिज्झादीनं उपक्किल्लेसानं पटिपक्खभूतं सब्बसो च कामरागव्यापादप्पहानेन विहतपच्चत्थिकत्ता लद्धपदट्ठानं तस्स अनागामिनो ब्रह्मविहारभावनं दस्सेत्वा इदानिस्स अरहत्ताय विपस्सनं दस्सेत्वा अरहत्तप्पतिं दस्सेतुं सो अत्थि इदं ति आदिमाह ।

- B. 181 10 तस्सत्थो—सो अनागामी एवं भावितब्रह्मविहारो एतेसं ब्रह्मविहारानं यतो कुतोचि वुट्ठाय ते एव ब्रह्मविहारधम्मे नामवसेन तेसं निस्सयं हृदयवत्थुं वत्थुनिस्सयानि भूतानी ति इमिना नयेन भूतुपादायधम्मे रूपवसेन च ववत्थपेत्वा अत्थि इदं ति पजानाति, एत्तावतानेन दुक्खसच्चववत्थानं कतं होति । ततो तस्स दुक्खस्स समुदयं पटिविज्झन्तो अत्थि हीनं ति पजानाति, एत्तावतानेन 15 समुदयसच्चयवत्थानं कतं होति । ततो तस्स पहानुपायं विचिनन्तो अत्थि पणीतं ति पजानाति, एत्तावतानेन मग्गसच्चववत्थानं कतं होति । ततो तेन मग्गेन अधिगन्तब्बट्ठानं विचिनन्तो अत्थि उत्तरि इमस्स सञ्जागतस्स निस्सरणं ति पजानाति, इमस्स मया अधिगतस्स ब्रह्मविहारसञ्जागतस्स उत्तरि निस्सरणं निब्बानं अत्थी ति एवं 20 पजानाती ति अधिप्पायो, एत्तावतानेन निरोधसच्चववत्थानं कतं होति । तस्स एवं जानतो एवं पस्सतो ति तस्स विपस्सनापञ्चाय एवं चतूहि आकारेहि चत्तारि सच्चानि जानतो, मग्गपञ्चाय एवं पस्सतो, भयभेरवे वुत्तनयेनेव कामासवा पि चित्तं विमुच्चति...पे०... इत्थत्ताया ति पजानाती ति ।

- 25 एवं याव अरहत्ता देसनं पापेत्वा इदानि यस्मा तस्सं परिसत्ति न्हानसुद्धिको^१ ब्राह्मणो निसिन्नो, सो एवं न्हानसुद्धिया वण्णं वुच्चमानं

सुत्वा पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिस्सती ति भगवता विदितो, तस्मा तस्स चोदनत्थाय^१ “अयं वुच्चति, भिक्खवे, भिक्खु सिनातो अन्तरेन सिनानेना” ति इमं पाटियेक्कं अनुसन्धिं आह । तत्थ अन्तरेन सिनानेना ति अब्भन्तरेन किलेसवुट्ठानसिनानेन ।

१०. सुन्दरिकभारद्वाजो ति भारद्वाजो नाम सो ब्राह्मणो अत्तनो 5
गोतवसेन, सुन्दरिकाय पन नदिया सिनातस्स पापप्पहानं^२ होती ति अयमस्स दिट्ठि, तस्मा “सुन्दरिकभारद्वाजो” ति वुच्चति । सो तं भगवतो वचनं सुत्वा चिन्तेसि “मयं सिनानसुद्धिं वण्णेम, समणो पि गोतमो तथेव वण्णेति, समानच्छन्दो दानि एस अम्हेही” ति । अथ भगवन्तं बाहुकं नदिं गत्वा तं तत्थ पापं पवाहेत्वा आगतं विय 10
मञ्जमानो आह “गच्छति पन भवं गोतमो बाहुकं नदिं सिनायितुं” ति ? भगवा तस्स गच्छामी ति वा न गच्छामी ति वा अवत्था येव ब्राह्मणस्स दिट्ठिसमुग्धातं कत्तुकामो “किं ब्राह्मण बाहुकाय नदिया, किं बाहुका नदी करिस्सती” ति आह । तस्सत्थो—किं पयोजनं बाहुकाय ? किं सा करिस्सति ? असमत्था सा कस्सचि अत्थाय । 15
किं तत्थ गमिस्सामी ति ?

B. 182

अथ ब्राह्मणो तं पसंसन्तो लोकखसम्मता^३ ति आदिमाह । तत्थ लोकखसम्मता ति लूखभावसम्मता, लूखभावं ति चोक्खभावं विसुद्धिभावं देती ति एवं सम्मता ति वुत्तं होति । लोकयसम्मता ति पि पाठो । तस्सत्थो—सेट्ठं लोकं गमयती ति एवं सम्मता ति । 20
पुञ्जसम्मता ति पुञ्जं ति सम्मता । पवाहेती ति गमयति विसोधेति । गाथाहि अज्झभासी ति गाथाहि आभासि । गाथा च वुच्चमाना तदत्थदीपनत्थमेव वा गाथारूचिकानं वुच्चति विसेसत्थदीपनत्थं वा । इध पनेता उभयत्थदीपनत्थं वुत्ता ति वेदितब्बा ।

१. चोदनं सन्धाय—सी० ।

२. पापप्पवाहनं—सी० ।

३. लोकय—सी० ।

बाहुकं ति इदमेव हि एतथ वचनं तदतथदीपकं, सेसानि विसेसतथ-
 दीपकानि । यथेव हि बाहुकं, एवं अधिकक्कादीनि पि लोको गच्छति
 न्हानेन पापं पवाहेतुं । ततथ ये तेसं ठानानं आसन्ना होन्ति, ते
 दिवसस्स तिक्खत्तुं न्हायन्ति । ये दूरा, ते यथाक्कमं द्विक्खत्तुं सकिं
 5 एकदिवसन्तरं, एवं याव संवच्छरन्तरं न्हायन्ति । ये पन सब्बथा पि
 गन्तुं न सक्कोन्ति, ते घटोह पि ततो उदकं आहरापेत्वा न्हायन्ति ।
 सब्बं चेतं निरतथकं । तस्मा इमं विसेसतथं दीपेतुं अधिकक्कादीनिपी
 ति आह ।

ततथ अधिकक्कं ति न्हानसम्भारवसेन लद्धवोहारं एकं तित्थं
 10 वुच्चति । गया ति पि मण्डलवापिसण्ठानं तित्थमेव वुच्चति । पयागा
 ति एतम्पि गङ्गाय एकं तित्थमेव । महापनादस्स रज्जो गङ्गायं
 निमुग्गपासादस्स सोपानसम्मुखट्ठानं । बाहुका सुन्दरिका सरस्सती
 बाहुमती ति इमा पन चतस्सो नदियो । बालो ति दुप्पज्जो ।
 पक्खन्दो ति पविसन्तो । न सुज्झती ति किलेससुद्धिं न पापुणाति,
 15 केवलं रजोजल्लमेव पवाहेति ।

किं सुन्दरिका करिस्सती ति सुन्दरिका किलेसविसोधने किं
 करिस्सति, न किञ्चि कातुं समत्था ति अधिप्पायो । एस नयो
 पयाग—बाहुकासु । इमेहि च तीहि पदेहि वुत्तेहि इतरानि पि
 चत्तारि लक्खणाहारनयेन वुत्तानेव होन्ति । तस्मा यथेव सुन्दरिका
 B. 183 20 पयागा बाहुका न किञ्चि करोन्ति, तथा अधिकक्कादयोपी ति
 वेदितब्बा ।

वेरिं ति पाणातिपातादिपञ्चवेरसमन्नागतं । कतकिब्बिसं ति
 कतलुद्धकम्मं । न हि नं सोधये ति सुन्दरिका वा पयागा वा बाहुका
 वा न सोधये, न सोधेती ति वुत्तं होति । पापकम्मिनं ति पापकेहि
 25 वेरकिब्बिसकम्मेहि युत्तं लाभककम्मयुत्तं वा वेरकिब्बिसभावं अप्पत्तेहि
 खुद्धकेहि पि पापेहि युत्तं ति वुत्तं होति ।

सुद्धस्सा ति निक्किलेसस्स । सदा फग्गू ति निच्चम्पि फग्गुनी-
नक्खत्तमेव^१ । फग्गुनमासे किर “उत्तरफग्गुनदिवसे यो न्हायति, सो
संवच्छरं कतपापं सोधेती” ति एवं दिट्ठिको सो ब्राह्मणो । तेनस्स
भगवा तं दिट्ठिं पटिहनन्तो आह “सुद्धस्स वे सदा फग्गू” ति ।
निक्किलेसस्स निच्चं फग्गुनीनक्खत्तं, इतरो किं सुज्झती ति । उपोसथो 5
सदा ति सुद्धस्स च चातुद्दसपन्नरसादीसु उपोसथज्झानि असमादियतो
पि निच्चमेव उपोसथो । सुद्धस्स सुच्चिकम्मस्सा ति निक्किलेसताय
सुद्धस्स सुचीहि कायकम्मादीहि समन्नागतस्स । सदा सम्पज्जते वतं
ति ईदिसस्स च कुसलूपसञ्चितं वतसमादानम्पि निच्चं सम्पन्नमेव
होती ति । इधेव सिनाही ति इमस्मिं येव मम सासने सिनाहि । किं 10
वुत्तं होति ? “सचे अज्झत्तिकिलेसमलप्पवाहनं इच्छसि, इधेव मम
सासने अट्ठङ्गिकमग्गसलिलेन सिनाहि, अज्जत्र हि इदं नत्थी” ति ।

इदानिस्स^२ सप्पायदेसनावसेन तीसु पि द्वारेहु सुद्धिं दस्सेन्तो
सब्बभूतेसु करोहि खेमतं ति आदिमाह । तत्थ खेमतं ति अभयं
हितभावं, मेत्तं ति वुत्तं होति । एतेनस्स मनोद्वारसुद्धिं दस्सिता 15
होति ।

सचे मुसा न भणसी ति एतेनस्स वचीद्वारसुद्धिं । सचे पाणं न
हिससि सचे अदिन्नं नादियसी ति एतेहि कायद्वारसुद्धिं । मद्दहानो
अमच्छरी ति एतेहि पन मं एवं परिसुद्धद्वारं सद्धासम्पदाय चाग-
सम्पदाय च नियोजेसि । किं काहसि गयं गन्त्वा, उदपानो पि ते गया 20
ति अयं पन उपडुगाथा, सचे सब्बभूतेसु खेमतं करिस्ससि, मुसा न
भणिस्ससि, पाणं न हनिस्ससि, अदिन्नं नादियिस्ससि, मद्दहानो
अमच्छरी भविस्ससि, किं काहसि गयं गन्त्वा, उदपानो पि ते
गया, गयाय पि हि ते न्हायन्तस्स उदपाने पि इमाय एव पटिपत्तिया
किलेससुद्धिं, सरीरमलसुद्धिं पन उभयत्थ समा ति एवं योजेतब्बं । 25
यस्मा च लोके गया सम्मततरा, तस्मा तस्स भगवा “गच्छति पन

B. 184

भवं गोतमो बाहुकं” ति पुट्टो पि “किं काहसि बाहुकं गन्त्वा” ति अवत्वा “किं काहसि गयं गन्त्वा” ति आहा ति वेदितब्बो ।

- एवं वुत्ते ति एवमादि भयभेरवे वुत्तत्ता पाकटमेव । एको वूपकट्टो ति आदीसु पन एको कायविवेकेन, वूपकट्टो चित्तविवेकेन ।
- 5 अप्पमत्तो कम्मट्टाने सति अविजहनेन । आतापी कायिकचेतसिक-
विरियसङ्घातेन आतापेन । पहितत्तो काये च जीविते च अनपेक्ख-
ताय । विहरन्तो अञ्जतरइरियापथविहारेन । नचिरस्सेवा ति पब्बज्जं उपादाय वुच्चति । कुलपुत्ता ति दुविधा कुलपुत्ता-जातिकुल-
पुत्ता च आचारकुलपुत्ता च । अयं पन उभयथा पि कुलपुत्तो ।
- 10 अगारस्मा ति घरा । अगारस्स हितं अगारियं, कसिगोरक्खादि-
कुटुम्बपोसनकम्मं वुच्चति । नत्थि एत्थ अगारियं ति अनगारियं,
पब्बज्जायेतं अधिवचनं । पब्बजन्ती ति उपगच्छन्ति उपसङ्कमन्ति ।
तदनुत्तरं ति तं अनुत्तरं । ब्रह्मचरियपरियोसानं ति मग्गब्रह्मचरियस्स
परियोसानं, अरहत्तफलं ति वुत्तं होति । तस्स हि अत्थाय कुलपुत्ता
- 15 पब्बजन्ति । दिट्ठेव धम्मे ति तस्मिं येव अत्तभावे । सयं अभिञ्जा
सच्छिक्तत्वा ति अत्तना येव पञ्जाय पच्चक्खं कत्वा, अपरप्पच्चयं
कत्वा ति अत्थो । उपसम्पज्ज विहासी ति पापुणित्वा सम्पादेत्वा
विहासी ति, एवं विहरन्तो च खीणा जाति...पे०...अब्भञ्जासि ।
एतेनस्स पच्चवेक्खणभूमिं दस्सेति ।

- 20 कतमा पनस्स जाति खीणा ? कथं च नं अब्भञ्जासी ति ?
वुच्चते, कामञ्चेतं भयभेरवे पि वुत्तं, तथा पि नं इध पठमपुरिसवसेन
योजनानयस्स दस्सनत्थं पुन सङ्खेपतो भणाम । न तावस्स अतीता
जाति खीणा, पुब्बेव खीणत्ता । न अनागता, तत्थ वायामाभावतो ।
न पच्चुप्पन्ना, विज्जमानत्ता । मग्गस्स पन अभावितत्ता यो उप्पज्जेय्य
- 25 एकचतुपञ्चवोकारभवेसु एकचतुपञ्चक्खन्धप्पभेदा जाति, सा मग्गस्स
भावितत्ता अनुप्पादधम्मतं आपज्जनेन खीणा । तं सो मग्गभावनाय
पहीनकिलेसे पच्चवेक्खित्वा किलेसाभावे विज्जमानम्पि कम्मं आयति
अप्पटिसन्धिकं होती ति जानन्तो जानाति ।

११. वुसितं ति वुत्थ परिवुत्थं, कतं चरितं निट्ठापितं ति अत्थो ।
 ब्रह्मचरियं ति मग्गब्रह्मचरियं । कतं करणीयं ति चतूसु सच्चेषु चतूहि
 मग्गेहि परिञ्जा-पहान-सच्छिकिरिय-भावनावसेन सोळसविधम्पि
 किच्चं निट्ठापितं ति अत्थो । नापरं इत्थत्ताया ति इदानी पुनइत्थभावाय
 एवंसोळसकिच्चभावाय, किलेसक्खयाय वा मग्गभावना नत्थी ति । 5
 अथ वा इत्थत्ताया ति इत्थभावतो इमस्मा एवंपकारा इदानी वत्तमान-
 क्खन्धसन्ताना अपरं खन्धसन्तानं नत्थि । इमे पन पञ्चक्खन्धा परि-
 ञ्जाता तिट्ठन्ति, छिन्नमूलको रुक्खो विता ति अबभञ्जासि ।
 अञ्जतरो ति एको । अरहतं ति अरहन्तानं, भगवतो सावकानं अरहतं
 अबभन्तरो अहोसी ति । 10

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय
 वत्थसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

८. सल्लेखसुत्तवर्णना

१. एवं मे सूतं ति सल्लेखसुत्तं । तत्थ महाचुन्दो ति तस्स थेरस्स नामं । सायन्हसमयं ति सायन्हकाले । पटिसल्लाना वुट्ठितो ति एत्थ पटिसल्लानं ति तेहि तेहि सत्तसङ्खारेहि पटिनिवत्तित्वा सल्लानं निलीयनं एकीभावो पविवेको ति वुत्तं होति । यो ततो वुट्ठितो, सो पटिसल्लाना वुट्ठितो नाम होति । अयं पन यस्मा पटिसल्लानानं उत्तमतो फलसमापत्तितो वुट्ठासि, तस्मा “पटिसल्लाना वुट्ठितो” ति वुत्तो । भगवन्तं अभिवादेत्वा ति समदसनखुज्जल-विभूसितेन सिरसा भगवन्तं सक्कच्चं वन्दित्वा, अभिवादापेत्वा वा “सुखी भवचुन्दा” ति एवं वचीभेदं कारापेत्वा । भगवा पन किर वन्दितो समानो सुवण्णदुन्दुभिसदिसं गीवं पग्गय्ह कण्णसुखं पेमनियं अमताभिसेकसदिसं ब्रह्मघोसं निच्छारेन्तो “सुखी होही” ति तस्स तस्स नामं गहेत्वा वदति, एतं आचिण्णं तथागतानं । तत्रिदं साधक-सुत्तं—“सक्को, भन्ते, देवानमिन्दो सामच्चो सपरिजनो भगवतो पादे सिरसा वन्दती” ति । “सुखी होतु, पञ्चसिख, सक्को देवानमिन्दो सामच्चो सपरिजनो । सुखकामा हि देवा मनुस्सा असुरा नागा गन्धब्बा, ये चञ्जे सन्ति पुथुकाया” (दी० २.२००-२०१) ति । एवं च पन तथागता एवरूपे महेसक्खे यक्खे अभिवदन्ती ति ।

२. या इमा ति इदानि वत्तब्बाभिमुखं करोन्तो विय आह । अनेकविहिता ति नानप्पकारा । दिट्ठियो ति मिच्छादिट्ठियो । लोके उप्पज्जन्तो ति सत्तेसु पातुभवन्ति । अत्तवादप्पटिसंयुत्ता ति “रूपं अत्ततो समनुप्पसती” ति आदिनयप्पवत्तेन अत्तवादेन पटिसंयुत्ता, ता वीसति भवन्ति । लोकवादप्पटिसंयुत्ता ति “सस्सतो अत्ता च लोको चा” ति आदिनयप्पवत्तेन लोकवादेन पटिसंयुत्ता । ता अट्ठ होन्ति—सस्सतो, असस्सतो, सस्सतो च असस्सतो च, नेवसस्सतो नासस्सतो,

अन्तवा अनन्तवा, अन्तवा च अनन्तवा च, नेवन्तवा नानन्तवा अत्ता
च लोको चाति एवं पवत्तत्ता ।

आदिमेवा ति आदीसु अयमत्थो, किं नु खो, भन्ते, आदिमेव
मनसिकरोन्तस्स अप्पत्वा पि सोतापत्तिमग्गं विपस्सनामिस्सकपठम-
मनसिकारमेव मनसिकरोन्तस्स भिक्खुनो एवमेतासं एत्तकेनेव उपायेन 5
एतासं दिट्ठीनं पहानं च पटिनिस्सग्गो च होती ति ? इदं च थेरो
अत्तना अनधिमानिको पि समानो अधिमानिकानं अधिमानप्पहानत्थं
अधिमानिको विय हुत्वा पुच्छती ति वेदितब्बो । अपरे पनाहु—
“थेरस्स अन्तेवासिका आदिमनसिकारेनेव दिट्ठीनं समुच्छेदप्पहानं
होती ति एवंसंज्जनो पि, समापत्तिविहारा सल्लेखविहारा ति एवं 10
संज्जनो पि अत्थि । सो तेसं अत्थाय भगवन्तं पुच्छती” ति ।

अथस्स भगवा तासं दिट्ठीनं पहानुपायं^१ दस्सेन्तो या इमा ति
आदिमाहु । तत्थ यत्थ चेता दिट्ठियो उप्पज्जन्ती ति आदि पञ्चक्खन्धे
सन्धाय वुत्तं । एतेसु हि एता दिट्ठियो उप्पज्जन्ति । यथाहु—“रूपे
खो, भिक्खवे, सति रूपं अभिनिविस्स एवं दिट्ठि उप्पज्जति—सो^२ अत्ता 15
सो लोको सो पेच्च भविस्सामि निच्चो धुवो सस्सतो अविपरिणाम-
धम्मो” (सं० २.४१६) ति वित्थारो । आरम्मणवसेन पन एकवचनं
क्त्वा यत्थ चा ति आहु, यस्मिं आरम्मणे उप्पज्जन्ती ति वुत्तं होति ।
एत्थ च उप्पज्जन्ति अनुसेन्ति समुदाचरन्ती ति इमेसं एवं नानाकरणं
वेदितब्बं । जातिवसेन हि अजाता जायमाना उप्पज्जन्ती ति वुच्चन्ति । 20
पुनप्पुनं आसेविता थामगता अप्पटिविनीता अनुसेन्ती ति ।
कायवचीद्वारं सम्पत्ता समुदाचरन्ती ति, इदमेतेसं नानाकरणं ।
तं नेतं ममा ति आदीसु तं पच्चक्खन्धप्पभेदं आरम्मणं एतं मय्हं न
होति, अहम्पि एसो न अस्मि, एसो मे अत्ता पि न होती ति एवमेतं
यथाभूतं सम्पप्पञ्जाय पस्सतो ति एवं ताव पदत्थो वेदितब्बो । 25

B. 187

यस्मा पन एत्थ एतं ममा ति तण्हागाहो, तच्च गण्हन्तो अट्ट-
 सततण्हाविपरितप्पभेदं^१ तण्हापपञ्चं गण्हाति । एसोहमस्मी ति
 मानगाहो, तच्च गण्हन्तो नवप्पभेदं मानपपञ्चं गण्हाति । एसो मे
 अत्ता ति दिट्ठिगाहो, तच्च गण्हन्तो द्वासट्ठिदिट्ठिगतप्पभेदं दिट्ठिपपञ्चं
 5 गण्हाति । तस्मा नेतं ममा ति वदन्तो भगवा यथावुत्तप्पभेदं तण्हा-
 पपञ्चं पटिक्खपति । नेसोहमस्मी ति मानपपञ्चं । न मेसो अत्ता
 ति दिट्ठिपपञ्चं । दिट्ठेकट्ठा येव चेत्थ तण्हामाना वेदितब्बा । एवमेतं
 ति एवं “नेतं ममा” ति आदिना आकारेण एतं खन्धपञ्चकं । यथाभूतं
 ति यथा सभावं, यथा अत्थी ति वुत्तं होति । खन्धपञ्चकञ्चिह एतेनेव
 10 आकारेण अत्थि । ममं ति आदिना पन गय्हमानम्पि तेनाकारेण
 नेवत्थी ति अधिप्पायो । सम्मप्पञ्जाय पस्सतो ति सोतापत्तिमग्ग-
 पञ्जापरियोसानाय विपस्सनापञ्जाय सुट्ठु पस्सन्तस्स । एवमेतासं
 ति एतेन उपायेण एतासं । प्हानं पटिनिस्सग्गो ति उभयम्पेतं समु-
 च्छेदप्पहानस्सेवाधिवचनं ।

15 ३. एवं भगवा आदिमनसिकारेनेव दिट्ठीनं प्हानं होति नु खो
 नो ति आयस्मता महाचुन्देन अधिमानिकानं वसेन पञ्हं पुट्ठो
 सोतापत्तिमग्गेण दिट्ठिप्हानं दस्सेत्वा इदानि सयमेव अधिमानिकानं
 भानं विभजन्तो ठानं खो पनेतं ति आदिमाह । तत्थ अधिमानिका
 नाम येसं अप्पत्ते पत्तसञ्जाय अधिमानो उप्पज्जति । स्वायं उप्पज्ज-
 20 मानो नेव लोकवट्ठानुसारीनं^२ बालपुथुज्जनानं उप्पज्जति, न अरिय-
 सावकानं । न हि सोतापन्नस्स “सकदागामी अहं” ति अधिमानो
 उप्पज्जति, न सकदागामिस्स “अनागामी अहं” ति, न अनागामिनो
 “अरहा अहं” ति, कारकस्सेव पन समथवसेन वा विपस्सनावसेन वा
 विक्खम्भितकिलेसस्स निच्चं युत्तपयुत्तस्स आरद्धविपस्सकस्स उप्पज्जति ।
 25 तस्स हि समथविक्खम्भितानं वा विपस्सनाविक्खम्भितानं वा
 किलेसानं समुदाचारं अपस्सतो “सोतापन्नो अहं ति वा, सकदागामी,

अनागामी, अरहा अहं” ति वा अधिमानो उप्पज्जति, तलङ्गरतिस्स-
पब्बतवासिधम्मदिन्नत्थेरेन^१ ओवादियमानत्थेरानं^२ विय ।

थेरस्स किर अत्तिरूपसम्पन्नस्सेव ओवादे ठत्वा बहू भिक्खू विसेसं
अधिगच्छिंसु । तं पवत्तिं सुत्वा तिस्समहाविहारवासी भिक्खु संघो”
न अट्टाननियोजको थेरो ति थेरं आनेथा” ति सम्बहुले भिक्खू 5
पाहेसि । ते गन्त्वा “आवुसो, धम्मदिन्न, भिक्खु संघो तं पक्कोसापेती
ति आहंसु । सो आह “किं पन तुम्हे, भन्ते, अत्तानं गवेसथ परं”
ति ? अत्तानं सप्पुरिसा ति । सो तेसं कम्मट्टानमदासि । सब्बेव
अरहत्तं पापुणिसु । भिक्खुसंघो पुन अज्जे भिक्खू पाहेसि । एवं याव-
ततियं पहिता सब्बे पि तत्थेव अरहत्तं पत्वा विहरिंसु । 10

ततो संघो ‘गतगता नागच्छन्ती’ ति अज्जतरं वुड्डपब्बजितं
पाहेसि । सो गन्त्वा च “भन्ते धम्मदिन्न, तिक्खत्तुं तिस्समहाविहार-
वासी भिक्खुसंघो तुय्हं सन्तिके पेसेसि । त्वं नाम संघस्स आणं गहं
न करोसि, नागच्छसी” ति आह । थेरो किमेतं ति पण्णसालं अप्प-
विसित्वा व पत्तचीवरं गाहापेत्वा तावदेव निक्खमि । सो अन्तरामग्गे 15
हङ्कनविहारं पाविसि । तत्थ चेको महाथेरो सट्ठिवस्सातीतो अधि-
मानेन अरहत्तं पटिजानाति । थेरो तं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा
पटिसन्धारं कत्वा अधिगमं पुच्छि । थेरो आह “आम धम्मदिन्न,
यं पब्बजितेन कातब्बं, चिरकत्तं तं मया, अतीतसट्ठिवस्सोम्हि
एतरही” ति । किं, भन्ते, इद्धिम्पि वळ्ळजेथा ति । आम धम्मदिन्ना 20
ति । साधु वत, भन्ते, हत्थि तुम्हाकं पटिमुखं आगच्छन्तं मापेथा ति ।
साधावुसो ति थेरो सब्बसेतं सत्तप्पतिट्ठं तिधापभिन्नं नल्लुट्ठं बीजय-
मानं^३ सोण्डं मुखे पक्खिपित्वा द्वीहि दन्तेहि विज्झितुकामं विय
पटिमुखं आगच्छन्तं महाहत्थि मापेसि । सो तं अत्तना येव मापितं
हत्थि दिस्वा भीतो पलायितुं आरभि; तदा व अत्तानं “नाहं अरहा” 25

१. वाळङ्गरं—क० ।

२. ओवादितत्थेरानं—क० ।

३. जमानं—सी० ।

ति अत्वा धम्मदिन्नस्स पादमूले उक्कुटिकं निसीदित्वा “पतिट्ठा मे होहि आवुसो” ति आह । धम्मदिन्नो “मा, भन्ते, सोचि, मा अनत्त- मनो अहोसि, कारकानं येव अधिमानो उप्पज्जती” ति थेरं समस्सासेत्वा कम्मट्ठानमदासि । थेरो तस्सोवादे ठत्वा अरहत्तं

5 पापुणि ।

B. 189

चित्तलपब्बते पि तादिसो व थेरो वसति । धम्मदिन्नो तम्पि उपसङ्कमित्वा तथेव पुच्छि । सो पि तथेव व्याकासि । ततो नं धम्मदिन्नो किं, भन्ते, इद्धिम्पि वळञ्जेथा’ ति आह । अमावुसो ति । साधु वत, भन्ते, एकं पोक्खरणिं मापेथा ति । थेरो मापेसि । एत्थ,
10 भन्ते, पदुमगुम्बं मापेथा ति । तम्पि मापेसि । पदुमगुम्बे महापठमं मापेथा ति । तम्पि मापेसि । एतस्मिं पदुमगुम्बे^१ ठत्वा मधुरस्सरेन गायन्तं नच्चन्तं च एकं इत्थिविग्गहं मापेथा ति । तम्पि मापेसि । सो एतं, भन्ते, पुनप्पुनं उपनिज्झायथा ति वत्वा सयं पासादं पाविसि । थेरस्स तं उपनिज्झायतो सट्ठिवस्सानि विक्खम्भितकिलेसा
15 चलिंसु । सो तदा अत्तानं अत्वा पुरिमत्थेरो विय धम्मदिन्नत्थेरस्स सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा अरहत्तं पापुणि ।

धम्मदिन्नो पि अनुपुब्बेन तस्समहाविहारं अगमासि । तस्मिं च समये थेरा चेतियङ्गणं सम्मज्जित्वा बुद्धारम्मणं पीतिं उप्पादेत्वा निसिन्ना होन्ति, एतं किर तेसं वत्तं । तेन नेसं एको पि “इध पत्त-
20 चीवरं ठपेही” ति धम्मदिन्नं वत्ता पुच्छिता पि नाहोसि । धम्मदिन्नो ‘एसो भवेय्या’ ति अत्वा पन पञ्चं पुच्छिसु । सो पुच्छितपञ्चे तिण्हेन असिना कुमुदनाळकलापं विय छिन्दित्वा पादङ्गुलिया महापथविं पहरि । भन्ते, अयं अचेतना महापथवी पि धम्मदिन्नस्स गुणं जानाति । तुम्हे पन न जानित्था ति च वत्वा इमं गाथमाह—

25

“अचेतनायं पथवी, विजानाति गुणागुणं ।

सचेतनाथ खो भन्ते न जानाथ गुणागुणं” ति ।

तावदेव च आकासे अब्भुगन्त्वा तलङ्गरतिस्सपब्बतमेवं
अगमासि । एवं कारकस्सेव अधिमानो उप्पज्जति । तस्मा भगवा
तादिसानं भिक्खून् वसेन भानं विब्भजन्तो ठानं खो पनेतं
ति आदिमाह ।

तस्सत्थो—अत्थेतं कारणं, नो नत्थि, येन इधेकच्चो भिक्खु बाहिर- 5
परिब्बाजकेहि साधारणं विविच्चेव कामेहि...पै०...पठमं भानं उप-
सम्पज्ज विहरेय्य, यं पन तस्स एवमस्स ‘सल्लेखेन विहरामी’ ति,
यं पटिपत्तिविधानं किलेसे संलिखति, ‘तेनाहं विहरामी’ ति, तं न
युज्जति । न हि अधिमानिकस्स भिक्खुनो भानं सल्लेखो वा सल्लेख- B. 190
पटिपदा वा होति । कस्मा ? अविपस्सनापादकत्ता । न हि सो 10
भानं समापज्जित्वा ततो बुद्धाय सङ्खारे सम्मसति । भानं पनस्स
चित्तेकगमत्तं करोति, दिट्ठधम्मसुखविहारो होति । तस्मा तमत्थं
दस्सेन्तो भगवा “न खो पनेते, चुन्द, अरियस्स विनये सल्लेखा
वुच्चन्ति, दिट्ठधम्मसुखाविहारा एते अरियस्स विनये वुच्चन्ती” ति
आह ।

तत्थ एते ति भानधम्मवसेन बहुवचनं वेदितब्बं, एते पठमभान-
धम्मा ति वुत्तं होति । समापत्तिवसेन वा, एकम्पि हि पठमज्भानं
पुनप्पुनं समापत्तिवसेन पवत्तत्ता बहुत्तं गच्छति । आरम्मणवसेन वा,
एकम्पि हि पठमज्भानं पथवीकसिणादीसु पवत्तिवसेन बहुत्तं गच्छती
ति । एस नयो दुतियततियचतुत्थज्भानेसु ।

४. आरूप्यभानेसु पन आरम्मणभेदाभावतो पुरिमकारणद्वय-
वसेनेव बहुवचनं वेदितब्बं । यस्मा चेतेसं अङ्गानि पि सन्तानि
आरम्मणानि पि, निब्बुतानि चेव सुखुमानि चाति वुत्तं होति, तस्मा
तानि सन्ता एते विहारा ति एवं वुत्तानी ति वेदितब्बानि । अयं ताव
तेसं चतुन्नम्पि साधारणा वण्णना । विसेसवण्णना पन “सब्बसो 25
रूपसञ्चानं” ति आदिपदानुसारतो वत्तब्बा सिया । सा विसुद्धिमग्गे
सब्बाकारेन वुत्ता येव ।

५. एवं यस्मा अधिमानिकस्स भिक्खुनो भानविहारो अविपस्स-
नापादकत्ता सल्लेखविहारो न होति, न हि सो भानं समापज्जित्वा
ततो वुट्ठाय सङ्घारे सम्मसति, चित्तेकगगकरो^१ दिट्ठधम्मो सुखविहारो
पनस्स होति, तस्मा तमतथं दस्सेन्तो रूपज्झानानि च अरूपज्झानानि
5 च विभजित्वा इदानि च^२ यत्थ सल्लेखो कातब्बो चतुचत्तालीसाय
आकारेहि, तच्च वत्थुं तच्च सल्लेखं दस्सेन्तो इध खो पन वो ति
आदिमाह ।

कस्मा पन “अट्ठहि समापत्तीहि अविहिंसिदयो सल्लेखा” ति
वुत्ता ? लोकुत्तरपादकत्ता । बाहिरकानञ्चिह अट्ठ समापत्तियो
10 वट्ठपादका^३ येव । सासने सरणगमनम्पि लोकुत्तरपादकं, पगेव
आविहिंसिदयो । इमिना येव च सुत्तेन वेदितब्बं—“यथा बाहिरकस्स
अट्ठसमापत्तिलाभिनो पञ्चाभिञ्जस्सा पि दिन्नदानतो सासने
तिसरणगतस्स दिन्नदानं महप्फलतरं होती” ति । इदञ्चिह सन्धाय
B. 191 दक्खिणाविसुद्धिसुत्ते “बाहिरके कामेसु वीतरागे दानं दत्त्वा कोटिसत-
15 सहस्सगुणा पाटिकङ्खितब्बा । सोतापत्तिफलसच्चिकिरियाय पटिपन्ने
दानं दत्त्वा असङ्खेय्या अप्पमेय्या दक्खिणा^३ पाटिकङ्खितब्बा, को पन
वादो सोतापन्ने” ति वुत्तं । सरणगमनतो पट्ठाय हि तत्थ सोतापत्ति-
फलसच्चिकिरियाय पटिपन्नो अधिप्पेतो ति, अयं तावेत्थ पाळि-
योजना ।

20 अनुपदवण्णनायं पन इधा ति विहिंसिदिवत्थुदीपनमेतं । खो
पना ति निपातमत्तं । वो ति करणत्थे सामिवचनं । अयं पन सङ्खे-
पत्थो—यदेतं “परे विहिंसका भविस्सन्ती” ति आदिना नयेन
विहिंसिदिवत्थुं वदाम, इध, चुन्द तुम्हेहि सल्लेखो कातब्बो ति ।

एवं सङ्खेपतो वत्त्वा इदानि वित्थारेन्तो “परे विहिंसका भवि-
25 स्सन्ति, मयमेत्थ अविहिंसका भविस्सामा ति सल्लेखो करणीयो” ति
आदिमाह ।

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. पादका—स्या०, रो० ।

३. स्या० पोत्थके नत्थि ।

तत्थ परे ति ये केचि इमं सल्लेखमननुयुत्ता । विहिंसका भवि-
स्सन्ती ति पाणिना वा लेडुना वा ति आदीहि सत्तानं विहेसका
भविस्सन्ति । मयमेत्थ अविहिंसका भविस्सामा ति मयं पन यत्थेव
वत्थुस्मि परे एवं विहिंसका भविस्सन्ति, एत्थेव अविहिंसका
भविस्साम, अविहिंसं उप्पादेत्वा विहरिस्साम । इति सल्लेखो 5
करणीयो ति एवं तुम्हेहि सल्लेखो कातब्बो । सल्लेखो ति च इध
अविहिंसा व वेदितब्बा । अविहिंसा हि विहिंसं सल्लेखति, तं छिन्दति,
तस्मा सल्लेखो ति वुच्चति । एस नयो सब्बत्थ । अयं पन विसेसो—
परे मिच्छादिट्ठी ति एत्थ कम्मपथानं अन्तमिच्छादिट्ठिं च मिच्छत्तानं
आदिमिच्छादिट्ठिं च मिस्सेत्वा दिट्ठि वुत्ता ति वेदितब्बा । तथा 10
मयमेत्थ सम्मादिट्ठी ति वुत्तट्ठाने समादिट्ठि । एत्थ च कम्मपथकथा
वित्थारितो सम्मादिट्ठिसुत्ते आवि भविस्सति । मिच्छत्तेसु मिच्छादिट्ठि-
आदयो द्वेधावितक्के ।

अयं पनेत्थ सङ्गेपो—पाणं अतिपातेन्ती ति पाणातिपाती,
पाणघातका ति अत्थो । अदिन्नं आदियन्ती ति अदिन्नादायी, परस्स 15
हारिनो ति अत्थो । अब्रह्मं हीनं लामकधम्मं चरन्ती ति अब्रह्मचारी
मेथुनधम्मप्पटिसेवका ति अत्थो । ब्रह्मं सेट्ठं पटिपदं चरन्ती ति B. 192
ब्रह्मचारी, मेथुनप्पटिविरता ति अत्थो । एत्थ च ब्रह्मचरियं सल्लेखो
ति वेदितब्बं । ब्रह्मचरियञ्चिह अब्रह्मचरियं सल्लेखति । मुसा वदन्ती
ति मुसावादी, परेसं अत्थभञ्जनकं तुच्छं अलिकं वाचं भासितारो ति 20
अत्थो । पिसुणा वाचा एतेसं ति पिसुणवाचा^१ । परेसं मम्मच्छेदिका
फरूसा वाचा एतेसं ति फरूसावाचा^२ । सम्फं निरत्थकवचनं पलपन्ती
ति सम्फप्पलापी । अभिज्झायन्ती ति अभिज्झालु, परमण्डलुब्भनसीला
ति अत्थो । व्यापन्नं पूतिभूतं चित्तमेतेसं ति व्यापन्नचित्ता । मिच्छा
पापिका विञ्जुगरहिता एतेसं दिट्ठी ति मिच्छादिट्ठी, कम्मपथ- 25
परियापन्नाय नत्थि दिन्नं ति आदिवत्थुकाय, मिच्छत्तपरियापन्नाय

१. पिसुणावाचा—सी० ।

२. फरूसावाचा—सी० ।

अनिय्यानिकदिट्ठिया च समन्नागता ति अत्थो । सम्मा सौभना विञ्जूपसत्था एतेसं दिट्ठी ति सम्मादिट्ठी, कम्मपथपरियापन्नाय अत्थि दिन्नं ति आदिकाय कम्मस्सकतादिट्ठिया, सम्मत्तपरियापन्नाय मग्गदिट्ठिया च समन्नागता ति अत्थो ।

5 मिच्छासङ्कुप्पा ति अयाथावअनिय्यानिकअकुसलसङ्कुप्पा^१ । एस

नयो मिच्छावाचा ति आदीसु । अयं पन विसेसो—मिच्छासङ्कुप्पादयो विय हि मिच्छासति नाम पाटिएक्को कोचि धम्मो नत्थि । अतीतं पन चिन्तयतो पवत्तानं चतुन्नम्पि अकुसलक्खन्धानमेतं अधिवचनं । यम्पि

10 पुत्तलाभं^२ वा, भिक्खवे, अनुस्सरतो, धनलाभं वा, भिक्खवे, अनुस्सरतो, यसलाभं वा, भिक्खवे अनुस्सरतो” ति तम्पि

तं तं चिन्तेन्तस्स सतिपतिरूपकेन उप्पत्तिं सन्धाय वुत्तं ति वेदितब्बं । मिच्छाजाणी ति एत्थ मिच्छाजाणं ति पापकिरियासु उपायचिन्तावसेन पापं कत्वा “सुकतं मया” ति पञ्चवेक्खणाकारेन

15 च उप्पन्नो मोहो वेदितब्बो, तेन समन्नागता पुग्गला मिच्छाजाणी ।

सम्माजाणी ति एत्थ पन एकूनवीसतिभेदं पञ्चवेक्खणाजाणं “सम्माजाणं” ति वुच्चति, तेन समन्नागता पुग्गला सम्माजाणी ।

मिच्छाविमुत्ती ति अविमुत्ता येव समाना “विमुत्ता मयं” ति एवं-सञ्जिनो, अविमुत्तियं वा विमुत्तिसञ्जिनो । तत्रायं वचनत्थो—

20 मिच्छा पापिका विपरीता विमुत्ति एतेसं अत्थी ति मिच्छाविमुत्ती ।

मिच्छाविमुत्ती ति च यथावुत्तेनाकारेन पवत्तानं अकुसलक्खन्धानमेतं अधिवचनं । फलसम्पयुत्तानि पन सम्मादिट्ठिआदीनि अट्ठङ्गानि ठपेट्वा सेसधम्मा सम्माविमुत्ती ति वेदितब्बा । सा च मिच्छाविमुत्तिं

B 193

सल्लिखित्वा ठितत्ता सल्लेखो ति वेदितब्बा । तत्थ नियोजेन्तो

25 आह “मयमेत्थ सम्माविमुत्ती भविस्सामा ति सल्लेखो करणीयो” ति ।

६. इतो परानि तीणि नीवरणवसेन वुत्तानि । अभिज्झालू
व्यापन्नचित्ता ति एवं कम्मपथेसु वुत्तत्ता पनेत्थ पठमानि द्वे नीवरणानि
न वुत्तानी ति वेदितब्बानि । तत्थ थिनमिद्धेन परियुट्ठिता अभिभूता
ति थिनमिद्धपरियुट्ठिता । उद्धच्चेन समन्नागता ति उद्धता ।
विचिनन्ता किच्छन्ति न सक्कोन्ति सन्निट्ठानं कातुं ति विचिकिच्छी^१ । 5
कोधना ति आदीनि दस चित्तस्स उपक्खिलेसवसेन वुत्तानि । तत्थ
कोधादीसु यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं धम्मदायादवत्तसुत्तेसु वुत्तं । अयं
पनेत्थ वचनत्थो—कोधना ति कुज्झनसीला । उपनाही ति उपनाहन-
सीला, उपनाहो वा एतेसं अत्थी ति उपनाही । तथा मक्खी पलासी
च । इस्सन्ती ति इस्सुकी । मच्छरायन्ती ति मच्छरी, मच्छेरं^२ वा 10
एतेसं अत्थी ति मच्छरी । सठयन्ती ति सठा । न सम्मा भासन्ती ति
वुत्तं होति, केराटिकयुत्तानमेतं अधिवचनं । माया एतेसं अत्थी ति
मायावी । थम्मसमङ्गिताय थद्धा । अतिमानयोगेन अतिमानी ।
वुत्तपच्चनीकनयेन सुक्कपक्खो वेदितब्बो ।

दुब्बचा^३ ति वत्तुं दुक्खा किञ्चि वुच्चमाना न सहन्ति । 15
तब्बिपरीता सुवचा । देवदत्तादिसदिसा पापका मित्ता एतेसं ति
पापमित्ता । वुद्धा वा सारिपुत्तादिसादिसा वा कल्याणा मित्ता एतेसं ति
कल्याणमित्ता । कायदुच्चरितादीसु चित्तवोस्सग्गवसेन पमत्ता ।
विपरीता अप्पमत्ता ति वेदितब्बा । इमानि तीणि पक्किण्णकवसेन
वुत्तानि । अस्सद्धा ति आदीनि सत्त असद्धम्मवसेन । तत्थ तीसु 20
वत्थूसु सद्धा एतेसं नत्थी ति अस्सद्धा । सुक्कपक्खे सदहन्ती ति सद्धा ।
सद्धा वा एतेसं अत्थी ति पि सद्धा । नत्थि एतेसं हिरी ति अहिरिका,
अकुसलसमापत्तिया अजिगुच्छमानानमेतं अधिवचनं । हिरी एतेसं
मने^४, हिरिया वा युत्तमना ति हिरिमना । न ओत्तप्पन्ती ति
अनोत्तप्पी^५, अकुसलसमापत्तिया न भायन्ती ति वुत्तं होति । 25

१. वेचिकिच्छी—सी० ।

२. मच्छरं—सी० ।

३. सुवचा—स्या० ।

४. मनो—क० ।

५. अनोत्तापी—सी० ।

B. 194

तद्विपरीता ओत्तप्पी । अप्पं सुतमेतेसं ति अप्पस्सुता, अप्पं ति च
 थोकं ति न गहेतब्बं, नत्थी ति गहेतब्बं । “अप्पस्सुता” ति हि
 निस्सुता सुतविरहिता वुच्चन्ति । बहु सुतमेतेसं ति बहुस्सुता, तथागत-
 भासितं एकम्पि गाथं^१ याथावतो जत्वा अनुरूपपटिपन्नानमेतं अधि-
 5 वचनं । कुच्छिता सीदन्ती ति कुसीता, हीनविरियानमेतं अधिवचनं ।
 आरद्धं विरियमेतेसं ति आरद्धविरिया, सम्मप्पधानयुत्तानमेतं अधि-
 वचनं मुट्ठा सति एतेसं ति मुट्ठस्सती, नट्ठस्सती ति वुत्तं होति ।
 उपट्ठिता सति एतेसं ति उपट्ठितस्सती । निच्चं आरम्मणाभिमुखप्प-
 वत्तसतीनमेतं अधिवचनं । दुट्ठा पञ्ञा एतेसं ति दुप्पञ्ञा, नट्ठपञ्ञा
 10 ति वुत्तं होति । पञ्ञाय सम्पन्ना ति पञ्ञासम्पन्ना, पञ्ञा ति च इध
 विपस्सनापञ्ञा वेदितब्बा । विपस्सनासम्भारो हि परिपूरो इमस्मिं
 ठाने आगतो, तस्मा विपस्सनापञ्ञा व अयं ति पोराणानं आणा ।

इदानी एकमेव लोकुत्तरगुणानं अन्तरायकरं अनिय्यानिकदिट्ठिं
 तीहाकारेहि दस्सेन्तो सन्दिट्ठिपरामासी ति आदिमाहु । तत्थ
 15 सन्दिट्ठि परामसन्ती ति सन्दिट्ठिपरामासी । आधानं गण्हन्ती ति
 आधानग्गाही, आधानं ति दळ्हं वुच्चति, दळ्हग्गाही ति अत्थो ।
 युत्तकारणं दिस्वा व लद्धिं पटिनिस्सज्जन्ती^२ ति पटिनिस्सग्गी ।
 दुक्खेन किच्छेन कसिरेन बहुम्पि कारणं दस्सेत्वा न सक्का पटिनिस्सग्गं
 कातुं ति दुप्पटिनिस्सग्गी, ये अत्तनो उप्पन्नं दिट्ठिं ‘इदमेव सच्चं’ ति
 20 दळ्हं गण्हत्वा अपि बुद्धादीहि कारणं दस्सेत्वा वुच्चमाना न पटि-
 निस्सज्जन्ति, तेसमेतं अधिवचनं । तादिसा हि पुग्गला यं यदेव धम्मं
 वा अधम्मं वा गण्हन्ति^३, तं सब्बं “एवं अम्हाकं आचरिये हि
 कथितं, एवं अम्हेहि सुतं” ति कुम्भोव अज्झानि सके कपाले अन्तो
 येव समोदहन्ति, कुम्भीलग्गाहं^४ गण्हन्ति न विस्सज्जन्ति^५ । वुत्त-
 25 विपरियायेन सुक्कपक्खो वेदितब्बो ।

१. कथं—स्या० ।

२. निस्सज्जन्ती—स्या० ।

३. सुणन्ति—सी०, स्या० ।

४. कुम्भिलग्गाहं—स्या० ।

५. विस्सज्जेन्ति—सी० ।

७. एवं चित्तुचत्तालीसाय आकारेहि सल्लेखं दस्सेत्वा इदानीं तस्मिं सल्लेखे चित्तुप्पादस्सां पि बहूपकारतं दस्सेतुं चित्तुप्पादम्पि खी अहं ति आदिमाह ।

तस्सत्थो—अहं, चुन्द, कुसलेसु धम्मेसु चित्तुप्पादम्पि बहूपकारं वदामि, या पनेता कायेन च वाचाय च अनुविधियना, यथा पठमं चित्तं उप्पन्नं, तथेव तेसं धम्मानं कायेन करणं, वाचाय च “करोथा” ति आणापनं वा उग्गहपरिपूच्छादीनि वा, तत्थ वादो येव को, एकन्तवहूपकारा येव हि ता अनुविधियना ति दस्सेति । कस्मा पनेत्थ चित्तुप्पादो पि बहूपकारो ति ? एकन्तहितसुखावहत्ता अनुविधियनानं हेतुत्ता च ।

10

“दानं दस्सामी” ति हि चित्तुप्पादो सयम्पि एकन्तहितसुखावहो अनुविधियनानम्पि हेतु, एवञ्चिह उप्पन्नचित्तत्ता येव दुतियदिवसे महावीथिं पिदहित्वा महामण्डपं कत्वा भिक्खुसतस्स वा भिक्खुसहस्सस्स वा दानं देति, “भिक्खुसंघं निमन्तेथ पूजेथ परिविसथा” ति परिजने आणापेति । एवं “संघस्स चीवरं सेनासनं भेसज्जं दस्सामी” ति चित्तुप्पादो सयम्पि एकन्तहितसुखावहो अनुविधियनानम्पि हेतु । एवं उप्पन्नचित्तत्ता येव हि चीवरादीनि अभिसङ्खरोति देति दापेति च । एस नयो सरणगमनादीसु ।

B. 195

“सरणं गच्छामी” ति हि चित्तं उप्पादेत्वा व पच्छा कायेन वा वाचाय वा सरणं गण्हाति । तथा “पञ्चङ्गं अट्ठङ्गं दसङ्गं वा सीलं सयादियिस्सामी” ति चित्तं उप्पादेत्वा व कायेन वा वाचाय वा समादियति । “पब्बजित्वा चतूसु सीलेसु पतिट्ठहिस्सामी” ति च चित्तं उप्पादेत्वा कायेन वाचाय च पूरेतब्बं सीलं पूरेति । “बुद्धवचनं उग्गहेस्सामी” ति चित्तं उप्पादेत्वा व एकं वा निकायं द्वे वा तयो वा चत्तारो वा पञ्च वा निकाये वाचाय उग्गण्हाति । एवं धुतङ्ग -

25

समादानकम्मट्टानुगह-कसिणपरिकम्म-भान-समापत्ति-विपस्सना-मग्ग-
फल-पञ्चेकबोधि-सम्मासम्बोधिवसेन नेतब्बं ।

“बुद्धो भविस्सामी” ति हि चित्तुप्पादो सयम्पि एकन्तहित-
सुखावहो अनुविधियनानम्पि हेतु । एवञ्चिह उप्पन्नचित्तत्ता येव अपरेन
5 समयेन कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येयानि कायेन वाचाय
च पारमियो पुरेत्वा सदेवकं लोकं तारेन्तो विचरति । एवं सब्बत्थ
चित्तुप्पादो पि बहूपकारो । कायवाचाहि पन अनुविधियना अति-
बहुपकारा येवा ति वेदितब्बा ।

एवं कुसलेसु धम्मेसु चित्तुप्पादस्सा पि बहूपकारतं दस्सेत्वा
10 इदानी तत्थ नियोजेन्तो “तस्मातिह चुम्दा” ति आदिमाह । तं
अत्थतो पाकटमेव ।

एवं चतुचत्तालीसाय आकारेहि दस्सिते सल्लेखे चित्तुप्पादस्सा
पि बहूपकारतं दस्सेत्वा इदानी तस्सेव सल्लेखस्स हिताधिगमाय
B. 196 मग्गभावं दस्सेन्तो सेय्यथा पी ति आदिमाह । तस्सत्थो—यथा नाम,
15 चुन्द, खाणुकण्टकपासाणादीहि विसमो मग्गो भवेय्य, तस्स परिकम्म-
नाय परिवज्जनत्थाय अज्जो सुपरिकम्मकतो विय भूमिभागो समो
मग्गो भवेय्य; यथा च रूक्खमूल-पासाण-पपात-कुम्भील-मकरादिपरि-
व्याकुलं^१ विसमं तित्थमस्स, तस्स परिकम्मनाय परिवज्जनत्थाय अज्जं
अविसमं अनुपुब्बगम्भीरं सोपानफलकसदिसं तित्थं भवेय्य, यं पटिपत्तो
20 सुखेनेव तं नदि वा तळाकं वा अज्जोगाहेत्वा न्हायेय्य^२ वा उत्तरेय्य
वा । एवमेव खो, चुन्द, विसममग्गविसमतित्थसदिसाय विहिंसाय
समन्नागतस्स विहिंसकपुग्गलस्स सममग्गसमतित्थसदिसा अविहिंसा
होति परिकम्मनाय । यथेव हि विसममग्गतित्थपरिवज्जनत्थाय समो
मग्गो च तित्थञ्च पटियत्तं, एवं विहिंसापरिवज्जनत्थाय अविहिंसा
25 पटियत्ता, यं पटिपत्तो सुखेनेव मनुस्सगतिं वा देवगतिं वा अज्जो-

गाहेत्वा^१ सम्पत्तिं वा अनुभवेय्य, उत्तरेय्य वा लोका । एतेनेव उपायेन सब्बपदानि योजेतब्बानि ।

८-१०. एवं तस्सेव हिताधिगमाय मग्गभावं दस्सेत्वा इदानि उपरिभागङ्गमनीयतं^२ दस्सेन्तो सेय्यथा पी ति आदिमाह ।

तस्सत्थो—यथा नाम, चुन्द, ये केचि अकुसला धम्मा पटि- 5
सन्धिया जनका वा अजनका वा, दिन्नाय पि पटिसन्धिया विपाक-
जनका वा अजनका वा, सब्बे ते जातिवसेन अधोभागङ्गमनीया^३ ति
एवंनामा व होन्ति, विपाककाले अनिट्ठाकन्तविपाकत्ता । यथा च
ये केचि कुसला धम्मा पटिसन्धिया जनका वा अजनका वा,
दिन्नाय पि पटिसन्धिया विपाकजनका वा अजनका वा, सब्बे ते 10
जातिवसेन उपरिभावाङ्गमनीया ति एवंनामा व होन्ति, विपाककाले
इट्ठकन्तविपाकत्ता । एवमेव खो चुन्द विहिंसकस्स...पे०...उपरि-
भागाया ति । तत्रायं ओपम्मसंसन्दना^४—यथा सब्बे अकुसला
अधोभागङ्गमनीया, एवं विहिंसकस्स एका विहिंसा पि । यथा च
सब्बे कुसला उपरिभागङ्गमनीया, एवं अविहिंसकस्स एका अविहिंसा 15
पि । एतेनेव उपायेन अकुसलं अकुसलेन कुसलञ्च कुसलेन उपमेतब्ब ।
अयं किरेत्य आधिप्पायो ति ।

११. एवं तस्सेव सल्लेखस्स उपरिभागङ्गमनीयतं दस्सेत्वा
इदानि परिनिब्बापने समत्थभावं दस्सेतुं सो वत चुन्दा ति आदिमाह ।
तत्थ सो ति वुत्तप्पकारपुग्गलनिद्देशो^५, तस्स यो ति इमं उद्देशवचनं 20 B. 197
आहरित्वा यो अत्तना पलिपपलिपत्तो, सो वत, चुन्द, परं पलिपपलि-
पन्नं उद्धरिस्सती ति एवं सब्बपदेसु सम्बन्धो वेदितब्बो । पलिपपलि-
पत्तो ति गम्भीरकद्वमे निमुग्गो वुच्चति, नो च खो अरियस्स विनये ।
अरियस्स पन विनये पलिपं ति पञ्चकामगुणा वुच्चन्ति । पलिपत्तो

१. अज्झोगहेत्वा—सी० ।

२. उपरिभावङ्गमनीयतं—सी०, स्या० ।

३. अधोभावङ्गमनीया—सो०, स्या० । ४. उपमासंसन्दना—सी० ।

५. वत्तब्बप्पकारं—सी० ।

- ति तत्थ निमुग्गो बालपुथुज्जनो । तस्मा एवमेत्थ अत्थयोजना वेदितब्बा—यथा, चुन्द, कोचि पुरिसो याव नासिकग्गा गम्भीरे कद्दमे निमुग्गो अपरं तत्थेव निमुग्गं हत्थे वा सीसे वा गहेत्वा उद्धरिस्सती ति नेतं ठानं विज्जति, न हि तं कारणमत्थि, येन सो तं
- 5 उद्धरित्वा थले पतिट्ठपेय्य; एवमेव यो अत्तना पञ्चकामगुणपलिपे पलिपन्नो, सो वत परं तथेन? पलिपपलिपन्नं? उद्धरिस्सती ति नेतं ठानं विज्जति । तत्थ सिया—अयुत्तमेत्तं, पुथुज्जनानम्पि भिक्खु-भिक्खुनीउपासकउपासिकानं धम्मदेसनं सुत्वा होन्ति येव धम्मं अभिसमेतारो । तस्मा पलिपपलिपन्नो उद्धरती ति । तं न तथा दट्ठब्बं ।
- 10 भगवा येव हि तत्थ उद्धरति । पसंसामत्तमेव पन धम्मकथिका लभन्ति, रज्ज्वा पहितलेखवाचको विय । यथा हि रज्ज्जो पच्चन्तजनपदे पहितं लेखं तत्थ मनुस्सा लेखं वाचेतुं अजानन्ता यो वाचेतुं जानाति, तेन वाचापेत्वा तमत्थं सुत्वा “रज्ज्जो आणा” ति आदरेन सम्पादेन्ति, म च नेसं होति “लेखवाचकस्स अयं आणा” ति । लेखवाचको पन
- 15 “विस्सट्ठाया वाचाय वाचेसि अनेलगळाया” ति पसंसामत्तमेव लभति । एवमेव किञ्चापि सारिपुत्तपभुतयो धम्मकथिका धम्मं देसेन्ति, अथ खो लिखितपण्णवाचको वियते होन्ति । भगवतो येव पन सा धम्मदेसना, रज्ज्जो आणा विय । ये च तं सुत्वा धम्मं अभिसमेन्ति, ते भगवा येव उद्धरती ति वेदितब्बा । धम्मकथिका पन “विसट्ठाया वाचाय धम्मं
- 20 देसेन्ति अनेलगळाया” ति पसंसामत्तमेव लभन्ती ति । तस्मा युत्तमेवेत्तं ति । वुत्तविपरियायेन सुक्कपक्खो वेदितब्बो ।

अदन्तो अविनीतो अपरिनिब्बुतो ति एत्थ पन अनिब्बिसताय अदन्तो । असिक्खितविनयताय अविनीतो । अनिब्बुतकिलेसताय अपरिनिब्बुतो ति वेदितब्बो^१ । सो तादिसो परं दमेस्सति, निब्बिसं करिस्सति, विनेस्सति वा तिस्सो सिक्खा सिक्खापेस्सति, परिनिब्बा-
 B. 1198 25 पेस्सति वा तस्स किलेसे निब्बापेस्सती ति नेतं ठानं विज्जति । वुत्तविपरियायेन सुक्कपक्खो वेदितब्बो ।

एवमेव खो, चुन्द, विहिंसकस्स...पे०...परिनिब्बानाया ति
 एत्थ पन एवमत्थो वेदितब्बो—यथा हि अत्तना अपलिपपलिपन्नो परं
 पलिपपलिपन्नं उद्धरिस्सति, दन्तो दमेस्सति, विनीतो विनेस्सति,
 परिनिब्बुतो परिनिब्बापेस्सती ति ठानमेतं विज्जती ति । किं पन तं
 ति ? अपलिपपलिपन्नत्तं दन्तत्तं विनीतत्तं परिनिब्बुतत्तं च । एवमेव 5
 खो चुन्द, विहिंसकस्स पुरिसपुग्गलस्स अविहिंसा होति परिनिब्बा-
 नाय । किं वुत्तं होति ? यो अत्तना अविहिंसको, तस्स या अविहिंसा,
 अयं या एसा विहिंसकस्स परस्स विहिंसा, तस्सा परिनिब्बानाय
 होति, अत्तना हि अविहिंसको, परस्स विहिंसाचेतनं निब्बापेस्सती
 ति ठानमेतं विज्जति । किं पन तं ति ? अविहिंसकत्तयेव । यञ्चिह 10
 येन अत्तना अधिगतं होति, सो परं तदत्थाय^१ समादपेतुं सक्कोती
 ति ।

अथ वा यथा अत्तना अपलिपन्नो दन्तो विनीतो परिनिब्बुतो परं
 पलिपपलिपन्नं अदन्तं अविनीतं अपरिनिब्बुतं च उद्धरिस्सति दमेस्सति
 विनेस्सति परिनिब्बापेस्सती ति ठानमेतं विज्जति; एवमेव 15
 विहिंसकस्स पुरिसपुग्गलस्स विहिंसापहानाय मग्गं भावयतो उप्पन्ना
 अविहिंसा होति परिनिब्बानाय । परिनिब्बुतो विय हि अपरिनिब्बुतं
 अविहिंसा चेतना व विहिंसाचेतनं परिनिब्बापेतुं समत्था । एतमत्थं
 दस्सेन्तो “एवमेव खो चुन्दा” ति आदिमाहा ति एवमेत्थ अत्थो
 दट्ठब्बो । यथा चेत्थ, एवं सब्बपदेसु । अतिवित्थारभयेन पन अनुपद- 20
 योजना न कता ति ।

१२. एवं तस्स परिनिब्बापने समत्थभावं दस्सेत्वा इदानी तं
 देसनं निगमेत्वा धम्मपटिपत्तियं नियोजेतुं इति खो चुन्दा ति
 आदिमाह । तत्थ सल्लेखपरियायो ति सल्लेखकारणं । एस नयो
 सब्बत्थ एत्थ अविहिंसादयो एव विहिंसादीनं सल्लेखनतो सल्लेख- 25

B. 199

कारणं । तेसं वसेन चित्तस्स उप्पादेतब्बतो चित्तुप्पादकारणं
विहिंसादिपरिक्रमनस्स हेतुतो परिक्रमनकारणं, उपरिभागनिष्फादनतो
उपरिभागकारणं^१, विहिंसादीनं परिनिब्बानकारणं ति वेदितब्बा ।
हितेसिना ति हितं एसन्तेन । अनुकम्पकेना ति अनुकम्पमानेन ।

5 अनुकम्पं उपादाया ति अनुकम्पं चित्तेन परिग्गहेत्वा, परिच्चा^२ ति
पि वुत्तं होति । कतं वो तं मया ति तं मया इमे पञ्च परियाये
दस्सेन्तेन^३ तुम्हाकं कतं । एत्तकमेव हि अनुकम्पकस्स सत्थु किच्चं,
यदिदं अविपरीतधम्मदेसना । इतो परं पन पटिपत्ति नाम सावकानं
किच्चं । तेनाह एतानि, चुन्द, रुक्खमूलानि...पे०...अम्हाकं

10 अनुसासनी ति ।

तत्थ च रुक्खमूलानी ति इमिना रुक्खमूलसेनासनं दस्सेति ।
सुञ्जागारानी ति इमिना जनविवित्तट्ठानं । उभयेना पि च योगानुरूप-
सेनासनमाचिक्खति, दायज्जं निय्यातेति^४ । ज्ञायथा ति आरम्मणू-
पनिज्झानेन अट्ठितिसारम्मणानि, लक्खणूपनिज्झानेन च अनिच्चादितो
15 खन्धायतनादीनि उपनिज्झायथ, समथञ्च विपस्सनञ्च वड्ढेथा ति
वुत्तं होति । मा पमादत्था ति मा पमज्जित्थ । मा पच्छा विप्पटि-
सारिनो अहुवत्था ति ये हि पुब्बे दहरकाले आरोग्यकाले
सत्तसप्पायादिसम्पत्तिकाले सत्थु सम्मुखीभावकाले च योनिसोमन-
सिकारविहरिता रत्तिन्दिवं मङ्गुलभत्ता^५ हुत्वा सेय्यसुखं मिद्धसुखमनु-
20 भोन्ता पमज्जन्ति, ते पच्छा जराकाले रोगकाले मरणकाले विपत्तिकाले
सत्थु परिनिब्बुतकाले च तं पुब्बे पमादविहारं अनुस्सरन्ता, सप्पटि-
सन्धिकालकिरियञ्च भारियं सम्पस्समाना विप्पटिसारिनो होन्ति,
तुम्हे पन तादिसा मा अहुवत्था ति एतमत्थं दस्सेन्तो आह—“मा
पच्छा विप्पटिसारिनो अहुवत्था” ति । अयं वो अम्हाकं अनुसासनी

१. उपरिभावनिष्फादनतो उपरिभावकारणं

—सी०, स्या० ।

४. निय्यादेति—स्या० ।

२. पटिच्चा—सी०, स्या० ।

३. देसेन्तेन—सी० ।

५. मङ्गुलभत्ता—सी० ।

ति अयं अम्हाकं सन्तिका” भायथ मा पमादत्था” ति तुम्हाकं
अनुसासनी, ओवादो ति वुत्तं होति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

सल्लेखसुत्तवण्णना निवृत्ता ।

—०—

६. सम्मादिट्टिसुत्तवण्णना

B. 200

१. एवं मे सुतं ति सम्मादिट्टिसुत्तं । तत्थ “सम्मादिट्टि सम्मा-
दिट्ठी ति, आवुसो, वुच्चति, कित्तावता नु खो, आवुसो” ति वा
“कतमं पनावुसो अकुसलं” ति वा एवं यत्तका^१ थरेन पुच्छा वुत्ता,
सब्बा कथेतुकम्यता पुच्छा एव ।

5 तत्थ यस्मा जानन्ता पि सम्मादिट्ठी ति वदन्ति अजानन्ता पि
बाहिरका पि सासनिका पि अनुस्सजादिवसेना पि अत्तपच्चक्खेना पि,
तस्मा तं बहूनं^२ वचनं उपादाय द्विक्खत्तुं आमसन्तो “सम्मादिट्टि
सम्मादिट्ठी ति, आवुसो; वुच्चती” ति आह । अयञ्चिह एत्थ
अधिप्पायो—अपरेहि पि सम्मादिट्ठी ति वुच्चति, अथापरेहि पि
10 सम्मादिट्ठी ति वुच्चति, स्वायं एवं वुच्चमानो अत्थञ्च लक्खणञ्च उपादाय
कित्तावता नु खो, आवुसो, अरियसावको सम्मादिट्टि होती ति ।
तत्थ सम्मादिट्ठी ति सोभनाय पसत्थाय च दिट्ठिया समन्नागतो ।
यदा पन धम्मो येव अयं सम्मादिट्टिसद्दो वत्तति, तदास्स सोभना
पसत्था च दिट्ठि सम्मादिट्ठी ति एवमत्थो वेदितब्बो ।

15 सा चायं सम्मादिट्टि दुविधा होति—लोकिया लोकुत्तरा ति ।
तत्थ कम्मस्सकताञ्जाणं सच्चानुलोमिकाणञ्च लोकिया सम्मादिट्टि,
सङ्खेपतो वा सब्बा पि सासवा पञ्जा । अरियमग्गफलसम्पयुत्ता पञ्जा
लोकुत्तरा सम्मादिट्टि । पुग्गलो पन तिविधो होति—पुथुज्जनो
सेक्खो^३ असेक्खो^४ च । तत्थ पुथुज्जनो दुविधो होति—बाहिरको
20 सासनिको च । तत्थ बाहिरको कम्मवादी कम्मस्सकतादिट्ठिया
समादिट्टि होति, नो सच्चानुलोमिकाय अत्तदिट्ठिपरामासकता ।

१. यत्तिका—सी० ।

२. सेद्धो—सी० ।

३. बहुन्नं—सी०; बहु—स्या० ।

४. असेक्खो—सी० ।

सासनिको द्वीहि पि । सेक्खो नियताय सम्मादिट्ठिया
सम्मादिट्ठि । असेक्खो असेक्खाय । इध पन नियताय निय्यानिकाय
लोकुत्तरकुसलसम्मादिट्ठिया समन्नागतो “सम्मादिट्ठी” ति अधिप्पेतो ।
तेनेवाह “उजुगतास्स दिट्ठि धम्ममे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो आगतो
इमं सन्धम्मं” ति, लोकुत्तरकुसलसम्मादिट्ठि येव हि अन्तद्वयमनुपगम्म 5
उजुभावेन गतत्ता, कायवङ्कादीनि च सब्बवङ्कानि समुच्छिन्दित्वा
गतत्ता उजुगता होति, तायेव च दिट्ठिया समन्नागतो नवप्पकारे पि
लोकुत्तरधम्ममे अवेच्चप्पसादेन अचलप्पसादेन समन्नागतो होति,
सब्बदिट्ठिगहनानि च विनिब्बेहेन्तो^१ सब्बकिलेसे पजहन्तो जातिसंसारा
निक्खमन्तो पटिपत्तिं परिनिट्ठेप्पन्तो अरियेन मग्गेन आगतो इमं 10
सम्बुद्धप्पवेदितं अमतोगधं निब्बानसङ्घातं सद्धम्मं ति वुच्चति ।

२. यतो खो ति कालपरिच्छेदवचनमेतं, यस्मिं काले ति वुत्तं
होति । अकुसलञ्च पजानाती ति दसाकुसलकम्मपथसङ्घातं अकुसलञ्च
पजानाति, निरोधारम्मणाय पजाननाय किच्चवसेन “इदं दुक्खं” ति
पटिविज्झान्तो अकुसलं पजानाति । अकुसलमूलञ्च पजानाती ति 15
तस्स मूलपच्चयभूतं अकुसलमूलञ्च पजानाति, तेनेव पकारेण “अयं
दुक्खसमुदयो” ति पटिविज्झान्तो । एस नयो कुसलञ्च कुसलमूलञ्चा
ति एत्था पि । यथा चेत्थ, एवं इतो परेसु सब्बवारेसु किच्चवसेनेव
वत्थुपजानना वेदितब्बा । एत्तावता पी ति एत्तकेन इमिना
अकुसलादिपजाननेना पि । सम्मादिट्ठि होती ति वुत्तप्पकाराय लोकुत्तर- 20
सम्मादिट्ठिया समन्नागतो होति । उजुगतास्स... पे०... इमं सद्धम्मं
ति एत्तावता संखित्तदेसना निट्ठिता होति । देसना येव चेसा
संखित्ता, तेसं पन भिक्खून् वित्थारवसेनेव सम्मामनसिकारप्पटिवेधो
वेदितब्बो ।

दुतियवारे पन देसना पि वित्थारेण मनसिकारप्पटिवेधो पि 25
वित्थारेनेव वुत्तो ति वेदितब्बो । तत्थ “संखित्तदेसनाय द्वे हेट्ठियमग्गा,

वित्थारदेसनाय द्वे उपरिममग्गा कथिता” ति भिक्खू आहंसु वित्थार-
 देसनावसाने “सब्बसो रागानुसयं पहाया” ति आदिवचनं सम्पस्स-
 माना । थेरो पनाह “संखित्तदेसनाय पि चत्तारो मग्गा रासितो
 कथिता, वित्थारदेसनाय पी” ति । या चायं इध संखित्तवित्थार-
 5 देसनासु विचारणा आविकता, सा सब्बवारेसु इध वुत्तनयेनेव
 वेदितब्बा । अपुब्बानुत्तानपदवण्णनामत्तमेव हि इतो परं करिस्साम ।

अकुसलकम्मपथवण्णना

तत्थ पठमवारस्स ताव वित्थारदेसनाय “पाणातिपाता खो,
 आवुसो, अकुसलं” ति आदीसु अकोसल्लप्पवत्तिया अकुसलं वेदितब्बं,
 परतो वत्तब्बकुसलप्पटिपक्खतो वा । तं लक्खणतो सावज्जदुक्खाविपाकं
 10 संकिलिट्ठं वा । अयं तावेत्थ साधारणपदवण्णना । असाधारणेसु पन
 पाणस्स अतिपातो पाणातिपातो, पाणवधो पाणघातो ति वुत्तं होति ।
 पाणो ति चेत्थ वोहारतो सत्तो, परमत्थतो जीवित्तिन्द्रियं । तस्मिं
 पन पाणे पाणसञ्जिनो जीवित्तिन्द्रियुपच्छेदकउपक्कमसमुट्ठापिका
 कायवचीद्वारानं अञ्जतरद्वारप्पवत्ता वधकचेतना पाणातिपातो ।
 15 सो गुणविरहितेसु तिरच्छानगतादीसु पाणेषु खुद्दके पाणे अप्पसावज्जो,
 महासरीरे महासावज्जो । कस्मा ? पयोगमहन्तताय । पयोगसमत्ते
 पि वत्थुमहन्तताय । गुणवन्तेसु मनुस्सादीसु अप्पगुणे पाणे अप्प-
 सावज्जो, महागुणे^१ महासावज्जो । सरीरगुणानं पन समभावे सति
 किलेसानं उपक्कमानं च मुदुताय अपसावज्जो, तिब्बताय महासावज्जो
 20 ति वेदितब्बो । तस्स पञ्च सम्भारा होन्ति—पाणो, पाणसञ्जिता,
 वधकचित्तं, उपक्कमो, तेन मरणं ति । छ पयोगा—साहत्थिको,
 आणन्तिको, निस्सग्गिको, थावरो, विज्जामयो, इद्धिमयो ति । इमस्मिं
 पनेत्थ^२ वित्थारीयमाने अतिपपञ्चो होति, तस्मा नं न वित्थारयाम,
 अञ्जञ्च एवरूपं । अत्थिकेहि पन समन्तपासादिकविनयट्ठकथं ओलो,
 25 केत्वा गहेतब्बा ।

१. महागुणे पाणे—सी० ।

२. पनत्थे—स्या० ।

अदिन्नस्स आदानं अदिन्नादानं, परस्स हरणं थेय्यं, चोरिका
ति वुत्तं होति । तत्थ अदिन्नं ति परपरिग्गहितं, यत्थ परो यथा-
कामकारितं आपज्जन्तो अदण्डारहो अनुपवज्जो च होति । तस्मिं पन
परपरिग्गहिते परपरिग्गहितसज्जिनो तदादायकउपक्कमसमुट्ठापिका
थेय्यचेतना अदिन्नादानं । तं हीने परसन्तके अप्पसावज्जं, पणीतं 5
महासावज्जं । कस्मा ? वत्थुपणीतताय । वत्थुसमत्ते सति गुणाधिकानं
सन्तके वत्थुस्मिं महासावज्जं । तं तं गुणाधिकं उपादाय ततो ततो
हीनगुणस्स सन्तके वत्थुस्मिं अप्पसावज्जं । तस्म पञ्च सम्भारा
होन्ति—परपरिग्गहितं, परपरिग्गहितसज्जिता, थेय्यचित्तं, उपक्कमो,
तेन हरणं ति । छ पयोगा—साहत्थिकादयो व । ते च खो यथानुरूपं 10
थेय्यावहारो, पसय्हावहारो, पटिच्छन्नावहारो, पटिकप्पावहारो,
कुसावहारो ति इमेसं अवहारानं वसेन पवत्ता ति अयमेत्थ सङ्खेपो,
वित्थारो पन समन्तपासादिकायं वुत्तो ।

कामेसुमिच्छाचारो ति एत्थ पन कामेसू ति मेथुनसमाचारेसु ।
मिच्छाचारो ति एकन्तनिन्दितो लामकाचारो । लक्खणतो पन 15
असद्धम्माधिप्पायेन कामद्वारप्पवत्ता अगमनीयद्वानवीतिक्रमचेतना
कामेसुमिच्छाचारो । तत्थ अगमनीयद्वानं नाम पुरिसानं ताव मातु-
रक्खिता, पितुरक्खिता, मातापितुरक्खिता, भातुरक्खिता, भगिनि-
रक्खिता, जातिरक्खिता, गोत्तरक्खिता, धम्मरक्खिता, सारक्खा,
सपरिदण्डा ति मातुरक्खितादयो दस, धनक्कीता, छन्दवासिनी, 20 B. 203
भोगवासिनी, पटवासिनी, ओदपत्तकिनी, ओभटचुम्बटा, दासी च
भरिया च, कम्मकारी च भरिया च धजाहता^१, मुहुत्तिका ति एता च
धनक्कीतादयो दसा ति वीसति इत्थियो । इत्थीसु पन द्विन्नं सारक्खास-
परिदण्डानं दसन्नं च धनक्कीतादीनं ति द्वादसन्नं इत्थीनं अञ्जे
पुरिसा, इदं अगमनीयद्वानं नाम । सो पनेस मिच्छाचारो सीलादि- 25
गुणरहिते अगमनीयद्वाने अप्पसावज्जो, सीलादिगुणसम्पन्ने महासावज्जो ।

तस्स चत्तारो सम्भारा—अगमनीयवत्थु, तस्मिं सेवनचित्तं, सेवन-
पयोगो, मग्गेनमग्गप्पटिपत्तिअधिवासनं ति । एको पयोगो साहत्थिको
एव ।

- मुसा ति विसंवादनपुरेक्खारस्स अत्थभञ्जको वचीपयोगो काय-
5 पयोगो वा । विसंवादनाधिप्पायेन पनस्स परविसंवादनककायवचीपयोग
समुट्ठापिका चेतना मुसावादो । अपरो नयो—मुसा ति अभूतं अतच्छं
वत्थु, वादो ति तस्स भूततो तच्छतो विञ्जापनं । लक्खणतो पन
अतथं वत्थुं तथतो परं विञ्जापेतुकामस्स तथा विञ्जत्तिसमुट्ठापिका
चेतना मुसावादो । सो यमत्थं भञ्जति, तस्स अप्पताय अप्पसावज्जो,
10 महन्तताय महासावज्जो । अपि च गहट्ठानं अत्तनो सन्तकं अदातु-
कामताय नत्थी ति आदिनयप्पवत्तो अप्पसावज्जो, सक्खिना हुत्वा
अत्थभञ्जनत्थं वुत्तो महासावज्जो । पब्बजितानं अप्पकम्पि तेलं वा
सप्पि वा लभित्वा हसाधिप्पायेन “अज्ज गामे तेलं नदी मञ्जे सन्दती”
ति पूरणकथानयेन पवत्तो अप्पसावज्जो, अदिट्ठं येव पन दिट्ठं ति
15 आदिता नयेन वदन्तानं महासावज्जो । तस्स चत्तारो सम्भारा
होन्ति—अतथं वत्थु, विसंवादनचित्तं, तज्जो वायामो, परस्स तदत्थ,
विजाननं ति । एको पयोगो साहत्थिको व । सो कायेन वा कायप्पटि-
वद्धेन वा वाचाय वा विसंवादककिरियाकरणे दट्ठब्बो । ताय चे
किरियाय परो तमत्थं जानाति, अयं किरियासमुट्ठापिकचेतनाक्खणे
20 येव मुसावादकम्मुना^१ बज्झति ।

पिसुणा वाचा ति आदीसु याय वाचाय यस्स तं वाचं भासति,
तस्स हृदये । अत्तनो पियभावं परस्स च सुञ्जभावं करोति, सा
पिसुणा वाचा । याय पन अत्तानं पि परं पि फरुसम्पि करोति, सा
वाचा सयम्पि फरुसा नेव कण्णसुखा व हृदयसुखा वा—अयं
B. 204 25 फरुसा वाचा । येन सम्फं पलपति निरत्थकं, सो सम्फप्पलापो । तेसं

मूलभूता चेतना पि पिसुणावाचादिनाममेव लभति । सा एव चा इध
अधिप्पेता ति । तत्थ संकिलिट्ठचित्तस्स परेसं वा भेदाय अत्तनो
पियकम्यताय वा कायवचीपयोगसमुट्ठापिका चेतना पिसुणा वाचा ।
सा यस्स भेदं करोति, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय
महासावज्जा । तस्सा चत्तारो सम्भारा—भिन्दितब्बो परो, “इति 5
इमे नाना भविस्सन्ति विना भविस्सन्ती” ति भेदपुरेक्खारता वा,
“अहं पियो भविस्सामि विस्सासिको” ति पियकम्यता वा, तज्जो
वायामो, तस्स तदत्थविजाननं ति ।

परस्स मम्मच्छेदककायवचीपयोगसमुट्ठापिका एकन्त फरुसा चेतना
फरुसा वाचा । तस्स आविभावत्थमिदं वत्थु—एको किर दारको 10
मातुवचनं अनादियित्वा अरञ्जं गच्छति । तं माता निवत्तेतुं
असक्कोन्ती “चण्डा तं महिसी 2 अनुबन्धतू” ति अक्कोसि । अथस्स
तत्थेव अरञ्जे 3 महिसी उट्ठासि । दारको “यं मम माता मुखेन
कथेसि तं मा होतु, यं चित्तेन चिन्तेसि तं होतू” ति सच्चकिरियं
अकासि । महिसी तत्थेव बद्धा विय अट्ठासि । एवं मम्मच्छेदको पि 15
पयोगो 4 चित्तसण्हताय फरुसा वाचा न होति । मातापितरो हि
कदाचि पुत्तके एवम्पि वदन्ति “चोरा वो 5 खण्डाखण्डिकं करोन्तू”
ति, उप्पलपत्तम्पि च नेसं उपरि पतन्तं 6 न इच्छन्ति । आचरियु-
पज्झाया च कदाचि निस्सितके एवं वदन्ति “किं इमे अहिरिका
अनोत्तप्पिनो चरन्ति 7 निद्धमथ ने” ति । अथ खो नेसं आगमाधि- 20
गमसम्पत्तिं इच्छन्ति । यथा च चित्तसण्हताय फरुसा वाचा न होति,
एवं वचनसण्हताय अफरुसा वाचा पि न होति । न हि मारापेतु-
कामस्स “इमं सुखं सयापेथा” ति वचनं अफरुसा वाचा होति ।

१. गामदारको—सी० ।
३. स्या० पोत्थके नत्थि ।
५. ते—क० ।
७. वदन्ति—सी०, स्या० ।

२. महिसी—सी० ।
४. वचीपयोगो—स्या० ।
६. पतनं—क० ।

चित्तफरुसताय पनेसा फरुसा वाचा व । सा यं सन्धाय पवत्तिता, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जा । तस्सा तयो सम्भारा--अक्कोसितब्बो, परो, कुपितचित्तं, अक्कोसना ति ।

अनत्थविज्जापककायवचीपयोगसमुट्ठापिका^१ अकुसलचेतना

5 सम्फप्पलापो । सो आसेवनमन्दताय अप्पसावज्जो, आसेवनमहन्तताय महासावज्जो । तस्स द्वे सम्भारा-भारतयुद्धसीताहरणादिनिरत्थक-कथापुरेक्खारता, तथारूरीकथाकथनं ति ।

B. 205

अभिज्झायती ति अभिज्झा, परभण्डाभिमुखी हुत्वा तन्निन्नताय पवत्तती ति अत्थो । सा “अहो वत इदं ममस्स” ति एवं परभण्डा-
10 भिज्झायनलक्खणा । अदिन्नादानं विय अप्पसावज्जा च महासावज्जा च । तस्मा द्वे सम्भारापरभण्डं, अत्तनो परिणामनञ्च । परभण्डवत्थुके हि लोभे उप्पन्नेपि न ताव कम्मपथभेदो होति, याव “अहो वतीदं ममस्सा” ति अत्तनो परिणामे ति ।

हितसुखं व्यापादयती ति व्यापादो । सो परविनासाय मनोपदो-
15 सलक्खणो, फरुसा वाचा विय अप्पसावज्जो महासावज्जो च । तस्स द्वे सम्भारापरसत्तो च, तस्स च विनासचिन्ता । परसत्तवत्थुके हि कोधे उप्पन्ने पि न ताव कम्मपथभेदो होति, याव “अहो वतायं इच्छिज्जेय्य विनस्सेय्या ति तस्स विनासं न चिन्तेति ।

यथाभुच्चगहणाभावेन मिच्छा पस्सती ति मिच्छादिट्ठि । सा
20 “नत्थि दिन्नं” ति आदिना नयेन विपरीतदस्सनलक्खणा । सम्फप्प-लापो विय अप्पसावज्जा महासावज्जा च । अपि च अनियता अप्पसावज्जा, नियता महासावज्जा । तस्सा द्वे सम्भारा--वत्थुनो च गहिताकारविपरीतता, यथा च तं गण्हाति, तथाभावेन तस्सु-पट्टानं ति ।

इमेसं पन दसन्नं अकुसलकम्मपथानं धम्मतो कोट्टासतो
आरम्मणतो वेदनातो मूलतो ति पञ्चहाकारेहि विनिच्छयो वेदितब्बो ।

तत्थ धम्मतो ति एतेसु हि पटिपाटिया सत्त चेतनाधम्मा व
होन्ति, अभिज्झादयो तयो चेतनासम्पयुत्ता ।

कोट्टासतो ति पटिपाटिया सत्त, मिच्छादिट्ठि चाति इमे अट्ठ 5
कम्मपथा एव होन्ति, नो मूलानि । अभिज्झाव्यापादा कम्मपथा चेव
मूलानि च । अभिज्झा हि मूलं पत्वा लोभो अकुसलमूलं होति ।
व्यापादो दोसो अकुसलमूलं ।

आरम्मणतो ति पाणातिपातो जीवितिन्द्रियारम्मणतो सङ्खारार-
रम्मणो होति । अदिन्नादानं सत्तारम्मणं वा सङ्खारारम्मणं वा । 10
मिच्छाचारो फोट्ठव्वसेन सङ्खारारम्मणो, सत्तारम्मणो ति पि एके ।
मुसावादो सत्तारम्मणो वा सङ्खारारम्मणो वा । तथा पिसुणा वाचा ।
फरुसा वाचा सत्तारम्मणा व सम्फप्पलापो दिट्ठसुतमुतविज्जातवसेन
सत्तारम्मणो वा सङ्खारारम्मणो वा, तथा अभिज्झा । व्यापादो B. 206
सत्तारम्मणो व । मिच्छादिट्ठि तेभूमकधम्मवसेन सङ्खारारम्मणा । 15

वेदनातो ति पाणातिपातो दुक्खवेदनो होति । किञ्चा पि हि
राजानो चोरं दिस्वा हसमाना पि “गच्छथ नं घातेथा” ति वदन्ति,
सन्निट्ठापकचेतना पन नेसं दुक्खसम्पयुत्ता व होति । अदिन्नादानं
तिवेदनं । मिच्छाचारो सुखमज्झत्तवसेन द्विवेदनो, सन्निट्ठापकचित्ते
पन मज्झत्तवेदनो न होति । मुसावादो तिवेदनो, तथा पिसुणा वाचा । 20
फरुसा वाचा दुक्खवेदना व । सम्फप्पलापो तिवेदनो । अभिज्झा
सुखमज्झत्तवसेन द्विवेदना, तथा मिच्छादिट्ठि । व्यापादो दुक्खवेदनो ।

मूलतो ति पाणातिपातो दोसमोहवसेन द्विमूलको होति ।
अदिन्नादानं दोसमोहवसेन वो लोभमोहवसेन वा । मिच्छाचारो
लोभमोहवसेन । मुसावादो दोसमोहवसेन वा लोभमोहवसेन वा, 25
तथा पिसुणावाचा सम्फप्पलापो च । फरुसा वाचा दोसमोहवसेन ।

अभिज्भा मोहवसेन एकमूला, तथा व्यापादो । मिच्छादिद्वि लोभ-
मोहवसेन द्विमूला इति ।

लोभो अकुसलमूलं ति आदीसु लुब्धती ति लोभो । दुस्सती ति
दोसो । मुय्हती ति मोहो । तेषु लोभो सयं च अकुसलो सावज्जदुक्ख-
5 विपाकट्ठेन, इमेसं च पाणातिपातादीनं अकुसलानं केसञ्चि सम्पयुत्तप्प-
भावकट्ठेन^१ केसञ्चि उपनिस्सयपच्चयट्ठेन मूलं ति अकुसलमूलं ।
वुत्तम्पि चेत्तं “रत्तो खो, आवुसो, रागेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो
पाणम्पि हनती” ति आदि । दोसमोहानं अकुसलमूलभावे पि एसेव
नयो ।

कुसलकम्मपथवण्णना

- 10 पाणातिपाता वेरमणी कुसलं ति आदीसु पाणातिपातादयो
वुत्तथा एव । वेरं मणती ति वेरमणी, वेरं पजहती ति अत्थो ।
विरमती वा एताय करणभूताय^२, विकारस्स^३ वेकारं कत्वा पि
वेरमणी । अयं तावेत्थ व्यञ्जनतो वण्णना । अत्थतो नन वेरमणी ति
कुसलचित्तसम्पयुत्ता विरति । या “पाणातिपाता विरमन्तस्स या
B. 207 15 तस्मिं समये पाणातिपाता आरति विरती” ति एवं वुत्ता कुसल-
चित्तसम्पयुत्ता विरति, सा भेदतो तिविधा होति—सम्पत्तिविरति,
समादानविरति, समुच्छेदविरती ति । तत्थ असमादिन्नसिक्खापदानं
अत्तनो जाति-वय-बाहुसच्चादीनि पच्चवेक्खित्वा “अयुत्तं अम्हाकं
एवरूपं^४ कातुं” ति सम्पत्तिवत्थुं अवीतिकमन्तानं उप्पज्जमाना विरति
20 सम्पत्तिविरती ति वेदितव्वा, सीहळदीपे चक्कनउपासकस्स विय ।

तस्स किर दहरकाले येव मातुया रोगो उप्पज्जि । वेज्जेन च
“अल्लससमंसं^५ लद्धुं वट्ठती” ति वुत्तं । ततो चक्कनस्स भाता “गच्छ,
तात, खेत्तं आहिण्डाही” ति चक्कनं पेसेसि । सो तत्थ गतो । तस्मिं

१. सभावकट्ठेन—स्या० ।

२. एवं नाम—क० ।

४. अल्लससकमंसं—सी० ।

२-२. कारणभूताय वेरम्हा पुग्गलो ति

विकारस्स—सी०, स्या० ।

च समये एको ससो तरुणसस्सं खादितुं आगतो होति । सो तं दिस्वा वेगेन धावेन्तो वल्लिया बद्धो “किरि किरि” ति सद्दमकासि । चक्कनो तेन सद्देन गन्त्वा तं गहेत्वा चिन्तेसि—“मातु भेसज्जं करोमी” ति । पुन चिन्तेसि—“न मेतं पतिरूपं ? य्वाहं मातु जीवितकारणा परं जीविता वोरोपेय्यं” ति । अथ नं “गच्छ अरज्जे ससेहि सद्धिं तिणोदकं परिभुञ्जा” ति मुञ्चि । भातरा च “किं तात ससो लद्धो” ति पुच्छितो तं पवत्ति आचिक्खि । ततो नं भाता परिभासि । सो मातुसन्तिकं गन्त्वा “यतोहं जातो, नाभिजानामि सच्चि पाणं जीविता वोरोपेता” ति सच्चं वत्वा अधिट्ठासि^१ । तावदेवस्स माता अरोगा अहोसि ।

10

समादिन्नसिक्खापदानं पन सिक्खापदसमादाने च तत्तुत्तरि च अत्तनो जीवितम्पि परिचजित्वा वत्थुं अवीतिकमन्तानं उप्पज्जमाना विरति समादानविरती ति वेदितब्बा, उत्तरवड्डुमानपब्बतवासी उपासकस्स विय ।

सो किर अम्बरियविहारवासीपिङ्गलबुद्धरक्खितत्थेरस्स सन्तिके सिक्खापदानि गहेत्वा खेत्तं कस्सति^२ । अथस्स गोणो नट्ठो । सो तं गवेसन्तो उत्तरवड्डुमानपब्बतं आरूहि । तत्र नं महासप्पो अगगहेसि । सो चिन्तेसि—“इमायस्स तिखिणवासिया सीसं छिन्दामी” ति । पुन चिन्तेसि—“न मेतं पतिरूपं य्वाहं भावनीयस्स गरूणो^३ सन्तिके सिक्खापदं गहेत्वा भिन्देय्यं” ति । एवं याव ततियं चिन्तेत्वा “जीवितं परिचजामि, न सिक्खापदं” ति अंसे ठपितं तिखिणदण्ड-वासिं अरज्जे छड्डेसि । तावदेव नं महावाळो^४ मुञ्चित्वा अगमासी ति ।

15

20

B. 208

१. पटिरूपं—स्या० ।

२. अट्ठासि—स्या०, क० ।

३. कसति—सी०, स्या० ।

४. साहं बुद्धरक्खितत्थेरस्स—क० ।

५. महासप्पो—स्या० ।

अरियमग्गसम्पयुत्ता पन विरति समुच्छेदविरती ति वेदितब्बा ।
 यस्सा उपत्तितो पभुति “पाणं घातेस्सामी^१” ति अरियपुग्गलानं
 चित्तम्पि न उप्पज्जती ति । सा पनायं विरति कोसल्लप्पवत्तिया कुसलं
 ति वुत्ता । कुच्छित्तसयनतो^२ वा कुसं ति लद्धवोहारं दुस्सील्यं लुनाती
 5 ति पि कुसलं । कतमञ्चावुसो कुसलं ति इमस्स पन पञ्हस्स अननु-
 रूपत्ता कुसला ति न वुत्ता ।

यथा च अकुसलानं, एवं इमेसम्पि कुसलकम्मपथानं धम्मतो
 कोट्टासतो आरम्मणतो वेदनातो मूलतो ति पञ्चहाकारेहि विनिच्छयो
 वेदितब्बो ।

10 तत्थ धम्मतो ति एतेसु हि पटिपाटिया सत्त चेतना पि वट्टन्ति,
 विरतियो पि । अन्ते तयो चेतनासम्पयुत्ता व ।

कोट्टासतो ति पटिपाटिया सत्त कम्मपथा एव, नो मूलानि ।
 अन्ते तयो कम्मपथा चेव मूलानि च । अनभिज्झा हि मूलं^३ पत्वा
 अलोभो कुसलमूलं होति । अब्यापादो अदोसो कुसलमूलं । सम्मादिट्ठि
 15 अमोहो कुसलमूलं ।

आरम्मणततो ति पाणातिपातादीनं आरम्मणानेव एतेसं आरम्म-
 णानि, वीतिकमित्तव्वतो येव हि वेरमणी नाम होति । यथा पन
 निब्बानारम्मणो अरियमग्गो किलेसे पजहति, एवं जीवित्तिन्द्रियादि-
 आरम्मणापेते कम्मपथा पाणातिपातादीनि दुस्सील्यानि पजहन्ती ति
 20 वेदितब्बा । वेदनातो ति सब्बे सुखवेदना वा होन्ति, मज्झत्तवेदना
 वा । कुसलं पत्वा हि दुक्खवेदना नाम नत्थि ।

मूलतो ति पटिपाटिया सत्तकम्मपथा आणसम्पयुत्तचित्तेन
 विरमन्तस्स अलोभअदोसअमोहवसेन तिमूला होन्ति । आणविप्पयुत्त-
 चित्तेन विरमन्तस्स द्विमूला । अनभिज्झा आणसम्पयुत्तचित्तेन

१. घातेस्सामी—सी०, स्या० ।

२. कुच्छित्तस्स सलनतो—सी०, स्या० ।

३. कम्मपथं—स्या०, क० ।

विरमन्तस्स द्विमूला । आणविप्पयुत्तचित्तेन एकमूला । अलोभो पन
अत्तना व अत्तनो मूलं न होति । अब्यापादे पि एसेव नयो ।
सम्मदिट्ठि अलोभादोसवसेन द्विमूला वा ति ।

अलोभो कुसलमूलं ति आदीसु न लोभो ति अलोभो, लोभपटि-
पक्खस्स धम्मस्सेतं अधिवचनं । अदोसामोहेसु पि एसेव नयो । तेसु 5
अलोभो सयञ्च कुसलं, इमेसञ्च पाणातिपातावेरमणीआदीनं कुसलानं
केसञ्च सम्पयुत्तप्पभावकट्टेन केसञ्च अनिस्सयपच्चयट्टेन मूलं ति
कुसलमूलं । अदोसामोहानमि कुसलमूलभावे एसेव नयो ।

इदानीं सब्बमिं तं सङ्खेपेन च वित्थारेण च देसितं अत्थं निगमेन्तो
यतो खो आवुसो ति आदिअप्पनावारं आह । तत्थ एवं अकुसलं 10
पजानाती ति एवं यथानिदिट्ठदसाकुसलकम्मपथवसेन अकुसलं पजा-
नाति । एवं अकुसलमूलं ति आदीसु पि एसेव नयो । एत्तावता
एकेन नयेन चतुसच्चकम्मट्टानिकस्स याव अरहत्ता निय्यानं कथितं
होति । कथं ? एत्थ हि ठपेत्वा अभिज्झं दस अकुसलकम्मपथा च
कुसलकम्मपथा च दुक्खसच्चं । अभिज्झा च लोभो अकुसलमूलञ्चाति 15
इमे द्वे धम्मा निप्परियायेन समुदयसच्चं परियायेन पन सब्बे पि कम्मपथा
दुक्खसच्चं । सब्बानि कुसलाकुसलमूलानि समुदयसच्चं । उभिन्नं अप्पवत्ति
निरोधसच्चं । दुक्खं परिजानन्तो समुदयं पजहमानो निरोधं पजानन्तो
अरियमग्गो मग्गसच्चं ति इति द्वे सच्चानि सरूपेण वुत्तानि, द्वे
आवत्तहारवसेन वेदितब्बानि । 20

सो सब्बसो रागानुसयं पहाया ति सो एवं अकुसलादीनि
पजानन्तो सब्बाकारेण रागानुसयं पजहित्वा । पटिघानुसयं
पटिविनोदेत्वा ति पटिघानुसयञ्च सब्बाकारेणेव नीहरित्वा ति वुत्तं
होति । एत्तावता अनागामिमग्गो कथितो । अस्मी ति दिट्ठिमानानु-
सयं समूहनित्वा ति पञ्चसु खन्धेसु कञ्चि^१ धम्मं अनवकारीकरित्वा^२ 25

“अस्मी” ति इमिना समूहगहणाकारेण पवत्तं दिट्ठिमानानुसयं समुग्घाटेत्वा ।

तत्थ दिट्ठिमानानुसयं ति दिट्ठिसदिसं मानानुसयं ति वुत्तं होति ।
 अयञ्चिह मानानुसयो अस्मी ति पवत्तत्ता दिट्ठिसदिसो होति, तस्मा
 B. 210 5 एवं वुत्तो । इमञ्च अस्मिमानं वित्थारतो विञ्जातुकामेण खन्धियवग्गे
 खेमकमुत्तं (सं० २.३४६) ओलोकेतब्बं ति ।

अविज्जं पहाया ति वट्टमूलं अविज्जं पजहित्वा । विज्जं
 उप्पादेत्वा ति तस्सा अविज्जाय समुग्घाटिकं^१ अरहत्तमग्गविज्जं
 उप्पादेत्वा । एत्तावता अरहत्तमग्गो कथितो । दिट्ठेव धम्मो दुक्खस्स-
 10 न्तकरो होती ति अस्मिं येव अत्तभावे वट्टदुक्खस्स परिच्छेदकरो
 होति । एत्तावता पि खो आवुसो ति देसनं निय्यातेति इमाय
 कम्मपथदेसनाय वुत्तमनसिकारप्पटिवेधवसेनपीति वुत्तं होति । सेसं
 वुत्तनयमेव । एवं अनागामिमग्गअरहत्तमग्गेहि देसनं निट्ठपेसी^२ ति ।

कम्मपथवारवण्णना निट्ठिता ।

आहारवारवण्णना

३-४. साधावुसो ति खो...पे०...आगतो इमं सद्धम्मं ति एवं
 15 आयस्मतो सारिपुत्तस्स कुसलाकुसलमुखेन चतुसच्चदेसनं सुत्वा तं
 आयस्मतो सारिपुत्तस्स भासितं “साधावुसो” ति इमिना वचनेन ते
 भिक्खू अभिनन्दित्वा इमस्सेव वचनस्स समुट्ठापकेन चित्तेन अनुमो-
 दित्वा वचसा सम्पटिच्छित्त्वा चेतसा सम्पियायित्वा ति वुत्तं होति ।
 इदानीं यस्मा थेरो नानप्पकारेण चतुसच्चदेसनं देसेतुं पटिबलो, यथाह
 20 “सारिपुत्तो, भिक्खवे, पहोति चत्तारि अरियसच्चानि वित्थारेण
 आचिक्खितुं देसेतुं” ति, यस्मा वा उत्तरिम्पि देसेतुकामो व हुत्वा
 “एत्तावता पि खो” ति अवच, तस्मा अपरेण पि नयेण सच्चदेसनं

१. समुग्घाटिकं—सी० ;

२. निट्ठापेसि—स्या० ।

समुग्घाटकं—स्या० ।

सौतुकामा ते भिक्खू आयस्मन्तं सारिपुत्तं उत्तरि पञ्चं अपुच्छिंसु ।
तेन सयमेव पुच्छित्वा विस्सज्जितपञ्हतो उत्तरिं सिया खो पनावुसो
अञ्जो पि परियायो भवेय्य अञ्जम्पि कारणं ति इमिना नयेन अञ्जं
अतिरेकं पञ्चं पुच्छिंसु, पुरिमपञ्हस्स वा उपरिभागे पुच्छिंसू ति वुत्तं
होति । अथ नेसं व्याकरमानो^१ थेरो सिवा आवुसो ति आदिमाह । 5
तत्थायं अनुत्तानपदवण्णना—आहारं ति पच्चयं । पच्चयो हि आहरति
अत्तनो फलं, तस्मा “आहारो” ति वुच्चति ।

भूतानं वा सत्तानं ति आदीसु भूता ति सज्जाता^२ निब्बत्ता । B. 211
सम्भवेसीनं ति ये सम्भवं जातिं निब्बत्तिं एसन्ति गवेसन्ति । तत्थ
चतुसु योनीसु अण्डजजलावुजा^३ सत्ता याव अण्डकोसं वत्थिको- 10
सञ्च न भिद्दन्ति, ताव सम्भवेसिनो नाम । अण्डकोसं वत्थिकोसञ्च
भिन्दित्वा बहि निक्खन्ता^४ भूता नाम । संसेदजा ओपपातिका च
पठमचित्तक्खणे सम्भवेसिनो नाम । दुतियचित्तक्खणतो पभुति भूता
नाम । येन येन वा इरियापथेन जायन्ति, याव ते ततो अञ्जं न
पापुणन्ति, ताव सम्भवेसिनो नाम । ततो परं भूता नाम । 15

अथ वा भूता ति जाता अभिनिब्बत्ता, ये भूता येव न पुन
भविस्सन्ती ति सङ्खयं^५ गच्छन्ति, तेसं खीणासवानमेतं अधिवचनं ।
सम्भवमेसन्ती ति सम्भवेसिनो अप्पहीनभवसंयोजनत्ता आयतिम्पि
सम्भवं एसन्तानं सेक्खपुथुज्जनानमेतं अधिवचनं । एवं सब्बथा पि
इमेहि द्वीहि पदेहि सब्बसत्ते परियादियति । वा सदो चेत्थ सम्पिण्ड- 20
नत्थो । तस्मा भूतानञ्च सम्भवेसीनञ्चा ति अयमत्थो वेदितब्बो ।

ठित्थिया ति ठितत्थं । अनुग्गहाया ति अनुग्गहत्थं उपकारत्थं ।
वचनभेदो चेस, अत्थो पन द्वीन्नम्पि पदानं एको येव । अथ वा ठित्थिया
ति तस्स तस्स सत्तस्स उप्पन्नधम्मानं अनुप्पबन्धवसेन अविच्छेदाय ।

१. व्याकुरुमानो—स्या० ।

२. जाता—सी० ।

३. जलम्बुजा—स्या० ।

४. निक्खमन्ता—स्या० ।

५. सङ्ख—सी० ।

अनुग्गहाया ति अनुप्पन्नानं उप्पादाय । उभो पि चेतानि भूतानं
 ठितिया चेव अनुग्गहाय च । सम्भवेसीनं वा ठितिया चेव अनुग्गहाय
 चा ति एवं उभयत्थ दट्ठब्बानि । कबळीकारो आहारो ति कबळं कत्वा
 अज्झोहरितब्बतो कबळीकारो^१ आहारो, ओदनकुम्मासादिवत्थुकाय
 ५ ओजायेतं अधिवचनं । ओळारिको सुखुमो वा ति वत्थुओळारिकताय
 ओळारिको, वत्थुसुखुमताय सुखुमो । सभावेन पन सुखुमरूपपरिया-
 पत्तत्ता कबळीकारो आहारो सुखुमो व होति । सापि^२ चस्स^२ वत्थुतो
 ओळारिकता सुखुमता च उपादायुपादाय वेदितब्बा ।

- कुम्भीलानज्झिह आहारं उपादाय मोरानं आहारो सुखुमो ।
 10 कुम्भीला किर पासाणे गिलन्ति । ते च नेसं कुच्छिप्पत्ता व विली-
 यन्ति । मोरा सप्पविच्छिकादिपाणे खादन्ति । मोरानं पन आहारं
 उपादाय तरच्छानं आहारो सुखुमो । ते किर तिवस्सच्छङ्खितानि
 विसाणानि चेव अट्ठीनि च खादन्ति । तानि च नेसं खेळेन तेमि-
 B. 212 तमत्तेनेव कन्दमूलं^३ विय मुदुकानि होन्ति । तरच्छानम्पि आहारं
 15 उपादाय हत्थीनं आहारो सुखुमो । ते पि नानासुखसाखायो
 खादन्ति । हत्थीनं आहारतो गवयगोकण्णमिगादीनं आहारो सुखुमो ।
 ते किर निस्सारानि नानासुखपण्णादीनि खादन्ति । तेसम्पि आहारतो
 गून्नं आहारो सुखुमो । ते^४ अल्लसुखतिणानि खादन्ति । तेसं^५
 आहारतो ससानं आहारो सुखुमो । ससानं आहारतो सकुणानं
 20 आहारो सुखुमो । सकुणानं आहारतो पच्चन्तवासीनं आहारो सुखुमो ।
 पच्चन्तवासीनं आहारतो गामभोजकानं आहारो सुखुमो । गाम-
 भोजकानं आहारतो राजराजमहामत्तानं आहारो सुखुमो । तेसम्पि
 आहारतो चक्कवत्तिनो आहारो सुखुमो । चक्कवत्तिनो आहारतो
 भुम्मदेवानं आहारो सुखुमो । भुम्मदेवानं आहारतो चातुमहाराजि-

१. कबळिङ्कारो—सी० ;

कबळिङ्कारो—स्या० ।

४. ता—सी० ।

२-२. सापिस्स—स्या० ।

३. कण्डमूलं—स्या० ।

५. तासं—सी० ।

कानं आहारो सुखुमो । एवं याव परनिम्मितवसवत्तीनं आहारो
वित्थारेतब्बो, तेसं आहारो सुखुमोत्वेव निट्ठं पत्तो ।

एत्थ च ओळारिके वत्थुस्मि ओजा परित्ता होति दुब्बला, सुखुमे
बलवती । तथा हि एकपत्तपूरम्पि यागुं पिवतो^१ मुहुत्तेनेव जिघच्छित्तो
होति, यंकिञ्चिदेव खादितुकामो । सप्पि पन पसरमत्तं^२ पिवित्वा 5
दिवसं अभोत्तुकामो होति । तत्थ वत्थु परिस्समं विनोदेति, न पन
सक्कोति पालेतुं । ओजा पालेति, न सक्कोति परिस्समं विनोदेतुं ।
द्वे पन एकतो हुत्वा परिस्समं चेव विनोदेन्ति पालेन्ति चाति ।

फस्सो दुतियो ति चक्खुसम्पस्सादि ब्बिब्धो पि एतेसु चतुसु
आहारेसु दुतियो आहारो ति वेदितब्बो । देसनानयो एव चेस । 10
तस्मा इमिना नाम कारणेन दुतियो वा ततियो वा ति इदमेत्थ न
गवेसितब्बं । मनोसञ्चेतना ति चेतना एव वुच्चति । विज्जाणं ति
यंकिञ्चि चित्तं ।

एत्थाह—यदि पच्चयट्ठो, आहारट्ठो, अथ कस्मा अज्जेसु पि
सत्तानं पच्चयेसु विज्जमानेसु इमे येव चत्तारो वुत्ता ति । वुच्चते— 15
अज्भक्तिकसन्ततिया विसेसपच्चयत्ता । विसेसपच्चयो हि कबळीकारा-
हारभवखानं सत्तानं रूपकायस्स कबळीकारो आहारो । नामकाये
वेदनाय फस्सो, विज्जाणस्स मनोसञ्चेतना, नामरूपस्स विज्जाणं ।
यथाह— B. 213

“सेय्यथा, पि, भिक्खवे, अयं कायो आहारट्ठितिको, आहारं 20
पटिच्च तिट्ठति, अनाहारो नो तिट्ठति । तथा फस्सपच्चया वेदना,
सङ्खारपच्चया विज्जाणं; विज्जाणपच्चया नामरूपं” ति ।

को पनेत्थ आहारो ? किं आहरती ति ? कबळीकाराहारो
ओजट्ठमकरुमानि आहरति, फस्साहारो तिस्सो वेदना, मनोसञ्चेतना-
हारो तयो भवे, विज्जाणाहारो पटिसन्धिनामरूपं ति । 25

कथं ? कबळीकाराहारो ताव मुखे ठपितमत्तो येव अट्ट रूपानि समुट्ठापेति^१ । दन्तविचुण्णितं पन अज्झोहरीयमानं एकेकं सित्थं अट्ट रूपानि समुट्ठापेति येव, एवं ओजट्टमकरूपानि आहरति ।

फस्साहारो पन सुखवेदनियो फस्सो उप्पज्जमानो सुखवेदनं
5 आहरति, तथा दुक्खवेदनियो दुक्खं, अदुक्खमसुखवेदनियो अदुक्खमसुखं
ति एवं सब्बथा पि फस्साहारो तिस्रो वेदना आहरति ।

मनोसञ्चेतनाहारो कामभवूपगं कम्मं कामभवं आहरति,
रूपारूपभवूपगानि तं तं भवं । एवं सब्बथापि मनोसञ्चेतनाहारो
तयो भवे आहरति ।

10 विज्झाणाहारो पन ये च पटिसन्धिवक्खणे तं सम्पयुत्तका तयो
खन्धा, यानि च तिसन्ततिवसेन तिस रूपानि उप्पज्जन्ति, सहजातादि-
पच्चयनयेन^२ तानि आहरती ति वुच्चति । एवं विज्झाणाहारो पटि-
सन्धिनामरूपं आहरती ति ।

एत्थ च मनोसञ्चेतनाहारो तयो भवे आहरती ति सासवा
15 कुसलाकुसलचेतना व वुत्ता । विज्झाणं पटिसन्धिनामरूपं आहरती
ति पटिसन्धिविज्झाणमेव वुत्तं । अविसेसेन पन तंसम्पयुत्ततंसमुट्ठान-
धम्मानं आहरणतो पेते आहारा ति वेदितव्वा ।

B. 214

एतेसु चतूसु आहारेसु कबळीकाराहारो उपत्थम्भेन्तो आहारकिच्चं
साधेति, फस्सो फुसन्तो येव, मनोसञ्चेतना आयूहमाना व, विज्झाणं
20 विजानन्तमेव, कथं ? कबळीकाराहारो उपत्थम्भेन्तो येव कायट्टपनेन
सत्तानं ठितिया होति । कम्मजनितो पि हि अयं कायो कबळीकाराहारेन
उपत्थम्भितो^३ दस पि वस्सानि वस्ससतम्पि याव आयुपरिमाणं
तिट्ठति । यथा किं ? यथा मातुया जनितो पि दारको धातिया थज्जा-
दीनि पायेत्वा पोसीयमानो व चिरं तिट्ठति, यथा चुपत्थम्भेन
25 उपत्थम्भितगेहं । वुत्तम्पि चेतं—

१. समुट्ठपेति—स्या० ।

२. सहजातादिपच्चयेन—सी० ।

३. उपत्थद्धो—सी० ।

“यथा, महाराज, गेहे पतन्ते अञ्जेन दारूना उपत्थम्भेन्ति, अञ्जेन दारूना उपत्थम्भितं सन्तं एवं तं गेहं न पतति; एवमेव खो, महाराज, अयं कायो आहारट्ठितिको, आहारं पटिच्चतिट्ठती” ति ।

एवं कबळीकारो आहारो उपत्थम्भेन्तो आहारकिच्चं साधेति ।
एवं साधेन्तो पि च कबळीकारो आहारो द्वित्रं रूपसन्ततीनं पच्चयो 5
होति—आहारसमुद्धानस्स च उपादिन्नस्स च । कम्मजानं अनुपालको
हुत्वा पच्चयो होति । आहारसमुद्धानं जनको हुत्वा पच्चयो होति ।

फस्सो पन सुखादिवत्थुभूतं आरम्मणं फुसन्तो येव सुखादिवेदना-
पवत्तनेन सत्तानं ठितिया होति । मनोसञ्चेतना कुसलकुसलकम्मवसेन
आयूहमाना येव भवमूलनिष्पादनतो सत्तानं ठितिया होति । विञ्जाणं 10
विजानन्तमेव नामरूपपवत्तनेन सत्तानं ठितिया होति ।

एवं उपत्थम्भनादिवसेन आहारकिच्चं साधयमानेसु पनेतेसु
चत्तारि भयानि दट्ठव्वानि, सेय्यथिदं—कबळीकाराहारे निकन्ति
येव भयं, फस्से उपगमनमेव, मनोसञ्चेतनाय आयूहनमेव, विञ्जाणे
अभिनिपातो येव भयं ति । किं करणा ? कबळीकाराहारे हि 15
निकन्तिं कत्वा सीतादीनं पुरेक्खता^१ सत्ता आहारत्थाय मुद्दागणनादि-
कम्मानि करोन्ता अनप्पकं दुक्खं निगच्छन्ति । एकच्चे च इमस्मिं
सासने पब्बजित्वा पि वेज्जकम्मादिकाय अनेसनाय आहारं परियेसन्ता
दिट्ठे पि धम्मे गारय्हा होन्ति, सम्पराये पि तस्स सङ्घाटि पि
आदिता सम्पज्जलिता ति आदिना लक्खणसंयुत्ते वुत्तनयेन समणपेता 20
होन्ति । इमिना व ताव कारणेन कबळीकाराहारे निकन्ति येव
भयं ति वेदितव्वा ।

B. 215

फस्सं उपगच्छन्ता पि फस्सस्सादिनो परेसं रक्खितगोपितेसु
दारादीसु भण्डेसु अपरञ्भन्ति । ते सह भण्डेन भण्डसामिका गहेत्वा
खण्डाखण्डिकं वा छिन्दित्वा सङ्कारकूटेसु छड्ढेन्ति, रञ्जो वा 25

निय्यातेन्ति । ततो ने राजा विविधा कम्मकारणा कारापेति । कायस्स च भेदा दुग्गति नेसं पाटिकङ्खा होति । इति फस्सस्सादमूलकं दिट्ठधम्मकम्पि सम्परायिकम्पि भयं सब्बमागतमेव होति । इमिना कारणेन फस्साहारे उपगमनमेव भयं ति वेदितब्बं ।

- 5 कुसलाकुसलकम्मायुहनेनेव पन तम्मूलकं तीसु भवेसु भयं सब्बमागतं^१ येव^२ होति । इमिना कारणेन मनोसञ्चेतनाहारे आयूहनमेव भयं ति वेदितब्बं ।

- पटिसन्धिविञ्जाणञ्च यस्मिं यस्मिं ठाने अभिनिपतति, तस्मिं तस्मिं ठाने पटिसन्धिनामरूपं गहेत्वा व निब्बत्तति, तस्मिं च निब्बत्ते
10 सब्बभयानि निब्बत्तानि येव होन्ति, तम्मूलकत्ता ति । इमिना कारणेन विञ्जाणाहारे अभिनिपातो येव भयं ति वेदितब्बो ।

- एवं सभयेसु पन इमेसु आहारेसु सम्मासम्बुद्धो कवळीकाराहारे निकन्तिपरियादानत्थं “सेय्यथा पि, भिक्खवे, द्वे जायम्पतिका” (सं० २.८४) ति—आदिना नयेन पुत्तमंसूपमं देसेसि । फस्साहारे
15 निकन्तिपरियादानत्थं “सेय्यथा पि, भिक्खवे, गावी निच्चम्मा” ति आदिना नयेन निच्चम्मगावूपमं देसेसि । मनोसञ्चेतनाहारे निकन्तिपरियादानत्थं “सेय्यथा पि, भिक्खवे, अङ्गारकासू” ति आदिना नयेन अङ्गारकासूपमं देसेसि । विञ्जाणाहारे निकन्तिपरियादानत्थं “सेय्यथा पि, भिक्खवे, चोरं आगुचारिं” ति आदिना नयेन सत्तिसता-
20 हतूपमं देसेसि ।

- तत्रायं भूतमत्थं कत्वा सङ्क्षेपतो अत्थयोजना—द्वे किर जायम्प-
B. 216 तिका^२ पुत्तं गहेत्वा परित्तेन पाथेय्येन योजनसतिकं कन्तारमग्गं पटिपज्जिसु । तेसं पञ्चास योजनानि गन्त्वा^३ पाथेय्यं निट्ठासि । ते खुप्पिपासातुरा विरळच्छायायं निसीदिसु । ततो पुरिसो भरियं आह
25 —“भद्दे इतो समन्ता पञ्चास योजनानि गामो वा निगमो वा

१-२. सब्बमागतमेव—स्या० ।

२. जयम्पतिका—सी० ।

३. गतानं—स्या० ।

नत्थि । तस्मा यं तं पुरिसेन कातब्बं बहुम्पि कसिगोरक्खादिकम्मं
न दानि सक्का तं मया कातुं । एहि मं मारेत्वा उपड्डुमंसं खादित्वा
उपड्डुं पाथेय्यं कत्वा पुत्तेन सद्धिं कन्तारं नित्थराही” ति । सा पि
आह—“सामि मया दानि यं तं इत्थिया कातब्बं बहुम्पि सुत्तकन्तना-
दिकम्मं, तं कातुं न सक्का । एहि मं मारेत्वा उपड्डुमंसं खादित्वा 5
उपड्डुं पाथेय्यं कत्वा पुत्तेन सद्धिं कन्तारं नित्थराही” ति । ततो^१ सो
तं आह—“भद्दे मातुगाममरणेन द्विन्नं मरणं पञ्चायति । न हि
मन्दो कुमारो मातरं विना जीवितुं सक्कोति । यदि पन मयं जीवाम,
पुन दारकं लभेय्याम, हन्द दानि पुत्तकं मारेत्वा मंसं गहेत्वा कन्तारं
नित्थरामा” ति ।

10

ततो माता पुत्तमाह—“तात पितु सन्तिकं गच्छाही” ति ।
सो अगमासि । अथस्स पिता “मया पुत्तकं पोसेस्सामी^२ ति कसि-
गोरक्खादीहि अनप्पकं दुक्खमनुभूतं, सक्कोमि पुत्तं मारेतुं, त्वं येव
तव पुत्तकं मारेही” ति वत्वा “तात मातुसन्तिकमेव गच्छाही” ति
आह । सो अगमासि । अथस्स माता पि “मया पुत्तं पत्थेन्तिया 15
गोवत - कुक्कुरवत - देवतायाचना—दीहि पि ताव अनप्पकं दुक्खं
अनुभूतं, को पन वादो कुच्छिना परिहरन्तिया, न सक्काहं पुत्तं
मारेतुं” ति वत्वा “तात पितुसन्तिकं येव गच्छाही” ति आह ।
एवं सो द्विन्नं अन्तरा गच्छन्तो येव मतो । ते तं दिस्वा परिदेवित्वा
पुब्बे वुत्तनयेनेव मंसानि गहेत्वा खादन्ता पक्कमिसु । तेसं सो 20
पुत्तमंसाहारो नवहि कारणेहि पटिकूलत्ता नेव दवाय होति, न
मदाय, न भण्डनाय, न विभूसनाय, केवलं कन्तारनित्थरणत्था येव^३
होति ।

कतमेहि नवहि कारणेहि पटिकूलो ति चे ? सजातिमंसताय
आतिमंसताय पुत्तमंसताय पियपुत्तमंसताय तरुणमंसताय 25

१. पुन—क० ।

२. पोसिस्सामि—स्या० ।

३. कन्तारनित्थरणत्थायेव—स्या० ।

B. 217

आमकमंसताय^१ अगोरसमंसताय अलोणताय अधूपितताया ति । तस्मां यो भिक्खु कवळीकाराहरं एवं पुत्तमंससदिसं पस्सति, सो तत्थ निकन्ति परियादियति—अयं ताव पुत्तमंसूपमायं अत्थयोजना ।

- निच्चम्मगावूपमायं पन यथा सा गावी गीवतो याव खुरा,
 5 ताव चम्मं उद्दालेत्वा मुत्ता यं यदेव निस्साय तिट्ठति, तत्थ पाणकेहि खज्जमाना दुक्खस्सेवाधिकरणं होति, एवं फस्सो पि यं यदेव वत्थुं आरम्मणं वा निस्साय तिट्ठति, तंतंवत्थारम्मणसम्भवस्स वेदयित-
 दुक्खस्स अधिकरणमेव होति । तस्मा यो भिक्खु फस्साहारं एवं निच्चम्मगाविसदिसं पस्सति, सो तत्थ निकन्ति परियादियति—
 10 अयं निच्चम्मगावूपमायं अत्थयोजना ।

- अङ्गारकासूपमायं पन यथा सा अङ्गारकासु, एवं महापरिच्छाहट्ठेन तयो भवा । यथा नानाबाहासु गहेत्वा तत्थ उपकड्डका^२ द्वे पुरिसा, एवं भवेसु उपकड्डनट्ठेन मनोसञ्चेतना । तस्मा यो भिक्खु मनोसञ्चे-
 तनाहारं एवं अङ्गारकासुपकड्डकपुरिससदिसं पस्सति, सो तत्थ
 15 निकन्ति परियादियति—अयं अङ्गारकासूपमायं अत्थयोजना ।

- सत्तिसताहतूपमायं^३ पन येन सो पुरिसो पुब्बण्हसमये सत्तिसतेन हज्जति, तमस्स सरीरे वणमुखसतं कत्वा अन्तरा अट्ठत्वा विनि-
 विज्झित्वा अपरभागे येव पतति, एवं इतरानि द्वे सत्तिसतानि ।
 एवमस्स पतितोकासे अपतित्वा अपतित्वा गताहि सत्तीहि सब्ब-
 20 सरीरं छिदावच्छिद्मेव होति, तस्स एकवणमुखे पि उप्पन्नस्स दुक्खस्स पमाणं नत्थि, को पन वादो तीसु वणमुखसतेसु । तत्थ सत्तिनिपात-
 कालो विय पटिसन्धिविज्जाणनिब्बत्तकालो । वणमुखजननं विय खन्धजननं । वणमुखेसु दुक्खवेदनुप्पादो विय जातेसु खन्धेसु वट्टमूल-
 कनानाविधदुक्खुप्पादो । अपरो नयो — आगुचारी पुरिसो विय

१. अगोरसताय, अगोचरताय—सी०,
 क०; अभोगमंसताय—स्या० ।

२. उपकड्डन्ता—स्या०, क० ।

३. तिसत्ति—स्या० ।

पटिसन्धिविञ्जाणं । तस्स सत्तिघातेहि उप्पन्नवणमुखानि विय
विञ्जाणपच्चया नामरूपं । वणमुखपच्चया तस्स पुरिसस्स कक्खळ-
दुक्खुप्पादो विय नामरूपपच्चया विञ्जाणस्स द्वत्तिसकम्मकारण-
अट्टनवुतिरोगादिवसेन^१ नानप्पकारकदुक्खुप्पादो दट्ठवो । तस्मा
यो भिक्खु विञ्जाणाहारं एवं सत्तिसताहतसदिसं पस्सति, सो तत्थ 5
निकन्तिं परियादियति—अयं सत्तिसताहतूपमायं अत्थयोजना ।

सो एवं इमेसु आहारेसु निकन्तिं परियादियन्तो चत्तारो पि B. 218
आहारे परिजानाति, येषु परिञ्जातेसु सब्बम्पि परिञ्जातं वत्थु
परिञ्जातमेव होति । वुत्तञ्चेतं भगवता—

“कक्खलीकारे, भिक्खवे, आहारे परिञ्जाते पञ्चकामगुणिको रागो 10
परिञ्जातो होति । पञ्चकामगुणिके रागे परिञ्जाते नत्थि तं संयोजनं,
येन संयोजनेन संयुत्तो^२ अरियसावको पुन इमं लोकं आगच्छेय्य ।
फस्से, भिक्खवे, आहारे परिञ्जाते तिस्रो वेदना परिञ्जाता
होन्ति । तीसु वेदनासु परिञ्जातासु अरियसावकस्स नत्थि किञ्चि
उत्तरिकरणीयं ति वदामि । मनोसञ्चेतनाय, भिक्खवे, आहारे 15
परिञ्जाते तिस्रो तण्हा परिञ्जाता होन्ति । तीसु तण्हासु परिञ्जा-
तासु अरियसावकस्स नत्थि किञ्चि उत्तरिकरणीयं ति वदामि ।
विञ्जाणे, भिक्खवे, आहारे परिञ्जाते नामरूपं परिञ्जातं होति ।
नामरूपे परिञ्जाते अरियसावकस्स नत्थि किञ्चि उत्तरिकरणीयं ति
वदामी” (सं० २.८४-८५) ति । 20

तण्हासमुदया आहारसमुदयो ति पुरिमतण्हासमुदया पटिसन्धि-
कानं आहारानं समुदयो निब्बत्तो होती ति अत्थो । कथं ? पटिसन्धि-
क्खणे हि तिसन्ततिवसेन उप्पन्नसमत्तिस्वरूपभन्तरे जाता ओजा अत्थि,
अयं तण्हापच्चया निब्बत्तो उपादिन्नकक्खलीकाराहारो । पटिसन्धि-
चित्तसम्पयुत्ता पन फस्सचेतना सयञ्च चित्तं विञ्जाणं ति इमे 25
तण्हापच्चया निब्बत्ता उपादिन्नकफस्समनोसञ्चेतना विञ्जाणाहारा

ति । एवं ताव पुरिमतण्हासमुदया पटिसन्धिकानं आहारानं समुदयो वेदितब्बो । यस्मा पनिध उपादिन्नका पि अनुपादिन्नका पि आहारा मिस्सेत्वा^१ कथिता, तस्मा अनुपादिन्नकानम्पि एवं तण्हासमुदया आहारसमुदयो वेदितब्बो । अट्टलोभसहगतचित्तसमुद्धितेसु हि रूपेसु
 5 ओजा अत्थि, अयं सहजाततण्हापच्चया निब्बत्तो अनुपादिन्नककबळी-
 काराहारो । लोभसहगतचित्तसम्पयुत्ता पन फस्सचेतना सयञ्च चित्तं
 विञ्जाणं ति इमे तण्हापच्चया निब्बत्ता अनुपादिन्नकफस्समनो-
 सञ्चेतना विञ्जाणाहारा ति ।

B. 219

तण्हानिरोधा आहारनिरोधो ति इमिस्सा उपादिन्नकानञ्च
 10 अनुपादिन्नकानञ्च आहारानं पच्चयभूताय तण्हाय निरोधेन आहार-
 निरोधो पञ्जायति । सेसं वुत्तनयमेव । अयं पन विसेसो—इध
 चत्तारि पि सच्चानि सरूपेनेव वुत्तानि । यथा च इध, एवं इतो
 उत्तरिम्पि सब्बवारेसू ति । तस्मा सब्बत्थ असंमुय्हन्तेन सच्चानि
 उद्धरितब्बानि । सब्बवारेसु, च “एत्तावता पि खो आवुसो” ति इदं
 15 देसनानिय्यातनं तत्थ तत्थ देसितधम्मवसेन योजेतब्बं । तस्स इध
 ताव अयं योजना—एत्तावता पी ति इमाय आहारदेसनाय वुत्त-
 मनसिकारप्पटिवेधवसेना पी ति वुत्तं होति । एस नयो सब्बत्था पि ।

आहारवारवण्णना निट्ठिता ।

सच्चवारवण्णना

५-६. इदानी साधावुसो” ति पुरिमनयेनेव थेरस्स भासितं
 अभिनन्दित्वा अनुमोदित्वा ते भिक्खू उत्तरिम्पि पञ्चं पुच्छिंसु । थेरो
 20 च नेसं अञ्जेन पि परियायेन ब्याकासि । एस नयो इतो परेसु पि
 सब्बवारेसु । तस्मा इतो परं एवरूपानि वचनानि अनामसित्वा^२
 येन येन परियायेन ब्याकरोति, तस्स तस्सेव अत्थं वण्णयिस्साम ।

इमस्स पन वारस्स सङ्खेपदेसनायं दुक्खञ्च षजानाती ति एत्थ दुक्खं
ति दुक्खसच्चं । वित्थारदेसनायं पन यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं
विसुद्धिमग्गे सच्चनिद्देसे वुत्तमेवा ति ।

सच्चवारवण्णना निट्ठिता ।

जरामरणवारवण्णना

६. इतो परं पटिच्चसमुप्पादवसेन देसना होति । तत्थ जरा-
मरणवारे ताव तेसं तेसं ति अयं सङ्खेपतो अनेकेसं सत्तानं साधारण- 5
निद्देसो ति आतब्बो । या देवदत्तस्स जरा, या सोमदत्तस्स जरा ति
एवञ्चिह दिवसम्पि कथेन्तस्स नेव सत्ता परियादानं गच्छन्ति । इमेहि B. 220
पन द्वीहि पदेहि न कोचि सत्तो अपरियादिन्नो होति । तस्मा वुत्तं
“अयं सङ्खेपतो अनेकेसं सत्तानं साधारणनिद्देसो” ति ।

तम्हि तम्ही ति अयं गतिजातिवसेन अनेकेसं निकायानं साधार- 10
णनिद्देसो । सत्तनिकाये ति साधारणनिद्देसेन निट्ठिट्ठस्स सरूपनि-
दस्सनं । जरा जोरणता ति आदीसु पन जरा ति सभावनिद्देसो ।
जोरणता ति आकारनिद्देसो । खण्डिच्चं ति आदयो कालातिक्रमे
किच्चनिद्देसा । पच्छिमा द्वे पकतिनिद्देसा । अयञ्चिह जरा ति
इमिना पदेन सभावतो दीपिता^१, तेनस्सायं सभावनिद्देसो । जोरणता 15
ति इमिना आकारतो, तेनस्सायं आकारनिद्देसो । खण्डिच्चं ति
इमिना कालातिक्रमे दन्तनखानं, खण्डितभावकरणकिच्चतो । पालिच्चं
ति इमिना केसलोमानं पलितभावकरणकिच्चतो । वलित्तचता ति
इमिना मंसं मिलापेत्वा तचे वलित्तभावकरणकिच्चतो दीपिता ।
तेनस्सा इमे खण्डिच्चं ति आदयो तयो कालातिक्रमे किच्चनिद्देसा । 20
ते हि इमेसं विकारानं दस्सनवसेन पाकटीभूता पाकटजरा दस्सिता ।
यथेव हि उदकस्स वा अग्गिनो वा वातस्स वा तिणरूखादीनं
संभग्गपलिभग्गताय वा भामताय वा गतमग्गो पाकटो होति, न च

सो गतमग्गो तानेव उदकादीनि, एवमेव जराय दन्तादीसु खण्डिच्चा-
दिवसेन गतमग्गो पाकटो, चक्खुं उम्मीलेत्वा पि गय्हति । न च
खण्डिच्चादीनेव^१ जरा, न हि जरा चक्खुविञ्जेय्या होति ।

आयुनो संहानि इन्द्रियानं परिपाको ति इमेहि पन पदेहि
5 कालातिक्रमे येव अभिव्यत्तताय आयुक्खयचक्खादिइन्द्रियपरिपाक-
सञ्जिताय पकतिया दीपिता । तेनस्सिमे पच्छिमा द्वे पकतिनिद्देसा
ति वेदितव्वा ।

तत्थ यस्मा जरं पत्तस्स आयु हायति तस्मा जरा “आयुनो
संहानी” ति फलूपचारेन वुत्ता । यस्मा च दहरकाले सुप्पसन्नानि
10 सुखुमम्पि अत्तनो विसयं सुखेनेव गण्हनसमत्थानि चक्खादीनि इन्द्रियानि
जरं पत्तस्स परिपक्कानि आलुळितानि^२ अविसदानि ओळारिकम्पि
अत्तनो विसयं गहेतुं असमत्थानि होन्ति, तस्मा “इन्द्रियानं
B. 221 परिपाको” ति पि फलूपचारेनेव वुत्ता । सा पनायं एवं निदिट्ठा सब्बा
पि जरा पाकटा पटिच्छन्ना ति दुविधा होति ।

15 तत्थ दन्तादीसु खण्डभावादिससनतो रूपधम्मेसु जरा पाकटजरा
नाम । अरूपधम्मेसु पन तादिसस्स विकारस्स अदस्सनतो पटिच्छन्न-
जरा नाम । तत्थ य्वायं खण्डादिभावो दिस्सति, सो तादिसानं
दन्तादीनं सुविञ्जेय्यत्ता वण्णो येव, तं चक्खुना दिस्वा मनोद्वारेन
चिन्तेत्वा “इमे दन्ता जराय प्हटा” ति जरं जानाति, उदकट्टाने
20 बद्धानि गोसीसादीनि ओलोकेत्वा हेट्ठा उदकस्स अत्थिभावं जाननं
विय । पुन अवीचि सवीची ति एवम्पि दुविधा होति । तत्थ मणि-
कनक-रजत-पवाळ-सुरियादीनं मन्ददसकादीसु पाणीनं विय,
पुष्पफलपल्लवादीसु च अपाणीनं विय अन्तरन्तरा वण्णविसेसादीनं
दुविञ्जेय्यत्ता^३ जरा अवीचिजरा नाम, निरन्तरजरा ति अत्थो । ततो

१. खण्डिच्चादिवसेन—स्या० ।

२. आलुळितानि—सी० ;

३. दुब्बिञ्जेय्यत्ता—सी० ।

आलुलितानि—स्या०, रो० ।

अञ्जेसु पन यथावुत्तेसु अन्तरन्तरा वण्णविसेसादीनं सुविञ्जेय्यत्ता जरा सवीचिजरा नामा ति वेदितब्बा ।

इतो परं तेसं तेसं ति आदि वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । चुति चवनता ति आदीसु पन चुती ति चवनकवसेन वुच्चति, एकचतुपञ्चखन्धानं सामञ्जवचनमेतं चवनता ति भाववचनेन लक्खणनिदस्सनं । भेदो ति 5 चुतिखन्धानं भङ्गुप्पत्तिपरिदीपनं । अन्तरधानं ति घटस्सेव भिन्नस्स भिन्नानं चुतिखन्धानं येन केनचि परियायेन ठानाभावपरिदीपनं । मच्चु मरणं ति मच्चुसङ्खातं मरणं । तेन समुच्छेदमरणादीनि निसेधेति । कालो नाम अन्तको, तस्स किरिया ति कालकिरिया । एतेन लोकसम्मृतिया^१ मरणं दीपेति । 10

इदानि परमत्थेन दीपेतुं खन्धानं भेदो ति आदिमाह । परमत्थेन हि खन्धा येव भिज्जन्ति, न सत्तो नाम कोचि मरति । खन्धेसु पन भिज्जमानेसु सत्तो मरति, भिन्नेसु मतो ति वोहारो होति ।

एत्थ च चतुवोकारवसेन खन्धानं भेदो, एकवोकारवसेन कळेवरस्स निक्खेपो । चतुवोकारवसेन वा खन्धानं भेदो, सेसद्वयवसेन कळेवरस्स^२ 15 निक्खेपो वेदितब्बो । कस्मा ? भवद्वये पि रूपकायसङ्खातस्स कळेवरस्स सम्भवतो । अथ वा यस्मा च चातुमहाराजिकादीसु खन्धा भिज्जन्तेव, न किञ्चि भिक्खिपन्ति, तस्मा तेसं वसेन खन्धानं भेदो, मनुस्सादीसु कळेवरस्स निक्खेपो । एत्थ च कळेवरस्स निक्खेपकारणतो मरणं कळेवरस्स निक्खेपो ति वुत्तं ति एवमत्थो दट्ठब्बो । 20

B. 222

इति अयञ्च जरा इदञ्च मरणं । इदं वुच्चतावुसो ति इदं उभयम्पि एकतो कत्वा जरामरणं ति कथीयति । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

जरामरणवारवण्णना निट्ठिता ।

जातिवारवर्णना

७. जातिवारे जाति सञ्जाती ति आदीसु जायनद्वेन जाति, सा अपरिपुण्णायतनवसेन युत्ता^१ । सञ्जायनद्वेन सञ्जाति, सा परिपुण्णायतनवसेन युत्ता । ओक्कमनद्वेन ओक्कन्ति, सा अण्डजजलाबुजवसेन युत्ता । ते हि अण्डकोसञ्च वत्थिकोसञ्च ओक्कमन्ता^२ पविसन्ता
 ५ विय पटिसन्धि गण्हन्ति । अभिनिब्बत्तनद्वेन अभिनिब्बत्ति, सा संसेदज-
 ओपपातिकवसेन युत्ता । ते हि पाकटा येव हुत्वा निब्बत्तन्ति ।
 अयं ताव वोहारदेसना ।

इदानीं परमत्थदेसना होति । खन्धा येव हि परमत्थतो पातुभवन्ति, न सत्तो । तत्थ च खन्धानं ति एकवोकारभवे
 १० एकस्स चतुवोकारभवे चतुन्नं पञ्चवोकारभवे पञ्चन्नम्पि गहणं
 वेदितब्बं । पातुभावो ति उप्पत्ति । आयतनानं ति एत्थ तत्र तत्र
 उप्पज्जमानायतनवसेनेव सङ्गहो वेदितब्बो । पटिलाभो ति सन्ततियं
 पातुभावो येव । पातुभवन्तानेव हि तानि पटिसन्धानि नाम होन्ति ।
 अयं वुच्चतावुसो जाती ति इमिना पदेन वोहारतो परमत्थतो च
 १५ देसिताय जातिया निगमनं करोती ति । भवसमुदया ति एत्थ पन
 जातिया पच्चयभूतो कम्मभवी वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

जातिवारवर्णना निद्धिता ।

भववारवर्णना

B. 223

८. भववारे कामभवो ति कम्मभवो च उपपत्तिभवो च । तत्थ
 कम्मभवो नाम कामभवूपगं कम्ममेव । तं हि उपपत्तिभवस्स कारणत्ता
 “सुखो बुद्धानमुप्पादो (खु० १.३५), दुक्खो पापस्स उच्चयो” (खु० १.२८)
 २० ति आदीनि विय फलवोहारेण भवो ति वुत्तं । उपपत्तिभवो नाम तेन
 कम्मेन निब्बत्तं उपादिन्नखन्धपञ्चकं । तच्चिह्नं तत्थ भवती ति कत्वा

१. वुत्ता—सी० ।

२. ओक्कमन्ति ओक्कमन्ता—स्या० ;
 ओक्कन्ता—क० ।

भवो ति वुत्तं । एवं सब्बथा पि इदं कम्मञ्च उपपत्तिं च उभयम्पेतमिध
“कामभवो” ति वुत्तं । एस नयो रूपारूपभवेसु । उपादानसमुदया
ति एत्थ पन उपादानं कुसलकम्मभवस्स उपनिस्सयवसेनेव पच्चयो
होति । अकुसलकम्मभवस्स उपनिस्सयवसेन पि सहजातादिवसेन पि ।
उपपत्तिभवस्स पन सब्बस्सा पि उपनिस्सयवसेनेव । सेसं वुत्तनयमेवा ६
ति ।

उपादानवारवर्णना

९. उपादानवारे कामुपादानं ति आदीसु वत्थुकामं उपादियति
एतेन, सयं वा तं उपादियती ति कामुपादानं । कामो च सो उपा-
दानञ्चाति वा कामुपादानं । उपादानं ति दळ्हग्गहणं वुच्चति ।
दळ्हहत्थो हि एत्थ उपसद्दो “उपायास उपकट्ठा” ति आदीसु विय, 10
पञ्चकामगुणिकरागस्सेतं अधिवचनं । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो
पनेतं “तत्थ कतमं कामुपादानं, यो कामेसु कामच्छन्दो”
(धसं० २६७; वि० ४४९) ति वुत्तनयेन वेदितब्बं ।

तथा दिट्ठि च सा उपादानञ्चा ति दिट्ठुपादानं । अथ वा दिट्ठि
उपादिय ति, उपादियन्ति वा एतेन दिट्ठि ति दिट्ठुपादानं^१ । 15
उपादियति हि पुरिमदिट्ठि उत्तरदिट्ठि । उपादियन्ति च तां दिट्ठि ।
यथाह—“सस्सतो अत्ता च लोको च, इदमेव सच्चं मोघसञ्जं”
(म० ३.२५) ति आदि सीलब्बतुपादानअत्तवादुपादानवज्जस्स
सब्बदिट्ठिगतस्सेतं अधिवचनं । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पनेतं
“तत्थ कतमं दिट्ठुपादानं ? नत्थि दिन्नं” ति वुत्तनयेन वेदितब्बं । 20

तथा सीलब्बतं उपादियन्ति एतेन, सयं वा तं उपादियति,
सीलब्बतञ्च तं उपादानञ्चा ति वा सीलब्बतुपादानं । गोसील-

B. 224

१. दिट्ठुपादानं सस्सतो अत्ता च लोको
चाति आदीसु हि पुरिमदिट्ठि
उपादियती ति तथा—स्या० ।

गोवतादीनि हि एवं सुद्धी ति अभिनिवेसतो सयमेव उपादाना ति अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पनेतं “तत्थ कतमं सीलब्बतुपादानं ? इतो बहिद्धा समणब्राह्मणानं सीलेन सुद्धी” (धसं० २६८; वि० ४५०) ति वुत्तनयेन वेदितब्बं ।

- 5 इदानि वदन्ति एतेना ति वादो । उपादियन्ति एतेना ति उपादानं । किं वदन्ति, उपादियन्ति वा ? अत्तानं । अत्तनो वादुपादानं अत्तवादुपादानं । अत्तवादमत्तमेव वा अत्ता ति उपादियति एतेना ति अत्तवादुपादानं, वीसतिवत्थुकाय सक्कायदिट्ठिया एतं अधिवचनं । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पनेतं “तत्थ कतमं
10 अत्तवादुपादानं ? इध अस्सुतवा पुथुज्जनो अरियानं अदस्सावी” ति वुत्तनयेन वेदितब्बं ।

तण्हासमुदया ति एत्थ तण्हा कामुपादानस्स उपनिस्सयवसेन अनन्तरसमनन्तरनत्थिविगतासेवनवसेन वा पच्चयो । अवसेसानं पन सहजातादिवसेना पि । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

तण्हावारवण्णना

- 15 १०. तण्हावारे रूपतण्हा...पे०...धम्मतण्हा ति एवं चक्खुद्वारा-
दीसु जवनवीथियं पवत्ताय तण्हाय “सेट्ठिपुत्तो ब्राह्मणपुत्तो” ति एवमादीसु पितितो नामं विय पितिसदिसारम्मणतो नामं । एत्थ च रूपारम्मणा तण्हा रूपे तण्हा ति रूपतण्हा । सा कामरागाभावेन रूपं अस्सादेन्ती पवत्तमाना कामतण्हा । सस्सतदिट्ठिसहगतरागभावेन रूपं
20 निच्चं धुवं सस्सतं ति एवं अस्सादेन्ती पवत्तमाना भवतण्हा । उच्छेददिट्ठिसहगतरागभावेन रूपं उच्छिज्जति विनस्सति पेच्च न भविस्सती ति एवं अस्सादेन्ती पवत्तमाना विभवतण्हा ति एवं तिविधा होति । यथा च रूपतण्हा, तथा सदतण्हादयो पी ति एतानि अट्टारस तण्हाविचरितानि^१ होन्ति । तानि अज्झक्तरूपादीसु अट्टारस,

बहिद्वारूपादीसु अट्टारसा ति छत्तिंस । इति अतीतानि छत्तिंस,
 अनागतानि छत्तिंस, पच्चुपन्नानि छत्तिंसा ति अट्टसतं । “अज्झत्ति-
 कस्सुपादाय ‘अस्मी’ ति होति, ‘इत्थस्मी’ ति होती” (वि० ४७१) B. 225
 ति वा एवमादिना अज्झत्तिकरूपादिनिस्सितानि अट्टारस,
 “बाहिरस्सुपादाय ‘इमिना अस्मी’ ति होति, ‘इमिना इत्थस्मी’ ति 5
 होती” (वि० ४७५) ति एवमादिना बाहिररूपादिनिस्सितानि
 अट्टारसा ति छत्तिंस । इति अतीतानि छत्तिंस, अनागतानि छत्तिंस,
 पच्चुपन्नानि छत्तिंसा ति एवम्पि अट्टसततण्हाविचरितानि होन्ति ।
 पुन सङ्गहे करीयमाने^१, रूपादीसु आरम्मणेषु ब्रह्मेव तण्हाकाया
 तिस्सो येव कामतण्हादयो होन्ती ति । एवं— 10

निद्वेसत्थेन निद्वेस-वित्थारा वित्थारस्स च ।

पुन सङ्गहतो तण्हा विज्जातब्बा विभाविना ति ॥

वेदनासमुदया ति एत्थ पन वेदना ति विपाकवेदना अधिप्पेता ।
 सा कथं षसु द्वारेसु तण्हाय पच्चयो होती ति चे ? अस्सादनीयतो,
 सुखाय हि वेदनाय अस्सादनेन सत्ता वेदनं ममायन्ता वेदनाय तण्हं 15
 उप्पादेत्वा वेदनारागरत्ता हुत्वा चक्खुद्वारे इट्ठमेव रूपं पत्थेन्ति, लद्धा
 च नं अस्सादेन्ति, आरम्मणदायकानं च चित्तकारादीनं सक्कारं
 करोन्ति । तथा सोतद्वारादीसु इट्ठे च सद्दादयो पत्थेन्ति, लद्धा च ने
 अस्सादेन्ति, आरम्मणदायकानं च वीणावादकगन्धिकसूदन्तवायनाना-
 विधसिप्पसन्दस्सकादीनं सक्कारं करोन्ति । यथा किं ? यथा पुत्तसिने- 20
 हेन पुत्तं ममायन्ता धातिया सक्कारं करोन्ति, सप्पायसप्पिखीरादीनि
 येव नं पायेन्ति चेव भोजेन्ति च । सेसं वुत्तनयमेव ।

वेदनावारवण्णना

११. वेदनावारे वेदनाकाया ति वेदनासमूहा चक्खुसम्फस्सजा
 वेदना...पे०...मनोसम्फस्सजा वेदना ति एतं “चक्खुसम्फस्सजा वेदना

१, करियमाने—स्या०; कयिरमाने—सी० ।

- अत्थि कुसला, अत्थि अकुसला, अत्थि अब्याकता” (वि० २१) ति एवं विभङ्गे, आगतत्ता चक्खुद्वारादीसु पवत्तानं कुसलाकुसलाब्याकत वेदनानं “सारिपुत्तो, मन्ताणिपुत्तो” ति एवमादीसुमातितो नामं विय मातिसदिसवत्थुतो नामं । वचनत्थो पनेत्थ चक्खुसम्फस्सहेतु
- 5 B. 226 जातां वेदना चक्खुसम्फस्सजा वेदना ति । एस नयो सब्बत्थ । अयं तावेत्थ सब्बसङ्गाहिककथा । विपाकवसेन पन चक्खुद्वारे द्वे चक्खु-विञ्जाणानि द्वे मनोधातुयो तिस्सो मनोविञ्जाणधातुयो ति एताहि सम्पयुत्तवसेन वेदना वेदितब्बा । एस नयो सोतद्वारादीसु । मनोद्वारे मनोविञ्जाणधातुसम्पयुत्ता व ।
- 10 फस्ससमुदया ति एत्थ पन पञ्चद्वारे पञ्चवत्थुकवेदनानं सहजात-चक्खुसम्फस्सादिसमुदया समुदयो होति । अवसेसानं चक्खुसम्फस्सादयो उपनिस्सयादिवसेन पच्चया । मनोद्वारे तदारम्मणवेदनानं अद्वारिकानं च पटिसन्धिभवङ्गचुतिवेदनानं सहजातमनोसम्फस्ससमुदया समुदयो होती ति वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयमेव ।

फस्सवारवण्णना

- 15 १२. फस्सवारे चक्खुसम्फस्सो ति चक्खुम्हि सम्फस्सो । एस नयो सब्बत्थ । चक्खुसम्फस्सो...पे०...कायसम्फस्सो ति एत्तावता च कुसलाकुसलविपाका पञ्चवत्थुका दससम्फस्सा वुत्ता होन्ति । मनो-सम्फस्सो ति इमिना सेसा बावीसति लोकियविपाकमनसम्पयुत्त-फस्सा । सळायतनसमुदया ति छन्नं चक्खादीनं आयतनानं समुदयेन
- 20 इमस्स छब्बिधस्सा पि सम्फस्सस्स समुदयो होती ति वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

सळायतनवारवण्णना

१३. सळायतनवारे चक्खायतनं ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे खन्धनिद्देसे चेव आयतननिद्देसे च वुत्तनयमेव । नामरूप-समुदया ति एत्थ पन यं नामं यञ्च रूपं यञ्च नामरूपं यस्स आयतनस्स

पच्चयो होति, तस्स वसेन विसुद्धिमग्गे पटिच्चसमुप्पादनिद्देसे वुत्तनयेन नामरूपसमुदया सञ्जायतनसमुदयो वेदितब्बो । सेसं वुत्तप्पकारमेवा ति ।

नामरूपवारवण्णना

१४. नामरूपवारे नमनलक्खणं नामं । रूपनलक्खणं रूपं ।
वित्थारवारे पनस्स वेदना ति वेदनाक्खन्धो । सञ्जा ति सञ्जा- 5
क्खन्धो । चेतना, फस्सो, मनसिकारो ति सङ्खारक्खन्धो वेदितब्बो ।
कामञ्च अञ्जे पि सङ्खारक्खन्धसङ्गहिता धम्मा सन्ति, इमे पन तयो
सब्बदुब्बलेसु पि चित्तेसु सन्ति । तस्मा एतेसं येव वसेनेत्थ सङ्खार-
क्खन्धो पि दस्सितो । चत्तारि च महाभूतानी ति एत्थ चत्तारी ति
गणनपरिच्छेदो । महाभूतानि ति पथवी-आप-तेज-वायानमेतं अधि- 10
वचनं । येव पन कारणेन तानि महाभूतानी ति वुच्चन्ति, यो चेत्थ
अञ्जो विनिच्छयनयो, सो सब्बो विसुद्धिमग्गे रूपक्खन्धनिद्देसे वुत्तो ।

B. 227

चतुन्नञ्च महाभूतानं उपादाया ति एत्थ पन चतुन्नं ति उप-
योगत्थे सामिवचनं, चत्तारि च महाभूतानी ति वुत्तं होति । उपादाया
ति उपादियित्वा, गहेत्वा ति अत्थो । निस्सायाति पि एके । वत्तमानं 15
ति अयं चेत्थ पाठसेसो । समूहत्थे वा एकं सामिवचनं । तेन चतुन्नञ्च
महाभूतानं समूहं उपादाय वत्तमानं रूपं ति अयमत्थो? वेदितब्बो ।
एवं सब्बथा पि यानि चत्तारि पथवीआदीनि महाभूतानि, यं च चतुन्नं
महाभूतानं उपादाय पवत्तमानं चक्खायतनादिभेदेन अभिधम्मपाळिय-
मेव? वुत्तं तेवीसतिविधं रूपं, तं सब्बम्पि “रूपं” ति वेदितब्बं । 20
विज्जाणसमुदया ति एत्थ पन यं विज्जाणं यस्स नामस्स यस्स च
रूपस्स यस्स च नामरूपस्स पच्चयो होति, तस्स वसेन विसुद्धिमग्गे
पटिच्चसमुप्पादनिद्देसे वुत्तनयेनेव विज्जाणसमुदया नामरूपसमुदयो
वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

विज्ञानवारवण्णना

१५. विज्ञानवारो चक्खुविज्ञाणं ति चक्खुम्हि विज्ञाणं, चक्खुतो वा जातं विज्ञाणं ति चक्खुविज्ञाणं । एवं सोतघान-जिह्वाकायविज्ञाणानि । इतरं पन मनो येव विज्ञाणं ति मनोविज्ञाणं । द्वेपञ्चविज्ञाणवज्जस्स तेभूमकविपाकचित्तस्सेतं
- 5 अधिवचनं । सङ्खारसमुदया ति एत्थ पन यो सङ्खारो यस्स विज्ञाणस्स पच्चयो होति, तस्स वसेन सङ्खारसमुदया विज्ञाण-समुदयो वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

सङ्खारवारवण्णना

१६. सङ्खारवारो अभिसङ्खारणलक्खणो सङ्खारो । वित्थारवारो
- B. 228 पनस्स कायसङ्खारो ति कायतो पवत्तसङ्खारो, कायद्वारे चोपनवसेन
- 10 पवत्तानं कामावचरकुसलतो अट्टन्नं, अकुसलतो द्वादसन्नं ति वीसतिया कायसञ्चेतनानमेतं अधिवचनं । वचीसङ्खारो ति वचितो पवत्तसङ्खारो, वचीद्वारे वचनभेदवसेन पवत्तानं वीसतिया एव वचीसञ्चेतनानमेतं अधिवचनं । चित्तसङ्खारो ति चित्ततो पवत्तसङ्खारो, कायवचीद्वारे चोपनं अक्त्वा रहो निसीदित्वा
- 15 चिन्तयन्तस्स पवत्तानं लोकीयकुसलाकुसलवसेन एकूनतिसमनोसञ्चेतनानमेतं अधिवचनं । अविज्जासमुदया ति एत्थ पन कुसलानं उपनिस्सयवसेन अकुसलानं सहजातादिवसेना पि अविज्जापच्चयो होती ति वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

अविज्जावारवण्णना

१७. अविज्जावारो दुक्खे अज्जाणं ति दुक्खसच्चे अज्जाणं,
- 20 मोहस्सेतं अधिवचनं । एस नयो समुदये अज्जाणं ति आदीसु । तत्थ चतूहि कारणेहि दुक्खे अज्जाणं वेदितब्बं — अन्तो गघतो वत्थुतो आरम्मणतो पटिच्छादनतो च । तथा हि तं दुक्खसच्चपरिया-

पन्नत्ता दुक्खे अन्तोगधं, दुक्खसच्चं^१ चस्स^१ निस्सयपच्चयभावेन वत्थु,
आरम्मणपच्चयभावेन आरम्मणं, दुक्खसच्चञ्च एतं पटिच्छादेति तस्स
याथावलक्खणप्पटिवेधनिवारणेन, आणप्पवत्तिया चेत्थ अप्पदानेन ।

समुदये अञ्जाणं तीहि कारणेहि वेदितब्बं—वत्थुतो आरम्मणतो
पटिच्छादनतो च । निरोधे पटिपदायञ्च अञ्जाणं एकेनेव कारणेन 5
वेदितब्बं — पटिच्छादनतो । निरोधपटिपदाय हि पटिच्छादकमेव
अञ्जाणं तेसं याथावलक्खणप्पटिवेधनिवारणेन, तेसु च आणप्पवत्तिया
अप्पदानेन । न पन तत्थ अन्तोगधं, तस्मिं सच्चद्वये अपरियापन्नत्ता ।
न तस्स तं सब्बद्वयं वत्थु, असहजातत्ता । नारम्मणं, तदारब्भ
अप्पवत्तनतो । पच्छिमञ्जिह्व सच्चद्वयं गम्भीरत्ता दुद्दसं, न चेत्थ 10
अन्धभूतं अञ्जाणं पवत्तति । पुरिमं पन वञ्चनियद्वेन^२ सभावलक्खणस्स
दुद्दसत्ता गम्भीरं, तत्थ विपल्लासग्गाहवसेन पवत्तति ।

अपि च दुक्खे ति एत्तावता सङ्गहतो वत्थुतो आरम्मणतो
किञ्चित्तो च अविज्जा दीपिता । दुक्खसमुदये ति एत्तावता वत्थुतो
आरम्मणतो किञ्चित्तो च । दुक्खनिरोधे दुक्खनिरोधगामिनिया 15 B. 229
पटिपदाया ति एत्तावता किञ्चित्तो । अविसेसतो पन अञ्जाणं ति
एतेन सभावतो निदिट्ठा ति जातब्बा । आसवसमुदया ति एत्थ
पन कामासवभवासवा सहजातादिवसेन अविज्जाय पच्चया होन्ति ।
अविज्जासवो उपनिस्सयवसेनेव । पुब्बुप्पन्ना चेत्थ अविज्जा अविज्जासवो
ति वेदितब्बा । सा अपरापरूप्पन्नाय अविज्जाय उपनिस्सयपच्चयो 20
होति । सेसं वुत्तनयमेवा ति ।

आसववारवण्णना

१८. आसववारे अविज्जासमुदया ति एत्थ अविज्जा कामासव-
भवासवानं सहजातादिवसेन पच्चयो होति । अविज्जासवस्स

१-१. दुक्खसच्चञ्चस्स—सी० ;

२. पच्चनिकद्वेन—सी०, स्या० ।

दुक्खसच्चं तस्स—स्या० ।

- उपनिस्सयवसेनेव । अपरापरूप्पन्ना चेत्थ अविज्जा अविज्जासवो ति वेदितब्बा । पुब्बुप्पन्ना अविज्जा येवस्स अपरापरूप्पन्नस्स अविज्जासवस्स उपनिस्सयपच्चयो होति । सेसं वुत्तनयमेवा ति । अयं वारो या एसा पटिच्चसमुप्पादपदेसु जेट्टिका अविज्जा, तस्सा पि पच्चय-
 5 दस्सनवसेन वुत्तो । एवं वुत्तेन वारेन^१ संसारस्स अनमतग्गता साधिता होति । कथं ? आसवसमुदयेन हि अविज्जासमुदयो । अविज्जासमुदयेना पि आसवसमुदयो । एवं आसवा अविज्जाय अविज्जा पि आसवानं पच्चयो ति कत्वा पुब्बकोटि न पञ्चायति अविज्जाय, तस्सा अपञ्चायनतो संसारस्स अनमतग्गता सिद्धा
 10 होती ति ।

एवं सब्बे पि मे इमस्मिं सुत्ते कम्मपथवारो आहारवारो दुक्खवारो जरामरण-जाति-भव-उपादान-तण्हा-वेदना-फस्स-सळायतन-नामरूप-विञ्जाण-सङ्खार-अविज्जा-आसववारो ति सोळसवारा वुत्ता ।

- 15 तेसु एकेकस्स^२ वारस्स सङ्खेपवित्थारवसेन द्विधा विभत्ता द्वित्ति-स-ट्टानानि होन्ति । इति इमस्मिं सुत्ते इमेसु द्वित्तिसट्टानेसु चत्तारि सच्चानि कथितानि । एतेसं येव वित्थारवसेन वुत्तेसु सोळससु ठानेसु अरहत्तं कथितं । थेरस्स पन मतेन द्वित्तिंसाय पि ठानेसु चत्तारि सच्चानि चत्तारो च मग्गा कथिता ति । इति सकले पि पञ्चमहा-
 20 निकायसङ्गहिते बुद्धवचने नत्थि तं सुत्तं, यत्थ द्वित्तिसक्खत्तुं चत्तारि सच्चानि द्वित्तिसक्खत्तुं च अरहत्तं पकासितं अञ्जव इमम्हा सम्मादिट्ठि-सुत्ता ति ।

B. 230

इदमवोचायस्मा सारिपुत्तो ति इदं द्वित्तिंसाय चतुसच्चपरियायेहि द्वित्तिंसाय अरहत्तपरियायेही ति चतुसट्ठिया कारणेहि अलङ्कुरित्वा

संस्मादिद्विसुत्तं आयस्मा सारिपुत्तो अवोच । अत्तमना ते भीक्खू
आयस्मतो सारिपुत्तस्स भासितं अभिनन्दुं ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

संस्मादिद्विसुत्तवर्णना निद्विता ।

—०—

१०. सतिपट्टानसुत्तवण्णना

१. एवं मे सुतं ति सतिपट्टानसुत्तं । तत्थ कुरुषु विहरती ति कुरुनामका जानपदिनो राजकुमारा, तेसं निवासो एको पि जनपदो रुञ्जहीसद्देन कुरु ति वुच्चति, तस्मिं कुरुसु^१ जनपदे^१ । अट्ठकथाचरिया पनाहु—मन्धातुकाले तीसु दीपेसु मनुस्सा जम्बुदीपो नाम बुद्धपच्चेक-
- 5 बुद्धमहासावकचक्कवत्तिपभुतीनं उत्तमपुरिसानं उप्पत्तिभूमि^२ उत्तमदीपो अतिरमणीयो ति सुत्वा रञ्जा मन्धातुचक्कवत्तिना चक्करतनं पुरक्खत्वा^३ चत्तारो दीपे अनुसंयायन्तेन सद्धि आगमंसु । ततो राजा परिणाय-
करतनं पुच्छि—“अत्थि नु खो मनुस्सलोकतो रमणीयतरं ठानं”
ति ? कस्सा देव एवं भणसि, किं न पस्ससि चन्दिमसुरियानं आनुभावं,
10 ननु एतेसं ठानं इतो रमणीयतरं” ति ।

- राजा चक्करतनं पुरक्खत्वा तत्थ अगमासि । चत्तारो महाराजानो “मन्धातुमहाराजा आगतो” ति सुत्वा व “महिद्धिको महानुभावो^४ राजा, न सक्का युद्धेन पटिवाहितुं” ति सकरज्जं निव्यातेसुं^५ । सो तं गहेत्वा पुन पुच्छि—“अत्थि नु खो इतो रमणीयतरं ठानं” ति ?
- 15 अथस्स तावतिसभवनं कथयिंसु “तावतिसभवनं देव रमणीयतरं । तत्थ सक्कस्स देवरज्जो इमे चत्तारो महाराजानो परिचारका^६ दोवारिकभूमियं तिट्ठन्ति । सक्को देवराजा महिद्धिको महानुभावो । तस्सिमानि पन उपभोगट्टानानि—योजनसहस्सुब्बेधो वेजयन्तपासादो, पञ्चयोजनसतुब्बेधा सुधम्ममा देवसभा, दियड्डुयोजनसतिको वेजयन्तरथो,
B. 231 20 तथा एरावणो हत्थी, दिव्वरूक्खसहस्सपटिमण्डितं नन्दनवनं चित्तलतावनं

१-१. कुरुजनपदे—सी०, स्या०, क० ।

३. पुरक्खत्वा—स्या० ।

४. निव्यातेसुं—स्या० ।

२. उपपत्तिभूमि—सी० ।

४. सी०, स्या०, क० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. परिचारिका—स्या० ।

फाहिसकवनं मिससकवनं, योजनसतुब्बेधो पारिच्छत्तको कोविळारो, तस्स हेट्ठा सट्ठियोजनायामा^१ पण्णासयोजनवित्थता पञ्चदसयोजनुब्बेधा जयसुमनपुष्कवण्णा^२ पण्डुकम्बलसिला, यस्सा मुदुताय सक्कस्स निसीदतो उपड्डकायो अनुपविसती” ति ।

तं सुत्वा राजा तत्थ गन्तुकामो चक्करतनं अब्भुक्किरि । तं आकासे 5
पतिट्ठासि सद्धिं चतुरङ्गिनिया सेनाय । अथ द्विन्नं देवलोकानं वेमज्झतो चक्करतनं ओतरित्वा पथवियं पतिट्ठासि सद्धिं परिणाय-
करतनप्पमुखाय चतुरङ्गिनिया सेनाय । राजा एक्को व तावतिस-
भवनं अगमासि । सक्को “मन्धाता आगतो” ति सुत्वा व तस्स पञ्चुग्गमनं कत्वा “स्वागतं ते महाराज, सकं ते महाराज, 10
अनुसास महाराजा” ति वत्वा सद्धिं नाटकेहि रज्जं द्वेभागे कत्वा एकं भागमदासि । रज्जो तावतिसभवने पतिट्ठितमत्तस्सेव मनुस्सभावो^३
विगच्छि, देवभावो^४ पातुरहोसि ।

तस्स किर सक्केन सद्धिं पण्डुकम्बलसिलायं निसिन्नस्स अक्खि-
निमिसमत्तेन नानत्तं पञ्चायति । तं असल्लक्खेन्ता देवा सक्कस्स 15
च तस्स च नानत्ते मुहन्ति । सो तत्थ दिब्बसम्पत्तिं अनुभवमानो याव छत्तिस सक्का उप्पज्जित्वा चुता, ताव रज्जं कारेत्वा अतित्तो येव कामेहि ततो चवित्वा अत्तनो उय्याने पतिट्ठितो^५ वातातपेन फुट्ठगतो^६
कालमकासि ।

चक्करतने पन पथवियं पतिट्ठिते परिणायकरतनं सुवण्णपट्टे 20
मन्धातुउपाहनं लिखापेत्वा इदं मन्धातुरज्जं ति रज्जमनुसासि । ते पि तीहि दीपेहि आगतमनुस्सा पुन गन्तुं असक्कोन्ता परिणायकरतनं उपसङ्गमित्वा “देव, मयं रज्जो आनुभावेन आगता, इदानि गन्तुं

१. योजनायता—सी० ।

२. जयकुसुमं—स्या० ।

३. मनुस्सत्तभावो—स्या० ।

४. देवदत्तभावो—स्या० ।

५. पतितो—सी०, स्या० ।

६. फुठितगतो—सी० ।

न सक्रोम, वसनट्टानं नो देही” ति याचिसु । सो तेसं एकेकं जनपद-
मदासि । तत्थ पुब्बविदेहतो आगतमनुस्सेहि आवसितपदेसो तायेव
पुरिमसञ्जाय विदेहरट्ठं ति नामं लभि । अपरगोयानतो आगत-
मनुस्सेहि आवसितपदेसो अपरन्तजनपदो ति नामं लभि । उत्तरकुरुतो
B. 232 5 आगतमनुस्सेहि आवसितपदेसो कुरुरट्ठं ति नामं लभी ति । बहुके-
पन गामनिगमादयो उपादाय बहुवचनेन वोहरीयति । तेन वुत्तं
“कुरुसु विहरती” ति ।

कम्मासधम्मं नाम कुरुनं निगमो ति कम्मासधम्मं ति एत्थ
केचि ध-कारस्स द-कारेण अत्थं वण्णयन्ति । कम्मासो एत्थ दमितो
10 ति कम्मासधम्मो । कम्मासो ति कम्मासपादो पोरिसादो वुच्चति ।
तस्स किर पादे खाणुकेण विद्धट्टाने वणो रूहन्तो चित्तदारुसदिसो
हुत्वा रूहि, तस्मा कम्मासपादो ति पञ्चायित्थ । सो च तस्मिं
ओकासे दमितो पोरिसादभावतो^२ पटिसेधितो । केन ? महासत्तेन ।
कतरस्मिं जातकेति ? महामुत्तसोमजातके ति एके । इमे पन थेरा
15 जयद्दिसजातके^३ ति वदन्ति । तदा हि महासत्तेन कम्मासपादो
दमितो, यथाह—

“पूतो यदा होमि जयद्दिसस्स,
पञ्चालरट्ठाधिपतिस्स अत्रजो ।
चजित्वान पाणं पितरं पमोचयिं,
20 कम्मासपादम्पि चहं पसादयिं” ति ॥

केचि पन ध-कारेणेव अत्थं वण्णयन्ति । कुरुरट्ठवासीनं^४ किर
कुरुवत्तधम्मो तस्मिं कम्मासो जातो, तस्मा तं ठानं कम्मासो एत्थ
धम्मो जातो ति कम्मासधम्मं ति वुच्चाति, तत्थ निविट्ठनिगमस्सा पि
एतदेव नामं । भुम्मवचनेन कस्मा न वुत्तं ति ? अवसनोकासतो ।

१. पडुते—सी० ।

२. जयद्दिसं—स्या० ।

३. पोरिसादिभावतो—स्या० ।

४. कुरुवासीनं—सी० ।

भगवतो किर तस्मिं निगमे वसनोकासो कोचि विहारो नाहोसि ।
निगमतो पन अपक्कम्म अञ्जतरस्मिं उदकसम्पन्ने रमणीये भूमिभागे
महावनसण्डो अहोसि । तत्थ भगवा विहासि तं निगमं गोचरगामं
कत्वा । तस्मा एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो “कुरूसु विहरति कम्मासधम्मं
नाम कुरूनं निगमो, तं गोचरगामं कत्वा” ति ।

5

उद्देसवारकथावर्णना

२. एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो ति कस्मा भगवा इदं
सुत्तमभासि ? कुरुरट्ठवासीनं गम्भीरदेसनापटिग्गहणसमत्थताय ।
कुरुरट्ठवासिनो किर भिक्खू भिक्खुनियो उपासका उपासिकायो
उतुपच्चयादिसम्पन्नता तस्स रट्ठस्स सप्पायउतुपच्चयसेवनेन^१ निच्चं
कल्लसरीरा कल्लचित्ता च होन्ति । ते चित्तसरीरकल्लताय अनुगहित-
पञ्चाबला गम्भीरकथं पटिग्गहेतुं समत्था होन्ति । तेन नेसं भगवा
इमं गम्भीरदेसनापटिग्गहणसमत्थं सम्पस्सन्तो एकवीसतिया ठानेसु
कम्मट्ठानं अरहत्ते पक्खिपित्वा इदं गम्भीरत्थं सतिपट्टानसुत्तं अभासि ।
यथा हि पुरिसो सुवण्णचङ्कोटकं लभित्वा तत्थ नानापुष्फानि
पक्खिपेय्य, सुवण्णमञ्जूसं वा पन लभित्वा सत्त रतनानि पक्खिपेय्य,
एवं भगवा कुरुरट्ठवासिपरिसं लभित्वा गम्भीरदेसनं देसेसि ।
तेनेवेत्थ अञ्जानि पि गम्भीरत्थानि दीघनिकाये महानिदानं महासति-
पट्टानं इमस्मिं, मज्झिमनिकाये सारोपमं, ख्वूपमं, रट्ठपालं,
मागण्डियं, आनेञ्जप्पायं ति अञ्जानि पि सुत्तानि देसेसि ।

B. 233

10

15

अपि च तस्मिं जनपदे चतस्सो परिसा पकतिया व सतिपट्टान-
भावनानुयोगमनुयुत्ता विहरन्ति, अन्तमसो दासकम्मकरपरिजना पि
सतिपट्टानप्पटिसंयुत्तमेव कथं कथेन्ति । उदकर्तित्थसुत्तकन्तनट्टानादीसु
पि निरत्थककथा नाम न पवत्तति । सच्चे काचि इत्थी “अम्म त्वं
कतरं सतिपट्टानभावनं मनसिकरोसी” ति पुच्छिता “न किञ्ची” ति

20

- वदति, तं गरहन्ति—“धिरत्थु^१ तव जीवितं, जीवमाना^२ पि त्वं मतसदिसा” ति । अथ नं “मा दानि पुन एवमकासी” ति ओव-
 दित्वा अञ्जतरं सतिपट्टानं उग्गण्हापेन्ति । या पन “अहं असुकं
 सतिपट्टानं मनसिकरोमी” ति वदति, तस्सा “साधु साधू” ति साधु-
 5 कारं दत्वा “तव जीवितं सुजीवितं^३, त्वं नाम मनुस्सत्तं पत्ता,
 तवत्थाय सम्मासम्बुद्धो उप्पन्नो” ति आदीहि पसंसन्ति । न केवलं
 चेत्थ मनुस्सजातिया येव सतिपट्टानमनसिकारयुत्ता, ते निस्साय
 विहरन्ता तिरच्छानगता पि । तत्रिदं वत्थु—एको किर नटको^४
 सुवपोतकं गहेत्वा सिक्खापेन्तो विचरति । सो भिक्खुनुपस्सयं उप-
 10 निस्साय वसित्वा गमनकाले सुवपोतकं पमुस्सित्वा गतो । तं
 सामणेरियो गहेत्वा पटिजग्गिसु । बुद्धरक्खितातिस्स नामं अकंसु । तं
 एकदिवसं पुरतो निसिन्नं दिस्वा महाथेरी आह—“बुद्धरक्खिता”
 ति । “किं अय्ये” ति “अत्थि कोचि तव मनसिकारो^५ ति” ?
 “नत्थि अय्ये” ति । “आवुसो, पब्बजितानं सन्तिके वसन्तेन नाम
 15 विस्सट्ठअत्तभावेन भवितुं न वट्ठति, कोचिदेव मनसिकारो इच्छितब्बो,
 त्वं पन अञ्जं न सक्खिस्ससि, ‘अट्ठि अट्ठी’ ति सज्झायं करोही”
 ति । सो थेरिया ओवादे ठत्वा ‘अट्ठि अट्ठी’ ति सज्झायन्तो चरति ।

B. 234

- तं एकदिवसं पातो व तोरणग्गे निसीदित्वा बालातपं तपमानं
 एको सकुणो नखपञ्जरेण अग्गहेसि । सो “किरि किरि” ति
 20 सदमकासि । सामणेरियो सुत्वा “अय्ये, बुद्धरक्खितो सकुणेन गहितो,
 मोचेम नं “ति लेहुआदीनि गहेत्वा अनुबन्धित्वा मोचेसुं । तं
 आनेत्वा पुरतो ठपितं थेरी आह “बुद्धरक्खित, सकुणेन गहितकाले
 किं चिन्तेसी” ति ? “न अय्ये अञ्जं चिन्तेसिं, ‘अट्ठिपुञ्जो व अट्ठिपुञ्जं
 गहेत्वा गच्छति, कतरस्मिम्पि ठाने विप्पकिरिस्सती’ ति एवं अय्ये

१. निरत्थकं—स्या०, क० ।

२. जीवन्ती—स्या० ।

३. सत्थकं तव जीवितं—क० ।

४. नटगणो—सी० ।

५. भावनामनसिकारो—सी०, स्या० ।

अट्ठिपुञ्जमेव चिन्तेसि” ति । “साधु साधु, बुद्धरक्खित, अनागते भवक्खयस्स ते पच्चयो भविस्सती” ति । एवं तत्थ तिरिच्छानगता^१ पि सतिपट्टानमनसिकारयुत्ता । तस्मा नेसं भगवा सतिपट्टानबुद्धिमेव जनेन्तो इदं सुत्तं अभासि ।

तत्थ एकायनो ति एकमग्गो । मग्गस्स हि—

२५

“मग्गो पन्थो पथो पज्जो अज्जसं वटुमायनं ।

नावा उत्तरसेतु च कुल्लो च भिसिसङ्कमो” ति—

बहूनि नामानि । स्वायं इध अयननामेन वुत्तो । तस्मा एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो ति एत्थ एकमग्गो अयं, भिक्खवे, मग्गो, न द्वेधापथभूतो ति एवमत्थो दट्ठब्बो । अथ वा एकेन^२ अयितब्बो ति 10
एकायनो, एकेना ति गणसङ्गणिकं पहाय वूपकट्टेन पविवित्तचित्तेन । अयितब्बो ति पटिपज्जितब्बो । अयन्ति वा एतेना ति आयनो, संसारतो निब्बानं गच्छन्ती ति अत्थो । एकस्स अयनो एकायनो, एकस्सा ति सेट्ठस्स । सब्बसत्तानं सेट्ठो च भगवा, तस्मा भगवतो ति वुत्तं होति । किञ्चा पि हि, तेन अज्जे पि अयन्ति, एवं सन्ते पि 15
भगवतो व सो अयनो, तेन उप्पादितत्ता । यथाह—“सो हि ब्राह्मण, भगवा अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता” (म० ३.६८-६९) ति आदि । अयती ति वा अयनो गच्छति पवत्तती ति अत्थो । एकस्मिं अयनो ति एकायनो, इमस्मिं येव धम्मविनये पवत्तति, न अज्जत्रा ति वुत्तं होति । यथाह—“इमस्मिं खो, सुभद्, धम्मविनये अरियो अट्ठङ्गिको 20
मग्गो उपलब्भती” (दी० २.११७) ति । देसनाभेदो येव हेसो, अत्थो पनेको । अपि च एकं अयती ति एकायनो । पुब्बभावो नाना-मुखभावनानयप्पवत्तो पि अपरभागे एकं निब्बानमेव गच्छती ति वुत्तं होति । यथाह ब्रह्मा सहम्पति—

B. 235

“एकायनं जातिखयन्तदस्सी,
मग्नं पजानाति हितानुकम्पी ।
एतेन मग्नेन तरिसु^१ पुब्बे,
तरिस्सन्ति ये च तरन्ति ओघं”

5

(सं० ४.१६०) ति ।

केचि पन “न पारं दिगुणं यन्ती” ति गाथानयेन^२ यस्मा
एकवारं निब्बानं गच्छति, तस्मा “एकायनो” ति वदन्ति; तं न
युज्जति । इमस्स हि अत्थस्स सकिं अयनो ति इमिना व्यञ्जनेन
भवितव्वं । यदि पन एकं अयनमस्स एका गति पवत्ती ति एवं अत्थं
10 योजेत्वा वुच्चेय्य, व्यञ्जनं युज्जेय्य । अत्थो पन उभयथा पि न
युज्जति । कस्मा ? इध पुब्बभागमग्गस्स अधिप्पेतत्ता । कायादिचतु-
आरम्मणप्पवत्तो हि पुब्बभागसतिपट्टानमग्गो इध अधिप्पेतो,
न लोक्तरो । सो च अनेकवारम्पि अयति, अनेकञ्चस्स अयनं
होति ।

15

पुब्बे पि च इमस्मिं पदे महाथेरानं साकच्छा अहोसि येव ।
तिपिटकचूळनागत्येरो “पुब्बभागसतिपट्टानमग्गो” ति आह ।
आचरियो पनस्स तिपिटकचूळसुमत्थेरो “मिस्सकमग्गो” ति आह ।
पुब्बभागो भन्ते ति । मिस्सको आवुसो ति । आचरिये पुनप्पुनं
भणन्ते अप्पटिवाहित्वा तुण्ही अहोसि । पञ्चं अविनिच्छिन्नित्वा^३ व
20 उट्ठिसु । अथाचरियत्थेरो न्हानकोहकं गच्छन्तो “मया मिस्सकमग्गो
कथितो, चूळनागो पुब्बभागो ति आदाय वोहरति, को नु खो एत्थ
निच्छयो” ति सुत्तन्तं आदितो पट्टाय परिवत्तेन्तो “यो हि कोचि,
भिक्खवे, इमे चत्तारो सतिपट्टाने एवं भावेय्य सत्त वस्सानी” ति
इमस्मि ठाने सल्लक्खेसि । लोक्तुरमग्गो उप्पज्जित्वा सत्त वस्सानि
25 तिट्ठमानो नास नत्थि । मया वुत्तो मिस्सकमग्गो न लब्भति,

१. अतसु—सी० ।

२. आगतनयेन—रो० ।

३. अविनिच्छित्वा—स्या० ।

चूळनागेन दिट्ठो पुब्बभागमग्गो व लब्भती ति अत्वाअट्ठमियं धम्म-
स्सवने संघुट्ठे^१ अगमासि ।

पोराणकत्थेरा किर पियधम्मस्सवना होन्ति । सद्दं सुत्वा व “अहं
पठमं, अहं पठमं” ति एकप्पहारेनेव ओसरन्ति । तस्मिं च दिवसे
चूळनागत्थेरस्स वारो । तेन धम्मासने निसीदित्वा बीजनिं^२ गहेत्वा
पुब्बगाथासु^३ वुत्तासु थेरस्स आसनपिट्ठियं ठितस्स एतदहोसि—“रहो
निसीदित्वा न वक्खामी” ति । पोराणकत्थेरा हि अनुसूयका
होन्ति, न अत्तनो रूचिमेव उच्छुभारं विय एवं उक्खिपित्वा विच-
रन्ति, कारणमेव गण्हन्ति, अकारणं विस्सजेन्ति, तस्मा थेरो
“आवुसो चूळनागा” ति आह । सो ‘आचरियस्स विय सद्दो’ ति
धम्मं ठपेत्वा “किं भन्ते” ति आह । आवुसो चूळनाग, मया वुत्तो
मिस्सकमग्गो न लब्भति, तथा वुत्तो पुब्बभागसतिपट्टानमग्गो व
लब्भती ति ।

B. 236

थेरो चिन्तेसि “अम्हाकं आचरियो सब्बपरियत्तिको तेपिटको^४
सुतबुद्धो, एवरूपस्सापि नाम भिक्खुनो अयं पञ्चो आलुकेति, अनागते
मम भातिका इमं पञ्चं आलुकेस्सन्ती ति सुत्तं गहेत्वा इमं पञ्चं
निच्चलं करिस्सामी” ति पटिसम्भिदामग्गतो “एकायनमग्गो वुच्चति
पुब्बभागसतिपट्टानमग्गो—

15

मग्गानट्ठङ्गिको सेट्ठो सच्चानं चतुरो पदा ।

विरागो सेट्ठो धम्मानं द्विपदानञ्च चक्खुमा ॥

20

एसेव मग्गो नत्थञ्जो दस्सनस्स विसुद्धिया ।

एतञ्चिह तुम्हे पटिपज्जथ मारसेनप्पमद्दं^५ ॥

एतञ्चिह तुम्हे पटिपन्ना दुक्खस्सन्तं करिस्सका” (खु०१.४२)
ति सुत्तं आहरित्वा ठपेसि ।

१. घुट्ठे—सी० ।

२. बीजनिं—सी०, स्या० ।

३. पुब्बकथासु—स्या० ।

४. तिपिटको—स्या० ।

५. मारस्मेतं पमोहनं—सी० ।

- मग्गो ति केनट्ठेन^१ मग्गो ? निब्बानगमनट्ठेन निब्बानत्थिकेहि^२
मग्गनियट्ठेन च । सत्तानं विमुद्धिया ति रागादीहि मलेहि अभिज्झावि-
समलोभादीहि च उपक्किलेसेहि^३ किलिट्ठचित्तानं^४ सत्तानं विमुद्धत्थाय^५ ।
तथा हि इमिना व मग्गेन इतो सतसहस्रकप्पाधिकानं चतुत्रं
5 असङ्ख्येयानं उपरि एकस्मिञ्जेव कप्पे निब्बत्ते तण्हङ्कर-मेघङ्कर-
सरणङ्कर-दीपङ्करनामके बुद्धे आदिं कत्वा सक्कमुनिपरियोसाना^६
अनेके सम्मासम्बुद्धा अनेकसता पञ्चैकबुद्धा गणनपथं वीतिवत्ता
अरिय सावका चा ति इमे सत्ता सब्बे चित्तमलं पवाहेत्वा^७
परमविमुद्धिं पत्ता । रूपमलवसेन पन संकिलेसवोदानपञ्जति येव
10 नत्थि तथा हि—

रूपेन संकिलिट्ठेन संकिलिस्सन्ति माणवा ।

रूपे सुद्धे विमुज्झन्ति अनक्खातं महेसिना ॥

चित्तेन संकिलिट्ठेन संकिलिस्सन्ति माणवा ।

चित्ते सुद्धे विमुज्झन्ति इति वुत्तं महेसिना ॥

- 15 यथाह “चित्तसंकिलेसा, भिक्खवे, सत्ता संकिलिस्सन्ति ।
चित्तवोदाना विमुज्झन्ती” (सं० २.३६७) ति । तञ्च
चित्तवोदानं इमिना सतिपट्ठानमग्गेन होति । तेनाह “सत्तानं
विमुद्धिया” ति ।

- सोकपरिदेवानं^६ समतिक्रमाया, ति सोकस्स च परिदेवस्स
20 च समतिक्रमाय, पहानाया ति अत्थो । अयं हि मग्गो भावितो
सन्ततिमहामत्तादीनं विय सोकसमतिक्रमाय, षटाचारादीनं विय च
परिदेवसमतिक्रमाय च संवत्तति । तेनाह— “सोकपरिदेवानं
समतिक्रमाया” ति । किञ्चापि हि सन्ततिमहामत्तो—

१. केनत्थेन—स्या० ।

३. विमुद्धिया—रो० ।

५. पवाहित्वा—स्या० ।

२-२. उपक्किलिट्ठचित्तानं—सी० ।

४. साक्कमुनिपरिवोसाना—स्या० ।

६. सोकपरिदेवानं—सी० ।

“यं पुब्बे तं विसोधेहि पच्छा ते माहु किञ्चनं ।
मज्झे चे नोगहेस्ससि उपसन्तो चरिस्सती”
(खु० १.४१४) ति—

इमं गाथं सुत्वा सह पटिसम्भदाहि अरहत्तं पत्तो ।

पटाचारा—

5

“न सन्ति पुत्ता ताणाय न पिता नापि बन्धवा ।
अन्तकेनाधिपन्नस्स नत्थि जातीसु ताणता”
(खु० १.४१४) ति—

इमं गाथं सुत्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठिता । यस्मा पन कायवेद-
नाचित्तधम्मेषु कञ्चि धम्मं अनामसित्वा भावना नाम नत्थि, तस्मा 10
ते पि इमिना व मग्गेन सोकपरिदेवे समतिक्कन्ता ति वेदितब्बा ।

दुक्खदोमनस्सानं अत्थङ्गमाया ति कायिकदुक्खस्स च चेतसिक-
दोमनस्सस्स चाति इमेसं द्विन्नं अत्थङ्गमाय, निरोधाया ति अत्थो ।
अयं हि मग्गो भावितो तिससत्थेरादीनं विय दुक्खस्स, सक्कादीनं विय
च दोमनस्सस्स अत्थङ्गमाय संवत्तति । 15

तत्रायं अत्थदीपना—सावत्थियं किर तिससो नाम कुटुम्बिकपुत्तो
चत्तालीस^१ हिरञ्जकोटियो पहाय पब्बजित्वा अगामके अरञ्जे
विहरति । तस्स कनिट्ठभातुभरिया “गच्चथ नं जीविता वोरोपेथा”
ति पञ्चसते चोरे पेसेसि । ते गन्त्वा थेरं परिवारेत्वा निसीदिसु ।
थेरो आह—“कस्मा आगतत्थ उपासका” ति ? “तं जीविता 20
वोरोपेस्सामा” ति । “पटिभोगं^२ मे, उपासका, गहेत्वा अज्जेकरत्ति
जीवितं देथा” ति । “को ते, समण, इमस्मिं ठाने पाटिभोगो
भविस्सती” ति ? थेरो महन्तं पासाणं, गहेत्वा द्वे ऊरुट्ठीनि^३
भिन्दित्वा “वट्ठति उपासका पाटिभोगो” ति आह । ते अपक्कमित्वा

B. 238

१. चत्तारीस—सी०;
चत्तालीस—स्या० ।

२. पातिभोगं—क० ।
३. ऊरुट्ठीनि—सी० ।

चङ्क्रमनसीसे^१ अङ्गि कत्वा निपज्जिसु । थेरस्स वेदनं विक्खम्भेत्वा सीलं
पच्चवेक्खतो परिसुद्धं सीलं निस्साय पीतिपामोज्जं उप्पज्जि । ततो
अनुक्कमेन विपस्सनं वड्ढेन्तो तियामरत्तिं समणधम्मं कत्वा अरुणुग्गमने
अरहत्तं पत्तो इमं उदानं उदानेसि—

5. “उभो पादानि भिन्दित्वा सञ्जपेस्सामि^२ वो अहं ।
अट्टियामि हरायामि सरागमरणं अहं ॥
एवाहं चिन्तयित्वान यथाभूतं विपस्सिसं^३ ।
सम्पत्ते अरुणुग्गमिह अरहत्तमपापुणि” ति ॥

- अपरे^४ पि तिस भिक्खू भगवतो सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा
10 अरञ्जविहारे वस्सं उपगन्त्वा “आवुसो तियामरत्तिं समणधम्मो व
कातब्बो, न अञ्जमञ्जस्स सन्तिकं आगन्तब्बं” ति वत्वा विहरिंसु ।
तेसं समणधम्मं कत्वा पच्चूससमये पचलायन्तानं एको व्यग्घो^५
आगन्त्वा एकेकं भिक्खुं गहेत्वा गच्छति । न कोचि “मं व्यग्घो
गण्ही” ति वाचम्पि निच्छारेसि । एवं पञ्चसु दससु भिक्खूसु खादितेसु
15 उपोसथदिवसे “इतरे, आवुसो, कुहि” ति पुच्छित्वा अत्वा च
“इदानि गहितेन गहितोम्ही ति वत्तब्बं” ति वत्वा विहरिंसु ।

- अथ अञ्जतरं दहरभिक्खुं पुरिमनयेनेव व्यग्घो गण्हि । सो
“व्यग्घो, भन्ते” ति आह । भिक्खु कत्तरदण्डे च उक्कायो च गहेत्वा
मोचेस्सामा ति अनुबन्धिसु व्यग्घो भिक्खूनं अगत्तिं^६ छिन्नतटट्ठानं
20 आरूय्ह तं भिक्खुं पादङ्गुट्टकतो पट्टाय खादितुं आरभि । इतरे पि
“इदानि, सप्पुरिस, अम्हेहि कत्तब्बं नत्थि । भिक्खूनं विसेसो नाम
एवरूपे ठाने पञ्जायती” ति आहंसु । सो व्यग्घमुखे निपन्नो व तं
वेदनं विक्खम्भेत्वा विपस्सनं वड्ढेन्तो याव गोप्फका खादितसमये

B. 239

१. चङ्क्रमसीसे—सी० ।

२. विपस्सयि—स्या०, रो० ।

३. अपरा—सी० ।

४. अगतिपथं—सी० ।

५. सञ्जामिस्सामि—सी०;

सञ्जामिस्सामि—स्या० ।

६. व्यग्घो—सी० ।

सौतापन्नो हुत्वा, याव जण्णुका खादितसमये सकदागामी, याव नाभिया खादितसमये अनागामि हुत्वा, हृदयरूपे अखादिते येव सहपटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्वा इमं उदानं उदानेसि—

“सीलवा वतसम्पन्नो पञ्चवा सुसमाहितो ।

मुहुत्तं पमादमन्वाय व्यग्घेनोरुद्धमानसो ॥

5

पञ्जरस्मि गहेत्वान सिलाय उपरीकतो ? ।

कामं खादतु मं व्यग्घो भक्खो कायो अमित्तानं ।

पटिलद्धे कम्मट्टाने मरणं हेहिति^१ भद्दकं” ति ॥

अपरो पि पीतमल्लत्थेरो^२ नाम गिहिकाले तीसु रज्जेसु पटाकं गहेत्वा तम्बपण्णिदीपं आगम्म राजानं दिस्वा रज्जा कतानुगगहो 10 एकदिवसं किलञ्जकापणसालद्वारेन गच्छन्तो “रूपं, भिक्खवे, न तुम्हाकं तं पजहथ, तं वो पहीनं दीघरत्तं हिताय सुखाय भविस्सती” (सं० २.२६७) ति । नतुम्हाकवग्गं सुत्वा चिन्तेसि—“नेव किर रूपं अत्तनो, न वेदना” ति । सो तं येव अङ्कुसं कत्वा निक्खमित्वा महाविहारं गन्त्वा पब्बज्जं याचित्वा पब्बजितो उपसम्पन्नो द्वे मातिका 15 पगुणं कत्वा तिसं भिक्खू गहेत्वा गबलवालिय-अङ्गणं^४ गन्त्वा समण-धम्मं अकासि । पादेसु अवहन्तेसु जण्णुकेहि चङ्कमति । तमेनं रत्ति एको मिगलुद्धको मिगो ति मञ्जमानो सत्तिया पहरि । सत्ति विनिविज्झित्वा गता । सो तं सत्ति हरापेत्वा पहारमुखानि तिण-वट्टिय पूरापेत्वा पासाणपिट्ठियं अत्तानं निसीदापेत्वा ओकासं कारेत्वा^५ 20 विपस्सनं वट्ठेत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्वा उक्कासितसद्देन आगतानं भिक्खूनं व्याकरित्वा^६ इमं उदानं उदानेसि—

“भासितं बुद्धसेट्ठस्स सब्बलोकगवादिनो ।

न तुम्हकमिदं रूपं तं जहेय्याथ भिक्खवो ॥

१. उपनीतको—सी०, स्या० ।

२. होति—स्या० ।

३. दीपमल्लत्थेरो—स्या० ।

४. गवरवालिय०—सी० ।

५. कारापेत्वा—सी० ।

६. व्याकरित्वा—सी० ।

B. 240

अनिच्चा वत सङ्घारा उप्पादवयधम्मिनो ।

उप्पजित्वा निरुज्झन्ति तेसं वूपसमो सुखो" ति ॥

अथ नं भिक्खू आहंसु—“सचे, भन्ते, सम्मासम्बुद्धो अरोगो अभविस्सा, अद्धा ते मुद्धमत्थके हत्थं पसारेत्वा सीसं पटामसेय्या”
 5 ति । एत्तावता^१ अयं मग्गो तिस्सत्थेरादीनं विय दुक्खस्स अत्थङ्गमाय संवत्तति ।

सक्को पन देवानमिन्दो अत्तनो पञ्चविधं पुब्बनिमित्तं दिस्वा मरणभयसन्तज्जितो दोमनस्सजातो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पञ्चं पुच्छि । सो उपेक्खापञ्चहविस्सज्जनावसाने असीतिसहस्साहि देवताहि
 10 सद्धि सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । सा चस्स^२ उपपत्ति पुन पाकतिका व अहोसि ।

सुब्रह्मा पि देवपुत्तो अच्छरासहस्सपरिवारो^३ सग्गसम्पत्ति अनु- भोति । तत्थ पञ्चसता अच्छरायो रूक्खतो पुप्फानि ओचिनन्तियो चवित्वा निरये उपपन्ना । सो “किं इमा चिरायन्ती” ति उपधारेन्तो
 15 तासं निरये निब्बत्तभावं दिस्वा” कित्तकं नु खो मम आयू” ति उपपरिक्खन्तो अत्तनो पि आयुपरिक्खयं विदित्वा तत्थेव निरये निब्बत्तनभावं दिस्वा भीतो अतिविय दोमनस्सजातो हुत्वा “इमं मे दोमनस्सं सत्था विनयिस्सति^४, न अञ्जो” ति अवसेसा पञ्चसता अच्छरायो गहेत्वा भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पञ्चं पुच्छि—

20 “निच्चं उन्नस्तमिदं^५ चित्तं निच्चं उब्बिग्गिदं मनो ।

अनुप्पन्नेसु किच्छेसु^६ अथो उप्पतितेसु च ।

सचे अत्थि अनुन्नस्तं^७ तं मे अक्खाहि पुच्छितो” ति ॥

१. एवं ताव—सी० ।

२. पस्स—स्या० ।

३. परिबुतो—सी० ।

४. विनोदेस्सति—क० ।

५. उन्नासमिदं—स्या० ।

६. किच्छेसु—स्या० ।

७. अनुन्नासं—सी० ।

ततो नं भगवा आह—

“नाञ्जत्र बोज्झा तपसा नाञ्जत्रिन्द्रियसंवरा ।

नाञ्जत्र सब्बनिस्सग्गा सोत्थि पस्सामि पणिनं”

(सं० १.५१) ति ।

सो देसनापरियोसाने पञ्चहि अच्छरासतेहि सद्धिं सोतापतिफले 5
पतिट्ठाय तं सम्पत्तिं थावरं कत्वा देवलोकमेव अगमासी ति । एवमयं
मग्गो भावितो सक्कादीनं विय दोमनस्सस्स अत्थङ्गमाय संवत्तती ति
वेदितब्बो ।

B. 241

आयस्स अधिगमाया ति आयो वुच्चति अरियो अट्ठङ्गिको
मग्गो, तस्स अधिगमाय पत्तिया ति वुत्तं होति । अयं हि पुब्बभागे 10
लोकियो सतिपट्टानमग्गो भावितो लोकुत्तरस्स मग्गस्स अधिगमाय
संवत्तति । तेनाह “आयस्स अधिगमाया” ति । निब्बानस्स
सच्चिकिरियाया ति तण्हावानविरहितत्ता निब्बानं ति लद्धनामस्स
अमतस्स सच्चिकिरियाय, अत्तपच्चक्खताया ति वुत्तं होति । अयञ्चिह
मग्गो भावितो अनुपुब्बेन निब्बानसच्चिकिरियं साधेति । तेनाह 15
“निब्बानस्स सच्चिकिरियाया” ति ।

तत्थ किञ्चा पि “सत्तानं विसुद्धिया” ति वुत्ते सोकसमतिक्र-
मादीनि अत्थतो सिद्धानेव होन्ति, ठपेत्वा पन सासनयुत्तिकोविदे
अञ्जेसं न पाकटानि, न च भगवा पठमं सासनयुत्तिकोविदं जनं
कत्वा पच्छा धम्मं देसेति । तेन तेनेव पन सुत्तेन तं तं अत्थं आपेति । 20
तस्मा इध यं यं अत्थं एकायनमग्गो साधेति, तं तं पाकटं कत्वा
दस्सेन्तो “सोकपरिदेवानं समतिक्रमाया” ति आदिमाह । यस्मा वा
या सत्तानं विसुद्धिं^१ एकायनमग्गेन संवत्तति, सा सोकपरिदेवानं^२
समतिक्रमेन होति, सोकपरिदेवानं समतिक्रमो दुक्खदोमनस्सानं
अत्थङ्गमेन दुक्खदोमनस्सानं अत्थङ्गमो आयस्साधिगमेन, आयस्सा- 25
धिगमो निब्बानस्स सच्चिकिरियाय । तस्मा इमम्पि कम् दस्सेन्तो

सत्तानं विसुद्धिया” ति वत्वा “सोकपरिदेवानं समतिक्रमाया” ति आदिमाह ।

अपि च वण्णभणनमेतं एकायनमग्गस्स । यथेव हि भगवा “धम्मं वो, भिक्खवे, देसेस्सामि आदिकल्याणं मज्जेकल्याणं परियोसानकल्याणं
 5 सात्थं सब्यञ्जनं केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं पकासेस्सामि, यदिदं छल्लकानी” (म० ३.३८०) ति छल्लकदेसनाय अट्ठहि पदेहि वण्णं अभासि, यथा च अरियवंसदेसनाय “चत्तारोमे, भिक्खवे, अरियवंसा अग्गञ्जा रत्तञ्जा वंसञ्जा पोराणा असंकिण्णा असंकिण्णपुब्बा न संकीयन्ति, न संकीयिस्सन्ति, अप्पटिकुट्ठा समणेहि
 B. 242 10 ब्राह्मणेहि विञ्जूही” (अ० २.३०) ति नवहि पदेहि वण्णं अभासि, एवं इमस्स पि एकायनमग्गस्स सत्तानं विसुद्धिया ति आदीहि सत्तहि पदेहि वण्णं अभासि ।

कस्मा इति चे ? तेसं भिक्खून् उस्साहजनत्थं वण्णभासनं हि सुत्वा ते भिक्खू “अयं किर मग्गो हृदयसन्तापभूतं सोकं, वाचाविप्प-
 15 लापभूतं परिदेवं, कायिकअसातभूतं दुक्खं, चेतसिकअसातभूतं दोमनस्सं ति चत्तारो उपद्दवे हनति, विसुद्धिं आयं निब्बानं ति तयो विसेसे आवहती” ति उस्साहजाता इमं धम्मदेसनं उग्गहेतब्बं परियापुणितब्बं धारेतब्बं वाचेतब्बं, इमञ्च मग्गं भावेतब्बं मज्झिस्सन्ति । इति तेसं भिक्खून् उस्साहजनत्थं वण्णं अभासि,
 20 कम्बलवाणिजादयो कम्बलादीन् वण्णं विय ।

यथा हि सतसहस्सगन्धनिकपण्डुकम्बलवाणिजेन^१ कम्बलं गण्हथा ति उग्घोसिते पि असुककम्बलो ति न ताव मनुस्सा जानन्ति । केस-
 कम्बलवालम्बलादयो पि हि दुग्गन्धा खरसम्फस्सा कम्बलात्वेव वुच्चन्ति । यदा पन तेन गन्धारको रत्तकम्बलो सुखुमो उज्जलो सुख-
 25 सम्फस्सो ति उग्घोसितं होति, तदा ये पहोन्ति, ते गण्हन्ति; ये न

पहोन्ति, ते पि दस्सनकामा होन्ति । एवमेवं “एकायनो अयं भिक्खवे, मग्गो” ति वुत्ते पि असुकमग्गो ति न ताव पाकटो होति । नानप्पकारका हि अनिय्यानमग्गा पि मग्गात्वेव वुच्चन्ति । “सत्तानं विसुद्धिया” ति आदिमिह पन वुत्ते “अयं किर मग्गो चत्तारो उपद्वे हनति ? तयो विसेसे आवहती” ति उस्साहजाता इमं धम्मदेसनं 5 उग्गहेतव्वं परियापुणितव्वं धारेतव्वं वाचेतव्वं, इमञ्च मग्ग भावेतव्वं मञ्जिस्सन्ती ति वर्णं भासन्तो “सत्तानं विसुद्धिया” ति आदिमाह । यथा च सतसहस्सग्गवनिकपण्डुकम्बलवाणिजोपमा^२, एवं रत्तजम्बुनद-सुवण्णउदकप्पसादकमणिरतनसुविसुद्धमुत्तारतनधोतपवाळादिवाणिजू-पमादयो^३ पेत्थ आहरितव्वा ।

10

यदिदं ति निपातो, ये इमे ति अयमस्स अत्थो । चत्तारो ति गणनपरिच्छेदो, तेन न ततो हेट्ठा न उद्धं ति सतिपट्टानपरिच्छेदं दीपेति । सतिपट्टाना ति तयो सतिपट्टाना—सतिगोचरो पि, तिधा पटिपन्नेसु सावकेसु सत्थुनो पटिघानुनयवीतिवत्तता पि, सतिपि । “चतुन्नं भिक्खवे, सतिपट्टानानं समुदयञ्च अत्थङ्गमञ्च देसेस्सामि, तं 15 B. 243 सुणाथ पे०...को च, भिक्खवे, कायस्स समुदयो ? आहारसमुदया कायस्स समुदयो” (सं० ४.१५९) ति आदीसु हि सतिगोचरो सति-पट्टानं ति वुच्चति । तथा “कायो पट्टानं, नो सति । सति पट्टानञ्चेव सति चा” (खु० ५.४९७) ति आदीसु पि । तस्सत्थो—पतिट्टानि अस्मिं ति पट्टानं । का पतिट्टाति ? सति । सतिया पट्टानं सतिपट्टानं । 20 पधानं ठानं ति वा पट्टानं । सतिया पट्टानं सतिपट्टानं, हत्थिट्टान-अस्सट्टानादीनि विय । “तयो सतिपट्टाना, यदरियो सेवति, यदरियो सेवमानो सत्था गणमनुसासितुमरहती” (म० ३.३०२) ति एत्था पि तिधा पटिपन्नेसु सावकेसु सत्थुनो पटिघानुनयवीतिवत्तता “सति-पट्टानं” ति वुत्ता । तस्सत्थो—पट्टपेतव्वतो पट्टानं, पवत्तयितव्वतो ति 25

१. हरति—सी०. स्या० ।

२. ०वाणिजूपमा—सी० ।

३. रत्तजम्बुनद०—सी० ।

अथो । केन पट्टपेतब्बतो ति ? सतिया । सतिया पट्टानं सतिपट्टानं
ति । “चत्तारो सतिपट्टाना भाविता बहुलीकता सत्त बोज्झङ्गे
परिपूरेन्ती” ति आदीसु पन सति येव “सतिपट्टानं” ति वुच्चति ।
तस्सत्थो—पतिट्ठाती ति पट्टानं, उपट्ठाति ओक्कन्तित्वा^१ पक्खन्दित्वा
5 पवत्तती ति अथो । सति येव पट्टानं अतिपट्टानं । अथ वा सरणट्ठेन
सति, उपट्टानट्ठेन पट्टानं । इति सति च सा पट्टानञ्चा ति पि सति-
पट्टानं । इदमिध अधिप्पेतं ।

यदि एवं, कस्मा “सतिपट्टाना” ति बहुवचनं ? सतिबहुत्ता ।
आरम्मणभेदेन हि बहुका एता सतियो । अथ मग्गो ति कस्मा एक-
10 वचनं ? मग्गट्ठेन एकता । चतस्सो पि हि एता सतियो मग्गट्ठेन एकत्तं
गच्छन्ति । वुत्तञ्हेतं “मग्गो ति केनट्ठेन मग्गो ? निब्बानगमनट्ठेन,
निब्बानत्थिकेहि मग्गनीयट्ठेन चा” ति । चतस्सो पि चेता अपरभागे
कायादीसु आरम्मणेषु किच्चं साधयमाना निब्बानं गच्छन्ति ।
आदितो पट्टाय च निब्बानत्थिकेहि मग्गीयन्ति, तस्मा चतस्सो पि
15 एको मग्गो ति वुच्चन्ति । एवं च सति वचनानुसन्धिना सानुसन्धिका व
देसना होति, “मारसेनप्पमद्दं वो, भिक्खवे, मग्गं देसेस्सामि^२, तं
सुणाथ...पे०...कतमो च, भिक्खवे, मारसेनप्पमद्दनो मग्गो ? यदिदं
सत्तबोज्झङ्गा” (सं० ३.८८) ति आदीसु विय हि यथा मारसेनप्प-
मद्दनो ति च सत्तबोज्झङ्गा ति च अत्थतो एकं व्यञ्जनमेवेत्थ नानं ।
B. 244 20 एवं एकायनमग्गो ति च चत्तारो सतिपट्टाना ति च अत्थतो एकं,
व्यञ्जनमेवेत्थ नानं । तस्मा मग्गट्ठेन एकता एकवचनं, आरम्मणभेदेन
सतिबहुत्ता बहुवचनं वेदितव्वं ।

कस्मा पन भगवता चत्तारो व सतिपट्टाना वुत्ता अनूना अन-
धिकाति ? वेनेय्यहितत्ता । तण्हाचरित—दिट्ठिचरित—समथयानिक—
23 विपस्सनायानिकेसु हि मन्दतिक्खवसेन द्वेधा द्वेधा पवत्तेसु वेनेय्येसु

मन्दस्स तण्हाचरितस्स ओळारिकं कायानुपस्सनासतिपट्टानं विसुद्धि-
मग्गो । तिक्खस्स सुखुमं वेदनानुपस्सनं सतिपट्टानं । दिट्ठचरि-
तस्सा पि मन्दस्स नातिप्पभेदगतं चित्तानुपस्सनासतिपट्टानं विसुद्धि-
मग्गो, तिक्खस्स अतिप्पभेदगतं धम्मानुपस्सनासतिपट्टानं । समथ-
यानिकस्स च मन्दस्स अक्किच्छेन अधिगन्तब्बनिमित्तं पठमं सतिपट्टानं ३
विसुद्धिमग्गो । तिक्खस्स ओळारिकारम्मणे असण्हनतो दुतियं ।
विपस्सनायानिकस्स पि मन्दस्स नातिप्पभेदगतारम्मणं ततियं,
तिक्खस्स अतिप्पभेदगतारम्मणं चतुत्थं । इति चत्तारो व वुत्ता
अनूना अनधिका ति ।

सुभ-सुख-निच्च-अत्तभावविपल्लासपहानत्थं वा । कायो हि 10
असुभो, तत्थ च सुभविपल्लासविपल्लत्था सत्ता, तेसं तत्थ असुभ-
भावदस्सनेन तस्स विपल्लासस्स पहानत्थं पठमं सतिपट्टानं वुत्तं ।
सुखं निच्चं अत्ता ति गहितेसु पि च वेदनादीसु वेदना दुक्खा,
चित्तं अनिच्चं, धम्मा अनत्ता । तेसु च सुख-निच्च-अत्तविपल्ला-
सविपल्लत्था सत्ता । तेसं तत्थ दुक्खादिभावदस्सनेन तेसं विपल्ला- 15
सानं पहानत्थं सेसानि तीणि वुतानी ति । एवं सुभ-सुख-निच्च-
अत्तभावविपल्लासपहानत्थं वा चत्तारो व वुत्ता अनूना अनधिका ति
वेदितब्बा ।

न केवलञ्च विपल्लासपहानत्थमेव, अथ खो चतुरोघयोगासव-
गन्थउपादान-अगतिपहानत्थम्पि चतुब्बिधाहारपरिञ्जत्थञ्च चत्तारो 20
व वुत्ता ति वेदितब्बा । अयं ताव पकरणनयो ।

अट्ठकथायं पन सरणवसेन चेव एकत्तसमोसरणवसेन च एकमेव
सतिपट्टानं आरम्मणवसेन चत्तारो ति एतदेव वुत्तं । यथा हि
चतुद्वारे नगरे पाचीनतो आगच्छन्ता पाचीन दिसाय उट्टानकं
भण्डं गहेत्वा पाचीनद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, दक्खिणतो पच्छिमतो 25
उत्तरतो आगच्छन्ता उत्तरदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा उत्तरद्वारेन
नगरमेव पविसन्ति, एवंसम्पदमिदं वेदितब्बं । नगरं विय हि

B. 245 निब्बानमहानगरं । द्वारं विय अट्टङ्गिको लोकुत्तरमग्गो । पाचीन-
दिसादयो विय कायादयो ।

यथा पाचीनतो आगच्छन्ता पाचीनदिसाय उट्टानकं भण्डं
गहेत्वा पाचीनद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं कायानुपस्सनामुखेन^१
5 आगच्छन्ता चुट्सविधेन कायानुपस्सनं भावेत्वा कायानुपस्सना-
भावनानुभावनिब्वत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति ।

यथा दक्खिणतो आगच्छन्ता दक्खिणदिसाय उट्टानकं भण्डं
गहेत्वा दक्खिणद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं वेदनानुपस्सनामुखेन
आगच्छन्ता नवविधेन वेदनानुपस्सनं भावेत्वा वेदनानुपस्सनाभावनानु-
10 भावनिब्वत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति ।

यथा पच्छिमतो आगच्छन्ता पच्छिमदिसाय उट्टानकं भण्डं
गहेत्वा पच्छिमद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं चित्तानुपस्सनामुखेन
आगच्छन्ता सोळसविधेन चित्तानुपस्सनं भावेत्वा चित्तानुपस्सना-
भावनानुभावनिब्वत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति ।
15 यथा उत्तरतो आगच्छन्ता उत्तरदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा
उत्तरद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं धम्मानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता
पञ्चविधेन धम्मानुपस्सनं भावेत्वा धम्मानुपस्सनाभावनानुभावनिब्वत्तेन
अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति ।

एवं सरणवसेन चेव एकत्तसमोसरणवसेन च एकमेव सतिपट्ठानं
20 आरम्भणवसेन चत्तारो व वुत्ता ति वेदितव्वा ।

कतमे चत्तारो ति कथेतुकम्यतापुच्छा । इधा ति इमस्मिं
सासने । भिक्खवे ति धम्मपटिग्गाहकपुग्गलालपनमेतं । भिक्खू
ति पटिपत्तिसम्पादकपुग्गलनिदस्सनमेतं । अञ्जे पि च देव-
मनुस्सा पटिपत्तिं सम्पादेन्ति येव, सेट्ठत्ता पन पटिपत्तिया

भिक्षुभावदस्सनतो च “भिक्षू” ति आह । भगवतो हि अनुसासनिं सम्पटिच्छन्तेसु^१ भिक्षु सेट्ठो, सब्बप्पाकाराय अनुसासनिया भाजन-भावतो, तस्मा, सेट्ठत्ता “भिक्षू” ति आह । तस्मिं गहिते पन सेसा गहिता व होन्ति, राजगमनादीसु राजग्गहणेन सेसपरिसा विय । यो च इमं पटिपत्तिं पटिपज्जति, सो भिक्षु नाम होती 5 P. 246 ति पटिपत्तिया भिक्षुभावदस्सनतो पि “भिक्षू” ति आह । पटि-पन्नको हि देवो वा होतु मनुस्सो वा, भिक्षू ति सङ्खं गच्छति येव । यथाह—

“अलङ्कृतो चेपि समं चरेय्य,
सन्तो दन्तो नियतो ब्रह्मचारी ।
सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं,
सो ब्राह्मणो सो समणो स भिक्षू”
(खु० १.३०) ति ॥

10

काये ति रूपकाये । रूपकायो हि इध अङ्गपच्चङ्गानं केसादीनञ्च धम्मानं समूहट्ठेन हत्थिकायरथकायादयो विय कायो ति अधिप्पेतो । यथा 15 च समूहट्ठेन, एवं कुच्छित्तानं आयट्ठेन । कुच्छित्तानञ्जिह परमजेगुच्छानं सो आयो ति पि कायो । आयो ति उप्पत्तिदेसो । तत्रायं वचनत्थो—आयन्ति ततो ति आयो । के आयन्ति ? कुच्छिता केसादयो । इति कुच्छित्तानं आयो ति कायो । कायानुपस्सी ति कायं अनुपस्सनसीलो, कायं वा अनुपस्समानो । 20

“काये” ति च वत्वा पि पुन “कायानुपस्सी” ति दुतियं कायग्गहणं असम्मिस्सतो, ववत्थानधनविविग्गभादिदस्सनत्थं कतं ति वेदितव्वं । तेन न काये वेदनानुपस्सी वा चित्तधम्मानुपस्सी वा, अथ खो कायानुपस्सी येवा ति कायसङ्घाते वत्थुस्मिं कायानु-पस्सनाकारस्सेव दस्सनेन असम्मिस्सतो ववत्थानं दस्सितं होति । 25

तथा न काये अङ्गपच्चङ्गविमुत्तएकधम्ममानुपस्सी, ना पि केसलोमा-
दिविनिमुत्तइत्थिपुरिसानुपस्सी । यो पि चेत्थ केसलोमादिको भूतु-
पादायसमूहसङ्घातो कायो, तत्थ पि न भूतुपादायविनिमुत्तएकधम्मा-
नुपस्सी, अथ खो रथसम्भारानुपस्सको विय अङ्गपच्चङ्गसमूहानुपस्सी^१,
5 नगरावयवानुपस्सको विय केसलोमादिसमूहानुपस्सी, कदलिबखन्ध-
पत्तवट्टिविनिब्भुजनको^२ विय रित्तमुट्टिविनिवेठको विय च भूतुपादाय-
समूहानुपस्सी येवा ति नानप्पकारतो समूहवसेनेव कायसङ्घातस्स
वत्थुनो दस्सनेन धनविनिब्भोगो दस्सितो होति । न हेत्थ यथावुत्त-
समूहविनिमुत्तो कायो वा इत्थी वा पुरिसो वा अञ्जो वा कोचि
B. 247 10 धम्मो दिस्सति, यथावुत्तधम्मसमूहमत्ते येव पन तथा तथा सत्ता
मिच्छाभिनिवेसं करोन्ति । तेनाहु पोराणा—

“यं पस्सति न तं दिट्ठं यं दिट्ठं तं न पस्सति ।

अपस्सं बज्झते मूळ्हो बज्झमानो न मुच्चती” ति ।

घनविनिब्भोगादिदस्सनत्थं ति वुत्तं । आदिसद्देन चेत्थ अयम्पि
15 अत्थो वेदितब्बो—अयञ्जिह एकस्मिं काये कायानुपस्सी येव, न
अञ्जधम्ममानुपस्सी । किं वुत्तं होति ? यथा अनुदकभूताय^३ पि
मरीचिया उदकानुपस्सितो होन्ति, न एवं अनिच्चदुक्खानत्तअसुभभूते
येव इमस्मिं काये निच्चसुखअत्तसुभभावानुपस्सी, अथ खो कायानुपस्सी
अनिच्चदुक्खानत्तअसुभाकारसमूहानुपस्सी येवा ति । अथ वा ग्वायं
20 परतो “इध, भिक्खवे, भिक्खु अरञ्जगतो वा...पे०...सो सतो व
अस्ससती” ति आदिना नयेन अस्सासपस्सासादिचुण्णिकजात-
अट्टिकपरियोसानो कायो वुत्तो, यो च “इधकच्चो पथविकायं
अनिच्चतो अनुपस्सति आपोकायं तेजोकायं वायोकायं केसकायं
लोमकायं छविकायं चम्मकायं मंसकायं रुहिरकायं नहारूकायं
25 अट्टिकायं अट्टिमिञ्जकायं” ति पटिसम्भिदायं (पृ० ४९७) कायो

१. अङ्गसमूहानुपस्सी—स्या० ।

२. ०विनिब्भुञ्जको—सी० ;

३. अनौदकभूताय—स्या० ।

०विनिब्भुञ्जको—स्या० ।

वुत्तो, तस्स सब्बस्स इमस्मिं येव काये अनुपस्सनतो “काये कायानुपस्सी” ति एवम्पि अत्थो दट्ठब्बो ।

अथ वा काये अहं ति वा ममं ति वा एवं गहेतब्बस्स यस्स कस्सचि अननुपस्सनतो, तस्स तस्सेव पन केसालोमादिकस्स नानाधम्मसमूहस्स अनुपस्सनतो काये केसादिधम्मसमूहसङ्घातकायानु- 5 पस्सी ति एवमत्थो दट्ठब्बो । अपि च “इमस्मिं काये अनिच्चतो अनुपस्सति, नो निच्चतो” ति आदिना नयेन पटिसम्भिदायं आगतनयस्स सब्बस्सेव अनिच्चलक्खणादिनो आकारसमूहसङ्घातस्स कायस्सानुपस्सनतो पि “काये कायानुपस्सी” ति एवम्पि अत्थो दट्ठब्बो । 10

तथा हि अयं काये कायानुपस्सनापटिपदं पटिपन्नो भिक्खु इमं कायं अनिच्चानुपस्सनादीनं सत्तन्नं अनुपस्सनानं वसेन अनिच्चतो अनुपस्सति, नो निच्चतो; दुक्खतो अनुपस्सति नो सुखतो; अनत्ततो अनुपस्सति, नो अत्ततो; निब्बिन्दति, नो नन्दति; 15 विरज्जति, नो रज्जति; निरोधेति, नो समुदेति; पटिनिस्सज्जति^१, नो आदियति । सो तं अनिच्चतो अनुपस्सन्तो निच्चसञ्जं पजहति, दुक्खतो अनुपस्सन्तो सुखसञ्जं पजहति; अनत्ततो अनुपस्सन्तो अत्तसञ्जं पजहति, निब्बिन्दन्तो नन्दिं पजहति, निरज्जन्तो रागं पजहति, निरोधेन्तो समुदयं पजहति, पटिनिस्सज्जन्तो आदानं पजहती ति वेदितब्बो । 20

विहरती ति इरिय ति । आतापी ति तीसु भवेसु किलेसे आतापेती^२ ति आतापो, विरियस्सेतं नामं । आतापो अस्स अत्थी ति आतापी । सम्पजानो ति सम्पजञ्जसङ्घातेन आणेन समन्नागतो । सतिमा ति कायपरिग्गाहिकाय सतिया समन्नागतो । अयं पन यस्मा सतिया आरम्मणं परिग्गहेत्वा^३ पञ्चाय अनुपस्सति, न हि 25

१. पटिनिस्सजति—सी० ।

२. आतप्पती—स्या०; आतपती—सी० ।

३. पदिग्गहित्वा—स्या० ।

सतिविरहितस्स अनुपस्सता नाम अत्थि । तेनेवाह —“सतिं च
 खाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं वदामी” (सं० ४.१०३) ति । तस्मा
 एत्थ “काये कायानुपस्सी विहरती” ति एत्तावता कायानु-
 पस्सनासतिपट्टानकम्मट्ठानं^१ वुत्तं होति । अथ वा यस्मा अनातापिनो
 5 अन्तोसङ्खेपो अन्तरायकरो होति, असम्पजानो उपायपरिग्गहे
 अनुपायपरिवज्जने च सम्मुय्हति, मुट्ठस्सति उपायापरिच्चागे अनुपाया-
 परिग्गहे च असमत्थो होति, तेनस्स तं कम्मट्ठानं न सम्पज्जति, तस्मा
 येसं धम्मानं आनुभावेन तं सम्पज्जति, तेसं दस्सनत्थं “आतापी
 सम्पजानो सतिमा ति इदं वुत्तं” ति वेदितब्बं ।

- 10 इति कयानुपस्सनासतिपट्टानं सम्पयोगङ्गञ्चस्स दस्सेत्वा इदानीं
 पट्टानङ्गं दस्सेतुं विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं ति वुत्तं । तत्थ
 विनेय्या ति तदङ्गविनयेन वा विक्खम्भनविनयेन वा विनयित्वा ।
 लोके ति तस्मिं येव काये । कायो हि इध लुज्जनपलुज्जनट्टेन लोको
 ति अधिप्पेतो । यस्मा पनस्स न कायमत्ते येन अभिज्झादोमनस्सं
 15 पहीयति, वेदनादीसु पि पहीयति येव, तस्मा “पञ्च ति उपादान-
 क्खन्धा लोको” ति विभज्जे वुत्तं । लोकसङ्घातत्ता वा तेसं
 धम्मानं अत्थुद्वारनयेनेतं वुत्तं । यं पनाह “तत्थ कतमो लोको ?
 स्वेव कायो लोको” (वि० २४०) ति अयमेवेत्थ अत्थो, तस्मिं
 लोको अभिज्झादोमनस्सं विनेय्या ति एवं सम्बन्धो दट्ठब्बो । यस्मा
 B. 249 20 पनेत्थ अभिज्झागहणेन कामच्छदो, दोमनस्सग्गहणेन व्यापादो
 सङ्गहं गच्छति, तस्मा नीवरणपरियापन्नबलवधम्मद्वयदस्सनेन नीवरण-
 प्पहानं वुत्तं होती ति वेदितब्बं ।

विसेसेन चेत्थ अभिज्झाविनयेन कायसम्पत्तिमूलकस्स अनुरोधस्स,
 दोमनस्स विनयेन पन कार्यावपत्तिमूलकस्स विरोधस्स, अविज्झा-
 25 विनयेन च काये अभिरतिया, दोमनस्सविनयेन कायभावनाय
 अनभिरतिया, अभिज्झाविनयेन काये अभूतानं सुभसुखभावादीनं

पक्खेपस्स, दोमनस्सविनयेन काये भूतानं असुभासुखभावादीनं
अपनयनस्स च पहानं वुत्तं । तेन योगावचरस्स योगानुभावो
योगसमत्थता च दीपिता होति । योगानुभावो हि एस, यदिदं^१
अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो अरतिरतिसहो अभूतपक्खेपभूतापनयन-
विरहितो च होति । अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो चेस अरतिरतिसहो 5
अभूतं अपक्खिपन्तो भूतञ्च अनपनेन्तो योगसमत्थो होती ति ।

अपरो नयो—“काये कायानुपस्सी” ति एत्थ अनुपस्सनाय
कम्मट्ठानं वुत्तं । “विहरती” ति एत्थ वुत्तविहारेण कम्मट्ठानिकस्स
कायपरिहरणं । “आतापी” ति आदीसु आतापेन सम्मप्पधानं,
सतिसम्पजञ्जेन सब्बत्थिककम्मट्ठानं^२ कम्मट्ठानपरिहरणूपायो वा, 10
सतिया वा कायानुपस्सनावसेन पटिलेद्धसमथो, सम्पजञ्जेन
विपस्सना, अभिज्झादोमनस्सविनयेन भावनाफलं^३ वुत्तं ति वेदितव्वं ।

विभङ्गे पन अनुपस्सी ति तत्थ कतमा अनुपस्सना ? या पञ्चा
पजानना...पे...सम्मादिट्ठि—अयं वुच्चति अनुपस्सना । इमाय
अनुपस्सनाय उपेतो होति समुपेतो उपागतो समुपागतो उपपन्नो 15
सम्पन्नो समन्नागतो । तेन वुच्चति अनुपस्सी ति ।

“विहरती ति इरियति वत्तति पालेति यपेति यापेति चरति
विहरति । तेन वुच्चति विहरती ति ।

“आतापी ति तत्थ कतमो आतापो ? यो चेतसिको विरिया-
रम्भो...पे०...सम्मावायामो—अयं वुच्चति आतापो । इमिना 20
आतापेन उपेतो होति...पे०...समन्नागतो । तेन वुच्चति आतापीति ।

“सम्पजानो ति तत्थ कतमं सम्पजञ्जं ? या पञ्चा पजानना
...पे०...सम्मादिट्ठि—इदं वुच्चति सम्पजञ्जं । इमिना सम्पजञ्जेन
उपेतो होति...पे०... समन्नागतो । तेन वुच्चति सम्पजानो ति । B. 250

१. यदयं—सी० ।

२. सब्बत्थिककम्मट्ठानं—सी०, स्या० ।

३. भावनाबलं—स्या० ।

“सतिमा ति तत्थ कतमा सति ? या सति अनुस्सति...पे०...
सम्मासति—अयं वुच्चति सति । इमाम सतिया उपेतो होति...पे०...
समन्नागतो । तेन वुच्चति सतिमा ति ।

- “विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं ति तत्थ कतमो लोको ?
- 5 स्वेव कायो लोको, पञ्च पि उपादानक्खन्धा लोको—अयं वुच्चति लोको । तत्थ कतमा अभिज्झा ? यो रागो सारागो अनुनयो अनुरोधो नन्दी नन्दीरागो चित्तस्स सारागो—अयं वुच्चति अभिज्झा । तत्थ कतमं दोमनस्सं ? यं चेतसिकं असातं, चेतसिकं दुक्खं, चेतोसम्फस्सजं असातं...पे०...दुक्खा वेदना—इदं वुच्चति दोमनस्सं ।
- 10 इति अयञ्च अभिज्झा इदञ्च दोमनस्सं इमम्हि लोके विनीता होन्ति पटिविनीता सन्ता वूपसन्ता समिता वुपसमिता अत्थङ्गता अब्भत्थङ्गता अप्पिता ब्यप्पिता सोतिता विसोसिता व्यन्तीकता^१, तेन वुच्चति विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं” (वि० २४०) ति एकमेतेसं पदानं अत्थो वुत्तो । तेन सह अयं अट्ठकथानयो यथा
- 15 संसन्दति, एवं वेदितब्बो । अयं ताव कायानुपस्सनासतिपट्टानुद्देसस्स अत्थवण्णना ।

- वेदनासु चित्तं धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति...पे०...विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं ति एत्थ पन वेदनानुपस्सी ति एवमादीसु वेदनादीनं पुन वचने^२ पयोजनं कायानुपस्सनायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।
- 20 वेदनासु वेदनानुपस्सी चित्ते चित्तानुपस्सी, धम्मेसु धम्मानुपस्सी ति एत्थ पन वेदना ति तिस्सो वेदना, ता च लोकिया एव । चित्तम्पि लोकियं, तथा धम्मा । तेसं विभागो निद्देसवारे पाकटो भविस्सति । केवलं पनिध यथा वेदना अनुपस्सितब्बा, तथा अनुपस्सन्तो वेदनासु वेदनानुपस्सी ति वेदितब्बो । एस नयो चित्तधम्मेसु पि । कथं च वेदना
- 25 अनुपस्सितब्बा ति ? सुखा ताव वेदना दुक्खतो, दुक्खा सल्लतो, अदुक्खमसुखा अनिच्चतो । यथाह—

‘‘यो सुखं दुक्खतो अद्द^१ दुक्खमद्दक्खि सल्लतो ।
अदुक्खमसुखं सन्तं अदक्खि नं अनिच्चतो ।
स वे सम्मद्दसो भिक्खु उपसन्तो चरिस्सती’’
(सं० ३.१८५) ति ॥

सब्बा एव चेता दुक्खा ति पि अनुपस्सितब्बा । वुत्तञ्हेतं ५
यं किञ्चि वेदयितं, सब्बं तं दुक्खस्मिं ति वदामी’’ (सं० ३.१९३)
ति । ‘‘सुखदुक्खतो पि च अनुपस्सितब्बा । यथाह ‘‘सुखा वेदना
ठितिसुखा विपरिणामदुक्खा’’ (म० १.३७३) ति सब्बं वित्थारेतब्बं ।
अपि च अनिच्चादिसत्तानुपस्सनावसेन पि अनुपस्सितब्बा ।
सेसं निद्देसवारे येव पाकटं भविस्सति । चित्तधम्मेषु पि चित्तं ताव १०
आरम्मणाधिपतिसहजातभूमिकम्मविपाककिरियादिनान्तभेदानं अनि-
च्चादिसत्तानुपस्सनानं निद्देसवारे आगतसरागादिभेदानञ्च वसेन
अनुपस्सितब्बं । धम्मा सलक्खणसामञ्जलक्खणानं सुञ्जतधम्मस्स
अनिच्चादिसत्तानुपस्सनानं निद्देसवारे आगतसन्तासन्तादिभेदानं
च वसेन अनुपस्सितब्बा । सेसं वुत्तनयमेव । कामञ्चेत्थ यस्स १५
कायसङ्घाते लोके अभिज्झादोमनस्सं पहीनं, तस्स वेदनादि-
लोकेसु पि तं पहीनमेव, नानापुग्गलवसेन पन नानाचित्तक्खणिकसति-
पट्टानभावनावसेन च सब्बत्थ वुत्तं । यतो वा एकत्थ पहीनं सेसेसु पि
पहीनं होति, तेनेवस्स तत्थ पट्टानदस्सनत्थम्पि एवं वुत्तं ति
वेदितब्बं ति ।

20

उद्देसवारकथा निट्ठिता ।

कायानुपस्सना आनापानपब्बवर्णना

३-४. इदानीं सेय्यथा पि नाम छेको विलीवकारको थूलकिलञ्ज-
सण्हकिलञ्जचङ्कोटकपेळापुटादीनि^२ उपकरणानि कत्तुकामो एकं
महावेणु^३ लभित्वा चतुर्धा भिन्दित्वा ततो एकेकं वेणुखण्डं गहेत्वा

१. अद्दा—स्या० ।

२. ०चङ्कोटकं—स्या० ।

३. महावेळु—स्या० ।

फालेत्वा तं तं उपकरणं करेय्य, एवमेव भगवा सतिपट्टानदैसनाय
 सत्तानं अनेकप्पकारविसेसाधिगमं कत्तुकामो एकमेव सम्मासति
 “चत्तारो सतिपट्टाना । कतमे चत्तारो ? इध, भिक्खवे, भिक्खु काये
 कायानुपस्सी विहरती” ति आदिना नयेन आरम्मणवसेन चतुधा
 5 भिन्दित्वा ततो एकेकं सतिपट्टानं गहेत्वा विभजन्तो “कथञ्च भिक्खवे”
 ति आदिना नयेन निद्देसवारं वत्तुमारद्धो ।

B. 252 तत्थ कथञ्चा ति आदि वित्थारेतुकम्यतापुच्छा । अयं पनेत्थ
 सङ्खेपत्थो—

भिक्खवे केन च पकारेण भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरती ति ?
 10 एस नयो सब्बपुच्छा वारेसु । इध, भिक्खवे, भिक्खू ति भिक्खवे
 इमस्मिं सासने भिक्खु । अयञ्हेत्थ इधसद्दो सब्बप्पकारकायानुपस्सना
 निब्बत्तकस्स पुग्गलस्स सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनो अञ्जसासनस्स
 तथाभावपटिसेधनो च । वुत्तञ्हेतं “इधेव, भिक्खवे, समणो...पे०...
 सुञ्जा परप्पवादा समणेहि अञ्जेही” ति । तेन वुत्तं “इमस्मिं सासने
 15 भिक्खू” ति ।

“अरञ्जगतो वा...पे०...सुञ्जागारगतो वा” ति इदमस्स
 सतिपट्टानभावनानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं । इमस्स हि भिक्खुनो
 दीघरत्तं रूपादीसु आरम्मणेषु अनुविसटं चित्तं कम्मट्ठानवीथिं
 ओतरितुं न इच्छति, कूटगोणयुत्तरथो विय उप्पथमेव धावति । तस्मा
 20 सेय्यथा पि नाम गोपो कूटधेनुया सब्बं खीरं पिबित्वा वाड्डितं कूटवच्छं
 दमेतुकामो धेनुतो अपनेत्वा एकमन्ते महन्तं थम्मं निखणित्वा तत्थ
 योत्तेन बन्धेय्य । अथस्स सो वच्छो इतो चित्तो च विप्फन्दित्वा
 पलायितुं असक्कोन्तो तमेव धम्मं उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा ।
 एवमेव इमिना पि भिक्खुना दीघरत्तं रूपारम्मणादिरसपानवड्डितं
 25 दुडुचित्तं^१ दमेतुकामेण रूपादिआरम्मणतो अपनेत्वा अरञ्जं वा

रुक्खमूलं वा सुञ्जागरं वा पवेसेत्वा^१ तत्थ सतिपट्टानारम्मणत्थम्भे
सतियोत्तेन वन्धितब्बं । एवमस्स तं चित्तं इतो चित्तो च विप्फन्दित्वा
पि पुब्बे आचिण्णारम्मणं अलभमानं सतियोत्तं छिन्दित्वा पलायितुं
असक्कोन्तं तमेवारम्मणं उपचारप्पनावसेन उपनिसीदति चेव
उपनिपज्जति च । तेनाहु पोराणा—

5

“यथा धम्मे निबन्धेय्य वच्छं दमं^२ नरो इध ।

बन्धेय्येवं सकं चित्तं सतियारम्मणे दळ्हं” ति ॥

एवमस्स तं सेनासनं भावनानुरूपं होति । तेन वुत्तं “इदमस्स
सतिपट्टानभावनानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं” ति ।

अपि च यस्मा इदं कायानुपस्सनाय मुद्धभूतं सब्बबुद्धपच्चेकबुद्ध-
बुद्धसावकानं विसेसाधिगमदिधम्मसुखविहारपदट्टानं आनापानस्सति-
कम्मट्टानं इत्थिपुरिसहत्थिअस्सादिसद्दसमाकुलं गामन्तं अपरिचजित्वा
न सुकरं सम्पादेतुं, सद्दकण्ठकत्ता भानस्स । अगामके पन अरञ्जे
सुकरं योगावचरेन इदं कम्मट्टानं परिग्गहेत्वा आनापानचतुत्थज्झानं
निब्बत्तेत्वा तदेव^३ भानं पादकं कत्वा सङ्घारे सम्मसित्वा अग्गफलं
अरहत्तं पापुणितुं, तस्मास्स अनुरूपसेनासनं दस्सेन्तो भगवा
“अरञ्जगतो वा” तिआदिमाह ।

10 B. 253

15

वत्थुविज्जाचरियो विय हि भगवा । सो एत्था वत्थुविज्जा-
चरियो नगरभूमिं पस्सित्वा सुट्ठुउपपरिक्खित्वा “एत्थ नगरं मापेथा”
ति उपदिसति, सोत्थिना च नगरे निट्ठिते राजकुलतो महासक्कारं
लभति, एवमेव योगावचरस्स अनुरूपं सेनासनं उपरिक्खित्वा “एत्थ
कम्मट्टानं अनुयुञ्जितब्बं” ति उपदिसति । ततो तत्थ कम्मट्टानं
अनुयुञ्जन्तेन योगिना अनुक्कमेन अरहत्ते पत्ते “सम्मासम्बुद्धो वत सो
भगवा” ति महन्तं सक्कारं लभति ।

20

१. पविसित्वा—स्या० ।

२. दम्मं—सी०, स्या० ।

३. तमेव—स्या० ।

अयं पन भिक्खु दीपिसदिसो ति वुच्चति । यथा हि महा-
दीपिराजा अरञ्जे तिणगहनं वा वनगहनं वा पब्बतगहनं वा
निस्साय निलीयित्वा वनमहिंसगोकणसूकरादयो मिगे गण्हाति,
एवमेव अयं अरञ्जादीसु कम्मट्ठानं अनुयुञ्जन्तो भिक्खु यथाक्कमेन
५ चत्तारो मग्गे चेव चत्तारि अरियफलानि च गण्हा ति । तेनाहु
पोराणा—

“यथा पि दीपिको नाम निळीयित्वा गण्हाती मिगे ।

तथेवायं बुद्धपुत्तो युत्तयोगो विपस्सको ।

अरञ्जं पविासत्वान गण्हा ति फलमुत्तमं ति ॥

- 10 तेनस्स परक्कमजवयोग्गभूमिं अरञ्जसेनासनं दस्सेन्तो भगवा
“अरञ्जगतो वा” ति आदिमाहु । इतो परं इमस्मि ताव
आनापानपब्बे यं वत्तब्बं सिया, तं विसुद्धिमग्गे वुत्तमेव ।

- B. 254 15 तस्स पन इमेसं “दीघं वा अस्ससन्तो दीघं अस्ससामी ति
पजाना ति...पे०...पस्सम्भयं कायसङ्गारं पस्ससिस्सामी ति
सिक्खती” ति एवं वुत्तानं अस्सासपस्सासानं वसेन सिक्खतो अस्सा-
सपस्सासनिमित्ते चत्तारि भानानि उप्पज्जन्ति । सो भाना बुद्धिहत्वा
अस्सासपस्सासे वा परिग्गण्हाति भानङ्गानि वा । तत्थ अस्सास-
पस्सासकम्मिको “इमे अस्सा सपदस्सासा किं निस्सिता ? वत्थुं
निस्सिता । वत्थु नाम करजकायो । करजकायो नाम चत्तारि
20 महाभूतानि उपादारूपञ्चा “ति एवं रूपं परिग्गण्हाति । ततो
तदारम्भणे फस्सपञ्चमके नामं ति एवं नामरूपं परिग्गहेत्वा^१ तस्स
पच्चयं परियेसन्तो अविज्जादिपटिच्चसमुप्पादं दिस्वा” पच्चयपच्च-
युप्पन्नधम्ममत्तमेवेतं, अञ्जो सत्तो वा पुग्गलो वा नत्थी” ति
वित्तिण्णकङ्खो सपच्चयनामरूपे तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनं
25 वड्ढेन्तो अनुक्कमेन अरहत्तं पापुणाति । उदं एकस्स भिक्खुनो याव
अरहत्ता निय्यानमुखं ।

भानकम्मिको पि “इमानि भानङ्गानि किं निस्सितानि ?
वत्थुं निस्सितानि, वत्थु नाम करजकायो ति । भानङ्गानि नामं,
करजकायो रूपं” ति नामरूपं ववत्थपेत्वा तस्स पच्चयं परियेसन्तो
अविज्जादिपच्चयाकारं दिस्वा “पच्चयपच्चयुप्पन्नधम्ममत्तमेवेतं, अञ्जो
सत्तो वा पुग्गलो वा नत्थी” ति वित्तिण्णकङ्खो सपच्चयनामरूपे 5
तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनं वड्ढेन्तो अनुक्कमेन अरहत्तं पापुणाति—
इदं एकस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता निय्यानमुखं ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं अत्तनो वा अस्सासस्सासकाये कायानु-
पस्सी विहरति । बहिद्धा वा ति परस्स वा अस्सासपस्सासकाये ।
अज्झत्तबहिद्धा वा ति कालेन अत्तनो, कालेन परस्स अस्सासपस्सास- 10
काये । एतेनस्स पगुणकम्मट्ठानं अट्टपेत्वा अपरापरं सञ्चरणकालो
कथितो । एकस्मिं काले पन इदं उभयं न लब्भति ।

समुदयधम्मानुपस्सी वा ति यथा नाम कम्ममारभस्तञ्च
गग्गरनाकिञ्च तज्जञ्च वायामं पटिच्च वातो अपरापरं सञ्चरति,
एवं भिक्खुनो करजकायञ्च नासापुटञ्च^१ चित्तञ्च पटिच्च अस्सास- 15
पस्सासकायो अपरापरं सञ्चरति । कायादयो धम्मा समुदयधम्मा,
ते पस्सन्तो “समुदयधम्मानुपस्सी वा कायस्मिं विहरती” ति
वुच्चति । वयधम्मानुपस्सी वा ति यथा भस्ताय अपनीताय
गग्गरनाळिया निन्नाय तज्जे च वायामे असति सो वातो नप्पवत्तति,
एवमेव काये भिन्ने नासापुटे विद्धस्ते चित्ते च निरुद्धे अस्सासपस्सास- 20 B. 255
कायो नाम नप्पवत्तती ति कायादिनिरोधा अस्सासपस्सासनिरोधो
ति एवं पस्सन्तो, “वयधम्मानुपस्सी वा कायस्मिं विहरती” ति
वुच्चति । समुदयवयधम्मानुपस्सी वा ति कालेन समुदयं, कालेन वयं
अनुपस्सन्तो । अत्थि कायोति वा पनस्सा ति कायो व अत्थि,
न सत्तो, पुग्गलो, न इत्थी, न पुरिसो, न अत्ता, न अत्तनियं, 25

नाहं, न मम न कोचि, न कस्सची ति एवमस्स सति पच्चुपट्ठिता होति ।

- यावदेवा ति पयोजनपरिच्छेवववत्थापनमेतं । इदं वुत्तं होति—
 या सति पच्चुपट्ठिता होति, सा न अञ्जत्थाय^१ । अथ खो यावदेव
 5 आणमत्ताय अपरापरं उत्तरुत्तरि^२ आणपमाणत्थाय चेव सतिपमाणत्थाय
 च, सतिसम्पजञ्जानं वुड्ढत्थाया ति अत्थो । अनिस्सितो च विहरती
 ति तण्हानिस्सयदिट्ठिनिस्सयानं वसेन अनिस्सितो विहरति । न च
 किञ्चि लोके उपादियती ति लोकस्मिं किञ्चि रूपं वा...पे०...
 विञ्जणं वा “अयं मे अत्ता वा अत्तनियं वा” ति न गण्हाति ।
 10 एवम्पी ति उपरि अत्थं उपादाय सम्पिण्डनत्थो पि-कारो । इमिना
 पन पदेन भगवा आनापानपब्बदेसनं निग्यातेत्वा दस्सेति ।

- तत्थ अस्सासपस्सासपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं, तस्सा
 समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं,
 दुक्खपरिजाननो समुदयपजहनो^३ निरोधारम्मणो अरियमग्गो
 15 मग्गसच्चं, । एवं चतुसच्चवसेन उस्सक्खित्वा निब्बुत्ति पापुणाती ति
 इदमेकस्स अस्सासपस्सासवसेन अभिनिविट्ठस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता
 निग्यानमुखं ति ।

आनापानपब्बवण्णना निट्ठिता ।

इरियापथपब्बवण्णना

५. एवं अस्सासपस्सासवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं
 इरियापथवसेन विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह । तत्थ कामं
 20 सोणसिङ्गालादयो पि गच्छन्ता “गच्छामा” ति जानन्ति, न पनेतं
 एवरूपं जाननं सन्धाय वुत्तं । एवरूपञ्चिह जाननं सत्तूपलद्धिं न
 पजहति, अत्तसञ्जं न उग्घाटेति, कम्मट्ठानं वा सतिपट्ठानभावना

B. 256

१. अञ्जादत्थाय—स्या० ।

२. उत्तरुत्तरि—सी० ।

३. समुदयप्पजहनो—स्या० ।

वा न होति । इमस्स पन भिक्खुनो जाननं सत्तूपलद्धिं पजहति, अत्तसञ्जं उग्घाटेति, कम्मट्टानञ्चेव सतिपट्टानभावना च होति । इदञ्चिह “को गच्छति ? कस्स गमनं ? किं कारणा गच्छती ?” ति एवं^१ सम्पजाननं^२ सन्धाय वुत्तं । ठानादीसु पि एसेव नयो ।

तत्थ को गच्छती ति न कोचि सत्तो वा पुग्गलो वा गच्छति । 5
कस्स गमनं ति न कस्सचि सत्तस्स वा पुग्गलस्स वा गमनं । किं कारणा गच्छती ति चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेण गच्छति । तस्मा एस एवं पजानाति—“गच्छामी^३” ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विञ्जति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेण सकलकायस्स पुरतो अभिनीहारो गमनं ति वुच्चति । ठानादीसु पि एसेव नयो । 10

तत्रापि हि “तिट्ठामी” ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विञ्जति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेण सकलकायस्स कोटितो पट्टाय उस्सितभावो ठानं ति वुच्चति । “निसीदामी” ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विञ्जति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेण हेट्ठिमकायस्स समिञ्जनं उपरिमकायस्स 15
उस्सितभावो निसज्जा ति वुच्चति । “सयामी” ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विञ्जति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेण सकलसरीरस्स किरियतो पसारणं सयनं ति वुच्चती ति ।

तस्स एवं पजानतो एवं होति—“सत्तो गच्छति, सत्तो तिट्ठती” ति वुच्चति । अत्थि^४ पन कोचि सत्तो गच्छन्तो^५ वा ठितो वा ? 20
नत्थि । यथा पन “सकटं गच्छति, सकटं तिट्ठति” ति वुच्चति, न च किञ्चि सकटं नाम गच्छन्तं वा तिट्ठन्तं वा अत्थि । चत्तारो पन गोणे योजेत्वा छेकम्हि सारथिम्हि पाजेन्ते “सकटं गच्छति, सकटं तिट्ठती” ति वोहारमत्तमेव होति । एवमेव अजाननद्वेन^६

१-१. एवरूपं जाननं—सी०

२. गच्छिस्सामी—सी० ।

३. अत्थतो—क० ।

४. गन्ता—सी०, स्या० ।

५. अजवनद्वेन—सी०; पाजनद्वेन—क० ।

सकटं विय कायो । गोणा विय चित्तजवाता । सारथि विय
चित्तं । गच्छामि तिष्ठामीति चित्ते उप्पन्ने वायोधातु विञ्जति
जनयमाना उप्पज्जति, चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेण गमनादीनि
B. 257 पवत्तन्ति । ततो “सत्तो गच्छति, सत्तो तिष्ठति, अहं गच्छामि, अहं
5 तिष्ठामी”ति बोहारमत्तं होतीति ।

तेनाह—

“नावा मालुतवेगेण जियावेगेण तेजनं ।
यथा याति तथा कायो याति वाताहतो अयं ॥
यन्तं सुत्तवसेनेव चित्तसुत्तवसेनिदं ।
10 पयुत्तं काययन्तं पि याति ठाति निसीदति ।
को नाम एत्थ सो सत्तो यो विना हेतुपच्चये ।
अत्तनो आनुभावेण तिष्ठे वा यदि वा वजे”ति ॥

तस्या एवं हेतुपच्चयवसेनेव पवत्तानि गमनादीनि सल्लवखेन्तो
एस गच्छन्तो वा गच्छामीति पजानाति, ठितो वा, निसिन्नो वा,
15 सयानो वा सयानोम्हीति पजानातीति वेदितव्वो ।

यथा यथा वा पनस्स कायो पणिहितो होति, तथा तथा नं
पजानातीति सब्बसङ्गाहिकवचनमेतं । इदं वुत्तं होति—येन
येन वा आकारेण तस्स कायो ठितो होति, तेन तेन नं पजानाति ।
गमनाकारेण ठितं गच्छतीति पजानाति । ठाननिसज्जासयनाकारेण
20 ठितं सयानोति पजानातीति ।

इति अज्झत्तं वाति एवं अत्तनो वा चतुइरियापथपरिगगहणेन
काये कायानुपस्सी विहरति । बहिद्धा वाति परस्स वा चतुइरिया-
पथपरिगगहणेन । अज्झत्तबहिद्धा वाति कालेन अत्तनो, कालेन
परस्स चतुइरियापथपरिगगहणेन काये कायानुपस्सी विहरति ।
25 समुदयधम्मानुपस्सी वाति आदीसु पन “अविज्जासमुदया रूपसमु-
दयो” (खु० ५.६१)ति आदिना नयेन पञ्चहाकारेहि रूपक्खन्धस्स

समुदयो च वयो च नीहरितब्बो । तच्चिह सम्भाय इध “समुदय-
धम्मानुपस्सी वा” ति आदि वुत्तं । अत्थि कायो ति वा पनस्सा
ति आदि वुत्तसदिसमेव ।

इध पन चतुइरियापथपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं, तस्सा
समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अपवत्ति निरोधसच्चं, 5
दुक्खपरिजाननो समुदयपजहनो निरोधारम्मणो अरियमग्गो-मग्गसच्चं ।
एवं चतुसच्चवसेन उस्सकित्वा निब्बुत्ति पापुणाती ति इदमेकस्स
चतुइरियापथपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता निय्यान-
मुखं ति ।

B. 258

इरियापथपब्बवण्णना निट्ठिता ।

चतुसम्पजञ्जवपब्बवण्णना

६. एवं इरियापथवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा इदानी 10
चतुसम्पजञ्जवसेन विभजितुं पुन चपरं ति आदिमाह । तत्थ
अभिककन्ते परिककन्ते ति एत्थ ताव अभिककन्तं वुच्चति गमनं ।
पटिककन्तं निवत्तनं । तदुभयम्पि चतुसु इरियापथेषु लब्धति । गमने
ताव पुरतो कायं अभिहरन्तो अभिककमति नाम । पटिनिवत्तेन्तोः
पटिककमति नाम । ठाने पि ठितको व कायं पुरतो ओनामेन्तो 15
अभिककमति नाम । पच्छतो अपनामेन्तो पटिककमति नाम । निस-
ज्जाय पि निसिन्नको व आसनस्स पुरिमअङ्गाभिमुखो संसरन्तो
अभिककमति नाम । पच्छिमअङ्गप्पदेसं पच्छा संसरन्तो पटिककमति
नाम । निपज्जाय पि एसेव नयो ।

20

सम्पजानकारी होती ति सम्पजञ्जेन सब्बकिच्चकारी, सम्पजञ्ज-
मेव वा कारी । सो हि अभिकन्तादीसु सम्पजञ्जं करोतेव, न कत्थचि
सम्पजञ्जविरहितो होति । तत्थ सात्थकसम्पजञ्जं, सप्पायसम्पजञ्जं,
गोचरसम्पजञ्जं, असम्मोहसम्पजञ्जं ति चतुब्बिधं सम्पजञ्जं ।

- तत्थ अभिक्कमनचित्ते उप्पन्ने चित्तवसेनेव अगन्त्वा “किं नु मे एत्थ गतेन अत्थो अत्थि नत्थी” ति अत्थानत्थं परिग्गण्हित्वा अत्थपरि-
 ग्गहणं^१ सात्थकसम्पज्झं । तत्थ च अत्थो ति चेतियदस्सन-बोधि-
 दस्सन-संघदस्सन-थेरदस्सन-असुभदस्सनादिवसेन धम्मतो वड्ढि । चेतियं
 5 वा^२ बोधि वा^३ दिस्वा पि हि बुद्धारम्मणं संघदस्सनेन संघारम्मणं पीति
 उप्पादेत्वा तदेव खयवयतो सम्मसन्तो अरहत्तं पापुणाति । थेरे दिस्वा
 तेसं ओवादे पतिट्ठाया, असुभं दिस्वा तत्थ पठमज्झानं उप्पादेत्वा तदेव
 खयवयतो^३ सम्मसन्तो अरहत्तं पापुणाति । तस्मा एतेसं दस्सनं
 सात्थकं^४ । केचि पन “आमिसतो पि वड्ढि अत्थो येव, तं निस्साय
 10 ब्रह्मचरियानुगहाय पटिपन्नत्ता” ति वदन्ति ।

- तस्मिं पन गमने सप्पायासप्पायं परिग्गण्हित्वा सप्पायपरिग्गहणं,
 सप्पायसम्पज्झं, सेय्यथिदं-चेतियदस्सनं ताव सात्थकं । सचे पन
 B. 259 चेतियस्स महापूजाय दसद्वादसयोजनन्तरे परिसा सन्निपतन्ति । अत्तनो
 विभवानुरूपं इत्थियो पि पुरिसा पि अलङ्कृतप्पटियत्ता चित्तकम्मरूपकानि
 15 विय सञ्चरन्ति । तत्र चस्स इट्ठे आरम्मणे लोभो, अनिट्ठे पांढघो,
 असमपेक्खने^५ मोहो उप्पज्जति । कायसंसग्गापत्तिं वा आपज्जति,
 जीवितब्रह्मचरियानं वा अन्तरायो होति, एवं तं ठानं असप्पायं
 होति । वुत्तप्पकारअन्तरायाभावे सप्पायं । बोधिदस्सने पि एसेव
 नयो । संघदस्सनाम्प सात्थं । सचे पन अन्तोगामे महामण्डपं कारेत्वा
 20 सब्बरत्ति धम्मस्सवनं कारेन्तेसु मनुस्सेसु वुत्तप्पकारेनेव जनसन्निपातो
 चेव अन्तरायो च होति, एवं तं ठानं असप्पायं । अन्तरायाभावे
 सप्पायं । महापरिसपरिवारानं थेरानं दस्सने पि एसेव नयो ।

असुभदस्सनम्प सात्थं । तदत्थदीपनत्थञ्च इत्थं वत्थु—एको किर
 दहरभिव्खु सामणेरं गहेत्वा दन्तकट्ठत्थाय गतो । सामणेरो मग्गा

१. अत्थपरिग्गहणं—सी० ।

२-२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. खयतो—सी० ।

४. सात्थं—सी० ।

५. असमपेक्खनेन—सी० ।

ओक्कमित्वा पुरतो गच्छन्तो असुभं दिस्वा पठमज्झानं निब्बत्तेत्वा
तदेव पादकं कत्वा सङ्घारे सम्मसन्तो तीणि फलानि सञ्चिकत्वा
उपरिमग्गत्थाय कम्मट्टानं परिग्गहेत्वा अट्ठासि । दहरो तं अपस्सन्तो
“सामणेरा” ति पक्कोसि । सो “मया पब्बजितदिवसतो पट्टाय
भिक्षुना सद्धिं द्वे कथा नाम न वा कथितपुब्बा । अञ्जस्मिम्प दिवसे 5
उपरिविसेसं निब्बत्तेस्सामी^१” ति चिन्तेत्वा “किं भन्ते” ति पटिवचनं
अदासि । एही ति च वुत्ते एकवचनेनेव आगन्त्वा “भन्ते इमिना ताव
मग्गेन गन्त्वा मया ठितोकासे मुहुत्तं पुरत्थाभिमुखो ठत्वा ओलोकेथा”
ति आह । सो तथा कत्वा तेन पत्तविसेसमेव पापुणि । एवं एकं असुभं
द्विन्नं जनानं अत्थाय जायति । एवं सात्थम्पि पनेतं पुरिसस्स मातु- 10
गामासुभं असप्पायं, मातुगामस्स च पुरिसासुभं, सभागमेव सप्पायं ति
एवं सप्पायपरिग्गहणं सप्पायसम्पजञ्जं नाम ।

एवं परिग्गहितसात्थसप्पायस्स पन अट्ठतिसाय कम्मट्टानेसु अत्तनो
चित्तरुचितकम्मट्टानसङ्घातं^२ गोचरं उग्गहेत्वा भिक्षाचारगोचरे तं
गहेत्वा गमनं गोचरसम्पजञ्जं नाम । तस्साविभावत्थं इदं चतुक्कं 15
वेदितब्बं—इधेक्कचो भिक्षु हरति न पच्चाहरति, एकचो न हरति
पच्चाहरति, एकच्चो नेव हरति न पच्चाहरति, एकच्चो हरति च
पच्चाहरति च । B. 260

तत्थ यो भिक्षु दिवसं चङ्कमेन निसज्जाय आवरणीयेहि धम्ममेहि
चित्तं परिसोधेत्वा तथा रत्तिया मठमं यामं, मज्झिमे यामे सेय्यं 20
कप्पेत्वा, पच्छिमयामे पि निसज्जाचङ्कमेहि वीतिनामेत्वा, पगेव
चेतियङ्गणबोधियङ्गणवत्तं कत्वा बोधिरूक्खे उदकं अभिसिञ्चित्वा^३,
पानीयं परिभोजनीयं पच्चुपट्टपेत्वा^४, आचरियुपज्झायवत्तादीनि
सब्बानि खन्धकवत्तानि समादाय वत्तति । सो सरीरपरिकम्मं कत्वा

१. निब्बत्तिस्सामि—स्या० ।

२. चित्तरुचितं कम्मट्टानसंघातं—सी० ।

३. आसिञ्चित्वा—सी० ।

४. पच्चुपट्टपेत्वा—सी० ।

- सेनासनं पविसित्वा द्वे तयोः पल्लङ्गे उसुमं गाहापेत्तो^१ कम्मट्टानं अनुयुञ्जित्वा, भिक्षाचारवेलाय उट्टुहित्वा, कम्मट्टानसीसेनेव पत्तचीवरमादाय सेनासनतो निक्खमित्वा कम्मट्टानं मनसिकरोन्तो व चेति यङ्गणं गन्त्वा, सचे बुद्धानुस्सतिकम्मट्टानं होति, तं अविस्सज्जेत्वा व
- 5 चेति यङ्गणं पविसति । अञ्जं चे कम्मट्टानं होति, सोपानपादमूले^२ ठत्वा हत्थेन गहितभण्डं विय तं ठपेत्वा बुद्धारम्मणं पीति गहेत्वा चेति यङ्गणं आरूढं महन्तं चेति यं चे, तिक्खत्तुं पदक्खणं कत्वा चतुसु ठानेसु वन्दितब्बं । खुद्दकं चेति यं चे, तथेव पदाक्खणं कत्वा अट्टसु ठानेसु वन्दितब्बं । चेति यं वन्दित्वा बोधियङ्गणं पत्तेना पि
- 10 बुद्धस्स भगवतो सम्मुखा विय निपच्चकारं दस्सेत्वा बोधि वन्दितब्बो । सो एवं चेति यञ्च बोधिञ्च वन्दित्वा पटिसामितट्टानं गन्त्वा पटिसामितभण्डकं हत्थेन गण्हन्तो विय निक्खित्तकम्मट्टानं गहेत्वा गामसमीपे कम्मट्टानसीसेनेव चीवरं पारुपित्वा गामं पिण्डाय पविसति ॥

- अथ नं मनुस्सा दिस्वा “अय्यो नो आगतो” ति पच्चुगन्त्वा पत्तं
- 15 गहेत्वा आसनसालायं ना गेहे वा निसीदापेत्वा यागुं दत्वा याव भत्तं न निट्ठाति, ताव पादे धोवित्वा तेलेन मक्खेत्वा पुरतो निसीदित्वा पञ्चं वा पुच्छन्ति, धम्मं वा सोतुकामा होन्ति । सचे पि न कथापेन्ति, जनसङ्गहत्थं धम्मकथा नाम कातब्बा येवा ति अट्टकथाचरिया वदन्ति । धम्मकथा हि कम्मट्टानविनिमुत्ता नाम नत्थि । तस्मा
- 20 कम्मट्टानसीसेनेव धम्मं कथेत्वा कम्मट्टानसीसेनेव आहारं परिभुञ्जित्वा अनुमोदनं कत्वा^३ निवत्तियमानेहि पि मनुस्सेहि अनुगतो व गामतो निक्खमित्वा तत्थेव निवत्तेत्वा मगं पटिपज्जति । अथ नं पुरेतरं निक्खमित्वा बहिगामे कतभत्तकिञ्चा सामणेरदहरभिक्षू दिस्वा पच्चुगन्त्वा पत्तचीवरमस्स गण्हन्ति ।
- B. 261

- 26 पोराणा भिक्षू किर “न अम्हाकं उपज्झायो आचरियो” ति मुखं उल्लोकेत्वा^४ वत्तं करोन्ति । सम्पत्तपरिच्छेदेनेव करोन्ति । ते तं

१. गाहापेत्वा—स्या० ।

३. वत्ता—सी० ।

२. सोपानमूले—सी० ।

४. ओलोकेत्वा—सी० ।

पुच्छन्ति “भन्ते एते मनुस्सा तुम्हाकं किं होन्ति मातुपक्खतो सम्बन्धा
पित्तिपक्खतो” ति ? किं दिस्वा पुच्छथा ति ? तुम्हेसु एतेसं पेमं
बहुमानं ति । आवुसो यं मातापितुहि पि दुक्करं, तं एते अम्हाकं
करोन्ति, पत्तचीवरम्पि नो एतेसं सन्तकमेव, एतेसं आनुभावेन नेव
भये भयं, न छातके छातकं जानाम, एदिसा नाम अम्हाकं उपकारिनो 5
नत्थी ति तेसं गुणे कथेन्तो गच्छति, अयं वुच्चति हरति न
पच्चाहरती ति ।

यस्स पन पगेव वुत्तप्पकारं वत्तपटिपत्तिं करोन्तस्स कम्मजतेजो
पज्जलति, अनुपादिन्नकं मुञ्चित्वा उपादिन्नकं गण्हाति, सरीरतो सेदा
मुच्चन्ति^१, कम्मट्टानवीथिं नारोहति, सो पगेव पत्तचीवरमादाय वेगसा 10
व चेति यं वन्दित्वा गोरूपानं निक्खमनवेलायमेव गामं यागुभिक्षाय
पविसित्वा यागुं लभित्वा आसनसालं गत्वा पिवति । अथस्स
द्वत्तिक्खतुं अज्झोहरणमत्तेनेव कम्मजतेजो उपादिन्नकं मुञ्चित्वा
अनुपादिन्नकं गण्हाति । घटसतेन न्हातो विय तेजोधातुपरिळाहनिब्बा-
पनं पत्वा कम्मट्टानसीसेन यागुं परिभुञ्जित्वा पत्तञ्च धोवित्वा अन्तरा- 15
भत्ते कम्मट्टानं मनसिकत्वा अवसेसट्टाने पिण्डाय चरित्वा कम्मट्टान-
सीसेन आहारं परिभुञ्जित्वा ततो पट्टाय पोह्वानुपोह्वं उपट्ठहमानं
कम्मट्टानं गहेत्वा आगच्छति, अयं वुच्चति न हरति पच्चाहरती ति ।
एदिसा च भिक्खू यागुं पिवित्वा विपस्सनं आरभित्वा बुद्धसासने
अरहत्तं पत्ता नाम गणनपथं वीतिवत्ता । सीहळदीपे येव तेसु तेसु 20
गामेसु आसनसालायं न तं आसनं अत्थि, यत्थ यागुं पिवित्वा
अरहत्तप्पत्तभीक्खू नत्थी ति ।

यो पन पमादविहारी होति निक्खित्तधुरो, सब्बवत्तानि
भिन्दित्वा पञ्चविधचेतोखिलविनिबन्धचित्तो विहरन्तो “कम्मट्टानं
नाम अत्थी” ति पि सज्जं अकत्वा गामं पिण्डाय पविसित्वा 25
अननुलोमिकेन गिहिसंसग्गेन संसट्ठो चरित्वा च भुञ्जित्वा च तुच्छो

B. 262

- निक्रमति, अयं वृचति नैव हरति न पञ्चाहरतीति यो पनायं हरति च पञ्चाहरति चाति वृत्तो, सो गतपञ्चागतिकवत्तवसेन वेदितव्यो । अत्तकामा^१ हि कुलपुत्ता सासने पब्बजित्वा दसपि वीसम्पि तिसम्पि चत्तालीसम्पि पञ्चासम्पि सतम्पि एकतो वसन्ता कतिकवत्तं कत्वा
- 5 विहरन्ति—आवुसो, तुम्हे न इणट्ठा न भयट्ठा न जीविकापकता^२ पब्बजिता, दुक्खा मुच्चितुकामा पनेत्थ^३ पब्बजिता, तस्मा गमने उप्पन्नकिलेसं गमने येव निग्गण्हथ, ठाने, निसज्जायं, सयने उप्पन्नकिलेसं सयने येव निग्गण्हथाति । ते एवं कतिकवत्तं कत्वा भिक्खाचारं गच्छन्ता अड्डुसभउसभअड्डुगावुतगावुतन्तरेसु पासाणा होन्ति ।
- 10 ताय सञ्जाय कम्मट्ठानं मनसिकरोन्ता व गच्छन्ति । सचे कस्सचि गमने किलेसो उप्पज्जति, तत्थेव नं निग्गण्हाति । तथा असक्कोन्तो तिट्ठति । अथस्स पच्छतो आगच्छन्तो पि तिट्ठति । सो “अयं भिक्खु तुय्हं उप्पन्नवितक्कं जानाति, अननुच्छविकं ते एतं” ति अत्तानं पटिचोदेत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा तत्थेव अरियभूमिं ओक्कमति ।
- 15 तथा असक्कोन्तो निसीदति । अथस्स पच्छतो आगच्छन्तो पि निसीदतीति सो येव नयो । अरियभूमिं ओक्कमितुं असक्कोन्तो पि तं किलेसं विक्खम्भेत्वा कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तो व गच्छति । न कम्मट्ठानविप्पयुत्तेन चित्तेन पादं उद्धरति । उद्धरति चे, पटिनिवत्तेत्वा^४ पुरिमपदेसं येव एति, आळिन्दकवासी महाफुस्सदेवत्थेरो विय ।
- 20 सो किर एकूनवीसति वस्सानि गतपञ्चागतिकवत्तं^५ पूरेन्तो एव विहासि । मनुस्सा पि सुदं अन्तरामग्गे कसन्ता च वपन्ता च मद्दन्ता च कम्मानी च करोन्ता थेरं तथागच्छन्तं दिस्वा “अयं थेरो पुनप्पुनं निवत्तित्वा गच्छति । किं नु खो मग्गमूळ्हो उदाहु किञ्चि पमुट्ठो” ति समुल्लपन्ति^६ । सो तं अनादियित्वा कम्मट्ठानयुत्तचित्तेनेव

१. अत्तकामा—स्या० ।

२. पनेत्थ—सी० ।

३. गसयच्चागतवत्तं—स्या० ।

४. जीवितपकता—स्या० ।

५. पटिनिवत्तित्वा—सी०, स्या० ।

६. समुल्लपन्ति—स्या० ।

समणधम्मं करोन्तो वीसतिवस्सब्भन्तरे अरहत्तं पापुणि । अरहत्त-
 प्तदिवसे येवस्स चङ्कमनकोटियं अधिवत्था देवता अङ्गुलीहि दीपं
 उज्जालेत्वा अट्ठासि । चत्तारो पि महाराजानो सक्को च देवानमिन्दो
 ब्रह्मा च सहम्पति उपट्टानं अगमंसु । तच्च ओभासं दिस्वा वनवासी
 महातिस्सत्थेरो तं दुतियदिवसे पुच्छि “रत्तिभागे आयस्मतो सन्तिके 5
 ओभासो अहोसि, किं सो ओभासो” ति ? थेरो विक्खेपं करोन्तो
 “ओभासो नाम दीपभासो पि होति मणिओभासो पी” ति
 एवमादिमाह । ततो पटिच्छादेथ तुम्हे ति निबद्धो ‘आमा’ ति B. 263
 पटिजानित्वा आरोचेसि कालवल्लिमण्डपवासी महानागत्थेरो
 विय च । 10

सो पि किर गतपच्चागतिकवत्तं पूरेन्तो पठमं ताव भगवतो
 महापधानं पूजेस्सामी ति सत्त वस्सानि ठानचङ्कमनमेव अधिट्ठासि^१ ।
 पुन सोळ्ठस वस्सानि गतपच्चागतिकवत्तं पूरेत्वा अरहत्तं पापुणि । सो
 कम्मट्टानयुत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो वियुत्तेन उद्धते पटिनिवत्तन्तो
 गामस्स समीपं गन्त्वा “गावी नु पब्बजितो नू” ति आसङ्कनीयपदेसे^२ 15
 ठत्वा चीवरं पारुपित्वा कच्छकन्तरतो^३ उदकेन पत्तं धोवित्वा उदक-
 गण्डूसं करोति । किं कारण ? मा मे भिक्खं दातुं वन्दितुं वा आगते
 मनुस्से दीघायुका होथा ति वचनमत्तेना पि कम्मट्टानविक्खेपो
 अहोसी ति । अज्ज, भन्ते, कतिमी ति दिवसं वा भिक्खुगणनं वा
 पञ्हे वा पुच्छितो पन उदकं गिलित्वा आरोचेसि । सचे दिवसा- 20
 दिपुच्छका न होन्ति, निक्खमनवेलाय गामद्वारे निट्ठुभित्वा व याति
 कलम्बतित्थविहारे^४ वस्सूपगतपञ्जासां भवखू विय ।

ते किर आसाळ्हीपुण्णमायं^५ कतिकवत्तं अकंसु—“अरहत्तं
 अप्पत्वा अज्जमज्जं न आलपिस्सामा” ति । गामञ्च पिण्डाय

१. अधिट्ठहि—स्या० ।

२. कच्छकरकतो—सी ।

५. आसाळ्हं—सी० ।

२. सासङ्कनियं—स्या० ।

४. गलम्बतित्थविहारे—सी० ।

- पविसन्ता उदकगण्डूसं कत्वा पविसिंसु । दिवसादीसु पुच्छितैसु
 वृत्तनयेनेव पटिपज्जिंसु । तत्थ मनुस्सा निट्ठुभनं दिस्वा जानिंसु
 “अज्जेको आगतो, अज्ज द्वे” ति । एवञ्च चिन्तेसु “किं नु खो
 एते अम्हेहि येव सद्धिं न सल्लपन्ति, उदाहु अञ्जमञ्जम्पि । यदि
 5 अञ्जमञ्जं न सल्लपेन्ति, अद्धा विवादजाता भविस्सन्ति । एथ ने
 अञ्जमञ्जं खमापेस्सामा” ति । सव्वे विहारं गन्त्वा पञ्जासाय
 भिक्खूसु द्वे पि भिक्खु एकोकासे नादसंसु । ततो यो तेसु चक्खुमा
 पुरिसो, सो आह—“न भो कलहकारकानं ओकासो ईदिसो होति,
 सुसम्मदुं^१ चेतियङ्गणं बोधियङ्गणं, सुनिक्खित्ता सम्मज्जनियो,
 10 सूपट्ठितं^२ पानीयं परिभोजनीयं” ति । ततो व निवत्ता ते पि भिक्खू
 अन्तोतेमासे येव अरहत्तं पत्वा महापवारणाय विसुद्धिपवारणं^३
 पवारेसु ।

- एवं कालवल्लिमण्डपवासी महानागत्येरो विय कलम्बतित्थविहारे
 वस्सूपगतभिक्खू विय च कम्मट्ठानवृत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो
 B. 264 15 गामसमीपं पत्वा उदकगण्डूसं कत्वा वीथियो सल्लक्खेत्वा यत्थ सुरा-
 सोण्डधुत्तादयो कलहकारका चण्डहत्थिअस्सादयो वा नत्थि, तं वीथिं
 पटिपज्जति । तत्थ च पिण्डाय चरमानो न तुरिततुरितो विय जवेन
 गच्छति । न हि जवेन पिण्डपातियधुतङ्गं नाम किञ्चि अत्थि ।
 विसमभूमिभागप्पत्तं पन उदकसकटं विय निच्चलो हुत्वा गच्छति ।
 20 अनुघटं पविट्ठो च तं दातुकामं वा अदातु कामं वा सल्लक्खेतुं तदनुरूपं
 कालं आगमेन्तो भिक्खुं गहेत्वा अन्तोगामे वा बहिगामे वा विहारमेव
 वा आगन्त्वा यथाफासुके पतिरूपे ओकासे निसीदित्वा कम्मट्ठानं मनसि-
 करोन्तो आहारे पटिकूलसञ्जं उपट्ठापेत्वा^४ अक्खब्भञ्जन-वणलेपन-
 पुत्तमंसूपमावसेन नं पच्चवेक्खन्तो अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं आहारेति
 25 नेव दवाय, न मदाय, न मण्डनाय, न विभूसनाय । भुत्तावी च

१. सुसम्मदुं—स्था० ।

२. सूपट्ठितं—सी० ।

३. विसुद्धिपवारणाय—क० ।

४. उपट्ठापेत्वा—सी० ।

उदककिच्चं कत्वा मुहुत्तं भत्तकिलमथं पटिप्पस्सम्भेत्वा यथा पुरेभत्तं
एवं पच्छाभत्तं, यथा पुरिमयामं एवं पच्छिमयामञ्च कम्मट्टानमेव
मनसिकरोति—अयं वुच्चति हरति च पच्चाहरति चा ति ।

इदं पन हरणपच्चाहरणसङ्घातं गतपच्चागतिकवत्तं? पूरेन्तो यदि
उपानस्सयसम्पन्नो होति, पठमवये एव अरहत्तं पापुणाति । नो चे 5
पठमवये पापुणाति, अथ मज्झिमवये । नो चे मज्झिमवये पापुणाति,
अथ पच्छिमवये । नो चे पच्छिमवये पापुणाति, अथ मरणसमये ।
नो चे मरणसमये पापुणाति, अथ देवपुत्तो हुत्वा । नो चे देवपुत्तो
हुत्वा पापुणाति, अनुप्पन्ने बुद्धे निब्बत्तो पच्चेकबोधिं सच्छिक्करोति ।
नो चे पच्चेकबोधिं सच्छिक्करोति, अथ बुद्धानं सम्मुखीभावे खिप्पा- 10
भिञ्जो वा होति सेय्यथापि थेरो बाहियो दारुचीरियो, महापञ्जो वा
सेय्यथापि थेरो सारिपुत्तो, महिद्धिको वा सेय्यथापि थेरो महा-
मोग्गल्लानो, धुतङ्गधरो^१ वा सेय्यथापि थेरो महाकस्सपो, दिब्ब-
चक्खुको वा सेय्यथापि थेरो अनुरुद्धो, विनयधरो वा सेय्यथापि थेरो
उपालि, धम्मकथिको वा सेय्यथापि थेरो पुण्णो मन्ताणिपुत्तो, 15
आराञ्जको^२ वा सेय्यथा पि थेरो रेवतो, बहुस्सुतो वा सेय्यथापि थेरो
आनन्दो, सिक्खाकामो वा सेय्यथापि थेरो राहुलो बुद्धपुत्तो ति । इति
इमस्मिं चतुक्के ख्वायं हरति च पच्चाहरति च तस्स, गोचरसम्पजञ्जं
सिखापत्तं होति ।

अभिक्रमादीसु पन असम्मुहन्तं असम्मोहसम्पजञ्जं । तं एवं 20 B. 265
वेदितव्वं—इध भिक्खु अभिक्रमन्तो वा पटिकमन्तो वा यथा अन्ध-
पुथुज्जना अभिक्रमादीसु “अत्ता अभिक्रमति, अत्तना अभिक्रमो
निब्बत्तितो” ति वा “अहं अभिक्रमामि, मया अभिक्रमो निब्बत्तितो”
ति वा सम्मुहन्ति; तथा असम्मुहन्ति “अभिक्रमामी” ति चित्ते
उप्पज्जमाने तेनेव चित्तेन सद्धिं चित्तसमुट्ठाना वायोधातु विञ्जत्ति 25

१. गतपच्चागतवत्तं—स्या० ।

२. धुतवादो—सी०, स्या० ।

३. आराञ्जको—सी० ।

- जनयमाना उप्पज्जति, इति चित्त किरियवायोधातुविष्कारवसेन अयं कायसम्मतो अट्टिसङ्घातो^१ अभिक्कमति, तस्सेवं अभिक्कमतो एकेकपादुद्धरणे पथवीधातु अपोधातू ति द्वे धातुयो ओमत्ता होन्ति मन्दा, इतरा द्वे अधिमत्ता होन्ति बलवतियो, तथा अतिहरणवीतिहरणेषु ।
- ५ वोस्सज्जने तेजोवायोधातुयो ओमत्ता होन्ति मन्दा, इतरा द्वे अधिमत्ता होन्ति बलवतियो । तथा सन्निक्खेपनसन्निरुम्भनेसु^२ । तत्थ उद्धरणे पवत्ता रूपारूपधम्मा अतिहरणं न पापुणन्ति । तथा अतिहरणे पवत्ता वीतिहरणं, वीतिहरणे पवत्ता वोस्सज्जनं, वोस्सज्जने पवत्ता सन्निक्खेपनं, सन्निक्खेपने पवत्ता सन्निरुम्भनं^३ न पापुणन्ति । तत्थ तत्थेव पब्बं^४ पब्बं
- १० सन्धि सन्धि सन्धि ओधि ओधि^५ हुत्वा तत्तकपाले पक्खित्ततिलानि विविय पटपटायन्ता^६ भिज्जन्ति । तत्थ को एको अभिक्कमति ? कस्स वा एकस्स अभिक्कमनं ? परमत्थतो हि धातूनं येव गमनं, धातूनं ठानं, धातूनं निसज्जनं, धातूनं सयनं, तस्मिं तस्मिञ्चिह कोट्टासे सद्धि रूपेण—

- १५ अञ्जं उप्पज्जते चित्तं अञ्जं चित्तं निरुज्झति ।
अवीचिमनुसम्बन्धो नदीसोतो व वत्तती ति ॥

एवं अभिक्कमादीसु असम्मुय्हनं असम्मोहसम्पज्जं नामा ति ।

निट्ठितो अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते सम्पज्जानकारी होती ति पदस्स अत्थो ।

- २० आलोकिते विलोकिते ति एत्थ पन आलोकितं नाम पुरतो पेक्खनं । विलोकितं नाम अनुदिसापेक्खनं । अञ्जानि पि हेट्ठा उपरि पच्छतो पेक्खनवसेन ओलोकितउल्लोकितालोकितानि नाम होन्ति, तानि इध न गहितानि । सारूप्यवसेन पन इमानेव द्वे गहितानि, इमिना वा मुखेन सब्बानि पि तानि गहिताने वा ति ।

B. 266

१. अट्टिसङ्घातो—सी०, स्या० ।

२. सन्निरुज्जनेसु—क० ।

३. सन्निरुज्जनं—क० ।

४-५. पब्बपब्बं सन्धिसन्धि ओधिओधि—सी० ।

६. तटतटायन्ता—सी०, स्या० ।

तत्थ^१ “आलोकेस्सामी” ति चित्ते उप्पन्ने चित्तवसेनेव
 अनोलोकेत्वा अत्थपरिग्गहणं सात्थकसम्पज्झं । तं आयस्मन्तं
 नन्दं कायसक्खिं कत्वा वेदितब्बं । वुत्तञ्हेतं भगवता ‘सचे, भिक्खवे,
 नन्दस्स पुरत्थिमा दिसा आलोकेत्वा होति, सब्बं चेतसा समत्ताह-
 रित्वा नन्दो पुरत्थिमं दिसं आलोकेति—‘एवं मे पुरत्थिमं दिसं 5
 आलोकयतो न अभिज्झादोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा
 अन्वास्सवेय्युं; ति इति सो तत्थ सम्पजानो होति । सचे, भिक्खवे,
 नन्दस्स पच्छिमा दिसा, उत्तरा दिसा, दक्खिणा दिसा, उद्धं, अधो,
 अनुदिसा आलोकेत्वा होति, सब्बं चेतसो समत्ताहरित्वा नन्दो अनुदिसं
 आलोकेति—एवं मे अनुदिसं आलोकयतो...पे०...सम्पजानो होती 10
 (अं० ३.२८३) ति ।

अपिच इधापि पुब्बे वुत्तचेतियदस्सनादिवसेनेव सात्थकता च
 सप्पायता च वेदितब्बा । कम्मट्टानस्स पन अविजहनमेव गोचरसम्प-
 ज्झं । तस्मा खन्धधातुआयतनकम्मट्टानिकेहि अत्तनो कम्मट्टान-
 वसेनेव, कसिणादिकम्मट्टानिकेहि वा पन कम्मट्टानसीसेनेव आलोकन- 15
 विलोकनं कातब्बं । अब्भन्तरे अत्ता नाम आलोकेता वा विलोकेता
 वा नत्थि, ‘आलोकेस्सामी’ ति पन चित्ते उप्पज्जमाने तेनेव चित्तेन
 सद्धिं चित्तसमुट्ठाना वायोधातु विज्जति जनयमाना उप्पज्जति । इति
 चित्तकिरियवायोधातुविष्कारवसेनेव ‘हेट्ठिमं अक्खदलं अधो सीदति,
 उपरिमं उद्धं लङ्घेति, कोचि यन्तकेन विवरन्तो नाम नत्थि, ततो 20
 चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं साधेन्तं उप्पज्जती ति । एवं सम्पजाननं
 पनेत्थ असम्मोहम्पज्झं नाम ।

अपि च मूलपरिज्जाआगन्तुकतावकालिकभाववसेन पेत्थ
 असम्मोहसम्पज्झं वेदितब्बं । मूलपरिज्जावसेन ताव—

भवज्जावज्जनं चेव दस्सनं सम्पटिच्छनं ।
 सन्तीरणं वोट्ठब्बनं^२ जवनं भवति सत्तमं ॥

25

- B. 267 तत्थ भवङ्गं उपपत्तिभवस्स अङ्गकिच्चं साधयमानं पवत्तति, तं आवट्टेत्वा^१ किरियमनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना, तन्निरोधा चक्खुविञ्जाणं दस्सनकिच्चं साधयमानं, तन्निरोधा विपाकमनोधातु सम्पटिच्छनकिच्चं साधयमाना, तन्निरोधा विपाकमनोविञ्जाणधातु
 5 सन्तीरणकिच्चं साधयमाना, तन्निरोधा किरियमनोविञ्जाणधातु वोट्ठब्बनकिच्चं साधयमाना, तन्निरोधा सत्तक्खतुं जवनं जवति । तत्थ पठमजवने पि “अयं इत्थी, अयं पुरिसो” ति रज्जनदुस्सनमुय्हनवसेन आलोकितविलोकितं न होति । दुतियजवने पि...पे०... सत्तमजवने पि । एतेसु पन युद्धमण्डले योधेसु विय हेट्ठुपरियवसेन
 10 भिज्जित्वा पतितेसु “अयं इत्थी, अयं पुरिसो” ति रज्जनादिवसेन आलोकितविलोकितं होति । एवं तावेत्थ मूलपरिञ्जावसेन असम्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं

- चक्खुद्वारे पन रूपे आपाथगते भवङ्गचलनतो उद्धं सककिच्चं^२ निष्पादनवसेन आवज्जनादीसु उप्पज्जित्वा निरुद्धेसु अवसाने जवनं
 15 उप्पज्जति । तं पुब्बे उप्पन्नानं आवज्जनादीनं गेहभूते चक्खुद्वारे आगन्तुकपुरिसो विय होति । तस्स यथा परगेहे किञ्चि याचितुं पविट्ठस्स आगन्तुकपुरिसस्स गेहसामिकेसु तुम्हीमासिनेसु आणाकरणं न युत्तं । एवं आवज्जनादीनं गेहभूते चक्खुद्वारे आवज्जनादीसु पि अरज्जन्तेसु अदुस्सन्तेसु अमुय्हन्तेसु च रज्जनदुस्सनमुय्हनं अयुत्तं ति
 20 एवं आगन्तुकभाववसेन असम्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

- यानि पन तानि चक्खुद्वारे वोट्ठब्बनपरियोसानानि चित्तानि उप्पज्जन्ति, तानि सद्धिं सम्पयुत्तधम्महेहि तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति, अञ्जमञ्जं न पस्सन्ती ति इत्तरानि^३ तावकालिकानि होन्ति । तत्थ यथा एकस्मिं घरे सब्बेसु मानुसकेसु मतेसु अवसेस्स एकस्स
 25 तद्धणञ्जेव मरणधम्मस्स न युत्ता नच्चगीतादीसु अभिरति नाम,

१. आवत्तित्वा—स्या० ।

२. सकिच्चं—सी० ।

३. इतरानि—सी० ।

एवमेव एकद्वारे ससम्पयुत्तेसु आवज्जनादीसु तत्थ तत्थेव मत्तेसु
अवसेसस्स तद्ध्वणे येव मरणधम्मस्स जवनस्सा पि रज्जनदुस्सनमुह-
नवसेन अभिरति नाम न युत्ता ति एवं तावकालिकभाववसेन
असम्मोह-सम्पज्झं वेदितब्बं ।

अपि च खन्धायतनधातुपच्चयपच्चवेक्खणवसेनपेतं वेदितब्बं । एत्थ 5
हि चक्खु चेव रूपञ्च रूपवखन्धो, दस्सनं विञ्जाणवखन्धो, तंसम्पयुत्ता
वेदना वेदनावखन्धो, सञ्जासञ्जावखन्धो, फस्सादिका सङ्खारवखन्धो ।
एवमेतेसं पञ्चन्नं खन्धानं समवाये आलोकनविलोकनं पञ्जायति । B. 268
तत्थ को एको आलोकेति ? को विलोकेति ? तथा चक्खु चक्खायतनं,
रूपं रूपायतनं, दस्सनं मनायतनं, वेदनादयो सम्पयुत्तधम्मा धम्मा- 10
यतनं । एवमेतेसं चतुन्नं आयतनानं समवाये आलोकनविलोकनं
पञ्जायति । तत्थ को एको आलोकेति ? को विलोकेति ? तथा
चक्खु चक्खुधातु, रूपं रूपधातु, दस्सनं चक्खुविञ्जाणधातु,
तंसम्पयुत्ता वेदनादयो धम्मधातु । एवमेतासं चतुन्नं धातूनं समवाये
आलोकनविलोकनं पञ्जायति । तत्थ को एको आलोकेति ? को 15
विलोकेति ? तथा चक्खु निस्सयपच्चयो, रूपं आरम्मणपच्चयो,
आवज्जनं अनन्तरसमनन्तरूपनिस्सयनत्थिविगतपच्चयो, आलोको उप-
निस्सयपच्चयो, वेदनादयो सहजातपच्चयो । एवमेतेसं पच्चयानं समवाये
आलोकनविलोकनं पञ्जायति । तत्थ को एको आलोकेति ? को
विलोकेती ति । एवमेत्थ खन्धायतनधातुपच्चयपच्चवेक्खणवसेन पि 20
असम्मोहसम्पज्झं वेदितब्बं ।

समिञ्जते पसारिते ति पब्बानं समिञ्जनपसारणे । तत्थ चित्त-
वसेनेव समिञ्जनपसारणं अक्त्वा हत्थपादानं समिञ्जनपसारणपच्चया
अत्थानत्थं परिग्गहेत्वा^१ अत्थपरिग्गहणं सात्थकसम्पज्झं । तत्थ
हत्थपादे अतिचिरं समिञ्जेत्वा पसारेत्वा एव वा ठितस्स खणे खणे 25
वेदना उप्पज्जन्ति, चित्तं एकगं न लभति, कम्मट्ठानं परिपतति^२,

विसेसं नाधिगच्छति । काले समिञ्जेन्तस्स^१ काले पसारेन्तस्स पन ता वेदना ना उप्पज्जन्ति, चित्तं एकगं होति, कम्मट्टानं फाति गच्छति, विसेसमधिगच्छती ति एवं अत्थानत्थपरिग्गहणं वेदितब्बं ।

अत्थे पन सति पि सप्पायासप्पायं परिग्गण्हित्वा सप्पायपरिग्गहणं
 5 सप्पायसम्पज्जञं । तत्रायं नयो—महाचेतियङ्गणे किर दहरभिक्षू सज्जायं गण्हन्ति । तेसं पिट्ठिपस्से दहरभिक्षुनियो धम्मं सुणन्ति । तत्रेको दहरो हत्थं पसारेन्तो कायसंसग्गं पत्वा तेनेव कारणेन गिही जातो । अपरो पि भिक्षु पादं पसारेन्तो अग्गिम्हि पसारेसि, अट्ठि आहच्च पादो ज्ञायि । अपरो वम्मिके पसारेसि, सो आसीविसेन दट्ठो ।
 B. 269 10 अपरो चीवरकुटिदण्डके पसारेसि, तं मणिसप्पो डंसि । तस्मा एवरूपे असप्पाये अपसारेत्वा सप्पाये पसारेतब्बं । इदमेत्थ सप्पायसम्पज्जञं ।

गोचरसम्पज्जञं पन महाथेरवत्थुना दीपेतब्बं—महाथेरो किर दिवाट्टाने निसिन्नो अन्तेवासिकेहि सद्धि कथयमानो सहसा हत्थं
 15 समिञ्जेत्वा पुन यथाठाने ठपेत्वा सणिकं समिञ्जेसि । तं अन्तेवासिका पुच्छिसु “कस्मा, भन्ते, सहसा हत्थं समिञ्जेत्वा पुन यथा ठाने ठपेत्वा सनिकं समिञ्जियित्था” ति ? “यतो पट्टायाहं, आवुसो, कम्मट्टानं मनसिकातुं आरद्धो, न मे कम्मट्टानं मुञ्चित्वा हत्थो समिञ्जितपुब्बो । इदानि पन तुम्हे हि सद्धि कथयमानेन
 20 कम्मट्टानं मुञ्चित्वा समिञ्जितो । तस्मा पुन यथाठाने ठपेत्वा समिञ्जेसि” ति । “साधु, भन्ते, भिक्षुना नाम एवरूपेन भवितब्बं ति । एवमेत्था पि कम्मट्टानाविजहनमेव गोचरसम्पज्जञं ति वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि समिञ्जेन्तो वा पसारेन्तो वा
 25 नत्थि । वुत्तप्पकारचित्तकिरियवायोधातुविष्कारेण पन सुत्ताकड्डनवसेन

दीर्यन्तस्स हृत्थपादलळनं^१ विय सार्मञ्जनपसारणं होती ति एवं परिजाननं^२ पनेत्थ असम्मोहसम्पजञ्जं ति वेदितब्बं ।

सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे ति एत्थ सङ्घाटिचीवरानं निवासन-
पारुपनवसेन^३ पत्तस्स भिक्खापटिग्गहणादिवसेन परिभोगो धारणं
नाम । तत्थ सङ्घाटिचीवरधारणे ताव निवासेत्वा पारुपित्वा^४ च 5
पिण्डाय चरतो अभिसलाभो “सीतस्स पटिघाताया” ति आदिना नयेन
भगवता वुत्तप्पकारो येव च अत्थो अत्थो नाम । तस्स वसेन सात्थक-
सम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

उण्हपकतिकस्स पन दुब्बलस्स च चीवरं सुखुमं सप्पायं,
सीतालुकस्स घनं दुपट्ठं । विपरीतं असप्पायं । यस्स कस्सचि जिण्णं 10
असप्पायमेव । अग्गळादिदाने हिस्स तं पलिबोधकरं होति । तथा
पट्टुण्णदुकूलादिभेदं^५ लोभनीयचीवरं । तादिसञ्जिह अरञ्जे एककस्स
निवासन्तरायकरं जीवितन्तरायकरं वा पि होति । निप्परियायेन पन
यं निमित्तकम्मादिमिच्छाजीववसेन उप्पन्नं, यं चस्स सेवमानस्स
अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, तं 15
असप्पायं । विपरीतं सप्पायं । तस्स वसेनेत्थ सप्पायसम्पजञ्जं,
कम्मट्टानाविजहनवसेनेव च गोचरसम्पजञ्जं वेदितब्बं । B. 270

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि चीवरं पारुपन्तो नत्थि । वुत्तप्पकार-
चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेनेव पन चीवरपारुपनं होति । तत्थ
चीवरम्पि अचेतनं, कायो पि अचेतनो । चीवरं न जानाति “मया 20
कायो पारुतो” ति । कायो पि न जानाति “अहं चीवरेन पारुतो”
ति । धातुयो व धातुसमूहं पटिच्छादेन्ति, पटपिलोतिकाय पोत्थकरूप-
पटिच्छादने विय । तस्मा नेव सुन्दरं चीवरं लभित्वा सोमनस्सं

१. ०लाळनं—सी०; ०लालनं—स्या० । २. पजाननं—सी० ।

३. ०पापुरणवसेन—सी० ।

४. पारुपेत्वा—स्या० ।

५. पट्टदुकूलादि०—सी० ।

कातब्बं, न असुन्दरं लभित्वा दोमनस्सं । नागवम्मिकचेतियस्वखा-
दीसु^१ हि कोच मालागन्धधूमवत्थादीहि^२ सक्कारं करोन्ति, केचि
गूथमुत्तकदमदण्डसत्थप्पहारादीहि असक्कारं । न ते नागवम्मिकस्वखा-
दयो सोमनस्सं वा दोमनस्सं वा करोन्ति । एवमेव नेव सुन्दरं चीवरं
५ लभित्वा सोमनस्सं कातब्बं, न असुन्दरं लभित्वा दोमनस्सं ति एवं
पवत्तपटिसङ्खानवसेन पनेत्थ असम्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

पत्तधारणे पि पत्तं सहसा व अग्गहेत्वा 'इमं गहेत्वा पिण्डाय
चरमानो भिक्खं लभिस्सामी' ति एवं पत्तग्गहणपच्चया पटिलभितब्ब-
अत्थवसेन सात्थकसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

१० किसिदुब्बलसरीरस्स पन गरु पत्तो असप्पायो । यस्स कस्सचि
चतुपञ्चगणिकाहतो दुब्बिसोधनीयो असप्पायो व । दुद्धोतपत्तो हि न
वट्ठति, तं धोवन्तस्सेव चस्स पलिवोधो होति । मणिवण्णपत्तो पन
लोभनीयो चीवरे वुत्तनयेनेव असप्पायो । निमित्तकम्मादिवसेन लद्धो
पन यं चस्स सेवमानस्स अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति, कुसला धम्मा
१५ परिहायन्ति, अयं एकन्तअसप्पायो व । विपरीतो सप्पायो । तस्स
वसेनेत्थ सप्पायसम्पजञ्जं, कम्मट्टानाविजहनवसेनेव च गोचरसम्पजञ्जं
वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि पत्तं गण्हन्तो नत्थि । वुत्तप्पकार-
चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेनेव पन पत्तग्गहणं नाम होति । तत्थ
२० पत्तो पि अचेतनो, हत्था पि अचेतना । पत्तो न जाना ति "अहं
हत्थेहि गहितो" ति । हत्था पि न जानन्ति "पत्तो अम्हेहि गहितो"
ति । धातुयो व धातुसमूहं गण्हन्ति सण्डासेन अग्गिवण्णपत्तग्गहणे
विद्या ति एवं पवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ असम्मोहसत्थजञ्जं वेदितब्बं ।

अपि च यथा छिन्नहत्थपादेवणमुखेहि पग्घरितपुब्बलोहितार्काम-
२५ कुले नीलमक्खिकसम्परिकिण्णे अनाथसालायं निपत्ते अनाथमनुस्से

१. नानावम्मिकचेतियस्वखादीसु—

२. मालागन्धधूपं—सी० ।

दिस्वा दयालुका पुरिसा तेसं वणपट्टचोळकानि^१ चेव कपालादीहि च भेसज्जानि उपनामेन्ति । तत्थ चोळकानि पि केसज्जि सण्हानि, केसज्जि थूलानि पापुणन्ति । भेसज्जकपालकानि पि केसज्जि सुसण्ठानानि केसज्जि दुस्सण्ठानानि पापुणन्ति । न ते तत्थ सुमना वा दुम्मना वा होन्ति । वणप्पटिच्छादनमत्तेनेव हि चोळकेन भेसज्जपटिग्गहणमत्तेनेव 5 च कपालकेन तेसं अत्थो । एवमेव यो भिक्खु वणचोळकं विय चीवरं, भेसज्जकपालकं विय पत्तं कपाले भेसज्जमिव च पत्ते लद्धं भिक्खं सल्लक्खेति—अयं सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे असम्मोहसम्पज्जनेन उत्तमसम्पज्जानकारी ति वेदितब्बो ।

असितादीसु असिते ति पिण्डपातभोजने । पीते ति यागुआदि- 10 पाने । खायिते ति पिट्ठखज्जकादिखादने^२ । सायिते ति मधुफाणिता-दिसायने । तत्थ “नेव दवाया” ति आदिना नयेन वुत्तो अट्ठविधो पि अत्थो अत्थो नाम । तस्स वसेन सात्थकसम्पज्जं वेदितब्बं । लूखपणीततित्तमधुरादीसु पन येन भोजनेव यस्स अफासु होति, तं न तस्स असप्पायं । यं पन निमित्तकम्मादिवसेन पटिलद्धं, यं चस्स भुञ्जतो 15 अकुसलो धम्मा अभिवड्ढन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, तं एकन्त-असप्पायमेव । विपरीतं सप्पायं । तस्स वसेनेत्थ सप्पायसम्पज्जं, कम्मट्टानाविजहनवसेनेव च गोचरसम्पज्जं वेदितब्बं ।

अबभन्तरे अत्ता नाम कोचि भुञ्जको^३ नत्थि, वुत्तप्पकारचित्त-किरिय वायोधातुविप्फारवसेनेव पन पत्तपटिग्गहणं नाम होति । 20 चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेनेव हत्थस्स पत्ते ओतारणं^४ नाम होति । चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेनेव आलोपकरणं आलोपउद्धरणं मुख-विवरणं च होति । न कोचि कुञ्चिकाय यन्तकेन च हनुकट्टीनि विवरति, चित्तकिरियवायोधातुविप्फारेनेव आलोपस्स मुखे ठपनं,

१. वणपटिच्छादनकचोळकानि—

सी०, स्या० ।

२. पिट्ठकं—स्या० ।

३. भुञ्जनको—सी० ।

४. ओतारणं—स्या० ।

उपरिदन्तानं मुसलकिचसाधनं, हेट्टादन्तानं उदुक्खलकिचसाधनं
जिह्वाय हत्थकिचसाधनं च होति ।

- B. 272 इति तं तत्थ अग्गजिह्वाय तनुक्खेळो^१ मूलजिह्वाय बहलक्खेळो
मक्खेति । तं हेट्टादन्तउदुक्खले जिह्वाहत्थपरिवत्तितं खेलउदकतेमितं
5 उपरिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं कोचि कटच्छुना वा दब्बिया वा अन्तो-
पवेसेन्तो नाम नत्थि, वायोधातुया व पविसति । पविट्ठं पविट्ठं कोचि
पलालसन्थरं कत्वा धारेन्तो नाम नत्थि, वायोधातुवसेनेव तिट्ठति ।
ठितं ठितं कोचि उद्धनं कत्वा अग्गिं जालेत्वा पचन्तो नाम, नत्थि,
तेजोधातुया व पच्चति^२ । पक्कं पक्कं कोचि दण्डेन^३ वा यट्ठिया वा
10 बहि नीहारको नाम नत्थि, वायोधातु येव नीहरति ।

इति वायोधातु अतिहरति च वीतिहरति च धारेति च परि-
वत्तेति च अञ्चुण्णेति च विसोसेति च नीहरति च । पथवीधातु
धारेति च परिवत्तेति च सञ्चुण्णेति च विसोसेति च । आपोधातु
सिनेहेति च अल्लत्तं च अनुपालेति । तेजोधातु अन्तोपविट्ठं परि-
15 पाचेति । आकासधातु अञ्जसो होति । विञ्जाणधातु तत्थ तत्थ
सम्मापयोगमन्वाय आभुजती^४ ति एवंपवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ अस-
म्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

- अपि च गमनतो परियेसनतो परिभोगतो आसयतो निधानतो
अपरिपक्कतो परिपक्कतो फलतो निस्सन्दतो सम्मक्खणतो ति एवं
20 दस विधपटिकूलभावपच्चवेक्खणतो पेत्य असम्मोहसम्पजञ्जं
वेदितब्बं । वित्थारकथा पनेत्थ विसुद्धिमग्गे आहारपटिकूलसञ्जा-
निहेसतो गहेतब्बा ।

उच्चारपस्सावक्कम्मे ति उच्चारस्स च पस्सावस्स च करणे । तत्थ
पत्तकाले उच्चारपस्सावं अकरोन्तस्स सकलसरीरतो सेदा मुच्चन्ति,

१. तवुखेळो—सी० ।

३. दण्डकेन—सी० ।

२. पच्चति—क० ।

४. आभुजती—सी० ।

अक्खीनि भमन्ति, चित्तं न एकगं होति, अञ्जे च रोगा
उप्पज्जन्ति । करोन्तस्स पन सब्बं तं न होती ति अयमेत्थ अत्थो ।
तस्स वसेन सात्थकसम्पजञ्जं वेदितब्बं । अट्टाने उच्चारपस्सावं
करोन्तस्स पन आपत्ति होति, अयसो वड्ढति, जीवितन्तरायो होति ।
पतिरूपे ठाने करोन्तस्स सब्बं तं न होती ति इदमेत्थ सप्पायं । 5
तस्स वसेन सप्पायसम्पजञ्जं, कम्मट्टानाविजहनवसेनेव च गोचर
सम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि उच्चारपस्सावं^१ करोन्तो नत्थि । B. 273
चित्तकिरियवायोधातुविष्कारेनेव पन उच्चारपस्सावकम्मं होति । यथा
पन पक्के गण्डभेदेन पुब्बलोहितं अकामताय निक्खमति, यथा च 10
अतिभरिता उदकभाजना उदकं अकामताय निक्खमति, एवं पक्कासय-
मुत्तवत्थीसु सन्निचिता^२ उच्चारपस्सावा वायुवेगसमुष्पीळिता
अकामताय पि निक्खमन्ति । सो पनायं एवं निक्खमन्तो उच्चार-
पस्सावो नेव तस्स भिक्खुनो अत्तनो होति, न परस्स । केवलं
सरीरनिस्सन्दो व होति । यथा किं ? यथा उदकतुम्बतो^३ पुराणउदकं 15
छट्ठेन्तस्स नेव तं अत्तनो होति, न परेसं; केवलं पटिजग्गनमत्तमेव
होति । एवं पवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ असम्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

गतादीसु गते ति गमने । ठिते ति ठाने । निसिन्ने ति
निसज्जाय । सुत्ते ति सयने । जागरिते ति जागरणे । भासिते ति
कथने । तुण्हीभावे ति अकथने । “गच्छन्तो वा गच्छामी ति 20
पजानाति, ठितो वा ठितोम्ही ति पजाना ति, निसिन्नो वा निसिन्नोम्ही
ति पजानाती, सयानो वा सयानोम्ही ति पजानाती” ति इमस्मिञ्छि
ठाने अट्टानइरियापथा कथिता । “अभिकन्ते पटिकन्ते आलोकिते
विलोकिते समिञ्जिते पसारिते” ति इमस्मिं मज्झिमा । “गते ठिते

१. उच्चारपस्सावकम्मं—सी० ।

२. सन्निचिता—स्या० ।

३. उदककुम्भतो—स्या० ।

निसिन्ने सुत्ते जागरिते” ति इध पन खुद्दकचुण्णिकइरियापथा^१ कथिता । तस्मा एतेसु पि वुत्तनयेनेव सम्पजानकारिता वेदितब्बा ।

- तिपिटकमहासीवत्थेरो पनाह—यो चिरं गत्त्वा वा चङ्कमित्वा वा अपरभागे ठितो इति पटिसञ्चिक्खति “चङ्कमनकाले पवत्ता
 5 रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा” ति, अयं गते सम्पजानकारी नाम । यो सज्झायं वा करोन्तो पञ्चं वा विस्सज्जेन्तो^२ कम्मट्ठानं वा मनसिकरोन्तो चिरं ठत्वा अपरभागे निसिन्नो इति पटिसञ्चिक्खति” ठितकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा” ति, अयं ठिते सम्पजानकारी नाम । यो सज्झायादिकरणवसेनेव चिरं निसीदित्वा
 10 अपरभागे निपन्ने इति पटिसञ्चिक्खति “निसिन्नकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा” ति अयं निसिन्ने सम्पजानकारी नाम । यो पन निपन्नको सज्झायं वा करोन्तो कम्मट्ठानं वा मनसिकरोन्तो निहं ओक्कमित्वा अपरभागे वुट्ठाय^३ इति पटिसञ्चिक्खति “सयनकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा” ति, अयं सुत्ते जागरिते च
 15 सम्पजानकारी नाम । किरियमयचित्तानञ्जिह अप्पवत्तं सुत्तं नाम, पवत्तं जागरितं नामा ति । यो पन भासमानो “अयं सद्दो नाम ओट्ठे च पटिच्च दन्ते च जिह्वश्च तालुं च पटिच्च चित्तस्स च तदनुरूपं पयोगं पटिच्च जायती” ति सतो सम्पजानो भासति, चिरं वा पन कालं सज्झायं वा कत्वा धम्मं वा कथेत्वा कम्मट्ठानं वा परिवत्तेत्वा पञ्चं
 20 वा विस्सज्जेत्वा अपरभागे तुण्हीभूतो इति पटिसञ्चिक्खति “भासित-काले उप्पन्ना रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा” ति, अयं भासिते सम्पजानकारी नाम । यो तुण्हीभूतो चिरं धम्मं वा कम्मट्ठानं वा मनसिकत्वा अपरभागे इति पटिसञ्चिक्खति “तुण्हीभूतकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा, उपादारूपवत्तिया सति भासति नाम,
 25 असति तुण्ही भवति नामा” ति, अयं तुण्हीभावे सम्पजानकारी नामा ति ।

१. खुद्दका चुण्णिया इरियापथा—सी० ।

२. विस्सज्जेन्तो—स्या० ।

३. उट्ठाय—सी० ।

तयिदं महासीवत्थेरेन वुत्तं असम्मोहधुरं इमस्मि सतिपट्टानसुत्ते
अधिप्पेतं । सामञ्जसफले पन सब्बम्पि चतुब्बिधं सम्पजञ्जं लब्धति^१ ।
तस्मा विसेसतो एत्थ असम्मोहसम्पजञ्जस्सेव वसेन सम्पजानकारिता
वेदितब्बा । सम्पजानकारी सम्पजानकारी ति च सब्बपदेसु
सतिसम्पयुत्तस्सेव सम्पजञ्जस्स वसेनत्थो वेदितब्बो । विभङ्गप्पकरणे 5
पन “सतो सम्पजानो अभिक्कमति, सतो सम्पजानो पटिक्कमती”
(वि० ३००) ति एवं एतानि पदानि विभत्तानेव ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं चतुसम्पजञ्जपरिग्गहणेन अत्तनो वा
काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये
कायानुपस्सी विहरति । इध समुदयवयधम्मानुपस्सी ति आदीसु 10
रूपक्खन्धस्सेव समुदयो च वयो च नीहरितब्बो । सेसं वुत्तसदिसमेव ।

इध चतुसम्पजञ्जपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं, तस्सा
समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं
वुत्तप्पकारो अरियमग्गो मग्गसच्चं । एवं चतुसच्चवसेन उस्सक्कित्वा
निब्बुत्तिं पाप्पुणाती ति इदमेकस्स चतुसम्पजञ्जपरिग्गाहकस्स 15 B. 275
भिक्खुनो वसेन याव अरहत्ता निय्यानमुखं ति ।

चतुसम्पजञ्जपब्बवण्णना निट्ठिता ।

पटिकूलमनसिकारपब्बवण्णना

७-८. एवं चतुसम्पजञ्जवसेन न कायानुपस्सनं विभजित्वा
इदानीं पटिकूलमनसिकारवसेन विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह ।
तत्थ इममेव कायं ति आदीसु यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं सब्बाकारेन
वित्थारतो विसुद्धिमग्गे कायगतार्सातिकम्मट्टाने वुत्तं । उभतोमुखा 20
ति हेट्ठा च उपरि चा ति द्वीहि मुखे हि युत्ता । नानाविहितस्सा
ति नानाविधस्स ।

इदं पनेत्थ ओपम्मसंसन्दयं—उभतोमुखा पुतोळि^१ विय हि चातुमहाभूतिको^२ कायो, तत्थ मिस्सेत्वा^३ पक्खित्तनानाविधधञ्जं विय केसादयो द्वत्तिसाकारा, चक्खुमा पुरिसो विय योगावचरो, तस्स तं पुतोळि मुञ्जित्वा पच्चवेक्खतो नानाविधधञ्जस्स पाकटकालो विय
5 योगिनो द्वत्तिसाकारस्सविभूताकारो^४ वेदितब्बो ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं केसादिपरिग्गहणेन अत्तनो वा काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा पनस्स काये कायानु-
पस्सी विहरति, इतो परं वुत्तनयमेव । केवलं हि इध द्वत्तिसाकार-
परिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं योजनं कत्वा निय्यानमुखं
10 वेदितब्बं । सेसं पुरिमसदिसमेवा ति ।

पटिकूलमनसिकारपब्बवण्णना निट्ठिता ।

धातुमनसिकारपब्बवण्णना

१-१०. एवं पटिकूलमनसिकारवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा
इदानीं धातुमनसिकारवसेन विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह ।
B. 276 तत्रायं ओपम्मसंसन्दनेन सद्धि अत्थवण्णना—यथा कोचि गोघातको
वा तस्सेव वा भत्तवेतनभतो अन्तेवासिको गाविं वधित्वा विनि-
15 विज्झित्वा चतस्सो दिसा गतानं महापथानं वेमज्झट्टानसङ्घाते
चतुमहापथे^५ कोट्टासं कोट्टासं कत्वा निसिन्नो अस्स, एवमेव भिक्खु
चतुन्नं इरियापथानं येन केनचि आकारेण ठितत्ता यथाठितं, यथा-
ठितत्ता च यथापणिहितं कायं “अत्थि इमस्मिं काये पथवीधातु
...पे०...वायोधातु” ति एवं पच्चवेक्खति ।

20 किं वुत्तं होति ? यथा गोघातकस्स गाविं पोसेन्तस्सा पि
आघातनं आहरन्तस्सा पि आहरित्वा तत्थ बन्धित्वा ठपेन्तस्सा पि

१. मूतोळि—सी०, स्या० ।

२. मिस्सित्वा—स्या० ।

४. विभूतकालो—क० ।

२. चतुमहाभूतिको—सी० ;

चातुम्महाभूतिको—स्या० ।

५. चातुम्महापथे—सी० ।

वधेन्तस्सा पि वधितं मतं पस्सन्तस्सा पि तावदेव गावी ति सञ्जा
न अन्तरधायति, याय नं पदालेत्वा बीलसो न विभजति । विभजित्वा
निसिन्नस्स पन गावी^१ ति सञ्जा^१ अन्तरधायति, मंससञ्जा पवत्तति,
नास्स एवं होति “अहं गाविं विक्किणामि, इमे गाविं हरन्ती” ति ।
अथ ख्वस्स “अहं मंसं विक्किणामि, इमे मंसं हरन्ति” च्चेव होति, 5
एवमेव इमस्सा पि भिक्खुनो पुब्बे बालपुथुज्जनकाले गिहिभूतस्सा पि
पव्वजितस्सा पि तावदेव सत्तो ति वा पुग्गलो ति वा सञ्जा न
अन्तरधायति, याव इममेव कायं यथाठितं यथापणिहितं घन-
विनिब्भोगं कत्वा धातुसो न पच्चवेक्खति । धातुसो पच्चवेक्खतो पनस्स
सत्तसञ्जा अन्तरधायति, धातुवसेनेव चित्तं सन्तिट्ठति । तेनाह भगवा 10
“इममेव कायं यथाठितं यथापणिहितं धातुसो पच्चवेक्खति—‘अत्थि
इमस्मिं काये पथवीधातु आपोधातु तेजोधातु वायोधातु’ ति । सेय्यथा
पि, भिक्खवे, दक्खो गोघातको वा ... पे० ... वायोधातु” ति ।
गोघातको विय हि योगी, गावी ति सञ्जा विय सत्तसञ्जा,
चतुमहापथो विय चतुइरियापथो, बीलसो विभजित्वा निसिन्नभावो^२ 15
विय धातुसो पच्चवेक्खणं ति अयमेत्थ पाळिवण्णना, कम्मट्टानकथा पन
विसुद्धिमग्गो वित्थारिता ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं चातुधातुपरिग्गहणेन अत्तनो वा काये,
परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये
कायानुपस्सी विहरति । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलञ्हि इध 20 B. 277
चतुधातुपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं योजनं कत्वा निय्यान-
मुखं वेदितब्बं । लेसं पुरिमसदिसमेवा ति ।

धातुमनसिकारपव्ववण्णना निट्ठिता ।

नवसिवथिकपव्ववण्णना

११-१४. एवं धातुमनसिकारवसेन कायानुपस्सानं विभजित्वा
इदानीं नवहि सिवथिकपव्वेहि विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह ।

तत्थ सेय्यथा पि पस्सेय्या ति यथा पस्सेय्य । सरीरं ति मतसरीरं ।
सिवथिकाय छड्डितं ति सुसाने अपविद्धं^१ । एकाहं मतस्स अस्सा ति
एकाहमतं । द्वीहं मतस्स अस्सा ति द्वीहमतं ।

- तीहं मतस्स अस्सा ति तीहमतं । भस्ता वियवायुना उद्धं
5 जीवितपरियादाना यथानुक्रमं समुग्गतेन सूनभावेन उद्धमातत्ता
उद्धमातकं । विनीलं वुच्चति विपरिभिन्नवण्णं । विनीलमेव विनीलकं ।
पटिकूलत्ता वा कुच्छिकं विनीलं ति विनीलकं । मंसुस्सदट्टानेसु
रत्तवण्णस्स पुब्बसन्निययट्टानेसु सेतवण्णस्स येभ्य्येन च नीलवण्णस्स
नीलट्टानेसु नीलसाटकपाहतस्सेव छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।
10 परिभिन्नट्टाने हि नवहि वा वणमुखेहि विसन्दमानं^२ पुब्बं विपुब्बं ।
विपुब्बमेव विपुब्बकं, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विपुब्बं ति विपुब्बकं ।
विपुब्बकं जातं तथाभावं गतं ति विपुब्बकजातं ।

- सो इवमेव कायं ति सो भिक्खु इमं अत्तनो कायं तेन कायेन
सद्धिं आणेन उपसंहरति उपनेति । कथं ? अयम्पि खो कायो एवंधम्मो
15 एवंभावी एवंअनतीतो ति । इदं वुत्तं होति—आयु, उस्सा, विज्जाणं
ति इमेसं तिण्णं धम्मानं अत्थिताय अयं कायो ठानगमनादिखमो
होति, इमेसं पन विगमा अयम्पि एवंधम्मो एवंपूतिकसभावो येव,
एवंभावी एवंउद्धमातादिभेदो भविस्सति, एवंअनतीतो एवंउद्धमातादि-
भावं अनतिक्रन्तो ति ।

- 20 इति अज्झतं वा ति एवं उद्धमातादिपरिग्गहणेन^३ अत्तनो वा
काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये
कायानुपस्सी विहरति ।

B. 278 खज्जमानं ति उदरादीसु निसीदित्वा उदरमंसं ओट्टमंसंअक्ख-
कूटादीनि लुञ्चित्वा लुञ्चित्वा खादियमानं । समंसलोहितं ति

१. अयविद्धं—स्या० ।

२. विस्सन्दमानं—सी० ।

३. उद्धमातकादि—सी० ।

सेसावसेसमंसलोहितयुत्तं । निमंसलोहितमक्खितं ति मंसे खीणे पि लोहितं न सुस्सति, तं सन्धाय वुत्तं “निमंसलोहितमक्खितं” ति । अञ्जेना ति अञ्जेन दिसाभागेन । हत्थट्ठिकं ति चतुसट्ठिभेदम्पि हत्थट्ठिकं पारिएक्कं^१ विप्पकिण्णं । पादट्ठिकादीसु पि एसेव नयो । तेरोवस्सिकानी ति अतिक्रन्तसंवच्छरान् । पूतीनो ति अब्भोकासे ५ ठितानि वातातपवुट्ठिसम्फस्सेन तेरोवस्सिकानेव पूतीनि होन्ति । अन्तोभूमिगतानि पन चिरतरं तिट्ठन्ति । चुण्णकजातानि ति चुण्णं चुण्णं हुत्वा विप्पकिण्णानि । सब्बत्थ सो इवमेवा ति वुत्तनयेन खज्जमानादीनं वसेन योजना कातब्बा ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं खज्जमानादिपरिग्गहणेन याव १० चुण्णकभावा अत्तनो वा काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये कायानुपस्सी विहरति ।

इध पन ठत्वा नवसीवथिका समोधानेतब्बा । “एकाहमतं वा” ति आदिना नयेन वुत्ता सब्बा पि एका; “काकेहि वा खज्जमानं” ति आदिका एका, “अट्ठिकसङ्खलिकं समंसलोहितं न्हारुसम्बन्धं” ति एका, १५ निमंसलोहितमक्खितं न्हारुसम्बन्धं” ति एका, “अपगतमंसलोहितं न्हारुसम्बन्धं” ति एका, “अट्ठिकानि अपगतसम्बन्धानी” ति आदिका एका, “अट्ठिकानि सेतानि सङ्खवण्णपटिभागानि” ति एका, “पुञ्जकितानि तेरोवस्सिकानी” ति एका, “पूतीनि चुण्णकजातानी” ति एका ।

एवं खो भिक्खवे ति इदं नव सिवथिका दस्सेत्वा कायानुपस्सनं २० निट्ठपेन्तो आह । तत्थ नवसिवथिकपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं, तस्सा समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, दुक्खपरिजाननो समुदयपजहनो निरोधारम्मणो अरिय-मग्गो मग्गसच्चं । एवं चतुसच्चवसेनेव उस्सक्खित्वा निब्बुत्ति पापुणाती ति इदं नवसिवथिकपरिग्गाहकानं भिक्खुनं याव अरहत्ता निग्यान- २५ मुखं ति ।

नवसिवथिकपब्बवण्णना निट्ठिता ।

एतावता च आनापानपब्बं इरियापथपब्बं चतुसम्पजञ्चपब्बं पटिकूलमनसिकारपब्बं धातुमनसिकारपब्बं नवसिवथिकपब्बानी ति चुद्दसपब्बा कायानुपस्सना निट्ठिता होति ।

B. 279

- तत्थ आनापानपब्बं पटिकूलमनसिकारपब्बं ति इमानेव द्वे
5 अप्पनाकम्मट्टानानि । सिवथिकानं पन आदीनवानुपस्सनावसेन वुत्तता सेसानि द्वादसा पि उपचारकम्मट्टानानेवा ति ।

कायानुपस्सना निट्ठिता ।

वेदनानुपस्सनावण्णना

१५. एवं भगवा चुद्दसविधेन कायानुपस्सनासतिपट्टानं कथेत्वा इदानीं नवविधेन वेदनानुपस्सनं कथेतुं कथञ्च भिक्खवे ति आदिमाह । तत्थ सुखं वेदनं ति कायिकं वा चेतसिकं वा सुखं वेदनं
10 वेदयमानो “अहं सुखं वेदनं वेदयामी” ति पजानाती ति अत्थो । तत्थ कामं उत्तानसेय्यका पि दारका थञ्जपिवनादिकाले सुखं वेदयमाना “सुखं वेदयमाना” ति पजानन्ति, न पनेतं एवरूपं जाननं सन्धाय वुत्तं । एवरूपं जाननं हि सत्तूपलद्धिं न जहति^१, सत्तसञ्जं न उग्घाटेति, कम्मट्टानं वा सतिपट्टानभावना वा न होति । इमस्स पन
15 भिक्खुनो जाननं सत्तूपलद्धिं जहति, सत्तसञ्जं उग्घाटेति^२, कम्मट्टानं चैव सतिपट्टानभावना च होति । इदञ्चिह “को वेदयति, कस्स वेदना, किं कारणा वेदना” ति एवं सम्पजानवेदियनं सन्धाय वुत्तं ।

- तत्थ को वेदयती ति न कोचि सत्तो वा पुग्गलो वा वेदयति । कस्स वेदना ति न कस्सचि सत्तस्स वा पुग्गलस्स वा वेदना । किं
20 कारणा वेदना ति वत्थुसारम्मणा व पनस्स वेदना । तस्मा एस एव पजानाति “तं तं सुखादीनं वत्थुं आरम्मणं कत्वा वेदना व वेदयति । तं पन वेदनापवत्ति उपादाय ‘अहं वेदयामी’ ति वोहारमत्तं

१. निजहति—स्या० ।

२. उग्घातेति—स्या० ।

होती” । ति एवं वेदना व वत्थुं आरम्मणं कत्वा वेदना व वेदयती
 ति सल्लक्खेन्तो एस “सुखं वेदनं वेदयामी” ति पजानाती ति
 वेदितब्बो, चित्तलपब्बते अञ्जतरो थेरो विय । थेरो किर
 अफासुककाले बलववेदनाय नित्थुनन्तो^१ अपरापरं परिवत्तति ।
 तमेको दहरो आह “कतरं वो, भन्ते, ठानं रुज्जती” ति ? “आवुसो 5
 पाटियेक्कं रुज्जनट्टानं नाम नत्थि, वत्थुं आरम्मणं कत्वा वेदना व
 वेदयती” ति । “एवं जाननकालतो पट्टाय अधिवासेतुं वट्टति नो
 भन्ते” ति । “अधिवासेमि आवुसो” ति । “अधिवासना भन्ते सेय्या”
 ति । थेरो अधिवासेसि । ततो वातो याव हृदया फालेसि, मञ्चके
 अन्तानि रासिकतानि^२ अहेसुं । थेरो दहरस्स दस्सेसि वट्टतावुसो 10
 एत्तका अधिवासना” ति ? दहरो तुण्ही अहोसि । थेरो विरियसतं
 योजेता सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणित्वा समसीसी हुत्वा
 परिनिब्बायि ।

B. 280

यथा च सुखं, एवं दुक्खं...पे०...निरामिसं अदुक्खमसुखं
 वेदनं वेदयमानो “निरामिसं अदुक्खमसुखं वेदनं वेदयामी” ति 15
 पजानाति । इति भगवा रूपकम्मट्टानं कथेत्वा अरूपकम्मट्टानं
 कथेन्तो वेदनावसेन कथेसि । दुविधञ्चिह कम्मट्टानं—रूपकम्मट्टानञ्च
 अरूपकम्मट्टानञ्च । रूपपरिग्गहो अरूपपरिग्गहो ति पि एतदेव वुच्चति ।
 तत्थ भगवा रूपकम्मट्टानं कथेन्तो सङ्खेपमनसिकारवसेन वा वित्थार-
 मनसिकारवसेन वा चतुधातुववत्थानं कथेसि । तदुभयम्पि सब्बाकारतो 20
 विसुद्धिमग्गो दस्सितमेव ।

अरूपकम्मट्टानं पन कथेन्तो येभुय्येन वेदनावसेन कथेति ।
 तिविधो हि अरूपकम्मट्टाने अभिनिवेशो—फस्सवसेन वेदनावसेन
 चित्तवसेना ति । कथं ? एकच्चस्स हि संखित्तेन वा वित्थारेन वा
 परिग्गाहते रूपकम्मट्टाने तस्मिं आरम्मणे चित्तचेतसिकानं 25
 पठमाभिनिपातो^३ तं आरम्मणं फुसन्तो उप्पज्जमानो फस्सो पाकटो

१. नित्थुनन्तो—सी० ।

२. रासिभूतानि—स्या० ।

३. पठमाभिनिपाते—सी० ।

होति । एकच्चस्स तं आरम्भणं अनुभवन्ती उप्पज्जमाना वेदना पाकटा होति । एकच्चस्स तं आरम्भणं परिग्गहेत्वा विजानन्तं उप्पज्जमानं विज्जाणं पाकटं होति । तत्थ यस्स फस्सो पाकटो होति, सो पि “न केवलं फस्सो व उप्पज्जति, तेन सद्धिं तदेव आरम्भणं अनुभवमाना

5 वेदना पि उप्पज्जति, सज्जाननमाना^१ सज्जा पि, चेतयमाना चेतना पि, विजाननमानं विज्जाणम्पि उप्पज्जती” ति फस्सपञ्चमके येव परिग्गण्हाति । यस्स वेदना पाकटा होति । सो “न केवलं वेदना व उप्पज्जति, तां सद्धिं तदेवारम्भणं फुसमानो फस्सो पि उप्पज्जति, सज्जाननमाना सज्जा पि, चेतयमाना चेताना पि, विजाननमानं

10 विज्जाणम्पि उप्पज्जती” ति फस्सपञ्चमके येव परिग्गण्हाति । यस्स विज्जाणं पाकटं होति, सो “न केवलं विज्जाणमेव उप्पज्जति, तेन सद्धिं तदेवारम्भणं फुसमानो फस्सो पि उप्पज्जति, अनुभवमाना वेदना पि, सज्जाननमाना सज्जा पि, चेतयमाना चेतना पि उप्पज्जती” ति फस्सपञ्चमके येव परिग्गण्हाति ।

B. 281

15 सो “इमे फस्सपञ्चमका धम्मा किं निस्सिता ति उपधारेन्तो” “वत्थुं निस्सिता” ति पजानाति । वत्थु नाम करजकायो, यं सन्धाय वुत्तं “इदञ्च मे विज्जाणं एत्थ सितं^२ एत्थ पटिबद्धं” (दी०नि० १.६७) ति । सो अत्थतो भूतानि चेव उपादारूपानि च । एवमेत्थ “वत्थु रूपं, फस्सपञ्चमका नामं” ति नामरूपमत्तमेव पस्सति । रूपं चेत्य 20 रूपकखन्धो, नामं चत्तारो अरूपिनो खन्धा ति पञ्चकखन्धमत्तं होति । नामरूपविनिमुत्ता हि पञ्चकखन्धा, पञ्चकखन्धविनिमुत्तञ्च नामरूपं नत्थि ।

सो “इमे पञ्चकखन्धा किं हेतुका” ति उपपरिक्खन्तो “अविज्जा-दिहेतुका” ति पस्सति । ततो पच्चयो चेव पच्चयुप्पन्नञ्च इदं, अज्जो 25 सत्तो वा पुग्गलो वा नत्थि, सुद्धसङ्खारपुञ्जमत्तमेवा ति सप्पच्चयनाम-रूपवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनापरिपाटिया “अनिच्चं दुक्खं अनत्ता” ति सम्मसन्तो विचरति ।

सो “अज्ज अज्जा” ति परिवेधं आकङ्खमानो तथारूपे दिवसे
उत्तुसप्पाय-पुग्गलसप्पाय-भोजनसप्पाय-धम्मस्सवनसप्पायं लभित्वा एक-
पल्लङ्केन निसिन्नो विपस्सनं मत्थकं पापेत्वा अरहत्ते पातट्ठाति ।
एवं इमेसम्पि तिण्णं जनानं याव अरहत्ता कम्मट्ठानं कथितं होति ।

इध पन भगवा अरूपकम्मट्ठानं कथेन्तो वेदनावसेन कथेसि । 5
फस्सवसेन वा हि विज्जाणवसेन वा कथीयमानं न पाकटं होति,
अन्धकारं विय खायति । वेदनावसेन पन पाकटं होति । कस्मा ?
वेदनानं उप्पत्तिपाकटताय । सुखदुक्खवेदनानञ्चिह उप्पत्ति पाकटा ।
यदा सुखं उप्पज्जति, सकलसरीरं खोभेन्तं मद्दन्तं फरमानं अभिसन्दय-
मानं सतधोतं सप्पि खादापयन्तं विय सतपाकतेलं मक्खयमानं विय 10
घटसहस्सेन परिळाहं निब्बापयमानं विय “अहो सुखं अहो सुखं”
ति वचं निच्चारयमानमेव उप्पज्जति । यदा दुक्खं उप्पज्जति, सकल-
सरीरं खोभेन्तं मद्दन्तं फरमानं अभिसन्दयमानं तत्तफालं पवेसेन्तं
विय विलीनतम्बलोहेन आसिञ्चन्तं विय सुक्खतिणवनप्पतिम्हि^१
अरञ्जे दारुउक्काकलापं खिपमानं^२ विय “अहो दुक्खं अहो दुक्खं” 15 B. 282
ति विप्पलापयमानमेव उप्पज्जति । इति सुखदुक्खवेदनानं उप्पत्ति
पाकटा होति ।

अदुक्खमसुखा पन दुद्दीपना अन्धकारा व अविभूता । सा
सुखदुक्खानं अपगमे सातासातप्पटिक्खेपवसेन मज्झत्ताकारभूता
अदुक्खमसुखा वेदना ति नयतो गण्हन्तस्स पाकटा होति । यथा किं ? 20
यथा अन्तरा दिट्ठिपासाणं आरोहित्वा पलातस्स मिगस्स अनुपथं^३
गच्छन्तो मिगलुद्दको दिट्ठिपासाणस्स ओरभागे पि परभागे पि पदं
दित्वा मज्झे अपस्सन्तो पि “इतो आरुळ्हो, इतो ओरुळ्हो, मज्झे
दिट्ठिपासाने इमिना पदेसेन गतो भविस्सती” ति नयतो जानाति ।
एवं आरुळ्हट्ठाने पदं विय हि सुखवेदनाय उप्पत्ति पाकटा होति । 25

१. ० वंनस्पतिम्हि—सी० ।

२. खिपीयमानं—सी०; पक्खिपयमानं
—स्या०; पक्खिपमानं—क० ।

३. अनुपदं—सी० ।

ओरुहट्टाने पदं विय दुक्खवेदनाय उप्पत्ति पाकटा होति । “इतो आरुह इतो ओरुह मज्झे एवं गतो” ति नयतो गहणं विय सुखदुक्खानं अपगमे सातासातप्पटिक्खेपवसेन मज्झत्ताकारभूतो अदुक्खमसुखा वेदना ति नयतो गणहन्तस्स पाकटा होति । एवं भगवा
 5 पठमं रूपकम्मट्टानं कथेत्वा पच्छा अरूपकम्मट्टानं वेदनावसेन निब्बत्तेत्वा व^१ दस्सेति ।

न केवलञ्च इधेव एवं दस्सेसि, चूळतण्हासङ्ख्ये, महातण्हा-
 सङ्ख्ये, चूळवेदल्ले महावेदल्ले, रट्टपालसुत्ते, मागण्डियसुत्ते, धातुविभङ्गे,
 आनेञ्जसप्पाये, दीघनिकायम्हि महानिदाने, सक्कपञ्हे, महासति-
 10 पट्टाने, संयुत्तम्हि चूळनिदानसुत्ते, रुक्खोपमे^२, परिवीमंसनसुत्ते,
 सकले वेदनासंयुत्ते ति एवं अनेकेसु सुत्तेसु पठमं रूपकम्मट्टानं कथेत्वा
 पच्छा अरूपकम्मट्टानं वेदनावसेन निब्बत्तेत्वा दस्सेसि । यथा च तेसु,
 एवं इमस्मिम्पि सतिपट्टानसुत्ते पठमं रूपकम्मट्टानं कथेत्वा पच्छा
 अरूपकम्मट्टानं वेदनावसेन निब्बत्तेत्वा दस्सेसि ।

15 तत्थ सुखं वेदनं ति आदीसु अयं अपरो पि पजाननपरियायो—
 सुखं वेदनं वेदयामी ति पजानाती ति सुखवेदनाक्खणे दुक्खाय
 वेदनाय अभावतो सुखं वेदनं वेदयमानो “सुखं वेदनं वेदयामी” ति
 पजानाति । तेन या पुब्बे अनुभूतपुब्बा^३ दुक्खा वेदना, तस्सा इदानि
 B. 283 अभावतो इमिस्सा च सुखाय वेदनाय इतो पठमं अभावतो वेदना
 20 नाम अनिच्चा अधुवा^४ विपरिणामधम्मा, इतिह तत्थ सम्पजानो
 होति ।

वुत्तम्पि चेतं भगवता—

“यस्मिं, अग्गिवेस्सन, समये सुखं वेदनं वेदेति, नेव तस्मिं समये
 दुक्खं वेदनं वेदेति, न अदुक्खमसुखं वेदनं वेदेति, सुखं येव तस्मिं समये

१. विनिवत्तेत्वा-स्या०; विनिवट्टेत्वा २. रुक्खूपमे—सी० ।

—सी० ।

३. भूतपुब्बा—सी० ।

४. अद्धुवा—सी० ।

वेदनं वेदेति । यस्मिं, अग्गिवेस्सन, समये दुक्खं...पे०...अदुक्खमसुखं
वेदनं वेदेति, नेव तस्मिं समये सुखं वेदनं वेदेति, न दुक्खं वेदनं वेदेति,
अदुक्खमसुखञ्जेव तस्मिं समये वेदनं वेदेति । सुखा पि खो, अग्गि-
वेस्सन, वेदना अनिच्चा सङ्खता पटिच्चसमुप्पन्ना खयधम्मा वयधम्मा
विरागधम्मा निरोधधम्मा । दुक्खा पि खो...पे०...अदुक्खमसुखा पि 5
खो, अग्गिवेस्सन, वेदना अनिच्चा...पे०...निरोधधम्मा । एवं पस्स,
अग्गिवेस्सन, सुतवा अरियसावको सुखाय पि वेदनाय दुक्खाय पि
वेदनाय अदुक्खमसुखाय पि वेदनाय निब्बिन्दति, निब्बिन्दं विरञ्जति,
विरागा विमुच्चति, विमुत्तस्मिं विमुत्तामिति आणं होति । 'खीणा
जाति, वुसितं ब्रह्मचरियं कतं करणीयं, नापरं इत्थत्ताया' ति 10
पजानाती" (म० २.१९६) ति ।

सामिसं वा सुखं ति आदीसु सामिसा सुखा नाम पञ्चकाम-
गुणामिसनिस्सिता छ गेहसितसोमनस्सवेदना । निरामिसा सुखा
नाम छ नेक्खम्मसितसोमनस्सवेदना । सामिसा दुक्खा नाम छ
गेहसितदोमनस्सवेदना । निरामिसा दुक्खा नाम छ नेक्खम्मसित- 15
दोमनस्सवेदना । सामिसा अदुक्खमसुखा नाम छ गेहसितउपेक्खा
वेदना । निरामिसा अदुक्खमसुखा नाम छ नेक्खम्मसितउपेक्खा
वेदना । तासं विभागो उपरिपण्णासके^१ पाळियं आगतो येव ।

इति अज्झतं वा ति एवं सुखवेदनादिपरिग्गहणेन अत्तनो वा
वेदनासु, परस्स वा वेदनासु, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स 20
वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति । समुदयवयधम्मानुपस्सी वा ति
एत्थ पन "अविज्जासमुदयो वेदनासमुदयो" (खु० ५.६१) ति आदीहि
पञ्चहि पञ्चहि आकारेहि वेदनानं समुदयश्च वयश्च पस्सन्तो समुदय-
धम्मानुपस्सी वा वेदनासु विहरति, वयधम्मानुपस्सी या वेदनासु
विहरति, कालेन समुदयधम्मानुपस्सी वा कालेन वयधम्मानुपस्सी 25

B. 284

वा वेदनासु विहरती ति वेदितब्बो । इतो परं कायानुपस्सनाय वुत्तनयमेव ।

केवलञ्चिह इध वेदनापरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं योजनं कत्वा वेदनापरिग्गाहकस्स भिक्खुनो निव्याणमुखं वेदतब्बं ।
5 सेसं तादिसमेवा ति ।

वेदनानुपस्सना निट्ठिता ।

चित्तानुपस्सनावण्णना

१६. एवं नवविधेन वेदनानुपस्सनासतिपट्ठानं कथेत्वा इदानीं सोळसाविधेन चित्तानुपस्सनं कथेतुं^१ कथञ्च भिक्खवे ति आदिमाह । तत्थ सरागं ति अट्ठविधं लोभसहगतं । वीतरागं ति लोकीयकुसलाव्याकतं । इदं पन यस्मा सम्मसनं न धम्मसमोधानं, तस्मा इध
10 एकपदे पि लोकुत्तरं न लब्भति । सेसानि चत्तारि अकुसलचित्तानि नेव पुरिमपदं, न पच्छिमपदं भजन्ति । सदोसं ति दुविधं दोससहगतं । वीतदोसं ति लोकीयकुसलाव्याकतं । सेसानि दसाकुसलचित्तानि नेव पुरिमं पदं, न पच्छिमं पदं भजन्ति । समोहं ति विचिकिच्छासहपतञ्चेव उद्वच्चसहगतञ्चाति दुविधं । यस्मा पन मोहो
15 सब्बाकुसलेसु उप्पज्जति, तस्मा तानि पि इध वट्ठन्ति येव । इमस्मिं येव हि दुके द्वादसाकुसलचित्तानि परियादिण्णानी ति । वीतमोहं ति लोकीयकुसलाव्याकतं । सखित्तं ति थिनमिद्धानुपतितं, एतञ्चिह संकुटितचित्तं नाम । विविखित्तं ति उद्वच्चसहगतं, एतञ्चिह पसटचित्तं^२ नाम ।

20 महग्गतं ति रूपारूपावचरं । अमहग्गतं ति कामावचरं । सउत्तरं ति कामावचरं । अनुत्तरं ति रूपावचरञ्च अरूपावचरञ्च । तत्रा पि सउत्तरं रूपावचरं, अनुत्तरं अरूपावचरमेव । समाहितं ति

यस्स अप्पनासमाधि उपचारसमाधि वा अत्थि । असमाहितं ति उभयसमाधिविरहितं । विमुत्तं ति तदङ्गविक्रम्भनविमुत्ती हि विमुत्तं । अविमुत्तं ति उभयविमुत्तिविरहितं, समुच्छेदपरिप्पस्सद्धि-
निस्सरणविमुत्तीनं पन इध ओकासो व नत्थि ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं सरागादिपरिग्गहणेन यस्मिं यस्मिं 5 B. 285
खणे यं यं चित्तं पवत्तति, तं तं सल्लक्खेन्तो अत्तनो वा चित्ते, परस्स
वा चित्ते, कालेन अत्तनो कालेन वा परस्स चित्ते चित्तानुपस्सी
विहरति । समुदयवयधम्मानुपस्सी ति एत्थ पन “अविज्जासमुदया
विज्जाणसमुदयो” (खु० ५.६२) ति एवं पञ्चहि पञ्चहि आकारेहि
विज्जाणसमुदयो च वयो च नीहरितब्बो । इतो परं वुत्तनयमेव । 10

केवलज्झि इध चित्तपरिग्गहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं योजनं
क्त्वा चित्तपरिग्गाहकस्स भिक्खूनो निय्यानमुखं वेदितब्बं । सेसं
तादिसमेवा ति ।

चित्तानुपस्सना निट्ठिता ।

धम्मानुपस्सना नीवरणपब्बवण्णना

१७. एवं सोळसविधेव चित्तानुपस्सनासतिपट्टानं कथेत्वा इदानीं
पञ्चविधेन धम्मानुपस्सनं कथेतुं कथञ्च भिक्खवे ति आदिमाह । 15
अपि च भगवा कायानुपस्सनाय सुद्धरूपपरिग्गहो कथितो, वेदना-
चित्तानुपस्सानाहि सुद्धअरूपपरिग्गहो । इदानीं रूपारूपमिस्सकपरिग्गहं
कथेतुं “कथञ्च भिक्खवे” ति आदिमाह । कायानुपस्सनाय वा
रूपक्खन्धपरिग्गहो व कथितो, वेदानुपस्सनाय वेदनाक्खन्धपरिग्गहो
व, चित्तानुपस्सनाय विज्जाणक्खन्धपरिग्गहो वा ति इदानीं 20
सज्जासङ्खारक्खन्धपरिग्गहमिं कथेतुं “कथञ्च भिक्खवे” ति
आदिमाह ।

तत्थ सन्तं ति अभिण्हसमुदाचरवसेन संविज्जमानं । असन्तं ति
असमुदाचरवसेन वा पहीनत्ता वा अविज्जमानं । यथा चा ति येन

कारणेन कामच्छन्दस्स उप्पादो होति । तच्च पजानाती ति तच्च कारणं पजानाति । इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो ।

- तत्थ सुभनिमित्ते अयोनिसोमनसिकारेन कामच्छन्दस्स उप्पादो होति । सुभनिमित्तं नाम सुभम्पि सुभनिमित्तं, सुभारम्मणम्पि
- 5 सुभनिमित्तं । अयोनिसोमनसिकारो नाम अनुपायमनसिकारो उप्पथमनसिकारो अनिच्चे निच्चं ति वा दुक्खे सुखं ति वा अनत्तनि अत्ताति वा असुभे सुभं ति वा मनसिकारो, तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो कामच्छन्दो उप्पज्जति । तेनाह भगवा “अत्थि, भिक्खवे, सुभनिमित्तं, तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा
- 10 कामच्छन्दस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” (सं० ४.९३) ति ।

- असुभनिमित्ते पन योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं होति । असुभनिमित्तं नाम असुभम्पि असुभारम्मणम्पि । योनिसोमनसिकारो नाम उपायमनसिकारो पथमनसिकारो अनिच्चे अनिच्चं ति वा दुक्खे
- 15 दुक्खं ति वा अनत्तनि अनत्ता ति वा असुभे असुभं ति वा मनसिकारो, तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो कामच्छन्दो पहीयति^१ । तेनाह भगवा “अत्थि, भिक्खवे, असुभनिमित्तं, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स अनुप्पादाय उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स पहानाया” (सं० ४.९५) ति ।

- 20 अपि च छ धम्मा कामच्छन्दस्स पहानाय संवत्तन्ति—असुभनिमित्तस्स उग्गहो, असुभभावनानुयोगो, इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता, भोजने मत्तञ्जुता, कल्याणमित्तता, सप्पायकथा ति । दसविधञ्चिह असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तस्सा पि कामच्छन्दो पहीयति, भावेन्तस्सा पि इन्द्रियेसु पिहितद्वारस्सा पि, चतुन्नं पञ्चन्नं आलोपानं ओकासे सति
- 25 उदकं पिबित्वा यापनसीलताय भोजने मत्तञ्जुनो पि । तेनेतं धुत्तं—

“चत्तारो पञ्च आलापे अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय पहितत्तस्स भिक्खुनो”

(खु० २.३६६) ति ।

असुभकम्मिकत्तिस्सत्थेरसदिसे असुभभावनारते कल्याणमित्ते
सेवन्तस्सा पि कामच्छन्दो पहीयति, ठाननिसज्जादिसु दसअसुभ- 6
निस्सितसप्पायकथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा
कामच्छन्दस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमेहि पन छहि धम्मे हि
पहीनस्स कामच्छन्दस्स अरहत्तमग्गेन आयति अनुप्पादो होती ति
पजानाति ।

पटिघनिमित्ते अयोनिसोमनसिकारेन पन ब्यापादस्स उप्पादो 10
होति । तत्थ पटिघम्पि पटिघानमित्तं, पटिघारम्मणम्पि
पटिघनिमित्तं । अयोनिसोमनसिकारो सब्बत्थ एकलक्खणोव । तं तस्मि
निमित्ते बहुलं पवत्तयतो ब्यापादो उप्पज्जति । तेनाह भगवा “अत्थि,
भिक्खवे, पटिघनिमित्तं, तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो, B. 287
अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा ब्यापादस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा 15
ब्यापादस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” (सं० ४.९३) ति ।

मेत्ताय पन चेतोविमुत्तिया योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं
होति । तत्थ तत्थ “मेत्ता” ति वुत्ते अप्पना पि उपचारो पि वट्ठति ।
“चेतो विमुत्ती” ति अप्पना व । योनिसोमनसिकारो वुत्तलक्खणो
व । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो ब्यापादो पहीयति । तेनाह भगवा 20
“अत्थि, भिक्खवे, मेत्ता चेतोविमुत्ति, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुली-
कारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा ब्यापादस्स अनुप्पादाय उप्पन्नस्स
वा ब्यापादस्स पहानाया” (सं० ४.९५) ति ।

अपि च छ धम्मा ब्यापादस्स पहानाय संवत्तन्ति—मेत्ता-
निमित्तस्स उग्गहो, मेत्ताभावनानुयोगो, कम्मस्सकतापच्चवेक्खणा, 25
पटिसङ्ख्यानबहुता, कल्याणमित्तता, सप्पायकथा ति । ओधिसक्-

- अनोधिसकदिसाकरणानञ्जिह^१ अञ्जतरवसेन मेत्तं उग्गण्हन्तस्सा पि व्यापादो पहीयति, ओधिसो अनोधिसो दिसाकरणवसेन मेत्तं भावेन्तस्सा पि । “त्वं एतस्स कुद्धो किं करिस्ससि ? किमस्स सीलादीनि नासेतुं सक्खिस्ससि । ननु त्वं अत्तनो कम्मेन आगन्त्वा
- 5 अत्तनो कम्मेनेव गमिस्ससि ? परस्स कुञ्भनं नाम वीतच्चित्तङ्कार-
तत्तअयसलाक-गूथादीनि गहेत्वा परं पहरितुकामतासदिसं होति । एसो पि तव कुद्धो किं करिस्ससि ? किं ते सीलादीनि विनासेतुं सक्खिस्ससि ? एस अत्तनो कम्मेनेव आगन्त्वा अत्तनो कम्मेन गमिस्ससि, अप्पटिच्छित्तपहेणकं विय पटिघातं खित्तरजोमुट्ठि विय च
- 10 एतस्सेवेस कोधो मत्थके पतिस्सती” ति एवं अत्तवो च परस्स च कम्मस्सकतं पच्चवेक्खतो पि, उभयकम्मस्सकतं पच्चवेक्खत्वा पटि-
सङ्खाने ठितस्सा पि, अस्सगुत्तत्थेरसदिसे मेत्ताभावनारते कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा पि व्यापादो पहीयती । ठाननिसज्जादीसु मेत्तानिस्सित-
सप्पायकथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा व्यापादस्स
- 15 पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमेहि पन ब्रहि धम्मेहि पहीनस्स व्यापादस्स अनागामिमग्गेन आयति अनुप्पादो होती ति पजानाति ।

B. 288

- अरति आदीसु अयोनिसोमनसिकारेन थिनमिद्धस्स उप्पादो होति । अरति नाम उक्कण्ठिता । तन्दी नाम कायालसियता । विजम्भिता नाम कायविनामना । भत्तसम्मदो नाम भत्तमुच्छा
- 20 भत्तपरिळाहो । चेतसो लीनत्तं नाम चित्तस्स लीनाकारो इमेसु अरतिआदीसु अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो थिनमिद्धं उप्पज्जति । तेनाह “अत्थि, भिक्खवे, अरति तन्दी विजम्भिता^२
भत्तसम्मदो चेतसो लीनत्तं, तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा
- 25 थिनमिद्धस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” (सं० ४, ९३) ति । आरम्भधातुआदीसु पन योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं होति ।

१. ओदिस्सकअनोदिस्सकं—सी० ।

२. विजम्भिका—सी० ।

आरम्भधातु नाम पठमारम्भविरियं । निक्कमधातु नाम कोसज्जतो
निक्खन्तताय ततो बलवतरं । परक्कमधातु नाम परं परं ठानं
अक्कमनतो ततो पि बलवतरं । इमस्मिं तिप्पभेदे विरिये योनिसोमन-
सिकारं बहुलं पवत्तयतो थिनमिद्धं पहीयति । तेनाह “अत्थि,
भिक्षवे, आरम्भधातु^१ निक्कमधातु परक्कमधातु, तत्थ योनिसो- 5
मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स
अनुपादाय उप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स पहानाया” (सं० ४.९४) ति ।

अपि च छ धम्मा थिनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ति—अतिभोजने
निमित्तग्गाहो, इरियापथसम्परिवत्तनता, आलोकसञ्जामनसिकारो,
अब्भोकासवासो, कल्याणमित्तता, सप्पायकथा ति । आहारहत्थक- 10
तत्रवट्टक-अलंसाटक-काकमासक-भुत्तवमितक-भोजनं भुञ्जित्वा रत्ति-
ट्टाने विवाट्टाने निसिन्नस्स हि समणधम्मं करोतो थिनमिद्धं महाहत्थी
विय ओत्थरन्तं आगच्छति । चतुपञ्चआलोपओकासं पन ठपेत्वा
पानीयं पिवित्वा यापनसीलस्स भिक्षुनो तं न होती ति एवं अति
भोजने निमित्तं गण्हन्तस्सा पि थिनमिद्धं पहीयति । यस्मिं इरियापथे 15
थिनमिद्धं ओक्कमति, ततो अञ्जं परिवत्तेन्तस्सा^२ पि, रत्ति चन्दा-
लोक-दीपालोकउक्कालोके दिवा सुरियालोकं मनसिकरोन्तस्सा पि,
अब्भोकासे वसन्तस्सा पि, महाकस्सपत्थेरसदिसे पहीनथिनमिद्धे
कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा पि थिनमिद्धं पहीयति । ठाननिसज्जादीसु
धुतङ्गानिस्सितसप्पायकथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा 20
थिनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमेहि पम छहि धम्मेहि
पहीनस्स थिनमिद्धस्स अरहत्तमग्गेन आयति अनुप्पादो होती ति
पजानाति ।

B. 289

चेतसो अवूपसमे अयोनिसोमनसिकारेण उद्धच्चकुक्कुच्चस्स
उप्पादो होति । अवूपसमो नाम अवूपसन्ताकारो । उद्धच्च- 25

कुक्कुच्चमेवेतं अत्थतो । तत्थ अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्त-
यतो उद्धच्चकुक्कुच्चं उप्पज्जति । तेनाह “अत्थि, भिक्खवे, चेतसो
अवूपसमो, तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनु-
प्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा उद्धच्चकु-
5 कुच्चस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” (सं० ४.९४) ति ।

समाधिसङ्घाते पन चेतसो वूपसमे योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं
होति । तेनाह “अत्थि, भिक्खवे, चेतसो वूपसमो, तत्थ योनि-
सोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उद्धच्चकु-
क्कुच्चस्स अनुप्पादाय उप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाया”
10 (सं० ४.९६) ति ।

अपि च छ धम्मा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ति—
बहुस्सुतता, परिपुच्छकता, विनये पकतञ्जुता, बुद्धसेविता^१,
कल्याणमित्तता, सप्पायकथा ति । बहुसच्चेन पि हि एकं वा द्वे वा
तयो वा चत्तारो वा पञ्च वा निकाये पाळिवसेन च अत्थवसेन च
15 उग्गण्हन्तस्सा पि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति । कप्पियाकप्पियपरि-
पुच्छाबहुलस्सा पि, विनयपञ्चत्तियं चिण्णवसिभावताय^२ पकतञ्जुनो
पि, बुद्धे महल्लकत्थेरे उपसङ्कमन्तस्सा पि, उपालित्थेरसदिसे विनय-
धरे कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा पि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति । ठाननि-
सज्जादीसु कप्पियाकप्पियनिस्सितसप्पायकथाय पि पहीयति । तेन
20 वुत्तं “छ धम्मा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमे हि
पन छहि धम्मेहि पहीने उद्धच्चकुक्कुच्चे उद्धच्चस्स अरहत्तमग्गेन
कुक्कुच्चस्स अनागामिमग्गेन आयति अनुप्पादो होती ति पजानाति ।

विचिकिच्छाट्टानीयेसु धम्मेसु अयोनिसोमनसिकारेन विचि-
किच्छाय उप्पादो होति । विचिकिच्छाट्टानीया धम्मा नाम पुनप्पुनं
25 विचिकिच्छाय कारणत्ता विचिकिच्छाव । तत्थ अयोनिसोमनसिकारं

बहुलं पवत्तयतो विचिकिच्छा उप्पज्जति । तेनाह “अत्थि, भिक्खवे, विचिकिच्छाट्टानीया धम्मा, तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय उप्पादाय उप्पान्नाय वा विचिकिच्छाय भिय्योभावाय वेपुल्लाया” (सं०४.९४) ति ।

B. 290

कुसलादीसु धम्मेसु योनिसोमनसिकारेण पनस्सा पहानं होति । 5
तेनाह “अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला धम्मा सावज्जानवज्जा धम्मा सेवितब्बासेवितब्बा धम्मा हीनपाणीता धम्मा कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा, तत्थ ,योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय अनुप्पादाय उपन्नाय वा विचिकिच्छाय पहानाया” (सं०४.९४) ति ।

10

अपि च छ धम्मा विचिकिच्छाय पहानाया संवत्तन्ति—बहुस्सु-
तता, परिपुच्छकता, विनये पकतञ्जुता, अधिमोक्खबहुलता, कल्याण-
मित्तता, सप्पायकथा ति । बाहुसच्चेन पि हि एकं वा...पे...पञ्च
वा निकाये पाळिवसेन अत्थवसेन च उग्गण्हन्तस्सा पि विचिकिच्छा
पहीयति । तीणि रतनानि आरब्भ परिपुच्छाबहुलस्सा पि, विनये 15
चिण्णवसिभावस्सा पि, तीसु रतनेसु ओकप्पनियसद्धासद्धातअधि-
मोक्खबहुलस्सा पि, सद्धाविमुत्ते^१ बक्कलित्थेरसदिसे कल्याणमित्ते
सेवन्तस्सा पि विचिकिच्छा पहीयति । ठाननिसज्जादीसु तिण्णं
रतनानं गुणनिस्सितसप्पायकथाय पि पहीयति । तेनवुत्तं “छ
धम्मा विचिकिच्छाय पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमेहि पन छहि 20
धम्मेहि पहीनाय विचिकिच्छाय सोतापत्तिमग्गेण आयति अनुप्पादो
होती ति पजानाति ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं पञ्चनीवरणपरिग्गहणेन अत्तनो वा
धम्मेसु, परस्स वा धम्मेसु, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स
धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ सुभनिमित्त- 25

असुभनिमित्तादीसु अयोनिसोमनसिकारयोनिसोमनसिकारवसेन पञ्चसु
नीवरणेषु वृत्तनयेन नीहरितब्बा । इतो परं वृत्तनयमेव ।

केवलञ्चिह इध नीवरणपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं
योजनं कत्वा नीवरणपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो निग्यानमुखं वेदितब्बं ।
5 सेसं तादिसमेवा ति ।

नीवरणपब्बवण्णना विट्ठिता ।

खन्धपब्बवण्णना

B. 291

१८. एवं पञ्चनीवरणवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानि
पञ्चक्खन्धवसेन विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह । तत्थ पञ्चसु-
उपादानक्खन्धेषु ति उपादानस्स खन्धा उपादानक्खन्धा, उपादानस्स
पच्चयभूता धम्मपुञ्जा धम्मरासयो ति अत्थो । अयमेत्थ सङ्खेपो ।
10 वित्थारतो पन खन्धकथा विसुद्धिमग्गे वुत्ता । इति रूपं ति “इदं
रूपं, एत्तकं रूपं, न इतो परं रूपं अत्थी” ति सभावतो रूपं पजा-
नाति, वेदनादीसु पि एसेव नयो । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारेन पन
रूपादीनि विसुद्धिमग्गे खन्धकथायमेव वुत्तानि । इति रूपस्स समुदयो
ति एवं अविज्जासमुदयादिवसेन पञ्चहाकारेहि रूपस्स समुदयो ।
15 इति रूपस्स अत्थङ्गमो ति एवं अविज्जानिरोधादिवसेन
पञ्चहाकारेहि रूपस्स अत्थङ्गमो, वेदनादीसु पि एसेव नयो ।
अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन विसुद्धिमग्गे उदयव्वयआणकथायं
वुत्तो ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं पञ्चक्खन्ध परिग्गाहणेन अत्तनो वा
20 धम्मेसु, परस्स वा धम्मेसु, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स
धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ “अविज्जासमुदया
रूपसमुदयो” (खु०५.६१) ति आदीनं पञ्चसु खन्धेषु वुत्तानं पञ्जा-
साय लक्खणानं वसेन नीहरितब्बा । इतो परं वृत्तनयमेव ।

केवलञ्चिह इध खन्धपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं योजनं कत्वा खन्धपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो निय्यानमुखं वेदितव्वं । सेसं तादिसमेवा ति ।

खन्धपव्ववण्णना निट्ठिता

आयतनपव्ववण्णना

१९. एवं पञ्चक्खन्धवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं आयतनवसेन विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह । तत्थ छसु 5
अज्झत्तिकबाहिरेसु आयतनेसु ति चक्खु सोतं धानं जिब्हा कायो मनो
ति इमेसु छसु अज्झत्तिकेसु रूपं सद्दो गन्धो रसो फोटुब्बो धम्मा ति
इमेसु छसु बाहिरेसु । चक्खुं च पजानाती ति चक्खुपसादं याथावसरस-
लक्खणवसेन पजानाति । रूपे च पजानाती ति बहिद्धा चतुसमुट्ठा-
निकरूपञ्च याथावसरसलक्खणवसेन पजानाति । यञ्च तदुभयं 10
पटिच्च उप्पज्जति सञ्जोजनं ति यच्च तं चक्खुं चेव रूपे चाति
उभयं पटिच्चकामरागसञ्जोजनं पटिघमानदिट्ठिविचिकिच्छासीलव्व-
तपरामासभवरागइस्सामच्छरियाविज्जासञ्जोजनं ति दसविधं सञ्जो-
जनं उप्पज्जति, तञ्च याथावसरसलक्खणवसेन पजानाति ।

B. 292

कथं पनेतं उप्पज्जती ति ? चक्खुद्वारे ताव आपाथगतं इट्ठारम्मणं 15
कामस्सादवसेन अस्सादयतो अभिनन्दतो कामरागसञ्जोजनं
उप्पज्जति । अनिट्ठारम्मणे कुञ्जतो पटिघसञ्जोजनं उप्पज्जति ।
“ठपेत्वा मनं कोचि अञ्जो एकं आरम्मणं विभावेतुं समत्थो अत्थी”
ति मञ्जतो मानसञ्जोजनं उप्पज्जति । “एतं रूपारम्मणं निच्चं ध्रुवं”
ति गण्हतो दिट्ठिसञ्जोजनं उप्पज्जति । “एवं रूपारम्मणं सत्तो नु खो, 20
सत्तस्स नु खो” ति विचिकिच्छतो विचिकिच्छासञ्जोजनं उप्पज्जति ।
“सम्पत्तिभवे वत नो इदं सुलभं जातं” ति भवं पत्थेन्तस्स भवराग-
सञ्जोजनं उप्पज्जति । “आयतिम्पि एवरूपं सीलव्वतं समादियित्वा

सका लद्धं” ति सीलव्वतं समादियन्तस्स सीलव्वतपरामासञ्जो जनं
उप्पज्जति । “अहो वत एतं रूपारम्मणं अञ्जे न लभेय्युं” ति
उसूयतो^१ इस्सासञ्जो जनं उप्पज्जति । अत्तना लद्धं रूपारम्मणं
अञ्जस्स मच्छरायतो मच्छरियसञ्जो जनं उप्पज्जति । सब्बेहेव सह-
5 जातअञ्जाणवसेन अविज्जासञ्जो जनं उप्पज्जति ।

यथा च अनुप्पन्नस्सा ति येन कारणेन असमुदाचारवसेन
अनुप्पन्नस्स तस्स दसविधस्सा पि सञ्जो जनस्स उप्पादो होति, तञ्च
कारणं पजानाति । यथा च उप्पन्नस्सा ति अप्पहीनद्वेन पन समुदाचार-
वसेन वा उप्पन्नस्स तस्स दसविधस्सा पि सञ्जो जनस्स येन कारणेन
10 पहानं होति, तञ्च कारणं पजानाति । यथा च पहीनस्सा ति
तदङ्गविक्रम्भनप्पहानवसेन पहीनस्सा पि तस्स दसविधस्स सञ्जो-
जनस्स येन कारणेन आयतिं अनुप्पादो होति, तञ्च पजाना ति ।
केन कारणेन पनस्स आयतिं अनुप्पादो होति ? दिट्ठिविचिकिच्छा-
सीलव्वतपरामासइस्सामच्छरियभेदस्स ताव पञ्चविधस्स सञ्जो जनस्स
B. 293 15 सोत्तापत्तिमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होति । कामरागपटिघसञ्जो जन-
द्वयस्स ओळारिकस्स सकदागामिमग्गेन, अणुसहगतस्स अनागामि-
मग्गेन, मानभवरागाविज्जासञ्जो जनत्तयस्स अरहत्तमग्गेन आयतिं
अनुप्पादो होति ।

सोतञ्च पजानाति सद्दे चा ति आदीसु पि एसेव नयो ।
20 अपिचेत्थ आयतनकथा वित्थारनो विसुद्धिमग्गे आयतननिद्देसे वुत्तनये-
नेव वेदितब्बा ।

इति अज्झतं वा ति एवं अज्झतिकायतनपरिगहणेन अत्तनो वा
धम्मेषु, बाहिरायतनपरिगहणेन परस्स वा धम्मेषु, कालेन वा अत्तनो,
कालेन वा परस्स धम्मेषु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ
25 “अविज्जासमुदयाचक्खुसमुदयो” ति रूपायतनस्स रूपक्खन्धे, अरूपायत-

नेसु मनायतनस्स विञ्जाणक्खन्धे, धम्मायतनस्स सेसक्खन्धेसु वुत्तनयेन नीहरितब्बा । लोकुत्तरधम्मा न गहेतब्बा । इतो परं वुत्तनयमेव ।

केवलञ्चिह् इध आयतनपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं योजनं कत्वा आयतनपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो निय्यानमुखं वेदितब्बं । सेसं तादिसमेवा ति ।

आयतनपब्बवण्णना निट्ठिता ।

बोज्झङ्गपब्बवण्णना

२०. एवं छ अज्झत्तिकवाहिरायतनवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं बोज्झङ्गवसेन विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह । तत्थ बोज्झङ्गेसू ति बुज्झनकसतस्स अङ्गेसु । सन्तं ति पटिलाभवसेन संविज्जमानं । सतिसम्बोज्झङ्गं ति सतिसङ्घातं सम्बोज्झङ्गं । एत्थ हि सम्बुज्झति आरद्धविपस्सकतो पट्टाय योगावचरो ति सम्बोधि, याय वा सो सतिआदिकाय सत्तधम्म-सामगगिया सम्बुज्झति किलेसनिदातो उट्ठाति, सच्चानि वा पटि-विज्झति, सा धम्मसामगगी सम्बोधि । तस्स सम्बोधिस्स, तस्सा वा सम्बोधिया अङ्गं ति सम्बोज्झङ्गं । तेन वुत्तं “सतिसङ्घातं सम्बोज्झङ्गं” ति । सेससम्बोज्झङ्गेसु पि इमिना व नयेन वचनत्थो वेदितब्बो ।

असन्तं ति अप्पटिलाभवसेन अविज्जमानं । यथा च अनुप्पन्नस्सा ति आदीसु पन सतिसम्बोज्झङ्गस्स ताव “अत्थि, भिक्खवे, सति-सम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा सतिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय परिपूरिया संवत्तती” (सं० ४.६३) ति एवं उप्पादो होति । तत्थ सति येव सतिसम्बोज्झङ्गठानिया धम्मा । योनिसोमनसिकारो वुत्तलक्खणो येव, तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो सतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति ।

अपि च चत्तारो धम्मा सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति—
 सतिसम्पज्जं, मुट्ठस्सतिपुग्गलपरिवज्जनता, उपट्ठितस्सतिपुग्गल-
 सेवनता, तदधिमुत्तता ति । अभिक्कन्तादीसु हि सत्तसु ठानेसु सति-
 सम्पज्जंनेन भत्तनिक्खित्तकाकसदिसे मुट्ठस्सतिपुग्गले परिवज्जनेन
 5 तिस्सदत्तत्थेरअभयत्थेरसदिसे उपट्ठितस्सतिपुग्गले सेवनेन ठाननिसज्जा-
 दीसु सतिसमुट्ठापनत्थं निन्नपोणपव्वभारचित्तताय च सतिसम्बोज्झङ्गो
 उप्पज्जति । एवं चतुहि कारणेहि उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन
 भावनापारिपूरी होती ति पजानाति ।

धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स पन “अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला
 10 धम्मा...पे०...कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा, तत्थ योनिसोमनसिकार-
 बहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स
 उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय
 वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” (सं० ४.६३) ति एवं
 उप्पादो होति ।

15 अपि च सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय
 संवत्तन्ति—परिपुच्छकता, वत्थुविसदकिरिया, इन्दियसमत्तपटिपादना,
 दुप्पञ्जपुग्गलपरिवज्जना, पञ्जवन्तपुग्गलसेवना, गम्भीरजाणचरिय-
 पच्चवेक्खणा, तदधिमुत्तता ति । तत्थ परिपुच्छकता ति खन्धधातु-
 आयतनइन्द्रियबलबोज्झङ्गमग्गङ्गभानङ्गसमथविपस्सनानं अत्थसन्नि-
 20 स्सितपरिपुच्छाबहुलता ।

वत्थुविसदकिरिया ति अज्झत्तिकबाहिरानं वत्थूनं विसदभाव-
 करणं । यदा हिस्स केसनखलोमा अतिदीघा होन्ति, सरीरं वा
 उस्सन्नदोसञ्चेव सेदमलमक्खितञ्च, तदा अज्झत्तिकं वत्थु अविसदं
 होति अपरिसुद्धं । यदा पन चीवरं जिण्णं किलिट्ठं दुग्गन्धं होति,
 25 सेनासनं वा उत्कापं, तदा बाहिरं वत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं ।
 तस्मा केसादिच्छेदापनेन उद्धंविरेचनअधोविरेचनादीहि सरीरयल्लहुक-
 भावकरणेन उच्छादनन्हापनेन च अज्झत्तिकं वत्थुं विसदं कातब्बं ।

सूचिकम्मधोवनरजनपरिमण्डकरणादीहि बाहिरं वत्थु विसदं
कातब्बं । एतस्मिंस्सि अज्झत्तिकबाहिरे वत्थुस्मिं अविसदे उप्पन्नेसु
चित्तचेतसिकेसु आणम्पि अपरिसुद्धं होति, अपरिसुद्धानि दीपकपल-
कवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । विसदे पन
अज्झत्तिकबाहिरे वत्थुस्मिं उप्पन्नेसु चित्तचेतसिकेसु आणम्पि विसदं 5
होति, परिसुद्धानि दीपकपलकवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय
ओभासो विय । तेन वुत्तं “वत्थुविसदकिरिया धम्मविचय-
सम्बोज्झस्स उप्पादाय संवत्तती” ति ।

इन्द्रियसमत्तपटिपादना नाम सद्धादीनं इन्द्रियानं समभावकरणं ।
सचे हिस्स सद्धिन्द्रियं बलवं होति, इतरानि, मन्दानि, ततो 10
विरियिन्द्रियं पग्गहकिच्चं, सतिन्द्रियं उपट्टानकिच्चं, समाधिन्द्रियं
अविकखेपकिच्चं, पञ्चिन्द्रियं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति । तस्मा
तं धम्मसभावपच्चवेक्खणेन वा यथा वा मनसिकरोतो बलवं जातं,
तथा अमनसिकारेण हापेतब्बं । वक्कलित्थेरस्स वत्थु चेत्य निदस्सनं ।
सचे पनविरियिन्द्रियं बलवं होति, अथ नेव सद्धिन्द्रियं अधिमोक्खकिच्चं 15
कातुं सक्कोति, न इतरानि इतरकिच्चभेदं । तस्मा तं पस्सद्धादिभाव-
नाय हापेतब्बं । तत्रा पि सोणत्थेरस्स वत्थु दस्सेतब्बं । एवं सेसेसु
पि एकस्स बलवभावे सति इतरेसं अत्तनो किच्चेसु असमत्थता
वेदितब्बा ।

विसेसतो पनेत्थ सद्धापञ्जानं समाधिविरियानं च समतं 20
पसंसन्ति । बलवसद्धो हि मन्दपञ्जो मुधापसन्नो^१ होति, अवत्थुस्मिं
पसीदति । बलवपञ्जो मन्दसद्धो केराटिकपक्खं भजति, भेसज्जसमुट्ठितो
विय रोगो अतेकिच्चो होति । चित्तुप्पादमत्तेनेव कुसलं होती ति
अतिधावित्वा दानादीनि अकरोन्तो निरये उप्पज्जति । उभिन्नं
समताय वत्थुस्मिं येव पसीदति । बलवसमाधि^२ पन मन्दविरियं 25

१. मुद्धप्पसन्नो—सी०, स्या० ।

२. बलवसमाधि—सी० ;

बलवा समाधि—स्या० ।

B. 296

समाधिस्स कोसज्जपक्खत्ता कोसज्जं अधिभवति । बलवविरियं मन्दसमाधिं^१ विरियस्स उद्धच्चपक्खत्ता उद्धच्चं अधिभवति । समाधिं पन विरियेन संयोजितो कोसज्जे पतितुं न लभति । विरियं समाधिना संयोजितं उद्धच्चे पतितुं न लभति । तस्मा तदुभयं समं 5 कातब्बं । उभयसमताय हि अप्पना होति ।

अपि च समाधिकम्मिकस्स बलवती पि सद्धा वट्ठति । एवं सदहन्तो ओकप्पेन्तो अप्पनं पापुणस्सति । समाधिपञ्चासु पन समाधिकम्मिकस्स एकग्गता बलवती वट्ठति, एवञ्चिह सो अप्पनं पापुणाति । विपस्सनाकम्मिकस्स पञ्चा बलवती वट्ठति, एवञ्चिह 10 सो लक्खणप्पटिवेधं पापुणाति । उभिन्नं पन समताय पि अप्पना होति येव । सति पन सब्बत्थ बलवती वट्ठति । सति हि चित्तं उद्धच्चपक्खिकानं सद्धाविरियपञ्चानं वसेन उद्धच्चपाततो, कोसज्ज-पक्खिकेन च समाधिना कोसज्जपाततो रक्खति । तस्मा सा लोण-धूपनं विय सब्बव्यञ्जनेसु सब्बकम्मिकअमच्चो विय च सब्बराज- 15 किच्चेसु, सब्बत्थ इच्छित्तब्बा । नेताह “सति च पन सब्बात्थका वुत्ता भगवता । किं कारणा ? चित्तञ्चिह सति पटिसरणं, आरक्ख-पच्चुपट्टाना च सति, न च विना सतिया चित्तस्स पग्गहनिग्गहो होती” ति ।

दुप्पञ्चपुग्गलपरिवज्जना नाम खन्धादिभेदे अनोगाळ्हपञ्चानं 20 दुप्पेधपुग्गलानं आरका व परिवज्जनं । पञ्चवन्तपुग्गलसेवना नाम समपञ्चासलक्खणपरिग्गाहिकाय उदयब्बयपञ्चाय समन्नागतपुग्गलसेवना । गम्भीरआणचरियपच्चवेक्खणा नाम गम्भीरेसु खन्धादीसु पक्खतायगम्भीरपञ्चाय पभेदपच्चवेक्खणा । तदधिमुत्तता नाम ठाननिसज्जादीसु धम्मविचयसम्बोज्झसमुट्ठापनत्थं निन्नपोणपब्भार- 25 चित्तता । एवं उप्पन्नस्स प्रनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरी होती ति पजानाति ।

१. मन्दसमाधि—सी०; मन्दो समाधि—स्या० ।

विरियसम्बोज्झस्स “अत्थि, भिक्खवे, आरम्भधातु णक्कम-
धातु परक्कमधातु, तत्थ योनिंसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो
अनुप्पन्नस्स वा विरियसम्बोज्झस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा
विरियसम्बोज्झस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया
तंवत्तती” (सं० ४.९४) ति एवं उप्पादो होति ।

5

अपि च एकादस धम्मा विरियसम्बोज्झस्स उप्पादाय संव-
त्तन्ति—अपायभयपचवेक्खणता, आनिसंसदस्साविता, गमनवीथि-
पचवेक्खणता, पिण्डपातापचायनता, दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणता, सत्थु-
महत्तपच्चवेक्खणता, जातिमहत्तपच्चवेक्खणता, सब्रह्मचारिमहत्तपच्च-
वेक्खणता, कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता, आरद्धविरियपुग्गलसेवनता, 10
तदधिमुत्तता ति ।

B. 297

तत्थ “निरयेसु पच्चविधबन्धनकम्मकारणतो^१ पट्ठाय महादुक्खं
अनुभवनकाले पि तिरच्छानयोनियं जालक्खिपकुमीनादीहि गहित-
काले पि, पाजनकण्टकादिप्पहारतुन्नस्स पन सकटवाहनादिकाले पि,
पेत्तिविसये अनेकानि पि वहस्ससहस्साति एकं बुद्धन्तरम्पि खुप्पि- 15
पासाहि आतुरितकालेपि^२, कालकज्जिकअसुरेसु सट्ठिहत्थअसीति-
हत्थप्पमाणेन^३ अट्ठिचम्ममत्तेनेव अत्तभावेन वातातपादिदुक्खानुभवन-
काले पि न सक्का विरियसम्बोज्झस्स उप्पादेतुं, अयमेव ते भिक्खु
कालो विरियकरणाय” ति एवं अपायभयं पच्चवेक्खन्तस्सा पि विरि-
यसम्बोज्झस्सो उप्पज्जति । “न सक्का कुसीतेन नवलोकुत्तरधम्मं 20
लद्धुं आरद्धविरियेनेव सक्का—अयमानिसंसो विरियस्सा” ति एवं
आनिसंसदस्साविनो पि उप्पज्जति । “सद्वबुद्धपच्चेकबुद्धमहासाव-
केहि ते गतमग्गो गन्तब्बो, सो च न सक्का कुसीतेन गन्तुं” ति

१. ०कम्मकारणातो--सी० ;

०कम्मकरणतो--स्या० ।

२. आतुरीभूतकाले—सी०, स्या० ।

३. सत्ततिहत्थअसीतिहत्थप्पमाणेन—

एवं गमनवीथिं पञ्चवेकखन्तस्सा पि उप्पज्जति । “ये तं
 पिण्डपातादीहि उपट्ठहन्ति, इमे ते मनुस्सा नेव आतका, न
 दासकम्मकरा, नापि ‘तं निस्साय जीविस्सामा’ ति ते पणीतानि
 पिण्डपातादीनि देन्ति, अथ खो अत्तनो कारानं महप्फलतं पच्चा-
 5 सीसमाना देन्ति, सत्थारा पि अयं इमे पच्चये परिभुञ्जित्वा काय-
 दब्बहीवहुलो^१ सुखं विहरिस्सती’ ति न एवं सम्पस्सता तुय्हं पच्चया
 अनुज्जाता, अथ खो ‘अयं इमे परिभुञ्जमानो समणधम्मं कत्वा
 वट्ठुक्खतो मुच्चिस्सती’ ति ते पच्चया अनुज्जाता, सो दानि त्वं
 कुसीतो विहरन्तो न तं पिण्डं अपचायिस्ससि, आरद्धविरियस्सेव हि
 10 पिण्डपातापचायनं नाम होती” ति एवं पिण्डपातापचायनं पच्च-
 वेकखन्तस्सा पि उप्पज्जति, महामित्तत्थेरस्स विय ।

B. 298

थेरो किर कस्सकलेणे नाम पटिवसति । तस्स च गोचरगामे
 एका महाउपासिका थेरं पुत्तं कत्वा पटिजग्गति । सा एकदिवसं
 अरञ्जं गच्छन्ती धीतरं आह “अम्मं असुकस्मिं ठाने पुराणतण्डुला,
 15 असुकस्मिं खीरं, असुकस्मिं सप्पि, असुकस्मिं फाणितं, तव भाति-
 कस्स अय्यमित्तस्स आगतकाले भत्तं पचित्वा खीरसप्पिफाणितेहि^२
 सद्धिं देहि, त्वं च भुञ्जेय्यासि, अहं पन हि्य्यो पक्कं पारिवासिकभत्तं
 कज्जिकेन भुत्ताम्ही” ति । “दिवा किं भुञ्जिस्ससि अम्मा” ति ?
 “साकपण्णं पक्खिपित्वा कणतण्डुलेहि अम्बलयागुं पचित्वा ठपेहि
 20 अम्मा” ति ।

थेरो चीवरं पारुपित्वा पत्तं नीहरन्ता व तं सद्दं सुत्वा अत्तानं
 ओवदि “महाउपासिका किर कज्जियेन पारिवासिकभत्तं भुञ्जि, दिवा
 पि कणपण्णम्बलयागुं भुञ्जिस्सति, तुय्हं अत्थाय पन पुराणतण्डुला-
 दीनि आचिक्खति, तं निस्साय खो पनेसा नेव खेत्तं न वत्थुं न भत्तं
 25 न वत्थं पच्चासीसति, तिस्सो पन सम्पत्तियो पत्थयमाना देति । त्वं

एतिस्सा ता सम्पत्तियो दातुं सक्खिस्ससि न सक्खिस्सती ति ? अयं
खो पन पिण्डपातो तया सरागेन सदोसेन न सक्का गण्हितुं ति पत्तं
थविकाय पक्खिपित्वा गण्ठकं मुञ्चित्वा निवर्त्तित्वा कस्सकलेणमेव
गन्त्वा पत्तं हेट्टामञ्चे चीवरवंसे ठपेत्वा अरहत्तं अपापुणित्वा न
निक्खमिस्सामी” ति विरियं अधिद्वह्तिवा निसीदि । दीघरत्तं 5
अप्पमत्तो हुत्वा निवुत्थभिक्षु विपस्सनं वड्ढेत्वा पुरेभत्तमेव अरहत्तं
पत्वा विकसितं विय पदुमं महाखीणासवो सितं करोन्तो व
निक्खमि । लेणद्वारे रुक्खम्हि अधिवत्था देवता—

“नमो ते पुरिसाजञ्ज नमो ते पुरिसुत्तम ।

यस्स ते आसवा खीणा दक्खिण्येयोसि मारिसा” ति— 10

एवं उदानं उदानेत्वा “भन्ते, पिण्डाय पविट्ठानं तुम्हादिसानं
अरहन्तानं भिक्खं दत्वा महत्तलकित्थियो दुक्खा मुच्चिस्सन्ती” ति
आह ।

थेरो उद्वह्तिवा द्वारं विवरित्वा कालं ओलोकेन्तो पातो येवा ति
अत्वा पत्तचीवरमादाय गामं पाविसि । दारिका पि भत्तं सम्पादेत्वा 15
“इदानि मे भाता आगमिस्सति, इदानि आगमिस्सती” ति द्वारं
ओलोकयमाना निसीदि । सा थेरे घरद्वारं सम्पत्ते पत्तं गहेत्वा
सप्पिफाणितयोजितस्स खीरपिण्डपातस्स पूरेत्वा हत्थे ठपेसि । थेरो
“सुखं होतू” ति अनुमोदनं कत्वा पक्कामि । सापि तं ओलोकयमाना
व अट्ठासि । थेरस्स हि तदा अतिविय परिसुद्धो ब्रविवण्णो अहोसि, 20
विप्पसन्नानि इन्द्रियानि, मुखं बन्धना पमुत्तालपक्कं? विय अतिविय
विरोचित्थ । महाउपासिका अरञ्जा आगन्त्वा “किं, अम्म, भातिको
ते आगतो” ति पुच्छि । सा सब्बं तं पवत्ति आरोचेसि । सा
उपासिका “अज्ज मे पुत्तस्स पब्बजितकिच्चं मत्थकं पत्तं” ति
अत्वा “अभिरमति, ते, अम्म भाता बुद्धसासने, न उक्कण्ठती” ति 25
आह ।

B. 299

“महन्तं खो पनेतं सत्थु दायज्जं, यदिदं सत्तअरियधनं नाम, तं न सक्का कुसीतेन गहेतुं । यथा हि विप्पटिपन्नं पुत्तं मातापितरो ‘अयं अम्हाकं अपुत्तो’ ति पटिबाहिरं करोन्ति । सो तेसं अच्चयेन दायज्जं न लभति, एवं कुसीतो पि इदं अरियधनदायज्जं न लभति, आरद्ध-
 5 विरियो व लभती” ति दायज्जमहत्तं पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति ।
 “महा खो पन ते सत्था, सत्थुनो हि मातुकुच्छिस्मिं पटिसन्धिग्गहण-
 काले^१ पि अभिनिक्खमने पि अभिसम्बोधियम्पि धम्मचक्कप्पवत्तनयमक-
 पाटिहारियदेवोरोहणआयुसङ्खारवोस्सज्जनेसु पि पटिनिब्बानकाले पि
 10 पब्बजित्वा कुसीतेन भवितुं” ति एवं सत्थुमहत्तं पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति ।

जातिया पि “त्वं इदानि न लामकजातिको, असम्भिन्नाय महा-
 सम्मतपवेणिया आगतो, उक्काकराजवंसे जातोसि, सुद्धोधनमहाराजस्स
 महामायादेविया च नत्ता, राहुलभट्टस्स कनिट्ठो, तथा नाम एवरूपेन
 15 जिनपुत्तेन हुत्वा न युत्तं कुसीतेन विहरितुं” ति एवं जातिमहत्तं
 पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति । “सारिपुत्तभोग्गलाना चेव असीति च
 महासावका विरियेनेव लोकुत्तरधम्मं पटिविज्झिंसु, त्वं एतेसं सब्रह्म-
 चारीनं मग्गं पटिपज्जिस्ससि न पटिपज्जिस्ससी^२” ति एवं सब्रह्मचारि-
 महत्तं पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति । कुच्छि पूरेत्वा ठितअजगरसदिसे
 20 विस्सट्टकायिकचेतसिकविरिये कुसीतपुग्गले परिवज्जन्तस्सा पि, आरद्ध-
 विरिये पहितत्ते पुग्गले सेवन्तस्सा पि, ठाननिसज्जादीसु विरियुप्पा-
 दनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सा पि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स
 अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरी होती ति पजानाति ।

पीतिसम्बोज्झस्स “अत्थि, भिक्खवे, पीतिसम्बोज्झट्टानीया
 25 धम्मा, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स

वा पीतिसम्बोज्झस्स उप्पादाय, उपन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” (सं० ४.९४-९५) ति एवं उप्पादो होति । तत्थ पीति येव पीति-सम्बोज्झट्टानीया धम्मा नाम, तस्स उप्पादकमनसिकारो योनिसो-मनसिकारो नाम ।

B. 300

5

अपि च एकादस धम्मा पीतिसम्बोज्झस्स उप्पादाय संवत्तन्ति-बुद्धानुस्सति, धम्म-संघ-सील-चागा-देवतानुस्सति, उपसमानुस्सति, लूखपुग्गलपरिवज्जनता, सिनिद्धपुग्गलसेवनता, पसादनीयसुत्तन्तपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तता ति ।

बुद्धगुणे अनुस्सरन्तस्सा पि हि याव उपचारा सकलसरीरं 10
फरमानो पीतिसम्बोज्झो उप्पज्जति । धम्मसंघगुणे अनुस्सरन्तस्सा
पि, दीघरत्तं अखण्डं कत्वा रक्खितं चतुपारिसुद्धिसीलं पच्चवेक्खन्तस्सा
पि, गिहिनो दससीलपञ्चसीलं पच्चवेक्खन्तस्सा पि, दुब्भिवक्ख-
भयादीसु पणीतं भोजनं सब्रह्मचारीनं दत्वा “एवं नाम अदम्हा”
ति चागं पच्चवेक्खन्तस्सा पि, गिहिनो पि एवरूपे काले 15
सीलवन्तानं दिन्नदानं पच्चवेक्खन्तस्सा पि, येहि गुणेहि समन्नागता
देवता देवत्तं पत्ता, तथारूपानं गुणानं अत्तनि अत्थितं पच्चवेक्खन्त-
स्सा पि, “समापत्तिया विक्खम्भिता किलेसा सट्ठि पि सत्तति पि
वस्सानि न समुदाचरन्ती” ति पच्चवेक्खन्तस्सा पि, चेतियदस्सनबोधि-
दस्सनथेरदस्सनेसु असक्कच्चकिरियाय संसूचितलूखभावे बुद्धादीसु 20
पसादसिनेहाभावेन गद्रभपिट्ठे रजसदिसे लूखपुग्गले परिवज्जन्तस्सा पि,
बुद्धादीसु पसादबहुले मुदुचित्ते सिनिद्धपुग्गले सेवन्तस्सा पि, रतनत्तय-
गुणपरिदीपके पसादनीये सुत्तन्ते पच्चवेक्खन्तस्सा पि, ठाननिसज्जादीसु
पीतिउप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सा पि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स
पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरी होती ति पजानात्त ।

25

पस्सद्विसम्बोज्झस्स “अत्थि, भिक्खवे, कायपस्सद्वि चित्त-
पस्सद्वि, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स

वा पस्सद्विसम्बोज्झस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती" ति एवं उप्पादो होति ।

अपि च सत्त धम्मा पस्सद्विसम्बोज्झस्स उप्पादाय संवत्तन्ति—
 5 पणीतभोजनसेवनता, उत्तुसुखसेवनता, इरियापथसुखसेवनता,
 B. 301 मज्झत्तपयोगता, सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनता, पस्सद्विकायपुग्गल-
 सेवनता, तदधिमुत्तता ति ।

पणीतजिह्वा सिनिद्धं सप्पायभोजनं भुञ्जन्तस्सा पि, सीतुण्हेसु
 उत्तुसु ठानादीसु इरियापथेसु सप्पायं उत्तुं च इरियापथं च सेवन्तस्सा
 10 पि पस्सद्वि उप्पज्जति । यो पन महापुरिसजातिको सब्बउत्तुइरिया-
 पथक्खमो व होति, न तं सन्धायेतं वुत्तं । यस्स सभागविसभागता
 अत्थि, तस्सेव विसभागे उत्तुइरियापथे वज्जेत्वा सभागे सेवन्तस्सा
 पि उप्पज्जति । मज्झत्तपयोगो वुच्चति अत्तनो च परस्स च
 कम्मस्सकतापच्चवेक्खणा, इमिना मज्झत्तपयोगेन उप्पज्जति । यो
 15 लेड्डुदण्डादीहि परं विहेठयमानो व विचरति, एवरूपं सारद्धकायं
 पुग्गलं परिवज्जन्तस्सापि; संयतपादपाणिं पस्सद्विकायं पुग्गलं
 सेवन्तस्सापि; ठाननिसज्जादीसु पस्सद्वि उप्पादनत्थाय निन्नपोण-
 पब्भारचित्तस्सा पि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्त-
 मग्गेन भावनापारिपूरी होती ति पजानाति ।

20 समाधिसम्बोज्झस्स "अत्थि, भिक्खवे, समथनिमित्तं
 अब्यग्गनिमित्तं, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो
 अनुप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा
 समाधिसम्बोज्झस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया
 संवत्तती" (सं० ४'९५) ति एवं उप्पादो होति । तत्थ समथोव
 25 समथनिमित्तं, अविक्खेपट्टेन च अब्यग्गनिमित्तं ति ।

अपि च एकादस धम्मा समाधिसम्बोज्झस्स उप्पादाय
 संवत्तन्ति—वत्थुविसदकिरियता, इन्द्रियसमत्तपट्ठिपादनता, निमित्त-

कुसलता, समये चित्तस्स पग्गहणता, समये चित्तस्स निग्गहणता, समये सम्पहंसनता, समये अज्झुपेक्खनता, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता, समाहितपुग्गलसेवनता, भानविमोक्खपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तता ति । तत्थ वत्थुविसदकिरियता च इन्द्रियसमपटिपादनता च वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

5

निमित्तकुसलता नाम कसिणनिमित्तस्स उग्गहणकुसलता^१ । समये चित्तस्स पग्गहणता ति यस्मिं समये अतिसिथिलविरियतादीहि लीनं चित्तं होति, तस्मिं समये धम्मविचयविरियसम्बोज्झसमुट्ठापनेन तस्स पग्गहणं । । समये चित्तस्स निग्गहणता ति यस्मिं समये अचारद्वविरियतादीहि उद्धतं चित्तं होति, तस्मिं समये 10 B. 302 पस्सद्विसमाधिउपेक्खासम्बोज्झसमुट्ठापनेन तस्स निग्गहणं । समये सम्पहंसनता ति यस्मिं समयं चित्तं पञ्ञापयोगमन्दताय वा उपसमसुखानधिगमेन वा निरस्सादं होति, तस्मिं समये अट्टसंवेगवत्थुपच्चवेक्खणेन संवेजेति । अट्ट संवेगवत्थूनि नाम जातिजराव्याधिमरणानि चत्तारि, अपायदुक्खं पञ्चमं, अतीते वट्टमूलकं दुक्खं, 15 अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेद्विमूलकं दुक्खं ति । रतनत्तयगुणानुस्सरणेन च पसादं जनेति । अयं वुच्चति “समये सम्पहंसनता” ति ।

समये अज्झुपेक्खनता नाम यस्मिं समये सम्मापटिपत्ति आगम्म अलीनं अनुद्धतं अनिरस्सादं आरम्मणे समप्पवत्तं समथवी- 20 थिपटिपन्नं चित्तं होति, तदास्स पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु न व्यापारं आपज्जति सारथि^२ वियं समप्पवत्तेसु अस्सेसु । अयं वुच्चति “समये अज्झुपेक्खनता” ति । असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता नाम उपचारं वा अप्पनं वा अप्पत्तानं विक्खित्तचित्तानं पुग्गलानं आरका परिवज्जनं । समाहितपुग्गलसेवनता नाम उपचारेन वा अप्पनाय 25

वा समाहितचित्तानं सेवना भजना पयिरूपासना ।
 तदधिमुत्तता नाम ठाननिसज्जादीसु समाधिउत्पादनत्थं येव
 निन्नपोणपब्भारचित्तता । एवञ्चिह पटिपज्जतो एस उप्पज्जति ।
 एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरी होती ति
 5 पजानाति ।

उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स “अत्थि, भिक्खवे, उपेक्खासम्बोज्झङ्ग-
 ट्टानीया धम्मा, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो
 अनुप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा
 उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया
 10 संवत्तती” (सं० ४.९५) ति एवं उप्पादो होति । तत्थ उपेक्खा येव
 उपेक्खासम्बोज्झङ्गट्टानीया धम्मा नाम ।

अपिच पञ्च धम्मा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति—
 सत्तमज्झत्तता, सङ्खारमज्झत्तता, सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरि-
 वज्जनता, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलसवनता, तदधिमुत्तता ति ।

15 तत्थ द्वीहाकारेहि सत्तमज्झत्ततं समुट्ठापेति “त्वं अत्तनो
 कम्मेन आगत्वा अत्तनो कम्मेन गमिस्ससि । एसो पि अत्तनो
 B. 303 कम्मेन आगत्वा अत्तनो कम्मेन गमिस्सति । त्वं कं केलायसी”
 ति एवं कम्मस्सकतापच्चवेक्खणेन च, “परमत्थतो सत्तो येव नत्थि,
 सो त्वं कं केलायसी” ति एवं निस्सत्तपच्चवेक्खणेन च । द्वीहेवाका-
 20 रेहि सङ्खारमज्झत्ततं समुट्ठापेति—“इदं चीवरं अनुपुब्बेन वण्ण-
 विकारं चेव जिण्णभावं च उपगत्वा पादपुञ्चनचोळकं हुत्वा
 यट्ठिकोटिया छडुनीयं भविस्सति । सचे पनस्स सामिको
 भवेय्य, नास्स एवं विनस्सितुं ददेय्या” ति एवं असाधिकभावं
 पच्चवेक्खणेन; “अनद्धनियं इदं तावकालिकं” ति एवं
 25 तावकालिकतापच्चवेक्खणेन च । यथा च चीवरे, एवं पत्तादीसु पि
 योजनाकातब्बा ।

सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता ति एत्थ यो पुग्गलोगिहि
वा अत्तनो पुत्तधीतादिके, पब्बजितो वा अत्तनो अन्तेवासिकसमानु-
पज्झायकादिके^१ ममायति, सहत्थेनेव नेसं केसच्छेदनसूचिकम्मचीवर-
धोवनरजनपत्तपचनादीनि करोति, मुहुत्तम्पि अपस्सन्तो “असुको
सामणेरो कुहि^२, असुको दहरो कुहि” ति भन्तमिगो विय इतो 5
चित्तो च आलोकेति, अञ्जेन केसच्छेदनादीनं अत्थाय “मुहुत्तं
ताव असुकं पेसेथा” ति माचीयमानो पि “अम्हेपि तं अत्तनो
कम्मं न कारेम, तुम्हे तं गहेत्वा किलमेस्सथा” ति न देति । अयं
सत्तकेलायनो नाम । यो पन पत्तचीवरथालककत्तरयट्ठिआदीनि
ममायति, अञ्जस्स हत्थेन परामसितुम्पि न देति, तावकालिकं 10
याचितो “मयम्पि इदं ममायन्ता न परिभुञ्जाम, तुम्हाकं किं
दस्सामा” ति वदति । अयं सङ्खारकेलायनो नाम । यो पन तेसु
द्वीसु पि वत्थूसु मज्झतो उदासिनो—अयं सत्तसङ्खारमज्झत्तो नाम ।
इति अयं उपेक्खासम्बोज्झो एवरूपं सत्तसङ्खारकेलायनं पुग्गलं
आरका परिवज्जन्तस्सा पि, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलं सेवन्तस्सा पि, 20
ठाननिसज्जादीसु तदुप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सा पि उप्पज्जति ।
एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरी होती ति
पजानाति ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं अत्तनो वा सत्त सम्बोज्झ^३
परिगण्हित्वा, परस्स वा, कालेन वा अत्तनो, कालेन या परस्स 25
बोज्झ^३ परिगण्हित्वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया
पनेत्थ बोज्झ^३ निब्बत्तिनिरोधवसेन वेदितब्बा । इतो परं
वुत्तनयमेव ।

१. अन्तेवासिकसद्विविहारिकसमानु^४

पज्झायकादिके—स्या० ।

२. कुहि गतो—स्या० ।

३. बोज्झ^३—सी० ।

केवलञ्चिह इध बोज्झङ्गपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं ति एवं
योजनं कत्वा बोज्झङ्गपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो निय्यानमुखं वेदितब्बं ।
सेसं तादिसमेवा ति ।

बोज्झङ्गपब्बवण्णना निट्ठिता ।

चतुसच्चपब्बवण्णना

२१. एवं सत्तबोज्झङ्गवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानि
५ चतुसच्चवसेन विभजितुं पुन च परं ति आदिमाह ।

तत्थ इदं दुक्खं ति यथाभूतं पजानाती ति ठपेट्वा तण्हं तेभूमके
धम्मे “इदं दुक्खं” ति यथासभावतो पजानाति, तस्सेव खो पन
दुक्खस्स जनिकं समुट्ठापिकं पुरिमतण्हं “अयं दुक्खसमुदयो” ति,
उभिन्नं अप्पवत्ति निब्बानं “अयं दुक्खनिरोधो” ति, दुक्खपरिजाननं
१० समुदयपजहणं निरोधसच्छिक्खरणं अरियमग्गं “अयं दुक्खनिरोध-
गामिनी पटिपदा” ति यथासभावतो पजानाती ति अत्थो । अवसेसा
अरियसच्चकथा विसुद्धिमग्गे वित्थारिता येव ।

इति अज्झत्तं वा ति एवं अत्तनो वा चत्तारि सच्चानि परि-
ग्गण्हित्वा, परस्सवा, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स चत्तारि
१५ सच्चानि परिग्गण्हित्वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया
पनेत्थ चतुन्नं सच्चानं यथासम्भवतो उप्पत्तिनिवत्तिवसेन^१ वेदितब्बा ।
इतो परं वुत्तनयमेव ।

केवलञ्चिह इध चतुसच्चपरिग्गाहिका सति दुक्ख सच्चं ति एवं
योजनं कत्वा सच्चपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो निय्यानमुखं वेदितब्बं ।
२० सेसं तादिसमेवा ति ।

चतुसच्चपब्बवण्णना निट्ठिता ।

एत्तावता आनापानं चतुइरियापथं चतुसम्पजञ्जं द्वत्तिसाकारं
चतुधातुववत्थानं नवसिवथिका वेदनानुपस्सना चित्तानुपस्सना
नीवरणपरिग्गहो खन्धपरिग्गहो आयतनपरिग्गहो बोज्झङ्गपरिग्गहो
सच्चपरिग्गहो ति एकवीसति कम्मट्टानानि वुत्तानि । तेसु आनापानं
द्वत्तिसाकारो नवसिवथिका ति एकादस अप्पनाकम्मट्टानानि होन्ति । 5
द्वीघभाणकमहासीवत्थेरो पन “नवसिवथिका आदीनवानुपस्सनावसेन
वुत्ता” ति आह । तस्मा तस्स मतेन द्वे येव अप्पनाकम्मट्टानानि, सेसानि
उपचारकम्मट्टानानि । किं पनेतेसु सब्बेसु अभिनिवेशो जायती ति ?
न जायति । इरियापथसम्पजञ्जनीवरणबोज्झङ्गेसु हि अभिनिवेशो न
जायति, सेसेसु जायती ति । महासीवत्थेरो पनाह “एतेसु पि 10
अभिनिवेशो जायति, अयञ्जिह अत्थि नु खो मे चत्तारो इरियापथा,
उदाहु नत्थि; अत्थि नु खो मे चतुसम्पजञ्जं, उदाहु नत्थि; अत्थि नु
खो मे पञ्चनीवरणा, उदाहु नत्थि; अत्थि नु खो मे सत्तबोज्झङ्गा,
उदाहु नत्थी ति एवं परिग्गण्हाति, तस्मा सब्बत्थ अभिनिवेशो
जायती” ति । 15

यो हि कोचि भिक्खवे ति यो^१ हि कोचि^१ भिक्खु वा भिक्खुनी
वा उपासको वा उपासिका वा । एवं भावेय्या ति आदितो पट्टाय
वुत्तेन भावनानुक्कमेन भावेय्य । पाटिकङ्क^२ ति पटिकङ्कितब्बं, अवस्सं
भावी ति अत्थो । अञ्जा ति अरहत्तं । सति वा उपादिसेसे ति
उपादानसेसे वा सति अपरिक्खीणे । अनागामिता ति अनागामि- 20
भावो ।

एवं सत्तन्नं वस्सानं वसेन सासनस्स निय्यानिकभावं दस्सेत्वा
पुन ततो अप्पतरे पि काले दस्सेन्तो” तिट्ठन्तु भिक्खवे” ति
आदिमाह । सब्बम्पि चेतं मज्झिमस्सेव नेय्यपुग्गलस्स^३ वसेन वुत्तं ।
तिक्खपञ्जं पन सन्धाय “पातो अनुसिट्ठो सायं विसेसं^३ 25
अधिगमिस्सति” ति वुत्तं ।

१-१. यो कोचि—सी०, स्या० ।

२. विनेय्यपुग्गलस्स—सब्बत्थ ।

३. किञ्चि विसेसं—रो० ।

B. 306

इति भगवा “एवंनिय्यानिकं, भिक्खवे, मम सासनं” ति दस्सेत्वां
 एकवीसतिया पि ठानेसु अरहत्तनिकूटेन देसितं देसनं निय्यातेन्तो’
 एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो...पे०...इति यं तं वुत्तं इदमेतं पटिच्च
 वुत्तं” ति आह । सेसं उत्तानत्थमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

सतिपट्टानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

—०—

२. सीहनादवग्गो

B. 307

११. चूळसीहनादसुत्तवण्णना

१. एवं मे सुतं ति चूळसीहनादसुत्तं^१ । यस्मा पनस्स अत्थु-
प्पत्तिको निक्खेपो, तस्मा तं दस्सेत्वा चस्स अपुब्बपदवण्णनं^२
करिस्साम । कतराय पन इदं अत्थुप्पत्तिया निक्खित्तं ति ।
लाभसक्कारपच्चया तिथियपरिदेविते । भगवतो किर धम्मदायादसुत्ते
वुत्तनयेन महालाभसक्कारो उप्पज्जि । चतुप्पमाणिको हि अयं लोकसन्नि- 5
वासो—रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो, घोसप्पमाणो घोसप्पसन्नो, लूखप्पमाणो
लूखप्पसन्नो, धम्मप्पमाणो धम्मप्पसन्नो ति इमेसं पुग्गलानं वसेन
चतुधा ठितो ।

तेसं इदं नानाकरणं—कतमो च पुग्गलो रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो ?
इधेकच्चो पुग्गलो आरोहं वा पस्सित्वा परिणाहं वा पस्सित्वा 10
सण्ठानं वा पस्सित्वा पारिपूरिं वा पस्सित्वा तत्थ पमाणं गहेत्वा
पसादं जनेति—अयं वुच्चति पुग्गलो रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो ।

कतमो च पुग्गलो घोसप्पमाणो घोसप्पसन्नो ? इधेकच्चो पुग्गलो
परवण्णनाय परथोमनाय परपसंसनाय परवण्णहारिकाय तत्थ पमाणं
गहेत्वा पसादं जनेति—अयं वुच्चति पुग्गलो घोसप्पमाणो 15
घोसप्पसन्नो ।

कतमो च पुग्गलो लूखप्पमाणो लूखप्पसन्नो ? इधेकच्चो पुग्गलो
चीवरलूखं वा पस्सित्वा पत्तलूखं वा पस्सित्वा सेनासनलूखं वा

पस्सित्वा विविधं वा दुक्करकारिकं पस्सित्वा तत्थ पमाणं गहेत्वा
सादं जनेति—अयं वुच्चति पुग्गलो लूखप्पमाणो लूखप्पसन्नो ।

कतमो च पुग्गलो धम्मप्पमाणो धम्मप्पसन्नो ? इधेकच्चो पुग्गलो
सीलं वा पस्सित्वा समाधिं वा पस्सित्वा पञ्चं वा पस्सित्वा तत्थ
5 पमाणं गहेत्वा पसादं जनेति—अयं वुच्चति पुग्गलो धम्मप्पमाणो
धम्मप्पसन्नो ति ।

B. 308

इमेसु चतूमु पुग्गलेसु रूपप्पमाणो पि भगवतो आरोहपरिणाह-
सण्ठानपारिपूरिवण्णपोक्खरतं असीतिअनुब्यञ्जनप्पटिमण्डितत्ता
नानारतनचित्तमिव सुवण्णमहापटं द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणसमाकि-
10 ण्णताय तारागणसमुज्जलं विय गगनतलं सब्बफालिफुल्लं विय च
योजनसतुब्बेधं पारिच्छत्तकं अट्टारसरतनुब्बेधं व्यामप्पभापरिक्खेपं
सस्सिरिकं अनोपमसरीरं दिस्वा सम्मासम्बुद्धे येव पसीदति ।

घोसप्पमाणो पि भगवता कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि
असङ्ख्येय्यानि दस पारमियो दस उपपारमियो दस परमत्थपारमियो
15 पूरिता, अङ्गपरिच्चागो पुत्तदारपरिच्चागो रज्जपरिच्चागो अत्तपरिच्चागो^१
नयनपरिच्चागो च कतो ति आदिता नयेन पवत्तं घोसं हुत्वा
सम्मासम्बुद्धे येव पसीदति ।

लूखप्पमाणो पि भगवतो चीवरलूखं दिस्वा “सच्चे भगवा अगारं
अदभावसिस्स^२, कासिकवत्थमेव आधारयिस्स । पब्बजित्वा पनानेन
20 साणपंसुकूलचीवरेन सन्तुस्समानेन भारियं कतं” ति सम्मासम्बुद्धे
येव पसीदति । पत्तलूखप्पि दिस्वा “इमिना अगारं अज्भावसन्तेन
रत्तवरसुवण्णभाजनेसु चक्कवत्तिभोजनारहं सुगन्धसालिभोजनं परिभुत्तं ।
पब्बजित्वा पन पासाणमयं पत्तं आदाय उच्चनीचकुल-द्वारेसु सपदानं
पिण्डाय चरित्वा लद्धपिण्डियालोपेन सन्तुस्समानो भारियं करोती”

ति सम्मासम्बुद्धे येव पसीदति । सेनासनलूखं दिस्वा पि “अयं
अगारं अज्झावसन्तो तिण्णं उत्तुनं अनुच्छविकेसु तीसु पासादेसु
तिविधनाटकपरिवारो दिब्बसम्पत्तिं विय रज्जसिरिं अनुभवित्वा इदानीं
पब्बज्जूपगतो रुक्खमूलसेनासनादीसु दारुफलकसिलापट्टपीठमञ्च-
कादीहि^१ सन्तुस्समानो भारियं करोती” ति सम्मासम्बुद्धे येव 5
पसीदति । दुक्करकारिकमस्स दिस्वा पि “द्वब्बस्सानि नाम
मुग्गयूसकुलत्थयूसहरेणुयूसादीनं पसटमत्तेन यापेस्सति, अप्पाणकं^२
भानं^३ भायिस्सति, सरीरे च जीविते च अनपेक्खो विहरिस्सति,
अहो दुक्करकारको भगवा” ति सम्मासम्बुद्धे येव पसीदति ।

धम्मप्पमाणो पि भगवतो सीलगुणं समाधिगुणं पञ्चागुणं भान- 10 B. 309
विमोक्खसमाधिसमापत्तिसम्पदं^३ अभिञ्जापारिपूरिं यमकपाटिहारियं
देवोरोहणं पायिकपुत्तदमनादीनि^४ च अनेकानि अच्छरियानि दिस्वा
सम्मासम्बुद्धे येव पसीदति, ते एवं पसन्ना भगवतो महन्तं लाभसक्कारं^५
अभिहरन्ति । तित्थियानं पन बावेरुजातके काकस्स विय लाभसक्कारो
परिहायित्थ । यथाह— 15

“अदस्सनेन मोरस्स सिखिनो मञ्जुभाणिनो ।

काकं तत्थ अपूजेसुं मंसेन च फलेन च ॥

यदा च सरसम्पन्नो मोरो बावेरुमागमा^६ ।

अथ लाभो च सक्कारो वायसस्स अहायथ ॥

याव^७ नुप्पज्जती बुद्धो धम्मराजा पभङ्करो । 20

ताव अञ्जे अपूजेसुं पुथू समणब्राह्मणे ॥

१. सिलापट्टविदलमञ्चकादीसु—सी; २-२. अपानकज्ज्ञानं—स्या०, क० ।

सिलापट्टविदलमञ्चकादीसु—स्या० । ३. ज्ञानविमोक्खसमापत्तिसम्पदं—सी० ।

४. पाटिकपुत्त०—स्या० ।

५. सक्कारं—सी० ।

६. पावेरु०—क० ।

७. यदा—स्या० ।

यदा च सरसम्पन्नो बुद्धो धम्ममदेसयि ।

अथ लाभो च सक्कारो तित्थियानं अहायथा”

(जा० १.१०४) ति ॥

ते एवं पहीनलाभसक्कारा, रत्ति एकद्वङ्गुलमत्तं ओभासेत्वा पि
5 सुरियुग्गमने खज्जोपनका^१ विय हतप्पभा अहेसुं ।

यथा हि खज्जोपनका^१ काळपक्खम्हि रत्तिया ।

निदस्सयन्ति ओभासं एतेसं विसयो हि सो ॥

यदा च रस्मिसम्पन्नो अब्भुदेति पभङ्करो ।

अथ खज्जुपसंधानं^२ पभा अन्तरधायति ॥

10 एवं खज्जुपसदिसा तित्थिया पि पुथू इध ।

काळपक्खूपमे लोके दीपयन्ति सकं गुणं ॥

यदा च बुद्धो लोकस्मि उदेति अमितप्पभो ।

निप्पभा तित्थिया होन्ति सुरिये खज्जूपका

यथा ति ॥

15 ते एवं निप्पभा हुत्वा कच्छुपिळकादीहि किण्णसरीरा परम-
पारिजुञ्जपत्ता येन बुद्धो येन धम्मो येन संघो येन च महाजनस्स
B. 310 सन्निपातो, तेन तेन गत्त्वा अन्तरवीथियम्पि सिङ्घाटके पि चतुक्के पि
सभायम्पि ठत्वा परिदेवन्ति—

किं भो समणो येव गोतमो समणो, मयं अस्सामणा ? समणस्सेव
20 गोतमस्स सावका समणा, अम्हाकं, सावका अस्समणा ? समणस्सेव
गोतमस्स, सावकानञ्चस्स दिन्नं सहप्फलं, न अम्हाकं, सावकानञ्च
नो दिन्नं महप्फलं । ननु समणो पि गोतमो समणो, मयम्पि समणा ?
समणस्स पि गोतमस्स सावका समणा, अम्हाकम्पि सावका समणा ?

समणस्स पि गोतमस्स सावकानं चस्स दिन्नं महप्फलं, अम्हाकम्पि^१ सावकानं च नो दिन्नं महप्फलञ्चेव ? समणस्स पि गोतमस्स सावकानञ्चस्स देथ करोथ, अम्हाकम्पि सावकानञ्च नो देथ^१ सक्करोथ ? ननु समणो गोतमो पुरिमानि दिवसानि उप्पन्नो, मयं पन लोके उप्पज्जमाने येव उप्पन्ना” ति ?

5

एवं नानप्पकारं विरवन्ति । अथ भिक्खू भिक्खुनियो उपासका उपासिकायो ति चतस्सो परिसा तेसं सद्दं सुत्वा भगवतो आरोचेसुं— “तित्थिया, भन्ते, इदञ्चिदञ्च कथेन्ती” ति । तं सुत्वा भगवा “मा तुम्हे, भिक्खवे, तित्थियानं वचनेन ‘अञ्जत्र समणो अत्थी’ ति सञ्जिनो अहुवत्था” ति वत्वा अञ्जतित्थियेसु समणभावं पटिसेधेन्तो इधेव च 10 अनुजानन्तो इमिस्सा अत्थुप्पत्तिया इधेव, भिक्खवे, समणो ति इदं सुत्तं अभासि ।

तत्थ इधेवा ति इमस्मिं येव सासने । अयं पन नियमो सेसपदेसु पि वेदितब्बो ।

दुतियादयो पि हि समणा इधेव, न अञ्जत्थ । समणो ति 15 सोतापन्नो । तेनेवाह—“कतमो च, भिक्खवे, पठमो समणो ? इध, भिक्खवे, भिक्खु तिण्णं संयोजनानं परिकखया सोतापन्नो होति अविनिपातधम्मो नियतो सम्बोधिपरायणो—अयं भिक्खवे पठमो समणो” (अं० २.२५३) ति ।

दुतियो ति सकदागामी । तेनेवाह “कतमो च, भिक्खवे, दुतियो 20 समणो ? इध, भिक्खवे, भिक्खु तिण्णं संयोजनानं परिकखया रागदोस- मोहानं तनुत्ता सकदागामी होति सकिदेव इमं लोकं आगन्त्वा दुक्खस्सन्तं करोति—अयं, भिक्खवे, दुतियो समणो” (अं० २.२५३) ति ।

B. 311

ततियो ति अनागामी । तेनेवाह—“कतमो च, भिक्खवे, ततियो समणो ? इध, भिक्खवे, भिक्खु पञ्चनं ओरम्भागियानं संयोजनानं परिक्खया ओपपातिको होति, तत्थ परिनिब्बायी अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका अयं, भिक्खवे, ततियो समणो” ति ।

5 चतुत्थो ति अरहा । तेनेवाह—“कतमो च, भिक्खवे, चतुत्थो समणो ? इध, भिक्खवे, भिक्खु आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्ति पञ्जाविमुत्ति दिट्ठेव धम्मे सयं अभिञ्जा सच्चिक्कत्वा उपसम्पज्ज विहरति—अयं, भिक्खवे, चतुत्थो समणो” ति । इति इमस्मिं ठाने चत्तारो फलट्ठकसमणा व अधिप्पेता ।

10 सुञ्जा ति रिक्ता तुच्छा । परप्पवादा ति चत्तारो सस्सतवादा, चत्तारो एकञ्चसस्सतिका, चत्तारो अन्तानन्तिका, चत्तारो अमरा-
विक्खेपिका, द्वे अधिच्चसमुप्पन्निका, सोळस सञ्जीवादा^१,
अट्ठ असञ्जीवादा^२, अट्ठ नेवसञ्जीनासञ्जीवादा^३, सत्त उच्छेदवादा,
पञ्च दिट्ठधम्मनिब्बानवादा ति इमे सब्बे पि ब्रह्मजाले आगता द्वासट्ठि
15 दिट्ठियो । इतो बाहिरानं परेसं वादा परप्पवादा नाम । ते सब्बे पि
इमेहि चतुहि फलट्ठकसमणेहि सुञ्जा, न हि ते एत्थ सन्ति । न
केवलञ्च एतेहेव सुञ्जा, चतुहि पन मग्गट्ठकसमणेहि पि चतुन्नं मग्गानं
अत्थाय आरद्धविपस्सकेहि पीति द्वादसहि पि समणेहि सुञ्जा एव ।
इममेव अत्थं सन्धाय भगवता महापरिनिब्बाने वृत्तं—

20 “एकुनत्तिसो वयसा सुभद्द,
यं पब्बजिं किं कुसलानुएसी ।
वस्सानि पञ्जास समाधिकानि,
यतो अहं पब्बजितो सुभद्द ।
आयस्स धम्मस्स पदेसवत्ती,
25 इतो बहिद्धा समणो पि नत्थि ॥

१. सञ्जीवादा—सी० ।

२. असञ्जीवादा—सी० ।

३. नेवसञ्जीनासञ्जीवादा—सी० ।

दुतियो पि समणो नत्थि, ततियो पि समणो नत्थि, चतुत्थो पि समणो नत्थि, सुञ्जा परप्पवादा समणेभि अञ्जेही” (दी० २.११७) ति ।

एत्थ हि पदेसवत्ती ति आरद्धविपस्सको अधिप्पेतो, तस्मा सोतापत्तिमग्गस्स आरद्धविपस्सकं मग्गट्ठं फलट्ठं ति तयो पि एकतो 5 कत्वा समणो पि नत्थी ति आह । सकदागामिमग्गस्स आरद्धविपस्सकं मग्गट्ठं फलट्ठं ति तयो पि एकतो कत्वा दुतियो पि समणो नत्थी ति आह । इतरेसु पि द्वीसु एसेव नयो ।

B. 312

कस्मा पनेते अञ्जत्थ नत्थी ति ? अखेत्तताय । यथा हि न आरग्गे सासपो तिट्ठति, न उदकपिट्ठे अग्गि जलति, न पिट्ठिपासाणे 10 बीजानि रूहन्ति^१, एवमेव बाहिरेसु तित्थायतनेसु न इमे समणा उप्पज्जन्ति, इमस्मिं येव पन सासने उप्पज्जन्ति । कस्मा ? खेत्तताय^२ । तेसं^३ अखेत्तता च खेत्तता^४ च अरियमग्गस्स अभावतो च भावतो च वेदितब्बा । तेनाह भगवा—

“यस्मिं खो, सुभद्, धम्मविनये अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो न 15 उपलब्भति, समणो पि तत्थ न उपलब्भति, दुतियो पि तत्थ समणो न उपलब्भति, ततियो पि तत्थ समणो न उपलब्भति, चतुत्थो पि तत्थ समणो न उपलब्भति । यस्मिं च खो, सुभद्, धम्मविनये अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो उपलब्भति, समणो पि तत्थ उपलब्भति, दुतियो पि तत्थ...पे०... 20 चतुत्थो पि तत्थ समणो उपलब्भति । इमस्मिं खो, सुभद्, धम्मविनये अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो उपलब्भति, इधेव, सुभद्, समणो, इध दुतियो समणो, इध ततियो समणो, इध चतुत्थो समणो, सुञ्जा परप्पवादा समणेभि अञ्जेही” (दी० नि २.११६, ११७) ति ।

१. विरूहन्ति—सी० ।

२. सुखेत्तताय—स्या०, रो०, क० ।

३. सा पनेसा—सी०, स्या० ।

४. सुखेत्तता—स्या०, रो०, क० ।

- एवं यस्मा तित्थायतनं अखेत्तं, सासनं खेत्तं तस्मा यथा सुरत्तहत्थपादो सूरकेसरको^१ सीहो मिगराजा न सुसाने वा सङ्कारकूटे वा पटिवसति, तियोजनसहस्सवित्थतं पन हिमवन्तं अज्झोगाहेत्वा मणिगुहायं येव पटिवसति । यथा च छद्दन्तो नागराजा न गोचरिय-
- 5 हत्थिकुलादीसु नवसु नागकुलेसु^२ उप्पज्जति, छद्दन्तकुले येव उप्पज्जति । यथा च वलाहको अस्सराराजा न गद्रभकुले वा घोटककुले वा उप्पज्जति, सिन्धुया तीरे पन सिन्धवकुले येव उप्पज्जति । यथा च सब्बकामददं मनोहरं मणिरतनं न सङ्कारकूटे वा पंसुपब्बतादीसु वा उप्पज्जति, वेपुल्लपब्बतब्भन्तरे येव उप्पज्जति । यथा च तिमिरपिङ्गलो^३
- 10 मच्छराजा न खुद्दकपोक्खरणीसु^४ उप्पज्जति, चतुरासीतियोजनसहस्स-गम्भीरे महासमुद्दे येव उप्पज्जति । यथा च दियङ्खुयोजनसतिको सुपण्णराजा न गामद्वारे एरण्डवनादीसु पटिवसति, महासमुद्दं पन अज्झोगाहेत्वा^५ सिम्बलिदहवने येव पटिवसति । यथा च धतरट्ठो सुवण्णहंसो न गामद्वारे आवाटकादीसु पटिवसति, नवुतिहंससहस्सपरि-
- 15 वारो हुत्वा चित्तकूटपब्बते येव पटिवसति, यथा च चतुद्दीपिस्सरो^६ चक्कवत्तिराजा न नीचकुले उप्पज्जति, असम्भन्नजातिखात्तियकुलेयेव^७ पन उप्पज्जति । एवमेवं इमेसु समणेसु^८ एकसमणोपि न अज्जति-त्थायतने^९ उप्पज्जति, अरियमग्गपरिक्खित्ते^{१०} पन बुद्धसासने येव उप्पज्जति । तेनाह भगवा—“इधेव, भिक्खवे, समणो...पे०...सुज्जा
- 20 परप्पवादा समणेभि अज्जेही” ति ।

सम्मा सीहनादं नदथा ति एत्थ सम्मा ति हेतुना नयेन कारणेन । सीहनादं ति सेट्टनादं अभीतनादं अप्पटिनादं^{११} । इमेसं हि चतुन्नं

१. भासुरकेसरसटो—सी० ।

३. तिमिरमिङ्गलो—स्या० ।

५. अज्झोगहेत्वा—सी० ।

६. चातुद्दीपिस्सरो—सी० ।

८. सी० पोत्थके नत्थि ।

१०. ०परिक्खिते—सी० ।

२. कुलेसु—सी० ।

४. आवाटखद्दकपोक्खरणीसु — सी०, स्या० ।

७. असम्भन्नजात्तियकुले—स्या० ।

९. अज्जातित्थियायतने—सी० ।

११. अप्पटिहत्तनादं—स्या० ।

समणानं इधेव अत्थिताय अयं नादो सेट्टनादो नाम होति उत्तमनादो ।
 “इमे समणा इधेव अत्थी” ति वदन्तस्स अञ्जतो भयं वा आसङ्का
 वा नत्थी ति अभीतनादो नाम होति । “अम्हाकम्पि सासने इमे
 समणा अत्थी” ति पूरणादीसु एकस्सा पि उट्ठहित्वा वत्थुं असमत्थताय
 अयं नादो अप्पटिनादो नाम होति । तेन वुत्तं—“सीहनादं ति 5
 सेट्टनादं अभीतनादं अप्पटिनादं” ति ।

२. ठानं खो पनेतं विज्जती ति इमं खो पन कारणं विज्जति ।
 यं अञ्जतित्थिया ति येन कारणेन अञ्जतित्थिया । एत्थ च तित्थं
 जानितब्बं, तित्थकरो जानितब्बो, तित्थिया जानितब्बा, तित्थिय-
 सावका जानितब्बा । तित्थं नाम द्वासट्ठि दिट्ठियो । एत्थ हि सत्ता 10
 तरन्ति उप्पलवन्ति^१ उम्मुज्जनिमुज्जं^२ करोन्ति, तस्मा तित्थं ति
 वुच्चन्ति । तासं दिट्ठीनं उप्पादेता तित्थकरो नाम । तस्स लद्धिं गहेत्वा
 पब्बजिता तित्थिया नाम । तेसं पच्चयदायका तित्थियसावका ति
 वेदितब्बा । परिब्बाजका ति गिहिबन्धनं पहाय पब्बज्जुपगता ।
 अस्सासो ति अवस्सयो पतिट्ठा उपत्थम्भो । बलं ति थामो । येन तुम्हे 15
 ति येन अस्सासेन वा बलेन वा एवं वदेथ ।

अत्थि खो नो आवुसो तेन भगवता जानता पस्सता अरहता
 सम्मासम्बुद्धेना ति एत्थ अयं सङ्खेपत्थो—यो सो भगवा समत्तिस
 पारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे भञ्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं
 अभिसम्बुद्धो, तेन भगवता तेसं तेसं सत्तानं आसयानुसयं जानता, 20
 हत्थतले ठपितं आमलकं विय सब्बं जेय्यधम्मं पस्सता । अपि च
 पुब्बेनिवासादीहि जानता, दिब्बेन चक्खुना पस्सता । तीहि विज्जाहि
 ब्रहि वा पन अभिज्जाहि जानता, सब्बत्थ अप्पटिहतेन समन्तचक्खुना
 पस्सता । सब्बधम्मजाननसमत्थाय पञ्चाय जानता, सब्बसत्तानं
 चक्खुविसयातीतानि तिरोकुट्टादिगतानि वा पि रूपानि अतिविसुद्धेन 25

B. 314

मंसचक्खुना पस्सता । अत्तहितसाधिकाय समाधिपदट्टानाय पटिवेध-
पञ्जाय जानता, परहितसाधिकाय करुणापदट्टानाय देसनापञ्जाय
पस्सता । अरीनं हतत्ता पच्चयादीनं अरहत्ता च अरहता । सम्मा^१
सामञ्च सच्चानं^१ बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धेन । अन्तरायिकधम्ममे वा
5 जानता, निग्यानिकधम्ममे पस्सता । किलेसारीनं हतत्ता अरहता,
सम्मा सामं सब्बधम्मानं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धेना ति एवं चतुवेसार-
ज्जवसेन चतुहि आकारेहि थोमितेन चतारो धम्मा अक्खाता, ये मयं
अत्तनि सम्पस्समाना एवं वदेम, न राजराजमहामत्तादीनं उपत्थम्भं
कायबलं ति ।

- 10 सत्थरि पसादो ति “इति पि सो भगवा” ति आदिना नयेन
बुद्धगुणे अनुस्सरन्तानं उप्पन्नप्पसादो । धम्ममे पसादो ति “स्वाक्खातो
भगवता धम्मो” ति आदिना नयेन धम्मगुणे अनुस्सरन्तानं
उप्पन्नप्पसादो । सीलेसु परिपूरकारिता ति अरियकन्तेसु सीलेसु
परिपूरकारिता । अरियकन्तसीलानि नाम पञ्चसीलानि । तानि हि
15 भवन्तरगतो पि अरियसावको अत्तनो अरियसावकभावं अजानन्तो
पि न वीतिक्कमति । सचे पि हि नं कोचि वदेय्य “इमं सकलं
चक्कवत्तिरज्जं सम्पटिच्छित्त्वा^१ खुद्दकमक्खिकं जीविता वोरोपेही”
ति, अट्टानमेतं यं सो तस्स वचनं करेय्य । एवं अरियानं सीलानि
कन्तानि पियानि मनापानि । तानि सन्धाय वुत्तं “सीलेसु परिपूर-
20 कारिता” ति ।

- सहधम्मिका खो पना ति भिक्खु भिक्खुनी सिक्खमाना
सामणेरो सामणेरी उपासको उपासिका ति एते सत्त सहधम्म-
चारिनो । एतेसु हि भिक्खु भिक्खूहि सद्धिं सहधम्मं चरति
B. 315 समानसिक्खताय । तथा भिक्खुनी भिक्खुनीहि...पे०...उपासिका
25 उपासिकाहि, सोतापन्नो सोतापन्नेहि, सकदागामी...पे०...अनागामीहि
सहधम्मं चरति । तस्मा सब्बे पे ते सहधम्मिका ति वुच्चन्ति । अपि

चेत्थ अरियसावका येव अधिप्पेता । तेसं हि भवन्तरे पि मग्गदस्स-
नम्हि विवादो नत्थि, तस्मा ते अच्चन्तं एकधम्मचारिताय
सहधम्मिका । इमिना “सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो” ति आदिना
नयेन संघं अनुस्सरन्तानं उप्पन्नप्पसादो कथितो । एत्तावता चत्तारि
सोतापन्नस्स अङ्गानि कथितानि होन्ति । इमे खो नो आवुसो ति 5
आवुसो इमे चत्तारो धम्मा तेन भगवता अम्हाकं अस्सासो चेव
बलञ्चा ति अक्खाता, ये मयं अत्तनि सम्पस्समाना एवं वदेम ।

३. यो अम्हाकं सत्था ति इमिना पूरणकस्सपादिके छ सत्थारो
अपदिस्सन्ति । यथा पन इदानि सासने आचरियउपज्झायादीसु
“अम्हाकं आचरियो, अम्हाकं उपज्झायो” ति गेहसितपेमं होति, 10
एवरूपं पेमं सन्धाय “सत्थरि पसादो” ति वदन्ति । थेरो पनाह—
“यस्मा सत्था नाम न एकस्स, न द्विन्नं होति, सदेवकस्स लोकस्स
एको व सत्था, तस्मा तित्थिया ‘अम्हाकं सत्था’ ति एकपदेनेव
सत्थारं विसुं कत्वा इमिना व पदेन विरुद्धा^१ पराजिता” ति ।
धम्मे पसादो ति इदं^२ पन यथा इदानि सासने “अम्हाकं दीघनिकायो 15
अम्हाकं मज्झिमनिकायो” ति ममायन्ति, एवं अत्तनो अत्तनो
परियत्तिधम्मे गेहसितपेमं सन्धाय वदन्ति । सीलेसू ति अजसील-
गोसीलमेण्डकसीलकुक्कुरसीलादीसु । इध नो आवुसो ति एत्थ इधा
ति पसादं^३ सन्धाय वदन्ति । को अधिप्पयासो ति को अधिकप्पयोगो ।
यदिदं ति यं इदं तुम्हाकं चेव अम्हाकं च नानाकरणं वदेय्याथ, 20
तं किं नाम ? तुम्हाकम्पि हि चतूसु ठानेसु पसादो, अम्हाकम्पि ।
ननु एतस्मिं^४ पसादे^५ तुम्हे च अम्हे च द्वेधा भिन्नसुवण्णं विय
एकसदिसा ति वाचाय समधुरा हुत्वा अट्ठं सु ।

अथ नेसं तं समधुरतं भिन्दन्तो भगवा एवंवादिनो ति
धादिमाह । तत्थ एका निट्ठा ति या तस्स पसादस्स परियोसानभूता 25 B. 316

१. विरुद्धा—सी

२. इध—स्या० ।

३. सासनं—क० ।

४=५. एकस्मि पसादो—स्या०, क० ।

- निट्टा, किं सा एका, उदाहु पुथू ति एवं पुच्छथा ति वदति । यस्मा
 पन तस्मिं तस्मिं समये निट्टं अपञ्जपेन्तो नाम नत्थि, ब्राह्मणानं हि
 ब्रह्मलोको निट्टा^१, महातापसानं आभस्सरा, परिब्बाजकानं सुभकिण्हा,
 आजीवकानं “अनन्तमानसो” ति एवं परिकप्पितो असञ्जीभवो ।
 5 इममिं सासने पन^२ अरहत्तं निट्टा । सब्बेव चेते अरहत्तमेव निट्टा ति
 वदन्ति । दिट्ठिवसेन पन ब्रह्मलोकादीनि पञ्जपेन्ति । तस्मा अत्तनो
 अत्तनो लद्धिवसेन एकमेव निट्टं पञ्जपेन्ति, तं दस्सेतुं भगवा सम्मा
 व्याकरमाना ति आदिमाह ।

४. इदानीं भिक्खूनम्पि एका निट्टा, तित्थियानम्पि एका निट्टा
 10 ति द्वीसु अट्टकारकेसु विय ठितेसु भगवा अनुयोगवत्तं दस्सेन्तो सा
 पनावुसो निट्टा सरागस्स, उदाहु वीतरागस्स ति आदिमाह । तत्थ
 यस्मा रागरत्तादीनं निट्टा नाम नत्थि । यदि सिया, सोणसिङ्गाला-
 दीनम्पि सिया ति इमं दोसं पस्सन्तानं तित्थियानं “वीतरागस्स,
 आवुसो, सा निट्टा” ति आदिना नयेन व्याकरणं दस्सितं ।
 15 तत्थ विद्दसुनो ति पण्डितस्स । अनुरुद्धपटिविरुद्धस्सा ति रागेन
 अनुरुद्धस्स कोधेन पटिविरुद्धस्स । पपञ्चारामस्स पपञ्चरतिनो ति
 एत्थ आरमन्ति एत्था ति आरामो । पपञ्चो आरामो अस्सा ति
 पपञ्चारामो । पपञ्चरति अस्सा ति पपञ्चरति । पपञ्चो ति च
 मत्तपमत्ताकारभावेन पवत्तानं तण्हादिट्ठिमानानमेतं अधिवचनं । इध
 20 पन तण्हादिट्ठियो व अधिप्पेता । सरागस्सा ति आदीसु पञ्चसु
 ठानेसु एको व किलेसो आगतो । तस्स आकारतो नानत्तं वेदितब्बं ।
 सरागस्सा ति हि वुत्तट्ठाने पञ्चकामगुणिकरागवसेन गहितो ।
 सतण्हस्सा ति भवतण्हावसेन । सउपादानस्सा ति गहणवसेन ।
 अनुरुद्धपटिविरुद्धस्सा ति युगळवसेन । पपञ्चारामस्सा ति पपञ्चुप्प-
 25 त्तिदस्सनवसेन । सरागस्सा ति वा एत्थ अकुसलमूलवसेन गहितो ।

सतण्हस्सा ति एत्थ तण्हापच्चया उपादानदस्सनवसेन । सेसं पुरिम-
सदिसमेव । थेरो पनाह “कस्मा एवं विद्धंसेथ,^१ एको येव हि अयं
लोभो रज्जनवसेन रागो ति वुत्तो । तण्हाकरणवसेन तण्हा । गहणट्ठेन
उपादानं । युगळवसेन अनुरोधपटिविरोधो । पपञ्चुप्पत्तिदस्सनट्ठेन^२
पपञ्चो” ति ।

5

५. इदानी इमेसं किलेसानं मूलभूतं दिट्ठिवादं दस्सेन्तो द्वे मा
भिव्ववे दिट्ठियो ति आदिमाह ।

B. 317

तत्थ भवदिट्ठी ति सस्सतदिट्ठि । विभवदिट्ठी ति उच्छेददिट्ठि ।
भवदिट्ठि अल्लीना ति तण्हादिट्ठिवसेन सस्सतदिट्ठि अल्लीना । उपगता
ति तण्हादिट्ठिवसेनेव उपगता । अज्झोसिता ति तण्हादिट्ठिवसेन 10
अनुपविट्ठा । विभवदिट्ठिया ते पटिविरुद्धा ति ते सब्बे उच्छेदवादीहि
सद्धि “तुम्हे अन्धवाला न जानाथ, सस्सतो अयं लोको, नायं लोको
उच्छिज्जती” ति पटिविरुद्धा निच्चं कलहभण्डनपसुता विहरन्ति ।
दुतियवारे पि एसेव नयो ।

समुदयञ्चा ति आदीसु द्वे दिट्ठिनं समुदया खणिकसमुदयो 15
पच्चयसमुदयो च । खणिकसमुदयो दिट्ठिनं निब्बत्ति । पच्चयसमुदयो
अट्ठ ठानानि, सेय्यथिदं—खन्धा पि दिट्ठिट्ठानं, अविज्जा पि, फस्सो पि
सञ्चा पि, वितक्को पि, अयोनिसोमनसिकारो पि, पापमित्तो पि,
परतोघोसो पि दिट्ठिट्ठानं । “खन्धा हेतु खन्धा पच्चयो दिट्ठिनं उपादाय^३
समुट्ठानट्ठेन । एवं खन्धा पि दिट्ठिट्ठानं । अविज्जा, फस्सो, सञ्चा, 20
वितक्को, अयोनिसोमनसिकारो, पापमित्तो, परतोघोसो हेतु परतोघोसो
पच्चयो दिट्ठिनं उपादाय समुट्ठानट्ठेन । एवं परतोघोसो पि दिट्ठिट्ठानं”
(खु० ५.१५३) । अत्थङ्गमा पि द्वे येव—खणिकत्थङ्गमो पच्चयत्थङ्गमो
च । खणिकत्थङ्गमो नाम खयो वयो भेदो पारिभेदो अनिच्चता

१. विदसेथ—सी ।

२. पपञ्चुप्पत्तियट्ठेन—सी० ।

३. उप्पादाय—सी० ।

अन्तरधानं । पञ्चयत्थङ्गमो नाम सोतापत्तिमग्गो । सोतापत्तिमग्गो हि दिट्ठिद्वानसमुग्धातो ति वुत्तो ।

अस्सादं ति दिट्ठिमूलकं आनिसंसं । यं सन्धाय वुत्तं “यं दिट्ठिको सत्था होति, तं दिट्ठिका सावका होन्ति । यं दिट्ठिका सत्थारं सावका सक्करोन्ति, गरुं करोन्ति, मानेन्ति, पूजेन्ति, लभन्ति ततो निदानं चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं—अयं, भिक्खवे, दिट्ठिया दिट्ठधम्मिको आनिसंसो” ति । आदीनवं ति दिट्ठिग्गहण-मूलकं उपद्दवं । सो वग्गुलिवत्तं^१ उक्कुटिकप्पधानं कण्टकापस्सयता पञ्चातपतप्पनं^२ सानुपपातपतनं^३ केसमस्सुलोच्चनं^४ अप्पाणकं भानं ति 10 आदीनं वसेन वेदितब्बो । निस्सरणं ति दिट्ठीनं निस्सरणं नाम निब्बानं ।

B. 318

यथाभूतं नप्पजानन्ती ति ये एतं सब्बं यथासभावं न जानन्ति । न परिमुच्चन्ति दुक्खस्मा ति सकलवट्टदुक्खतो न परिमुच्चन्ति । इमिना एतेसं निट्ठा नाम नत्थी ति दस्सेति । परिमुच्चन्ति दुक्खस्मा 15 सकलवट्टदुक्खतो परिमुच्चन्ति । इमिना एतेसं निट्ठा नाम^५ अत्थी ति द्विन्नं अट्टकारकानं अट्टं छिन्दन्तो विय सासनस्मि येव निट्ठाय अत्थितं पतिट्ठपेति ।

६. इदानी दिट्ठिच्छेदनं दस्सेन्तो चत्तारिमानि भिक्खवे उपादानानी ति आदिमाह । तेसं वित्थारकथा विसुद्धिमग्गे वुत्ता येव ।

20 सम्बुपादानपरिज्झावादा पटिजानमाना ति मयं सब्बेसं उपादानानं परिज्झं समतिक्रमं वदामा ति एवं पटिजानमाना । न सम्मा सम्बुपादानपरिज्झं ति सब्बेसं उपादानानं समतिक्रमं सम्मा न पञ्चपेन्ति । केचि कामुपादानमत्तस्स परिज्झं पञ्चपेन्ति । केचि

१. वग्गुलिवत्तं—स्या० ।

२. मरुप्पपातपतनं—सी०, स्या० ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

४. पञ्चतापतप्पनं—सी० ।

५. केसमस्सुलोच्चनं—स्या० ।

दिट्ठुपादानमत्तस्स^१ पञ्ञपेन्ति, केचि सीलब्बतुपादानस्सा^२ पि अत्तवाटुपादानस्स पन परिञ्ञं पञ्ञपेन्तो नाम नत्थि । तेसं पन भेदं दस्सेन्तो कामुपादानस्स परिञ्ञं पञ्ञपेन्ती ति आदिमाह । तत्थ सब्बे पि कामुपादानस्स परिञ्ञं पञ्ञपेन्ति येव, छन्नवुत्ति पासण्डा पि हि “कामा खो पब्बजितेन न सेवितब्बा” ति वत्थुपटिसेवनं कामं 5 कप्पती ति न पञ्ञपेन्ति, अकप्पियमेव कत्वा पञ्ञपेन्ति । ये पन सेवन्ति, ते थेय्येन सेवन्ति । तेन वुत्तं “कामुपादानस्स परिञ्ञं पञ्ञपेन्ती” ति ।

यस्मा “नत्थि दिन्नं” ति आदीनि गहेत्वा चरन्ति, “सीलेन सुद्धि वतेन सुद्धि भावनाय सुद्धी” ति गण्हन्ति, अत्तुपलद्धि न पजहन्ति, 19 तस्मा न दिट्ठुपादानस्स, सीलब्बतुपादानस्स, न अत्तवाटुपादानस्स परिञ्ञं पञ्ञपेन्ति । तं किस्स हेतू ति तं अपञ्ञापनं एतेसं किस्स हेतु किं कारणा ? इमानि हि ते भोन्तो ति यस्मा ते भोन्तो इमानि तीणि कारणानि यथासभावतो न जानन्ती ति अत्थो । ये पनेत्थ द्विन्नं परिञ्ञानं पञ्ञापनकारणं दिट्ठिञ्चेव सीलब्बतञ्च “एतं 15 पहातब्बं” ति यथासभावतो जानन्ति, ते सन्धाय परतो द्वे वारा वुत्ता । तत्थ ये “अत्थि दिन्नं” ति आदीनि गण्हन्ति, ते दिट्ठुपादानस्स परिञ्ञं पञ्ञपेन्ति । ये पन “न सीलेन सुद्धि, न वतेन सुद्धि, न भावनाय सुद्धी” ति गण्हन्ति, ते सीलब्बतुपादानस्स परिञ्ञं पञ्ञपेन्ति । अत्तवाटुपादानस्स परिञ्ञं पन एको पि पञ्ञपेतुं न 20 सक्कोति । अट्ठसमापत्तिलाभिनो पि हि चन्दिमसुरिये पाणिना परिमज्जित्वा चरमाना पि च तित्थिया तिस्सो परिञ्ञा पञ्ञपेन्ति । अत्तवादं^३ मुञ्चितुं न सक्कोन्ति । तस्मा पुनप्पुनं वट्ठस्मिं येव पतन्ति, पथविजिगुच्छनससको^४ विय हि एते ।

B. 319

१. दिट्ठुपादानस्स—स्या० ।

२. सीलब्बतुपादानमत्तस्स—स्या० ।

३. अत्तवाटुपादानं—सी० ।

४. पठविजिगुच्छकं—सी० ।

- तत्थायं अत्थसल्लापिका उपमा—पथवी किर ससकं आह
 “भो ससका” ति । ससको आह “को एसो” ति । “कस्मा ममेव
 उपरि सब्बइरियापथे कप्पेन्तो उच्चारपस्सावं करोन्तो मं न जानासी”
 ति । “सुट्ठु तया अहं दिट्ठो, मया अक्कन्तट्ठानम्पि अङ्गुलग्गेहि
 5 फुट्ठट्ठानं विय होति, विस्सट्ठउदकं अप्पमत्तकं, करीसं कतकफलमत्तं ।
 हत्थिअस्सादीहि पन अक्कन्तट्ठानम्पि महन्तं, पस्सावो पि नेसं घटमत्तो,
 उच्चारो पि पच्छिमत्तो होति, अलं मय्हं तया” ति उप्पतित्वा
 अञ्जस्मिं ठाने पतितो । ततो नं पथवी आह “अरे दूरं गतो पि ननु
 मय्हं उपरि येव पतितोसी” ति । सो पुन^१ तं जिगुच्छन्तो उप्पातित्वा
 10 अञ्जत्थ पतितो । एवं वस्ससहस्सम्पि उप्पतित्वा पतमानो
 ससको पथविं मुञ्चितुं न सक्कोति । एवमेवं तित्थिया
 सब्बुपादानपरिञ्जं पञ्जपेन्तो पि कामुपादानादीनं तिण्णं येव
 समतिक्रमं पञ्जपेन्ति । अत्तवादं पन मुञ्चितुं न सक्कोन्ति, असक्कोन्ता
 पुनप्पुनं वट्ठस्मिं येव पतन्ती ति ।
- 15 एवं यं तित्थिया समतिक्रमितुं न सक्कोन्ति, तस्स वसेन
 दिट्ठिच्छेदवादं^२ वत्वा इदानि पसादपच्छेदवादं दस्सेन्तो एवरूपे
 खो भिक्खवे धम्मविनये ति आदिमाह । तत्थ धम्मविनये ति धम्म
 चेव विनये च, उभयेन पि अनिय्यानिकसासनं दस्सेति । “यो सत्थरि
 पसादो सो न सम्मग्गतो” ति अनिय्यानिकसासनम्हि हि सत्था कालं
 20 कत्वा सीहो पि होति, ब्यग्धो पि होति, दीपि पि अच्छो पि तरच्छो
 पि । सावका पनस्स मिगा पि सूकरा पि पसदा^३ पि होन्ति । सो
 “इमे मय्हं पुब्बे उपट्ठाका पच्चयदायका” ति खन्ति वा मेत्तं वा अनुदयं
 वा अकत्वा तेसं उपरि पातित्वा लोहितं पिवति, थूलथूलमंसानि पि
 खादति । सत्था वा पन बिळारो होति, सावका कुक्कुटा वा
 25 मूसिका वा । अथ ने वुत्तनयेनेव अनुकम्पं अकत्वा खादति

१. पन—रो० ।

२. दिट्ठिच्छेदवारं—सी० ।

३. ससका—स्या० ।

अथ वा सत्था निरयपालो होति, सावका नेरयिकसत्ता ।
 सो “इमे मय्हं पुब्बे उपट्ठाका पच्चयदायका” ति अनुकम्पं अकत्वा
 विविधा कम्मकारणा करोति, आदित्ते पि रथे योजेति, अङ्गारपब्ब-
 तम्पि आरोपेति, लोहकुम्भियम्पि^१ खिपति^१, अनेकेहि पि दुक्खधम्महेहि
 सम्पयोजेति । सावका वा पन कालं कत्वा सीहादयो होन्ति सत्था 5
 मिगादीसु अञ्जतरो । ते “इमं मयं पुब्बे चतुहि पच्चयेहि उपट्ठहिम्हा,
 सत्था नो अयं” ति तस्मिं खन्ति वा मेत्तं वा अनुद्दयं वा अकत्वा
 वुत्तनयेनेव अनयव्यसनं पापेन्ति । एवं अनिय्यानिकसासने यो सत्थरि
 पसादो, सो न सम्मग्गतो होति । कच्चि^२ कालं गत्वा पि पच्छा
 विनस्सति येव । 10

B. 320

यो धम्मपसादो ति अनिय्यानिकसासनस्मिं हि धम्मपसादो
 नाम उग्गहितपरियापुट्ठधारितवाचितमत्तके^३ तन्तिधम्मपसादो
 होति, वट्टमोक्खो पनेत्थ नत्थि । तस्मा यो एत्थ पसादो, सो
 पुनप्पुनं वट्टमेव गम्भीरं करोती ति सासनस्मिं असम्मग्गतो
 असभावतो अक्खायति । 15

या सीलेसु परिपूरकारिता ति या पि च अनिय्यानिकसासने
 अजसीलादीनं वसेन परिपूरकारिता, सा पि यस्मा वट्टमोक्खं
 भवनिस्सरणं न सम्पापेति, सम्पज्जमाना पन तिरच्छानयोनिं
 आवहति, विपच्चमाना निरयं, तस्मा सा न सम्मग्गता अक्खायति ।
 या सहधम्मिकेसू ति अनिय्यानिकसासनस्मिं हि ये सहधम्मिका, 20
 तेसु यस्मा एकच्चे कालं कत्वा सीहादयो पि होन्ति, एकच्चे
 मिगादयो । तत्थ सीहादिभूता “इमे अम्हाकं सहधम्मिका अहेसु” ति
 मिगादिभूतेसु खन्तिआदीनि अकत्वा पुब्बे वुत्तनयेनेव नेसं महादुक्खं
 उप्पादेन्ति । तस्मा एत्थ सहधम्मिकेसु पियमनापता पि असम्मग्गता
 अक्खायति । 25

१-१. लोहकुम्भियं सिरं खिपति—स्या० ।

२. किच्चि—स्या० ।

३. उग्गहितपरियापुणित०—सी०, स्या० ।

इदं पन सब्बम्पि कारणभेदं एकतो कत्वा दस्सेन्तो भगवा
तं किस्स हेतु एवं हेतं, भिक्खवे, होती ति आदिमाह । तत्रायं
सङ्खेपत्थो—एवं हेतं, भिक्खवे, होति, यं मया वुत्तं “यो सत्थरि
पसादो सो न सम्मग्गतो अक्खायती” तिआदि, तं एवमेव होति ।

5 कस्मा ? यस्मा ते पसादादयो दुरक्खाते धम्मविनये...पे०...

असम्मासम्बुद्धप्पवेदिते ति, एत्थ हि यथा तं ति कारणत्थे निपातो ।
तत्थ दुरक्खाते ति दुक्कथिते, दुक्कथितत्ता येव दुप्पवेदिते । सो पनेस
यस्मा मग्गफलत्थाय न निय्याति, तस्मा अनिय्यानिको । रागादीनं
उपसमाय असंवत्तनतो अनुपसमसंवत्तनिको । न सम्मासम्बुद्धेन

B. 321 10 सब्बञ्जुना पवेदितो ति असम्मासम्बुद्धप्पवेदितो । तस्मिं अनिय्यानिके
अनुपसमसंवत्तनिके असम्मासम्बुद्धप्पवेदिते । एत्तावता भगवा
तित्थियेसु पसादो सुरापीतसिङ्गाले पसादो विय निरत्थको ति
दस्सेति ।

एको किर काळसिङ्गालो^१ रत्तिं नगरं पविट्ठो सुराजल्लिकं
15 खादित्वा पुत्रागवने निपज्जित्वा निदायन्तो सुरियुग्गमने पबुज्झित्वा
चिन्तेसि “इमस्मिं काले न सक्का गन्तुं, बहू अम्हाकं वेरिनो, एकं
वञ्चेतुं वट्ठती” ति । सो एकं ब्राह्मणं” गच्छन्तं दिस्वा इमं
वञ्चेस्सामीति “अय्य ब्राह्मणा” ति आह । “को एसो
ब्राह्मणं पक्कोसती” ति ? “अहं, सामि, इतो ताव एही” ति । “किं
20 भो ति ? “मं बहिगामं नेहि, अहं ते द्वे कहापणसतानि दस्सामी”
ति । सो पि नयिस्सामी ति तं पादेसु गण्हि । “अरे, बाल ब्रह्मण,
न मय्हं कहापणा छड्डितका अत्थि, दुल्लभा कहापणा, साधुकं मं
गण्हाही” ति । “कथं भो गण्हामी” ति ? “उत्तरासङ्गेन गण्ठिकं
कत्वा अंसे लग्गेत्वा गण्हाही” ति । ब्राह्माणो तं तथा गहेत्वा
25 दक्खिणद्वारसमीपट्ठानं गन्त्वा “एत्थ ओतारेमी” ति पुच्छि ।
“कतरट्ठानं नाम एतं ति” ? “महाद्वारं एतं” ति । “अरे, बाल

ब्राह्मण, किं तव आतका अन्तरद्वारे कहापणं ठपेन्ति, परतो^१ मं हरा
ति । सो पुनप्पुनं थोकं थोकं गन्त्वा “एत्थ ओतारेमि, एत्थ
ओतारेमी” ति पुच्छित्वा तेन तज्जितो^२ खेमट्टानं गन्त्वा तत्थ
“ओतारेही” ति वुत्तो ओतारेत्वा साटकं गण्हि । काळसिङ्गालो आह
“अहं ते द्वे कहापणसतानि दस्सामी ति अवोचं । मय्हं पन कहापणा ५
बहू, न द्वे कहापणसतानेव । याव अहं कहापणे आहरामि, ताव त्वं
सुरियं ओलोकेन्तो तिट्ठा” ति वत्वा थोकं गन्त्वा निवत्तेत्वा पुन
ब्राह्मणं आह “अय्य ब्राह्मण, मा इतो ओलोकेहि, सुरियमेव
ओलोकेन्तो तिट्ठा” ति । एवञ्च पन वत्वा केतकवनं पविसित्वा
यथारुचि पक्कन्तो । ब्राह्मणस्स पि सुरियं ओलोकेन्तस्सेव नलाटतो १०
चेव कच्चेहि च सेदा मुच्चिसु । अथ नं एक्खदेवता आह—

“सद्दहासि सिङ्गालस्स सुरापीतस्स ब्राह्मण ।

सिप्पियानं सतं नत्थि कुतो कंससता दुवे”

(जा० १.२६) ति ।

एवं यथा काळसिङ्गाले^३ पसादो निरत्थको, एवं तित्थियेसु १-
पीति ।

७. अनिय्यानिकसासने पसादस्स निरत्थकभावं दस्सेत्वा B. 322
निय्यानिकसासने तस्स सात्थकत्वं दस्सेतुं तथागतो च खो भिक्खवे
ति आदिमाह । तत्थ कामुपादानस्स परिञ्जं पञ्जपेती ति
अरहत्तमग्गेन कामुपादानस्स पद्धानपरिञ्जं समतिक्रमं पञ्जपेति, 20
इतरेसं तिण्णं उपादानानं सोतापत्तिमग्गेन परिञ्जं पञ्जपेति ।
एवरूपे, खो भिक्खवे, धम्मविनये ति भिक्खवे एवरूपे धम्मे च विनये
च । उभयेन पि निय्यानिकसासनं दस्सेति । सत्थरि पसादो ति
एवरूपे सासने यो सत्थरि पसादो, सो सम्मग्गतो अक्खायति,
भवदुक्खनिस्सरणाय संवत्तति । 25

१. पुरतो—रो० ।

२. तज्जितवज्जितो—सी० ।

३. काणसिगाले—सी०, स्या० ।

- तत्रिमानि वत्थूनि—भगवा किर वेदिसकपब्बते^१ इन्दसालगुहायं पटिवसति । अथेको उलूकसकुणो भगवति गामं पिण्डाय पविसन्ते उपड्डमग्गं अनुगच्छति, निवखमन्ते^२ उपड्डमग्गं पच्चुग्गमनं करोति । सो एकदिवसं सम्मासम्बुद्धं सायन्हसमये भिक्खुसंघपरिवुत्तं निसिन्नं
- 5 पब्बता ओरुह वन्दित्वा पक्खे पणामेत्वा अञ्जलिं पग्गय्ह सीसं हेट्ठा कत्वा दसबलं नमस्समानो अट्ठासि । भगवा तं ओलोकेत्वा सितं पात्वाकासि^३ । आनन्दत्थेरो “को नु खो, भन्ते, हेतु को पच्चयो सितस्स पातुकम्माया” ति पुच्छि । “पस्सानन्द इमं उलूकसकुणं, अयं मयि च भिक्खुसंघे च चित्तं पसादेत्वा सतसहस्सकप्पे देवेषु च
- 10 मनुस्सेसु च संसरित्वा सोमनस्सो नाम पच्चेकबुद्धो भविस्सती” ति आह ।

- उलूकमण्डलविखक^४ वेदिसके चिरदीघवासिक । सुखितोसि त्वं अय्य कोसिय कालुट्ठितं पस्ससि बुद्धवरं ॥ मयि चित्तं पसादेत्वा भिक्खुसंघे अनुत्तरे ।
- 15 कप्पानं सतसहस्सानि दुग्गतेसो न गच्छति ॥ देवलोका चवित्वान कुसलमूलेन चोदितो । भविस्सति अनन्तजाणो सोमनस्सो ति विस्सुतो ति ॥

अञ्जानिपि चेत्थ राजगहनगरे^५ सुमनमालाकारवत्थु महाभेरि-
वादकवत्थु मोरजिकवत्थु^६ वीणावादकवत्थु सङ्खधमकवत्थु ति
B. 323 20 एवमादीनि वत्थूनि वित्थारेतब्बानि । एवं निय्यानिकसासने सत्थरि
पसादो सम्मग्गतो होति ।

धम्मे पसादो ति निय्यानिकसासनम्हि धम्मे पसादो सम्मग्गतो
होति, सरमत्ते निमित्तं गहेत्वा सुणन्तानं तिरच्छानगतानम्पि

१. वेदियकपब्बते—सी०; वेदिस्सकपब्बते—
स्या० ।

४. उलूकक०—सी० ।
६. मोरजातकवत्थु—क० ।

२. निवखन्ते—सी० ।

३. अकासि—सी० ।

५. राजगहनगरद्वारे—रो० ।

सम्पत्तिदायको होति, परमत्थे किं पन वत्तब्बं । अयमत्थो मण्डूकदेवपुत्तादीनं वत्थुवसेन वेदितब्बो ।

सीलेसु परिपूरकारिता ति निय्यानिकसासनम्हि सीलेसु परिपूरकारिता पि सम्मग्गता होति, सग्गमोक्खसम्पत्ति आवहति । तत्थ छत्तमाणवकवत्थुसामणेरवत्थुआदीनि दीपेतब्बानि ।

5

सहधम्मिकेसू ति निय्यानिकसासने सहधम्मिकेसु पियमनापता पि सम्मग्गता होति, महासम्पत्ति आवहति । अयमत्थो विमानपेतवत्थुहि दीपेतब्बो । वुत्तं हेतं—

“खीरोदनमहमदासि भिक्खुनो पिण्डाय चरन्तस्सा...पे०... फाणितं...पे०...उच्छुखण्डिकं ।

10

तिम्बरसकं । कक्कारिकं^१ ।

एळालुकं । वल्लिपक्कं ।

फारसकं । हत्थपताकं ।

साकमुट्ठिं । पुप्फकमुट्ठिं^२ । मूलकं ।

निम्बमुट्ठिं । अम्बकज्जिकं ।

15

दोणिनिम्मज्जनिं । कायबन्धनं ।

अंसवट्ठकं^३ । आयोगपट्टं ।

विधूपनं । तालवण्टं ।

मोरहत्थं । छत्तं । उपाहनं ।

पूवं । मोदकं ।

20

१. कक्कारिकं—सी०, स्या०, क० । २. पुष्पकमुट्ठिं—सी०, स्या० ।

३. अंसवट्ठकं—सी० ।

सकलिकं^१ अहमदासिं भिक्खुनो पिण्डाय चरन्तस्स...पे०...
तस्सा मे पस्स विमानं अच्छरा कामवणिणीहमस्मी'' ति । तं किस्स
हेतू तिआदि वुत्तनयानुसारेनेव योजेत्वा वेदितब्बं ।

B. 324

८. इदानीं येसं उपादानानं तित्थिया न सम्मा परिञ्चं
5 पञ्चपेन्ति, तथागतो पञ्चपेति, तेसं पच्चयं दस्सेतुं इमे च भिक्खवे
ति आदिमाह । तत्थ किं निदाना ति आदीसु निदानादीनि सब्बानेव
कारणवेवचनानि । कारणं हि यस्मा फलं निदेति हन्द नं गण्हथा ति
अप्पेति विय, तस्मा निदानं ति वुच्चति । यस्मा तं ततो जायति
समुदेति पभवति, तस्मा समुदयो, जाति, पभवो ति वुच्चति । अयं
10 पनेत्थ पदत्थो—किं निदानं एतेसं ति किं निदाना । को समुदयो
एतेसं ति किं समुदया । का जाति एतेसं ति किं जातिका । को
पभवो एतेसं ति किं पभवा । यस्मा पन तेसं तण्हा यथावुत्तेन अत्थेन
निदानञ्चेव समुदयो च जाति च पभवो च, तस्मा "तण्हानिदाना"
ति आदिमाह । एवं सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो । यस्मा पन भगवा
15 न केवलं उपादानस्सेव पच्चयं जानाति, उपादानस्स पच्चयभूताय
तण्हाय पि, तण्हादिपच्चयानं वेदनादीनम्पि पच्चयं जानाति येव, तस्मा
तण्हा चायं, भिक्खवे, ति आदिमाह ।

- यतो च खो ति यस्मिं काले । अविज्जा पहीना होती ति
वट्टमूलिका अविज्जा अनुप्पादनिरोधेन पहीना होति । विज्जा उप्पन्ना
20 ति अरहत्तमग्गविज्जा उप्पन्ना । सो अविज्जाविरागा विज्जुप्पादा ति
सो भिक्खु अविज्जाय च पहीनत्ता विज्जाय च उप्पन्नत्ता । नेव
कामुपादानं उपादियती ति नेव कामुपादानं गण्हाति न^२ उपेति^२,
न सेसानि उपादानानि । अनुपादियं न परितस्सती ति एवं किञ्चि
उपादानं अगण्हन्तो तण्हापरितस्सनाय न परितस्सति । अपरितस्सं
25 ति अपरितस्सन्तो तण्हं अनुप्पादेन्तो । पच्चत्तं येव परिनिब्बायती
ति सयमेव किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बायति । एवमस्स आसवकुख्यं

दस्सेत्वा इदानि खीणासवस्स भिक्खुनो पच्चवेक्खणं दस्सेन्तो खीणा
जाती ति आदिमाह । तं^१ वुत्तत्थमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

चूळसीहनादसुत्तवण्णना निवृत्तिता ।

—०—

वेसालिनगरवर्णना

१. एवं मे सुतं ति महासीहनादसुत्तं । तत्थ वेसालिखं ति
 एवंनामके नगरे । तं किर अपरापरं विसालीभूतताय “वेसाली” ति
 सङ्खं गतं । तत्रायं अनुपुब्बकथा^१—बाराणसिरञ्जो किर अग्गमहे-
 सिया कुच्चिम्मिह गब्भो सण्ठासि । सा अत्वा रञ्जो निवेदेसि । राजा
 5 गब्भपरिहारं अदासि । सा सम्मा परिहरीयमाना गब्भपरिपाककाले
 विजायनघटं पाविसि । पुञ्जवन्तीनं पच्चूससमये गब्भवुट्ठानं होति ।
 सा च तासं अञ्जतरा तेन पच्चूससमये अलत्तकपटलबन्धुजीवकपुष्फ-
 सदिसं मंसपेसिं विजायि । ततो “अञ्जा देवियो सुवण्णबिम्बसदिसे
 पुत्ते विजायन्ति, अग्गमहेसी मंसपेसिं ति रञ्जो पुरतो मम अवण्णो
 10 उप्पज्जेय्या” ति चिन्तेत्वा तेन अवण्णभयेन तं मंसपेसिं एकस्मिं
 भाजने पक्खपित्वा पटिकुञ्जित्वा राजमुद्दिकाय लञ्छेत्वा^२ गङ्गाय^३
 सोते^३ पक्खपापेसि । मनुस्सेहि छड्डितमत्ते देवता आरक्खं संविदहिंसु ।
 सुवण्णपट्टकं चेत्य जातिहिङ्गुलकेन “बाराणसिरञ्जो अग्गमहेसिया
 पजा” ति लिखित्वा बन्धिसु । ततो तं भाजनं ऊमिभयादीहि अनुपहुतं
 15 गङ्गासोतेन पायासि ।

तेन च समयेन अञ्जतरो तापसो गोपालककुलं^४ निस्साय
 गङ्गातीरे विहरति । सो पातो व गङ्गं ओतिण्णो तं भाजनं
 आगच्छन्तं दिस्वा पंसुकूलसञ्जाय अग्गहेसि । अथेत्य तं अक्खरपट्टिकं
 राजमुद्दिकालञ्छनं च दिस्वा मुञ्चित्वा तं मंसपेसिं अद्दस, दिस्वानस्स

१. अनुपुब्बकथा—स्या० ।

३-३. गङ्गासोते—रो० ।

२. लञ्छेत्वा—स्या० ।

४. गोपककुलं—सी; गोपकुलं—स्या० ।

एतदहोसि—“सिया गब्भो, तथा हिस्स दुग्गन्धपूतिकभावो नत्थी”
ति अस्समं नेत्वा सुद्धे ओकासे ठपेसि । अथ अड्डमासच्चयेन द्वे
मंसपेसियो अहेसुं । तापसो दिस्वा साधुतरं ठपेसि । ततो पुन
अड्डमासच्चयेन एकमेकिस्सा मंसपेसिया हत्थपादसीसानमत्थाय पञ्च
पञ्च पिळ्ळा उट्ठहिंसु । अथ तयो अड्डमासच्चयेन एका मंसपेसि
सुवण्णबिम्बसदिसो दारको, एका दारिका अहोसि ।

तेसु तापसस्स पुत्तसिनेहो उप्पज्जि । अङ्गुठ्ठकतो चस्स खीरं
निब्बत्ति । ततो पभुति च खीरभत्तं अलभित्थ^१ । सो भत्तं भुज्जित्वा
खीरं दारकानं मुखे आसिञ्चति । तेसं उदरं यं यं पविसति, तं तं
सब्बं मणिभाजनगतं विय दिस्सति, एवं निच्छवी अहेसुं । अपरे
आहु “सिब्बेत्वा ठपिता विय नेसं अञ्जमञ्जं लीना छवि अहोसी”
ति । एवं ते निच्छविताय वा लीनच्छविताय वा लिच्छवी ति
पञ्चायिसु ।

तापसो दारके पोसेन्तो उस्सूरे गामं भिक्खाय^२ पविसति,
अतिदिवा पटिक्कमति । तस्स तं व्यापारं जत्वा गोपालका आहंसु—
भन्ते, पब्बजितानं दारकपोसनं पलिबोधो, अम्हाकं दारके देथ, मयं
पोसेस्साम, तुम्हे अत्तनो कम्मं करोथा” ति । तापसो साधू ति
पटिस्सुणि । गोपालका दुतियदिवसे मग्गं समं कत्वा पुप्फेहि
ओकिरित्वा धजपटाका उस्सापेत्वा तुरियेहि वज्जमानेहि अस्समं
आगता । तापसो “महापुज्जा दारका अप्पमादेन वद्धेथ वद्धेत्वा च
अञ्जमञ्जं आवाहविवाहं^३ करोथ, पञ्चगोरसेन राजानं तोसेत्वा
भूमिभागं गहेत्वा नगरं मापेथ, तत्थ कुमारं अभिसिञ्चथा” ति वत्वा
दारके अदासि । ते साधूति पटिस्सुणित्वा दारके नेत्वा पोसेसुं ।

दारका बुद्धिमन्वाय कीळन्ता विवादट्टानेसु अञ्जे गोपालकदारके
हत्थेन पि पादेन पि पहरन्ति । ते रोदन्ति । “किस्स रोदथा” ति

१. लभि—सी० ।

२. पिण्डाय—सी० ।

३. आवाहं—सी० ।

- च मातापितृहि वृत्ता “इमे निम्मातापितिका तापसपोसिता अम्हे
अतिपहरन्ती” ति वदन्ति। ततो तेसं मातापितरो “इमे दारका
अञ्जे दारके विनासेन्ति दुक्खापेन्ति, न इमे सङ्गहेतब्बा, वज्जेतब्बा
इमे” ति आहंसु। ततो पभुति किर सो पदेसो वज्जी ति वुच्चति
5 योजनसतिको परिमाणेन। अथ तं पदेसं गोपालका राजानं तोसेत्वा
अगगहेसुं। तत्थ च नगरं मापेत्वा सोळसवस्सुद्देसिकं कुमारं
अभिसिञ्चित्वा राजानं अकंसु। ताय चस्स दारिकाय सद्धिं विवाहं^१
कत्वा कतिकं अकंसु “बाहिरकदारिका न आनेतब्बा, इतो दारिका
न कस्सचि दातब्बा” ति। तेसं पठमसंवासेन द्वे दारका जाता-धीता
10 च पुत्तो च। एवं सोळसक्खत्तुं द्वे जाता। ततो तेसं दारकानं
यथाक्कमं वड्डन्तानं आरामुय्याननिवासट्ठानपरिवारसम्पत्तिं गहेतुं
B. 327 अप्पहोन्ता^२ नगरं तिक्खत्तुं गावुतन्तरेन गावुतन्तरेन परिविखपिसु।
तस्स पुनप्पुनं विसालीकतत्ता वेसालीत्वेव नामं जातं। तेन वुत्तं
“वेसालियं ति एवं नामके नगरे” ति।
- 15 बहिनगरे ति नगरस्स बहि, न अम्बपालिवनं^३ विय
अन्तो नगरस्मिं। अयं पन जीवकम्बवनं विय नगरस्स बहिद्धा
वनसण्डो। तेन वुत्तं “बहिनगरे” ति अपरपुरे^४ ति। पुरस्स अपरे^५,
पच्छिमदिसायं ति अत्थो। वनसण्डे ति सो किर वनसण्डो नगरस्स
पच्छिमदिसायं गावुतमत्ते ठाने। तत्थ मनुस्सा भगवतो गन्धकुटिं
20 कत्वा तं परिवारेत्वा भिक्खूनं रत्तिट्ठानदिवाट्ठानचङ्कमलेणकुटिमण्डपा-
दीनि पतिट्ठपेसुं, भगवा तत्थ विहरति। तेन वुत्तं “अपरपुरे
वनसण्डे” ति। सुनक्खत्तो ति तस्स नामं। लिच्छवीनं पन पुत्तत्ता
लिच्छविपुत्तो ति वुत्तो। अचिरपक्कन्तो ति विबभित्वा गिहिभावू-
पगमनेन अधुनापक्कन्तो। परिसती ति परिसमज्जे। उत्तरिमनुस्सधम्मा

१. वारेय्यं—सी०।

२. अप्पहोन्तं—सी०, स्या०।

३. अम्बपालिवने—रो०।

४. अवरपुरे—सी०।

५. अवरे—सी०।

ति एत्थ मनुस्सधम्मा नाम दसकुसलकम्मपथा । ते पटिसेधेतुं न
सक्कोति । कस्मा ? उपारम्भभया । वेसालियं हि बहू मनुस्सा
रतनत्तये पसन्ना बुद्धमामका धम्ममामका संघमामका । ते
“दसकुसलकम्मपथमत्तम्पि नत्थि समणस्स गोतमस्सा” ति वुत्ते “त्वं
कत्थ भगवन्तं पाणं हनन्तं अद्दस, कत्थ अदिन्नं आदियन्तं” ति ५
आदीनि वत्वा “अत्तनो पमाणं न जानासि ? किं ‘दन्ता मे अत्थी’
ति पासाणसक्खरा खादसि ? अहिनङ्गट्ठे^१ गण्हितुं^२ वायमसि ?
ककचदन्तेसु पुप्फावळिकं कीळितुं इच्छसि ? मुखतो ते दन्ते
पातेस्सामा” ति वदेय्युं । सो तेसं उपारम्भभया एवं वत्तुं न
सक्कोति । 10

उत्तरिमनुस्सधम्मादिवण्णना

ततो उत्तरिं पन विसेसाधिगमं पटिसेधेन्तो उत्तरि मनुस्सधम्मा
अलमरियञ्जाणदस्सनविसेसो ति आह ।

तत्थ अलमरियं ज्ञातुं^३ ति अलमरियो, अरियभावाय समत्थो ति
वुत्तं होति । जाणदस्सनमेव जाणदस्सनविसेसो । अलमरियो च सो
जाणदस्सनविसेसो चा ति अलमरियजाणदस्सनविसेसो । जाणदस्सनं 15
ति दिब्बचक्खु पि विपस्सना पि मग्गो पि फलम्पि पच्चवेक्खणजाणम्पि
सब्बञ्जुतञ्जाणम्पि वुच्चति । “अप्पमत्तो समानो जाणदस्सनं
अराधेती” (म० १.२४७) ति हि एत्थ दिब्बचक्खु जाणदस्सनं
नाम । “जाणदस्सनाय चित्तं अभिनीहरति अभिनिन्नामेती” B. 328
(दी० १.६७) ति एत्थ विपस्सनाजाणं । “अभब्बा ते जाणदस्सनाय 20
अनुत्तराय सम्बोधाया” (अं० २. २१४) ति एत्थ मग्गो ।
“अयमञ्जो^३ उत्तरि मनुस्सधम्मा अलमरियजाणदस्सनविसेसो
अधिगतो फासु विहारो” (म० १.२५९) ति एत्थ फलं । “जाणञ्च

१-१. अहिनङ्गट्ठेन कण्डूचितुं—सी० । २. कातुं—सी० ।

३. अयं मञ्जो—स्या० ।

पन मे दस्सनं उदपादि, अकुप्पा मे चेतोविमुत्ति, अयमन्तिमा जाति नत्थि दानि पुनब्भवो” (महा० १४) ति एत्थ पच्चवेक्खणञ्जाणं ।
 “आणञ्च पन मे दस्सनं उदपादि सत्ताहुकालङ्कतो आळारो काळामो”
 (म० २.३३५) ति एत्थ सब्बञ्जुतञ्जाणं । इध पन लोकुत्तरमग्गो
 ५ अधिप्पेतो । तं हि सो भगवतो पटिसेधेति ।

तक्कपरियाहत्तं ति इमिना आचरियं पटिबाहति । एवं किरस्स अहोसि—समणेन गोतमेन आचरिये उपसङ्कमित्वा सुखुमं धम्मन्तरं गहितं नाम नत्थि, तक्कपरियाहत्तं पन तक्केत्वा एवं भविस्सति एवं भविस्सती ति तक्कपरियाहत्तं^१ धम्मं देसेती ति । वीमंसानुचरितं ति
 10 इमिना चस्स लोकियपञ्चं अनुजानाति । समणो गोतमो पञ्चवा, सो तं पञ्चासङ्खातं इन्दवजिरूपमं वीमंसं एवं वट्टिस्सति एवं वट्टिस्सती ति इतो चितो च अनुचरापेत्वा वीमंसाय अनुचरितं धम्मं देसेति । सयंपटिभानं ति इमिनास्स धम्मेषु पच्चक्खभावं पटिबाहति ।
 एवं हिस्स अहोसि—समणस्स गोतमस्स सुखुमं धम्मन्तरं विपस्सना
 15 वा मग्गो वा फलं वा पच्चवेक्खणा वा नत्थि, अयं पन लद्धपरिसो, राजानं चक्कवत्ति विय नं चत्तारो वण्णा परिवारेन्ति, सुफुसितं पनस्स दन्तावरणं, मुदुका जिह्वा, मधुरो सरो, अनेलगळा वाचा, सो यं यदेवस्स उपट्ठाति, तं तं गहेत्वा सयंपटिभानं कथेन्तो महाजनं रञ्जेती ति ।

20 यस्स च ह्वास्स^२ अत्थाय धम्मो देसितो ति यस्स च खो अत्थाय अस्स धम्मो देसितो, सेय्यथिदं—रागपटिघातत्थाय असुभकम्मट्ठानं, दोसप्पटिघातत्थाय मेत्ताभावना, मोहपटिघातत्थाय पञ्च धम्मा, वितक्कूपच्छेदाय आनापानस्सति ।

सो निर्याति तक्करस्स सम्मादुक्खक्खयाया ति सो धम्मो यो
 25 तं यथादेसितं करोति, तस्स तक्करस्स सम्मा हेतुना नयेन कारणेन

वट्टदुक्खक्खयाय निय्याति गच्छति तं अत्थं साधेतीति दीपेति । इदं
 पनेसं^१ न अत्तनो अज्झासयेन वदति । बुद्धानं हि धम्मो अनिय्यानिको
 ति एवमेवं^२ पवेदेय्य, न पन सक्कोति वत्तुं । कस्मा ?
 उपारम्भभया । वेसालियं हि बहू सोतापन्न-सकदागामि-अनागामि-
 उपासका । ते एवं वदेय्युं “सुनक्खत्त त्वं भगवता देसितो धम्मो 5
 अनिय्यानिको ति वदसि । यदि अयं धम्मो अनिय्यानिको, इमस्मि
 नगरे इमे कस्मा एत्तका सोतापन्ना जाता, एत्तका सकदागामी एत्तका
 अनागामी ति पुब्बे वुत्तनयेन उपारम्भं करेय्युं” ति । सो इमिना
 उपारम्भभयेन अनिय्यानिको ति वत्तुं असक्कोन्तो अज्जुनेन^३ विस्सट्ठकण्डं
 विय अस्स धम्मो अमोघो निय्याति, अब्भन्तरे पनस्स किञ्चि 10
 नत्थीति वदति ।

२. अस्सोसि खो ति वेसालियं ब्राह्मणकुलसेट्टिकुलादीसु तत्थ
 तत्थ परिसमज्जे एवं भासमानस्स तं वचनं सुणि, न पन पटिसेधेसि ।
 कस्मा ? कारुञ्जताय । एवं किरस्स अहोसि—अयं कुद्धो
 भायमानं वेळुवनं विय पक्खित्तलोणं उद्धनं विय च कोधवसेन 15
 पटपटायति^४, मया पटिबाहितो पन मयि पि आघातं बन्धिस्सति,
 एवमस्स तथागतो च मयि चा ति द्वीसु जनेसु आघातो अतिभारियो
 भविस्सतीति कारुञ्जताय न पटिसेधेसि । अपि चस्स एवं अहोसि
 —बुद्धानं अवण्णकथनं^५ नाम पुण्णचन्दे दोसारोपनसदिसं । को
 इमस्स कथं गण्हिस्सति ? सयमेव खेळे पच्छिन्नो मुखे सुक्खे 20
 ओरमिस्सतीति इमिना कारणेन न पटिसेधेसि । पिण्डपातपटिककन्तो
 ति पिण्डपातपरियेसनतो अपगतो ।

३. कोधनो ति चण्डो फरुसो । मोघपुरिसो ति तुच्छपुरिसो ।
 यस्स हि तस्मि अत्तभावे मग्गफलानं उपनिस्सयो नत्थि, तं बुद्धा

१. पनेतं—स्या० ।

२. एवमेव—सी० ।

३. अज्जनेन—स्या० ।

४. तटतटायति—बहूषु पोत्थकेसु ।

५. अवण्णभणनं—स्या०, रो० ।

“मोघपुरिसो” ति वदन्ति । उपनिस्सये सति पि तस्मिं खण्णे मग्गे वा फले वा असति “मोघपुरिसो” ति वदन्ति येव । इमस्स पन तस्मिं अत्तभावे मग्गफलानं उपनिस्सयो समुच्छिन्नो येव, तेन तं “मोघ-पुरिसो” ति आह । कोधा च पनस्स एसा वाचा भासिता ति एसा
 5 च पनस्स वाचा कोधेन भासिता ।

B. 330

कस्मा पनेस भगवतो कुद्धो ति ? अयं हि पुब्बे भगवन्तं उपसङ्कमित्वा दिब्बचक्खुपरिकम्मं पुच्छि । अथस्स भगवा कथेसि । सो दिब्बचक्खुं निब्बत्तेत्वा आलोकं वड्ढेत्वा देवलोके^१ आलोकेन्तो^२ नन्दनवन-चित्तलतावन-फारुसकवन-मिस्सकवनेसु दिब्बसम्पत्तिं अनु-
 10 भवमाने देवपुत्ते च देवधीतरो च दिस्वा ‘एतेसं एवरूपाय अत्तभाव-सम्पत्तिया ठितानं कीवमधुरो नु खो सद्दो भविस्सती’ ति सद्दं सोतुकामो हुत्वा दसवलं उपसङ्कमित्वा दिब्बसोतधातुपरिकम्मं पुच्छि । भगवा पनस्स दिब्बसोतधातुया उपनिस्सयो नत्थी ति अत्वा परिकम्मं न कथेसि । न ही बुद्धा उपनिस्सयविरहितस्स परिकम्मं कथेन्ति ।
 15 सो भगवति आघातं बन्धित्वा चिन्तेसि “अहं समणं गोतमं पठमं दिब्बचक्खुपरिकम्मं पुच्छि । सो ‘मय्हं तं सम्पज्जतु वा मा वा सम्पज्जतु’ ति कथेसि । अहं पन पच्चत्तपुरिसकारेण तं निब्बत्तेत्वा दिब्बसोतधातुपरिकम्मं पुच्छि, तं मे न कथेसि । अद्वास्स एवं होति ‘अयं राजपब्बजितो दिब्बचक्खुआणं निब्बत्तेत्वा दिब्बसोतधातुआणं
 20 निब्बत्तेत्वा चेतोपरियआणं निब्बत्तेत्वा आसवानं खयआणं निब्बत्तेत्वा मया समसमो भविस्सती’ ति इस्सामच्छरियवसेन मय्हं न कथेती” ति । भिय्योसो^३ आघातं बन्धित्वा कासायानि छड्ढेत्वा गिहिभावं पत्वा पि न तुण्हीभूतो विचरति । दसवलं पन असता तुच्छेन अब्भाचिक्खन्तो विचरति । तेनाह भगवा “कोधा च पनस्स एसा
 25 वाचा भासिता”ति ।

वण्णो हेसो सारिपुत्ता ति सारिपुत्त तथागतेन सतसहस्सकप्पा-
धिकानी चत्तारि असङ्ख्येय्यानि पारमियो पूरेन्तेन एतदत्थमेव वायामो
कतो “देसनाधम्मो से निय्यानिको भविस्सती” ति । तस्सा यो एवं
वदेय्य, सो वण्णं येव तथागतस्स भासति । वण्णो हेसो सारिपुत्त
तथागतस्स, गुणो एसो तथागतस्स, न अगुणो ति दस्सेति ।

5

४-७. अयम्पि हि नाम सारिपुत्ता ति आदिना किं दस्सेति ?
सुनक्खत्तेन पटिसिद्धस्स^१ उत्तरिमनुस्सधम्मस्स अत्तनि अत्थितं
दस्सेति । भगवा किर “अयं^२, सारिपुत्त, सुनक्खत्तो मोघपुरिसो
नत्थि तथागतस्स उत्तरिमनुस्सधम्मो” ति वदति । “मय्हं च
सब्बञ्जुतञ्जाणं नाम अत्थि, इद्धिविधञ्जाणं नाम अत्थि, दिब्बसोत-
धातुञ्जाणं नाम अत्थि, चेतोपरियञ्जाणं नाम अत्थि, दसबलञ्जाणं नाम
अत्थि, चतुवेसारज्जञ्जाणं नाम अत्थि, अट्ठसु परिसासु अकम्पनञ्जाणं
नाम अत्थि, चतुर्योनिपरिच्छेदकञ्जाणं नाम अत्थि, पञ्चगति-
परिच्छेदकञ्जाणं नाम अत्थि, सब्बे पि चेते उत्तरिमनुस्सधम्मा येव ।
एवरूपेसु उत्तरिमनुस्सधम्मेसु एकस्सा पि विजाननसमत्थं धम्मन्व-
यमत्तम्पि नाम एतस्स मोघपुरिसस्स न भविस्सती” ति एतमत्थं
दस्सेतुं अयम्पि ति नाम सारिपुत्ता ति आदिना नयेन इमं देसनं
आरभि । तत्थ अन्वेती ति अन्वयो, जानाति अनुबुज्झती ति अत्थो ।
धम्मस्स अन्वयो धम्मन्वयो, तं तं सब्बञ्जुतञ्जाणादिधम्मं जानन-
पञ्चायेतं अधिवचनं । “इति पि सो भगवा” ति आदीहि एवरूपम्पि
नाम मय्हं सब्बञ्जुतञ्जाणसङ्घातं उत्तरिमनुस्सधम्मं विज्जमानमेव
अत्थी ति जानितुं तस्स मोघपुरिसस्स धम्मन्वयो पि न भविस्सती
ति दस्सेति । इद्धिविधञ्जाणादीसु पि एवं योजना वेदितव्वा ।

10

B. 331

15

20

दसबलञ्जाणादिवर्णना

८. एत्थ च किञ्चापि चेतोपरियञ्जाणानन्तरं तिस्सो विज्जा
वत्तव्वा सियुं, यस्मा पन तासु वुत्तासु उपरि दसबलञ्जाणं न

25

परिपूरति, तस्मा ता अवत्वा तथागतस्स^१ दसबलआणं^२ परिपूरं
 कत्वा दस्सेन्तो दस खो पनिमानि सारिपुत्ता ति आदिमाह । तत्थ
 तथागतबलानी ति अञ्जेहि असाधारणानि तथागतस्सेव बलानि ।
 यथा वा पुब्बबुद्धानं बलानि पुञ्चुस्सयसम्पत्तिया आगतानि, तथा
 5 आगतबलानी ति पि अत्थो । तत्थ दुविधं तथागतबलं कायबलञ्च
 आणबलञ्च । तेसु कायबलं हत्थिकुलानुसारेण वेदितव्वं । वुत्तं हेतं
 पोराणेहि—

“कालावकञ्च गङ्गेय्यं षण्डरं तम्बपिङ्गलं ।

गन्धमङ्गलहेमञ्च उपोसथछद्दन्तिमे दसा” ति ॥

10 इमानि ही दस हत्थिकुलानि । तत्थ कालावकं ति पकतिहत्थि-
 कुलं दट्ठव्वं । यं दसन्नं पुरिसानं कायबलं, तं एकस्स कालावक-
 हत्थिनो । यं दसन्नं कालावकानं बलं, तं एकस्स गङ्गेय्यस्स । यं
 दसन्नं गङ्गेय्यानं, तं एकस्स षण्डरस्स । यं दसन्नं षण्डरानं, तं
 एकस्स तम्बस्स । यं दसन्नं तम्बानं, तं एकस्स पिङ्गलस्स । यं दसन्नं
 15 पिङ्गलानं, तं एकस्स गन्धहत्थिनो । यं दसन्नं गन्धहत्थीनं, तं एकस्स
 मङ्गलस्स । यं दसन्नं मङ्गलानं, तं एकस्स हेमवतस्स । यं दसन्नं
 हेमवतानं, तं एकस्स उपोसथस्स । यं दसन्नं उपोसथानं, तं एकस्स
 छद्दन्तस्स । यं दसन्नं छद्दन्तानं, तं एकस्स तथागतस्स । नारायण-
 सङ्घातबलं^३ ति पि इदमेव वुच्चति । तदेतं पकतिहत्थिगणनाय
 20 हत्थीनं कोटिसहस्सानं पुरिसगणनाय दसन्नं पुरिसकोटिसहस्सानं
 बलं होति । इदं ताव तथागतस्स कायबलं ।

आणबलं पण पाळियं ताव आगतमेव । दसबलआणं, चतुवेसा-
 रज्जआणं, अट्ठसु परिसासु अकम्पनआणं, चतुर्योनिपरिच्छेदकआणं,
 पञ्चगतिपरिच्छेदकआणं । संयुत्तके आगतानि तेसत्तति आणानि

सत्तसत्तति आणानी (सं० २.५१) ति एवं अञ्जानि पि अनेकानि
आणसहस्सानि, एतं आणबलं नाम । इधा पि आणबलमेव अधिप्पेतं ।
आणञ्जिह्व अकम्पियट्ठेन उपत्थम्भनट्ठेन च बलं ति वुत्तं ।

येहि बलेहि समन्नागतो ति येहि दसहि आणबलेहि उपेतो
समुपेतो । आसभं ठानं ति सेट्ठट्ठानं उत्तमट्ठानं । आसभा वा पुब्बबुद्धा 5
तेसं ठानं ति अत्थो । अपि च गवसतजेट्ठको उसभो, गवसहस्सजेट्ठको
वसभो । वजसतजेट्ठको वा उसभो, वजसहस्सजेट्ठको^१ वसभो सब्ब-
गवसेट्ठो सब्बपरिस्सयसहो सेतो पासादिको महाभारवहो असनिसत-
सदेहि पि अकम्पनियो निसभो; सो इध उसभो ति अधिप्पेतो ।
इदम्पि हि तस्स परियायवचनं । उसभस्स इदं ति आसभं । ठानं ति 10
चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा अचलट्ठानं । इदं पन आसभं विया
ति आसभं । यथेव हि निसभसङ्घातो उसभो उसभबलेन सनन्नागतो
चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा अचलट्ठानेन तिट्ठति, एवं तथागतो
पि दसहि तथागतबलेहि समन्नागतो चतूहि विसारज्जपादेहि अट्ठपरि-
सपथविं उप्पीळेत्वा सदेवके लोके केनचि पच्चत्थिकेन पच्चामित्तेन 15
अकम्पियो अचलट्ठानेन^२ तिट्ठति । एवं तिट्ठमानो व तं आसभं ठानं
पटिजानाति उपगच्छति न पच्चक्खाति अत्तनि आरोपेति । तेन वुत्तं
“आसभं ठानं पटिजानाती” ति ।

परिसासू ति अट्ठसु परिसासु । सीहनादं नदती ति सेट्ठनादं
अभीतनादं नदति, सीहनादसदिसं वा नादं नदति । अयमत्थो सीह- 20 B. 333
नादसुत्तेन दीपेतब्बो । यथा वा सीहो सहनतो हननतो च सीहो ति
वुच्चति, एवं तथागतो लोकधम्मनं सहनतो परप्पवादानञ्च हननतो
सीहो ति वुच्चति । एवं वुत्तस्स सीहस्स नादं सीहनादं । तत्थ यथा सीहो
सीहबलेन समन्नागतो सब्बत्थ विसारदो विगतलोमहंसो सीहनादं
नदति, एवं तथागतसीहो पि तथागतबलेहि समन्नागतो अट्ठसु 25

परिसासु विसारदो विगतलोमहंसो इति रूपं ति आदिना नयेन
नात्ताविधदेसनाविलाससम्पन्नं सीहनादं नदति । तेन वृत्तं “परिसासु
सीहनादं नदति” ति । ब्रह्मचक्रं पवत्तेती ति एत्थ ब्रह्मं ति सेट्ठं
उत्तमं विसिट्ठं ।

5 चक्रसद्दो पनायं—

सम्पत्तियं लक्खणे च रथङ्गे इरियापथे ।

दाने रतनधम्मूर-चक्कादीसु^१ च दिस्सति ।

धम्मचक्के इध मतो^२ तं च द्वेधा विभावये ॥

- “चत्तारिमानि, भिक्खवे, चक्कानि, येहि समन्नागतानं
10 देवमनुस्सानं” (अ० २.३५) ति आदिसु हि अयं सम्पत्तियं दिस्सति ।
“पादतलेसु चक्कानि जातानी” (दी० २.१५) ति एत्थ लक्खणे ।
“चक्रं व वहतो पदं” (खु० १.१७) ति एत्थ रथङ्गे । “चतुचक्रं
नवद्वारं” (सं० १.१६) ति एत्थ इरियापथे । “ददं भुञ्ज मा च
पमादो, चक्रं पवत्तय सब्बपाणिनं” (जा० १.१६४) ति एत्थ
15 दाने । “दिब्बं चक्ररतनं पातुरहोसी” (दी० २.१३२) ति एत्थ
रतनचक्के । “मया पवत्तितं चक्रं” (खु० १.३५८) ति एत्थ
धम्मचक्के । “इच्छाहतस्स पोसस्स, चक्रं” भमति मत्थके”
(जा० १.२४) ति एत्थ उरचक्के^३ । “खुरपरियन्तेन चेपि चक्केना”
(दी० १.४६) ति एत्थ पहरणचक्के । “असनिविचक्रं”
20 (सं० २.१९२) ति एत्थ असनिमण्डले । इध पनायं धम्मचक्के
अधिप्पेतो^४ ।

तं पन धम्मचक्रं दुविधं होति—पटिवेधजाणञ्चेव देसनाजाणञ्च ।
तत्थ पञ्चापभावितं अत्तनो अरियबलावहं^५ पटिवेधजाणं । करुणा-
पभावितं सावकानं अरियबलावहं^५ देसनाजाणं । तत्थ पटिवेधजाणं

१. रतनधम्मखुरचक्कादीसु—क० ।

३. खुरचक्के—स्या० ।

५-५. अरियफलावहं—सी०, स्या० ।

२. धम्मे इध अधिप्पेतो—स्या० ।

४. मतो—स्या०

उप्पज्जमानं उप्पन्नं ति दुविधं । तज्झि अग्निक्खमनतो याव अरहत्त-
मग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । तुसितभवनतो वा याव
महाबोधिपल्लङ्के अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम ।
दीपङ्कुरदसवलतो पट्टाय वा याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे
उप्पन्नं नाम । देसनाग्गाणम्पि पवत्तमानं पवत्तं ति दुविधं । तज्झि
याव अज्जातकोण्डञ्जस्स^१ सोतापत्तिमग्गा पवत्तमानं, फलक्खणे
पवत्तं नाम । तेषु पटिवेधग्गाणं लोकुत्तरं, देसनाग्गाणं लोकियं ।
उभयम्पि पनेतं अज्जेहि असाधारणं, बुद्धानं येव ओरसग्गाणं ।

B. 334

इदानीं येहि^२ बलेहि समन्नागतो तथागतो आसभं ठानं पटि-
जानाति, यानि आदितो व “दस खो पनिमानि सारिपुत्त तथागतस्स
तथागतबलानी” ति निक्खित्तानि, तानि वित्थारतो दस्सेतुं
कतमानि दस, इध, सारिपुत्त, तथागतो ठानञ्च ठानतो ति आदिमाह ।
तत्थ ठानञ्च ठानतो ति कारणञ्च कारणतो । कारणज्झि यस्मा
तत्थ फलं तिट्ठति तदायत्तवुत्तियाय उप्पज्जति चेव पवत्तति च; तस्मा
ठानं ति वुच्चति । तं भगवा “ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं हेतु
पच्चया उप्पादाय, तं तं ठानं । ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं न हेतु
न पच्चया उप्पादाय, तं तं अट्टानं” ति पजानन्तो ठानञ्च ठानतो
अट्टानञ्च अट्टानतो यथाभूतं पजानाति । अभिधम्मे पनेतं “तत्थ कतमं
तथागतस्स ठानञ्च ठानतो अट्टानञ्च अट्टानतो यथाभूतं ञ्णं”
(वि० ४०१) ति आदिना नयेन वित्थारितमेव । यम्पी ति येन
आणेन । इदम्पि सारिपुत्त तथागतस्सा ति इदम्पि ठानाट्टानाणं
तथागतस्स तथागतबलं नाम होती ति अत्थो । एवं सब्बपदेसु योजना
वेदितब्बा ।

10

15

20

कम्मसमादानानं ति समादियित्वा कतानं कुसलाकुसलकम्मानं,
कम्ममेव वा कम्मसमादानं । ठानसो हेतुसो ति पच्चयतो चेव हेतुतो

25

च । तत्थ गतिउपधिकालपयोगा विपाकस्स ठानं, कम्मं हेतु । इमस्स पन आणस्स वित्थारकथा “अत्थेकच्चानि पापकानि कम्मसमादानानि गतिसम्पत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ती” (वि० ४०१) ति आदिना नयेन अभिधम्मे आगता येव ।

- 5 सव्वत्थगामिनिं ति सव्वगतिगामिनिं अगतिगामिनिञ्च । पटिपदं ति मग्गं । यथाभूतं पजानाती ति बहूसु ति मनुस्सेसु एकमेव पाणं घातेन्तेसु ‘इमस्स चेतना निरयगामिनी भविस्सति, इमस्स चेतना निरच्छानयोनिगामिनी’ ति इमिना नयेन एकवत्थुस्मिम्पि कुसला-कुसलचेतनासङ्घातानं पटिपत्तीनं अविपरीततो सभावं जानाति ।
- B. 335 10 इमस्स च आणस्स वित्थारकथा “तत्थ कतमं तथागतस्स सव्वत्थगामिनिं पटिपदं यथाभूतं आणं ? इध तथागतो अयं मग्गो अयं पटिपदा निरयगामी ति पजानाती” (वि० ४०२) ति आदिना नयेन अभिधम्मे आगतायेव ।

- अनेकधातुं ति चक्खुधातुआदीहि कामधातु आदीहि वा धातुहि बहुधातुं । नानाधातुं ति तासं येव धातूनं विलक्खणताय नानप्पकारधातुं । लोकं ति खन्धायतनधातुलोकं । यथाभूतं पजानाती ति तासं तासं^१ धातूनं अविपरीततो सभावं पटिविज्झति । इदम्पि आणं “तत्थ कतमं तथागतस्स अनेकधातुनानाधातुलोकं यथाभूतं आणं ? इध तथागतो खन्धनानत्तं पजानाती” (वि० ४०३) ति
- 20 आदिना नयेन अभिधम्मे वित्थारितमेव ।

नानाधिमुत्तिकतं ति हीनादीहि अधिमुत्तीहि नानाधिमुत्तिकभावं । इदम्पि आणं “तत्थ कतमं तथागतस्स सत्तानं नानाधिमुत्तिकतं यथाभूतं आणं ? इध तथागतो पजानाति—सन्ति सत्ता हीनाधिमुत्तिका” ति आदिना नयेन अभिधम्मे वित्थारितमेव^२ ।

परसत्तानं ति पधानसत्तानं । परपुग्गलानं ति ततो परेसं
हीनसत्तानं । एकत्थमेव वा एतं पदद्वयं । वेनेय्यवसेन पन द्वेधा
वुत्तं । इन्द्रियपरोपरियत्तं ति सद्धादीनं इन्द्रियानं परभावं अपर-
भावञ्च, बुद्धिञ्च हानिञ्चा ति अत्थो । इमस्स पि आणस्स वित्थार-
कथा “तत्थ कतमं तथागतस्स परसत्तानं परपुग्गलानं इन्द्रियपरो- 5
परियत्तं यथाभूतं आणं ? इध तथागतो सत्तानं आसयं पजानाति
अनुसयं पजानाती” (वि० ४०२) ति आदिना नयेन अभिधम्मे
आगता येव ।

ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं ति पठमादीनं चतुन्नं भानानं,
रूपी रूपानि पस्सती ति आदीनं अट्टन्नं विमोक्खानं, सवितक्कसवि- 10
चारादीनं तिण्णं समाधीनं, पठमज्झानसमापत्ति आदीनञ्च नवन्नं,
अनुपुब्बसमापत्तीनं । संकिलेसं ति हानभागियधम्मं । वोदानं ति
विसेसभागियधम्मं । वुट्ठानं ति “वोदानम्पि वुट्ठानं । तम्हा तम्हा
समाधिम्हा वुट्ठानम्पि वुट्ठानं” (वि० ४०६) ति एवं वुत्तपगुणज्झा-
नञ्चेव भवज्झफलसमापत्तियो च । हेट्ठिमं हेट्ठिमाञ्छ पगुणज्झानं 15
उपरिमस्स उपरिमस्स पदवुट्ठानं होति । तस्मा “वोदानम्पि वुट्ठानं”
ति वुत्तं । भवज्झेन पन सब्बज्झानेहि वुट्ठानं होति ।
फलसमापत्तिया निरोधसमापत्तितो वुट्ठानं होति । तं सन्धाय
“तम्हा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठानम्पि वुट्ठानं” ति वुत्तं । इदम्पि आणं
“तत्थ कतमं तथागतस्स भानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं संकिलेसं 20
वोदानं वुट्ठानं यथाभूतं आणं ? भायी ति चत्तारो भायी-अत्थेकच्चो
भायी सम्पत्तिं येव समानं विपत्ती ति पच्चेती” (वि० ४०६) ति
आदिना नयेन अभिधम्मे वित्थारितं । सत्तन्नं आणानं वित्थार-
कथाविनिच्छयो सम्मोहविनोदनियं विभज्जट्ठकथायं वुत्तो । पुब्बे-
निवासानुस्सतिदिब्बचक्खुआणकथा विसुद्धिमग्गे वित्थारिता । आसव- 25
क्खयकथा भयभेरवे ।

इमानि खो सारिपुत्ता ति यानि पुब्बे “दस खो पनिमान्, सारिपुत्त, तथागतस्स तथागतबलानी” ति अवोचं^१, इमानि तानी ति अप्पनं करोति । तत्थ परवादीकथा होति—दसबलजाणं नाम पाटियेक्कं नत्थि, सब्बञ्जुतञ्जाणस्सेवायं पभेदो ति । तं न तथा

5 दट्ठब्बं । अञ्जमेव हि दसबलजाणं, अञ्जं सब्बञ्जुतजाणं । दसबलजाणञ्चिह सकसककिच्चमेव जानाति । सब्बञ्जुतजाणं तस्मिं ततो अवसेसस्मिं पजानाति । दसबलजाणेषु^२ हि पठमं कारणाकारणमेव जानाति । दुतियं कम्मन्तरविपाकन्तरमेव । ततियं कम्मपरिच्छेदमेव । चतुर्थं धातुनान्तकारणमेव । पञ्चमं सत्तानं अज्झा-

10 सयाधिमुत्तिमेव । छट्ठं इन्द्रियानं तिक्खमुदुभावमेव । सत्तमं भानादीहि सद्धिं तेसं संकिलेसादिमेव । अट्ठमं पुब्बेनिवुत्थखन्धसन्ततिमेव । नवमं सत्तानं चुतिपटिसन्धिमेव । दसमं सच्चपरिच्छेदमेव । सब्बञ्जुतजाणं पन एतेहि जानितब्बञ्च ततो उत्तरिञ्च पजानाति । एतेसं पन किच्चं न सब्बं करोति । तञ्चिह भानं हुत्वा अप्पेतुं न सक्कोति,

15 इद्धि हुत्वा विकुब्बितुं न सक्कोति, मग्गो हुत्वा किलेसे खेपेतुं न सक्कोति । अपि च परवादी एवं पुच्छितब्बो—“दसबलजाणं नाम एतं सवितक्कसविचारं अवितक्कविचारमत्तं अवितक्कअविचारं कामावचरं रूपावचरं अरूपावचरं^३ लोकियं लोकुत्तरं” ति ? जानन्तो पटिपाटिया सत्त जाणानि सवितक्कसविचारानी ति वक्खति । ततो

B. 337 20 परानि द्वे अवितक्कअविचारानी ति वक्खति । आसवक्खयजाणं सिया सवितक्कसविचारं, सिया अवितक्कविचारमत्तं, सिया अवितक्कअविचारं ति वक्खति । तथा पटिपाटिया सत्त कामावचरानि, ततो परानि द्वे रूपावचरानि, अवसाने एकं लोकुत्तरं ति वक्खति । सब्बञ्जुतजाणं पन सवितक्कसविचारमेव कामावचरमेव लोकियमेवाति

25 वक्खति ।

१. अवोच—रो ।

२. दसबलजाणेषु पि—स्या० ।

३. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

एवमेत्थ अनुपदवण्णनं कत्वा इदानीं यस्मा तथागतो पठमं येव
ठानाट्टानाणेन वेनेय्यसत्तानं आसवक्खयाधिगमस्स चेव अनधिगमस्स
च ठानाट्टानभूतं किलेसावरणाभावं पस्सति, लोकियसम्मादिट्ठिट्ठान-
दस्सनतो नियतमिच्छादिट्ठिट्ठानाभावदस्सनतो च । अथ नेसं
कम्मविपाकजाणेन विपाकावरणाभावं पस्सति, तिहेतुकपटिसन्धिदस्स- 5
नतो । सब्बत्थगामिनीपटिपदाजाणेन कम्मावरणाभावं पस्सति,
अनन्तरियकम्माभावदस्सनतो । एवं अनावरणानं अनेकधातुनानाधातु-
जाणेन अनुकूलधम्मदेसनत्थं चरियाविसेसं पस्सति, धातुवेमत्त-
दस्सनतो । अथ नेसं नानाधिमुत्तिकताजाणेन अधिमुत्ति पस्सति,
पयोगं अनादियित्वा पि अधिमुत्तिवसेन धम्मदेसनत्थं । अथेवं 10
दिट्ठाधिमुत्तीनं यथासत्ति यथाबलं धम्मं देसेतुं इन्द्रियपरोपरियत्तजाणेन
इन्द्रियपरोपरियत्तं पस्सति, सद्धादीनं तिक्खमुदुभावदस्सनतो । एवं
परिञ्जातिन्द्रियपरोपरियत्ता पन ते सचे दूरे हौन्ति, पठमज्झानादीसु
वसीभूतत्ता इद्धिविसेसेन ते खिप्पं उपगच्छति । उपगन्त्वा च नेसं^१
पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणेन पुब्बजातिभावनं, दिब्बचक्खुजाणातुभावतो 15
पत्तब्बेन चेतोपरियजाणेन सम्पति चित्तविसेसं पस्सन्तो आसवक्खय-
जाणानुभावेन आसवक्खयगामिनिया पटिपदाय विगतसम्मोहत्ता
आसवक्खयाय धम्मं देसेति । तस्मा इमिना अनुक्कमेन इमानि
दसबलानि वुत्तानी ति वेदितब्बानि ।

९. तं सारिपुत्त वाचं अप्पहाया ति आदीसु पुन एवरूपिं वाचं 20
न वक्खामी ति वदन्तो तं^२ वाचं पजहति नाम । पुन एवरूपं
चित्तं न उप्पादेस्सामी ति चिन्तेन्तो चित्तं पजहति नाम । पुन एवरूपं
दिट्ठिं न गण्हस्सामी ति पजहन्तो दिट्ठिं पटिनिस्सज्जति नाम, तथा
अकरोन्तो नेव पजहति न पटिनिस्सज्जति । सो यथाभत्तं निक्खित्तो
एवं निरये ति यथा निरयपालेहि आहरित्वा निरये ठपितो, एवं 25
निरये ठपितो येवा ति वेदितब्बो ।

१. पनेस—स्या०

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

B. 338

इदानीस्स अर्थसाधकं उपमं दस्सेन्तो सेय्यथापी ति आदिमाह ।
 तत्थ सीलसम्पन्नो ति आदीसु लोकियलोकुत्तरा सीलसमाधिपञ्चा
 वेदितव्वा । लोकुत्तरवसेनेव विनिवत्तेतुम्पि^१ वट्टति । अयञ्चिह
 सम्मावाचाकम्मन्ताजीवेहि सीलसम्पन्नो, सम्मावायामसतिसमाधीहि
 5 समाधिसम्पन्नो, सम्मादिट्ठिसङ्कप्पेहि पञ्चासम्पन्नो । सो एवं
 सीलादिसम्पन्नो भिक्खु यथा दिट्ठेव धम्मे इमस्मिं येव अत्तभावे
 अञ्जं आराधेति अरहत्तं पापुणाति, एवं सम्पदमिदं, सारिपुत्त,
 वदामि इमम्पि कारणं एवरूपमेव; यथाहि मग्गानन्तरं अविरज्झित्वा
 व फलं निव्वत्तति, एवमेव इमस्सा पि पुग्गलस्स चुतिअनन्तरं
 10 अविरज्झित्वा व निरये पटिसन्धि होती ति दस्सेति । सकलस्मिञ्चिह
 बुद्धवचने इमाय उपमाय गाळ्हतरं कत्वा वुत्तउपमा नाम नत्थि ।

१०. वेसारज्जानी ति एत्थ सारज्जपटिपक्खो वेसारज्जं, चतुसु
 ठानेसु सारज्जाभावं पच्चवेक्खन्तस्स उप्पन्नसोमनस्समयजाणस्सेतं नामं ।
 सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतो ति 'अहं सम्मासम्बुद्धो, सब्बे धम्मा
 15 मया अभिसम्बुद्धा' ति एवं पटिजानतो तव । अनभिसम्बुद्धा ति
 इमे नाम धम्मा तथा अनभिसम्बुद्धा । तत्र वता ति तेसु वत^२
 अनभिसम्बुद्धा ति एवं दस्सितधम्मेसु । सहधम्मेना ति सहेतुना
 सकारणेन वचनेन सुनक्खतो विय विप्पलपन्तो अप्पमानं । निमित्तमेतं
 ति एत्थ पुग्गलो पि धम्मो पि निमित्तं ति अधिप्पेतो । 'तं पुग्गलं
 20 न पस्सामि, यो मं पटिचोदेस्सति; तं धम्मं न पस्सामि, यं दस्सेत्वा
 अयं नाम धम्मो तथा अनभिसम्बुद्धो' ति मं पटिचोदेस्सती ति
 अयमेत्थ अत्थो । खेमप्पत्तो ति खेमं पत्तो, सेसपदद्वयं इमस्सेव
 वेवचनं । सब्बं^३ हेतं^३ वेसारज्जजाणमेव सन्धाय वुत्तं । दसवलस्स
 हि अयं धम्मो तथा अनभिसम्बुद्धो ति चोदकं पुग्गलं वा चोदना-
 25 कारणं अनभिसम्बुद्धधम्मं वा अपस्सतो सभावबुद्धो येव वा समानो

१. विनिवट्टेतुम्पि—सी० ।

२-३. सब्बम्पेतं—सी० ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

अहं बुद्धोस्मी ति वदामी ति पच्चवेक्खन्तस्स बलवतरं सोमनस्सं
उप्पज्जति । तेन सम्पयुत्तं ञ्णं वेसारज्जं नाम । तं सन्धाय
“खेमप्पत्तो” ति आदिमाह । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अन्तरायिका धम्मा ति एत्थ पन अन्तरायं करोन्ती ति
अन्तरायिका, ते अत्थतो सच्चिच्च वीतिकन्ता सत्त आपत्तिक्खन्धा । ५
सच्चिच्च वीतिकन्तज्झि अन्तमसो दुक्कटदुब्भासितम्पि मग्गफलानं
अन्तरायं करोति । इध पन मेथुनधम्मो अधिप्पेतो । मेथुनं सेवतो
हि यस्स कस्सचि निस्संसयमेव मग्गफलानं अन्तरायो होति । यस्स
खो पन तेसु अत्थाया ति रागक्खयादीसु यस्स अत्थाय । धम्मो
देसितो ति असुभभावनादिधम्मो कथितो । तत्र वत मं ति तस्मिं 10
अनिय्यानिकधम्मे मं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

B. 339

अट्ठपरिसवण्णना

११. “अट्ठ खो इमा सारिपुत्ता” ति इदं कस्मा आरद्धं ?
वेसारज्जञ्णस्स बलदस्सनत्थं । यथा हि व्यत्तं परिसं अज्झोगाहेत्वा
विज्जूनं चित्तं आराधनसमत्थाय कथाय धम्मकथिकस्स छेकभावो
पज्जायति, एवं? इमा अट्ठ परिसा पत्वा? वेसारज्जञ्णस्स 15
वेसारज्जभावो सक्का जातुं ति वेसारज्जञ्णस्स बलं दस्सेन्तो अट्ठ खो
इमा सारिपुत्ता ति आदिमाह ।

तत्थ खत्तियपरिसा ति खत्तियानं सन्निपतित्वा निसिन्नट्ठानं,
एस नयो सब्बत्थ । मारकायिकानं पन सन्निपतित्वा निसिन्नट्ठानं
मारपरिसा वेदितब्बा, न मारानं । सब्बा पि चेता परिसा 20
उग्गट्ठानदस्सनवसेन गहिता । मनुस्सा हि “एत्थ राजा निसिन्नो”
ति पकतिवचनम्पि वत्तुं न सक्कोन्ति, कच्छेहि सेदा मुच्चन्ति ।
एवं उग्गा खत्तियपरिसा । ब्राह्मणा तीसु वेदेसु कुसला होन्ति,

गहपतयो नानावोहारेसु चेव अक्खरचिन्ताय च । समणा सकवाद-
परवादेसु कुसला होन्ति । तेसं मज्झे धम्मकथाकथनं नाम अतिविय
भारो । अमनुस्सा पि उग्गा होन्ति । अमनुस्सो ति हि वुत्तमत्ते
पि मनुस्सानं सकलसरीरं सङ्कम्पति^१ । तेसं रूपं वा दिस्वा सद्दं
5 वा सुत्वा सत्ता विसाञ्जनो होन्ति । एवं अमनुस्सा परिसा उग्गा ।
तासु पि धम्मकथाकथनं नाम अतिविय भारो । इति उग्गट्टान-
दस्सनवसेन ता गहिता ति वेदितब्बा ।

अञ्जोगाहती ति अनुपविसति । अनेकसतं खत्तियपरिसं
ति विम्बिसारसमागम - आतिसमागम- लिच्छवीसमागमसदिसं^२ ।

- 10 अञ्जेसु पि चक्कवाळेसु लब्भति येव । किं पन भगवा अञ्जानि
चक्कवाळानि पि गच्छती ति ? आम गच्छति । कीदिसो हुत्वा ?
B. 340 यादिसा ते, तादिसो येव । तेनेवाह “अभिजानामि खो पनाहं,
आनन्द, अनेकसतं खत्तियपरिसं उपसङ्गमिता, तत्थ यादिसको
तेसं वण्णो होति, तादिसको मय्हं वण्णो होति । यादिसको तेसं
15 सरो होति, तादिसको मय्हं सरो होति । धम्मिया कथाय सन्दस्सेमि
समादपेमि समुत्तेजेमि सम्पहंसेमि । मासमानञ्च मं न जानन्ति ‘को
नु खो अयं भासति देवो वा मनुस्सो वा’ ति । धम्मिया कथाय
सन्दस्सेत्वा समादपेत्वा समुत्तेजेत्वा सम्पहंसेत्वा अन्तरधायामि ।
अन्तरहितञ्च । मं न जानन्ति ‘को नु खो अयं अन्तरहितो देवो
20 वा मनुस्सो वा’ ” (दी० २.८६) ति ।

खत्तिया कैयूरङ्गदमालागन्धादिविभूसिता^३ नानाविरागवसना
आमुक्कमणिकुण्डला^४ मोळिधरा होन्ति । किं भगवा पि एवं अत्तानं
मण्डेति ? ते च ओदाता पि होन्ति काळा पि मङ्गुलच्छवी पि ।
किं सत्था पि एवरूपो होती ति ? सत्था अत्तनो पव्वजितवेसेनेव

१. कम्पति—सी० ।

२. ०भूसिता—सी० ।

३. ०समागमादिसिदिसं—सी० ।

४. आमुत्तमणिकुण्डला — सी०, स्या०,
क० ।

गच्छति, तेसं पन तादिसो हुत्वा उपट्ठाति, गत्वा राजासने
निसिन्नं अत्तानं दस्सेति, तेसं “अज्ज अम्हाकं राजा अतिविय
विरोचती” ति होति । ते च भिन्नस्सरा^१ पि होन्ति गगगरस्सरा^२
पि काकस्सरा पि । सत्था ब्रह्मस्सरेनेव धम्मं कथेति । ‘तादिसको
मय्हं सरो होती’ ति इदं पन भासन्तरं सन्धाय कथितं । मनुस्सानं
पन तं सुत्वा “अज्ज राजा मधुरेन सरेन कथेति” ति होति । कथेत्वा
पक्कन्ते च भगवति पुन राजानं आगतं दिस्वा “को नु खो अयं”
ति वीमंसा उप्पज्जति ।

इदं वुत्तं होति — को नु खो अयं इमस्मिं ठाने इदानेव
मागधभासाय सीहळभासाय मधुरेन सरेन कथेन्तो अन्तरहितो, 10
किं देवो उदाहु मनुस्सो ति । किमत्थं पनेवं अजानन्तानं धम्मं
देसेती ति ? वासनत्थाय । एवं सुतो पि हि धम्मो अनागते पच्चयो
होति येवा ति अनागतं पटिच्च देसती ति ।

सन्निसिन्नपुब्बं ति सङ्गम्म निसिन्नपुब्बं । सल्लपितपुब्बं ति
आलापसल्लापो^३ कतपुब्बो । साकच्छा ति धम्मसाकच्छा पि समा- 15
पज्जितपुब्बा । अनेकसतं ब्राह्मणपरिसं ति आदीनम्पि^४ सोणदण्डसमा-
गमादिवसेन चैव अञ्जचक्कवाळवसेन च सम्भवो वेदितब्बो ।

चतुयोनिवण्णना

१२. चतस्सो खो इमा, सारिपुत्त, योनियो ति एत्थ योनी ति B. 341
खन्धकोट्टासस्स पि कारणस्स पि पस्सावमग्गस्स पि नामं । “चतस्सो
नागयोनियो चतस्सो सुपण्णयोनियो” (सं० २.४५६) ति एत्थ हि 20

१. छिन्नस्सरा—सी० ।

२. बद्धस्सरा—सी० ; गम्भीरस्सरा—स्या० ।

३. अल्लापसल्लापो—सी० ।

४. आदिना हि—स्या० ;

५. आदिना पि—क० ।

- खन्धकोट्टासो योनि नाम । “योनि^१ हेसा, भूमिज, फलस्सअधिगमाया”
 (म० ३.२०९) ति एत्थ कारणं । “न चाहं ब्राह्मणं ब्रूमि, योनिजं
 मत्तिसम्भवं” (म० २.४६५) ति एत्थ पस्सावमग्गो । इध पन
 खन्धकोट्टासो योनी ति अधिप्पेतो । तत्थ अण्डे जाता अण्डजा ।
 5 जलाबुम्हि जातो जलाबुजा । संसेदे जाता संसेदजा । विना एतेहि
 कारणेहि उप्पतित्वा विय निब्बत्ता अभिनिब्बत्ता ति ओपपातिका ।
 अभिनिब्भिज्ज जायन्ती ति भिन्दित्वा निक्खमनवसेन जायन्ति ।
 पूतिकुणपे वा ति आदीहि अनिट्ठट्ठानानेव^२ दस्सितानि । इट्ठेसु पि
 सप्पितेलमधुफाणितादीसु सत्ता जायन्ति एव । देवा ति आदीसु
 10 चातुमहाराजिकतो पट्ठाय उपरिदेवा ओपपातिका व होन्ति । भूम-
 देवा^३ पन चतुयोनिका । एकच्चे च मनुस्सा ति मनुस्सेसु केचि देवा
 विय ओपपातिका च होन्ति । येभ्य्येन पनेते जलाबुजा व, अण्डजा
 पि एत्थ कोन्तपुत्ता^४ द्वेभातियत्थेरा विय, संसेदजा पि पदुमगब्भे
 निब्बत्तपोक्खरसातिब्राह्मण-पदुमवतिदेवीआदयो विय । एवं विनि-
 15 पातिकेसु, निज्झामतण्हकपेता नेरयिका विय ओपपातिका येव ।
 अवसेसा चतुयोनिका पि होन्ति । यथा ते, एवं यक्खा पि सब्बचतुप्पद-
 पक्खिजातिदीघजातिआदयो पि सब्बे चतुयोनिका येव ।

पञ्चगतिवण्णना

१३. पञ्च खो इमा, सारिपुत्त, गतियो ति एत्थ सुकतदुक्कटकम्म-
 वसेन गन्तब्बा ति गतियो । अपि च गतिगति निब्बत्तिगति अज्झा-
 20 सयगति विभवर्गात् निप्फत्तिगती ति बहुविधा गति नाम । तत्थ
 “तं गतिं पेच्च गच्छामी” (अं० २.१८५) ति च, “यस्स गतिं न
 जानन्ति, देवा गन्धब्बमानुसा” (खु० १.५७) ति च अयं गतिगति
 नाम । “इमेसं खो अहं भिक्खूनं सीलवन्तानं नेव जानामि गतिं वा

१. अयोनि—रो० ।

२. अनिट्ठानेव—सी० ।

३. भूमदेवा—सी०, स्या० ।

४. कोण्डपुत्ता—क० ।

अगतिं वा” ति अयं निव्वत्तिगति नाम । “एवम्पि खो ते अहं ब्रह्म
गतिं च पजानामि जुतिं^१ च पजानामी” ति अयं अज्झासयगति
नाम । “विभवो गति धम्मानं, निब्बानं अरहतो गती”(परि० २६४)
ति अयं विभवगति नाम । “द्वे येव गतियो भवन्ति अनज्जा”
(दी० १.७७; दी० २.१४) ति अयं निप्फात्तगति नाम । तासु ५
इध गतिगति अधिप्पेता ।

निरयो ति आदीसु निरतिअत्थेन निरस्सादद्वेन निरयो । तिरियं
अञ्छिता ति तिरच्छाना । तेसं योनि तिरच्छानयोनि । पेच्चभावं पत्तानं
विसयो ति पेत्तिविसयो । मनसो उस्सन्नत्ता मनुस्सा । पञ्चहि
कामगुणेहि अत्तनो अत्तनो आनुभावेहि च दिव्वन्ती ति देवा । १०
निरयञ्चाहं सारिपुत्ता ति आदीसु निरयो ति सद्धि ओकासेन खन्धा ।
तिरच्छानयोनिं चा ति आदीसु पि एसेव नयो । मग्गं पटिपदं ति
उभयेन पि वुत्तगतिसंवत्तनिककम्ममेव दस्सेति । यथा च पटिपन्नो
ति येन मग्गेन याय पटिपदाय पटिपन्नो ति उभयम्पि एकतो कत्वा
निदिसति । अपायं ति आदीसु वड्डिसज्जाता सुखसज्जाता वा अया १५
अपेतत्ता अपायो । दुक्खस्स गति पटिसरणं ति दुग्गति । दुक्करकारिनो
एत्थ विनिपत्तन्ती ति विनिपातो । निब्बानञ्चाहं ति इदं पन न केवलं
गतिगतिमेव, गतिनिस्सरणं निब्बानम्पि जानामी ति दस्सनत्थं
आह । इध मग्गो पटिपदा ति उभयेना पि अरियमग्गो व वुत्तो ।

आणप्पवत्ताकारवण्णना

१४. इदानि यथावुत्तेसु सत्तसु ठानेसु अट्टसु ठानेसु अत्तनो २०
आणप्पवत्ताकारं दस्सेन्तो इधाहं सारिपुत्ता ति आदिमाह ।

तत्थ एकन्तदुक्खा ति निच्चदुक्खा निरन्तरदुक्खा । तिब्बा ति
बहला । कटुका ति खरा । सेय्यथापी ति आदीनि ओपम्मदस्सनत्थं
वुत्तानि । तत्थ कासू ति आवाटो पि वुच्चति रासि पि ।

“किन्तु सन्तरमानोव कासुं खणसि सारथि ।

पुट्टो मे सम्म अक्खाहि किं कासुया करिस्ससी”

(जा० २.१५६) ति—

एत्थ हि आवाटो कासु नाम ।

B. 343 5

“अङ्गारकासुं अपरे फुनन्ति, नरा रुदन्ता परिदङ्गुत्ता”
(जा० २.१९७) ति—

एत्थ रासि । इध पन आवाटो अधिप्पेतो । तेनेवाह
“साधिकपोरिसा” ति । तत्थ साधिकं पोरिसं पमाणं अस्सा ति
साधिकपोरिसा, अतिरेकपञ्चरतना ति अत्थो । वीतच्चिकानं
10 वीतधूमानं ति एतं पारिळाहस्स बलवभावदीपनत्थं वुत्तं, अच्चिया
वा सति^१ धूमे वा सति वातो समुट्ठाति, तेन परिळाहो न बलवा
होति । धम्मपरेतो ति धम्मानुगतो । तसितो ति जाततण्हो । पिपासितो
ति उदकं पातुकामो । एकायनेन मग्गेना ति एकपथेनेव^२ मग्गेन,
अनुकमानियेन उभोसु पस्सेसु निरन्तरकण्टकरुक्खगहनेन । पणिधाया
15 ति अङ्गारकासुयं पत्थना नाम नत्थि, अङ्गारकासुं आरब्भ पन
इरियापथस्स ठपितत्ता एवं वुत्तं ।

एवमेव खो ति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — अङ्गारकासु
विय हि निरयो दट्ठब्बो । अङ्गारकासुमग्गो विय निरयूपगं कम्मं ।
मग्गारुळ्हो विय कम्मसमङ्गीपुग्गलो । चक्खुमा पुरिसो विय
20 दिब्बचक्खुको भगवा । यथा सो पुरिसो मग्गारुळ्हं दिस्वा विजानाति
“अयं इमिना मग्गेन गत्त्वा अङ्गारकासुयं पतिस्सती” ति, एवमेवं
भगवा पाणातिपातादीसु यं किञ्चि कम्मं आयूहन्तं एवं जानाति
“अयं इमं कम्मं कत्वा निरये निब्बत्तिस्सती” ति । यथा सो पुरिसो
अपरभागे तं अङ्गारकासुया पतितं पस्सति, एवमेव भगवा अपरभागे
25 “सो पुरिसो तं कम्मं कत्वा कुहिं निब्बत्तो” ति आलोकं वड्ढेत्वा

दिब्बचक्खुना ओलोकेन्तो निरये निब्बत्तं पस्सति पञ्चविधबन्धनादि-
महादुक्खं अनुभवन्तं । तत्थ किञ्चापि तस्स कम्मयूहनकाले अञ्जो
वण्णो, निरये निब्बत्तस्स अञ्जो, अथा पि “सो सत्तो तं कम्मं
कत्वा कत्थं^१ निब्बत्तो” ति ओलोकेन्तस्स अनेकसहस्सानं सत्तानं
मज्झे ठितो पि “अयं सो” ति सो येव सत्तो आपाथं आगच्छति, 5
“दिब्बचक्खुबलं नाम एतं” ति वदन्ति ।

दुतियउपमायं यस्मा अङ्गारकासुयं विव गूथकूपे परिळाहो
नत्थि, तस्मा “एकन्तदुक्खा” ति अवत्वा “दुक्खा” ति आदिमाह
एत्था पि पुरिमनयेनेव ओपम्मसंसन्दनं वेदितब्बं । इमम्पि हि^२
पुग्गलं भगवा हत्थियोनिआदीसु यत्थ कत्थचि निब्बत्तं वधबन्धन- 10 B. 344
आकड्डुनविकड्डुनादीहि महादुक्खं अनुभवमानं पस्सति येव ।

ततियउपमायं तनुपत्तपलासो ति न अब्भपटलं विव तनुपण्णो,
विरळपण्णत्तं पनस्स^३ सन्धाय इदं वुत्तं । कबरच्छायो ति विरळच्छायो ।
हुक्खबहुला ति पेत्तिविसयस्मिं हि दुक्खमेव बहुलं, सुखं परित्तं,
कदाचि अनुभवितब्बं होति, तस्मा एवमाह । एत्था पि पुरिमनयेनेव 15
ओपम्मसंसन्दनं वेदितब्बं ।

चतुत्थ उपमायं बहलपत्तपलासो ति निरन्तरपण्णो पत्तसञ्चन्नो ।
सन्तन्दायो^४ ति पासाणच्छत्तं विव घनच्छायो । सुखबहुला वेदना ति
मनुस्सलोके खत्तियकुलादीसु सुखबहुला वेदना वेदितब्बा होति, ता
वेदयमानं निपन्नं वा निसिन्नं वा पस्सामी ति दस्सेति । इधा पि 20
ओपम्मसंसन्दनं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

पञ्चमउपमायं पासादो ति दीघपासादो । उल्लित्तावलित्तं ति
अन्तो चेव उल्लित्तं^५ बहि च अवलित्तं^६ फुसितग्गळं ति द्वारबाहाही

१. तत्थ—सी०, स्या० ।

३. पन—स्या० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

६. लित्तं—सी० ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

४. सन्दच्छायो—सी०; सण्डच्छायो—
स्या० ।

सद्धिं सुपिहितकवाटं । गोतकत्थतो ति चतुरङ्गुलाधिकलौमेन
 काळकोजवेन अत्थतो । पटिकत्थतो ति उण्णामयेन सेतअत्थरणेन
 अत्थतो । पल्लिकत्थतो ति घनपुप्फकेन उण्णामयअत्थरणेन अत्थतो ।
 कदलिमिगपवरच्चत्थरणो^१ ति कदलिमिगचम्ममयेन उत्तमपच्चत्थरणेन
 5 अत्थतो । तं किर पच्चत्थरणं सेतवत्थस्स उपरि कदलिमिगचम्मं
 अत्थरित्वा सिब्बेत्वा करोन्ति । सउत्तरच्छदो ति सह उत्तरच्छदेन,
 उत्तरिवद्धेन रत्तवितानेन सद्धिं ति अत्थो । उभतो लोहितकूपधानो
 ति सीसुपधानञ्च पादूपधानञ्च ति पल्लङ्कस्स उभतो ठपितलोहित-
 कूपधानो । इधा पि उपमासंसन्दनं पुरिमनयेनेव वेदितव्वं^२ ।

- 10 अयं पनेत्थ अपरभागयोजना—यथा सो पुरिसो मग्गारूळहमेव
 जानाति “अयं एतेन मग्गेन गत्त्वा पासादं आरुह्य कूटागारं
 पविसित्वा पल्लङ्के निसीदिस्सति वा निपज्जिस्सति वा” ति, एवमेवं
 भगवा दानादीसु पुञ्जकिरियवत्थूसु यं किञ्चि कुसलकम्मं आयुहन्तं
 येव पुग्गलं दिस्वा “अयं इमं कत्वा देवलोके निब्बत्तिस्सती” ति
 B. 345 15 जानाति । यथा सो पुरिसो अपरभागे तं पासादं आरुह्य कूटागारं
 पविसित्वा पल्लङ्के निसिन्नं वा निपन्नं वा एकन्तसुखं निरन्तरसुखं
 वेदनं वेदयमानं पस्सति, एवमेवं भगवा अपरभागे “सो तं कल्याणं
 कत्वा कुहिं निब्बत्तो” ति आलोकं वड्ढेत्वा दिव्वचक्खुना ओलोकेन्तो
 देवलोके निब्बत्तं पस्सति नन्दनवनादीसु अच्छरासंघपरिवुत्तं
 20 दिव्वसम्पत्तिं अनुभवमानं ।

आसवक्खयवारवण्णना

आसवक्खयवारे “दिब्बेन चक्खुना” ति अवत्वा “तमेनं
 पस्सामी” ति वुत्तं । तं कस्मा ति चे ? नियमाभावा । इमं हि
 पुग्गलं दिव्वचक्खुना पि पस्सिस्सति, चेतोपरियआणेना पि जानिस्सति,
 सब्बञ्जुतआणेन पि जानिस्सति येव । एकन्तसुखा वेदना ति इदं
 25 किञ्चापि देवलोकसुखेन सद्धिं व्यञ्जनतो एकं, अत्थतो पन नाना

होति । देवलोकसुखं हि रागपरिळाहादीनं अत्थिताय न एकन्तेनेव सुखं । निब्बानसुखं पन सब्बपरिळाहानं वूपसमाय सब्बाकारेन एकन्तसुखं । उपमायम्पि “यथा पासादे एकन्तसुखा” ति वुत्तं । तं मग्गपरिळाहस्स अवूपसन्तताय छातज्झत्तताय पिपासाभिभूतताय च न एकन्तमेव सुखं । वनसण्डे पन पोक्खरणियं ओरुय्ह रजोजल्लस्स पवाहितत्ता मग्गदरथस्स वूपसन्तताय भिसमूलखादनेन च मधुरोदकपानेन च खुप्पिपासानं विनीतताय उदकसाटकं परिवत्तेत्वा मट्ठदुकूलं^१ निवासेत्वा तण्डुलत्थविकं उस्सीसके कत्वा उदकसाटकं पीळेत्वा हृदये ठपेत्वा मन्दमन्देन च वातेन बीजयमानस्स निपन्नता सब्बाकारेन एकन्तसुखं होति ।

10

एवमेव खो ति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं—पोक्खरणी विय हि अरियमग्गो दट्ठब्बो । पोक्खरणिमग्गो विय पुब्बभागपटिपदा । मग्गाख्ख्हो विय पटिपदासमङ्गीपुग्गलो । चक्खुमा पुरिसो विय दिब्बचक्खु^२ भगवा । वनसण्डो विय निब्बानं । यथा सो पुरिसो मग्गाख्ख्हं दिस्वा व जानाति “अयं इमिना मग्गेन गन्त्वा पोक्खरणियं न्हत्वा रमणीये वनसण्डे ख्खमूले निसीदिस्सति वा निपज्जिस्सति वा” ति, एवमेवं भगवा पटिपदं पूरेन्तमेव नामरूपं परिच्छिन्दन्तमेव पच्चयपरिग्गहं करोन्तमेव लक्खणारम्मणाय विपस्सनाय कम्मं करोन्तमेव जानाति “अयं इमं पटिपदं पूरेत्वा सब्बआसवे खेपेत्वा अनासवं चेतोविमुत्ति पञ्चाविमुत्ति ति एवं वुत्तं फलसमापत्ति उपसम्पज्ज विहरिस्सती” ति । यथा सो पुरिसो अपरभागे तायं पोक्खरणियं न्हत्वा वनसण्डं पविसित्वा निसिन्नं वा निपन्नं वा एकन्तसुखं वेदनं वेदयमानं पस्सति, एवमेवं भगवा अपरभागे तं पुग्गलं पटिपदं पूरेत्वा मग्गं भावेत्वा फलं सच्छिक्त्वा निरोधसयन-वरगतं निब्बानारम्मणं फलसमापत्ति अप्पेत्वा एकन्तसुखं वेदनं वेदयमानं पस्सति ।

20

3. 346

दुक्करकारिकादिसुद्धिवर्णना

१५. “अभिजानामि खो पनाहं, सारिपुत्त, चतुरङ्गसमन्नागतं”
 ति इदं कस्मा आरद्धं । पाटियेक्कं अनुसन्धिवसेन आरद्धं । अयं किर
 सुनक्खत्तो दुक्करकारिकाय सुद्धि होती ति एवंलद्धिको । अथस्स
 भगवा मया^१ एतस्मिं अत्तभावे ठत्वा चतुरङ्गसमन्नागतं दुक्कटं
 5 कतं, दुक्करकारको नाम मया सदिसो नत्थि । दुक्करकारेण सुद्धिया
 सति अहमेव सुद्धो भवेय्यं ति दस्सेतुं इमं देसनं आरभि । अपि च
 अयं सुनक्खत्तो दुक्करकारिकाय पसन्नो, सो चस्स पसन्नभावो “अहसा
 खो, भगव, सुनक्खत्तो लिच्छविपुत्तो अचेलं कोरक्खत्तियं चतुक्कुण्डिकं
 छमानिकिण्णं भक्खसं^२ मुखेन खादन्तं मुखेन भुञ्जन्तं, दिस्वानस्स
 10 एतदहोसि, साधु रूपो वत भो अयं^३ समणो चतुक्कुण्डिको
 छमानिकिण्णं भक्खसं^४ मुखेनेव खादति, मुखेनेव भुञ्जती (दी० ३.६-७)
 ति” एवमादिना पाथिकसुत्ते आगतनयेन वेदितब्बो ।

अथ भगवा अयं दुक्करकारिकाय पसन्नो, मया च एकस्मि
 अत्तभावे ठत्वा चतुरङ्गसमन्नागतं दुक्करं कतं, दुक्करकारे पसीदन्तेना
 15 पि अनेन मयि पसीदितब्बं सिया, सो पिस्स पसादो मयि नत्थी ति
 दस्सेन्तो^५ इमं देसनं आरभि ।

तत्र ब्रह्मचरियं ति दानम्पि वेय्यावच्चम्पि सिक्खापदम्पि ब्रह्म-
 विहारा पि धम्मदेसना पि मेथुनविरति पि सदारसन्तोसो पि
 उपोसथो पि अरियमग्गो पि सकलसासनम्पि अज्झासयो पि विरियम्पि
 20 वुच्चति ।

B. 347

“किं ते वतं किं पन ब्रह्मचरियं,
 किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।

१. मया च—सी० ।

२. भक्खासं—सी० ।

३. अरहं—सी० ।

४. भक्खासं—सी० ।

५. दस्सेन्तो पि—सी० ।

इद्धी जुती बलविरियूपपत्ति,
 इदञ्च ते नागं महाविमानं ॥
 अहञ्च भरिया च मनुस्सलोके,
 सद्धा उभो दानपती अहुम्हा ।
 ओपानभूतं मे घरं तदासि,
 सन्तप्पिता समणब्राह्मणा च ॥
 तं मे वतं तं पन ब्रह्मचरियं,
 तस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
 इद्धी जुती बलविरियूपपत्ति,
 इदञ्च मे धीर महाविमानं”

5

10

(जा० २.३१७-३१८) ति—

इमस्मिञ्चिह पुण्णकजातके दानं ब्रह्मचरियं ति वुत्तं ।

“केन पाणि कामददो केन पाणि मधुस्सवो ।

केन ते ब्रह्मचरियेन पुञ्जं पाणिमिह इज्झति ॥

तेन पाणि कामददो तेन पाणि मधुस्सवो ।

तेन मे ब्रह्मचरियेन पुञ्जं पाणिमिह इज्झती”

15

(खु० २-१६४) ति—

इमस्मिं अङ्कुरपेतवत्थुस्मिं वेय्यावच्चं ब्रह्मचरियं ति वुत्तं । “एवं
 खो तं, भिक्खवे, तित्तिरियं नाम ब्रह्मचरियं अहोसी” (चु० २५६)
 ति इमस्मिं तित्तिरजातके पञ्चसिक्खापदं ब्रह्मचरियं ति वुत्तं । “तं
 खो पन मे, पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं नेव निब्बिदाय न विरागाय न
 निरोधाय, यावदेव ब्रह्मलोकूपपत्तिया” (दी० २.१८७) ति इमस्मिं

20

महागोविन्दसुत्ते ब्रह्मविहारा ब्रह्मचरियं ति वुत्ता । “एकस्मिं^१ ब्रह्म-
चरियस्मिं, सहस्सं मच्चुहायिनं” (सं० १.१५५) ति एत्थ
धम्मदेसना ब्रह्मचरियं ति वुत्ता । “परे^२ अब्रह्मचारी भविस्सन्ति,
मयमेत्थ ब्रह्मचारी भविस्सामा” ति सल्लेखसुत्ते मेथुनविरति
५ ब्रह्मचरियं ति वुत्ता ।

B. 348

“मयञ्च भरिया नातिकमाम,
अम्हे च भरिया नातिकमन्ति ।
अञ्जत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम,
तस्मा हि अम्हं दहरा न मीयरे”
10 (जा० १.१०६-१०७) ति—

महाधम्मपालजातके सदारसन्तोसो ब्रह्मचरियं ति वुत्तो ।

“हीनेन ब्रह्मचरियेन खत्तिये उपपज्जति ।
मज्झिमेन च देवत्तं^३ उत्तमेन विसुज्झती”
(खु० १.१७६) ति ॥

15 एवं निमिजातके अत्तदमनवसेन कतो अट्ठङ्गिको उपोसथो ब्रह्म-
चरियं ति वुत्तो । “इदं खो पन मे पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्त-
निब्बिदाय विरागाय...पे०...अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो”,
(दी० २.१८७) ति महागोविन्दसुत्तस्मिञ्चेव ब्रह्मचरियं ति
वुत्तो । “तयिदं ब्रह्मचरियं इद्धञ्चेव फीतञ्च वित्थारिकं बाहुजञ्जं
20 पुथुभूतं याव देवमनुस्सेहि सुप्पकासितं”, (दी० ३.९६) ति पासा-
दिकसुत्ते सिक्खत्तयसङ्गहं सासनं ब्रह्मचरियं ति वुत्तं ।

“अपि अतरमानानं फलासाव समिज्झति ।
विपक्कब्रह्मचरियोस्मि एवं जानाहि गामणी”
(खु० १.४) ति—

१. एतस्मि—सी० ।

२. अपरे—स्या० ।

३. देवेसु—स्या० ।

एत्थ अज्झासयो ब्रह्मचरियं ति वुत्तो । इध पन विरियं ब्रह्म-
चरियं ति अधिप्पेतं । विरियब्रह्मचरियस्स हि इदमेव सुत्तं । तदेतं
एकस्मिं अत्तभावे चतुब्बिधस्स दुक्कटस्स कतत्ता चतुरङ्गसमन्नागतं
ति वुत्तं ।

तपस्सी सुदं होमी ति सुदं ति निपातमत्तं, तपनिस्सितको होमी 5
ति अत्थो । परमतपस्सी ति परमो तपस्सी, तपनिस्सितकानं
उत्तमो । लूखो^१ सुदं^२ होमी ति लूखो होमि । जेगुच्छी ति पाप-
जेगुच्छिको । पविवित्तो^३ सुदं^२ होमी ति पविवित्तो अहं होमि ।
तत्रास्सु मे इदं सारिपुत्ता ति तत्र चतुरङ्गे ब्रह्मचरिये इदं मम
तपस्सिताय होति, तपनिस्सितकभावे मय्हं इदं अचेलकादि- 10
तपस्सितकतं होती ति दस्सेति ।

तत्थ अचेलको ति निच्चेलो नग्गो । गुत्ताचारो ति विसट्ठाचारो, B. 349
उच्चारकम्मादीसु लोकीयकुलपुत्ताचारेण विरहितो, ठितको व उच्चारं
करोमि, पस्सावं करोमि, खादामि भुञ्जामि, च । इत्थापलेखनो
ति हत्थे पिण्डम्मिह ठिते जिह्वाय हत्थं अपलिखामि, उच्चारं वा 15
कत्वा हत्थस्मिञ्चेव दण्डकसञ्ची हुत्वा हत्थेन अपलिखामी ति
दस्सेति । ते किर दण्डकं सत्तो ति पञ्जपेन्ति, तस्मा तेसं पटिपदं
पूरेन्तो एवमकासि । भिक्खागहणत्थं 'एहि भदन्ते' ति वुत्तो न
एती ति नएहिभदन्तिको । तेन हि 'तिट्ठ भदन्ते' ति वुत्तो पि न
तिट्ठती ति नतिट्ठभदन्तिको । तदुभयम्पि तित्थिया एवं एतस्स वचनं 20
कतं ति भविस्सतीति न करोन्ति । अहम्पि एवं अकासिं ति दस्सेति ।
अभिहटं ति पुरेतरं गहेत्वा आहटं भिक्खं । उद्दिस्सकतं^३ ति 'इदं
तुम्हे उद्दिस्स कतं' ति एवं आरोचितभिक्खं । न निमन्तनं ति
'असुकं नाम कुलं वा वीथि वा गामं वा पविसेय्याथा' ति एवं
निमन्तिभिक्खम्पि न सादियामि न गण्हामि । 25

१-१. लूखस्सुदं—सी० ।

२-२. पविवित्तस्सुदं—सी० ।

३. उद्दिस्सकटं—स्या० ।

- न कुम्भिमुखा ति कुम्भितो उद्धरित्वा दिव्यमानं भिक्खं न गण्हामि । न कळोपिमुखा ति कळोपी ति उक्खलि वा पच्छि वा, ततो पि न गण्हामि । कस्मा ? कुम्भिकळोपियो मं निस्साय कटच्छुना^१ पहारं^१ लभन्ती ति । न एळकमन्तरं ति उम्मारं अन्तरं
- ८ कत्वा दिव्यमानं न गण्हामि । कस्मा ? अयं मं निस्साय अन्तरकरणं लभती ति । दण्डमुसलेसु पि एसेव नयो । न द्विन्नं ति द्वीसु भुञ्जमानेसु एकस्मि उट्ठाय देन्ते न गण्हामि । कस्मा ? कवळन्तरायो होती ति । न गब्भिनिया ति आदीसु पन गब्भिनिया कुच्छियं दारको किलमति, पायन्तिया दारकस्स खीरन्तरायो होति
- १० पुरिसन्तरगताय रतिअन्तरायो होती ति न गण्हामि । न संकित्तीसू ति संकित्तेत्वा कतभत्तेसु । दुब्भिव्वसमये किर अचेलकसावका अचेलकानं अत्थाय ततो ततो तण्डुलादीनि समादपेत्वा भत्तं पचन्ति । उक्कट्टाचेलको ततो पि न पटिगण्हाति ।

- न यत्थ सा ति यत्थ सुनखो पिण्डं लभिस्सामी ति उपट्ठितो
- १५ होति, तत्थ तस्स अदत्त्वा आहटं न गण्हामि । कस्मा ? एतस्स पिण्डन्तरायो होती ति । सण्डसण्डचारिनी ति समूहसमूहचारिनी, सचे हि अचेलकं दिस्वा इमस्स भिक्खं दस्सामा ति मानुसका भत्तगेहं पविसन्ति । तेसु च पविसन्तेसु कळोपिमुखादीसु निलीना मक्खिका^२ उप्पत्तित्वा सण्डसण्डा चरन्ति^३ । ततो आहटं भिक्खं न
- B. 350
- २० गण्हामि । कस्मा ? मं निस्साय मक्खिकानं गोचरन्तरायो जातो ति, अहम्पि तथा अकासि । न थुसोदकं ति सब्बसस्ससम्भारेहि^४ कतं लोणसोवीरकं^४, एत्थ च सुरापानमेव सावज्जं, अयं पन सब्बेसु पि सावज्जसज्जी ।

- एकागारिको ति यो एकस्मिज्जेव गेहे भिक्खं लभित्वा निवत्तति ।
- २५ एकालोपिको ति यो एकेनेव आलोपेन यापेति । द्वागारिकादीसु पि

१-१. कटच्छुपहारं—क० ।

२. मक्खिका उट्ठाय—सी० ।

३. विचरन्ति—स्या ।

४. सब्बसम्भारेहि—क० ।

५. सुवीरकं—सी० ।

एसेव नयो । एकस्सा पि दत्तिया ति एकाय दत्तिया । दत्ति नाम
एका खुद्दकयाति होति, यत्थ अग्गभिक्खं पक्खपित्वा ठपेन्ति ।
एकाहिकं ति एकदिवसन्तरिकं । अद्धमासिकं ति अद्धमासन्तरिकं ।
परियायभत्तभोजनं ति वारभत्तभोजनं । एकाह्वारेण द्वीह्वारेण
सत्ताह्वारेण अद्धमासवारेणा ति एवं दिवसवारेण आभतं^१ 5
भत्तभोजनं ।

साकभव्वो ति अल्लसाकभव्वो । सामाकभव्वो ति सामाकतण्डुल-
भव्वो । नीवारादीसु नीवारा नाम ताव अरञ्जे सयंजातवीहि-
जाति । दद्दुलं ति चम्मकारेहि चम्मं लिखित्वा छट्ठितकसटं ।
हटं वुच्चति सिलेसो पि सेवालो पि कणिकारादिक्खनिय्यासो^२ 1)
पि । कणं ति कुण्डकं । आचामो ति भत्तउक्खलिकाय लग्गो
भामओदनो, तं छट्ठितट्टाने गहेत्वा खादति । “ओदनकस्त्रियं” ति
पि वदन्ति । षिञ्जाकादयो पाकटा एव । पवत्तफलभोजी ति
पतितफलभोजी ।

साणानी ति साणवाकचोळानि^३ । मसाणानी ति मिस्सक- 15
चोळानि । छवदुस्सानी ति मतसरीरतो छट्ठितवत्थानि ।
एरकतिणादीनि वा गन्थेत्वा कतनिवासनानि । पंसुकूलानी ति
पथवियं छट्ठितनन्तकानि । तिरितानी ति ख्वत्तचवत्थानि । अजिनं
ति अजिनमिगचम्मं । अजिनक्खपं ति तदेव मज्जे फालितं, सखुरकं
ति पि वदन्ति । कुसचीरं ति कुसतिणं^४ गन्थेत्वा कतचीरं । 20
वाकचीरफलकचीरेसु पि एसेव नयो । केसकम्बलं ति मनुस्सकेसेहि
कतकम्बलं । यं सन्धाय वुत्तं “यानि कानिचि, भिक्खवे, तन्तावुतानं
वत्थानं, केसकम्बलो^५ तेसं पटिकुट्टो^६ अक्खायति । केसकम्बलो,
भिक्खवे, सीते सीतो, उण्हे उण्हो दुब्बण्णो दुग्गन्धो दुक्खसम्फस्सो”

१. आगतं—सी० ।

२. कणिकारादि०—सी० ।

३. साणवाकानि—सी० ।

४. कुसतिणानि—सी० ।

५. केसकम्बलं—सी० ।

६. पतिकुट्टं—सी० ।

B. 351

- (अ० १.२६६) ति । वालकम्बलं ति अस्सवालादीहि कतकम्बलं ।
 उलूकपक्खं ति उलूकपत्तानि गन्थेत्वा कतनिवासनं । उब्भट्टको
 ति उद्धं ठितको । उक्कुटिकप्पधानमनुयुत्तो ति उक्कुटिकविरियं
 अनुयुत्तो, गच्छन्तो पि उक्कुटिको व हुत्वा उप्पतित्वा उप्पतित्वा गच्छति ।
 ५ कण्टकापस्सयिको ति अयकण्टके वा पकतिकण्टके वा भूमियं
 कोट्टेत्वा तत्थ चम्मं अत्थरित्वा ठानचङ्कमादीनि करोमी ति
 दस्सेति । सेय्यं ति सयन्तो पि तत्थेव सेय्यं कप्पेमि । सायं
 ततियमस्सा ति सायततियकं । पातो मज्झन्हिक्के सायं ति दिवसस्स
 तिवक्खत्तुं पापं पवाहेस्सामी ति उदकोरोहनानुयोगं अनुयुत्तो विहरामी
 १० ति दस्सेति ।

- नेकवस्सगणिकं ति नेकवस्सगणसञ्जातं । रजोजल्लं ति रजमलं,
 इदं अत्तनो रजोजल्लकवतसमादानकालं सन्धाय वदति । जेगुच्छिस्मि
 ति पापजिगुच्छनभावे । याव उदकबिन्दुम्हि पी ति याव उदकथेवके
 पि मम दया पच्चुपट्ठिता होति, को पन वादो अञ्जेसु सक्खरकठ-
 १५ लदण्डकवालिकादीसु । ते किर उदकबिन्दुं च एते च सक्खरकठलादयो
 खुद्दकपाणा ति पञ्जपेन्ति । तेनाह “याव उदकबिन्दुम्हि पि मे दया
 पच्चुपट्ठिता होती” ति । उदकबिन्दुम्पि न हनामि न विनासेमि । किं
 कारणा ? माहं खुद्दके पाणे विसमगते सञ्जातं आपादेसि ति निन्नथल-
 तिणग्गख्खसाखादीसु विसमट्ठाने गते उदकबिन्दुसङ्घाते खुद्दकपाणे
 २० सञ्जातं वधं मा आपादेसि ति । एतमत्थं “सतो व अभिक्कमामी” ति
 दस्सेति । अचेलकेसु किर भूमिं अक्कन्तकालतो पभुति सीलवा नाम
 नत्थि । भिक्खाचारं गच्छन्ता पि दुस्सीला व हुत्वा गच्छन्ति,
 उपट्ठाकानं गेहे भुञ्जन्ता पि दुस्सीला व हुत्वा भुञ्जन्ति । आगच्छन्ता
 पि दुस्सीला व हुत्वा आगच्छन्ति । यदा पन मोरपिञ्छेन फलकं
 २५ सम्मज्जित्वा सीलं अधिट्ठाय निसीदन्ति, तदा सीलवन्ता नाम
 होन्ति ।

वनकम्मिकं ति कन्दमूलफलाफलादीनं^१ अत्थाय वने विचरन्तं ।
वनेन वनं ति वनतो वनं । एस नयो सब्बत्थ । संपतामी ति
गच्छामि । आरञ्जको ति अरञ्जे जातवुद्धो, इदं अत्तनो
आजीवककालं सन्धाय वदति । बोधिसत्तो किर पासण्डपरिग्गहणत्थाय
तं पब्बज्जं पब्बज्जि । निरत्थकभावं पन अत्वा पि न उप्पब्बज्जितो । 5
बोधिसत्ता हि यं यं ठानं उपेन्ति, ततो अनिवत्तितधम्मा होन्ति,
पब्बजित्वा पन मा मं कोचि अद्दसा ति ततो व अरञ्जं पविट्ठो ।
तेनेवाह “मा मं ते अद्दसंसु, अहञ्च मा ते अद्दसं” ति ।

१६. गोट्टा ति गोवजा । पट्टितगावो ति निक्खन्तगावो । तत्थ
चतुक्कुण्डिको ति वनन्ते येव ठितो गोपालकानं गावीहि सद्धि 10
अपगतभावं दिस्वा द्वे हत्थे द्वे च जण्णुकानि भूमियं ठपेत्वा एवं
चतुक्कुण्डिको उपसङ्कमित्वा ति अत्थो । तानि सुदं आहारेमी ति
महल्लकवच्छकानं^२ गोमयानि कसटानि निरोजानि होन्ति, तस्मा
तानि वज्जेत्वा यानि तरुणवच्छकानं खीरपानेनेव वड्डन्तानं सओजानि
गोमयानि, तानि कुच्छिपूरं खादित्वा पुन वनसण्डमेव पविसति । 15
तं सन्धायाह “तानि सुदं आहारेमी” ति । यावकीवञ्च मे ति
यत्तकं मम सकं मुत्तकरीसं अपरिक्खीणं होति, याव मे द्वारवळञ्जो
पवित्तत्थ, ताव तदेव आहारेमी ति अत्थो । काले पन गच्छन्ते
गच्छन्ते परिक्खीणमंसलोहितो उपच्छिन्नद्वारवळञ्जो वच्छकानं
गोमयानि आहारेमि । महाविकटभोजनस्मि ति महन्ते विकटभोजने, 20
अपकतिभोजने ति अत्थो ।

१७. तत्रास्सुदं, सारिपुत्त, भिसनकस्स वनसण्डस्स भिसनकतस्मि
होती ति तत्रा ति पुरिमवचनापेक्खनं । सुदं ति पदपूरणमत्ते
निपातो । सारिपुत्ता ति आलपनं । अयं पनेत्थ अत्थयोजना—तत्रा
ति यं वुत्तं अञ्जतरं भिसनकं वनसण्डं ति, तत्र यो सो भिसनको 25
वनसण्डो वुत्तो, तस्स भिसनकस्स वनसण्डस्स भिसनकतस्मि होति,

भिसनककिरियाय^१ होती ति अत्थो । किं होति ? इदं होति—यो कोचि अवीतरागो...पे०...लोमानि हंसन्ती ति ।

- अथ वा तत्रा ति सामिअत्थे भुम्मं । सु—इति निपातो, किंसु नाम ते भोन्तो समणब्राह्मणा ति आदीसु विय । इदं ति अधिप्पेतमत्थं
- 5 पच्चक्खं विय कत्वा दस्सनवचनं । सुदं ति सु इदं, सन्धिवसेन इकारलोपो वेदितब्बो, चक्खुन्धियं इत्थिन्धियं अनञ्जातञ्जस्सामी—तिन्धियं किंसूधवित्तं ति—आदीसु विय । अयं पनेत्थ अत्थयोजना—तस्स, सारिपुत्त, भिसनकस्स वनसण्डस्स भिसनकतस्मि इदंसु होती ति । भिसनकतस्मि ति भिसनकभावे ति अत्थो । एकस्स
- 10 तकारस्स लोपो दट्ठब्बो । “भिसनकतस्मि” ति येव वा पाठो, भिसनकताय इति वा वत्तब्बे लिङ्गविपल्लासो कतो, निमित्तत्थे चेत्तं भुम्मवचनं । तस्मा एवं सम्बन्धो वेदितब्बो—भिसनकभावे इदंसु होति, भिसनकभावनिमित्तं भिसनकभावहेतु भिसनकभावपच्चया इदंसु
- B. 353 होति, यो कोचि अवीतरागो तं वनसण्डं पविसति, येभुय्येन लामानि
- 15 हंसन्ति बहुतरानि लोमानि हंसन्ति, उद्धं मुखानि सूचिसदिसानि कण्टकसदिसानि च हुत्वा तिट्ठन्ति, अप्पानि न हंसन्ति, बहुतरानं वा सत्तानं हंसन्ति, अप्पकानं अतिसूरपुरिसानं न हंसन्ती ति ।

- अन्तरट्ठका ति माघमासस्स अवसाने चतस्सो, फग्गुणमासस्स आदिमिह चतस्सो ति एवं उभिन्नं अन्तरे अट्ठरत्ति । अब्भोकासे ति
- 20 महासत्तो हिमपातसमये रत्ति अब्भोकासे विहरति, अथस्स लोम-कूपेसु आवुतमुत्ता विय हिमबिन्दूनि तिट्ठन्ति, सरीरं^२ नेतदुकूलपाहतं विय होति । दिवा वनसण्डे ति दिवा हिमबिन्दूसु सुरियातपसम्फस्सेन विगतेसु अस्सासो पि भवेय्य । अयं पन सुरिये उग्गच्छन्ते येव वनसण्डं पविसति । तत्रापिस्स सुरियातपेन पग्घरन्तं हिमं सरीरे येव पतति ।
- 25 दिवा अब्भोकासे विहरामि रत्ति वनसण्डे ति गिम्हकाले किरिेस दिवा

अब्भोकासे विहासि, तेनस्स कच्चहेहि सेदधारा मुच्चिसु, रत्ति अस्सासो भवेय्य । अयं पन सुरिये अत्थं गच्छन्ते येव वनसण्डं पविसति । अथस्स दिवा गहितउस्मे वनसण्डे अङ्गारकासुयं पविस्सतो विय अत्तभावो परिदग्घित्थ । अनच्छरिया ति अनुअच्छरिया । पटिभासी ति उपट्ठासि^१ ।

5

सोतत्तो ति दिवा आतपेन रत्ति वनउस्माय सुतत्तो । सोसिन्नो ति रत्ति हिमेन दिवा हिमोदकेन सुट्ठु^२ तिन्तो^३ । भिसनके ति भयजनके । नग्गो ति निच्चेलो । निवासनपाएपने हि सति सीतं वा उण्हं वा न अतिबाधेय्य, तम्पि मे नत्थी ति दस्सेति । न चग्गिमासिनो ति अग्गिम्पि न उपगतो । एसनापसुतो ति सुद्धिएसनत्थाय पसुतो पयुत्तो । मुनी ति तदा अत्तानं मुनी ति कत्वा कथेति ।

10

१८. छवट्टिकानी ति उपट्ठदड्डानि अट्ठीनि । उपधाया ति यथा सीसूपधानञ्च पादूपधानञ्च पञ्चायति, एवं सन्थरित्वा तत्थ सेय्यं कप्पेमी ति दस्सेति । गामण्डला^३ ति गोपालकदारका । ते किर बोधिसत्तस्स सन्तिकं गन्त्वा, सुमेध, त्वं इमस्मि ठाने कस्मा निसिन्नो, कथेहि ति वदन्ति । बोधिसत्तो अधोमुखो निसीदति, न कथेति । अथ नं ते अकथेतुं न दस्सामा ति परिवारेत्वा ओट्ठुभन्ति सरीरे खेळं पातेन्ति बोधिसत्तो एवम्पि न कथेति । अथ नं 'त्वं न कथेसी' ति ओमुत्तेन्ति पस्सावमस्स उपरि विस्सज्जन्ति । बोधिसत्तो एवम्पि न कथेति येव । ततो नं कथेहि कथेही ति पंसुकेन ओकिरन्ति । बोधिसत्तो एवम्पि न कथेति येव । अथस्स 'न कथेसी' ति दण्डकसलाका गहेत्वा कण्णसोतेसु पवेसेन्ति । बोधिसत्तो दुवखा तिब्बा कटुका वेदना अधिवासेन्तो 'कस्सचि किञ्चि न करिस्सामी' ति मतको विय अच्छति । तेनाह "न खो पनाहं, सारिपुत्त, अभिजानामि तेसु पापकं चित्तं उप्पादेता" ति । न मया तेसु पापकं चित्तम्पि उप्पादितं ति

15

B. 354

20

25

१. उपट्ठहि—सी० ।

२-२. सुतिन्तो—सी० ।

३. गोमण्डला—सी०, स्या०, क० ।

अथो । उपेखाविहारस्मि होती ति उपेखाविहारो होति । विहारो
 एव हि विहारस्मि ति वुत्तो । तेनेव च “इदं सु मे” ति एत्था पि
 अयंसु मे ति एवं अथो वेदितब्बो । इमिना नयेन अञ्जानि पि
 एवरूपानि पदानि वेदितब्बानि । इमिना इतो एकनवुतिकप्पे पूरितं
 5 उपेखाविहारं दस्सेति । यं सन्धायाह —

“सुखपत्तो न रज्जामि दुक्खे न होमि दुम्मनो ।

सब्बत्थ तुलितो होमि एसा मे उपेखापारमी” ति ।

आहारसुद्धिवर्णना

१९. आहारेण सुद्धी ति कोलादिना एकच्चेन परित्तकआहारेण
 सक्का सुज्झितुं ति एवं दिट्ठिनो होन्ति । एवमाहंसू ति एवं वदन्ति ।
 10 कोलेही ति पदरेहि । कोलोदकं ति कोलानि मद्दित्वा कतपानकं ।
 कोलविकर्ति ति कोलसाळवकोलपूवकोलगुळादिकोलविकारं ।
 एतपरमो ति एतं पमाणं परमं अस्सा ति एतपरमो । तदा एकनवुति-
 कप्पमत्थके पन न बेलूवपक्कतालपक्कपमाणो कोलो होति, यं एतरहि
 कोलस्स पमाणं, एत्तको व होती ति अथो ।

15 अधिमत्तकसिमानं ति अतिविय किसभावं । आसीतिकपब्बानि वा
 काळपब्बानि वा ति यथा आसीतिकवल्लिया वा काळवल्लिया वा सन्धि-
 द्वानेसु मिलायित्वा मज्झे उन्नतुन्नतानि होन्ति, एवं मय्हं अङ्गपच्चङ्गानि
 होन्ती ति दस्सेति । ओट्टुपदं ति यथा ओट्टुस्स पदं मज्झे गम्भीरं
 होति, एवमेवं बोधिसत्तस्स मिलाते मंसलोहिते वच्चद्वारस्स अन्तो-
 20 पविट्टत्ता आनिसदं मज्झे गम्भीरं होति । अथस्स भूमियं निसिन्नद्वानं
 सरपोद्धेन अकन्तं विय मज्झे उन्नतं होति । वट्टनावळी ति यथा
 रज्जुया आवुनित्वा कता वट्टनावळी वट्टनानं अन्तरन्तरा निन्ना
 होति, वट्टनद्वानेसु उन्नता, एवं पिट्टिकण्टको उन्नतावनतो होति ।
 जरसालाय गोपानसियो ति जिण्णसालाय गोपानसियो, ता वंसतो
 25 मुच्चित्वा मण्डले पतिट्टहन्ति, मण्डलतो मुच्चित्वा भूमियं ति एवं

एका उपरि होति, एका हेढा ति ओलुगविलुगा^१ भवन्ति । बोधि-
सत्तस्स पन^२ न एवं फासुळियो, तस्स हि लोहिते छिन्ने मंसे मिलाते
फासुळन्तरेहि चम्मानि हेढा ओतिण्णानि, तं सन्धायेतं वुत्तं ।

ओक्खायिका ति हेढा अनुपविट्ठा । तस्स किर लोहिते छिन्ने
मंसे मिलाते अक्खिआवाटका मत्थलूङ्गं आहच्च अटुंसु, तेनस्स एवरूपा 5
अक्खितारका अहेसुं । आमकच्छन्नो ति अतितरणकाले छिन्नो,
सो हि वातातपेन संकुसति^३ चेव मिलायति च । यावस्सु मे
सारिपुत्ता ति सारिपुत्त मय्हं उदरच्छवि याव^४ पिट्टिकण्टकं अल्लीना
होति । अथ वा यावस्सु मे, सारिपुत्त, भारियभारिया अहोसि
दुक्करकारिका, मय्हं उदरच्छवि याव पिट्टिकण्टकं अल्लीना अहोसी 10
ति एवमेत्थ सम्बन्धो वेदितव्वो । पिट्टिकण्टकं येव परिगण्हामी
ति सहउदरच्छविं गण्हामि । उदरच्छविं येव परिगण्हामी ति
सहपिट्टिकण्टकं गण्हामि । अवकुज्जो पपतामी ति तस्स हि उच्चार-
पस्सावत्थाय निसिन्नस्स पस्सावो नेव निक्खमति, वच्च पन एकं
द्वे कटकटिमत्तं निक्खमति, बलवदुक्खं उप्पादेति । सरीरतो सेदा 15
मुच्चन्ति, तत्थेव अवकुज्जो भूमियं पतति । तेनाह “अवकुज्जो पपतामी”
ति । तमेव कायं ति तं एकनवुतिकप्पमत्थके कायं । महासच्चकसुत्ते
पन पच्छिमभविककायं^५ सन्धाय इममेव कायं ति आह । पूतिमूलानी
ति मंसे वा लोहिते वा सति तिट्ठन्ति । तस्स पन अभावे चम्मखण्डे
लोमानि विय हत्थे येव लग्गन्ति, तं सन्धायाह “पूतिमूलानि 20
लोमानि कायस्मा पतन्ती” ति ।

२०. अलमरियजाणदस्सनविसेसं ति अरियभावं कातुं समत्थं
लोकुत्तरमगं । इमिस्सा येव अरियाय पज्जाया ति विपस्सनापज्जाय
अनधिगमा । यायं अरिया ति या अयं मगगपज्जा अधिगता । इदं

१. ओलुगविलुगा—स्या० ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. संफटति—सी० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

५. पच्छिमभवकायं—क० ।

B. 356

वुत्तं होति—यथा एतरहि विपस्सनापञ्जाय अधिगतत्ता मग्गपञ्जा
अधिगता, एवं एकनवुतिकप्पमत्थके विपस्सनापञ्जाय अनधिगतत्ता
लोकुत्तरमग्गपञ्जं नाधिगतोस्मीति । मज्झिमभाणकत्थेरा^१ पनाहु^२—
इमिस्सा येवा ति वुत्तपञ्जा पि यायं अरिया ति वुत्तपञ्जा पि
5 मग्गपञ्जा येव । अथ ने^३ भिक्खू आहंसु—“एवं सन्ते मग्गस्स
अनधिगतत्ता मग्गं नाधिगतोस्मी ति इदं वुत्तं होति, भन्ते” ति ।
आवुसो, किञ्चापि दीपेतुं न सक्कोमि, द्वेपि पन मग्गपञ्जा येवा
ति, एतदेव चेत्थ युत्तं । इतरथा हि या अयं ति निद्देसो अननुरूपो
सिया ।

संसारमुद्धिआदिवण्णना

- 10 संसारेन सुद्धी ति बहुकं संसरित्वा सुज्झन्ती ति वदन्ति ।
उपपत्तिया सुद्धी ति बहुकं उपपज्जित्वा सुज्झन्ती ति वदन्ति ।
आवासेन सुद्धी ति बहूसु ठानेसु वसित्वा सुज्झन्ती ति वदन्ति ।
तीसु पि ठानेसु संसरणकवसेन संसारो । उपपज्जनकवसेन उपपत्ति ।
वसनकवसेन आवासो ति खन्धा येव वुत्ता । यञ्जेना ति बहुयागे
15 यजित्वा सुज्झन्ती ति वदन्ति । मुद्धावसित्तेना ति तीहि सङ्खेहि
खत्तियाभिसेकेन मुद्धनि अभिसित्तेन । अग्गिपारिचरियाया ति
बहुअग्गिपरिचरणेन सुज्झन्ती ति वदन्ति ।

२१. बहरो ति तरुणो । युवा ति योव्वनेन^४ समन्नागतो ।
सुसुकाळकेसो ति सुट्ठु काळकेसो । भद्रेन योव्वनेन समन्नागतो
20 ति इमिनास्स येन योव्वनेन समन्नागतो युवा, तं योव्वनं भदं
लद्धकं ति दस्सेति । पठमेन वयसा ति पठमवयो नाम तेत्तिस
वस्सानि, तेन समन्नागतो ति अत्थो^५ । पञ्जावेय्यत्तियेना^६ ति

१. भणकत्थेरा—स्या०; थेरो—सी० ।

२. पनाहु—सी० ।

३. नं—सी० ।

४. योव्वञ्जो—सी० ।

५-५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

६. पञ्जावेय्यत्तियेना—सी० ।

पञ्चावेय्यत्तिभावेन । जिण्णो ति जराजिण्णो । बुद्धो ति वड्डित्वा
ठितअङ्गपच्चङ्गो । महल्लको ति जाति महल्लको । अद्धगतो ति
बहुअद्धानं गतो चिरकालातिक्रन्तो । वयो अनुप्पत्तो ति वस्ससतस्स
ततियकोट्टासं पच्छिमवयं अनुप्पत्तो । आसीतिको मे वयो वत्तती 5
ति इमं किर सुत्तं भगवा परिनिब्बानसंवच्छरे कथेसि । तस्मा
एवमाह । परमाया ति उत्तमाय । सतिथा ति आदीसु पदसतम्पि
पदसहस्सम्पि वदन्तस्सेव गहणसमत्थता सति नाम । तदेव आधारण-
उपनिबन्धनसमत्थतता गति नाम । एवं गहितं धारितं सज्जायं कातुं
समत्थविरियं ति नाम । तस्स अत्थञ्च कारणञ्च दस्सनसमत्थता
पञ्चावेय्यत्तियं नाम ।

B. 357

10

दळ्हधम्मा धनुग्गहो ति दळ्हं धनुं गहेत्वा ठितो इस्सासो ।
दळ्हधनु नाम द्विसहस्सथामं वुच्चति, द्विसहस्सथामं नाम यस्स
आरोपितस्स जियाबद्धो लोहसीसादीनं भारो दण्डे गहेत्वा याव
दण्डप्पमाणा^१ उक्खित्तस्स पथवितो मुच्चति । सिक्खितो ति दस
द्वादस वस्सानि आचरियकुले उग्गहितसिप्पो । कतहत्थो ति कोचि 15
सिप्पमे व उग्गण्हाति, कतहत्थो न होति; अयं पन कतहत्थो
चिण्णवसीभावो । कतूपासनो ति राजकुलासीसु दस्सितोसिप्पो ।
लहुकेन असनेना ति अन्तो सुसिरं कत्वा तुलादीनि पूरेत्वा
कतलाखापरिकम्मेन सल्लहुककण्डेन । एवं कतं हि एकउसभगामी द्वे
उसभानि गच्छति, अट्टउसभगामी सोळसउसभानि गच्छति । 20
अप्पकसिरेना ति निदुक्खेन । अतिपातेय्या ति अतिक्रमेय्य ।
एवं अधिमत्तसतिमन्तो ति यथा सो धनुग्गहो तं विदत्थि-
चतुरङ्गुलञ्चायं सीघमेव अतिक्रमेति, एवं पदसतम्पि
पदसहस्सम्पि उग्गहेतुं उपधारेतुं सज्जायितुं अत्थकारणानि च
उपपरिक्खितुं समत्थो ति अत्थो । अञ्जत्र असितपीतखायितसायिता 25

ति असितपीतादीनि हि भगवता पि कातब्बानि होन्ति, भिक्खूहि पि । तस्मा तेसं करणमत्तकालं^१ ठपेत्वा ति दस्सेति ।

अपरियादिन्ना येवा ति अपरिक्खीणा एव । सचे हि एको भिक्खु कायानुपस्सनं पुच्छति, अञ्जो वेदनानुपस्सनं, अञ्जो चित्तानुपस्सनं,
5 अञ्जो धम्मानुपस्सनं; इमिना पुट्ठं अहं पुच्छिस्सामी ति एको एकं न ओलोकेति । एवं सन्ते पि तेसं वारो पञ्जायति । एवं बुद्धानं पन वारो न पञ्जायति, विदत्थिचतुरङ्गुलद्धायं अतिकमनतो पुरेतारं येव भगवा चुट्सविधेन कायानुपस्सनं, नवविधेन वेदनानुपस्सनं, सोळसविधेन चित्तानुपस्सनं, पञ्चविधेन धम्मानुपस्सनं कथेति ।

10 तिट्ठन्तु वा ताव एते चत्तारो । सचे हि अञ्जे चत्तारो सम्मप्पधानेसु, अञ्जे इट्ठिपादेसु, अञ्जे^२ पञ्च-इन्द्रियेसु^३, अञ्जे^३ पञ्च बलेसु^३, अञ्जे सत्त बोज्झङ्गेसु, अञ्जे अट्ठ मग्गङ्गेसु पञ्हं^४ पुच्छेय्युं, तम्पि भगवा कथेय्य । तिट्ठन्तु वा एते अट्ठ । सचे अञ्जे सत्ततिस जना बोधिपक्खि, येसु पञ्हं पुच्छेय्युं, तम्पि भगवा तावदेव कथेय्य । कस्मा ? यावता
B. 358 15 हि लोकिमहाजना एकं पदं कथेन्ति, ताव आनन्दत्थेरो अट्ठ पदानि कथेति । आनन्दत्थेरे पन एकं पदं कथेन्ते येव भगवा सोळस पदानि कथेति । कस्मा ? भगवतो हि जिह्वा मुटुका दन्तावरणं सुप्फुसितं वचनं अगलितं भवङ्गपरिवासो लहुको । तेनाह “अपरियादिन्ना येवस्स सारिपुत्त तथागतस्स धम्मदेसना” ति ।

20 तत्थ धम्मदेसना ति तन्तिठपना । धम्मपदव्यञ्जनं ति पाळिया पदव्यञ्जनं, तस्स तस्स अत्थस्स व्यञ्जनकं अक्खरं । पञ्हपटिभानं ति पञ्हव्याकरणं । इमिना किं दस्सेति ? तथागतो पुब्बे दहरकाले अक्खरानि सम्पिण्डेत्वा पदं वत्तुं सक्कोति, पदानि सम्पिण्डेत्वा गाथं वत्तुं सक्कोति, चतुअक्खरेहि वा अट्ठअक्खरेहि वा

१. करणमत्तकाले—सी० ।

३-३. अञ्जे बलेसु—क० ।

२-२. अञ्जे इन्द्रियेसु—क० ।

४. पञ्ह—सी० ।

सौळसअक्खरेहि वा पदेहि युत्ताय गाथाय अत्थं वत्तुं सक्कोति ।
 इदानि पन महल्लककाले अक्खरानि सम्पिण्डेत्वा पदं वा, पदानि
 सम्पिण्डेत्वा गाथं वा, गाथाय अत्थं वा वत्तुं न सक्कोती ति एवं
 नत्थि । दहरकाले च महल्लककाले च सब्बमेतं तथागतस्स अपरिया-
 दिन्नमेवा ति इमं दस्सेति । मञ्चकेन चे पि मं ति इदं बुद्धबलदीप- 5
 नत्थमेव परिकप्पेत्वा आह । दसबलं पन मञ्चके आरोपेत्वा गामनिगम-
 राजधानियो परिहरणकालो नाथ नत्थि । तथागता हि पञ्चमे
 आयुकोट्ठासे खण्डिच्चादीहि अनभिभूता सुवण्णवण्णसरीरस्स वेवण्णिये
 अननुप्पत्ते देवमनुस्सानं पियमनापकाले येव परिनिब्बायन्ति ।

२२. नागसमालो ति तस्स थेरस्स नामं । पठमबोधियं हि 10
 वीसतिवस्सब्भन्तरे उपवाननागितमेधियत्थेरा विय अयम्पि भगवतो
 उपट्ठाको अहोसि । बीजयमानो ति मन्दमन्देन^१ तालवण्टवातेन
 भगवतो उत्तुसुखं समुट्ठापयमानो । एतदवोचा ति सकलसुत्तन्तं सुत्वा
 भगवतो पुब्बचरितं दुक्करकारकं^२ आगम्म पसन्नो एतं “अच्छरियं
 भन्ते” ति आदिवचनं अवोच । तत्थ अच्छरं पहरितुं युत्तं ति 15
 अच्छरियं । अभूतपुब्बं भूतं ति अब्भुतं । उभयेन पि अत्तनो विम्हय-
 मेव दीपेति । को नामो अयं भन्ते ति इदं भट्ठको वतायं धम्मपरि-
 यायो, हन्दस्स भगवन्तं आयाचित्वा नामं गण्हापेमी ति अधिप्पायेन
 आह । अथस्स भगवा नामं गण्हन्तो तस्मा तिह त्वं ति आदिमाह ।
 तस्सत्थो—यस्मा इदं सुत्तं सुत्वा तव लोमानि हट्ठानि, तस्मा तिह 20
 त्वं नागसमाल इमं धम्मपरियायं “लोमहंसनपरियायो” त्वेव नं
 धारेही ति ।

B. 359

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय
 महासीहनादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१३. महादुक्खकखन्धसुत्तवण्णना

- १-२. एवं मे सुतं ति महादुक्खकखन्धसुत्तं । तत्थ विनयपरि-
यायेन तयो जना सम्बहुला ति वुच्चन्ति, ततो परं संघो । सुत्तन्तपरि-
यायेन तयो तयो एव, ततो उद्वं सम्बहुला ति वुच्चन्ति । इध
सुत्तन्तपरियायेन सम्बहुला ति वेदितब्बा । पिण्डाय पाविसिंसू ति
५ पविट्ठा, ते पन न ताव पविट्ठा, पविसिस्सामा ति निक्खन्तत्ता पन
पविसिंसू ति वुत्ता । यथा गामं गमिस्सामी ति निक्खन्तपुरिसो तं
गामं अप्पत्तो पि “कुहिं इत्थन्नामो” ति वुत्ते “गामं गतो” ति वुच्चति,
एवं । परिब्बाजकानं आरामो ति जेतवनतो अविदूरे अञ्जतिथि-
यानं परिब्बाजकानं आरामो अत्थि, तं सन्धाय एवमाहंसु । समणो
१० आवुसो ति आवुसो तुम्हाकं सत्था समणो गोतमो । कामानं परिञ्जं
ति कामानं प्हानं समतिक्रमं पञ्ञापेति । रूपवेदनासु पि एसेव
नयो ।

- तत्थ तित्थिया सकसमयं जानन्ता कामानं परिञ्जं पञ्ञपेय्युं
पठमज्झानं वदमाना, रूपानं परिञ्जं पञ्ञपेय्युं अरूपभवं वदमाना,
१५ वेदनानं परिञ्जं पञ्ञपेय्युं असञ्जभवं वदमाना । ते पन “इदं नाम
पठमज्झानं अयं रूपभवो अयं अरूपभवो” ति पि न जानन्ति । ते
पञ्ञपेतुं असक्कोन्ता पि केवलं “पञ्ञपेम पञ्ञपेमा” ति वदन्ति ।
तथागतो कामानं परिञ्जं अनागामिमग्गेन पञ्ञपेति, रूपवेदनानं
अरहत्तमग्गेन । ते एवं महन्ते विसेसे विज्जमाने पि इध नो आवुसो
२० को विसेसो ति आदिमाहंसु ।

तत्थ इधा ति इमस्मिं पञ्ञापने । धम्मदेसनाय वा धम्मदेसनं
ति यदिदं समणस्स वा गोतमस्स धम्मदेसनाय सद्धिं अम्हाकं धम्म-
देसनं, अम्हाकं वा धम्मदेसनाय सद्धिं समणस्स गोतमस्स धम्मदेसनं
आरब्ध नानाकरणं वुच्चेथ, तं किन्ना मा ति वदन्ति । दुतियपदे पि

एसेव नयो । इति वेमज्जे भिन्नसुवण्णं विय सासनेन सद्धिं अत्तनो
लद्धिवचनमत्तेन समधुरं ठपयिषु । नेव अभिनन्दिस्सु ति एवमेतं ति न
सम्पटिच्छिस्सु । नप्पटिक्कोसिस्सु ति नयिदं एवं ति नप्पाटिसेधेसुं ।
कस्मा ? ते किर तित्थिया नाम अन्धसदिसा^१, जानित्वा वा अजा-
नित्वा वा कथेय्युं ति नाभिनन्दिस्सु, परिज्जं ति वचनेन ईसकं सासन- 5
गन्धो अत्थी ति नप्पटिक्कोसिस्सु । जनपदवासिनो वा ते सकसमयपर-
समयेसु न सुट्ठु कुसला ति पि उभयं नाकंसु^२ ।

३-४. न चेव सम्पायिस्सन्ती ति सम्पादेत्वा कथेतुं न
सक्खिस्सन्ति । उत्तरिज्ज विघातं ति असम्पायनतो उत्तरिम्पि दुक्खं
आपज्जिस्सन्ति । सम्पादेत्वा कथेतुं असक्कोन्तानं नाम हि दुक्खं 10
उपपज्जति । यथा तं, भिक्खवे, अविसयस्मि ति एत्थ यथा ति कारण-
वचनं, तं ति निपातमतं । यस्मा अविसये पञ्चो पुच्छितो होती ति
अत्थो । सदेवके ति सह देवेहि सदेवके । समारकादीसु पि एसेव नयो ।
एवं तीणि ठानानि लोके पक्खिपित्वा द्वे पजाया ति पञ्चाहि पि
सत्तलोकमेव परियादियित्वा एतस्मिं सदेवकादिभेदे लोके तं देवं वा 15
मनुस्सं वा न पस्सामी ति दीपेति । इतो वा पन सुत्वा ति इतो वा
पन मम सासनतो सुत्वा अतथागतो पि अतथागतसावको पि
आराधेय्य परितोसेय्य । अज्जथा आराधनं नाम नत्थी ति
दस्सेति ।

इदानि अत्तनो तेसं पञ्चानं वेय्याकरणेन चित्तराधनं दस्सेन्तो 20
को च भिक्खवे ति आदिमाह । कामगुणा ति कामयितव्वट्ठेन कामा ।
बन्धनट्ठेन गुणा । “अनुजानामी भिक्खवे, अहतानं वत्थानं दिगुणं
सङ्घाटि” (महा० ३०६) ति एत्थ^३ हि^३ पटलट्ठो गुणट्ठो । “अच्चेन्ति
काला तरयन्ति रत्तियो, वयोगुणा अनुपुब्बं जहन्ती” (सं० १.४)
ति एत्थ रासट्ठो गुणट्ठो । “सतगुणा दक्खिणा पाटिकल्लितव्वा” 25

१. अन्धजाता—सी० ।

२. अकंसु—क० ।

३-३. इध—क; एत्थ—स्या० ।

- (म० ३.३४१) ति एत्थ आनिसंसट्ठो गुणट्ठो । “अन्तं अन्तगुणं”
 “कयिरा मालागुणे बहू” (खु० १.२२) ति एत्थ बन्धनट्ठो गुणट्ठो ।
 B. 361 इधा पि एसेव अधिप्पेतो, तेन वुत्तं “बन्धनट्ठेन गुणा” ति । चक्खु-
 विञ्जेय्या ति चक्खुविञ्जाणेन पस्सितब्बो । एतेनुपायेन सोतविञ्जेय्या-
 5 दीसु पि अत्थो वेदितब्बो । इट्ठा ति परियिट्ठा वा होन्तु मा वा,
 इट्ठारम्मणभूता ति अत्थो । कन्ता ति कमनीया । मनापा ति
 मनवड्डनका । पियरूपा ति पियजातिका । कामूपसंहिता ति
 आरम्मणं कत्वा उप्पज्जमानेन कामेन उपसंहिता । रजनीया ति
 रज्जनिया, रागुप्पत्तिकारणभूता ति अत्थो ।
 10 ५. यदि मुद्दाया ति आदीसु मुद्दा ति अङ्गुलिपब्बेसु सञ्जं
 ठप्पेत्वा हत्थमुद्दा । गणना ति अच्छिद्गणना^१ । सङ्खानं ति पिण्ड-
 गणना, याय खेत्तं ओलोकेत्वा इध एत्तका वीही भविस्सन्ति, ख्वं
 ओलोकेत्वा इध एत्तकानि फलानि भविस्सन्ति, आकासं ओलोकेत्वा
 इमे आकासे सकुणा एत्तका नाम भविस्सन्ती ति जानन्ति । कसी
 15 ति कसिकम्मं । वणिज्जा ति जङ्घवणिज्जथलवणिज्जादिवणिप्पथो^२ ।
 गोरक्खं ति अत्तनो वा परेसं वा गावो रक्खित्वा पञ्चगोरसविक्रयेन
 जीवनकम्मं^३ । इस्सत्तो वुच्चति आवुधं गहेत्वा उपट्ठानकम्मं । राज-
 पोरिसं ति आवुधेन राजकम्मं कत्वा उपट्ठानं । सिप्पञ्जतरं ति
 गहितावसेसं हत्थिअस्ससिप्पादि । सीतस्स पुरक्खतो ति लक्खं विय
 20 सरस्स सीतस्स पुरतो, सीतेन बाधीयमानो ति अत्थो । उण्हे पि
 एसेव नयो । डंसादीसु डंसा ति पिङ्गलमक्खिका । मकसा ति
 सब्बमक्खिका, सरीसपा ति ये केचि सरित्वा गच्छन्ति । रिस्समानो
 ति रूपमानो^४ घट्टियमानो । मीयमानो ति मरमानो । अयं भिक्खवे
 ति भिक्खवे अयं मुद्दादीहि जीविककप्पनं आगम्म सीतादिपच्चयो
 25 आबाधो । कामानं आदीनवो ति कामेसु उपट्ठवो, उपस्सगो ति
 अत्थो । सन्दिट्ठिको ति पच्चक्खो सामं पस्सितब्बो । दुक्खक्खन्धो ति

१. अच्छिद्गणना—रो० ।

३. जीवितकप्पनं—क० ।

२. वणिज्जपथो—स्या० ।

४. कम्पमानो—स्या०, क० ।

दुःखरासि । कामहेतुं ति आदीसु पञ्चयद्वेन कामा अस्स हेतुं ति कामहेतु । मूलद्वेन कामा निदानमस्सा ति कामनिदानो । लिङ्ग-
विपल्लासेन पन कामनिदानं ति वुत्तो । कारणद्वेन कामा अधिकरणं
अस्सा ति कामाधिकरणो । लिङ्गविपल्लासेनेव पन कामाधिकरणं
ति वुत्तो । कामानमेव हेतुं ति इदं नियमवचनं, कामपञ्चया उप्पज्जति ६
येवा ति अत्थो ।

उट्ठहत्तो ति आजीवसमुट्ठापकविरियेन उट्ठहन्तस्स । घटतो ति B. 362
तं विरियं पुब्बेनापरं घटेन्तस्स । वायमतो ति वायामं परक्कमं पयोगं
करोन्तस्स । नाभिनिष्फज्जन्ती ति न निष्फज्जन्ति, हत्थं नाभिरुहन्ति ।
सोचती ति चित्ते उप्पन्नबलवसोकेन सोचति । किलमती ति काये 10
उप्पन्नदुःखेन किलमति । परिदेवती ति वाचाय परिदेवति । उरत्ताळि
ति उरं ताळेत्वा । कन्दती ति रोदति । सम्मोहं आपज्जती ति
विसञ्जी विय सम्मूळ्हो होति । मोघं ति तुच्छं । अफलो ति
निष्फलो । आरक्खाधिकरणं ति आरक्खकारणा । किन्ती? ति? केन 15
नु खो उपायेन । यम्पि मे ति यम्पि मय्हं कसिकम्मादीनि कत्वा
उप्पादितं धनं अहोसि । तम्पि नो नत्थी ति तम्पि अम्हाकं इदानि
नत्थि ।

“पुन चपरं, भिक्खवे, कामहेतुं” ति आदिना पि कारणं दस्सेत्वा
आदीनवं दीपेति । तत्थ हेतुं ति कामपञ्चया राजानो पि राजूहि
विवदन्ति । कामनिदानं ति भावनपुंसकं, कामे निदानं कत्वा 20
विवदन्ती ति अत्थो । कामाधिकरणं ति पि भावनपुंसकमेव, कामे
अधिकरणं कत्वा विवदन्ती ति अत्थो । कामानमेव हेतुं ति गामनिगम-
नगरसेनापतिपुरोहितद्वानन्तरादीनं कामानं येव हेतुं विवदन्ती ति
अत्थो । उपक्कमन्ती ति पहरन्ति । असिचम्मं ति असिं चेव खेटक-
फलकादीनि च । धनुकलापं सन्नय्हित्वा ति धनुं गहेत्वा सरकलापं 2

सन्नयित्वा । उभतोव्यूळहं ति उभतो रासिभूतं । पक्खन्दन्ती ति पविसन्ति । उख्ख ति कण्डेसु । विज्जोतलन्तेसु ति विपरिवत्तन्तेसु^१ । ते तत्था ति ते तस्मिं सङ्गामे ।

- सदावलेपना^२ उपकारियो ति चेत्थ मनुस्सा पाकारपादं अस्स-
- 5 खुरसण्ठानेन इट्ठकाहि चिनित्वा उपरि सुधाय लिप्पन्ति । एवं कता पाकारपादा उपकारियो ति वुच्चन्ति । ता तित्तेन^३ कललेन सित्ता अदावलेपना नाम होन्ति । पक्खन्दन्ती ति तासं हेट्ठा तिखिणअ-सूलादीहि विज्झीयमाना पि पाकारस्स पिच्छिलभावेन आरोहितुं असक्कोन्ता पि उपधावन्ति येव । छक्कणकाया^४ ति कुथितगोमयेन^५ ।
- 10 अभिवग्गेना ति सतदन्तेन । तं अट्ठदन्ताकारेण कत्वा “नगरद्वारं भिन्दित्वा पविसिस्सामा” ति आगते उपरिद्वारे ठिते तस्स बन्धनयोत्तानि छिन्दित्वा तेन अभिवग्गेन ओमहन्ति ।
- B. 363

- सन्धिम्पि छिन्दन्ती ति घरसन्धिम्पि छिन्दन्ति । निल्लोपं ति गामे पहरित्वा महाविलोपं करोन्ति । एकागारिकं ति पण्णासमत्ता
- 15 पि सट्ठिमत्ता पि परिवारेत्वा जीवग्गाहं गहेत्वा आहरापेन्ति । परिपन्थे पि तिट्ठन्ती ति पन्थदूहनकम्मं करोन्ति । अड्ढदण्डकेही ति मुग्गरेहि पहारसाधनत्थं वा चतुहत्थदण्डं द्वेधा छेत्वा गहितदण्डकेहि । विलङ्गथालिकं ति कञ्चियउक्खलिकम्मकारणं^६, तं करोन्ता सीस-कपालं उप्पाटेत्वा तत्तं अयोगुळहं सण्डासेन गहेत्वा तत्थ पक्खिपन्ति,
- 20 तेन मत्थलुङ्गं पक्कथित्वा^७ उपरि उत्तरति । सङ्खमुण्डिकं ति सङ्खमुण्ड-कम्मकारणं, तं करोन्ता उत्तरोट्ठुभतोकणचूळिकगळवाटकपरिच्छे-देन चम्मं छिन्दित्वा सब्बकेसे एकतो गण्ठि कत्वा दण्डकेन वलित्वा^८

१. विपरिवत्तमानेसु—सी० ।

२. अदावलेपना—स्या० ।

३. तत्तेन—क० ।

४-५. पक्कट्टिया ति कठितगोमयेन—सी० ;

५. कम्मकारणं—स्या० ।

छक्कणट्टिया ति कुठितगोमयेन—स्या० ।

६. पक्कट्टित्वा—सी० ; पक्खिपित्वा—स्या० ।

७. चालेत्वा—सी० ; वलित्वा—स्या० ।

उप्पाटेन्ति, सह केसेहि चम्मं उट्ठहति । ततो सीसकटाहं थूलसक्ख-
राहि घंसित्वा धोवन्ता सङ्खवण्णं करोन्ति ।

राहुमुखं ति राहुमुखकम्मकारणं, तं करोन्ता सङ्कुना मुखं
विवरित्वा अन्तोमुखे दीपं जालेन्ति । कण्णचूळिकाहि वा पट्टाय मुखं
निखादनेन खणन्ति । लोहितं पग्घरित्वा मुखं पूरेति । जोतिमालिकं 5
ति सकलसरीरं तेलपिलोतिकाय वेठेत्वा आलिम्पन्ति । हत्थपज्जोतिकं
ति हत्थे तेलपिलोतिकाय वेठेत्वा दीपं विय जालेन्ति^१ । एरकवत्तिकं
ति एरकवत्तकम्मकारणं, तं करोन्ता गीवतो^२ पट्टाय चम्मबद्धे कन्तित्वा
गोष्फके ठपेन्ति । अथ नं योत्तेहि बन्दित्वा कट्ठन्ति । सो अत्तनो चम्मबद्धे
अक्कमित्वा अक्कमित्वा पतति । चीरकवासिकं ति चीरकवासिक- 10
कम्मकारणं, तं करोन्ता तथेव चम्मबद्धे कन्तित्वा कटियं ठपेन्ति ।
कटितो पट्टाय कन्तित्वा गोष्फकेसु ठपेन्ति । उपरिमेहि हेट्ठिमसरीरं
चीरकनिवासननिवत्थं विय होति । एण्येयकं ति एण्येयककम्म-
कारणं । तं करोन्ता उभोसु कप्परेसु च जाणूसु च अयवलयानि दत्वा
अयसूलानि कोट्टेन्ति । सो चतुहि अयसूलेहि भूमियं पतिट्ठहति । अथ 15
नं परिवारेत्वा अग्गिं करोन्ति । “एण्येयको जोतिपरिग्गहो यथा” ति
आगतट्टाने पि इदमेव वुत्तं । तं कालेन कालं सूलानि अपजेत्वा चतुहि
अट्ठिकोटीहि येव ठपेन्ति । एवरूपा कारणा नाम नत्थि ।

B. 364

बळिसमंसिकं ति उभतोमुखेहि बळिसेहि पहरित्वा चम्ममंसन्हा-
रुनि उप्पाटेन्ति । कहापणिकं ति सकलसरीरं तिण्हाहि वासीहि 20
कोटितो पट्टाय कहापणमत्तं कहापणमत्तं पातेन्ता कोट्टेन्ति । खारा-
पतच्छिकं ति सरीरं तत्थ तत्थ आवुधेहि पहरित्वा कोच्छेहि खारं
घंसन्ति^३ । चम्ममंसन्हारुनि पग्घरित्वा सवन्ति । अट्ठिकसङ्खलिका व
तिट्ठति । पलिघपरिवत्तिकं ति एकेन पस्सेन निपज्जापेत्वा कण्णच्छिद्दे
अपसूलं कोट्टेत्वा पथविया एकाबद्धं करोन्ति । अथ नं पादे गहेत्वा 25

१. पज्जालेन्ति—सी० ।

२. हेट्ठा—गीवतो—सी० ।

३. घंसेन्ति—सी० ।

आविज्झन्ति । पलालपीठकं ति छेका कारणिका छविचम्मं अच्छि-
न्दित्वा निसदपोतेहि अट्टीनि भिन्दित्वा केसेसु गहेत्वा उक्खिपन्ति ।
मंसरासि येव होति, अथ नं केसेहेव परियोनन्धित्वा गण्हन्ति ।
पलालवट्ठं विय कत्वा पन वेठेन्ति । सुनखेहि पी ति कतिपयानि
५ दिवसानि आहारं अदत्वा छातकेहि सुनखेहि खादापेन्ति । ते मुहुत्तेन
अट्टिसङ्खलिकमेव करोन्ति । सम्परायिको ति सम्पराये दुतियत्तभावे
विपाको ति अत्थो ।

८. छन्दरागविनयो छन्दरागप्पहानं ति निब्बानं । निब्बानञ्चिह
आगम्म कामेसु छन्दरागो विनीयति^१ चेव पहीयति च, तस्मा निब्बानं
10 छन्दरागविनयो छन्दरागप्पहानं ति च वुत्तं । सामं वा कामे
परिजानिस्सन्ती ति सयं वा ते कामे तीहि परिञ्जाहि परिजा-
निस्सन्ति । तथत्ताया ति तथभावाय । यथापटिपन्नो ति याय
पटिपदाय पटिपन्नो ।

७. खत्तियकञ्जा वा ति आदि अपरित्तेन विपुलेन कुसलेन
15 गहितपटिसन्धिकं वत्थालङ्कारादीनि लभनट्टाने निब्बत्तं दस्सेतुं वुत्तं ।
पन्नरसवस्सुद्देसिका ति पन्नरसवस्सवया । दुतियपदे पि एसेव नयो ।
वयपदेसं कस्मा गण्हाति ? वण्णसम्पत्तिदस्सनत्थं । मातुगामस्स हि
दुग्गतकुले निब्बत्तस्सा पि एतस्मिं काले थोकं थोकं वण्णायतनं
पसीदति । पुरिसानं पन वीसतिवस्सकाले पञ्चवीसतिवस्सकाले
20 पसन्नं होति । नातिदीघा ति आदीहि छदोसविरहितं सरीरसम्पत्तिं
दीपेति । वण्णनिभा ति वण्णो येव ।

B. 365

जिण्णं ति जराजिण्णं । गोपानसिवङ्कं ति गोपानसी विय वङ्कं ।
भोग्गं ति भग्गं, इमिनापिस्स वङ्कभावमेव दीपेति । दण्डपरायणं
ति दण्डपटिसरणं दण्डदुतियं । पवेधमानं ति कम्पमानं । आतुरं ति
25 जरातुरं । खण्डदन्तं ति जिण्णभावेन खण्डितदन्तं । पलितकेसं ति

१. विनयति—सी०; विनिययति—स्या० ।

पण्डरकैसं । विलूनं ति लुञ्चित्वा गहितकैसं विम खल्लाटं । खलितसिरं
ति महाखल्लाटसीसं । वलिनं ति सञ्जातवलं । तिलकाहतगत्तं ति
सेतकाळतिलर्कोहं विकिण्णसरीरं । आबाधिकं ति व्याधिकं । दुक्खितं
ति दुक्खपत्तं ।

बाळहगिलानं ति अधिमत्तगिलानं । सिवथिकाय छड्डितं ति ५
आमकसुसाने पातितं । सेसमेत्थ सतिपट्टाने वुत्तमेव । इधा पि निब्बानं
येव छन्दरागविनयो ।

११. नेव तस्मिं समये अतब्बाबाधाया ति तस्मिं समये अत्तनो
पि दुक्खत्थाय न चेतेति । अब्बापज्झं येवा ति निट्ठुक्खमेव ।

१२. थं भिक्खवे वेदना अनिच्चा ति भिक्खवे यस्मा वेदना 10
अनिच्चा, तस्मा अयं अनिच्चादिआकारो वं वेदनाय आदीनवो ति
अत्थो, निस्सरणं वुत्तप्पकारमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

महादुःखखण्डसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१४. चूळदुक्खक्खन्धसुत्तवण्णना

१. एवं मे सुतं ति चूळदुक्खक्खन्धसुत्तं । तत्थ सक्केसू ति
 एवंनामके जनपदे । सो हि जनपदो सक्कयानं राजकुमारानं वस-
 नट्टानत्ता^१ सक्कयात्वेव सङ्खं गतो । सक्कयानं पन उप्पत्ति अम्बट्टसुत्ते
 आगता व । कपिलवत्थुस्मि ति एवंनामके नगरे, तज्झिह कपिलस्स
 ५ इसिनो निवासट्टाने^२ कतत्ता कपिलवत्थू ति वुत्तं, तं गोचरगामं कत्वा ।
 निग्गोधारामे ति निग्गोधो नाम सक्को, सो आतिसमागमकाले कपिल-
 वत्थुं आगते भगवति अत्तनो आरामे विहारं कारेत्वा भगवतो
 निग्ग्यातेसि^३, तस्मिं विहरती ति अत्थो । महानामो ति अनुरुद्धत्थेरस्स
 B. 366 भाता भगवतो चूळपितुपुत्तो । सुद्धोदनो सुक्कोदनो सक्कोदनो धोतोदनो
 १० अमितोदनो ति इमे पञ्च जना भातरो । अमिता^४ नाम देवी तेसं
 भगिनी । तिस्सत्थेरो तस्सा पुत्तो । तथागतो च नन्दत्थेरो च
 सुद्धोदनस्स पुत्ता, महानामो च अनुरुद्धत्थेरो च सुक्कोदनस्स ।
 आनन्दत्थेरो अमितोदनस्स, सो भगवतो कनिट्ठो । महानामो
 महल्लकतरो सकदागामी आरियसावको ।

१५ दीघरत्तं ति मय्हं सकदागामिफलुप्पत्तितो^५ पट्ठाय चिरत्तं जानामी
 । त दस्सेति । लोभधम्मा ति लोभसङ्खाता धम्मा, नानप्पकारकं लोभं
 येव सन्धाय वदति । इतरेसु पि द्वीसु एसेव नयो । परियादाय तिट्ठन्ती
 ति खेपेत्वा तिट्ठन्ति । इदं हि परियादानं नाम “सब्बं हत्थिकायं
 परियादियित्वा सब्बं अस्सकायं सब्बं रथकायं सब्बं पत्तिकायं

१. वासट्टानत्ता—सी० ।

२. निग्ग्यादेसि—सी० ।

३. फलप्पत्तितो—सी० ।

४. निवासनट्टाने—स्या० ।

५. अमितावी—रो० ।

परियादियित्वा जीवन्तं येव नं ओसज्जेय्यं^१” ति एत्थ गहणे आगतं ।
 “अनिच्चसञ्जा, भिक्खवे, भाविता बहुलीकता सब्बं कामरागं
 परियादियती” (सं० २.३७०) ति एत्थ खेपने । इधा पि खेपने
 अधिप्पेतं^२ । तेन वुत्तं “परियादियित्वा ति खेपेत्वा” ति ।

येन मे एकदा लोभधम्मापी ति येन मय्हं एकेकस्मिं काले ५
 लोभधम्मा पि चित्तं परियादाय तिट्ठन्ती ति पुच्छति । अयं किर
 राजा “सकदागामिमग्गेन लोभदोसमोहा निरवसेसा पहीयन्ती” ति
 सञ्जी अहोसि, अयं “अप्पहीनं मे अत्थी” ति पि जानाति, अप्प-
 हीनकं उपादाय पहीनकम्पि^३ पुन पच्छतो वा वत्तती^३ति सञ्जी होति ।
 अरियसावकस्स एवं सन्देहो उप्पज्जती ति ? आम उप्पज्जति । कस्मा ? 10
 पण्णत्तिया अकोविदत्ता । “अयं किलेसो असुकमग्गवज्झो” ति
 इमिस्सा पण्णत्तिया अकोविदस्स हि अरियसावकस्स पि एवं होति ।
 किं तस्स पच्चवेक्खणा नत्थी ति ? अत्थि । सा पन न सब्बेसं परिपुण्णा
 होति । एको हि पहीनकिलेसमेव पच्चवेक्खति, एको अवसिट्ठकिलेसमेव,
 एको मग्गमेव, एको फलमेव, एको निब्बानमेव । इमासु पन पञ्चसु 15
 पच्चवेक्खणासु एकं वा द्वे वा नो लद्धं न वट्ठन्ति । इति यस्स पच्च-
 वेक्खणा न परिपुण्णा, तस्स मग्गवज्झकिलेसपण्णत्तियं अकोविदत्ता
 एवं होति ।

सो एव खो ते ति सो येव लोभो दोसो मोहो च तव सन्ताने B. 367
 अप्पहीनो, त्वं पन पहीनसञ्जी अहोसी ति दस्सेति । सो च हि ते 20
 ति सो तुम्हं लोभदोसमोहधम्मो । कामे ति दुविधे कामे । न
 परिभुज्जेय्यासी ति मयं विय पब्बजेय्यासी ति दस्सेति ।

२. अप्पस्सादा ति परित्तसुखा । बहुदुक्खा ति दिट्ठधम्मिकसम्प-
 रायिकदुक्खमेवेत्थ बहुकं । बहुपायासा ति दिट्ठधम्मिकसम्परायिको
 उपायासकिलेसोयेवेत्थ बहु । आदीनवो ति दिट्ठधम्मिकसम्परायिको 25

१. अग्गहेसि—सी०, स्या०, क० ।

२. अधिप्पेतो—स्या० ।

३-३. पहीनकं पुन पुच्छन्तो वट्ठती—क० ।

उपद्वो । एत्थ भिय्यो ति एतेसु कामेसु अयं आदीनवो येव बहु ।
 अस्सादो पन हिमवन्तं उपनिधाय सासपो विय अप्पो परित्तको ।
 इति चेपि महानामा ति महानाम एवं चेपि अरियसावकस्स । यथाभूतं
 ति यथासभावं । सम्मा नयेन कारणेन पञ्ञाय सुट्ठु दिट्ठं होती ति
 6 दस्सेति । तत्थ पञ्ञाया ति विपस्सनापञ्ञाय, हेट्ठामग्गद्वयजाणेना
 ति अत्थो । सो चा ति सो एव मग्गद्वयेन दिट्ठकामादीनवो अरिय-
 सावको । पीतिसुखं ति इमिना सप्पीतिकानि द्वे भानानि दस्सेति ।
 अञ्ञं वा ततो सन्ततरं ति ततो भानद्वयतो सन्ततरं अञ्ञं उपरिभान-
 द्वयञ्चेव मग्गद्वयञ्च । नेव ताव अनावट्ठी कामेसु होती ति अथ खो सो
 10 द्वे मग्गे पटिविज्झित्वा ठितो पि अरियसावको उपरि भानानं वा
 मग्गानं वा अनधिगतत्ता नेव ताव कामेसु अनावट्ठी होति, अना-
 वट्ठिनो^१ अनाभोगो न होति । आवट्ठिनो साभोगो येव होति । कस्मा ?
 चतूहि भानेहि विक्खम्भनप्पहानस्स, द्वीहि मग्गेहि समुच्छेदप्पहानस्स
 अभावा ।

15 ३. मय्हम्पि खो ति न केवलं तुय्हेव, अथ खो मय्हम्पि । पुब्बेव
 सम्बोधा ति मग्गसम्बोधितो पठमतरमेव । पञ्ञाय सुदिट्ठं होती ति
 एत्थ ओरोधनाटका पजहनपञ्ञा अधिप्पेता । पीतिसुखं नाज्झगमं
 ति सप्पीतिकानि द्वे भानानि न पटिलभिं । अञ्ञं वा ततो सन्ततरं ति
 इध उपरि भानद्वयं चेव चत्तारो च मग्गा अधिप्पेता । पय्यञ्ञासिं
 20 ति पटिअञ्ञासिं^२ ।

B. 368 ६. एकमिदाहं महानाम समयं ति कस्मा आरद्धं ? अयं पाटि-
 येक्को अनुसन्धि । हेट्ठा कामानं अस्सादो पि आदीनवो पि कथितो,
 निस्सरणं न कथितं; तं कथेतुं अयं देसना आरद्धा । कामसुखल्लि-
 कानुयोगो हि एको अन्तो, अत्तकिलमथानुयोगो एको ति इमेहि अन्तेहि
 25 मुत्तं मम सासनं ति उपरिफलसमापत्तिसीसेन सकलसासनं दस्सेतुम्पि
 अयं देसना आरद्धा ।

गिज्झकूटे पव्वते ति तस्स पव्वतस्स गिज्झसदिसं कूटं अत्थि,
तस्मा गिज्झकूटो ति वुच्चति । गिज्झा वा तस्स कूटेसु निवसन्ती ति
पि गिज्झकूटो ति वुच्चति । इसिगिलिपस्से ति इसिगिलिपव्वतस्स
पस्से । काळसिलायं ति काळवण्णे पिट्ठिपासाणे । उब्भट्टका होन्ती
ति उद्धं^१ येव ठितका होन्ति अनिसिन्ना । ओपक्कमिका ति 5
उब्भट्टकादिना अत्तनो उपक्कमेन निव्वत्तिता । निगण्ठो आवुसो ति
अञ्जं कारणं वत्तुं असक्कोन्ता निगण्ठस्स उपरि पक्खिपिसु^२ ।
सव्वञ्जू सव्वदस्सावो ति सो अम्हाकं सत्था अतीतानागतपच्चुप्पन्नं
सव्वं जानाति पस्सती ति दस्सेति । अपरिसेसं जाणदस्सनं
पटिजानाती ति सो अम्हाकं सत्था अपरिसेसं धम्मं जानन्तो^३ 10
अपरिसेससङ्घातं जाणदस्सनं पटिजानाति, पटिजानन्तो च एवं
पटिजानाति “चरतो च मे तिट्ठतो च ...पे०... पच्चुपट्ठितं” ति ।
तत्थ सततं ति निच्चं । समितं ति तस्सेव वेवचनं ।

७. किं पन तुम्हे आवुसो निगण्ठा जानाथ एत्तकं वा दुक्खं
निज्जिण्णं ति इदं भगवा पुरिसो नाम यं करोति, तं जानाति । 15
वीसतिकहापणे इणं गहेत्वा दस दत्त्वा “दस मे दिन्ना, दस अवसिट्ठा”
ति जानाति, ते पि दत्त्वा “सव्वं दिन्नं” ति जानाति । खेत्तस्स
ततियभागं लायित्वा “एको भागो लायितो, अवसिट्ठा” ति
जानाति । पुन एकं लायित्वा “द्वे लायिता, एको अवसिट्ठो” ति
जानाति । तस्मिम्पि लायिते “सव्वं निट्ठितं” ति जानाति, एवं 20
सव्वकिच्चेसु कतञ्च अकतञ्च जानाति, तुम्हे पि तथा जातव्वं सिया
ति दस्सेति । अकुसलानं धम्मानं पहानं ति इमिना अकुसलं पहाय
कुसलं भावेत्वा सुद्धन्तं^४ पत्तो निगण्ठो नाम तुम्हाकं सासने अत्थी
ति पुच्छति ।

१. उब्भं—सी०; उब्भा—स्या० ।

२. खिपिसु—सी० ।

३. जानन्तो—स्या० ।

४. सुद्धन्तं—सी०, स्या० ।

B. 369

८-९. एवं सन्ते ति तुम्हाकं एवं अजाननभावे सति । लुहा
ति लुहाचारा । लोहितपाणिनो ति पाणे जीविता वोरपेन्ता^१
लोहितेन मक्खितपाणिनो । पाणं हि हनन्तस्स पि यस्स लोहितेन
पाणि न मक्खियति, सो पि लोहितपाणीत्वेव वुच्चति । कुरुरकम्मन्ता
५ ति दारुणकम्मा । मातरि पितरि धम्मिकसमणब्रह्मणादीसु च
कतापराधा । मागविकादयो वा कक्खळकम्मा ।

न खो आवुसो गोतमा ति इदं निगण्ठा “अयं अम्हाकं वादे
दोसं देति, मयम्पिस्स दोसं आरोपेमा” ति मञ्जमाना आरभिसु ।
तस्सत्थो—“आवुसो गोतम यथा तुम्हे पणीतचीवरानि धारेन्ता
१० सालिमंसोदनं भुञ्जन्ता देवविमानवण्णाय गन्धकुटिया वसमाना
सुखेन सुखं अधिगच्छथ, न एवं सुखेन सुखं अधिगन्तब्बं । यथा पन
मयं उक्कुटिकप्पधानादीहि नानप्पकारकं दुक्खं अनुभवाम, एवं दुक्खेन
सुखं अधिगन्तब्बं” ति । सुखेन च हावुसो ति इदं सचे सुखेन
च सुखं अधिगन्तब्बं सिया, राजा अधिगच्छेय्या ति दस्सनत्थं
१५ वुत्तं ।

तत्थ मागधो ति मगधरट्टस्स इस्सरो । सेनियो ति तस्स नामं ।
बिम्बी ति अत्तभावस्स नामं । सो तस्स सारभूतो दस्सनीयो
पासादिको अत्तभावसमिद्धिया बिम्बिसारो ति वुच्चति । सुखविहारितरो
ति इदं ते निगण्ठा^२ रञ्जो तीसु पासादेसु तिविधवयेहि नाटकेहि
२० सद्धि सम्पत्तिअनुभवनं सन्धाय वदन्ति । अद्धा ति एकंसेन । सहसा
अप्पटिसङ्खा ति साहसं कत्वा अप्पच्चवेक्खित्वा व यथा रत्तो रागवसेन
दुट्ठो दोसवसेन मुळ्हो मोहवसेन भासति, एवमेवं वाचा भासिता
ति दस्सेति ।

१०. तत्थ पटिपुच्छिस्सामी ति तस्मिं अत्थे पुच्छिस्सामि ।
२५ यथा वो खमेय्या ति यथा तुम्हाकं रुच्चेय्य । पहीती ति सक्कोति ।

११. अनिञ्जमानो ति अचलमानो । एकन्तसुखं पटिसंवेदी
ति निरन्तरसुखं पटिसंवेदी । “अहं खो, आवुसो निगण्ठा, प्होमि
...पे०... एकन्तसुखं पटिसंवेदी” ति इदं अत्तनो फलसमापत्तिसुखं
दस्सेन्तो आहु । एत्थ च कथापतिट्ठापनत्थं राजवारे सत्त आदिं
कत्वा पुच्छा कता । सत्त रत्तिन्दिवानि नप्पहोती ति हि वुत्ते छ 5
पञ्च चत्तारी ति सुखं पुच्छितुं होति । सुद्धवारे^१ पन सत्ता ति वुत्ते
पुन छ पञ्च चत्तारी ति वुच्चमानं अनच्छरियं होति, तस्मा एकं आदिं
कत्वा देसना कता । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

चूळदुक्खखन्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१५. अनुमानसुत्तवर्णना

१. एवं मे सुतं ति अनुमानसुतं । तत्थ भग्गेसू ति एवंनामके
जनपदे, वचनत्थो पनेत्थ वुत्तानुसारेनेव वेदितब्बो । सुंसुमारगिरे
ति एवंनामके नगरे । तस्स किर नगरस्स वत्थुपरिग्गहदिवसे अविदूरे
उदकरहदे सुंसुमारो^१ सद्दमकासि, गिरं निच्छारेसि । अथ नगरे
5 निट्ठिते सुंसुमारगिरं त्वेवस्स नामं अकंसु । भेसकळावने ति
भेसकळानामके वने । “भेसकळावने” ति पि पाठो । मिगदाये ति
तं वनं मिगपक्खीनं अभयदिन्नट्टाने जातं, तस्मा मिगदायो ति
वुच्चति ।

२-३. प्वारेती ति इच्छापेति । वदन्तू ति ओवादानुसासनिवसेन
10 वदन्तु, अनुसासन्तू ति अत्थो । वचनीयोम्ही ति अहं तुम्हेहि वत्तब्बो,
अनुसासितब्बो ओवदितब्बो ति अत्थो । सो च होति, दुब्बचो ति
सो च दुक्खेन वत्तब्बो होति, वुत्तो न सहति । दोवचस्सकरणेही
ति दुब्बचभावकारकेहि^२ उपरि आगतेहि सोळसहि धम्मेहि ।
अप्पदक्खिणग्गाही अनुसासनिं ति यो हि वुच्चमानो तुम्हे मं कस्मा
15 वदथ, अहं अत्तनो कप्पियाकप्पियं सावज्जानवज्जं अत्थानत्थं जानामी
ति वदति, अयं अनुसासनिं पदक्खिणतो न गण्हाति, वामतो^३
गण्हाति, तस्मा अप्पदक्खिणग्गाही ति वुच्चति ।

पापिकानं इच्छानं ति लामकानं असन्तसम्भावनपत्थनानं ।
पटिप्फरती ति पटिविरुद्धो, पच्चनीको हुत्वा तिट्ठति, अपसादेती ति
20 किं नु खो तुय्हं बालस्स अव्यत्तस्स भणितेन, त्वम्पि नाम भणितब्बं
मज्झिस्सती ति एवं घट्टेति । पच्चारोपेती ति त्वम्पि

१. सुसुमारो—म० ।

२. वामतो व—सी० ।

३. दुब्बचकारकेहि—स्या० ।

खोसि इत्थन्नामं आपत्तिं आपन्नो, तं ताव पटिकरोही ति एवं पटिआरोपेति ।

अञ्जेनञ्जं पटिचरती ति अञ्जेन कारणेन वचनेन वा अञ्जं कारणं वचनं वा पटिच्छादेति, “आपत्तिं आपन्नोसी ?” ति वुत्ते “को आपन्नो ? किं आपन्नो ? किस्मिं आपन्नो ? कं भणथ ? किं भणथा ?” ति वा वदति । “एवरूपं किञ्चि तया दिट्ठं ?” ति वुत्ते “न सुणामी” ति सोतं वा उपनेति ? बहिद्धा कथं अपनामेती ति । “इत्थन्नामं आपत्तिं आपन्नोसी ?” ति पुट्ठो “पाटलिपुत्तं गतोम्ही” ति वत्वा पुन “न तव पाटलिपुत्तगमनं पुच्छाम, आपत्तिं पुच्छामा” ति वुत्ते “ततो राजगेहं गतोम्ही” ति । “राजगेहं वा याहि, ब्राह्मणगेहं वा, आपत्तिं आपन्नोसी ति ?” तत्थ मे सुकरमंसं लद्धं” ति आदीनि वदन्तो कथं बहिद्धा विक्खपति ।

B. 371

10

अपदाने ति अत्तनो चरियाय । न सम्पायती ति आवुसो त्वं कुहिं वससि ? कं निस्साय वससी ? ति वा, यं त्वं वदेसि “मया एस आपत्तिं आपन्नो दिट्ठो” ति । त्वं तस्मिं समये किं करोसि ? अयं किं करोति ? कत्थ वा त्वं अच्छसि ? कत्थ वा अयं ? ति आदिना नयेन चरियं पुट्ठो सम्पादेत्वा कथेतुं न सक्कोति ।

15

४. तत्रावुसो ति आवुसो तेसु सोळससु धम्मेसु । अत्तना व अत्तानं एवं अनुमिनितब्बं ति एवं अत्तना व अत्ता अनुमेतब्बो तुलेतब्बो तीरेतब्बो ।

20

५. पच्चवेक्खितब्बं ति पक्कवेक्खितब्बो । अहोरत्तानुसिक्खिना ति दिवा पि रत्तिम्पि सिक्खन्तेन, रत्तिं च दिवा च कुसलेसु धम्मेसु सिक्खन्तेन पीतिपामोज्जमेव उप्पादेतब्बं ति अत्थो ।

१. राजगहं— रो० ।

२. आपज्जन्तो—स्या० ।

३. तुलितब्बो—सी० ।

६. अच्छे वा उदकपत्ते ति पसन्ने वा उदकभाजने । मुखनिमित्तं ति मुखपटिविम्बं । रजं ति आगन्तुकरजं । अङ्गणं ति तत्थ जातकं तिलकं वा पिळ्ळकं वा । सब्बे पिमे पापके अकुसले धम्मै पहीने ति इमिना सब्बप्पहानं कथेसि । कथं ? एत्तका अकुसला धम्मा
- 5 पव्वजितस्स नानुच्छविका ति पटिसङ्खानं उप्पादयतो हि पटिसङ्खानप्पहानं^१ कथितं होति । सीलं पदट्टानं कत्वा कसिणपरिकम्मं आरभित्वा अट्ट समापत्तियो निव्वत्तेन्तस्स विक्खम्भनप्पहानं कथितं । समापत्ति पदट्टानं कत्वा विपस्सनं वड्ढेन्तस्स तदङ्गप्पहानं कथितं । विपस्सनं वड्ढेत्वा मगं भावेन्तस्स समुच्छेदप्पहानं कथितं । फले
- 10 आगते पटिप्पस्सद्विप्पहानं, निव्वाने आगते निस्सरणप्पहानं ति एवं इमस्मिं सुत्ते सब्बप्पहानं कथितं व होति ।

- इदं हि सुत्तं भिक्खुपातिमोक्खं नामा ति पोराणा वदन्ति । इदं दिवसस्स तिक्खत्तुं पच्चवेक्खितब्बं । पातो एव वसनट्टानं पविसित्वा निसिन्नेन “इमे एत्तका किलेसा अत्थि नु खो मय्हं नत्थी”
- 15 ति पच्चवेक्खितब्बा । सचे अत्थी ति पस्सति, तेसं पहानाय वायमि-
B. 372 तब्बं । नो चे पस्सति, सुपव्वजितोस्मी ति अत्तमनेन भवितब्बं । भत्तकिच्चं कत्वा रत्तिट्टाने वा दिवाट्टाने वा निसीदित्वा पि पच्चवेक्खितब्बं । सायं वसनट्टाने निसीदित्वा पि पच्चवेक्खितब्बं । तिक्खत्तुं असक्कोन्तेन द्वे वारे पच्चवेक्खितब्बं । द्वे वारे असक्कोन्तेन
- 20 पन अवस्सं एकवारं पच्चवेक्खितब्बं, अप्पच्चवेक्खितुं न वट्टती ति वदन्ति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा^२ ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

अनुमानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१६—चेतोखिलसुत्तवण्णना

१. एवं मे सुतं ति चेतोखिलसुत्तं । तत्थ चेतोखिला ति चित्तस्स थद्धभावा कचवरभावा खाणुकभावा । चेतसोविनिबन्धा ति चित्तं बन्धित्वा मुट्ठियं कत्वा विय गण्हन्ती ति चेतसोविनिबन्धा^१ । वुद्धिं ति आदीसु सीलेन वुद्धिं, मग्गेन विरुळ्हिं, निब्बानेन वेपुल्लं । सीलसमाधीहि वा वुद्धिं, विपस्सनामग्गेहि विरुळ्हिं, फलनिब्बानेहि 5 वेपुल्लं ।

२. सत्थरि कङ्खती ति सत्थु सरीरे वा गुणे वा कङ्खति । सरीरे कङ्खमानो 'द्वित्तिसवरलक्खणप्पटिमण्डितं नाम सरीरं अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्खति, गुणे कङ्खमानो 'अतीतानागतपच्चुप्पन्नजानन-समत्थं सब्बञ्जुतञ्जाणं अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्खति । विचि- 10 किच्छती ति विचिनन्तो किच्छति, दुक्खं आपज्जति, विनिच्छेतुं न सक्कोति । नाधिमुच्चती ति एवमेतं ति अधिमोक्खं न पटिलभति । न सम्पसीदती ति गुणेषु ओतरित्वा निब्बिचिकिच्छभावेन पसीदितुं, अनाविलो भवितुं न सक्कोति । आतप्पाया ति किलेससन्तापकविरिय-करणत्थाय । अनुयोगाया ति पुनप्पुनं योगाय । सातच्चाया ति 15 सततकिरियाय । पधानाया ति पदहनत्थाय । अयं पठमो चेतोखिलो ति अयं सत्थरि विचिकिच्छासङ्घातो पठमो चित्तस्स थद्धभावो, एवमेतस्स भिक्खुनो अप्पहीनो होति । धम्मं ति परियत्तिधम्मं च पटिवेधधम्मं च । परियत्तिधम्मं कङ्खमानो तेपिटकं बुद्धवचनं चतुरासीति-धम्मवक्खन्धसहस्सानी ति वदन्ति, अत्थि नु खो एतं नत्थी' ति कङ्खति । 20 पटिवेधधम्मं कङ्खमानो 'विपस्सनानिस्सन्दो मग्गो नाम, मग्गनिस्सन्दो फलं नाम, सब्बसङ्खारपटिनिस्सग्गो निब्बानं नामा ति वदन्ति, तं

B. 373

अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्कति । संघे कङ्कती ति 'सुप्पटिपन्नो ति आदीनं पदानं वसेन एवरूपं पटिपदं पटिपन्ना चत्तारो मग्गट्ठा चत्तारो फलट्ठा ति अट्ठन्नं पुग्गलानं समूहभूतो संघो नाम, सो अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्कति । सिक्खाय कङ्कमानो 'अधिसीलसिक्खा नाम 5 अधिचित्तसिक्खा नाम अधिपञ्चासिक्खा नामा ति वदन्ति, सा अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्कति । अयं पञ्चमो ति अयं सब्रह्मचारीसु कोपसङ्घातो पञ्चमो चित्तस्स थद्धभावो कचवरभावो खानुकभावो ।

३. विनिबन्धेसु^१ कामे ति वत्थुकामे पि किलेसकामे पि । काये ति अत्तनो काये । रूपे ति बहिद्धारूपे । यावदत्थं ति यत्तकं इच्छति, 10 तत्तकं । उदरावदेहकं ति उदरपूरं । तज्झि उदरं अवदेहनतो उदरावदेहकं ति वुच्चति । सेय्यमुखं ति मञ्चपीठसुखं, उतुसुखं वा । पस्समुखं ति यथा सम्परिवत्तकं सयन्तस्स दक्खिणपस्सवामपस्सानं सुखं होति, एवं उप्पन्नसुखं । मिद्धमुखं ति निदासुखं । अनुयुत्तो ति युत्तप्पयुत्तो विहरति ।

15 पणिधाया ति पत्थयित्वा । सीलेना ति आदीसु सीलं ति चतु-
पारिसुद्धिसीलं । वतं ति वतसमादानं । तपो ति तपचरणं । ब्रह्मचरियं
ति मेथुनविरति । देवो वा भविस्सामी ति महेसक्खदेवो वा
भविस्सामि । देवञ्जतरो वा ति अप्पेसक्खदेवेसु वा अञ्जतरो ।

६. इद्धिपादेसु छन्दं निस्साय पवत्तो समाधि छन्दसमाधि ।
20 पधानभूता सङ्खारा पधानसङ्खारा । समन्नागतं ति तेहि धम्मेहि
उपेतं । इद्धिया पादं इद्धिभूतं वा पादं ति इद्धिपादं । सेसेसु पि एसेव
नयो, अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन इद्धिपादविभङ्गे आगतो एव ।
बिसुद्धिमग्गे पिस्स अत्थो दीपितो । इति इमेहि चतुहि इद्धिपादेहि
विकल्मभनप्पहानं कथितं । उस्सोळ्ही येव पञ्चमी ति एत्थ उस्सोळ्ही
25 ति सब्बत्थ कत्तब्बविरियं दस्सेति । उस्सोळ्हीपन्नरसङ्गसमन्नागतो

ति पञ्च चेतोखिलप्पहानानि पञ्च विनिबन्धप्पहानानि चत्तारो इद्धिपादा
उस्सोळ्ही ति एवं उस्सोळ्हीया सद्धि पन्नरसहि अङ्गेहि समन्नागतो ।
भब्बो ति अनुरूपो अनुच्छविको । अभिनिब्भिदाया ति आणेन किलेस-
भेदाय । सम्बोधाया ति चतुमग्गसम्बोधाय । अनुत्तरस्सा ति
सेट्ठस्स । योगवखेमस्सा ति चतुहि योगेहि खेमस्स अरहत्तस्स । 5
अधिगमाया ति पटिलाभाय । सेय्यथा ति ओपम्मत्थे निपातो । पी ति
सम्भावनत्थे । उभयेना पि सेय्यथा पि नाम भिक्खवे ति दस्सेति ।

कुक्कुटिया अण्डानि अट्ठ वा दस वा द्वादस वा ति एत्थ पन^१ B. 374
किञ्चापि कुक्कुटिया वुत्तप्पकारतो ऊनाधिकानि पि अण्डानि होन्ति,
वचनसिलिट्ठताय पन एवं वुत्तं । एवं हि लोके सिलिट्ठं वचनं होति । 10
तानस्सु ति तानि अस्सु, भवेय्युं ति अत्थो । कुक्कुटिया सम्मा
अधिसयितानी ति ताय जनेत्तिया कुक्कुटिया पक्खे पसारेत्वा तेसं
उपरि सयन्तिया सम्मा अधिसयितानी । सम्मा परिसेदितानी ति
कालेन कालं उत्तुं गाहापेन्तिया^२ सुट्ठु समन्ततो सेदितानि उस्सो-
कतानि । सम्मा परिभावितानी ति कालेन कालं सुट्ठु समन्ततो 15
भवितानि, कुक्कुटगन्धं गाहापितानी ति अत्थो । किञ्चापि तस्सा
कुक्कुटिया ति तस्सा कुक्कुटिया इमं^३ तिविधकिरियाकरणेन अप्पमादं
कत्वा किञ्चापि न एवं इच्छा उप्पज्जेय्य । अथ खो भब्बाव ते ति अथ
खो ते कुक्कुटपोतका वुत्तनयेन सोत्थिना अभिनिब्भिज्जितुं भब्बा व ।
ते हि यस्मा ताय कुक्कुटिया एवं तीहाकारेहि तानि अण्डानि 20
पटिपालीयमानानि न पूतीनि होन्ति । यो पि नेसं अल्लसिनेहो, सो पि
परियादानं गच्छति, कपालं तनुकं होति, पादनखसिखा च मुखतुण्ड-
कञ्च खरं होति, सयं परिपाकं गच्छति, कपालस्स तनुत्ता बहि आलोको
अन्तो पञ्जायति, तस्मा “चिरं वत मयं सङ्कुटितहत्थपादा” सम्बाधे
सयिम्हा, अयञ्च बहि आलोको दिस्सति, एत्थ दांन नो सुखविहारो 25

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. गण्हापेन्तिया—सी० ।

३. इध—सी० ।

४. सङ्कुचितं—सी० ।

भविस्सती” ति निक्खमितुकामा हुत्वा कपालं पादेन पहरन्ति, गीवं पसारेन्ति, ततो तं कपालं द्वेधा भिज्जति । अथ ते पक्खे विधुनन्ता तद्धणानुरूपं विरवन्ता निक्खमन्ति येव, निक्खामित्वा च गामक्खेत्तं उपसोभयमाना विचरन्ति ।

- 5 एवमेव खो ति इदं ओपम्मसम्पटिपादनं । तं एवं अत्थेन संसन्देत्वा वेदितब्बं—तस्सा कुक्कुटिया अण्डेसु तिविधकिरियाकरणं विय हि इमस्स भिक्खुनो उस्सोळ्हीपन्नरसेहि अङ्गेहि समन्नागतभावो । कुक्कुटिया तिविधकिरियासम्पादनेन अण्डानं अपूतिभावो विय पन्नरसङ्गसमन्नागतस्स भिक्खुनो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन विपस्स-
- 10 नाजाणस्स अपरिहानि । तस्सा तिविधकिरियाकरणेन अण्डानं अल्लसिनेहपरियादानं विय तस्स भिक्खुनो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन भवत्तयानुगतनिकन्ति सिनेहपरियादानं । अण्डकलापानं तनुभावो विय भिक्खुनो अविज्जण्डकोसस्स तनुभावो । कुक्कुटपोतकानं पादनखमुख-
- B. 375 तुण्डकानं^१ थद्धखरभावो विय भिक्खुनो विपस्सनाजाणस्स तिक्खखर-
- 15 विप्पसन्नसूरभावो । कुक्कुटपोतकानं परिणामकालो विय भिक्खुनो विपस्सनाजाणस्स परिणामकालो वड्ढितकालो गब्भग्गहणकालो । कुक्कुटपोतकानं पादनखसिखाय वा मुखतुण्डकेन वा अण्डकोसं पदालेत्वा पक्खे पप्फोटेत्वा सोत्थिना अभिनिक्खमनकालो विय तस्स भिक्खुनो विपस्सनाजाणगब्भं गण्हापेत्वा विचरन्तस्स तज्जातिकं उत्तुसप्पायं वा
- 20 भोजनसप्पायं वा पुग्गलसप्पायं वा धम्मस्सवनसप्पायं वा लभित्वा एकासने निसिन्नस्सेन विपस्सनं वड्ढेन्तस्स अनुपुब्बाधिगतेन अरहत्त-मग्गेन अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा अभिज्जापक्खे पप्फोटेत्वा सोत्थिना अरहत्तपत्तकालो वेदितब्बो । यथा पन कुक्कुटपोतकानं परिणतभावं अत्वा माता पि अण्डकोसं भिन्दति, एवं तथारूपस्स भिक्खुनो जाण-
- 25 परिपाकं अत्वा सत्था पि—

१. पादनखतुण्डकानं—सी० ;

पादनखसिखमुखतुण्डकानं—स्या० ।

“उच्छिन्द सिनेहमत्तनो कुमुदं सारदिकं व पाणिना ।
सन्तिमग्गमेव ब्रूह्य निब्बानं सुगतेन देसितं”
(खु० १.४३) ति ॥

आदिना नयेन ओभासं^१ फरित्वा गाथाय^१ अविज्जण्डकोसं पहरति,
सो गाथापरियोसाने अविज्जण्डकोसं भिन्दित्वा अरहत्तं पापुणाति । 5
ततो पट्टाय यथा ते कुक्कुटपोतका गामक्खेत्तं उपसोभयमाना तत्थ
तत्थ विचरन्ति, एवं अयम्पि महाखीणासवो निब्बानारम्भणं फल-
समापत्तिं अप्पेत्वा संघारामं उपसोभयमानो विचरति ।

इति इमस्मिं सुत्ते चत्तारि पहानानि कथितानि । कथं ? चेतो-
खिलानञ्जिह चेतोविनिबन्धानं पहानेन पटिसङ्ख्यानप्पहानं कथितं, 10
इद्धिपादेहि विक्खम्भनप्पहानं कथितं, मग्गे आगते समुच्छेदप्पहानं
कथितं, फले आगते पटिप्पस्सद्धिप्पहानं कथितं । सेसं सब्बत्थ
उत्तानत्थमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

चेतोखिलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१७-वनपथपरियायसुत्तवर्णना

B. 376

१. एवं मे सुतं ति वनपथपरियायं । तत्थ वनपथपरियायं
ति वनपथकारणं, वनपथदेसनं वा ।

२. वनपथं उपनिस्साय विहरती ति मनुस्सुपचारातिक्रान्तं
वनसण्डसेनासनं निस्साय समणधम्मं करोन्तो विहरति । अनुपट्ठिता
5 ति आदीसु पुब्बे अनुपट्ठिता सति तं उपनिस्साय विहरतो पि न
उपट्ठति, पुब्बे असमाहितं चित्तं न समाधियति, पुब्बे अपरिखीणा
आसवा न परिकखयं गच्छन्ति, पुब्बे अननुप्पत्तं अनुत्तरं योगक्खेम-
सङ्घातं अरहत्तञ्च न पापुणाती ति अत्थो । जीवितपरिक्खारा ति
जीवितसम्भारा । समुदानेतब्बा ति समाहरितब्बा । कसिरेन
10 समुदागच्छन्ती ति दुक्खेन उप्पज्जन्ति । रत्तिभागं वा दिवसभागं वा
ति रत्तिकोट्ठासे वा दिवसकोट्ठासे वा । एत्थ च रत्तिभागे पटिसञ्चि-
क्खमानेन अत्वा रत्तिं येव पक्कमितब्बं, रत्तिं चण्डवाळादीनं परिवन्धे
सति अरुणुगमनं आगमेतब्बं । दिवसभागे अत्वा दिवा व पक्कमितब्बं,
दिवा परिवन्धे^१ सति सुरियत्थङ्गमनं आगमेतब्बं ।

15 ३-४. सङ्घा पी ति एवं समणधम्मस्स अनिप्फज्जनभावं जानित्वा ।
अनन्तरवारे पन सङ्घा पी ति एवं समणधम्मस्स निप्फज्जनभावं
जानित्वा ।

५. यावजीवं ति याव जीवितं पवत्तति ताव वत्तब्बमेव ।

६. सो पुग्गलो ति पदस्स नानुबन्धितब्बो ति इमिना सम्बन्धो ।
20 अनापुच्छा ति इध पन तं पुग्गलं अनापुच्छा पक्कमितब्बं ति अत्थो ।

७. सङ्घा पी ति एवं समणधम्मस्स अनिप्फज्जनभावं अत्वा सो
पुग्गलो नानुबन्धितब्बो, तं आपुच्छा पक्कमितब्बं ।

१. परिपन्थ—सी०, स्या० ।

९. अपि पनुज्जमानेना पी ति अपि निक्कड्डीयमानेना पि ।
एवरूपो हि पुग्गलो सचे पि दारुकलापसतं वा उदकघटसतं वा
वालिकम्बणसतं वा दण्डं आहारापेति, मा इध वसी ति निक्कड्ढापेति
वा, तं तं खमापेत्वा यावजीवं वत्थन्बमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय
वनपत्थपरियायसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१८-मधुपिण्डिकसुत्तवण्णना

B. 377

१. एवं मे सुतं ति मधुपिण्डिकसुत्तं । तत्थ महावनं ति हिम-
वन्तेन सद्धिं एकावद्धं अरोपिमं^१ जातिवनं, न यथा वैसालियं
रोपितारोपितमिस्सकं । दिवाविहाराया ति दिवा पाटसल्लानत्थाय ।
बेलुवलट्टिकाया ति तरुणबेलुवरुक्खस्स । दण्डपाणी ति न जरादुब्ब-
लताय दण्डहत्थो । अयञ्चिह तरुणो पठमवये ठितो, दण्डचित्तताय
पन सुवण्णदण्डं गहेत्वा विचरति, तस्मा दण्डपाणो ति वुत्तो ।
जङ्घाविहारं ति जङ्घकिलमथविनोदनत्थं जङ्घचारं । अनुचङ्कममानो
अनुविचरमानो ति आरामदस्सन-वनदस्सनपब्बतदस्सनादीनं अत्थाय
इतो चितो च विचरमानो । अधिच्चनिक्खमनो^२ किरेस कदाचि देव
निक्खमित्वा एवं विचरति । दण्डमोलुब्भा ति दण्डं ओलुम्भित्वा^३
गोपालकदारको विय दण्डं पुरतो ठपेत्वा दण्डमत्थके द्वे हत्थे पति-
ट्टापेत्वा पिट्ठिपाणिं हनुकेन उप्पीलेत्वा एकमन्तं अट्टासि ।

किं वादी ति किंदिट्ठिको । किमक्खायी ति किं कथेति । अयं
राजा भगवन्तं अवन्दित्वा व पटिसन्थारमत्तकमेव कत्वा पञ्चं
पुच्छति । तम्पि न अञ्जातुकामताय, अचित्तीकारेण पुच्छति ।
कस्मा ? देवदत्तस्स पक्खिको किरेस, देवदत्तो अत्तनो सन्तिकं
आगच्छमाने तथागते भिन्दति । सो किर एवं वदेति “समणो गोतमो
अम्हाकं कुलेन सद्धिं वेरी, न नो कुलस्स वुद्धिं^४ इच्छति, भगिनी पि
मे चक्खवत्तिपरिभोगा, तं पहाय ‘नस्सतेसा’ ति निक्खमित्वा पब्बजि,
भागिनेय्यो पि मे चक्खवत्तिबीजं ति अत्वा अम्हाकं कुलस्स वड्डिया
अतुस्सन्तो ‘नस्सतेतं’ ति तम्पि दहरकाले येव पब्बाजेसि । अहं पन

१. अरोपितं—स्या०, क० ।

२. ओलुम्भित्वा—सी० ;

ओलम्भित्वा—रो० ।

३. अभिनिक्खमन्तो—स्या० ;

निक्खमन्तो—रो० ।

४. वड्ढि—सी०, स्या० ।

तेन विना वत्तितुं असक्कोन्तो अनुपब्बजितो, एवं पब्बजितस्मिं भं पब्बजितदिवसतो पट्टाय न उजुकेहि अक्खीहि ओलोकेति, पारिसमज्जे भासन्तो पि महाफरसुना पहरन्तो विय आपायिको देवदत्तो ति आदीनि भासती” ति । एवं अयम्पि राजा देवदत्तेन भिन्नो, तस्मा एवमकासि ।

5

अथ भगवा यथा अयं राजा मया पञ्हे पुच्छिते न कथेती ति वत्तुं न लभति, यथा च भासितस्स अत्थं न जानाति, एवमस्स कथेस्सामी ति तस्सानुच्छविकं कथेन्तो यथावादी खो ति आदिमाह ।

B. 378

तत्थ न केनचि लोके विग्गय्ह तिट्ठती ति लोके केनचि सद्धिं विग्गाहिककथं न करोति न विवदति । तथागतो हि लोकेन सद्धिं न विवदति, लोको पन तथागतेन सद्धिं अनिच्चं ति वुत्ते निच्चं ति वदमानो, दुक्खं, अनत्ता, असुभं ति वुत्ते सुभं ति वदमानो विवदति । तेनेवाह “नाहं, भिक्खवे, लोकेन विवदामि, लोको व खो, भिक्खवे, मया विवदति, तथा न भिक्खवे, धम्मवादी केनचि लोकस्मिं विवदति, अधम्मवादी व खो, भिक्खवे, विवदती” ति । यथा ति येन कारणेन । कामेही ति वत्थुकामेहि पि किलेसकामेहि पि । तं ब्राह्मणं ति तं खीणासवं ब्राह्मणं । अकथं कथं ति निब्बिचिकिच्छं । छिन्नकुक्कुच्चं ति विप्पटिसारकुक्कुच्चस्स चैव हत्थपादकुक्कुच्चस्स च छिन्नत्ता छिन्न-कुक्कुच्चं । भवाभवे ति पुनप्पुनब्भवे, हीनपणीते वा भवे, पणीतो हि भवो वुद्धिप्पत्तो अभवो ति वुच्चति । सञ्जा ति किलेससञ्जा । किलेसा येव वा इध सञ्जानामेन वुत्ता, तस्मा येन कारणेन कामेहि विसंयुत्तं विहरन्तं तं लोके निब्बानवादिं^१ खीणासवब्राह्मणं किलेस-सञ्जा नानुसेन्ति, तच्च कारणं अहं वदामी ति अयमेत्थ अत्थो । इति भगवा अत्तनो खीणासवभावं दीपेति । निल्लाळेत्वा ति नीहरित्वा किळापेत्वा । तिविसाखं ति तिसाखं । नलाटिकं ति वलिभङ्गं^२ नलाटे

25

तिस्सो राजियो दस्सेन्तो, वलिभङ्गं वुट्ठापेत्वा ति अत्थो । दण्डमोलुब्भा
ति दण्डं उप्पीळेत्वा । “दण्डमालुब्भा” ति पि पाठो, गहेत्वा पक्कामी
ति अत्थो ।

३. अञ्जतरो ति नामेन अपाकटो एको भिक्खु । सो किर
5 अनुसन्धिकुसलो, भगवता यथा दण्डपाणी न जानाति, तथा मया
कथितं ति वुत्ते किन्ति नु खो भगवता आविञ्जेय्यं कत्वा पञ्हो
कथितो ति अनुसन्धिं गहेत्वा दसबलं याचित्वा इमं पञ्हं भिक्खुसंघस्स
पाकटं करिस्सामी ति उट्ठायासना एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा दसनख-
समुज्जलं अञ्जलिं पग्गय्ह किं वादी पन भन्ते भगवा ति आदिमाह ।

B. 379 10

यतोनिदानं ति भावनपुंसकं एतं, येन कारणेन यस्मिं कारणे सती
ति अत्थो । पपञ्चसञ्जासङ्गा ति एत्थ सङ्गा ति कोट्टासा । पपञ्चसञ्जा
ति तण्हामानदिट्ठिपपञ्चसम्पयुत्ता सञ्जा, सञ्जानामेन वा पपञ्चा
येव वुत्ता । तस्मा पपञ्चकोट्टासा ति अयमेत्थ अत्थो । समुदाचरन्ती
ति पवत्तन्ति । एत्थ चे नत्थि अभिनन्दितब्बं ति यस्मिं द्वादसायतन-
15 सङ्घाते कारणे सति पपञ्चसञ्जासङ्गा समुदाचरन्ति, एत्थ एकाय-
तनम्पि चे अभिनन्दितब्बं अभिवदितब्बं अज्झोसितब्बं नत्थी ति
अत्थो । तत्थ अभिनन्दितब्बं ति अहं ममं ति अभिनन्दितब्बं ।
अभिवदितब्बं ति अहं ममं ति वत्तब्बं । अज्झोसितब्बं ति अज्झोसित्वा
गिलित्वा परिनिट्ठपेत्वा गहेतब्बयुत्तं । एतेनेत्थ तण्हादीनं येव अप्पवत्ति
20 कथेति । एसेवन्तो ति अयं अभिनन्दनादीनं नत्थिभावो व रागानुसया-
दीनं अन्तो । एसेव नयो सब्बत्थ ।

दण्डादानादीसु पन याय चेतनाय दण्डं आदियति, सा दण्डा-
दानं । याय सत्थं आदियति परामसति, सा सत्थादानं । मत्थकप्पत्तं
कलहं । नानागाहमत्तं^१ विग्गहं । नानावादमत्तं^२ विवादं । तुवं तुवं ति
25 एवं पवत्तं तुवं तुवं । पियसुञ्जकरणं पेसुञ्जं । अयथासभावं मुसावादं

१. नानागाहपत्तं—सी०, स्या० ।

२. नानावादपत्तं—सी०, स्या० ।

करोति, सा मुसावादो ति वेदितब्बा । एत्थेते ति एत्थ द्वादससु आयतनेसु एते किलेसा । किलेसा हि उप्पज्जमाना पि द्वादसायतनानि निस्साय उप्पज्जन्ति, निरुज्जमाना पि द्वादससु आयतनेसु येव निरुज्जन्ति । एवं यत्थुप्पन्ना, तत्थेव निरुद्धा होन्ति । स्वायमत्थो समुदय-सच्चपञ्हेन दीपेतब्बो—

5

“सा खो पनेसा तण्हा कत्थ उप्पज्जमाना उप्पज्जति ? कत्थ निविसमाना निविसती ?” ति वत्वा “यं लोके पियरूपं सातरूपं, एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एत्थ निविसमाना निविसति । किञ्च लोके पियरूपं सातरूपं ? चक्खु लोके पियरूपं सातरूपं” (वि० १२९) ति आदिना नयेन द्वादससु येव आयतनेसु तस्सा उप्पत्ति च निरोधो च वुत्तो । यथेव च तण्हा द्वादससु आयतनेसु उप्पज्जित्वा निब्बानं आगम्म निरुद्धा पि आयतनेसु पुन समुदाचारस्स अभावतो आयतनेसु येव निरुद्धा ति वुत्ता, एवमिमे पि पापका अकुसला धम्मा आयतनेसु निरुज्जन्ती ति वेदितब्बा । अथ वा ग्वाहं अभिनन्दनादीनं अभावो व रागानुसयादीनं अन्तो ति वुत्तो, एत्थेते रागानुसयादीनं अन्तो ति लद्धवोहारे निब्बाने पापका अकुसला धम्मा अपरिसेसा निरुज्जन्ति । यच्चिह यत्थ नत्थि, तं तत्थ निरुद्धं नाम होति, स्वायमत्थो निरोध-पञ्हेन (वि० १३१-१३२) दीपेतब्बो । वुत्तं हेतं—“दुत्तियं भानं समापन्नस्स वितक्कविचारा वचीसङ्खारा पटिप्पस्सद्धा होन्ती” (खु० ५.१११-११२) ति आदि ।

15 B. 380

20

४. सत्थु चेव संवण्णितो ति सत्थारा च पसंसितो । विञ्जूनं ति इदाम्प करणत्थे सार्मवचनं, पण्डितेहि सन्नह्यचारीहि च सम्भावितो ति अत्थो । पहोती ति सक्कोति ।

६. अतिककम्मेव मूलं अतिककम्म खन्धं ति सारो नाम मूले वा खन्धे वा भवेय्य, तम्पि अतिकमित्वा ति अत्थो । एवंसम्पदं ति एवंसम्पत्तिकं, ईदिसं ति अत्थो । अतिसित्वा ति अतिकमित्वा । जानं जानाती ति जानितब्बमेव जानाति । पस्सं पस्सती ति पस्सितब्बमेव

25

- पस्सति । यथा वा एकच्चो विपरीतं गण्हन्तो जानन्तो पि न जानाति,
पस्सन्तो पि न पस्सति, न एवं भगवा । भगवा पन जानन्तो जानाति
येव, पस्सन्तो पस्सति येव । स्वायं दस्सनपरिणायकट्टेन चक्खुभूतो ।
विदितकरणट्टेन जाणभूतो । अविपरीतसभावट्टेन परियत्तिधम्मप्पवत्तनतो
5 वा हृदयेन चिन्तेत्वा वाचाय निच्छारितधम्ममयो ति धम्मभूतो ।
सेट्ठट्टेन ब्रह्मभूतो । अथ वा चक्खु विय भूतो चक्खुभूतो ति एवमेतेसु
पदेसु अत्थो वेदितब्बो । स्वायं धम्मस्स वत्तनतो वत्ता । पवत्तापनतो
पवत्ता । अत्थं नीहरित्वा दस्सनसमत्थताय अत्थस्स निन्नेता ।
अमताधिगमाय पटिपत्तिं ददाती ति अमत्तस्स दाता । अग्रं कत्वा
10 ति पुनप्पुनं आयाचापेन्तो^१पि हि ग्रं करोति नाम, अत्तनो
सावकपारमीजाणे ठत्वा सिनेरुपादतो वालुकं^२ उद्धरमानो विय
दुब्बिञ्जेयं कत्वा कथेन्तो पि ग्रं करोति येव नाम । एवं अकत्वा
अम्हे पुनप्पुनं अयाचापेत्वा सुविञ्जेय्यम्पि नो कत्वा कथेही ति
वुत्तं होति ।
- 15 यं खो नो आवुसो ति एत्थ किञ्चापि “यं खो वो” ति वत्तब्बं
सिया, ते पन भिक्खू अत्तना सद्धिं सङ्गण्हन्तो “यं खो नो” ति आह ।
B. 381 यस्मा वा उद्देसो व तेसं उद्दिट्ठो, भगवा पन थेरस्सा पि तेसम्पि
भगवा व, तस्मा भगवा ति पदं सन्धाय पि एवमाह, यं खो अम्हाकं
भगवा तुम्हाकं संखित्तेन उद्देसं उद्दिसित्वा ति अत्थो ।
- 20 चक्खुञ्चावुसो ति आदीसु अयमत्थो, आवुसो निस्सयभावेन
चक्खुपसादञ्च आरम्मणभावेन चतुसमुट्ठानिकरूपे च पटिच्च चक्खु-
विञ्जाणं नाम उप्पज्जति । तिण्णं सङ्गतिं फस्सो ति तेसं तिण्णं
सङ्गतिया फस्सो नाम उप्पज्जति । तं फस्सं पटिच्चसहजातादिवसेन
फस्सपच्चया वेदना उप्पज्जति । ताय वेदनाय यं आरम्मणं वेदेति,
25 तदेव सञ्जा सञ्जानाति, यं सञ्जा सञ्जानाति, तदेव आरम्मणं

वितक्को वितक्केति । यं वितक्को वितक्केति, तदेवारम्मणं पपञ्चो
पपञ्चेति । ततो निदानं ति एतेहि चक्खुरूपादीहि कारणेहि । पुरिसं
पपञ्चसञ्जासङ्गा समुदाचरन्ती ति तं अपरिञ्चातकारणं पुरिसं
पपञ्चकोट्टासा अभिभवन्ति, तस्स पवत्तन्ती ति अत्थो । तत्थ
फस्सवेदनासञ्जा चक्खुविञ्जाणेन सहजाता होन्ति । वितक्को चक्खु- 5
विञ्जाणानन्तरादीसु सवितक्कचित्तेसु दट्ठब्बो । पपञ्चसङ्गाजवनेन
सहजाता होन्ति । यदि एवं कस्मा अतीतानागतग्गहणं कतं ति ?
तथा उप्पज्जनतो । यथेव हि एतरहि चक्खुद्वारिको पपञ्चो चक्खुञ्च
रूपे च फस्सवेदनासञ्जावितक्के च पटिच्च उप्पन्नो, एवमेवं अतीता-
नागतेसु पि चक्खुविञ्जेय्येसु रूपेसु तस्सुपत्तिं दस्सेन्तो एवमाह । 10

सोतञ्चावुसो ति आदीसु पि एसेव नयो । छट्ठद्वारे पन मनं ति
भवङ्गचित्तं । धम्मे ति तेभूमकधम्ममारम्मणं । मनोविञ्जाणं ति
आवज्जनं वा जवनं वा । आवज्जने गहिते फस्सवेदनासञ्जावितक्का
आवज्जनसहजाता होन्ति । पपञ्चो जवनसहजातो । जवने गहिते
सहावज्जनकं भवङ्गं मनो नाम होति, ततो फस्सादयो सब्बे पि 15
जवनेन सहजाता व । मनोद्वारे पन यस्मा अतीतादिभेदं सब्बम्पि
आरम्मणं होति, तस्मा अतीतानागतपच्चुप्पन्नेसू ति इदं युत्तमेव ।

८-९. इदानं वट्टं दस्सेन्तो सो वतावुसो ति देसनं आरभि ।
फस्सपञ्चति पञ्चपेस्सती ति फस्सो नाम एको धम्मो उप्पज्जती ति
एवं फस्सपञ्चति पञ्चपेस्सति, दस्सेस्सती ति अत्थो । एस नयो 20
सब्बत्थ । एवं 'इमस्मि सति इदं होती' ति द्वादसायतनवसेन सकलं
वट्टं दस्सेत्वा इदानि द्वादसायतनपटिक्खेपवसेन विवट्टं दस्सेन्तो सो
वतावुसो चक्खुस्मि असती ति देसनं आरभि । तत्थ वुत्तनयेनेव B. 382
अत्थो वेदितब्बो ।

१०. एवं पञ्हं विस्सज्जेत्वा इदानि सावकेन पञ्हो कथितो ति 25
मा निकङ्खा अहुवत्थ, अयं भगवा सब्बञ्जुतञ्जाणतुलं गहेत्वा
निसिन्नो, इच्छमाना तमेव उपसङ्कमित्वा निकङ्खा होथा ति उय्योजेन्तो
आकङ्खमाना च पना ति आदिमाह ।

११. इमेहि आकारेही ति इमेहि कारणेहि पपञ्चुप्पत्तिया पाटि-
 येककारणेहि चेव वट्टविवट्टकारणेहि च । इमेहि पदेही ति इमेहि
 अक्खरसम्पिण्डनेहि । व्यञ्जनेही ति पाटियेक्कअक्खरेहि । पण्डितो ति
 पण्डिच्चेन समन्नागतो । चतूहि वा कारणेहि पण्डितो—धातुकुसलो,
 5 आयतनकुसलो, पच्चयाकारकुसलो, कारणाकारणकुसलोति । महापञ्जो
 ति महन्ते अत्थे महन्ते धम्मे महन्ता निर्हात्तयो महन्तानि पटिभानानि
 परिग्गहणसमत्थाय महापञ्जाय समन्नागतो । यथा तं महाकच्चानेना
 ति यथा महाकच्चानेन व्याकतं, तं सन्धाय तं ति वुत्तं । यथा
 महाकच्चानेन व्याकतं, अहम्पि तं एवमेवं व्याकरेय्यं ति अत्थो ।
- 10 १२. मधूपिण्डिकं ति महन्तं गुळ्ळपूवं वद्धसत्तुगुळ्ळकं वा ।
 असेचनकं ति असेचित्तव्वकं । सप्पिफाणितमधुसक्करादीसु इदं नामेत्थ
 मन्दं इदं बहुकं ति न वत्तव्वं समयोजितरसं । चेतसो ति चिन्तक-
 जातिको । दब्बजातिको ति पण्डितसभावो । को नामो अयं ति इदं
 थेरो “अतिभद्दको? अयं धम्मपरियायो, दसबलस्स सब्बञ्जुतञ्जाणे-
 15 नेवस्स नामं गण्हापेस्सामी” ति चिन्तेत्वा आह । तस्मा ति यस्मा
 मधुपिण्डिको विय मधुरो, तस्मा मधुपिण्डिकपरियायोत्वेव नं धारेही
 ति वदति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

मधुपिण्डिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१. एवं मे सुत्तं द्वेधावितकसुत्तं । तत्थ द्विधा कत्वा द्विधा कत्वा
ति द्वे द्वे भागे कत्वा । कामवितकको ति कामपटिसंयुत्तो वितको ।
व्यापादवितकको ति व्यापादपटिसंयुत्तो वितको । विहिंसावितकको
ति विहिंसापटिसंयुत्तो वितको । एकं भागं ति अज्झत्तं वा बहिद्धा वा
ओळारिको वा सुखुमो वा सब्बोपायं वितको अकुसलपक्खको येवा 5
ति तयो पि कामव्यापादविहिंसावितकके एकं कोट्टासमकासिं ।
कामेहि निस्सटो नेक्खम्मपटिसंयुत्तो वितको नेक्खम्मवितकको नाम,
सो याव पठमज्झाना वट्ठति । अब्यापादपटिसंयुत्तो वितको
अव्यापादवितकको, सो मेत्तापुब्बभागतो पट्टाय याव पठमज्झाना
वट्ठति । अविहिंसापटिसंयुत्तो वितको अविहिंसावितको, सो 10
करुणापुब्बभागतो पट्टाय याव पठमज्झाना वट्ठति । दुतियं भागं
ति सब्बोपायं कुसलपक्खकोयेवा ति दुतियं कोट्टासमकासिं । इमिना
बोधिसत्तस्स वितकनिग्गहणकालो कथितो ।

बोधिसत्तस्स हि छब्बस्सानि पधानं पदहन्तस्स नेक्खम्म-
वितक्कादयो पुञ्जपुञ्जा महानदियं ओघा विय पवत्तिं सु । सतिसम्मोसेन 15
पन सहसा कामवितक्कादयो उप्पज्जित्वा कुसलवारं पच्छिन्दित्वा सयं
अकुसलजवनवारा हुत्वा तिट्ठन्ति । ततो बोधिसत्तो चिन्तेसि “मय्हं
इमे कामवितक्कादयो कुसलवारं पच्छिन्दित्वा तिट्ठन्ति, हन्दाहं इमे
वितकके द्वे भागे कत्वा विहरामी” ति कामवितक्कादयो अकुसल-
पक्खका ति एकं भागं करोति नेक्खम्मवितक्कादयो कुसलपक्खका 20
ति एकं । अथ पुन चिन्तेसि “अकुसलपक्खतो आगतं वितकं मन्तेन
कण्हसप्पं उप्पीळेत्वा गण्हन्तो विय अमित्तं गीवाय अक्कमन्तो विय
च निग्गहेस्सामि, नास्स वड्ढितुं दस्सामि । कुसलपक्खतो आगतं
वितकं मेघसमये मेघं विय सुखेत्ते सालकल्याणिपोतकं विय च सीघं

वड्डेस्सामी” ति । सो तथा कत्वा अकुसलवितक्के निग्गण्हि,
कुसलवितक्के वड्डेसि । एवं इमिना बोधिसत्तस्स वितक्कनिग्गहणकालो
कथितो ति वेदितब्बो ।

- इदानीं यथास्स ते वितक्का उप्पज्जिस्सु, यथा च ने निग्गहेसि, तं
5 दस्सेन्तो तस्स मय्हं भिक्खवे ति आदिमाह । तत्थ अप्पमत्तस्सा
ति सति या अविप्पवासे ठितस्स । आतापिनो ति आतापविरिय-
वन्तस्स । पहितत्तस्सा ति पेसितचित्तस्स^१ । उप्पज्जति कामवितक्को
ति बोधिसत्तस्स छब्बस्सानि पधानं पदहतो रज्जसुखं वा आरब्भ,
पासादे वा नाटकानि वा ओरोधे वा किञ्चिदेव वा सम्पत्तिं आरब्भ
10 कामवितक्को नाम न उप्पन्नपुब्बो । दुक्करकारिकाय पनस्स आहारूप-
च्छेदेन अधिमत्तकसिमानं^२ पत्तस्स एतदहोसि “न सक्का आहारूप-
च्छेदेन विसेसं निब्बत्तेतुं, यं नूनाहं ओळ्ळारिकं आहारं आहारेय्यं”
ति । सो उरुवेलं पिण्डाय पाविसि । मनुस्सा “महापुरिसो पुब्बे
आहरित्वा दिन्नम्पि न गण्हि, अद्दास्स इदानीं मनोरथो मत्थकं पत्तो,
15 तस्मा सयमेव आगतो” ति पणीतपणीतं आहारं उपहरिस्सु ।
बोधिसत्तस्स अत्तभावो नचिरस्सेव पाकतिको अहोसि । जराजिण्णत्त-
भावो हि सप्पायभोजनं लभित्वा पि पाकतिको न होति । बोधिसत्तो
पन दहरो । तेनस्स सप्पायभोजनं भुञ्जतो अत्तभावो नचिरस्सेव
पाकतिको जातो, विप्पसन्नानि इन्द्रियाणि, परिसुद्धो छविवण्णो,
20 समुगततारागणं विय नभं परिपुण्णद्वत्तिसमहापुरिसलक्खणप्पटिमण्डि-
तसरीरं अहोसि । सो तं ओलोकेत्वा “ताव किलन्तो नाम अत्तभावो
एवं पटिपाकतिको जातो” ति चिन्तेत्वा अत्तनो पञ्जामहन्तताय एवं
परित्तकम्पि वितक्कं गहेत्वा कामवितक्को ति अकासि ।

- पण्णसालाय पुरतो निसिन्नो चमरपसदगवयरोहितमिगादिके
25 मगगणे मनुञ्जसद्वखने^३ मोखनकुक्कुटादिके पक्खिगणे नीलुप्पलकुमुदक-

१. पेसितत्तस्स—सी० ।

२. अधिमत्तकसमादानं—स्या०, क० ।

३. मनुञ्जाप्पत्तखने—सी० ;

मनुञ्जापत्तने—रो० ।

मलादिसञ्चन्नानि पल्ललानि नानाकुसुमसञ्चन्नविटपा वनराजियो मणिकखन्धनिम्मलजलपवाहश्च नदिं नेरञ्जरं पस्सति । तस्स एवं होति “सोभना वतिमे मिगजाता पक्खिगणा पल्ललानि वनराजियो नदी नेरञ्जरा” ति । सो तम्पि एवं परित्तकं वितक्कं गहेत्वा कामवितक्कं अकासि, तेनाह “उप्पज्जति कामवितक्को” ति ।

5

अत्तव्याबाधाय पीति अत्तदुक्खाय पि । एसेव नयो सब्बत्थ । किं पन महासत्तस्स उभयदुक्खाय संवत्तनकवितक्को नाम अत्थी ति ? नत्थि । अपरिञ्चायं ठितस्स पन वितक्को याव उभयव्याबाधाय संवत्तती ति एतानि तीणि नामानि लभति, तस्मा एवमाह । पञ्चानिरोधिको ति अनुप्पन्नाय लोकियलोकुत्तराय पञ्चाय उप्पज्जितुं न देति, लोकियपञ्चं पन अट्ठसमापत्तिपञ्चाभिञ्जावसेन उप्पन्नम्पि समुच्छिन्दित्वा खिपती ति पञ्चानिरोधिको । विघात-पक्खिको ति दुक्खकोट्टासिको । असङ्खतं निब्बानं नाम, तं पच्चक्खं कातुं न देती ति अनिब्बानसंवत्तनिको । अब्भत्थं गच्छती ति खयं नत्थिभावं गच्छति, उदकपुप्फुळको^१ विय निरुज्झति । पजहमेवा ति पजहिमेव^२ । विनोदमेवा ति नीहरिमेव^३ । व्यन्तमेव नं अकासि ति विगतन्तं निस्सेसं परिवट्ठमं परिच्छिन्नमेव नं अकासि ।

10 B. 385

15

३. व्यापादवितक्को ति न बोधिसत्तस्स परुपघातप्पटिसंयुत्तो नाम वितक्को चित्ते उप्पज्जति, अथस्स अतिवस्सअच्चुण्हअतिसीतादीनि पन पटिच्च चित्तविपरिणामभावो होति, तं सन्धाय “व्यापाद-वितक्को” ति आह । विहिंसावितक्को ति न महासत्तस्स परेसं दुक्खुप्पादनप्पटिसंयुत्तो वितक्को उप्पज्जति, चित्ते पन उद्धताकारो अनेकगताकारो होति, तं गहेत्वा विहिंसावितक्कं अकासि । पण्णसालद्वारे निसिन्नो हि सीहव्यग्घादिके वाळमिगे सूकरादयो

20

१. उदकपुप्फुळको—सी०, स्या० ।

२. छड्डितमेव—स्या०, क० ।

३. नीहरितमेव—स्या०, क० ।

खुद्मिगे विहिंसन्ते पस्सति, अथ बोधिसत्तो इमस्मिम्पि नाम अकुतो-
 भये अरञ्जे इमेसं तिरच्छानगतानं पच्चत्तिका उप्पज्जन्ति, बलवन्तो
 दुब्बले खादन्ति, बलवन्तखादिता^१ वत्तन्ती ति कारुञ्जं उप्पादेति ।
 अञ्जे पि विळारादयो कुक्कुटमूसिकादीनि खादन्ते पस्सति, गामं
 5 पिण्डाय पविट्ठो मनुस्से राजकम्मिकेहि उपदुते वधबन्धादीनि अनुभवन्ते
 अत्तनो कसिवाणिज्जादीनि कम्मानी कत्वा जीवितुं न लभन्ती
 ति कारुञ्जं उप्पादेति, तं सन्धाय “उप्पज्जति विहिंसावितक्को” ति
 आह । तथा तथा ति तेन तेन आकारेन । इदं वुत्तं होति—काम-
 वितक्कादीसु यं यं वितक्केति, यं यं वितक्कं पवत्ते ति, तेन तेन
 10 चस्साकारेण कामवितक्कादिभावो चेतसो न हि होती ति । पहासि
 नेक्खम्मवितक्कं ति नेक्खम्मवितक्कं पजहति । बहुलमकासी ति बहुलं
 करोति । तस्स तं कामवितक्काय चित्तं ति तस्स तं चित्तं काम-
 वितक्कत्थाय । यथा कामवितक्कसम्पयुत्तं होति, एवमेवं नमती ति
 अत्थो । सेसपदेसु पि एसेव नयो ।

B. 386

15 ४. इदानी अत्थदीपिकं उपमं दस्सेन्तो सेय्यथापी ति आदि-
 माह । तत्थ किट्टसम्बाधे ति सस्ससम्बाधे । आकोट्य्या ति उजुक्कं
 पिट्ठियं पहरेय्य । पट्टिकोट्य्या ति तिरियं फासुकासु पहरेय्य ।
 सन्निरुन्धेय्या ति आवरित्वा तिट्ठेय्य । सन्निवारेय्या ति इतो चित्तो
 च गन्तुं न ददेय्य । ततो निदानं ति तेन कारणेन, एवं अरक्खितानं
 20 गुन्नं परेसं सस्सखादनकारणेना ति अत्थो । बालो हि गोपालको एवं
 गावो अरक्खमानो “अयं अम्हाकं मत्तवेतनं खादति, उजुं गावो
 रक्खितुम्पि न सक्कोति, कुलेहि सद्धि वेरं गण्हापेती” ति गोसामि-
 कानम्पि सन्तिका वधादीनि पापुणाति, किट्टसामिकानम्पि । पण्डितो
 पन इमानि चत्तारि भयानि सम्पस्सन्तो गावो साधुकं रक्खति, तं
 25 सन्धायेतं वुत्तं । आदीनवं ति उपद्वं । ओकारं ति लामकं^२, खन्धेसु

वा ओतारं^१ । संकिलेसं ति किलिडुभावं । नेक्खम्मो ति नेक्खम्महि ।
आनिसंसं ति विसुद्धिपक्खं । बोदानपक्खं ति इदं तस्सेव वेवचनं,
कुसलानं धम्मानं नेक्खम्महि विसुद्धिपक्खं अद्दसं ति अत्थो ।

५. नेक्खम्मं ति च कामेहि निस्सटं सब्बकुसलं, एकधम्मो
सङ्गह्यमाने निब्बानमेव । तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं—किट्टसम्बाधं विय ५
हि रूपादिआरम्मणं, कूटगावो विय कूटाचित्तं, पण्डितगोपालको विय
बोधिसत्तो, चतुब्बिधमयं विय अत्तपरुभयव्याबाधाय संवत्तनवितक्को,
पण्डितगोपालकस्स चतुब्बिधं भयं दिस्वा किट्टसम्बाधे अप्पमादेन
गोरक्खणं विय बोधिसत्तस्स छब्बस्सानि पधानं पदहतो अत्तव्याबाधा-
दिभयं दिस्वा रूपादीसु आरम्मणेषु यथा कामवितक्कादयो न 10
उप्पज्जन्ति, एवं चित्तरक्खणं । पञ्चावुद्धिको ति आदीसु अनुप्पन्नाय
लोकियलोकुत्तरपञ्चाय उप्पादाय, उप्पन्नाय च वुद्धिया संवत्तती ति
पञ्चावुद्धिको । न दुक्खकोट्टासाय संवत्तती ति अविघातपक्खिको ।
निब्बानधातुसच्छिकिरियाय संवत्तती ति निब्बानसंवत्तनिको । रत्ति
चे पि नं, भिक्खवे, अनुवितक्केय्यं ति सकलरत्तिं चे पि तं वितक्कं 15
पवत्तेय्युं । ततो निदानं ति तंमूलकं । ओहञ्जेय्या ति उग्घातीयेय्य,
उद्धच्चाय संवत्तेय्या ति अत्थो । आरा ति दूरे । समाधिम्हा ति
उपचारसमाधितो पि अप्पनासमाधितो ण । सो खो अहं, भिक्खवे,
अज्झत्तमेव चित्तं ति सो अहं, भिक्खवे, मा मे चित्तं समाधिम्हा दूरे
होतु ति अज्झत्तमेव चित्तं सण्ठपेमि, गोचरज्झत्ते ठपेमी ति अत्थो । 20
सन्निसादेमी ति तत्थेव च नं सन्निसीदापेमि । एकोदिं करोमि ति
एकगं करोमि । समादहामी ति सम्मा आदहामि, सुट्ठु आरोपेमी
ति अत्थो । मा मे चित्तं अहञ्जी ति मा मय्हं चित्तं उग्घातीयित्थ,
मा उद्धच्चाय संवत्ततु ति अत्थो ।

B. 387

६. उप्पज्जति अब्यापादवितक्को...पे०...अविहिंसावितक्को ति 25
एत्थ यो सो इमाय हेट्ठा वुत्ततरुणविपस्सनाय सद्धिं उप्पनवितक्को

कामपच्चनीकट्टेन नेक्खम्मवितक्को ति वुत्तो, सो येव व्यापादपच्चनी-
कट्टेन अब्यापादवितक्को ति च विहिंसापच्चनीकट्टेन अविहिंसावितक्को
ति च वुत्तो ।

एत्तावता बोधिसत्तस्स समापत्तिं निस्साय विपस्सनापट्ठपनकालो
5 कथितो । यस्स हि समाधि पि तरुणो, विपस्सना पि, तस्स विपस्सनं
पट्ठपेत्वा अतिचिरं निसिन्नस्स कायो किलमति, अन्तो अग्निं विय
उट्ठहति^१, कच्छेहि सेदा मुच्चन्ति, मत्थकतो उसुमवट्ठि विय उट्ठहति,
चित्तं हञ्जति विहञ्जति विप्फन्दति । सो पुन समापत्तिं समापज्जित्वा
तं परिदमेत्वा मुदुकं कत्वा समस्सासेत्वा पुन विपस्सनं पट्ठपेति । तस्स
10 पुन अतिचिरं निसिन्नस्स तथेव होति । सो पुन समापत्तिं समापज्जित्वा
तथेव करोति । विपस्सनाय हि बहूपकारा^२ समापत्ति ।

यथा योधस्स फलककोट्टको नाम बहूपकारो होति, सो तं
निस्साय सङ्गामं पविसति, तत्थ हत्थीहि पि अस्सेहि पि योधेहि पि
सद्धिं कम्मं कत्वा आवुधेसु वा खीणेषु भुञ्जितुकामतादिभावे वा सति
15 निवत्तित्वा फलककोट्टकं पविसित्वा आवुधानि पि गण्हाति, विस्समति
पि, भुञ्जति पि, पानीयम्पि पिवति, सन्नाहम्पि पटिसन्नहति, तं तं
कत्वा पुन सङ्गामं पविसति, तत्थ कम्मं कत्वा पुन उच्चारदिपीळितो
वा केनचिदेव वा करणीयेन फलककोट्टकं पविसति । तत्थ सन्थम्भित्वा
B. 388 पुन सङ्गामं पविसति, एवं योधस्स फलककोट्टको विय विपस्सनाय
20 बहूपकारा समापत्ति ।

समापत्तिया पन सङ्गामं नित्थरणकयोधस्स फलककोट्टकतो पि
विपस्सना बहूपकारतरा । किञ्चापि हि समापत्तिं निस्साय विपस्सनं
पट्ठपेति^३, विपस्सना पन थामजाता समापत्तिम्पि रक्खति, थामजातं
करोति ।

१. उपट्ठहति—सी० ।

२. बहुकारा—सी० ।

३. पवत्तति—सी० ।

यथा हि थले नावम्पि नावाय भण्डम्पि सकटभारं करोन्ति,
उदकं पत्वा पन सकटम्पि सकटभण्डम्पि युत्तगोणे पि नावाभारं
करोन्ति, नावा तिरियं सोतं छिन्दित्वा सोत्थिना सुपट्टनं गच्छति,
एवमेवं किञ्चापि समापत्तिं निस्साय विपस्सनं पट्टपेति, विपस्सना पन
थामजाता समापत्तिम्पि रक्खति, थामजातं करोति । थलं पत्वा सकटं 5
विय हि समापत्ति । उदकं पत्वा नावा विय विपस्सना । इति बोधि-
सत्तस्स एत्तावता समापत्तिं निस्साय विपस्सनापट्टपनकालो कथितो ति
वेदितब्बो ।

७. यञ्जदेवा ति आदि कण्हपक्खे वुत्तानुसारेनेव वेदितब्बं, इथा
पि अत्थदीपिकं उपमं दस्सेतुं सेय्यथापी ति आदिमाह । तत्थ 10
गामन्तसम्भतेसू ति गामन्तं आहटेसु । सतिकरणीयमेव होती ति
एता गावो ति सतिउप्पादनमत्तमेव कातब्बं होति । इतो चितो च
गन्त्वा आकोटनादिकिच्चं नत्थि । एते धम्मा ति एते समथविपस्सना
धम्मा ति सतुप्पादनमत्तमेव कातब्बं होति । इमिना बोधिसत्तस्स
समथविपस्सनानं थामजातकालो कथितो । तदा किटस्स समापत्ति 15
अप्पनत्थाय निसिन्नस्स अट्ट समापत्तियो एकावज्जनेन आपाथं आगच्छन्ति
विपस्सनं रट्टपेत्वा निसिन्नो सत्त अनुपस्सना एकप्पहारेनेव आरुहो
व होति ।

११. सेय्यथापी ति इध किं दस्सेति ? अयं पाटियेक्को अनुसन्धि,
सत्तानञ्जिह हितुपचारं अत्तनो सत्थुभावसम्पदञ्च दस्सेन्तो भगवा इमं 20
देसनं आरभि । तत्थ अरञ्जे ति अटवियं । पवने ति वनसण्डे ।
अत्थतो हि इदं द्वयं एकमेव, पठमस्स पन दुतियं वेवचनं । अयोगक्खेम-
कामो ति चतूहि योगेहि खेमं निब्भयट्ठानं अनिच्छन्तो भयमेव
इच्छन्तो । सोवत्थिको ति सुवत्थिभावावहो । पीतिगमनीयो ति तुट्ठि
गमनीयो । “पीतगमनीयो” ति वा पाठो । पिदहेय्या ति साखादीहि 25
थकेय्य । विवरेय्या ति विसदमुखं कत्वा विवट्टं करेय्य । कुम्मरगं
ति उदकवनपब्बतादीहि सन्निरुद्धं अमरगं । ओदहेय्य ओकचरं ति तेसं

ओके चरमानं विय एकं दीपकमिगं एकस्मि ठाने ठपेय्य । ओकचारिकं
ति दीघरज्जुया बन्धितं येव मिगिं ।

- मिगलुद्दको हि अरञ्जं मिगानं वसनट्टानं गन्त्वा “इध वसन्ति,
इमिना मग्गेन निक्खमन्ति एत्थ चरन्ति, एत्थ पिवन्ति, इमिना
5 मग्गेनपविसन्ती” ति सल्लक्खेत्वा मग्गं पिघाय कुम्मग्गं विवरित्वा
ओकचरञ्ज ओकचारिकञ्च ठपेत्वा सयं पटिच्छन्नट्टाने सत्ति गहेत्वा
तिट्ठति । अथ सायन्हसमये मिगा अकुतोभये अरञ्जे चरित्वा पानीयं
पिवित्वा मिगपोतकेहि सद्धि कीळमाना वसनट्टानसन्तिकं आगन्त्वा
ओकचरञ्च ओकचारिकञ्च दिस्वा “सहायका नो आगता
10 भविस्सन्ती” ति निरासङ्का पविसन्ति । ते मग्गं पिहितं दिस्वा
“नायं मग्गो, अयं मग्गो भविस्सती” ति कुम्मग्गं पटिपज्जन्ति ।
मिगलुद्दको न ताव किञ्च करोति, पविट्ठेसु पन सब्बपच्छिमं सणिकं
पहरति, सो उत्तसति, ततो सब्बे उत्तसित्वा “भयं उप्पन्नं” ति पुरतो
ओलोकेन्ता उदकेन वा वनेन वा पब्बतेन वा सन्निरुद्धं मग्गं दिस्वा
15 उभोहि पस्से हि अङ्गुलिसङ्खलिकं विय गहनवनं पविसितुं असक्कोन्ता
पविट्ठमग्गेनेव निक्खमितुं आरभन्ति । लुद्दको तेसं विवत्तनभावं
अत्वा आदितो पट्टाय तिसम्पि चत्तालीसम्पि मिगे घातेति । इदं
सन्धाय एवं हि सो, भिक्खवे, महामिगसंघो अपरेन समयेन अनयव्यसनं
आपज्जेय्या ति वुत्तं ।

- 20 “नन्दीरागस्सेतं अधिवचनं, अविज्जायेतं अधिवचनं” ति एत्थ
यस्मा इमे सत्ता अविज्जाय अञ्जाणा हुत्वा नन्दीरागेन आबन्धित्वा
रूपारम्मणादीनि उपनीता वट्टदुक्खसत्तिया घातं लभन्ति, तस्मा
भगवा ओकचरं नन्दीरागो ति, ओकचारिकं अविज्जा ति कत्वा
दस्सेसि ।

- 25 मिगलुद्दको हि एकदा पि तेसं साखाभङ्गेन सरीरं पुच्छित्वा
मनुस्सगन्धं अपनेत्वा ओकचरं एकस्मि ठाने ठपेत्वा ओकचारिकं सह
रज्जुया विस्सज्जेत्वा अत्तानं पटिच्छादेत्वा सत्ति आदाय ओकचरस्स

सन्तिके तिट्ठति, ओकचारिका मिगगणस्स चरणट्टानाभिमुखी गच्छति ।
तं दिस्वा मिगा सीसानि उक्खिपित्वा तिट्ठन्ति, सा पि सीसं उक्खि-
पित्वा तिट्ठति । ते “अम्हाकं समजातिका अयं” ति गोचरं गण्हन्ति ।
सा पि तिण्णानि खादन्ती विय सणिकं उपगच्छति । आरञ्जिको
यूथपतिमिगो तस्सा वातं लभित्वा सकभरियं^१ विस्सज्जेत्वा 5
तदभिमुखो होति ।

सत्तानञ्जिह नवनवमेव पियं होति । ओकचारिका आरञ्जिकस्स
मिगस्स अच्चासन्नभावं अदत्वा तदभिमुखी व पच्छतो पटिकमित्वा
ओकचरस्स सन्तिकं गच्छति, यत्थ यत्थस्सा रज्जु लग्गति, तत्थ तत्थ
खुरेन पहरित्वा मोचेति । आरञ्जिको मिगो ओकचरं दिस्वा 10
ओकचारिकाय सम्मत्तो हुत्वा ओकचरे उसूयं कत्वा पिट्ठि नामेत्वा
सीसं कम्पेन्तो तिट्ठति, तस्मिं खणे सत्ति जिव्हाय लेहन्तो पि “किं
एतं” ति न जानाति । ओकचरो पि सचस्स उपरिभागेन तं मिगं
पहरितुं सुखं होति, पिट्ठि नामेति । सचस्स हेट्ठाभागेन पहरितुं सुखं
होति, हृदयं उन्नामेति । अथ लुट्ठको आरञ्जिकं मिगं सत्तिया 15
पहरित्वा तत्थेव घातेत्वा^२ मंसं आदाय गच्छति । एवमेव यथा सो
मिगो ओकचारिकाय सम्मत्तो ओकचरे उसूयं कत्वा सत्ति जिव्हाय
लेहन्तो पि किञ्चि न जानाति, तथा इमे सत्ता अविज्जाय सम्मत्ता
अन्धभूता किञ्चि अजानन्ता रूपादीसु नन्दीरागं उपगम्म वट्टदुक्ख-
सत्तिया वधं^३ लभन्ती ति भगवा ओकचरं नन्दीरागो ति, ओकचारिकं 20
अविज्जा ति कत्वा दस्सेसि ।

१२. इति खो, भिक्खवे, विवटो मया खेमो मग्गो ति इति खो,
भिक्खवे, मया इमेसं सत्तानं हितचरणेन^४ सम्मासम्बोधिं पत्वा ‘अहं
बुद्धोस्मी’ ति तुण्हीभूतेन अनिसीदित्वा धम्मचक्कप्पवत्तनतो पट्टाय

१. सकपरिसं—सी०, स्या० ।

२. पातेत्वा—सी० ।

३. भयं—सी० ।

४. हितचरेन—सी० ।

धम्मं देसेन्तेन विवटो खेमो अरियो अट्टङ्गिको मग्गो, पिहितो
कुम्मग्गो, अञ्जातकोण्डञ्जादीनं भव्वपुग्गलानं अहतो ओकचरो
नन्दीरागो द्वेधा छेत्वा पातितो, नासिता ओकचारिका अविज्जा
सब्बेन सब्बं समुग्घातिता ति अत्तनो हितूपचारं दस्सेसि । सेसं
5 सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय
द्वेधावितक्कसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

—१—

१. एवं मे सुतं ति वितकसण्ठानसुत्तं । तत्थ अधिचित्तमनुयुत्तेना
ति दसकुसलकम्मपथवसेन उप्पन्नं चित्तं चित्तमेव, विपस्सनापादक-
अट्टसमापत्तिचित्तं ततो चित्ततो अधिकं चित्तं ति अधिचित्तं ।
अनुयुत्तेना ति तं अधिचित्तं अनुयुत्तेन, तत्थ युत्तप्पयुत्तेना ति
अत्थो ।

5

तत्रायं भिक्खु पुरेभत्तं पिण्डाय चरित्वा पच्छाभत्तं पिण्डपातप्पटि-
क्कन्तो निसीदनं आदाय असुकस्मिं रुक्खमूले वा वनसण्डे वा
पब्बतपादे वा पम्भारे वा 'समणधम्मं करिस्सामी' ति निक्खमन्तो
पि, तत्थ गन्त्वा हत्थेहि वा पादेहि वा निसज्जट्टानतो तिणपण्णानि
अपनेन्तो^१ पि अधिचित्तं अनुयुत्तो^२ येव । निसीदित्वा पन हत्थपादे 10
धोवित्वा पल्लङ्कं आभुजित्वा मूलकम्मट्टानं गहेत्वा विहरन्तो पि
अधिचित्तं अनुयुत्तो येव ।

निमित्तानी ति कारणानि । कालेन कालं ति समये^३ सयये^३ ।
ननु च कम्मट्टानं नाम मुहुत्तम्पि अब्बुत्वा निरन्तरं मनसिकातब्बं,
कस्मा भगवा "कालेन कालं" ति आहाति ? पाळियं हि अट्ठतिस 15
कम्मट्टानानि विभत्तानि । तेषु भिक्खुना अत्तनो चित्तवृत्तिं कम्मट्टानं
गहेत्वा निसिन्नेन याव कोचिदेव उपक्किलेसो नुप्पज्जति, ताव इमेसं
निमित्तानं मनसिकारकिच्चं नत्थि । यदा पन उप्पज्जति, तदा इमानि
गहेत्वा चित्ते उप्पन्नं अब्बुदं नीहरितब्बं ति दस्सेन्तो एवमाह ।

छन्दूपसंहिता ति छन्दसहगता रामसम्पयुत्ता । इमेसं पन तिण्णं 20
वितकानं खेत्तञ्च आरम्भणञ्च जानितब्बं । तत्थ छन्दूपसञ्जितानं अट्ठ

१. उपनेन्तो—क० ।

२. अननुयुत्तो—सी० ।

३-३. समयेन समयं—स्या० ।

- लोभसहगतचित्तानि खेत्तं, दोसूपसञ्चित्तानं द्वे दोमनस्ससहगतानि,
 मोहूपसञ्चित्तानं द्वादस पि अकुसलचित्तानि । विचिकिच्छाउद्धवसम्प-
 युत्तचित्तानि पन द्वे एतेसं पाटिपुग्गलिकं खेत्तं । सब्बेसम्पि सत्ता चेव
 सङ्खारेण च आरम्भणं, इट्ठानिट्ठअसमपेक्खितेसु हि सत्तेसु च सङ्खारेसु
 5 च ते उप्पज्जन्ति । अञ्जम्पि निमित्तं मनसि कातब्बं कुसलूपसंहितं
 ति ततो निमित्तो अञ्जं कुसलनिस्सितं? निमित्तं? मनसिकातब्बं ।
 तत्थ अञ्जं निमित्तं नाम छन्दूपसञ्चित्ते वितक्के सत्तेसु उप्पन्ने
 असुभभावना अञ्जं निमित्तं नाम । सङ्खारेसु उप्पन्ने अनिच्चमनसि-
 कारो अञ्जं निमित्तं नाम । दोसूपसञ्चित्ते सत्तेसु उप्पन्ने मेत्ताभावना
 10 अञ्जं निमित्तं नाम । सङ्खारेसु उप्पन्ने धातुमनसिकारो अञ्जं निमित्तं
 नाम । मोहूपसञ्चित्ते यत्थ कत्थचि उप्पन्ने पञ्चधम्मूपनिस्सयो अञ्जं
 निमित्तं नाम ।

B. 392

- इमस्स हत्था वा सोभना पादा वा ति आदिना नयेन हि सत्तेसु
 लोभे उप्पन्ने असुभतो उपसंहरितब्बं—किम्हि^१ सारत्तोसि ? केसेसु
 15 सारत्तोसि ? लोमेसु...पे०... मुत्तेसु सारत्तोसि ? अयं अत्तभावो नाम
 तीहि अट्ठिसतेहि उस्सापितो, नवहि न्हारुसतेहि आबद्धो, नवहि
 मंसपेसिसतेहि अनुलित्तो, अल्लचम्मेन परियोनद्धो, छविरागेन
 पटिच्छन्नो, नवहि वणमुखेहि नवनवुतिलोमकूपसहस्सेहि च असुचि
 पग्घरति, कुणपपूरितो, दुग्गन्धो, जेगुच्छो, पटिकूलो, द्वत्तिसकुण-
 20 पसञ्चयो, नत्थेत्थ सारं वा वरं वा ति एवं असुभतो उपसंहरन्तस्स
 सत्तेसु उप्पन्नो लोभो पहीयति । तेनस्स असुभतो उपसंहरणं अञ्जं
 निमित्तं नाम होति ।

- पत्तचीवरादीसु सङ्खारेसु लोभे उप्पन्ने द्वीहाकारेहि सङ्खार-
 मज्झत्ततं समुट्ठापेती ति सतिपट्टानवण्णनायं वुत्तनयेन अस्सामिकताव-
 25 कालिकभाववसेन मनसिकरोतो सो पहीयति । तेनस्स अनिच्चतो

मनसिकारो अञ्चं निमित्तं नाम होति । सत्तेसु दोसे उप्पन्ने पन^१
आघातविनयककचोपमोवादादीनं वसेन मेत्ता भावेतब्बा, तं भावयतो
दोसो पहीयति । तेनस्स मेत्ताभावना अञ्चं निमित्तं नाम होति ।
खाणुकण्टकतिणपण्णादीसु पन दोसे उप्पन्ने त्वं कस्स कुप्पसि ? किं
पथवीधातुया उदाहु आपोधातुया ? को वा पनायं कुप्पति नाम ? किं 5
पथवीधातु उदाहु आपोधातु ? ति आदिना नयेन धातुमनसिकारं
करोन्तस्स दोसो पहीयति । तेनस्स धातुमनसिकारो अञ्चं निमित्तं
नाम होति ।

मोहे पन यत्थ कत्थचि उप्पन्ने—

“गरुसंवासो^२ उद्देसो उद्दिट्ठपरिपुच्छनं ।

10

कालेन धम्मस्सवनं ठानाट्टानविनिच्छयो ॥

पञ्च धम्मूपनिस्साय, मोहधातु^३ पहीयती”

ति—

इमे पञ्च धम्मा उपनिस्सितब्बा^४ । गरुं उपनिस्साय विहरन्तो
हि भिक्खु “आचरियो गामप्पवेसनं अनापुच्छन्तस्स^५ पत्तकाले वत्तं 15
अकरोन्तस्स घटसतउदकाहरणादिदण्डकम्मं करोती” ति यत्तप्पटियतो
होति, अथस्स मोहो पहीयति । उद्देसं गण्हन्तो पि “आचरियो उद्देस-
काले उद्देसं अगण्हन्तस्स असाधुकं सज्झायन्तस्स च दण्डकम्मं
करोती” ति यत्तप्पटियतो^६ होति, एवम्पिस्स मोहो पहीयति ।
गरुभावनीये भिक्खू उपसङ्क्रमित्वा “इदं, भन्ते, कथं ? इमस्स को 20
अत्थो ?” ति परिपुच्छन्तो पि कल्लं विनोदेति, एवम्पिस्स मोहो
पहीयति । कालेन धम्मस्सवनट्टानं गन्त्वा सक्कच्चं धम्मं सुणन्तस्सा पि
तेसु तेसु ठानेसु अत्थो पाकटो होति, एवम्पिस्स मोहो पहीयति ।
इदमस्स कारणं, इदं न कारणं ति ठानाट्टानविनिच्छये छेको होति,

B. 393

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. गरुपवासो—सी० ।

३. मोहो—स्या० ।

४. उपनिसातब्बा—सी० ।

५. अनागच्छन्तस्स—सी० ।

६. युत्तपटियतो—सी० ।

एवम्पिस्स मोहो पहीयति । तेनस्स पञ्चधम्मूपनिस्सयो अञ्जं निमित्तं नाम होति ।

अपिच अट्टतिसाय आरम्भणेषु यंकिञ्चि भावेन्तस्सा पि इमे वितक्का पहीयन्ति एव । इमानि पन निमित्तानि उजुविपच्चनीकानि पटिपक्खभूतानि । इमेहि पहीना रागादयो सुप्पहीना होन्ति । यथा हि अग्गि अल्लकट्टेहि पि पंसूहि पि साखादीहि पि पोथेत्वा निब्बापेन्ति येव, उदकं पन अग्गिस्स उजुविपच्चनीकं, तेन निब्बुतो सुनिब्बुतो होति, एवमिमेहि निमित्तेहि पहीना रागादयो सुप्पहीना होन्ति । तस्मा एतानि कथितानी ति वेदितव्वानि ।

- 10 कुसलूपसंहितं ति कुसलनिस्सितं कुसलस्स पच्चयभूतं । अज्झत्तमेवा ति गोचरज्झत्तमेव । पलगण्डो ति वड्डुकी । सुखुमाय आणिया ति यं आणि नीहरितुकामो होति, ततो सुखुमतराय सारदारुआणिया । ओळारिकं आणि ति चन्दफलके वा सारफलके वा आकोटिकं विसमाणि । अभिनिहनेय्या ति मुग्गरेन आकोटेन्तो हनेय्य ।
- 15 अभिनीहरेय्या ति एवं अभिनीहनन्तो फलकतो नीहरेय्य । अभिनिवत्तेय्या ति इदानि^१ बहुनिक्खन्ता^२ ति अत्वा हत्थेन चालेत्वा निक्कट्टेय्य । तत्थ फलकं विय चित्तं, फलके विसमाणी विम अकुसल-वितक्का, सुखुमाणी विय अञ्जं असुभभावनादिकुसलनिमित्तं, सुखु-माणिया ओळारिकाणिनीहरणं विय असुभभावनादीहि कुसलनिमित्तेहि
- 20 तेसं वितक्कानं नीहरणं ।

B. 394

२. अहिकुणपेना ति आदि अतिजेगुच्छपटिकूलकुणपदस्सनत्थं वुत्तं । कण्ठे आसत्तेना ति केनचिदेव^२ पच्चत्थिकेन आनेत्वा कण्ठे बद्धेन पटिमुक्केन । अट्टियेय्या ति अट्टो दुक्खितो भवेय्य । हरायेय्या ति लज्जेय्य । जिगुच्छेय्या ति सञ्जातजिगुच्छो भवेय्य ।

१-१. इदानि इमे बहु निक्खन्ता—

१०, क० ।

२. कत्थचिदेव—स्या० ।

पहीयन्ती ति एवं इमिना पि कारणेन एते अकुसला धम्मा सावज्जा दुक्खविपाका ति अत्तनो पज्जाबलेन उपपरिक्खतो अहि-
कुणपादीनि विय जिगुच्छन्तस्स पहीयन्ति । यो पन अत्तनो पज्जाबलेन
उपपरिक्खितुं न सक्कोति, तेन आचरियं वा उपज्झायं वा अज्जतरं
वा गरुट्टानियं सन्नहाचारि संघत्थेरं वा उपसङ्कमित्वा घण्डि^१ पहरित्वा 5
भिक्षुसंघमेव वा सन्निपातेत्वा आरोचेतब्बं । बहूनं हि सन्निपाते
भविस्सतेव एको पण्डितमनुस्सो । स्वायं^२ एवं एतेसु आदीनवो
दट्ठब्बो ति कथेस्सति, कायविच्छिन्दनीयकथादीहि^३ वा पन ते
वितक्के निग्गणिहस्सती ति ।

३. असतिअमनसिकारो आपज्जितब्बो ति नेव सो वितक्को 10
सरितब्बो न मनसिकातब्बो, अज्जविहितकेन भवितब्बं । यथा हि
रूपं अपस्सितुकामो पुरिसो अक्खीनि निमीलेय्य, एवमेव मूलकम्मट्टानं
गहेत्वा निसिन्नेन भिक्षुना चित्ताम्ह वितक्के उप्पन्ने अज्जविहितकेन
भवितब्बं, एवमस्स सो वितक्को पहीयति, तस्मिं पहीने पुन कम्मट्टानं
गहेत्वा निसीदितब्बं । 15

सचे न पहीयति, उग्गहितो^४ धम्मकथापबन्धो^५ होति, सो
महासद्देन सज्झायितब्बो । एवम्पि चे अज्जविहितकस्स सतो सो न
पहीयति, थविकाय मुट्ठिपोत्थको होति, यत्थ च बुद्धवण्णा पि
धम्मवण्णा पि लिखिता होन्ति, तं नीहरित्वा वाचेन्तेन अज्जविहित-
केन भवितब्बं । एवम्पि चे न पहीयति, थविकतो अरणिसहितानि 20
नीहरित्वा “अयं उत्तरारणी अयं अधरारणी” ति आवज्जन्तेन
अज्जविहितकेन भवितब्बं । एवम्पि चे न पहीयति, सिपाटिकं
नीहरित्वा “इदं आरकण्टकं नाम, अयं पिप्फलको नाम, इदं
नखच्छेदनं नाम, अयं सूचि नामा” ति परिक्खारं समन्नानेन्तेन

B. 395

१. गण्डि—सी० ।

२. स्वास्स—सी० ।

३. कायविच्छिन्दनीयकथादीहि—सी० । ४. उग्गण्हतो—स्या०, क० ।

५. धम्मकथापाठो—स्या० ।

अञ्जविहितकेन भवितव्वं । एवम्पि चे न पहीयति, सूचिं गहेत्वा
चीवरे जिण्णट्टानं सिब्बन्तेन अञ्जविहितकेन भवितव्वं । एवं याव न
पहीयति, ताव तं तं कुसलकम्मं करोन्तेन अञ्जविहितकेन भवितव्वं ।
पहीने पुन मूलकम्मट्टानं गहेत्वा निसीदितव्वं, नवकम्मं पन न
5 पट्टपेतव्वं । कस्मा ? वितक्के पच्छिन्ने^१ कम्मट्टानमनसिकारस्स
ओकासो न होति ।

पोराणकपण्डिता पन नवकम्मं कत्वा पि वितक्कं पच्छिन्दिसु ।
तत्रिदं वत्थु—तिस्ससामणेस्स किर उपज्झायो तिस्समहाविहारे
वसति । तिस्ससामणेरो “भन्ते उक्कण्ठितोम्ही” ति आह । अथ नं
10 थेरो “इमस्मिं विहारे नहानउदकं दुल्लभं, मं गहेत्वा चित्तलपब्बतं
गच्छाही” ति आह । सो तथा अकासि । तत्थ नं थेरो आह “अयं
विहारो अच्चन्तसंघिको, एकं पुग्गलिकट्टानं करोही” ति । सो “साधु
भन्ते” ति आदितो पट्टाय संयुत्तकनिकायं पब्भारसोधनं तेजो-
धातुकसिणपरिकम्मं ति तीणि पि एकतो आरभित्वा कम्मट्टानं
15 अप्पनं पापेसि, संयुत्तकनिकायं परियोसापेसि, लेणकम्मं निट्ठापेसि,
सव्वं कत्वा उपज्झायस्स सञ्जं अदासि । उपज्झायो “दुक्खेन ते,
सामणेर, कतं, अज्ज ताव त्वं येव वसाही” ति आह । सो तं रत्ति
लेणे वसन्तो उत्तुसप्पायं लभित्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पत्वा
तत्थेव पारिनिब्बायि । तस्स धातुयो गहेत्वा चेतियं अकंसु, अज्जा पि
20 तिस्सत्थेरचेतियं ति पज्जायति । इदं पब्बं असतिपब्बं नाम ।

४. इमस्मिं ठत्वा वितक्के निग्गण्हितुं असक्कोन्तो इध ठत्वा
निग्गण्हिस्सती ति वितक्कमूलभेदं पब्बं दस्सेन्तो पुन तस्स चे भिक्खवे
ति आदिमाह । तत्थ वितक्कसङ्खारसण्ठानं मनसिकातव्वं ति
सङ्खरोती ति सङ्खारो, पच्चयो, कारणं मूलं ति अत्थो । सन्तिट्ठति
25 एत्था ति सण्ठानं, वितक्कसङ्खारस्स सण्ठानं वितक्कसङ्खारसण्ठानं, तं

मनसिकातब्बं ति । इदं वुत्तं होति—अयं वितक्को किं हेतु किं पच्चया
किं कारणा उप्पन्नो ति वितक्कानं मूलञ्च मूलमूलञ्च मनसिकातब्बं ति ।
किं नु खो अहं सीघं गच्छामी ति केन नु खो कारणेन अहं सीघं
गच्छामी । यन्नूनाहं सणिकं गच्छेय्यं ति किं मे इमिना सीघगमनेन,
सणिकं गच्छिस्सामी ति चिन्तेसि । सो सणिकं गच्छेय्या ति सो एवं 5
चिन्तेत्वा सणिकं गच्छेय्य । एस नयो सब्बत्थ ।

B. 396

तत्थ तस्स पुरिसस्स सीघगमनकालो विय इमस्स भिक्खुनो
वितक्कसमारुहकालो, तस्स सणिकगमनकालो विय इमस्स वितक्क-
चारपच्छेदकालो^१, तस्स ठितकालो विय इमस्स वितक्कचारे पच्छिन्ने
मूलकम्मट्ठानं चित्तोत्तरणकालो^२, तस्स निसिन्नकालो विय इमस्स 10
विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तप्पत्तकालो, तस्स निप्पन्नकालो विय इमस्स
निब्बानारम्मणाय फलसमापत्तिया दिवसं वीतिवत्तनकालो । तत्थ
'इमे वितक्का किं हेतुका किं पच्चया' ति वितक्कानं मूलमूलं गच्छन्तस्स
वितक्कचारो सिथिलो होति । तस्मिं सिथिलीभूते मत्थकं गच्छन्ते
वितक्का सब्बसो निरुज्झन्ति । अयमत्थो दुद्दुभजातकेन^३ दीपेतब्बो— 13

ससकस्स किर बेलुवरुक्खमूले निदायन्तस्स बेलुवपक्कं वण्टतो
व्विज्जित्वा कण्णमूले पतितं^४ । सो तस्स सद्देन "पथवी भिज्जती" ति
सञ्जाय उट्ठहिंत्वा वेगेन पलायि । तं दिस्वा पुरतो अञ्जे पि चतुप्पदा
पलायिसु । तदा बोधिसत्तो सीहो होति । सो चिन्तेसि "अयं पथवी
नाम कप्पविनासे भिज्जति, अन्तरा पथवीभेदो नाम नत्थि, यन्नूनाहं 20
मूलमूलं गन्त्वा अनुविज्जेय्यं^५" ति । सो हत्थिनागतो पट्ठाय याव
ससकं पुच्छि "तया, तात, पथवी भिज्जमाना दिट्ठा" ति ? ससो
"आम देवा" ति आह । सीहो "एहि भो दस्सेही" ति । ससो "न

१. पच्छेदनकालो—सी० ;
परिच्छेदनकालो—स्या० ।

२. वितक्काहरणकालो—स्या० ।

३. दद्दुभजातकेन—सी० ।

४. पति—सी० ।

५. अनुविज्जेय्यं—स्या० ।

सक्कोमि सामी” ति । “एहि रे मा भायी” ति सण्हमुदुकेन^१ गहेत्वा
गतो ससो रुक्खस्स अविदूरे ठत्वा—

“दुदुभायति^२ भदन्ते यस्मिं देसे वसामहं ।
अहम्पेतं न जानामि किमेतं दुदुभायती”

5

(जा० १.९६) ति—

B. 397

गाथामाह । बोधिसत्तो “त्वं एत्थेव तिट्ठा” ति रुक्खमूलं गन्त्वा
ससकस्स निपन्नट्ठानं अद्दस, बेलुवपक्कं अद्दस, उद्धं ओलोकेत्वा वण्टं
अद्दस, दिस्वा “अयं ससो एत्थ निपन्नो, निदायमानो इमस्स कण्णमूले
पतितस्स सद्देन ‘पथवी भिज्जती’ ति एवंसञ्जी हुत्वा पलायी” ति
10 वत्वा तं कारणं ससं पुच्छि । ससो “आम देवा” ति आह । बोधि-
सत्तो इमं गाथमाह—

“बेलुवं पतितं सुत्वा दुदुभन्ति ससो जवि ।

ससस्स वचनं सुत्वा सन्तत्ता मिगवाहीनी”

(खु० १.९६) ति ॥

15

ततो बोधिसत्तो “मा भायथा” ति मिगगणे अस्सासेसि । एवं
वितक्कानं मूलमूलं गच्छन्तस्स वितक्का पहीयन्ति ।

५. इमस्मिं वितक्कमूलभेदपब्बे ठत्वा वितक्के निग्गण्हितुं
असक्कोन्तेन पन एवं निग्गण्हितब्बा ति अपरम्पि कारणं दस्सेन्तो पुन
तस्स चे भिक्खवे ति आदिमाह ।

20

दन्तेभि दन्तमाधाया ति हेट्ठादन्ते उपरिदन्तं ठपेत्वा । चेतसा
चित्तं ति कुसलचित्तेन अकुसलचित्तं अभिनिग्गण्हितब्बं । बलवा पुरिसो
ति यथा थामसम्पन्नो महाबलो पुरिसो दुब्बलं पुरिसं सिसे वा गले वा

खन्धे वा गहेत्वा अभिनिग्गण्हेय्य अभिनिप्पीळेय्य अभिसन्तापेय्य, सन्तत्तं किलन्तं मुच्छापरेतं विय करेय्य, एवमेव भिक्खुना वितक्केहि सद्धि पटिमल्लेन हुत्वा “के च तुम्हे, को चाहं” ति अभिभवित्वा कामं तचो च नहारु^१ च अट्ठि च अवसिस्सतु सरीरे उपसुस्सतु मंसलोहितं (अं० १.५२) ति एवं महाविरियं पग्गय्ह वितक्का निग्गण्हितब्बा ति दस्सेन्तो इमं अत्थदीपिकं उपमं आहरि । 5

६. यतो खो भिक्खवे ति इदं परियादानभाजनियं नाम, तं उत्तानत्थमेव । यथा पन सत्थाचरियो तिरोरट्ठा आगतं राजपुत्तं पञ्चावुधसिप्पं उग्गण्हापेत्वा “गच्छ, अत्तनो रट्ठे रज्जं गण्ह, सचे ते अन्तरामग्गे चोरा उट्ठहन्ति, धनुना कम्मं कत्वा गच्छ, सचे ते धनु 10 नस्सति वा भिज्जति वा सत्तिया असिना” ति एवं पञ्चहि पि आवुधेहि कत्तब्बं दस्सेत्वा उय्योजेति । सो तथा कत्वा सकरट्ठं गन्त्वा रज्जं गहेत्वा रज्जसिरिं अनुभोति । एवमेवं भगवा अधिचित्त-मनुयुत्तं भिक्खुं अरहत्तगहणत्थाय उय्योजेन्तो “सच्चस्स अन्तरा अकुसलवितक्का उप्पज्जन्ति, अज्जनिमित्तपब्बे ठत्वा ते निग्गण्हित्वा 15 विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणिस्सति, तत्थ असक्कोन्तो आदीनवपब्बे ठत्वा, तत्रा पि असक्कोन्तो असत्तिपब्बे ठत्वा, तत्रा पि असक्कोन्तो वितक्कमूलभेदपब्बे ठत्वा, तत्रा पि असक्कोन्तो अभिनिग्गण्हनपब्बे ठत्वा वितक्के निग्गण्हित्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणिस्सती” ति इमानि पञ्च पब्बानि देसेसि^२ । 20

B. 398

वसी वितक्कपरियायपथेसू ति वितक्कवारपथेसु चिण्णवसी पगुणवसी ति वुच्चति । यं वितक्कं आकङ्खिस्सती ति इदमस्स वसीभावाकारदस्सनत्थं वुत्तं । अयं हि पुब्बे यं वितक्कं वितक्केतु-कामो होति, तं न वितक्केति, यं न वितक्केतुकामो होति, तं वितक्केति । इदानि पन वसीभूतत्ता यं वितक्कं वितक्केतुकामो होति, 25

तं येव वितक्केति; यं न वितक्केतुकामो, न तं वितक्केति । तेन वुत्तं
 “यं वितक्कं आकङ्खिस्सति, तं वितक्क वितक्केस्सति; यं वितक्कं
 नाकङ्खिस्सति, न तं वितक्कं वितक्केस्सती” ति । अच्छेच्छि तण्हं
 ति आदि सब्बासवसुत्ते वुत्तमेवा ति ।

पपञ्चसूदनिया मज्झिमनिकायट्ठकथाय

वितक्कसण्ठानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

मूलपण्णासट्ठकथाय पठमो

भागो निट्ठितो ।

पपञ्चसूदनी

१. सद्धानुवकमणिका

अ		अज्ज्ञत्तं	३१३
अकथंकथि	४६५	अज्ज्ञत्तं कथंकथी	९०
अकसिरलाभी	२०६	अज्ज्ञत्तं चेतोसमथमनुयुतो	२००
अकिच्छलाभी	२०६	अज्ज्ञत्तमेव	४८४
अकुसलं	१४७	अज्ज्ञासयानुसन्धि	२२३
अकुसलमूलं	२५६	अज्ज्ञोगाहति	४१६
अगमनीयद्वानं	२५२	अज्ज्ञोसितब्बं	४६६
अगरुं कत्वा	४६८	अज्ज्ञोसिता	३८७
अगारस्मा	१४४	अज्ज्ञं निमित्तं	४८२
अगारियं	२२८	अट्टियेय	४८४
अगारियपटिपत्तिदुग्गति	२१४	अट्टकथानयो	३०८
अगारियपटिपत्तिमुगति	२१५	अट्टङ्गिको	१३५
अगोचरो	१०४	अट्टसततण्हाविचरितानि	२७७
अगसद्दो	१७५	अट्टुप्पत्तिको निक्खेपो	२२
अग्गासनं	१८७	अड्डुदण्डकेहि	४४४
अग्गिपारिच्चरियाय	४३६	अण्डजा	४१८
अङ्गणं	१७९	अतिपातेय	४३७
अङ्गारकासूपमायं	२६८	अतिमानो	२१७
अचिरपक्कन्तो	४००	अतिरेकधम्मो	१२१
अचेलको	२४७	अतिसित्वा	४६७
अच्छं	२२२	अत्तज्ज्ञायो निक्खेपो	२१
अच्छेच्छि तण्हं	११२	अत्तनाव अत्तानं	९२
अजगरविहारे	१५८	अत्तमनवाचं निच्छारेसि	१६४
अजिनं	४२९	अत्तमना ते भिक्खू	११३
अजिनविखपं	४२९	अत्तमनो	१९४
अज्जतग्गे	१७५	अत्तवादपटिसंयुत्ता	२३०

अत्तवाटुपादानं	४७६	अनुकम्पितरूपा	१६६
अत्तव्यापादाय	४४७	अनुगमाय	२६१, २६२
अत्तव्यावाधाय	४७३	अनुचङ्कमानो	४६४
अत्तसन्निध्यातनं	१६०	अनुत्तरं	५४, ७१, ३४८
अत्तुक्कंसका	१५०	अनुत्तरस्स	४५९
अत्थवेदं	२२१	अनुद्वंसेति	१८३
अत्थाय	१५९	अनुपस्सी	३०७
अत्थि मे अत्ता	९२	अनुप्पत्तसदत्थो	५६
अत्थो	२२१	अनुयुत्तेन	४८१
अदन्तो	२४४	अनुयोगाय	४५७
अदस्सावी	२९	अनुरुद्धपटिविरुद्धस्स	३८६
अदिन्नादानं	२५२	अनुविचरमानो	४६४
अदिन्नादायी	२३७	अनुवितक्केयं	४७५
अद्दावलेपना उपकरियो	४४४	अनुसन्धि	२२३
अद्धगतो	४३७	अनुसेन्ति	२३१
अद्धमासिकं	४२९	अनूनाधिकतो	१०९
अधिकक्कं	२२६	अनेकधातुं	४१०
अधिचित्तं	४८१	अनेकविहिता	२३०
अधिप्पयासो	३८४	अनेकसतं खत्तिपपरिसं	४१६
अधिमत्तकसिमानं	४३४	अनोत्तप्पी	२३९
अधिमानिका	२३२	अनोधि	२२०
अनगारियं	१४४, २२८	अन्तमकासिदुक्खस्स	२१२
अनगारियपटिपत्ति दुग्गति	२१४	अन्तरट्टका	४३२
अनगारियपटिपत्तिसुगति	२१५	अन्तरधानं	२७३
अनच्छरिय	४३३	अन्तरधायिकाधम्मा	४१५
अनतिरित्तपवारणा	१२१	अन्तरेनसिन्नानेन	२२५
अनत्तनाव अत्तानं	९२	अन्धकविन्दब्राह्मणा	११४
अनधिवासनतो	१०३	अन्धकारे	१६८
अनभावं गमेति	१०६	अपदाने	४५५
अनभिसम्बुद्धा	४१४	अपरगोयानतो	२८६
अनाथपिण्डको	७९	अपरन्तजनपदो	२८६
अनासनं	१०४	अपरपुरे	४००
अनिञ्जमानो	४५३	अपरिञ्ज्जातं तस्स	३८
अनिब्बानसंवत्तनिको	४७३	अपरिनिब्बुतो	२४४
अनिराकतज्ज्ञानो	२०१	अपरियादिन्ना	४३८
अनिस्सितो	३१४	अपरिसुद्धकायकम्मन्ता	१४७

अपरिसुद्धमनोकम्मन्ता	१४८	अभिवग्गेन	४४४
अपरिसुद्धवचीकम्मन्ता	२१३	अभिवदितव्वं	४६६
अपरिसुद्धवणमेवस्स	२१३	अभिवादेत्वा	२३०
अपरिसुद्धाजीवा	१४८	अभिसम्बुद्धो	७१
अपसादेति	४५४	अभिहटं	४२७
अप्पकसिरेन	४३७	अमतस्स दाता	४६८
अप्पटिपुग्गलो	१८५	अमनापा	१०३
अप्पत्तमानसो	५३	अमहग्गतं	३४८
अप्पदक्खिणगाही अनुसासनि	४५४	अमिता	४४८
अप्पमत्तस्स	१६२	अमितोदनो	४४८
अप्पसादा	४४९	अम्बपालिवनं	४००
अप्पस्सुता	२४०	अम्बरियविहारवासी	
अप्पहरिते	१२२	पिङ्गलबुद्धरक्खितत्थेरस्स	२५७
अप्पाणके	१२२	अयोगक्खेमकामो	४७७
अब्भञ्जासि	२२८	अयोनिमोमनसिकारो	३५०
अब्भत्थं गच्छति	४७३	अरञ्जावनपत्थानि	१४५
अब्भुतं	४३९	अरञ्जो	४७७
अव्यापज्जं	४४७	अरति	३५२
अव्यापादवितक्को	४७१	अरहं	६८
अब्रह्मचारी	२३७	अरहता	३८३
अभि	१५३	अरियकन्त सीलानि	३८४
अभिवकन्तं	३१७	अरियकोटिवासीमहादत्तत्थेरो	२०५
अभिवकन्तसद्दो	१६६	अरियधम्मस्स अकोविदो	२९
अभिचेतसिका	२०५	अरियवंसदेसना	२९८
अभिजानाति	५४	अरिया	२८
अभिज्झा	२१५, २५४	अरियो	१३५
अभिज्झालु	१४९, २३७	अलमरियञ्जाणदस्सनविसेसं	४३५
अभिञ्जाय	१३५	अलमरियञ्जाणदस्सनविसेसो	४०१
अभिनन्दितव्वं	४६६	अविघातपत्तिखको	४७५
अभिनिव्वत्ति	२७४	अविज्जा	१६२
अभिनिव्विदाय	४५९	अविज्जासमुदया	२८०
अभिनिवत्तेय्य	४८४	अविज्जासवो	८८
अभिनिहत्तेय्य	४८४	अविनिपातधम्मो	२०७
अभिनीहरेय्य	४८४	अविनीतो	२४४
अभिभू	४७	अविपरिणामधम्मो	९३
अभिलापमत्तभेदो	१४	अविहिंसावितक्को	७४१

अवीचिजरा	२७२	आनिसंसं	४७५
अवेचपसादेन	२१९	आपं आपतो	३९
असति अमनसिकारो आपञ्जितब्बो	४८५	आवाधिकं	४४७
असन्तं	३४९, ३५९	आभस्सरा	४६
असमाहितं	३४९	आमकच्छन्नो	४३४
असमाहिता	१५२	आमन्तेसि	१९
असम्पजाना	१५१	आमिसं पि दुविधं	११५
असम्मोहसम्पजञ्जं	३२६	आमिसञ्जातरं	१२२
असाता	१०३	आमिसदायादो	११८
असारद्धो	१६०	आयतनमच्छो	२१७
असिचम्मं	४४३	आयतनानं पातुभावो	२७४
असुभकम्मिकातिस्सत्थेरो	३५१	आयस्मा	१२९
असुभनिमित्तं	३५०	आयुतो संहानि	२७२
असेचनकं	४७०	आयो	३०३
अस्सादं	३८८	आरक्खाधिकरणं	४४३
अस्सासो	३८३	आरञ्जाको	४३१
अस्सुतवा पुथुज्जनो	२७	आरद्धविरिया	२४०
अहं नु खो स्मि	९०	आरम्भधातु	३५३
अहिरिका	२३९	आरम्भणपथवी	३३
अहोरत्तानुसिक्खना	४५५	आरा	४७५
अहो वत	१८६	आरामगतानं	१८८
अहोसि नु खो अहं	८९	आरामचेतियानि	१५४
अहोसि नु खो न नु खो	८९	आरामो	७९
अव्हायन्ति	१४७	आलोकितं	३२६
आ		आलोको	१६२
		आवासेन सुद्धि	४३६
आकारेहि	४७०	आवुसो भिक्खवे	१२९
आकोटेश्य	४७४	आसभं ठानं	४०७
आचामो	४२९	आसवा	८०
आचारकुलपुत्ता	१४४	आसवानं खयं	८१
आजीवको	१९४	आसवानं खयञ्जाणाय	१६३
आतप्पाय	४५७	आसवानं खया	२१०
आतापिनो	१६२	आसीतिकपव्वानि	४३४
आतापी	२२८, ३०५, ३०७	आहारं	२६१
आतुहं	४४६	आळिन्दकवासी महाफुस्सदेवत्थेरो	३२२
आदीनवं	३८८, ४७४		
आदीनवो	४४९		

सदानुवकमणिका

४६५

इ		उपपत्तिभवो	४४
इष्टा	४४१	उपपत्तिया सुद्धि	४३६
इति वदामि	७१	उपमावचनं	२१२
इद्विपादविभङ्गे	४५८	उपसङ्क्रमि	१४२
इन्द्रियपरोपरियत्तं	४११	उपसमाय	१३५
इन्द्रियसमत्पटिपादाना	३६१	उपसम्पञ्जविहरति	२१०
इन्द्रियानं परिपाको	२७२	उपसंहरेय्य	२१३
इन्द्रियेषु अगुत्तद्वारो	१९५	उपादानं	२७५, २७६
इसिगिलिपस्से	४५१	उपादानपच्चय	२७५
इस्सतो	४४२	उपासको	१७४
इस्सा	१३८, २१६	उव्भट्टकोहोन्ति	४५१
इस्सुकी	२३९	उव्भट्टको	४३०
उ		उभतोव्यूळहं	४४४
उक्कट्ठायं	१५	उभतोमुखा	३३७
उक्का	२२२	उभतोलोहितकूपधानो	४२२
उक्कामुखं	२२२	उल्लित्तावलितं	४२१
उक्कुजेय्य	१६७	उसखण्डं	१९८
उक्कुट्टिकपधानमनुयुत्तो	४३०	उसू	४४४
उच्चारपस्सावकम्मे	३३४	उस्सोळही	४५८
उट्टहतो	४४३	उस्सोळहीपन्नरसङ्गसमन्नागतो	४५८
उट्ठायासनाविहारं पाविसि	१२७	ए	
उत्तरकुरुतो	२८६	एकं	१२
उत्तरि च विधानं	४४१	एकं समयं भगवा	१५
उदकखण्डं	१९८	एकत्तं	५०
उदकविन्दुम्हि	४३०	एकत्ते	१४५
उद्दिस्सकतं	४३७	एकन्त दुक्खा	४१९
उद्धता	१५०, २३९	एकमन्तं	१४३
उद्धु मातकं	३४०	एकमिदाहं	१९३
उन्नळा	१९५	एकागारिकं	४४४
उपक्कमन्ति	४४३	एकागारिको	४२८
उपगता	३८७	एकादसधम्मा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स	
उपट्ठितस्सति	२४०	उप्पादाय	३६७
उपधाय	४४३	एकादसधम्मा विरियसम्बोज्झङ्गस्स	
उपनाही	२३९	उप्पादाय	३६३
उपनाहो	१३७, १३८	एकादसधम्मा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स	
उपपत्तिदेवा	४४	उप्पादाय	३६८

एकायिनो	२८९	कण्टकट्टानं	१०४
एकाहिकं	४२९	कण्टकापस्सयिको	४३०
एकिससा पि दत्तिया	४२९	कण्ठे आसत्तेन	४८४
एको	२२८	कण्णवा	७५
एणेत्यकं	४४५	कतं करणीयं	२२९
एतपरमो	४३४	कतकरणीयो	५६
एतरहि वा पच्चुपन्नमद्धानं	९०	कतमे चत्तारो	३०२
एरकवत्तिकं	४४५	कतहत्थो	४३७
एरावणो हत्थी	२८४	कतूपासो	४३७
एवं मे सुतं ति इमिना	११	कथं नु खो	९०
एवंसते	१००	कथं नु खो स्मि	९५
एवं सदो	६	कदलिपवरपच्चत्थरणो	४२२
एवं सम्पदं	४६७	कन्ता	४४२
एसनापसुतो	४३३	कन्तारो	९३
एसेवन्तो	४६६	कन्दति	४४३
एळमूगा	१५२	कपिलवत्थुस्मि	४४८
		कवरच्छायो	४२१
ओ		कमतो	१०९
ओकचारिकं	४७८	कम्मभवो	२७४
ओकप्पेत्युं	१०४	कम्मसमादानं	४०९
ओकारं	४७४	कम्मासधम्मं नाम कुरूनं निगमो	२८६
ओक्कन्ति	२७४	कलम्बतित्थविहारे	३२४
ओक्कमनं	१३१	कलहं	४६६
ओक्खायिका	४५१	कल्याणियविहारो	१५७
ओट्टपदं	४३४	कसि	४४२
ओदहेट्टय ओक्करं	४७७	कसिरेन समुदागच्छति	४६२
ओधि	२२०	कळे वरस्स निक्खेपो	२७३
ओपक्कमिका	४५१	कळोपी	४२८
ओपपातिका	४१८	कामगुणा	४४१
ओपिलायेस्सामि	१२२	कामतण्हा	२७६
ओहञ्जोय	४७५	कामनिदानो	४४३
ओहितभारो	५६	कामभवो	२७४
ओळारिकं आणि	४८४	कामवितक्को	१०६, ४७१
क		कामहेतु	४४३
कङ्खी	१५०	कामाधिकरणो	४४३
कटुका	१०३, ४१९	कामानं आदीनवो	४४२
कर्ण	४२९		

सदानुक्कमणिका

४६७

कामानं पहानं	४४०	कूटगोणयुत्तरथो	३१०
कामासवो	८८	कूटधेनु	३१०
कामुपसंहिता	४४२	कूटवच्छो	३१०
कामुपादानं	२७५	केसकम्बलं	४२९
कामेसु मिच्छाचारो	२५१	कोधना	२३९
कायसङ्खारो	२८०	कोधनो	४०३
कायिकअसातभूतं दुक्खं	२९८	कोधो	१३७, १३८, २१६
काये	३०३	कोलविकतं	४३४
कालकिरिया	२७३	कोलेहि	४३४
कालवत्तिमण्डपवासी महानोगत्थेरो	३२३	कोलोदकं	४३४
कालेन कालं	४८१		
कालो	७५	ख	
काळदेवत्थेरो	१५८	खज्जमानं	३४०
काळपब्बानि	४३४	खणिकत्थङ्गमो	३८७
काळसिलायं	४५१	खणिकसमुदयो	३८७
किञ्चा पि	१२४	खण्डचेलविहारो	१०२
किट्टसम्बाधे	४७४	खण्डदन्तं	४४६
किं नु खो अहं सीधं गच्छामि	४८७	खण्डिच्चं	२७१
किं नु खो अहोसि	९०	खत्तियपरिसा	४१५
किं नु खो स्मि	९१	खन्तिसंवरो	३०
किं वादी	४६४	खन्धानं पातुभावो	२७४
किं हुत्वा किं अहोसि	९०	खन्धानं भेदो	२७३
किमक्खायी	४६४	खया	७०
किलज्जकापणसालद्वारेन	२९५	खया रागस्स वीतरागत्ता	५७
किलमति	४४३	खरा	१०३
कुक्कुटिया सम्मा अधिसयितानि	४५९	खायिते	३३३
कुमग्गं	४७७	खारापतच्छिकं	४४५
कुरुरट्ट	२८६	खीणाजाति	१६४
कुरुरकम्मन्ता	४५२	खीणासवो	५५
कुरुसु	२८४	खुद्दके पाणे विसमगते	४३०
कुलपुत्ता	१४३	खेमतं	२२७
कुसचीरं	४२९	खो	१९
कुसलूपसंहितं	४८२, ४८४	ग	
कुसिता	१५१	गणना	४४२
कुसीता	२४०	गतिदुग्गति	२१४
		गतियो	४१८

गति सुगति	२१५	चत्तारि च महाभूतानि	२७९
गते	३३५	चत्तारो धम्मा सतिसम्बोद्धस्स	
गवलवालि अम्बणं	२९५	उप्पादाय	३६०
गम्भीरञ्जाणचरियपच्चवेक्खणा	३६२	चतुक्कुण्डिको	४३१
गया	२२६	चतुत्थो	३८०
गरु	२००	चतुन्नं च महाभूतानं	२७९
गहनं	९३	चपला	१९५
गामण्डला	४३३	चवनता	२७३
गामन्तसम्मतेसु	४७७	चागा	७०
गारय्हा	१३२	चातुद्दसी	१५३
गिज्झकूटे पव्वते	४५१	चित्तं अभिनिन्नामेसिं	१६३
गिरिव्वजं	१९३	चित्तलतावनं	२८४
गुणा	४४१	चित्तलपव्वतवासी	२९
गोचरसम्पज्जं	३२५	चित्तलपव्वते	३४३
गोढा	४३१	चित्तलपव्वतो	१०३, १०४
गोत्तत्थेरो	१५७	चित्तसङ्खारो	२८०
गोनकत्थतो	४२२	चीरकवासिकं	४४५
गोपानसीवद्धं	४४६	चुण्णकजातानि	३४१
गोरक्खं	४४२	चुति	२७३
		चेतसा चित्तं	४८८
घटतो	४४३	चेतसिक आसातभूतं दोमनस्सं	२९८
घसति	७५	चेतसो	४७०
घोसप्पमाणो	३७५	चेतियपव्वते	१०१
घोसप्पसन्नो	३७५	चेतोखिला	४५७
		चेतोलीनत्तं	३५०
चक्कन उपासको	२५६	चेतोविनिबन्धा	४५७
चक्कसद्दो	४०६	चेतोविमुत्ति	२१०
चक्खुकरणी	१३४		
चक्खुन्द्रियसंवरसंवुतो	९८	छकणाय	४४४
चक्खुभूतो	४६८	छल्लवकानि	२९८
चक्खुविञ्जाणं	२८०	छड्डनीयधम्मो	१२१
चक्खुसम्फस्सज्जा	२७८	छन्दरागप्पहानं	४४६
चक्खुसम्फस्सो	२७८	छन्दरागविनयो	४४६
चण्डं	१०४	छन्दसमाधि	४५८
चत्तं	२२०	छन्दूपसंहिता	४८१

छम्भी	१५०	ज	जानकरणी	१३५
छवट्टिकानि	४३३		जानदस्सनं	४०१
छवदुस्सानि	४१९		जानभूतो	४६८
छिन्नकुक्कुच्चं	४६४		जानसंवरो	३०
ज			जातपरिञ्जा	३८
जङ्घाविहारं	४६४		जाति	२०४
जञ्जजञ्जं विय	१९२		जायस्स अधिगमाय	२९७
जयद्दिसजातके	२८६		ठ	
जरसालाय गोपानसियो	४३४		ठानसद्दो	१३१
जरामरणं	६९		ठानसो हेतुतो	४०९
जलावुजा	४१८		ठितिया	२६१
जागरिते	३३५		ठिते	३३५
जागरियं अननुयुत्ता	१९५		ड	
जाणुसोणी	१४४		डंसा	४४२
जाति	६८, २७४		त	
जातिकुलपुत्ता	१४४		तक्कपरियाहत्तं	४०२
जाति खीणा	२२८		तण्हामञ्जाना	३५
जानं जानाति	४६७		तण्हसमुदया	२७६
जानता	३८३		ततियो	३८०
जानतो	८२		ततो निदानं	४७४
जिगच्छादुब्बल्यपरेता	१२२		तत्र	१९
जिगुच्छेय्य	४८४		तत्र तत्र	९३
जिण्णं	४४५		तथागतबलानि	४०६
जिण्णो	४३७		तथागतो	५९
जिम्हं	१९४		तथा तथा	१७४
जीवकम्बवनं	४००		तदङ्गपद्दानं	३१
जीविकत्था	१९४		तदनुमुत्तता	३६२
जीवितपरिक्खारा	४६२		तनुपत्तपलासो	४२१
जेगुच्छिस्मि	४३०		तन्दी	३५२
जेगुच्छो	४२७		तपस्सी	४२७
जेतवने	७८		तप्परायणता	१७०
जोतिमालिकं	४४५		तमो	१६२
ज्ञ			तम्बपणिदीपं	२९५
ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं	४११			
ज्ञायथ	२४६			

तलङ्गरतिस्मपञ्चतवासी		दण्डपाणि	४६४
धम्मदिन्नत्थेरो	२३३	दण्डमोलुब्ध	४६४
तसितो	४२०	दण्डादानं	४६६
तस्मातिह	७०	दत्ति	४२९
तानस्सु	४५९	दद्दुलं	४२९
तिण्णं संयोजनानं	२०७	दन्तेभिदन्तमाधाय	४८८
तित्थं	३८३	दव्वजातिको	४७०
तित्थकरो	३८३	दसहत्थिकुलानि,	४०६
तित्थियसावका	३८३	दस्सना पहातव्वा	८७, ९७
तित्थिया	३८३	दहरो	१९५, ४३६
तिपिटकचूळनागत्थेरो	२९०	दळहधनु	४३७
तिपिटकचूळमुमत्थेरो	२९०	दळहधम्मा धनुग्गहो	४३७
तिपिटकमहासिवत्थेरो	३३६	दिट्ठं	४८
तिव्वा	१०३, ४१९	दिट्ठधम्मसुखविहारानं	२०६
तिरच्छानयोनि	४१९	दिट्ठधम्मो	१६६
तिविसाखं	४६५	दिट्ठानुगति आपज्जति	१४४
तिस्सत्थेरचेतियं	४८६	दिट्ठित्तं	९३
तिस्सत्थेरो	२९३	दिट्ठिमञ्जाना	३५
तिस्समहाविहारं	२३४	दिट्ठुपादानं	२९५
तिस्समहाविहारे	४८६	दिवाविहाराय	४६४
तिस्ससामणेरो	४८६	दीघभाणकअभयत्थेरो	१०२, १०३
तीरणपरिञ्जा	३९	दीघरत्तं	४४८
तुण्हीभावो	३३५	दुक्करं पविवेकं	१४५
तुवं तुवं	४६६	दुक्खं	६८
तेजं तेजतो	४०	दुक्खक्खन्धा	४४२
तेन हि	१३०	दुक्खत्तं	४४७
तेरोवस्सिकानि	३४१	दुक्खदोमस्सानं अत्थंगमाय	२९३
तेसं ते कारा	२०२	दुक्खबहुला	४२१
त्याहं	१२२	दुक्खा	१०३
थ		दुक्खे अञ्जानं	२८०
थम्भो	१३८, १३९, २१७	दुग्गति	४१९
थिनमिद्धपरियुट्ठिता	१४९, २३९	दुग्गति पटिकङ्खा	२१४
थेरा	१३१	दुत्तियो	३७९
द		दुप्पञ्जापुग्गलपरिवज्जना	३६२
दण्डपरायनं	४४६	दुप्पञ्जा	१५२, २४०

दुष्पटिनिस्सग्गी	२५०	नग्गो	४३३
दुब्बचा	२३९	न चग्गिमासिनो	४३३
दुब्बचो	४५४	न तत्थ सा	४२८
दुरत्तवण्णमेवस्स	२१३	न तिट्ठभद्दन्तिको	४२७
दुरभिरमं	१४५	न थुसोदकं	४२८
दुरभिसन्निभानि	१४५	नत्थि मे अत्ता	९२
दूरतो पि	१२९	नन्दनवनं	२८४
देवा	४४, ४१९	नन्दी	६८
देवे देवतो	४४	न द्वन्नं	४२८

ध

धनुकलापं सन्नरिय्हत्वा	४४३	न निमन्तनं	४२७
धम्मचक्कं दुविधं	४०८	नलाटिकं	४६५
धम्मदायादो	११८	नवसिवत्थिका	३४१
धम्मदेसना	४३८	न संकित्तीसु	४२८
धम्मन्वयो	४०५	न सम्पसीदति	४५७
धम्मपदव्यञ्जनं	४३८	न सम्पायति	४५५
धम्मपरियायेन	१९५	न सम्पायिस्सन्ति	४४१
धम्मपरेतो	४२०	न सम्मा सब्बुपादानपरिञ्जं	३८८
धम्मप्पमाणो धम्मप्पस्सन्नो	३७६	न हरति पच्चाहरति	३१९, ३२१
धम्मभूतो	४६८	नाधिमुच्चति	४५७
धम्मविचयो	१०८	नानत्तं	५०
धम्मवेदं	२२१	नानाधातुं	४१०
धम्मसद्दो	२३	नानाधिमुत्तिकतं	४१०
धम्मे	४६९	नानाविहितस्स	३३९
धम्मे (कल्लति)	४५७	नापरं इत्थत्ताय	१६७, २२९
धम्मो	२२१	नाभि निप्फज्जन्ति	४४३
धम्मो पि दुविधो	११५	नामरूपसमुदया	२७८
धुवो	९३	निकामयमाना	१५०
धोतोदनो	४४८	निकामलाभी	२०६

न

न एहिभद्दन्तिको	४२७	निककुज्जितं	१६७
न एल्लकमन्तरं	४२८	निककमधातु	३५३
न कल्लोपिमुखा	४२८	निक्खित्तधुरा	१३१
न कुम्भिमुखा	४२८	निग्रोधारामे	४४८
न गम्भिनिया	४२८	निच्चम्मगावूपमायं	२६८
		निच्चो	९२
		निट्ठा	३८५

निग्नेता	४६८	पञ्चयत्थङ्गमो	३८८
निष्परियायधम्मो	११६	पञ्चयसमुदयो	३८७
निष्परियायामिसं	११६	पञ्चयपवारणा	१२१
निब्बानं	५०	पञ्चस्सोसुं	२६
निब्बानसंवत्तनिको	४७५	पच्छिमं च जनतं अनुकम्पमानो—	१६६
निब्बानस्ससच्छिकिरियाय	२९७	पजहति	१०६
निब्बानाय	१३५	पजहमेव	४७३
निमंसलोहितमक्खितं	३४१	पजापति	४४
निमित्तकुसलता	३६९	पञ्च धम्मा उपेक्खा सम्बोज्झङ्गस्स-	
निमित्तमेतं	४१४	उपादाय	३७०
निमित्तानि	४८१	पञ्जावन्तपुग्गलसेवना	३६२
निरयो	४१९	पञ्जावुद्धिको	४७५
निरामिसा अदुक्खमसुखा	३४७	पञ्जासम्पन्ना	४२०
निरामिसा दुक्खा	३४७	पञ्जानिरोधिको	४७३
निरामिसा सुखा	३४७	पञ्जाविमुत्ति	२१०
निल्लाब्धत्वा	४६५	पञ्जावेय्यत्तियेन	४३६
निल्लोपं	४४४	पञ्जासम्पन्नो	१५२
निवासेत्वा	१९४	पञ्हुपटिभाणं	४३८
निसिन्ने	३३५	पटाचारा	२९२
निस्सरणं	३८८	पटिकत्थतो	४२२
निस्सरणपहानं	३१	पटिकोट्य	४७४
नीवारा	४२९	पटिकन्तं	३१७
नेकवस्सगणिकं	४३०	पटिच्छन्नं	१६८
नेक्खम्मं	४७५	पटिच्छन्नजरा	२७२
नेक्खम्मवितक्को	४७१	पटिनिस्सग्गा	७०
नेमन्तिको	१९३	पटिपत्तिदुग्गति	२१५
नेरञ्जरं	४७३	पटिपत्तिमुग्गति	२१५
नेव हरति न पञ्चाहरति	३१९, ३२२	पटिपदं	४१०
नो नु खोस्मि	९१	पटिपस्सद्विपहानं	३१
		पटिपुग्गलो	१८५
प		पटिप्फरति	४५४
पंसुकूलानि	४२९	पटिभातु	१२९, १९३
पक्खन्दनविस्सगो	१११	पटिभासि	४३३
पक्खन्दन्ति	४४४	पटिलाभो (खन्धानं)	२७४
पक्खस्स	१५३	पटिसङ्खा योनिसो	९८
पगेवसुहितानं	१९२		

पटिसम्भदामगतो	२९१	परमाय सतिया	४३७
पटिसाल्लानावुट्टितो	२३०	परवम्भी	१५०
पणिधाय	४२०, ४५८	परसत्तानं	४११
पणिपातो	१७१	परिक्खया	२०७
पण्डुकम्बलसिला	२८५	परिक्खीणभवसंयोजनो	५६
पण्डुपुत्तो	१९४	परिच्चागविस्सगो	१११
पत्तचीवरमादाय	१९४	परिञ्जोय्यं तस्स	५५
पथवि अभिनन्दति	३७	परिदेवति	४४३
पथवि मञ्जाति	३४	परिपन्थे पि तिट्ठन्ति	४४४
पथवि ग ति मञ्जाति	३७	परिपुच्छनकता	३६०
पथवितो मञ्जाति	३७	परिपुण्णसम्पन्नं	१९७
पथविया मञ्जति	३६	परिपुण्णो	१२१
पथवी	३३	परिब्बाजका	३८३
पत्थयमानो	५४	परिब्बाजकानं आरामो	४४०
पत्थितगावो	४३१	परियन्तानं	१४५
पदेहि	४७०	परियादाय तिट्ठन्ति	४४८
पधानसङ्खारा	४५८	परियायधम्मो	११६
पधानाय	४५७	परियायभत्तभोजनं	४२९
पधानियत्थेरो	१०२, १०३	परियायामिसं	११९
पनुज्जमानेन	४६३	परियायसद्दो	२४
पपञ्चरति	३८३	परियोदातं	२२२
पपञ्चसञ्जासङ्खा	४६६	परियोसितो	१२१
पपञ्चसञ्जासङ्खासमुदाचरन्ति	४६९	परिसुद्धं	२२२
पपञ्चारामो	३८३	पलगण्डो	४८४
पपञ्चो	३८६	पलालपीठकं	४४६
पपातं	१०४	पलिघपरिवत्तिकं	४४५
पव्वज्जिता	१४४	पलितकेसं	४४६
पमादो	१३८, १३९, २१७	पलिपं	२४३
पयागा	२२६	पलिपन्नो	२४३
परक्कमधातु	३५३	पल्लोमं	१४७
परज्झासयो निक्खेपो	२२	पवत्तफलभोजी	४२९
परपुग्गलानं	४११	पवत्ता	४६८
परप्पवादा	३८०	पवने	४७७
परमतपस्सी	४२७	पवारणा	१२०
परमत्थदेसना	१७७	पवारितो	१२०

पवारैति	४५४	पिया	४४२
पवेधमानं	४४६	पियो च अस्सं	२००
पस्सं पस्सति	४६७	पिसुणवाचा	२३७
पस्सता	३८३	पिसुणा वाचा	२५२
पस्सतो	८२	पितमल्लत्थेरो	२९५
पस्सद्धि	१०९	पीता	१०९
पस्सद्धो कायो	१६०	पीतिगमनीयो	४७७
पस्समुखं	४५८	पीते	३३३
पहानपरिञ्जा	३९	पुग्गलकथं	१७८
पहानविनयो	३०	पुग्गला	१७७
पहासि नेक्खम्म वितक्कं	४७४	पुच्छानुसन्धि	२२३
पहितत्तस्स	१६२	पुच्छावसिको निक्खेपो	२२
पहितत्तो	२२८	पुत्तमंसूपमं	२६६
पहीनं	२२०	पुथुज्जनो	२७
पहीयन्ति	४८५	पुब्बङ्गमो	१४४
पळासो	१३७, २१६	पुब्बण्हसमयं	१९४
पाकटजरा	२७२	पुब्बविदेहतो	२८६
पाणहरा	१०३	पुराणयानकारपुत्तो	१९४
पाणातिपाती	२३७	पूतीनि	३४१
पाणातिपातो	२५०	पेता	२०४
पाणुपेतं	१७६	पेत्ति विसयो	४१९
पाणो	२५०	पेसुञ्जां	२०४
पातुभावो (खन्धानं)	२७४	पोत्थलिकादयो	९१
पापकम्मिनं	२२६	पोरिसादो	२८६
पापके अकुसले	१०६	फ	
पापके मित्ते	१०४	फरसा वाचा	२५२
पापकेसु ठानेसु	१०४	फस्ससमुदया	२७८
पापिकानं इच्छानं	४५४	फस्सो दुतियो	२६३
पारिच्छत्तको कोविळारो	२८५	फारुसकवनं	२८५
पासादो	४२१	फुसितग्गलं	४२१
पिण्डपातियत्थेरो	१०३	ब	
पिदहेय्य	४७७	बलं	३८३
पिपासितो	४२०	बलवा पुरिसो	४८८
पियगामिको	१५१	बलिकमंसिकं	४४५
पियङ्गुहा	१०१	बहलपत्तपलासो	४२१

		भ	
दहिद्धा	३१३		
बहिनशरे	४००	भगवतो पच्चसोसुं	२०
बहुकं	२२६	भगवा	१५, १९
बहुकारो	१४४	भगवन्तं	१०४
बहुजनमुखाय	१५८	भत्तगो	१८७
बहुजनहिताय	१५८	भत्तसम्मदो	३५२
बहुदुक्खा	४४९	भदन्ते	२०
बहुपायासा	४४९	भब्बो	४५९
बहुलमकासि	४७४	भयं	२०३
बहुलिकता	१३१	भवतण्हा	२७६
बाळहगिलानं	४४७	भवदिट्ठि	३८७
विम्बिसारो	४५२	भवसंयोजनानि	५६
विलङ्गथालिकं	४४४	भवसमुदया	२७४
बीजखण्डं	१९७	भवा	६८
बीजयमानो	४३९	भवासवो	८८
बुज्झति	१०८	भविस्सामि नु खो ननु खो	९०
बुद्धरक्खितो [सुवपोतको]	२८८	भावनीयो	२००
बेलुवलट्ठिकाय	४६४	भावेति	११०
बोधिसत्तो	१४६	भासिते	३३५
व्यञ्जनं	१९३	भासिस्सामि	२६
व्यञ्जनेहि	४७०	भिसनके	४३३
व्यन्तनमेव अकासि	४७३	भिसनकतस्मि	४३२
व्यन्तीकरोति	१०६	भिसनकानि	१५४
व्यापन्नचित्ता	१४९	भिक्षवे	३०२
व्यापन्नचित्तो	२३७	भिक्षवो	१९
व्यापादवितक्को	४७०, ४७३	भिक्षु	१९, ३०२
व्यापादो	२१६, २५४	भिद्यो	१४७
ब्रह्मचक्कं	४०८	भीरुकजातिका	१५०
ब्रह्मचरियं	१६४, ४२४, ४५८, २२९	भुत्तावी	१२०
ब्रह्मचरियपरियोसानं	२२८	भूततो मज्जाति	४३
ब्रह्मचारी	२३७	भूतसद्दो	४१
ब्रह्मभूतो	४६८	भूतस्स	६९
ब्राह्मणं	४६५	भूता	२६१
ब्रह्मा	४५	भूतानि	७५
ब्रूहेता सुज्जागारानं	२०१	भूते अभिनन्दति	४३

भूते मञ्जाति	४२	महफला महानिसंसा	२०३
भूते मे ति मञ्जाति	४३	महल्लको	४३७
भूतेसु मञ्जाति	४३	महाचेतियङ्गणे	३३०
भेरवं	२०३	महानागा	१९६
भेसकळावने	४५४	महानामो	४४८
भोगं	४४६	महामित्तथेरो	३६४
भोजने अमत्तञ्जाता	१९५	महावनं	४६४
म		महाविकटभोजनस्मि	४३१
		महाविहारं	२९५
मकसा	४४२	महासुतसोमजातके	२८६
मक्खो	१३७, २१६	मागधो	४५२
मगं आचिक्खेय्य	१६८	मानमञ्जाना	३५
मग्गो	१३५, १५४, २९२	मानसं	५३
मग्गोधि	२२०	मानाभिसमया	११२
मच्छुरियं	२१६	मानो	१३८, १३९, २१७
मच्छेरं	१३८, १३९	मा मे चित्तं ऊहञ्जि	४७५
मज्झिमभाणकत्थेरा	४३६	माया	१३८, १३९, २१७
मज्झिमा	१३२	मारकायिका	४१५
मज्झिमापटिपदा	१३४	मारो	४४
मण्डनकजामिको	१९५	मारो वा कटुं पातेति	१५५
मण्डलारामवासी महातिस्सभूतत्थेरो	८६	मिगदाये	४५४
मदो	१३८, १३९, २१७	मिच्छाञ्जाणी	२३८
मधुपिण्डकं	४७०	मिच्छादिट्ठि	२३७, २५४
मधुरसम्पन्नं	१९७	मिच्छाविमुत्ति	२३८
भनंसि करोथ	२५	मिच्छासङ्कप्पा	२३८
मनापा	४४१	मिद्धमुखं	४५८
मनापो	२००	मिस्सकवनं	२८५
मनुस्सधम्मा	४०१	मीयमानो	४४२
मनुस्सा	४१९	मुखरा	१९५
मनोविञ्ज्जाणं	२८०, ४६९	मुट्ठस्सति	१५१, २४०
मनोसम्फत्तो	२७८	मुत्तं	४९
मनोसञ्चेतना	२६३	मुत्तं	२२०
मन्धातुमहाराजा	२८४	मुत्ताचारो	४२७
मलग्गहितं	२१३	मुद्दा	४४२
मलेन	१८०	मुद्दाभिसित्तेन	४३६
मसानानि	४२९		

मुसावादी	२३७	राहुमुखं	४४५
मुसावादो	२५२, ४६६	रिस्समानो	४४२
मूलं	६८	रुक्खचेतियानि	१५४
मूलसद्दो	१७	रूपतण्हा	२७६
मूळहस्स	१६८	रूपप्पमानो रूपप्पसन्नो	३७५
मे-सद्दो	८		
मोघपुरिसो	४०३		

य

यञ्जोन	४३६	लक्खणआपो	३९
यञ्जिहस्सा	१००	लक्खणपथवी	३३
यथानुसन्धि	२२३	लक्खणो हारो	४१
यदिदं	२९९	लहुकेन असनेन	४३७
यन्नुनाहं	१२३	लाभो	१५०
यानकारपुत्तो	१९४	लिच्छवी	३९९
यावदत्थपवारणा	१२१	लूखं	१९१
यावदत्थो	१२१	लूखप्पमाणो, लूखप्पसन्नो	३५७
यावदेव	३१४	लूखभावं	२२५
युवा	१९५, ४३६	लूखो	४२७
योगक्खेमं	५४	लोकं	४१०
योगक्खेमस्स	४५४	लोकवादपटिसंयुत्ता	२३०
योनि	४१७	लोकानुकम्पाय	१५८
योनिमोमनसिकारो	८४, ३५०	लोके	३०६
यो पि सो	५२	लोकखसम्मता	२२५
यो हि कोचि भिक्खवे	३७३	लोकयसम्मता	२२५
		लोमसनागत्येरो	१०१
		लोहितपाणिनो	४५२

र

व

रङ्गजाते	२१३	वङ्कं	१९४
रचयित्वा	१९२	वच्चनीयोम्हि	४५४
रजनलूखं	१९१	वचीसङ्गारो	२८०
रजनीया	४४२	वज्जी	४००
रजापथे	१८१	वट्टनावळि	४३४
रजेन	१८१	वणिज्जा	४४२
रजोजल्लं	४३०	वत्ता	४६८
रति	२०४, ३५२	वत्थुविसदकिरिया	३६०
रागदोसमोहानं तनुत्ता	२०८	वदन्तु	४५४
राजपोरिसं	४४२	वदेय्यो	९३

वदो	९३	विज्जाणं	२६३
वधुका	१९२	विज्जाणसमुदया	२७९
वनं	१६	विज्झनं	४६७
वनकम्मिकं	४३१	विज्झ सत्रहाचारी	१०४
वनचेतियानि	१५४	वितक्कसङ्खारसण्ठानं	४८६
वनपत्थं	१४५	विदेहरट्टं	२८६
वनपत्थं उपनिस्साय विहरति	४६२	विनयो	२९
वनसण्डे	४००	विनिपातो	४१९
वन्तं	२२०	विनीलकं	३४०
वप्पखण्डं	१९८	विनेय्य	३०६
वयधम्मामनुपस्सी	३१३	विनोदमेव	४७३
वयो अनुपत्तो	४३७	विनोदेति	१०६
वलित्तचता	२७१	विपुब्बकं	३४०
वलिनं	४४७	विभन्तचित्ता	१५२
वसी वितक्क परियायपथेसु	४८९	विभवदिट्ठि	३८७
वस्संवुत्थपवारणा	१२१	विमुक्चिच्च	१६४
वाककम्बलं	४३०	विमुत्तस्मि विमुत्तमिति ज्ञाणं	१६४
वाचाविप्पलापभूतं परिदेवं	२९८	विमुत्तो	५७
वातो वा पण्णकसटं एरेति	१५५	विरागा	७०
वादो	२७६	विरागो	११०, १११
वायं वायतो	४०	विरियं	१०८
वायमतो	४४३	विरियसंवरो	३०
विकिण्णवाचा	१९५	विलूनं	४४७
विकल्हम्भनपहानं	३१	विलोकितं	३२६
विकिखत्तं	३४८	विवत्तयि संयोजनं	११२
विग्गहं	४६६	विवरेय्य	१६८, ४७७
विघातपविक्खो	४७३	विवादं	४६६
विचिकिच्छति	४५७	विवेकं नानुसिक्खन्ति	१३०
विचिकिच्छाट्टानिया धम्मा	३५४	विवेकनिस्सितं	११०
विचिकिच्छी	२३९	विसकण्टकवाणिजो	१९९
विचित्ताळकं	१९३	विसमलोभो	२१५
विजम्भिता	३५२	विसुद्धिदेवा	४४
विज्जा	१६२	विसुद्धिमग्गे	३३९, ३४३, ४५८
विज्जोत्तलन्तेसु	४४४	विसुद्धिमग्गे पटिच्चसमुप्पादनिद्देसे	२७९
विज्जातं	४९	विसूकं	९३

सदानुक्कमणिका

५०६

विस्सग्गपरिणामि	१११	संघे कङ्खति	४५८
विस्सग्गो	१११	संजाति	२७४
विहरति	३०५ ३०७	संपतामि	४३१
विहिंसका	२३७	संयोजनं	९३
विहिंसावितक्को	४७३	संवरविनयो	२९
वीतच्चिकानं वीतधुमानं	४२०	संवरो	८१
वीतदोसं	३४८	संसारेन सुद्धि	४३६
वीतमोहं	३४८	संसेदजा	४१८
वीतरागं	३४८	सउत्तरं	३४८
वीतिनामेय्यं	१२३	सउपादानस्स	३८६
वीमंसानुचरितं	४०१	सकदागामी	२०८
वुट्ठानं	४११	सकसकओधिवसेन	२२०
वुद्धो	४३७	सक्कारो	१५०
वुसितं	१६४	सक्केसु	४४८
वुसितं ब्रह्मचरियं	२२९	सक्कोदनो	४४८
वुसितवा	५६	सक्को देवानमिन्दो	२९६
वूपकट्ठो	२२८	सङ्खमुण्डिकं	४४४
वेचिकिच्छी	१५०	सङ्खानं	४४२
वेजयन्तपासादो	२८४	सङ्खारसमुदया	२८०
वेजयन्तरथो	२८४	सङ्खासदो	९७
वेदना समुदया	२७७	सङ्खाटिपत्तचीवरधारणे	३२१
वेदनासु वेदनानुपस्सी	३०८	सचे आकङ्खथ	१२२
वेदो	२२१	सच्चतो थेततो	९२
वेरं	२२६	सच्छिक्त्वा	२२८
वेरमणी	२५६	सञ्जाति	२७४
वेसरञ्जानि	४१४	सञ्जा	४६५
वेसालियं	३९८	सठा	३३९
वेहफला	४७	सठा माया विनो	१९४
वो	२४	सतण्हस्स	३८६
वोदानं	४११	सतिकरणीयमेव होति	४७७
वोस्सग्गो	१११	सतिपट्टाना	२९९
स		सतिमा	३०५, ३०८
संकिलिट्ठं	२१३	सतिसंवरो	३०
संकिलेसं	४११	सतिसम्बोज्झो	१०७
संखित्तं	३४८		

सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स		समङ्गिसम्पन्नं	१९७
उप्पादाय	३६०	समणो	३७९
सत्त धम्मा पसद्विसम्बोज्झङ्गस्स		समनुमोदिमु	१९६
उप्पादाय	३६८	समन्तपासादिकविनयट्ठकथं	२५०
सत्ति सताहतुपमायं	२६८	समन्तपासादिकाय	२५१
सत्थरिकङ्कति	४५७	समयं	१२
सत्थलूखं	१९१	समादपेता	१४४
सत्थादानं	४६६	समादहामि	४७५
सदा फग्गु	२२७	समादानविरति	२५७
सदोसं	३४८	समाधि	१०९
सन्तं	३४९, ३५९	समाधिम्हा	४७५
सन्तति महामत्तो	२९२	समाहितं	३४८
सन्दच्छायो	४२१	समिञ्जिते पसारिते	३२९
सन्दिट्ठिको	४४२	समुच्छेदपहानं	३१
सन्दिट्ठिपरामासी	२४०	समुदयधम्मानुपस्सी	३१३
सन्धिम्प छिन्दन्ति	४४४	समुदये अञ्जाणं	२८१
सन्निरुन्धय्य	४७४	समुदाचरन्ति	२३१
सन्निवारेय्य	४७४	समुदानेतब्बा	४६२
सन्निसादेय्य	४७५	समोहं	३४८
सन्निसिन्नपुब्बं	४१७	सम्पजानो	२०५
सप्पटिपुग्गलो	१८५	सम्पत्तविरति	२५६
सप्पाय सम्पजञ्जं	३१९	सम्पन्नं	१९७
सप्पुरिसा	२८	सम्फपलापो	२५२, २५४
सब्बं	५०	सम्बोधाय	१३५, ४५९
सब्बत्थगामिनि	४१०	सम्बोधिपरायणो	२०७
सब्बसदो	२३	सम्भवेसि	२६१
सब्बसो	७०	सम्मदञ्जा	५६
सब्बानेव सहत्तना	७५	सम्मपञ्जायपस्सतो	२३२
सब्बासवपरियायं	७९	सम्मा	११२, ३८२
सब्बासवसंवरसंवृतो	११२	सम्माञ्जाणी	२३८
सब्बुपादानपरिञ्जावादा		सम्मादिट्ठि	२३८
पटिजानमाना	३८८	सम्मापरिभावितानि	४५९
सब्रह्मचारी	१९५	सम्मा परिसेदितानि	४५९
स भूतपर्चनि पच्चि	७६	सम्माविमुत्ति	२३८
समं सलोहितं	३४०	सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतो	४१४

सदानुक्कमणिका

५११

सम्मासम्बुद्धेन	३८३	सामिसा दुक्खा	३४७
सम्मासम्बुद्धो	६८	सामिसा सुखा	३४७
सम्मासम्बोधि	७१	सायततियकं	४३०
सम्मुतिदेवा	४४	सायिते	३३३
सम्मुतिदेसना	१७७	सारणीयं	१४३
सम्मुतिपथवी	३३	सारम्भो	१३८, १३९, २१७
सम्मोदनीयं	१४३	सालराजमूले	१७
सम्मोहं आपज्जति	४४३	सालोहिता	२०४
सयंपटिभाणं	४०२	सावत्थि	७८
सरणं गच्छामि	१६८	सिक्खाय कङ्खमानो	४५८
सरागं	३४८	सिक्खाय न कङ्खमानो	१९५
सरागस्स	३८६	सिक्खितो	४३७
सरीसपा	४४२	सिप्पञ्जातरं	४४२
सलोमहंसानि	१५४	सिया	१२१
सल्लपितपुब्बं	४१७	सिलोको	१५०
सल्लेखो	२३८	सिवत्थिकाय छट्ठितं	४४७
सवीचिजरा	२७२	सिस्सभावूपगमनं	१७१
ससम्भार आपो	३९	सीतस्स पुरक्खतो	४४२
ससम्भारपथवी	३३	सीलव्वतुपादानं	२७५
सस्सतिसमं	९३	सीलसंवरो	३०
सस्सतो	९३	सीलेसु	३८४
सहधम्मिका	३८४	सीलेसु परिपूरकारिता	३८४
सहसा अप्पटि सङ्खा	४५२	सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी	२००
साकभक्खो	४२९	सीहनादं	६८२
साङ्गणो	१८०	सीहळदीपे	२५६
सा जनता	१४४	सुं सुमारगिरे	४५४
साणानि	४२९	सुक्कोदनो	४४८
सातच्चाय	४५७	सुखं वेदनं	३४२
सात्थकसम्पज्जं	३१८	सुखविहारो	१६६
साथलिका	१३१	सुखुमाय आणिया	४८४
साथेय्यं	१३९, २१७	सुञ्जा	३८०
साधुकं मनसि करोथ	२६	सुणाथ	२६
साधु=सद्दो	९५	सुतं	८, ४९
सामञ्जो अनपेक्खवन्तो	१९५	सुतनिक्खेपं	२१
सामिसा अदुक्खमसुखा	३४७	सुत्तलूखं	१९१

सुत्ते	३३५	सोतत्तो	४३३
सुदं	४३२	सोतापन्नो	२०७
सुद्धोदनो	४४८	सोवभं	१०४
सुन्दरिकभारद्वाजो	२२५	सोमनस्सो (पच्चेकबुद्धो)	३९४
सुधम्मा देवसभा	२८४	सोवत्थिको	४७७
सुनखेहि पि (खादापेन्ति)	४४६	सोसिन्नो	४३३
सुब्रह्मा देवपुत्तो	२९६	ह	
सुभकिण्हा	४६	हटं	४६९
सुभगवने	१६	हत्थट्टिकं	३४१
सुभनिमित्तं	१८५	हत्थपञ्जोतिकं	४४५
सुभरताय	१२४	हत्थापलेखनो	४२८
सुमङ्गलविलासिनिया	५	हृदयसन्तापभूतं सोकं	२९८
सुसुकाळकेसो	४३६	हृदया हृदयं मञ्जो अञ्जाय	१९४
सुहितो	१२१	हरति च पच्चाहरति च	३१९, ३२५
सुपो	१९३	हरति न पच्चाहरति	३१९, ३२
सेक्खो	५३	हरन्ति मञ्जो	१४९
सेय्यथिदं	१३५	हवे	१४९
सेय्यसुखं	४५८	हिताय	१५
सोकपरिदेवानं सम्मतिक्कमाय	२९२	हीनविरिया	१५१
सोचति	४४३		

—:०:—

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

५

